Dinsel Deneyimin Çeşitleri

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme

William James

Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz

pinhan

Felsefe

PİNHAN YAYINCILIK
Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215
Topkapı/Zeytinburnu İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74
www.pinhanyayincilik.com
info@pinhanyayincilik.com
Sertifika No: 20913

Kaynak metin: *The Varieties of Religious Experience, A Study in Human Nature*, Being the Gifford Lectures on Natural Religion Delivered at Edinburgh in 1901-1902, by William James, Longmans, Green, And Co, New York, London, Bombay, Calcutta, and Madras, 1917.

© Pinhan Yayıncılık, 2017
Türkçe çeviri © İsmail Hakkı Yılmaz, 2017

Birinci Basım: Kasim 2017

Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever
Çeviri Editörü: Mustafa Yalçınkaya
Kapak Görseli: *Angst*, Edvard Munch (1896)
Kapak Tasarımı: Mahmut Sever
Dizgi: Özlem Sümbül

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:
Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 11931

Pinhan Yayıncılık: 150 Felsefe Dizisi: 33

ISBN: 978-605-9460-34-7

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yayınevinden izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

DİNSEL DENEYİMİN ÇEŞİTLERİ

İNSAN DOĞASI ÜSTÜNE BİR İNCELEME

William James

Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz

İçindekiler

Önsöz.....11

I. Ders: Din ve Nöroloji.....13

Giriş: Bu antropolojik bir ders değildir, kişisel belgeleri ele almaktadır, ♣ Olgu ve değer konuları, ♣ Aslına bakılırsa, din genellikle nekrotiktir, ♣ Dini suçlayan tıbbi materyalizmin eleştirisi, ♣ Dinin kaynağında cinsellik olduğunu savunan kuram çürütülüyor, ♣ Her türlü ruhsal durumun temelinde sinirsel etmenler vardır, ♣ Bunların anlamı, kaynaklarıyla değil sonuçlarının değeriyle ölçülmelidir, ♣ Üç değer ölçütü; bir ölçü olarak değeri olmayan kaynak, ♣ Üstün akılla uyum sağlayan psikopatik eğilimin kazançları, ♣ Özellikle dinsel yaşamda.

II. Ders: Konunun Sınırlarının Çizilmesi.....37

Basit dini tanımların anlamsızlığı, ♣ "Din duygusu" tek türlü değildir, ♣ Kendimizi kişisel alanla sınırlıyoruz, ♣ Bu dersler çerçevesinde dinin tanımı, ♣ "Tanrısal" teriminin anlamı, ♣ Tanrısallık *ağırbaşlı* tepkiler doğurur, ♣ Keskin bir tanım yapmak imkânsızdır, ♣ Daha uç örnekleri incelememiz gerekir, ♣ Evreni olumlamanın iki yolu, ♣ Din felsefeden daha coşkuludur, ♣ Dinin kendine has özelliği ağırbaşlı duygulardaki coşkudur, ♣ Dinin mutsuzluğu aşma yeteneği, ♣ Biyolojik açıdan böyle bir yeteneğe olan ihtiyaç.

III. Ders: Görünmeyenin Gerçekliği.....63

Soyut kavramlara *karşı* algılar, ♣ Soyut kavramların inanç üzerindeki etkisi, ♣ Kant'ın teoloji anlayışı, ♣ Özel duyularla algıladıklarımız dışında bir gerçeklik algımız var, ♣ Bir şeyin "hazır bulunduğu algısı" örnekleri, ♣ Gerçekdışılık duygusu, ♣ Tanrısallığın hazır bulunduğu algısına örnekler, ♣ Mistik

deneyimlere örnekler, ♣ Tanrı'nın hazır bulunduğuna dair diğer örnekler, ♣ Akla uygun olmayan deneyimin ikna ediciliği, ♣ İnancın kurulmasında rasyonalizmin ikincil konumu, ♣ Bireylerin dinsel tutumunda ya coşku ya da ciddiyet ağır basar.

IV. ve V. Ders: Sağlıklı Zihnin Dini.....89

İnsanın başlıca kaygısı mutluluktur, ♣ "Bir kez doğan" ve "iki kez doğan" kişilik, ♣ Walt Whitman, ♣ Yunan duygulanma tarzının karmaşık doğası, ♣ Sistematik sağlıklı zihin, ♣ Bunun akla uygunluğu, ♣ Liberal Hıristiyanlık bunu gösteriyor, ♣ Popüler Bilim'in cesaretlendirdiği iyimserlik, ♣ "Zihin sağaltımı" hareketi, ♣ Hareketin amentüsü, ♣ Örnekler, ♣ Hareketin kötülük öğretisi, ♣ Luther teolojisiyle benzerlikleri, ♣ Rahatlayarak kurtuluş, ♣ Bu kurtuluşun yöntemi: Telkin, ♣ Meditasyon, ♣ "Hatırlama" ♣ Doğrulama, ♣ Evrene uyum sağlamanın olası yolları, ♣ EK: İki zihin sağaltımı vakası.

Ek 136

VI. ve VII. Dersler: Hasta Ruh 141

Sağlıklı zihin ve pişmanlık, ♣ Sağlıklı zihne ait felsefenin zorunlu çoğulculuğu, ♣ Hastalıklı zihin; iki derecesi, ♣ Acı eşiği bireyden bireye değişir ♣ Doğal 'iyi'lerin güvenilmezliği ♣ Başarısızlık ya da her yaşamın anlamsız başarısı, ♣ Saf doğalcılığın kötümserliği, ♣ Yunan ve Roma bakış açısındaki umutsuzluk, ♣ Patolojik mutsuzluk ♣ "Anhedoni," ♣ Mızmız melankoli, ♣ Yaşama sevinci gerçek bir armağandır, ♣ Kaybedilmesi halinde fiziksel dünya farklı görünür, ♣ Tolstoy, ♣ Bunyan, ♣ Alline, ♣ Hastalıklı korku, ♣ Bu tür vakalarda rahatlama, doğaüstü bir dine muhtaçtır, ♣ Sağlıklı zihin ve hastalıklı zihin karşıtlığı, ♣ Kötülük sorunundan kaçınmak mümkün değildir.

VIII. Ders: Bölünmüş Benlik ve Birleşme Süreci 179

Heterojen kişilik, ♣ Kişilik yavaş yavaş bütünlük kazanır, ♣ Bölünmüş benlik örnekleri, ♣ Kazanılan bütünlüğün dini olması gerekmez, ♣ "Tersine ihtida" örnekleri, ♣ Diğer örnekler, ♣ Yavaş yavaş ve ani bütünleşme, ♣ Tolstoy'un iyileşmesi, ♣ Bunyan'ın iyileşmesi.

IX. Ders: İhtida 203

Stephen Bradley vakası, ♣ Karakter-değişimlerinin psikolojisi, ♣ Duygusal heyecanlar yeni kişisel yaşam gücü merkezleri üretir, ♣ Bunu göstermenin şematik yolları, ♣ Starbuck ihtidayı olağan ahlaki olgunlaşmaya benzetiyor, ♣ Leuba'nın fikirleri, ♣ İki tür ihtida, ♣ Dürtülerin bilinçaltındaki kuluçka dönemi, ♣ Teslimiyet, ♣ Bunun din tarihindeki önemi, ♣ Örnekler.

X. Ders: (Sonuç Olarak) İhtida 231

Ani ihtida örnekleri, ♣ Mutlaka ani olması gerekli mi? ♣ Hayır, psikolojik yapıya göre değişir, ♣ Sınır ötesi ya da eşikaltı bilincin varlığı kanıtlanmıştır, ♣ "Otomatizmler," ♣ Görünüşe göre anlık ihtida öznenin aktif bilinçaltı benliğinden kaynaklanmaktadır, ♣ İhtidanın önemi sürece değil neticelere bağlıdır, ♣ Neticeler, ani ihtidada sağlam değildir, ♣ Profesör Coe'nun görüşleri, ♣ Bir sonuç olarak kutsanma, ♣ Psikolojik açıklamamız Tanrı'nın varlığını doğrudan dışlamıyor, ♣ Yüksek denetim algısı, ♣ Duygusal "iman-durumu"nun zihinsel inançlarla ilişkileri, ♣ Leuba'dan alıntılar, ♣ İman-durumunun kendine has özellikleri: Hakikat algısı; dünya yepyeni görünüyor, ♣ Duyusal ve motor otomatizmler, ♣ İhtidaların kalıcılığı.

XI, XII ve XIII. Dersler: Azizlik 273

Sainte-Beuve; Merhamet hakkında, ♣ Dürtüler-kısıtlamalar dengesine göre kişilik tipleri, ♣ Asabilik, ♣ Baskın heyecanların genel etkileri, ♣ Aziz yaşamını ruhsal coşku yönlendirir, ♣ Bu, duyusal dürtüleri kalıcı olarak ortadan kaldırabilir, ♣ Ortaya çıkan muhtemel bilinçaltı etkiler, ♣ Kalıcı kişilik değişimini yansıtan mekanik tasarım, ♣ Azizliğin kendine has özellikleri, ♣ Üstün bir gücün gerçekliği algısı, ♣ Zihin dinginliği, yardımseverlik, ♣ İtidal, katlanma, vs., ♣ Bunların rahatlamayla bağlantısı, ♣ Yaşamın saflığı, ♣ Çilecilik, ♣ İtaat, ♣ Yoksulluk, ♣ Eşitlik ve insancıllık duyguları, ♣ Yüksek heyecanların genel etkileri.

XIV. ve XV. Dersler: Azizliğin Değeri 341

Azizlik, neticelerinin insani değeriyle sınanmalıdır, ♣ Tanrı'nın gerçekliği de bununla değerlendirilmelidir, ♣ "Uygun olmayan" dinler "deneyim" tarafından elenir, ♣ Ampirisizm kuşkuculuk değildir, ♣ Bireysel din ve kabile dini, ♣ Dinlerin yaratıcılarının

yalnızlığı, ♣ Başarından sonra yozlaşma gelir, ♣ Aşırılıklar, ♣ Fanatizm olarak aşırı dindarlık, ♣ Teopatik kabul olarak aşırı dindarlık, ♣ Aşırı saflık, ♣ Aşırı iyilikseverlik, ♣ Kusursuz insan ancak kusursuz çevreye uyum sağlar, ♣ Azizler dönüştürücülerdir, ♣ Çilecilikte aşırılık, ♣ Çilecilik kahramanca yaşamı simgeler, ♣ Militarizm ve iradi yoksulluk birbirlerinin eşdeğerlisi olabilir mi? ♣ Aziz karakterinin *artıları* ve *eksileri*, ♣ "Güçlü" adamlara karşı azizler, ♣ Azizlerin toplumsal işlevinin üstünde düşünmek gerekir, ♣ Soyut olarak aziz en yüksek tiptir, ancak mevcut ortamda başarısız olabilir, dolayısıyla kişi kendini tehlikeye atmak pahasına aziz olur, ♣ Teleolojik hakikat sorusu.

XVI. ve XVII. Dersler: Mistisizm 391

Mistisizmin tanımı, ♣ Mistik hallerin dört alameti, ♣ Mistik haller farklı bir bilinç alanı oluşturur, ♣ Alt düzeyli mistisizm örnekleri, ♣ Mistisizm ve alkol, ♣ "Uyuşturucu esin," ♣ Dinsel mistisizm, ♣ Doğanın veçheleri, ♣ Tanrı bilinci, ♣ "Kozmik bilinç," ♣ Yoga, ♣ Budist mistisizmi, ♣ Sufizm, ♣ Hıristiyan mistikler, ♣ İlham algıları, ♣ Mistik hallerin uyarıcı etkileri, ♣ Olumsuzlamalarla tanımlarlar, ♣ Mutlak Olan'la birleşme duygusu, ♣ Mistisizm ve müzik, ♣ Üç çıkarım, ♣ (1) Mistik haller, sahiplerine yetke kazandırır, ♣ (2) Ama başka hiç kimseye kazandırmaz, ♣ (3) Yine de rasyonel hallerin ayrıcalıklı yetkelerini bozarlar, ♣ Tekçi ve iyimser hipotezleri güçlendirirler.

XVIII. Ders: Felsefe 443

Dinde duygunun önceliği, felsefenin ikincil işlevi, ♣ Zihne dayanan yaklaşım, teolojik yorumlarında öznel ölçütlerden kaçındığını iddia eder, ♣ "Dogmatik teoloji," ♣ Dogmatik teolojinin Tanrı'nın sıfatlarına dair açıklamasının eleştirisi, ♣ Kavramların değer ölçümü olarak "pragmatizm", ♣ Tanrı'nın metafizik sıfatlarının pratikte bir önemi yoktur, ♣ Ahlaki sıfatları kötü argümanlarla kanıtlanmaktadır; sistematik teolojinin çöküşü, ♣ Transandantalist idealizm daha mı başarılıdır? İlkeleri, ♣ John Caird'den alıntılar, ♣ Dinsel deneyimlerin yeniden ifade edilmesi olarak başarılıdırlar, ancak akli kanıt olarak ilzam edici değildirler, ♣ Dinin kendisini "din bilimi"ne dönüştürmesinde hangi felsefe işe yarar.

XIX. Ders: Diğer Kendine Has Özellikler.....469

Dinde estetik öğeler, ♣ Katoliklikle Protestanlık arasındaki zıtlık, ♣ Kurban ve Günah çıkarma, ♣ Dua, ♣ Din duanın, manevi işlerde gerçekten etki ettiğini savunur, ♣ Birinci derece, ♣ İkinci derece, ♣ Üçüncü derece, ♣ Otomatizmler, dini önderler arasında görülme sıklıkları, ♣ Yahudilerden örnekler, ♣ Muhammed, ♣ Joseph Smith, ♣ Genel olarak din ve bilinçaltı.

XX. Ders: Çıkarımlar 495

Dinin kendine has özelliklerinin özeti, ♣ Dinlerin birbirinin aynı olması gerekmez, ♣ "Din bilimi" dinsel bir öğreti hakkında sadece fikir verebilir, onu açıklayamaz, ♣ Din ilkel düşüncenin "kalıntısı" mı? ♣ Modern bilim kişilik kavramını göz ardı etmektedir, ♣ Kişisel yapılı bilim-öncesi düşüncede insanbiçimcilik ve inanç, ♣ Buna rağmen kişisel güçler gerçektir, ♣ Bilimin nesneleri birer soyutlamadır, yalnızca bireyselleştirilmiş olan deneyimler somuttur, ♣ Din somut olandan yanadır, ♣ Din esas olarak biyolojik bir tepkidir, ♣ En basit terimleri rahatsızlık ve kurtuluştur; kurtuluşun tanımı, ♣ Üstün gücün gerçek olup olmadığı sorusu, ♣ Yazarın hipotezleri: 1. Doğayla yüce alan arasını bağlayan bilinçaltı, ♣ 2. Yüce alan ya da "Tanrı", ♣ 3. Tanrı doğada gerçek etkiler üretir.

Son Not.....527

Bölük pörçük doğa-üstücülük olarak tanımlanan bu çalışmanın felsefi konumu, ♣ Evrenselliğe inanan doğa-üstücülüğün eleştirisi, ♣ Farklı ilkelerin uygulamada da farklılıklar yaratması gerekir, ♣ Tanrı'nın varlığı uygulamada ne fark yaratabilir? ♣ Ölümsüzlük sorusu, ♣ Tanrı'nın tekliği ve sonsuzluğu sorusu: Din deneyimi bu soruya olumlu cevap vermemektedir, ♣ Çoğulcu hipotez ortak duyuya daha fazla hitap etmektedir.

Önsöz

Edinburgh Üniversitesi'nde "Doğal Din" üstüne Gifford Okutmanı olarak atanma onuruna erişmeseydim bu kitap asla yazılamazdı. Onar dersten oluşan iki kurun konuları üzerine uzun uzadıya kafa yorduktan sonra, ilk kurun "İnsanın Dinsel İştihaları" gibi tanımlayıcı ve ikincinin de "Dinsel İştihaların Felsefeyle Tatmini" gibi metafizik bir konu olmasına karar verdim. Fakat ikinci konuyu kaleme almaya başlamamla birlikte işin psikolojik boyutunun beklenmedik bir şekilde genişlemesi üzerine bu konu tamamen ertelendi; sonuçta yirmi dersin tamamı insanın dinsel yapısının tanımlanmasına ayrılmış oldu. XX. Derste kendi felsefi çıkarımlarımı, kesin önermeler gibi değil de öne sürüm kabilinden ortaya koydum, dolayısıyla bunları peşinen öğrenmek isteyen okur hemen ilgili bölüme ve kitabın "Son Not" bölümüne bakabilir. Günün birinde bunları daha açık bir şekilde ele almayı umut ediyorum.

Bir konunun ayrıntılarını kavramanın soyut formüllerden daha akıllıca olduğunu düşündüğüm için derslerde bolca somut örnek kullandım ve bunları da dinsel coşkunun uç örnekleri arasından seçtim. Bu yüzden bazı okurlar, daha kitabın yarısını bitirmeden konunun karikatürünü sunduğum izlenimine kapılabilirler. Bu tür dindarca sarsıntıların akla yatkın olmadığını söyleyebilirler. Ama kitabı sonuna kadar okuma sabrını gösterirlerse, inanıyorum ki bu olumsuz izlenim ortadan kalkacaktır; çünkü ben orada dinsel dürtüleri, abartıları düzelten diğer sağduyu ilkeleriyle birleştiriyor ve her okurun kendi istediği şekilde ölçülü sonuçlar çıkarmasına olanak sağlıyorum.

Elindeki geniş el yazması malzemeyi bana vererek bu derslerin yazılmasına yardımcı olan Stanford Üniversitesi'nden Edwin D. Starbuck'a; kendisinden çok değerli bilgiler edindiğim, keşfedilmemiş ama kendini kanıtlamış olan dostum, East Northfield'dan Henry W. Rankin'e; Cenevre'den Theodore Flournoy'a, Oxford'dan Canning Schiller'e ve bana sağladığı belgeler için meslektaşım Benjamin Rand'e; meslektaşım Dickinson S. Miller'a ve değerli öneri ve tavsiyeleri için dostlarım New York'tan Thomas Wren Ward ile daha önce Krakow'da yaşayan Wincenty Lutoslawski'ye teşekkür ederim. Son olarak, Thomas Davidson'la yaptığımız sohbetlere ve Keene Vadisi'nin üstündeki Glenmore'da bulunan kitaplarına anlatamayacağım kadar çok şey borçluyum.

Harvard Üniversitesi
Mart, 1902

I. Ders
Din Ve Nöroloji

Bu kürsüde, eğitimli dinleyicilerin karşısında oldukça heyecanlıyım. Biz Amerikalılar gerek şifahen gerekse kitaplar aracılığıyla Avrupalı bilim insanlarından bilgi edinmeye epeyce alışığız. Kendi üniversitem Harvard'da, okyanusu geçip konuşma yapmaya ikna ettiğimiz ya da ülkemizi ziyaret ettikleri sırada yakaladığımız İskoç, İngiliz, Fransız ya da Alman bilim veya edebiyat dünyası temsilcilerinin büyüklü küçüklü dersler vermediği tek bir kış geçmez. Avrupalıların konuşmalarını dinlemek bizim için sıradan bir şey gibidir. Bunun tersi, yani Avrupalılar dinlerken bizim konuştuğumuz ise henüz görülmemiştir; bu serüvene soyunacak ilk kişide böyle cüretkâr bir işe soyunduğu için özür dilemek ister gibi bir ruh hali oluşması mümkündür. Edinburgh gibi Amerikan imgeleminde kutsal olan bir yer için özellikle geçerlidir bu. Bu üniversitenin felsefe kürsüsünün şöhreti çocukluk imgelemimde derin izler bırakmıştı. Profesör Fraser'ın o günlerde yeni yayımlanan *Essays in Philosophy* (*Felsefi Denemeler*) adlı kitabı incelediğim ilk felsefe kitabıydı; Sir William Hamilton'ın verdiği dersin anlatıldığı bölümde yaşadığım hayranlık duygusu hâlâ belleğimdeki tazeliğini koruyor. Hamilton'ın dersleri, üzerinde kafa yorduğum ilk felsefi yazılardı ve ondan sonra da Dugald Stewart ile Thomas Brown'a kaptırdım kendimi. Gençlik dönemine ait bu tür saygı duyguları hiç büyümüyor; bakir doğamın içinden çıkan naçiz benliğimin şimdi burada bir resmi görevliye ve bu görkemli isimlerin bir meslektaşına dönüştüğünü görmek,

bende adeta gerçeklikten uzak bir masal dünyasındaymışım duygusu uyandırıyor.

Fakat bu daveti alma onuruna eriştiğim andan itibaren bunu geri çevirmemin mümkün olmadığını düşündüm. Akademik kariyerin cesaretle göğüslenmesi gereken yükümlülükleri vardır ve işte ben de buradayım; sanırım başka tevazu ifadesine gerek yok. Müsaadenizle şunu da belirteyim; burada ve Aberdeen'de akıntı artık batıdan doğuya doğru akmaya başladığına göre umarım devamı da gelir. Umarım, zamanla başka birçok vatandaşım da İskoç üniversitelerinde ders vermeye davet edilir ve Birleşik Devletler'de ders veren İskoçlarla yer değiştirirler; umarım, halklarımız en yüksek derecede kaynaşıp tek bir vücut gibi olur. Yine umuyorum ki tıpkı siyasal coşkumuz gibi, İngilizcemizle taşınacak felsefi coşkumuz da dünyaya giderek daha fazla yayılıp dünyayı daha fazla etkiler.

Burada yapacağım okutmanlığa gelince, ben ne bir teolog ne dinler tarihi eğitimi almış bir bilim insanı ve ne de bir antropoloğum. Özellikle deneyimli olduğum tek alan psikoloji. Bir psikolog için insanın dinsel eğilimleri, en az, insanın zihinsel yapısıyla ilgili olgular kadar ilginçtir. Bu yüzden bir psikolog olarak, sizi bu dinsel eğilimler üzerinde betimleyici bir inceleme yapmaya davet etmem doğal.

Araştırmanın kendisi dinsel kurumlara yönelik olmayıp psikolojik içerikli olmakla birlikte konusu daha çok dinsel duygular ve dinsel dürtüler olacaksa eğer, o zaman kendimi, kafasındakileri açıkça ifade edebilen, kendini tamı tamına bilen insanların ürettiği literatürde, bunların dinsel ve otobiyografik eserlerinde bulunan gelişmiş öznel olgularla sınırlamam gerekir. Bir konunun kökeni ve ilk aşamaları her zaman ilginç olabilir, ama konunun manasını bütünüyle kavrayabilmek için her zaman onun tamamen olgunlaşmış, eksiksiz biçimlerine bakmak gerekir. O nedenle üzerinde en fazla duracağımız belgeler, dinsel yaşamda kendisini kanıtlamış ve fikirlerini, güdülerini anlaşılır biçimde aktarabilen insanlara ait belgeler olacaktır.

Kuşkusuz bu insanlar ya görece modern yazarlardır ya da daha önce yaşamakla birlikte eserleri dinsel klasik haline gelmiş yazarlardır. Dolayısıyla en öğretici *documents humains*'in mutlaka özel bilgelik yuvalarında aranması gerekmez –bunlar herkesin gelip geçtiği yerlerde bulunur. Bu durum incelediğimiz sorunumuzun doğasının doğal sonucudur ve ilginç bir biçimde aynı zamanda okutmanınızın özel teolojik eğitim görmemiş olmasına da uymaktadır. Alıntılarımı, kişisel itiraflardan oluşan cümle ve paragraflarımı çoğunuzun okumuş olduğu kitaplardan almış olabilirim, ancak bu durum vardığım sonuçların değerini azaltmayacaktır. Doğrudur, gelecekte burada ders verecek daha maceracı bir okur ve araştırmacı kütüphanelerin raflarından, dinlemesi benimkilerden daha hoş ve daha eğlenceli belgeler çıkarabilir. Ancak araştırmacının ücra yerlerden çıkarttığı malzemeyle konunun özüne mutlaka çok daha fazla yaklaşması gerektiğinden kuşkuluyum.

"Dinsel eğilimler nelerdir?" sorusuyla, "bunların felsefi anlamı nedir?" sorusu mantıksal açıdan birbirinden tamamen farklı sorulardır. Bu farkın tam olarak kavranmamasının yol açabileceği kafa karışıklığı nedeniyle, sözünü ettiğim belge ve malzemeye geçmeden önce bu konu üstünde biraz durmak istiyorum.

Son zamanlarda mantık kitaplarında, herhangi bir şeyle ilgili iki araştırma şekli arasında ayrım yapılmaktadır. Birincisinde araştırılan şeyin "doğası nedir; nasıl ortaya çıkmıştır; yapısı, kökeni ve tarihi nedir?" soruları sorulur. İkincisinde de araştırılan şeyin "karşımızda durduğuna göre önemi, anlamı ya da değeri nedir?" soruları sorulur. İlk soruların cevabı *varoluşsal bir yargı* ya da önerme şeklinde olur. Ötekilerin cevabı bir *değer önermesi*, Almanların *Werturtheil* dediği ya da bizim *manevi yargı* diye adlandırabileceğimiz şeydir. Bu yargılar birbirlerinden doğrudan çıkarsanamazlar. Bunlar farklı zihinsel uğraşlardan doğarlar ve zihin onları önce ayrı ayrı üretip sonra da birbirine eklemek suretiyle birleştirir.

Dinsel konularda iki soru şeklini birbirinden ayırmak son derece kolaydır. Her dinsel olgunun bir geçmişi ve içinden çıktığı doğal öncülleri vardır. Bugünlerde yüksek İncil eleştirisi[1] adı verilen şey, yalnızca eski dönem kilisesinin çokça ihmal ettiği varoluşsal bakış açısından gerçekleştirilen bir İncil araştırmasıdır. Mukaddes yazarlar, hangi biyografik koşullarda kutsal yazına katkıda bulunmuşlardı? Sözlerini dile getirirken, birbirlerininkinden farklı olan kafalarının içinde tam olarak ne vardı? Açıkça dile getirilebilen, tarihsel gerçeklikle ilgili sorular vardır ve kişi bunlara verilecek cevabın bir sonraki soruyu nasıl şekillendireceğini bilemez; bu kadar net bir şekilde tanımlanmış olarak ortaya çıkan bir yazının, yaşam ve vahiy rehberi olarak faydası nedir? Bu soruya cevap verebilmek için zihnimizde, bir şeyin hangi özelliklerinin onu vahiy açısından değerli kıldığına dair genel bir tür kuramın olması gerekir; işte bu kuram az önce *manevi yargı* adını verdiğim şey olacaktır. Bunu varoluşsal yargıyla birleştirerek aslında İncil'in değerine dair başka bir manevi yargıya varabiliriz. Dolayısıyla vahiy-değer kuramımız, bir kitabın değerli olabilmesi için, onun kendi kendine ya da yazarın keyfiliğinden bağımsız olarak meydana gelmesini, ya da bilimsel ve tarihi yanlışlar içermemesini, yine herhangi bir bölgeyle ilgili veya kişisel tutkular sergilememesini şart koşsaydı o zaman İncil muhtemelen sınıfta kalırdı. Öte yandan kuramımız, bir kitabın, içerdiği yanlışlara ve tutkulara rağmen, tasarlanmış bir insani düzenleme olmasına rağmen pekâlâ bir vahiy; yani yazgılarından doğan bunalımlarıyla boğuşan büyük-ruhlu kişilerin içsel deneyimlerinin gerçek bir

---

[1] *The higher critism of the Bible* ifadesindeki 'yüksek' kelimesi gündelik dildeki anlamından çok teknik bir anlama sahiptir. Bu türden Kutsal Kitap okumaları daha çok 'hafif eleştiri' diye çevirebileceğimiz 'lower critism'in karşıtı olarak konumlandırılır. Hafif eleştiri; özellikle metnin maddesi üzerinden giden ve el yazmaları, yazmalardaki farklılıklar gibi filolojik ve teknik hassasiyetli okumalardır. Yüksek eleştiri ise kabaca; metnin anlamı üzerinde durup zihniyetini açıklamaya çalışır. (e. n.)

kaydı olabileceğini kabul edecek olursa, o zaman sonuç çok daha olumlu olacaktır. Gördüğünüz gibi, varoluşsal olgular tek başlarına değeri belirlemeye yetmemektedir. Dolayısıyla en iyi yüksek eleştiri ustaları varoluşsal sorunu asla manevi sorunla karıştırmazlar. Önlerinde aynı sonuçlar olduğu halde, bir vahiy olarak İncil'in değeri konusunda, değerlerin kaynağına dair manevi yargılarının farklılıkları üzerinden farklı görüşleri benimserler.

İki tür yargıyla ilgili olarak bu genel değinileri yapıyorum, çünkü -belki de aranızdan bazıları gibi- henüz işe yarar bir ayrım yapmayan ve bu yüzden ilk başta, dinsel deneyim olgusunun tamamen varoluşsal bakış açısıyla değerlendirilmesi -ki sonraki derslerde bizim de yapacağımız gibi- karşısında biraz şaşıran, dinsel duygusu güçlü birçok kişi vardır. Bu olguları sadece ender görülen, bireylerle ilişkili tarih olgularıymış gibi biyolojik ve psikolojik olarak ele aldığımda, bazılarınız bu tutumu böylesine yüce bir konunun değersizleştirilmesi olarak görebilir. Hatta amacımı tam olarak ortaya koyuncaya dek benim, yaşamın dinsel yanını kasten gözden düşürmeye çalıştığım düşünülebilir. Kuşkusuz böyle bir niyetim yok. Ayrıca sizde doğabilecek böyle bir önyargı, yaratmak istediğim etkiyi engelleyeceği için bu konuda birkaç şey daha söylemek isterim.

Aslına bakarsak, koyu bir dinsel yaşam kişiyi sıra dışı ve ayrıksı bir hale getirebilir. Burada ister Budist ister Hıristiyan isterse Müslüman olsun memleketinin bildik göreneklerini sürdüren, sıradan dini inanç sahiplerinden söz etmiyorum. Bu kişilerin dini onlar için başkaları tarafından hazırlanmış, gelenek yoluyla kendilerine geçmiş, sabit formları taklit yoluyla benimsetilmiş ve alışkanlıkla korunmuştur. Bu tür ikinci-el dini yaşamı araştırmanın bize pek faydası yok. Biz daha çok bütün bu telkin edilmiş duygu ve taklit davranışlara model oluşturan özgün deneyimleri aramak durumundayız. Bu deneyimleri ise ancak dini körü körüne bir alışkanlık olarak değil de daha çok

aşırı bir heyecan olarak yaşayan kişilerde bulabiliriz. Bu tür kişiler dini alanda "dehadırlar" ve tıpkı biyografi sayfalarında anılmaya değecek etkili anılar yaratan diğer birçok dahi gibi bu din dehaları da çoğunlukla sinirsel dengesizlik semptomları göstermişlerdir. Hatta dini liderler anormal psişik nöbetlere belki de diğer tür dahilerden daha fazla maruz kalmışlardır. Bunlar her zaman yüksek duygusal hassasiyete sahip varlıklar olmuşlardır. Genellikle ahenksiz bir içsel yaşamları olmuş ve yolculuklarının bir döneminde melankoliye sürüklenmişlerdir. Ölçüleri olmamış, obsesyona ve sabit fikirlere eğilim göstermiş ve sık sık vecd haline geçerek sesler duymuş, görüntüler görmüş ve aslında patolojik sayılabilecek her türlü garipliği sergilemişlerdir. Dahası dinsel yaşamlarında sergiledikleri bu patolojik özellikler çoğunlukla dinsel otoritelerini ve nüfuzlarını pekiştirmeye yaramıştır.

Somut bir örnek verecek olursak, George Fox'un sergilediği kişilikten daha iyi bir örnek bulamayız. Fox'un kurduğu Quaker mezhebi görmezden gelinecek bir şey değildir. Bu mezhep yalan dolanın hakim olduğu bir dönemde, kökleri manevi içe dönüşte bulunan bir doğruluk mezhebiydi. İngiltere'deki insanların bildiğinden farklı olan, en baştaki asıl akaide dönüş gibi bir şeydi bu din. Bugün, günümüze kadar gelen Hıristiyan mezhepler giderek liberalleşirken, onlar Fox ve eski Quakerların çok uzun zaman önce benimsediği konuma yani öze geri dönmektedirler. Hiç kimse Fox'un manevi firaset ve yetenek açısından güvenilmez olduğunu söyleyemez. Oliver Cromwell'den kontluk yöneticilerine ve gardiyanlara kadar onunla karşılaşan herkes üstün gücünü kabul etmiş gibidir. Ancak sinirli yapısı açısından bakıldığında Fox tam bir psikopat ya da *détraqué* [ayarsız] idi. Günlüğü şu türden girdilerle doludur:

> "Birkaç arkadaşla birlikte yürürken başımı kaldırdım ve üç kilise kulesi gördüm ve bunlar dikkatimi çekti. Bu-

ranın neresi olduğunu sordum arkadaşlarıma, "Lichfield" dediler. O anda Rabbin sözü geldi, oraya gitmeliydim. Gitmekte olduğumuz eve gelince arkadaşlarıma eve girmelerini söyledim, ama benim girip girmeyeceğimi söylemedim. Onlar içeri girer girmez oradan uzaklaştım, çiti ve hendeği aşarak Lichfield'ın bir mil kadar yakınına sokuldum; burada büyük bir otlakta çobanlar koyunlarını otlatmaktaydı. Sonra Rab ayakkabılarımı çıkarmamı emretti. Kımıldamadım, çünkü kıştı, ama Rabbin sözü içimde bir ateş gibiydi. Sonunda ayakkabılarımı çıkardım ve çobanların yanına bıraktım; zavallı çobanlar ürperdiler, şaşkınlık içindeydiler. Sonra bir mil kadar yürüdüm ve şehre girer girmez yine Rabbin sözü geldi, şöyle dedi: "Haykır; 'Zalim Lichfield şehrine lanet olsun!' diye". Sonra sokaklarda bir ileri bir geri yürüyerek yüksek sesle "Zalim Lichfield şehrine lanet olsun!" diye bağırmaya başladım. O gün pazar yeri kurulmuştu, pazar yerine gittim ve tekrar bağırdım: "Zalim Lichfield şehrine lanet olsun!" Hiç kimse bana ilişmedi. Böyle bağıra çağıra dolaşırken, sokaklardan sanki kanlar akıyormuş gibi göründü, pazar yeri de kan gölüne dönmüş gibiydi. Bana emredileni yaptıktan sonra kendimi rahatlamış hissettim, huzur içinde şehirden çıkarak çobanların yanına gittim, onlara biraz para verip ayakkabılarımı aldım. Fakat Rabbin ateşi ayaklarımı ve bütün bedenimi öyle sarmıştı ki tekrar ayakkabıları giyme gereği duymadım. Öylece durup ayakkabıları giyeyim mi giymeyeyim mi diye düşünürken, Rabbin giymemi söylemesiyle birlikte rahatladım. Ayaklarımı yıkadıktan sonra ayakkabılarımı tekrar giydim. Sonra aklıma takıldı; neden şehre gönderilmiş ve şehri lanetleyerek, zalim şehir, diye bağırmam istenmişti? Bir dönem parlamentonun ve kralın ayrı ayrı bakanları olmasına ve taraflar arasındaki savaşlar sırasında çok kan dökülmüş olmasına rağmen, burada dökülen kan öteki yerlerden daha fazla değildi. Fakat sonra İmparator Diocletianus zamanında Lichfield'da tam bin Hıristiyan'ın şehit edildiği aklıma geldi. Kan nehrinin ve pazar yerindeki kan gölünün içinden bu

yüzden çıplak ayakla geçmem gerekmişti, böylece bin yıl önce kanları dökülen ve sokaklarda hareketsiz yatan o şehitlerin kanlarının anısını canlandırmıştım. Bu kanı üzerimde hissettim ve Rabbin sözüne itaat ettim."

Dinin varoluşsal koşullarını incelerken, konunun bu patolojik boyutlarını görmezden gelmemiz mümkün değil. Bu patolojik boyutları sanki dindar bir yaşam sürmeyen kişilerde gerçekleşmiş gibi tanımlamak ve adlandırmak durumundayız. Duygu ve ilgimizin yöneldiği bir nesnenin zihin tarafından tıpkı diğer nesneler gibi ele alındığını görünce içgüdüsel olarak irkildiğimiz bir gerçektir. Bir nesneyle karşılaşan zihnin yaptığı ilk şey onu başka bir şeyle sınıflandırmaktır. Fakat bizim için çok önemli olan ve bağlılık duygularımızı uyandıran bir nesne bizde aynı zamanda *sui generis* ve eşsiz olması gerektiği duygusu yaratır. Bir yengeç kendisini sessiz sedasız ve savunma hakkı vermeden deniz kabuklusu diye sınıflandırdığımızı duyabilseydi muhtemelen bunu kişisel bir hakaret addeder, geçersiz sayar ve şöyle derdi: "Ben öyle değilim," "Ben KENDİMİM, sadece KENDİM."

Zihin bir sonraki adımda şeyin ortaya çıkış nedenlerini açıklar. Spinoza şöyle der: "İnsanın eylem ve iştihalarını çizgi, düzlem ve cisimlerle ilgili meseleleri ele alır gibi ele alacağım."[1] Başka bir yerde de tutkularımızı ve bunlara özgü nitelikleri bütün öteki doğal şeyleri ele aldığı gibi ele alacağını, çünkü tıpkı üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olmasının üçgenin doğasından kaynaklanması gibi, duygulanışlarımızın da kendi doğalarından kaynaklandığına işaret eder. Aynı şekilde, H. Taine, *İngiliz Edebiyatı Tarihi*'nin (*Histoire de la Littérature Anglaise*) giriş bölümünde şöyle yazmıştı: "Olgular ister ahlaki ister fiziksel olsun, hiç fark etmez; hepsinin bir nedeni vardır. Tıpkı sindirimin, kas hareketlerinin, vücut ısısının bir nedeni

[1] *Ethica*, III Prafeatio (Önsöz). (e. n.)

olması gibi hırsın, cesaretin ve dürüstlüğün de bir nedeni vardır. Erdem ve ahlaksızlık da kezzap ve şeker gibi birer üründür."[1] Mutlak olarak her şeyin varoluş koşullarını açıklama peşindeki bu tür zihinsel bildirileri okuduğumuz zaman -tasarının bu gülünç cakasına karşı gösterdiğimiz haklı tahammülsüzlüğün yanında, yazarlarının sergileyebildikleri tutumlarında da- içsel yaşamımızın derinliklerinde tehdit edildiğimizi ve hükümsüz kılındığımızı hissederiz.

Bu şekilde, soğukkanlıca özümsenmeleri söz konusu olduğunda ruhumuzun yaşamsal sırlarının ifşa edilme tehdidiyle karşı karşıya olduğunu düşünürüz; sırlarımızın kaynağını başarıyla açıklayan fısıltının aynı zamanda sırlarımızın değerini gizlediğini ya da sırlarımızı artık -H. Taine'ın sözünü ettiği- işlevsel bakkal malzemelerinden daha az değerliymiş gibi göstereceğini hissederiz.

Düşük bir kaynağa atfedildiğinde manevi değerin ortadan kalkacağı şeklindeki bu varsayımın en yaygın ifadesi duygusal olmayan kişilerin duygusal eş dostları hakkında yaptıkları yorumlarda görülür; Alfred ölümsüzlüğe şiddetle inanmaktadır çünkü çok duygusal bir mizacı vardır; Fanny'nin aşırı vicdanlı olması sadece aşırı uyarılmış sinirleriyle ilgilidir; William'ın hüznünün nedeni kötü sindirimdir – muhtemelen karaciğer tembelliği vardır; Eliza'nın kiliseden zevk alması histerik yapısının bir belirtisidir; Peter açık havada daha çok egzersiz yapsaydı daha az ruhsal sıkıntı duyardı; gibi. Bu tür akıl yürütmenin çok daha gelişmiş bir örneği de, bugünlerde bazı yazarlar arasında oldukça yaygın olan, dinsel duyguları, bunlarla cinsel yaşam arasında bağlantı kurmak suretiyle eleştirme modasıdır; ihtida bir ergenlik ve gençlik bunalımıdır; Azizlerin oruçları, misyonerlerin teslimiyetleri sadece ebeveynlere özgü nafile fedakârlık içgüdüleridir; Doğal yaşam

[1] Hippolyte Taine, *Histoire de la Littérature Anglaise T. 1*, Introduction III. (e. n.)

özlemi çeken histerik bir rahibe için İsa, daha dünyevi bir sevgi nesnesinin yerini tutan hayali bir temsilden başka bir şey değildir, ve benzerleri.[1]

---

[1] Zamanında ortada dolaşan birçok düşünce gibi bu anlayış da genel dogmatik açıklamadan kaynaklanmakta ve kendini sadece kısmen ve ima yoluyla ifade etmektedir. Bana öyle geliyor ki dini bu şekilde sapkın cinsellik olarak yeniden-yorumlamaktan daha az öğretici bir anlayış zor bulunur. Bu bana, Reformasyon'u anlamanın en iyi yolunun, *fons et origo*'sunun (*kaynak ve kökeni*, [çev.]) Luther'in bir rahibeyle evlenme arzusu olduğu şeklindeki ünlü Katolik alayını hatırlatmaktadır. Oysa sonuçlar iddia edilen nedenlerden çok daha kapsamlı ve genellikle de doğadakinin tam tersidir. Uçsuz bucaksız dinsel olgular koleksiyonunda bazılarının altında açıkça aşk belirtileri bulunduğu doğrudur. Örneğin çoktanrıcılıktaki seks tanrıları ve müstehcen ayinler, bazı Hıristiyan mistiklerde Mesih'le birleşme şeklindeki vecd halleri. Ama o zaman dini niçin sindirim işlevinde bir sapma olarak görmeyelim ve buna Bacchus ve Ceres ayini ya da bazı azizlerin Komünyon hakkındaki esrik duyguları üzerinden getirilen kanıtlarla neden ikna olmayalım? Dinlerin dilleri, yaşamın elverdiği ölçüde zayıf sembollere bürünürler ve zihin ne zaman anlatım için harekete geçse bütün organizma yorum sesleri çıkarır. Dinsel yazın yeme içme dilinden, muhtemelen cinsel yaşam dilinden yararlandığı kadar çok yararlanmaktadır; dürüstlük için "açlık ve susuzluk" çekeriz, "Rabbi hoş bir tat" olarak görürüz, "onun iyi olduğunu tadar ve seyrederiz." "Amerikan bebekleri için eski ve yeni Ahitler'in göğüslerinden sağılan manevi süt" bir zamanlar ünlü olan *New England İlmihali*'nin alt başlığıdır ve Hıristiyan adanmışlık edebiyatı, bu açıdan ele alındığında, annenin değil doymak bilmeyen bebeğin sütünün içinde yüzer. Örneğin Aziz François de Sales "huzur duası"nı şöyle tarif etmektedir: "Bu aşamada ruh, annesinin kollarında okşadığı, dudaklarını bile hareket ettirmediği halde sütünü ağzına damlattığı memedeki küçük bir çocuk gibidir.... Rabbimiz, irademizin, O'nun görkeminden ağzımıza dökülen sütü içerek tatmin olmasını ve bunun Rabden geldiğini bile bilmeden tadından keyif almamızı murat eder." Aynı şekilde: "Emziren annelerinin memeleriyle bir olmuş, bütünleşmiş küçük çocukları düşünün, zaman zaman emmenin zevkiyle kendilerini memeye bastırdıklarını görürsünüz. Tıpkı bunun gibi, dua sırasında Rabbiyle birleşmiş kalp de daha yakın bir birliğe ulaşmak, ilahi tatlılığa daha da yaklaşmak için kendini ileri doğru bastırır." *Chemin de la Perfection*, böl. xxxi.; *Amour de Dieu*, vii. böl. i.

Aslında dini, aynı zamanda solunum işlevinin sapması olarak da görmek mümkündür. İncil, solunum güçlükleriyle ilgili ifadelerle doludur: "Ahıma, çağrıma kulağını kapama; iniltilerim senden gizli değil; yüre-

Genel olarak bu türden, karşıt duygular beslediğimiz zihin durumlarını kötüleme yöntemlerine hepimiz aşinayızdır. Zihinlerinin aşırı gergin olduğunu düşündüğümüz kişileri eleştirirken bir şekilde hepimiz bu yöntemi kullanırız. Ama başkaları bizim daha coşkulu ruh-uçuşlarımızı eleştirip bunların bedensel mizacımızdan "başka bir şey

---

ğim çarpıyor, gücüm tükeniyor; kemiklerim eridi gün boyu inlemekten; geyik akarsuları nasıl özlerse, canım da seni öyle özler, ey Tanrı." En tanınmış Amerikan mistiğimizin (Thomas Lake Harris) başlıca eserinin adı *God's Breath in Man*'dir (*İnsanın İçindeki Tanrı Soluğu*). Ayrıca Hıristiyan olmayan bazı ülkelerde bütün dinsel terbiyenin temelinde soluk alıp vermenin düzenlenmesi yatmaktadır.

Bu argümanlar, cinsel kuram çerçevesindeki akıl yürütmelerde de çokça dile getirilmektedir. Fakat cinsel kuramın savunucuları bu durumda temel argümanlarının hiçbir argümana benzemediğini söyleyeceklerdir. Dinin iki ana olgusunun, yani melankoli ve ihtidanın esas olarak ergenliğe özgü olgular olduğunu ve dolayısıyla cinsel yaşamın gelişimiyle eş zamanlı olduğunu savunacaklardır. Buna kolayca cevap verilebilir; iddia edilen eş zamanlılık tamamen gerçek olsa bile (ki değildir), ergenlik sırasında uyanan şey sadece cinsel yaşam değil, bütün zihinsel yaşamdır. Bu durumda ergenlik döneminde şiir ve dine olduğu gibi mekanik, fizik, kimya, mantık, felsefe ve sosyolojiye ilgi duymanın da cinsel içgüdünün bir sapması olduğu pekala iddia edilebilir. Ama bu çok saçma olurdu. Dahası, eş zamanlılık argümanı doğru kabul edilecek olursa o zaman cinsel yaşamın patırtısının artık gerilerde kaldığı ileri yaşların tam da dinsel açıdan kemal yaşları olma durumuna ne diyeceğiz?

Gerçek şudur ki, dini yorumlamak için son noktada dinsel bilincin o anki dolayımsız içeriğine bakmak gerekir. Bu yapıldığı an, dinin özünde cinsel bilincin içeriğiyle nasıl da tamamen bağlantısız olduğu görülecektir. Bu iki bilinçle bağlantılı olan her şey yani hedefler, ruhsal haller, bunlarda kullanılan yetiler ve bunların güttüğü eylemler farklıdır. *Genel* bir benzetme yapmak mutlak olarak mümkün değildir; aralarında en fazla gördüğümüz şey tam bir düşmanlık ve karşıtlıktır. Cinsel kuramın savunucuları bunun kendi tezleri açısından önemli olmadığını, cinsel organların kana yaptığı kimyasal katkılar olmadan beynin dinsel etkinliklerde bulunamayacağını söyleyecek olurlarsa; bu son önerme doğru veya yanlış olabilir; ama her halükârda hiçbir öğretici yanı yoktur. Buradan, dinin anlamına ya da değerine dair hiçbir çıkarım yapamayız. Böyle bakılacak olursa, dinsel yaşam cinsel organlara bağlı olduğu kadar aynı ölçüde dalağa, pankreasa, böbreklere de bağlıdır ki bu da işi zihnin *bir şekilde* bedene bağlı olduğunu öne süren muğlak bir genellemeye götürerek amacından saptırmak demektir.

olmadığını" söylediğinde öfkelenir ve kırılırız. Çünkü organizmamızın kendine has özellikleri ne olursa olsun, yaşayan hakikatin tezahürleri olarak zihinsel durumlarımızın büyük bir değere sahip olduğunu biliriz ve bu tıbbi materyalizmin dilini tutmasını isteriz.

"Tıbbi materyalizm" ele aldığımız kısır düşünce sistemi için gerçekten de iyi bir adlandırma gibi görünmektedir. Tıbbi materyalizm, İsa'nın Şam yolculuğu sırasında Aziz Pavlus'a görünmesini saralı olan Pavlus'un arka kafa korteksin iltihaplanarak bozulması şeklinde nitelendirip işin içinden sıyrılır. Azize Teresa'yı histerik, Aziz Assisili Francesco'yu kalıtımsal bozukluğa sahip biri diye niteleyerek kesip atar. George Fox'un çağının sahtekârlıklarından rahatsız olmasını ve manevi doğruluk saplantısını bağırsak bozukluğunun belirtisi olarak görür. Carlyle'ın ıstırap notalarını mide veya onikiparmak bağırsağıyla ilişkili nezleye bağlar. Bu tür bütün aşırı zihinsel gerginlikler, der tıbbi materyalizm, nihayetinde sadece fizyolojinin henüz keşfedemediği çeşitli salgı bezlerinin hatalı çalışmasından kaynaklanan zayıflık durumlarıdır (büyük olasılıkla da vücudun, kendinden gelen toksinle zehirlenmeleridir).

Tıbbi materyalizm böylece bu tür kişiliklerin manevi otoritesinin başarılı bir şekilde sarsıldığını düşünür.[1]

Konuya olabildiğince geniş bir açıdan bakalım. Belli başlı, bazı geçerli psiko-fiziksel bağlantılar bulan modern psikoloji, zihinsel durumların bedensel durumlara bağlı olduğu şeklindeki hipotezin eksiksiz ve kusursuz olduğunu varsayar. Bu varsayımı kabul edecek olursak, o zaman tıbbi materyalizmin savunduğu şeyin de ayrıntıda değilse bile genel olarak doğru olması gerekir; Aziz Pavlus sara nöbetleri geçirmediyse bile, kesinlikle bir aralar saraya benzer bir hastalığı vardı; George Fox'un kalıtsal bir bo-

[1] Tıbbi materyalistçe akıl yürütmeye birebir uyan bir örnek için Dr. Binet-Sanglé tarafından yazılıp Revue de l'Hypnotisme dergisinde yayınlanmış "les Variétés du Type dévot" makalesine bakılabilir; C. 14, s. 161.

zukluğu vardı; Carlyle kesinlikle herhangi bir organ - hangisi olduğu önemli değil- kaynaklı iç zehirlenme yaşıyordu; ve diğerleri için de benzer durumlar söz konusuydu. Ama şimdi sorarım size: zihinsel geçmişe dair böyle bir varoluşsal açıklama bu kişilerin manevi değerine nasıl karar verebilir? Az önce sözü edilen genel psikolojik kabule göre, bedensel bir işleyişten kaynaklanmayan yüce veya alçak, sağlıklı veya hastalıklı tek bir zihinsel durum yoktur. Tıpkı dinsel duygular gibi bilimsel kuramlar da bedensel koşullara bağlıdır ve eğer olguları yeterince derinlemesine bilirsek, o zaman "karaciğerin" tıpkı ruhu konusunda kaygı duyan inançlı bir Metodistin beyanlarını belirlediği gibi, katı bir ateistin ağzından çıkacak sözleri de belirlediğini kesinlikle görürüz. Karaciğerde süzülen kan belli bir yönde akarsa metodist, başka bir yönde akarsa ateist zihin şekli ortaya çıkar. Aynı şey coşkunluklarımız ve bezginliklerimiz, özlemlerimiz, yanıp tutuşmalarımız, sorularımız ve inançlarımız için de geçerlidir. Dinsel içerikli olsunlar veya olmasınlar, hepsinin de kaynağı aynı şekilde bedenseldir.

Bu durumda, daha önceden genel olarak manevi değerleri belli fizyolojik değişim biçimlerine bağlayan bir psikofiziksel kuram geliştirilmediği sürece, dinsel ruh hallerinin bedensel bir nedenden kaynaklandığını savunup böylece bunların üstün, manevi değerlerini yadsımak tamamen mantıksız ve keyfidir. Yoksa hiçbir düşünce ya da duygumuz hatta hiçbir bilimsel öğretimiz yahut inanç*sızlık*larımız hakikatin tezahürü olarak bir değer ifade etmez, çünkü istisnasız hepsi de sahibinin o andaki bedensel durumundan kaynaklanıyor olacaktır.

Tabii tıbbi materyalizmin aslında böyle radikal bir sonuç çıkarmadığını söylemeye gerek yok. Herkesin kabul edeceği üzere, bazı ruh hallerinin manevi açıdan diğerlerine göre daha üstün olduğu, hakikati daha fazla ifşa ettiği ve bunu yaparken sadece sıradan bir manevi yargıdan faydalandığı doğrudur. Tıbbi materyalizmin hoşnut olduğu bu

zihinsel durumları açıklayacak ve onlara itibar kazandıracak bir fizyolojik üretim kuramı yoktur; hoşnut olmadığı durumları karaciğerle ve sinirlerle özdeşleştirip bedensel ıstırabı akla getiren adlarla ilişkilendirerek itibarsızlaştırma çabası tümüyle mantıksız ve tutarsızdır.

Oyunu kurallara göre oynayalım ve hem kendimize hem de olgulara karşı dürüst olalım. Diğerlerinden üstün olan belli ruh halleri üzerine, bedensel öncülleri hakkında bir şeyler bildiğimiz için mi düşünürüz? Hayır! Tamamen farklı iki nedenden dolayı böyle yaparız; bunlar hakkında düşünmekten ya anlık bir zevk alırız ya da bunların bize yaşama dair iyi, doğurgan çıkarımlar getirdiğine inanırız. Hor gören bir dille "ateşli düşler"den söz ettiğimizde buradaki küçümsememizin kaynağı yüksek ateş değildir kuşkusuz; bildiğimiz kadarıyla hakikatlerin tomurcuklanıp filizlenmesi için 39 veya 39.5 derece, normal vücut sıcaklığı olan 36.5 veya 37 dereceden daha elverişlidir. Dolayısıyla, küçümsemenin kaynağı ya bizzat düşlerin tatsızlığıdır ya da düşlerin nekahet dönemi eleştirilerine karşı direnecek güçlerinin olmamasıdır. Sağlığın getirdiği düşünceleri bir yandan överiz, ama sağlığın kendine özgü metabolizmaları ile yargımızın belirlenmesi arasında bir ilişki yoktur. Aslında bu metabolizmalar hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Bunlara iyi damgasını vuran şey düşüncelerdeki içsel mutluluğun kendine özgü yapısıdır, yine bunları bize göre hakikat yapan şey diğer kanılarımızla örtüşmesi ve ihtiyaçlarımıza cevap verebilmesidir.

Bu ölçütlerin daha içsel ve daha dolaylı olanı her zaman bir arada olmaz. İçsel mutluluk ve işe yararlık her zaman uyuşmaz. Diğer deneyimlerin hükmüyle ölçüldüğünde, anlık olarak en "iyi" hissettiren bir şey her zaman en "doğru" olan değildir. Sarhoş Philip ile ayık Philip arasındaki fark bu söyleneni teyit eden geleneksel örnektir. Tek ölçü "iyi hissetmek" olsaydı, en yüce insan deneyimi sarhoşluk olurdu. Fakat sarhoşlukla gelen tezahürler, o an için ne kadar tatmin edici olursa olsun, bunları bir an bile destek-

lemeyi reddeden bir ortama sunulmuştur. İki ölçüt arasındaki bu farklılığın sonucu hâlâ birçok manevi yargımıza hakim olan kesin olamama durumudur. Geldiklerinde müthiş bir iç otorite ve aydınlanma duygusuyla birlikte gelen duygusal ve mistik deneyim anları vardır -ilerde bu deneyimlerden çokça söz edeceğiz. Fakat bunlar çok nadir gelirler ve herkese de gelmezler, yaşamın geri kalanında bunlarla ya hiç bağlantı kurulmaz ya da onları onaylamak yerine yadsıyan bir eğilim sergilenir. Bazı kişiler bu durumlarda daha çok o anın sesini dinler, bazılarıysa ortalama sonuçlar, bir başka deyişle insanlığın birçok manevi yargısı arasındaki hüzün verici uyumsuzluk -bu dersler bitmeden önce yeterince güçlü bir şekilde anlaşılması sağlanacak olan bir uyumsuzluk- tarafından yönlendirilmeyi tercih eder.

Ancak bu, sadece tıbbi testle çözümlenemeyecek türden bir uyumsuzluktur. Tıbbi testlere sıkı sıkıya tutunmadaki imkânsızlığın güzel bir örneği, son dönem yazarları tarafından ilan edilen, dehanın patolojik nedenselliği kuramında görülmektedir. "Deha" diyor Dr. Moreau, "zihinsel hastalık ağacının çok sayıdaki dallarından yalnızca biridir." Dr. Lombroso'ya göre "deha, çeşitli epileptoid durumlarından biriyle ilişkili kalıtımsal bozukluğun bir belirtisi olup ahlaki cinnetle yakından bağlantılıdır." Dr. Nisbet ise "Yeterince meşhur olmuş ve yaşamına dair verimli bir çalışma konusu olacak kadar kayıt bulunan herkeste mutlaka marazi bir şeyler vardır.... Genel kural olarak deha ne kadar büyükse, hastalığın da o kadar büyük olması dikkat çekicidir" diye yazıyor.[1]

Şimdi, dehanın eserlerinin rahatsızlığın meyveleri olduğunu iddia etmekle yetinebilen bu yazarlar, bunun üstüne tutarlı bir şekilde bu meyvelerin *değerine* dil uzatabilirler mi? Varoluşsal koşullarla ilişkili yeni öğretilerinden yeni bir manevi yargı çıkartabilirler mi? Bundan sonra dehanın

[1] J. F. Nisbet, *The Insanity of Genius*, 3. Baskı, Londra: 1893, s. xvi, xxiv.

ürünlerine hayranlık duymamızı samimi olarak engelleyebilirler mi? Zihinsel hastalığı olan hiç kimsenin yeni bir hakikati dile getiremeyeceğini kesin bir dille söyleyebilirler mi?

Hayır! Dolaysız, ruhsal içgüdüleri bunu yapmayacak kadar güçlüdür ama sırf mantıksal tutarlılık adına, tıbbi materyalizmin de varmaktan fazlasıyla hoşnut olacağı karşıt çıkarımlarını da değiştirmezler. Ancak bu ekolün müritlerinden biri tıbbi argümanlar kullanarak, deharın eserlerinin (kendisinin zevk almayı beceremediği çağdaş sanat eserleri ki, sayıları oldukça fazladır) değerini toptan reddetmeye çalışmıştır.[2] Fakat genel olarak başyapıtlar tartışma konusu yapılmamaktadır; tıbbi saldırı cephesi kendisini, herkesin doğası gereği ayrıksı bulduğu seküler ürünlerle sınırlamakta ya da sadece dinsel dışavurumları hedef almaktadır. Bunun nedeni de dinsel dışavurumların zaten kınanmış olmasıdır, çünkü bunları eleştiren kişi, bunların içsel ya da manevi zemininden hoşlanmamaktadır.

Doğa bilimlerinde ve endüstriyel sanatlarda hiç kimsenin aklına bir fikri yazarın nevrotik durumuna bakarak çürütmek gelmez. Yazarlarının nörolojik durumu ne olursa olsun, fikirler sadece mantık ve deney süzgecinden geçirilir. Dinsel fikirlerde de durum bunun tersi değildir. Bu fikirlerin değerleri sadece bunlar hakkında doğrudan ulaşılan manevi yargılarla; ilk olarak kendi dolayımsız duygularımıza dayanan, ikinci olarak da bu yargılarla ahlaki ihtiyaçlarımız ve doğru olarak kabul ettiğimiz diğer şeyler arasındaki deneysel ilişkilerden edindiklerimize dayanan yargılarla belirlenir.

Kısacası, yalnızca *dolayımsız aydınlanma, felsefi kabul edilebilirlik* ve *ahlaki yararlılık* kullanılabilir ölçütlerdir. Azize Teresa uysal bir ineğin sinir sistemine sahip olsaydı, ama bu durumda başka sınamalardan geçemeyen teolojisinin

[2] Max Nordau, *Degeneration* adlı hacimli kitabında.

işe yaramaz olduğu ortaya çıksaydı Azize teolojisini savunamazdı. Buna karşılık teolojisi bu sınamalardan geçebilirse, o zaman da Azize Teresa'nın burada bizlerle beraber olduğu sırada histerik davranmasının ya da sinirlerinin dengesiz olmasının hiçbir önemi olmazdı.

Gördüğünüz gibi, esasında ampirisist felsefeye göre hakikat arayışında rehber edinmek zorunda olduğumuz genel ilkelere geri dönmüş oluyoruz. Dogmatik felsefeler bizi gelecekten medet ummaktan vazgeçirebilecek hakikat sınamaları peşinde koşmuştur. Bazıları her türlü hatadan anında ve mutlak olarak ilelebet korunabileceğimizi iddia etmektedir; bu, felsefi dogmatiklerin tatlı düşüdür. Hakikatin *kaynağı* bu türden hayranlık veren bir ölçüt olurdu, tabi eğer farklı *kaynaklar* birbirlerinden ayırt edilebilselerdi. Aynı şekilde dogmatik düşüncenin tarihi *kaynağın* her zaman gözde bir sınama ölçütü olduğunu göstermiştir. Dolayımsız sezginin kaynağı, papalık otoritesinin kaynağı, görüyle, duyarak ya da açıklanamaz bir tesirle gelen doğaüstü esinin kaynağı, kendini kehanet ya da ikaz şeklinde dışa vuran, doğrudan yüksek bir ruh tarafından ele geçirilmenin kaynağı, genel olarak kendiliğinden konuşmanın kaynağı; bu kaynaklar din tarihinde temsil edildiğini gördüğümüz bir fikrin hakikat olup olmadığının işletilebilir teminatları olmuştur. Bu yüzdendir ki tıbbi materyalistler yalnızca, kaynak ölçütünü yapıcı değil de yıkıcı bir şekilde kullanarak seleflerinin ayağını kaydıran geç kalmış dogmatiklerdir.

Bu kişilerin, kaynağın patolojik olduğuna dair söylemleri ancak karşı taraf kaynağın doğaüstü olduğunu savunduğu sürece ve 'kaynak' argümandan başka hiçbir şey tartışmanın konusu olmadığı sürece etkilidir. Dr. Maudsley, kaynağa dayanarak doğaüstü dini çürütenlerin belki de en akıllısıdır. Yine de şunu yazmak zorunda kalır:

> "Neden doğanın işlerini her zaman kusursuz bir akla yaptırdığına inanırız? Belki de doğa, kusurlu bir aklı ba-

zı amaçlar için daha uygun bir araç olarak görüyordur. O an önemli olan tek şey yapılan iş ve işi yapanın niteliğidir; işi yapan diğer kişisel özellikler bakımından kusurluysa da -mesela ikiyüzlü, zinacı, uçuk ya da kaçıksa da- bu durum evrensel bakış açısından çok önemli olmayabilir.... Bu durumda tekrar başa, kesinliğin kadim ve son sığınağına yani insanlığın ortak kabulüne ya da öğrenme ve eğitim yoluyla insanlar arasında yetkin olanın ortak kabulüne geri dönüyoruz."[1]

Başka bir deyişle, Dr. Maudsley'nin bir inancı sınama ölçütü, inancın kaynağı değil *bir bütün olarak işleme biçimidir*. Bizim ampirik ölçütümüz budur; doğaüstü kaynak konusundaki en şiddetli ısrarcıların en sonunda kullanmaya mecbur kaldığı ölçüt de yine budur. Görü ve ilhamlardan bazıları her zaman değerli ve kutsal görülmeyecek kadar aptalca; vecd halleri ve kasılma nöbetlerinden bazıları yapı ve yönlendiricilik bakımından fazlasıyla kısır olmuştur. Hristiyan mistisizm tarihinde gerçek ilahi kerametler olarak görülecek ilham ve deneyimlerin şeytani kötülükten kaynaklanan, sahte olabilecek -ve dolayısıyla kişiyi iki kat cehennemlik yapabilecek[2]- diğerlerinden nasıl ayırt edileceği sorunu zorlu bir sorun olagelmiştir. Bu, daima mutlak bir bilgelik ve yalnızca bilinçle yönetilen bir deneyim gerektirir. Sonunda iş bizim ampirik ölçütümüze gelip dayanmıştır; bunlar kökleriyle değil semereleriyle bilinebilir. Jonathan Edward'ın *Dinsel Duygulanışlar Üstüne İnceleme*'si (*Treatise on Religious Affections*) bu tez üzerine kurulmuş ayrıntılı bir çalışmadır. Bir insanın erdeminin *köklerine* ulaşmak mümkün değildir. Ortaya çıkmış hiçbir şey, inayetin şaşmaz kanıtı olarak hizmet edemez. Gerçek Hıristiyanlar olduğumuzun -kendi kendimize bile- tek kesin kanıtı kendi uygulamalarımızdır.

"Kendimizle ilgili bir yargı oluştururken" der Edward

---

[1] H. Maudsley, *Natural Causes and Supernatural Seemings*, 1886, s. 257, 256.

[2] Matta 23:15'e gönderme. (e. n.)

"kesinlikle, mahşer günü önüne gittiğimizde ulu Yargıcımızın en çok yararlanacağı bir kanıt bulmamız gerekir.... Kutsal Ruhun her bir inayetinin en kesin kanıtı, din profesörleri değil, bizzat Hıristiyan yaşantısıdır.... Deneyimimizin uygulamadan yana ne kadar üretken olduğu, onun ne kadar manevi ve tanrısal olduğunu gösterir."

Katolik yazarlar aynı ölçüde katıdırlar. Bir görü, ses veya başka bir tanrısal teveccühün arkalarında bıraktığı iyi haller, bunların şeytani aldatmacalar olmadıklarından kendisi sayesinde emin olabileceğimiz tek işaretlerdir. Şöyle der Azize Teresa:

> "Zihni güçlendireceği yerde daha da bitap düşüren kötü bir uyku gibi, yalnızca hayal gücünü işletip durmanın sonucu da ruhun zayıflamasından başka bir şey değildir. Ruh beslenmek ve güçlenmek yerine bitkin ve bezgin düşer. Oysa gerçek bir ilahi görü ruha tarifsiz manevi zenginlikler katar ve bedensel gücü hayranlık verecek şekilde tazeler. Bunları, görülerimi insanlığın düşmanının işleri ve hayal gücümün oyunları olarak gören kişilere de anlattım.... İlahi elin bana bıraktığı mücevherleri gösterdim onlara. Bunlar benim içinde bulunduğum hallerimdi. Beni tanıyan herkes değiştiğimi görmüştü, günah çıkaran papazım da buna tanıktı, her bakımdan belirgin olan bu gelişimi herkes açıkça görebiliyordu. Bana gelince, bunun yaratıcısı şeytan ise eğer, beni şaşırtıp cehenneme sürüklemek için benim kötülüklerimi uzaklaştırmak gibi kendi çıkarlarına tamamen ters bir yönteme başvurabileceğine ve beni erkeksi cesaret ve diğer erdemlerle dolduracağına inanmak mümkün değildi, çünkü bu görülerin bir tekinin bile beni bütün o servetle zenginleştirmeye yeteceğini açıkça görmüştüm."[1]

Gereğinden uzun bir ilave yapmış olmaktan ve patolojik

[1] Otobiyografi, böl. xxviii.

programımı açıkladığımda aranızda meydana gelebilecek olan rahatsızlığı gidermek için birkaç sözcüğün yeterli olmamasından çekiniyorum. Her halükârda, artık dinsel yaşamı sadece sonuçlarıyla değerlendirmeye hazır olmanız gerekir, ayrıca hastalıklı kaynak umacısının artık dindarlığınızı karalamayacağını varsayıyorum.

Ama burada, 'bir dinsel olguya dair nihai manevi değerlendirmemizin dayanağı sonuçlar ise, o zaman niçin onun koşullarına dair varoluşsal araştırmayı önümüze sürüyorsunuz?' diye sorulabilir.

Buna iki şekilde cevap vereceğim: İlk olarak, bastırılamayan bir merakın kişiyi mecburen buna götürdüğünü söyleyeceğim. İkinci olarak, bir şeyin abartı ve sapmalarını, denklerini ve ikamelerini ve başka bir yerdeki en yakın bağıntılarını dikkate almanın, her zaman o şeyin anlamını daha iyi kavramayı sağladığını söyleyeceğim. Böylece bu şeyi, daha aşağı türdeşlerine yönelttiğimiz, toptancı bir suçlamayla hiçe saymak yerine, aksine ne tür yozlaşma tehlikelerine açık olabileceğini öğrenerek şeyin meziyetinin neden oluştuğunu tam olarak belirleyebiliriz.

Akıl hastalığının koşulları bu üstünlüğe sahiptir; yani bu koşullar zihinsel yaşamın özel etkenlerini yalıtırlar ve etkenleri daha alışıldık ortamları içinde bütün çıplaklığıyla incelememize olanak verirler. Neşterle mikroskobun bedensel anatomide oynadığı rolü bunlar zihinsel anatomide oynarlar. Bir şeyi doğru anlayabilmek için, onu hem bulunduğu ortam içinde hem de dışında görmemiz ve onun bütün çeşitliliklerinden haberdar olmamız gerekir. Bu yüzden psikologlar için halüsinasyon araştırmaları olağan duyguların anlaşılması açısından kilit önem kazanırken, algıların doğru anlaşılmasında da yanılsamalar kilit rol oynamaktadır. Hastalıklı dürtüler ve buyurgan kavrayışlar, yani "sabit fikirler" olağan irade psikolojisini ciddi biçimde aydınlatmıştır, obsesyon ve kuruntular da olağan inanç yetisinde aynı işlevi görmüştür. Aynı şekilde dehanın yapısı yukarıda sözünü ettiğim girişimle; dehayı psi-

kopatik olgu üzerinden sınıflandırma girişimiyle aydınlatılmıştır. (Nitelediği durumu ifade eden birçok eşanlamlı sözcükten bazılarını kullanacak olursak;) delilik sınırı, kaçıklık, delice bir mizaç, akli denge yitimi, psikopatik bozukluk gibi durumların, bunlar bir bireyde üstün zekâ niteliğiyle birleştiği zaman o kişinin daha az nevrotik olduğu haline göre kendinden daha fazla söz ettirme ve çağını etkileme olasılığını artıran kendine has özellikleri ve eğilimleri vardır. Kuşkusuz kaçıklıkla örneğin üstün zekâ arasında özel bir ilişki yoktur[1], çünkü çoğu psikopatların zekâsı düşüktür ve üstün zekâlılar da genellikle olması gerektiği gibi işleyen bir sinir sistemine sahiptir. Fakat psikopatik mizaç, eşi olan zekâ nasıl olursa olsun, beraberinde heyecanlı ve ateşli bir karakter getirir. Kaçığın duygusal duyarlılığı sıra dışıdır. Sabit fikirlere ve obsesyona yatkındır. Fikirleri hızla inanca ve eyleme dönüşür; aklına yeni bir fikir geldiği zaman onu ilan edene ya da bir şekilde "yaparak tamamlayana" kadar rahat edemez. Sıradan insan çetin bir sorun karşısında "Bu konuda ne düşünmeliyim?" der; oysa "kaçık" bir zihinde soru "Bu konuda ne yapmalıyım?"a dönüşür. Yüce ruhlu bir kadın olan Annie Besant'ın otobiyografisinde şöyle bir bölüm okumuştum:

> "İyi bir dava söz konusu olduğunda birçok kişi iyi dileklerini sunuyor, ama çok az kişi buna yardım etmekle ilgileniyor ve çok daha az kişi bunu destekleme adına tehlikeyi göze alıyor. Yüreksizce 'Evet, birinin bunu yapması gerek, ama o niye ben olayım?' ifadesi yankılanıp duruyor. İçtenlikle insanlığa hizmet eden ve tehlikeli bir göreve gönüllü olarak soyunan kişinin ağzındansa "Birinin bunu yapması gerek, o niye ben olmayayım?" sözü çınlıyor. Bu iki cümle arasında yüzlerce yıllık bir ahlaki evrim yatıyor."

---

[1] Profesör Bain'in hayranlık verici bir şekilde gösterdiği üzere, üstün zekâ daha çok benzerlik yoluyla çağrışım kurabilme yeteneğinin ileri derecede gelişimiyle bağlantılıdır.

Ne kadar doğru! Bu iki cümle arasında aynı zamanda sıradan miskin insanla psikopat insanın farklı yazgıları yatmaktadır. Böylece, üstün bir zekâyla psikopat bir mizaç aynı bireyde bir araya geldiği zaman -insani yetilerin sonsuz permütasyonlarının ve bileşimlerinin sıkça bir araya gelmesinde olduğu gibi- biyografik lügatlere giren etkili bir dehanın olası en iyi koşulları ortaya çıkmaktadır. Bu tür kişiler zekâlarını sadece eleştirmek ve anlamak için kullanmazlar. Düşünceleri onları ele geçirir ve şu veya bu şekilde onları, kendilerini yanındakilere veya çağlarına dayatmaya zorlar. Mösyö Lombroso, Nisbet ve diğerleri paradokslarını savunmak için istatistiklere başvurduklarında hesaba kattıkları kişiler bu tür kişilerdir.

Dinsel olgulara geçecek olursak -ilerde göreceğimiz gibi- tamamlanmış olan her dinsel evrimde önemli bir anı oluşturan melankoliyi ele alalım; dinsel inancın getirdiği mutluluğu ele alalım; bütün dinsel mistiklerin sözünü ettiği, hakikate dair içgörü sunan, vecd-benzeri durumları alalım.[1] Bunların her biri ve hepsi çok daha geniş bir ölçekte insan deneyiminin özel bir türüne dair örneklerdir. Dinsel açıdan kendine özgü ne tür özellikleri olursa olsun, dinsel melankoli her halükârda bir melankolidir. Dinsel mutluluk da mutluluktur. Dinsel vecd, vecddir. Şimdi bir şeyin diğerleriyle karşılaştırılır karşılaştırılmaz çürütüldüğünü ya da kaynağının ortaya çıktığını söyleyen mantıksız yaklaşımı reddediyoruz; şu an değerler hakkında hüküm verirken deneysel sonuçlara ve içsel niteliğe sadık kalmayı kabul ediyoruz. Zira dinsel melankolinin ve mutluluğun ya da dinsel vecdlerin diğerlerinden farklı olan anlamlarının ortaya çıkmasında, onları diğer melankoli, mutluluk ve vecd çeşitleriyle olabildiğince bilinçli bir şekilde karşılaştırmanın, onların genel diziler içindeki yerlerini hesaba katmayıp onları tamamen doğal düzenin dışındaymış gibi

[1] *Psychological Review*'daki, ii. 287 (1985) dehanın delilik olduğuna dair kuramın eleştirisine bakılabilir.

dikkate almaktan çok daha etkili olacağını kim görmez? Bu derslerin bu varsayımı doğrulayacağını umuyorum. Birçok dinsel olgunun psikopatik kökenine gelince, bu tür olgular, yukarıdan, çok değerli insan deneyimi olarak tescillenseler bile, bu, onların hiçbir şekilde şaşırtıcı ya da beklenmedik oldukları anlamına gelmeyecektir. Hiçbir organizma sahibine bütün hakikati açmaz. Bir şekilde güçsüz hatta hastalıklı olmayanımız çok azdır ve bu güçsüzlüklerimiz bizlere hiç umulmadık şekilde yardımcı olur. Psikopatik mizaçta ahlaki algının *sine qua non*'u olan duygusallığımız söz konusudur; pratik ahlaki gücün özünün ne olduğunda ısrar etme gücümüz ve eğilimimiz söz konusudur ve kişinin çıkarlarını algılanabilir dünyanın ötelerine taşıyan metafizik ve mistik sevgimiz söz konusudur. Öyleyse bu mizacın kişiyi, kol pazusunu gösterip göğsüne vuran ve terkibinde tek bir hastalıklı lif bulunmadığı için Tanrı'ya şükreden, kaba sinir sisteminin halinden memnun sahiplerinden kesinlikle sonsuza kadar gizleyeceği dinsel hakikat alanlarıyla, evrenin ücra köşeleriyle tanıştırmasından daha doğal ne vardır?

Yüksek bir alemden gelen esin, diye bir şey varsa eğer nevrotik mizacın da bu esini alabilmede gerekli olan şartları sağlaması pekâla mümkündür. Bunu diyerek sanırım sonunda din ve nevrotizm konusunu bir kenara bırakabilirim.

Daha iyi anlaşılmaları için çeşitli dinsel olgularla karşılaştırılması gereken, sağlıkla veya hastalıkla ilişkili ikincil olgular kümesi, pedagoji jargonunda çeşitli dinsel olguları anlamamızı sağlayan, "kavratıcı küme" olarak adlandırılan şeyleri oluşturur. Bana göre bu dersler dizisinin tek özgün yanı kavratıcı kümenin derinliğinde yatmaktadır. Dinsel deneyimleri üniversite derslerindekinden daha geniş bir bağlamda tartışabilirim.

II. Ders
Konunun Sınırlarının Çizilmesi

Çoğu din felsefesi kitabı işe din felsefesinin esasının neden oluştuğuna dair kesin bir tanımla başlar. Bu tanımların bazıları muhtemelen bu derslerin ileriki bölümlerinde önümüze gelecektir, dolayısıyla bunları şimdi bilgiççe sıralamayacağım. Bu arada birbirinden farklı çok sayıda tanımın olması, "din" sözcüğünün tek bir ilke ya da öze karşılık gelmekten çok kolektif bir ad olduğunun yeterli bir kanıtıdır. Kuramsallaştırıcı akıl, elindeki malzemeyi her zaman aşırı basitleştirme eğilimi gösterir. Hem felsefeyi hem de dini istila eden mutlakçılığın ve tek yanlı dogmatizmin kaynağı işte budur. Hemen konuya tek yanlı yaklaşmak yerine, muhtemelen tek bir öz yerine din konusunda en az diğerleri kadar önemli olan birçok hususiyetle karşılaşacağımızı en baştan kabul edelim. Örneğin, "yönetim"in özüne baktığımızda herhangi biri yönetimin yetke olduğunu söylerken, diğeri itaat, bir diğeri polis, bir başkası ordu, bir başkası meclis, bir başkası da yasalar sistemi olduğunu söyler. Fakat bunların tümü olmadan somut bir yönetimin olamayacağı, belli bir anda biri daha önemliyken, başka bir anda diğerinin daha çok önem kazanacağı da bir gerçektir. Yönetimleri en iyi bilen kişi, yönetimlerin özlerini anlatan bir tanım yapmakta en az zorlanan kişidir. Yönetimlerin kendilerine has özelliklerini gayet yakından tanıyıp bilen kişi doğal olarak bütün bu özelliklerin bir araya geldiği soyut bir kavramı aydınlatıcı olmaktan ziyade yanıltıcı olarak tasavvur edecektir. Böylesi bir durumda

niçin din de aynı derecede karmaşık bir kavram olmasın?[1] Aynı zamanda birçok kitapta sanki tek bir zihinsel varlıkmış gibi söz edildiğini gördüğümüz "dinsel duyguya"na bakalım. Din psikolojilerinde ve felsefelerinde yazarların bu terimin nasıl bir varlık olduğunu belirlemeye çalıştıklarını görürüz. Biri bu varlığı bağımlılık duygusuyla birleştirir, diğeri onu korkunun bir türevi yapar, bir diğeri cinsel yaşamla ilişkilendirir, bir başkası da sonsuzluk duygusuyla özdeşleştirir ve saire. Bu farklı varlık kavrayışları o varlığın kendine özgü, tek bir şey olup olmadığı konusunda kuşkulara yol açar. Ayrıca "dinsel duygu" terimini dinsel nesnelerin nöbetleşe uyandırdığı birçok duygunun kolektif adı olarak görmeye azmettiğimiz anda, bu terimin, muhtemelen psikolojik açıdan özel bir doğası olan hiçbir şey içermediğini görürüz. Dinsel korku, dinsel sevgi, dinsel huşu, dinsel haz gibi duygular vardır. Fakat dinsel sevgi sadece dinsel bir nesneye yönelmiş bir doğal sevgi duygusudur; dinsel korku ilahi ceza kavramının tahrik ettiği, sıradan hesap kitap korkusudur, deyiş yerindeyse, insanın göğsünün sarsılmasıdır; dinsel huşu alacakaranlıkta bir ormanın içinde ya da bir dağ geçidinde hissettiğimiz bedensel heyecandır. Aradaki fark, söz konusu duygular bu kez doğaüstü ilişkileri ve dinsel kişiliklerin yaşamlarında ortaya çıkan bütün farklı duyguları düşünürken doğarlar. Herhangi türden özel bir nesneye yönelik *fazla* duygudan meydana gelmiş zihin durumları olarak dinsel duygular, kesinlikle diğer somut duygulardan ayırt edilebilen psişik varlıklardır. Ancak yalın, soyut bir "dinsel duygu"nun kendi başına, diğerlerinden ayrı, temel zihinsel bir duygulanım olarak mevcut olduğunu ve istisnasız her dinsel deneyimde bulunduğunu öne sürmek doğru değildir.

---

[1] Burada yapabileceğim en iyi şey, okurlarımı, benim metnimin yazılmasından sonra, 1901'de *The Monist*'tin Ocak sayısında yayımlanan Profesör Leuba'nın makalesindeki, bütün bu dini tanımların nafile olduğuna işaret eden kapsamlı ve hayranlık verici değinilerine yönlendirmek olacaktır.

Bu durumda tek bir temel dinsel duygu olmayıp, dinsel nesnelerin kullandığı ortak duygular ardiyesi söz konusu olduğuna göre, o zaman buradan hareketle tek bir özel ve özsel dinsel nesne türünün, tek bir özel ve özsel dinsel eylem türünün de olmadığı da kanıtlanabilir.

Din alanı bu kadar geniş olduğu için bu alanın tümünü kapsama iddiası da makul değildir. Derslerim konunun belli bir kısmıyla sınırlı olmak durumunda. Dinin özüne dair soyut bir tanımlama yapmak ve bu tanımı bütün diğer tanımlara karşı savunmaya kalkışmak budalaca olsa da bu durum beni, *bu dersler çerçevesinde* dinin neleri içermesi gerektiği konusunda kendi dar bakış açımı oluşturmaktan ya da sözcüğün birçok anlamı arasından özellikle size tanıtmak istediğim bir tanesini seçmekten ve keyfi bir şekilde "din" dediğimde *şunu* kastediyorum demekten alıkoymayacaktır. Aslında yapmam gereken de budur ve ben de öncelikle seçtiğim alanın sınırlarını çizeceğim.

Sınırları çizmenin kolay yollarından biri, konunun hangi yönlerini dışarıda bıraktığımızı söylemektir. İlk başta dinsel alanı ikiye ayıran büyük bir bölümlemeyle karşı karşıyayız. Bölümlemenin bir tarafında kurumsal, öteki tarafında kişisel din bulunmaktadır. M. P. Sabatier'in dediği gibi, dinin bir kolu tanrıyı göz önünde tutarken, öteki kolu insanı göz önünde tutmaktadır. İbadet ve adanma gibi tanrısal doğayla meşgul olan muameleler, teoloji, ayinler ve dinsel örgütlenme dinin kurumsal alandaki temelleridir. Bakış açımızı bununla sınırlasaydık, dini dışa ilişkin bir sanat; tanrıların lütfunu kazanma sanatı olarak tanımlamamız gerekirdi. Dinin daha kişisel olan kolunun temelleri ise aksine, insanın ilgi alanını biçimlendiren içsel doğası, vicdanı, ıssızlığı, aczi ve eksik oluşudur. Burada da işin özü Tanrı'nın lütfunun kazanılması veya kaybedilmesi olsa da -teoloji burada çok önemli bir yer tutar- bu tür bir dinin teşvik ettiği eylemler ritüel değil kişisel eylemlerdir. Birey eylemi tek başına yapar, rahipleri ve ayinleriyle dinsel örgütlenme ve diğer aracılar tamamen ikinci plana itil-

miştir. İlişki doğrudan kalpten kalbe, ruhtan ruhadır ve insanla yaratıcısı arasındadır.

Ben bu derslerde dinin kurumsal kolunu tamamen bir kenara koymayı, dinsel örgütlenmeden söz etmemeyi, sistematik teolojiyi ve tanrılarla ilgili fikirleri olabildiğince az hesaba katmayı ve kendimi mümkün olduğu kadar saf ve basit biçimde kişisel dinle sınırlı tutmayı tasarlıyorum. Bazılarınıza göre bu şekilde çıplak olarak ele alınan kişisel din genel bir adlandırmayı hak etmeyecek kadar eksik kalacaktır. "Bu, dinin sadece bir kısmıdır" denecektir, "ama dinin örgütlü olmayan, işlevini yitirmiş kısmıdır; buna ille de bir ad vereceksek, din değil de insan vicdanı ya da ahlakı demek daha doğru olur. 'Din' adı duygu, düşünce ve kurumlardan örgütlenmiş bir sistem için, kısaca bu kişisel din denen şeyin yalnızca küçük bir parçasını oluşturduğu Kilise için kullanılmalıdır."

Fakat böyle derseniz, bu söylediğiniz sadece tanım sorununun nasıl açıkça ad tartışmasına dönüşüverdiğini gösterecektir. Böyle bir tartışmayı uzatmaktansa, ele almayı önerdiğim kişisel dine verilebilecek hemen her adı kabul etmeyi yeğlerim. İster din değil de vicdan deyin, isterseniz ahlak deyin, nasıl tercih ederseniz; adı ne olursa olsun aynı ölçüde araştırmaya değer olacaktır. Bana gelince, bu adın saf ve yalın ahlakın kapsamadığı bazı unsurları da kapsadığını düşünüyorum -bu unsurları az sonra göstermeye çalışacağım. Sonuç olarak ben "din" sözcüğünü kullanmaya devam edeceğim ve en son derste de teolojileri veya kilise kurallarını ortaya koyacak ve dinin bunlarla ilişkisi üzerine bir şeyler söyleyeceğim.

Kişisel din en azından bir açıdan teoloji veya kilise kurallarından daha temel olduğunu gösterecektir. Kiliseler bir kez kurulduktan sonra geleneklere göre öğrenilmiş olarak, ikinci elden yaşarlar ama her kilisenin *kurucusu* gücünü esas olarak tanrıyla kurduğu doğrudan kişisel birliğe borçluydu. Sadece İsa, Buda, Muhammed gibi insanüstü kurucular değil, bütün Hristiyan mezheplerin kurucuları da

aynı durumdaydılar. Dolayısıyla kişisel dinin, onun eksik olduğunu varsaymakta ısrar edenler için bile en başta var olan şey olması gerekmektedir.

Dinde ahlaki anlamda kişisel dindarlıktan kronolojik olarak daha eski başka şeylerin olduğu doğrudur. Görünüşe göre fetişizm ve büyü tarihsel olarak içsel dindarlıktan daha önce gelmektedir, en azından içsel dindarlıkla ilgili kayıtlarımız o kadar gerilere gitmemektedir. Ayrıca fetişizm ve büyü dinin aşamaları olarak kabul edilirse eğer, içsel duyguyla ilişkili kişisel din ve onun kurduğu gerçekten tine ait kilise kuralları ikinci hatta üçüncü basamakta yer alırlar. Fakat birçok antropologun -örneğin Jevons ve Frazer'ın- "din" ve "büyü"yü açıkça zıt uçlara yerleştirmesini bir yana bırakacak olursak, büyü, fetişizm ve sıradan batıl inançları yönlendiren bütün düşünce sisteminin ilkel din olarak adlandırılabileceği gibi ilkel bilim olarak da adlandırılabileceği açıktır. Böylece sorun yine bir sözde sorun haline gelmektedir ve bütün bu erken duygu ve düşünce süreçleri hakkındaki bilgilerimiz daha ayrıntılı tartışmayı anlamsız kılacak kadar varsayımsal ve eksiktir.

Dolayısıyla keyfi biçimde önerdiğim şekliyle bizim için din, *bireylerin kendilerini kutsal kabul ettikleri şeyle bağlantılı gördükleri ölçüde kendi başlarına sahip oldukları duyguları ve gerçekleştirdikleri davranışları, deneyimleri* anlamına gelmektedir. Bu ilişki ahlaki, fiziksel veya ritüel olabileceği için, varsaydığımız anlamda alınan dinin içinden teolojiler, felsefeler ve dinsel örgütlenmeler ikincil olarak çıkabilir. Ancak daha önce söylediğim gibi bu derslerde zamanımızı esas olarak dolayımsız kişisel deneyimlerle geçirecek, teoloji veya dinsel kurumlara fazla değinmeyeceğiz.

Bu keyfi tanım sayesinde alanımızın tartışmalı meselesinden uzak durmuş olacağız. Ancak dar anlamda bir tanım yaptığımız takdirde "kutsal" sözcüğü üzerinde bir tartışma yaşama ihtimali kaçınılmaz görünmektedir. Herkesin "dinsel" diye adlandırdığı ama mutlak olarak bir Tanrı varsaymayan düşünce sistemleri vardır. Budizm

böyledir mesela. Kuşkusuz Buda birçok insan için Tanrı konumundadır ama esasında Budist sistem ateisttir. Modern transandantal idealizm de, örneğin Emersonculuk, aynı şekilde Tanrı'nın, soyut ideal olma durumu içinde buharlaşmasına izin verir görünmektedir. Transandantalist anlayışın hedefi *in concreto* bir tanrı, insanüstü bir kişilik değil şeylerdeki içkin tanrısallık, evrenin özünde tinsel olan yapısıdır. Emerson'u meşhur eden, 1838'de *Divinity College*'da son sınıf öğrencilerine yaptığı konuşmada, bu salt soyut yasaları tanrılaştırmanın korkusuzca ifade edilmesi bir skandal yaratmıştı.

> "Bu yasalar," demişti konuşmacı, "kendi kendilerini vaz ederler. Zaman ve mekân ötesidirler ayrıca koşullara bağlı değildirler. Dolayısıyla insan ruhunda, anında ve mükemmelen yargılayan bir adalet vardır. İyi bir iş yapan kişi anında yüceltilir. Kötü bir iş yapan kişi bizzat eylemin kendisi tarafından küçültülür. Kirden kurtulan kişi, dolayısıyla temizliği kuşanır. Bir kişi yürekten adil olduğu ölçüde Tanrı'dır; Tanrı'nın güvenliği, Tanrı'nın ölümsüzlüğü, Tanrı'nın yüceliği adaletle birlikte o insanın içine girer. Eğer bir kişi ikiyüzlülük yapar, aldatırsa, kendini kandırır ve kendi varlığına yabancılaşır. Karakter her zaman fark edilir. Hırsızlık kimseyi zengin etmez, yardım kimseyi yoksullaştırmaz, cinayet taş duvarlardan konuşur. Küçücük bir yalan kırıntısı -örneğin gösteriş düşkünlüğü, iyi bir izlenim, iyi bir görüntü yaratma çabası- bırakılacak tesiri anında kirletir. Ama gerçeği söyleyince tüm canlılar ve vahşi hayvanlar size kefil olur, çimenin yeraltındaki kökleri kıpırdanıp size şahitlik etmek için harekete geçer. Çünkü her şey sevgi, adalet, itidal gibi farklı adlar alan aynı ruhtan kaynaklanır, tıpkı okyanusun, çarptığı farklı kıyılarda farklı adlar alması gibi. İnsan bu amaçlardan uzaklaştığı ölçüde güçten ve destekçiden yoksun kalır. Büzülür büzülür... Mutlak kötülük mutlak ölüm oluncaya kadar küçülür, bir zerreye, bir noktaya dönüşür. Bu yasa algısı zihinde

dinsel duygu dediğimiz, bizi son derece mutlu eden bir duygu uyandırır. Bu duygunun cezbetme ve hükmetme gücü olağanüstüdür. Bir dağ havasıdır o. Dünyaya rayiha veren odur, odur gökyüzünü ve tepeleri görkemli kılan, yıldızların sessiz şarkısıdır o. İnsanın kutluluğudur, insanı sınırsız yapar. 'Yapmam gerek' dediğinde; sevgi onu uyardığında; yücelerden uyarılıp iyi ve yüceyi yapmayı seçtiğinde; yüreğinde yüce bilgelikten gelen derin ezgiler dolaşır. O zaman ibadet edebilir ve ibadetiyle büyür çünkü asla bu duygunun ardına geçemez. Bu duygunun bütün ifadeleri kutsaldır ve saflığıyla orantılı olarak kalıcıdır. [Bu ifadeler] bizi tüm öteki yapılardan daha fazla etkiler. Bu dindarlığı dışa vuran eski zamana ait cümleler hâlâ taze ve güzel kokuludur. Adı, dünya tarihinde yaptığı sarsıntı kadar kayda geçmemiş olan İsa'nın insanlık üzerinde bıraktığı benzersiz etki, bu telkinin kolay anlaşılmaz erdeminin kanıtıdır."[1]

Emersoncu din böyle bir şeydir. Evrende tanrısal bir düzen ruhu vardır, bu ahlaki ve aynı zamanda insan ruhunun içinde bulunan bir ruhtur. Ancak evrenin bu ruhunun, gözün parlaklığı ya da derinin yumuşaklığı gibi sadece bir nitelik olup olmadığının yahut gözün görmesi ya da derinin hissetmesi gibi öz-bilinci olan bir yaşam olup olmadığının kararına Emerson'un eserlerinde hiçbir zaman açık bir şekilde varılmaz. Onda evrenin ruhu bu şeylerin sınırında dolaşır, felsefi ihtiyaçtan çok edebi ihtiyaca göre bazen bu tarafa bazen bu tarafa meyleder. Ancak ne olursa olsun hareketlidir. Tanrı imiş gibi olduğu sürece, bütün ideal çıkarları korumak ve dünyayı dengede tutmak için ona güvenebiliriz. Emerson'un bu inancı dile getirdiği cümleler her edebi şey kadar hoştur:

"İnsanı sever ve ona hizmet edersen, ne kadar gizlersen gizle ödülünü alırsın. İlahi adalet çiğnendiği zaman

[1] *Miscellanies* (*Toplu Eserleri*), 1868, s. 120 (özet).

gizli ceza her zaman karşılığını ödetir. Terazinin dengesini bozmak mümkün değildir. Dünyadaki bütün tiranlar, mülk sahipleri ve tekelciler terazinin dengesini nafile bozmaya çalışıyorlar. Oysa hiza sonsuza dek ayarlanmıştır, insan ve zerre, yıldız ve güneş ya ona göre ayarlanmalı ya da onun geri tepmesiyle un ufak olmalıdır."[1]

Bu tür inanç dışavurumlarının altında yatan ve yazarı bunları dile getirmeye iten bu gibi içsel deneyimlerin dinsel deneyim olarak adlandırılamayacağını söylemek son derece saçma olur. Bir yanda Emersoncu iyimserliğin, diğer yanda Budist kötümserliğin bireye sesleniş biçimi ve bireyin ona yaşamı içinde karşılık verme biçimi aslında en iyi Hıristiyan sesleniş ve karşılık verme biçiminden farklı olmadığı gibi, birçok bakımdan tıpatıp aynıdır. Bu nedenle, deneysel bakış açısından bu tanrısız ya da tanrısızbenzeri öğretileri "din" olarak adlandırmamız gerekir. Buna göre aynı şekilde, din tanımı yaparken bireyin "tanrısal kabul ettiği şey" ile ilişkisinden söz ettiğimizde de "tanrısal" ifadesini tanrı-*benzeri* her şeye gönderme yapacak kadar geniş yorumlamamamız gerekir; somut bir tanrı olsun veya olmasın.

Ancak belirsiz genel bir nitelik olarak ele alındığı takdirde "tanrısal" terimi aşırı muğlak hale gelmektedir, çünkü din tarihinde birçok tanrı görülmüştür ve her birinin özellikleri de birbirinden farklıdır. O zaman kendisiyle kurduğumuz ilişki sayesinde dindar biri sayılmamıza neden olacak o tanrısal olma niteliği -somut bir tanrıda tecessüm etsin veya etmesin- özünde nedir? Ayrıntılara girmeden önce bu soruya bir cevap bulmakta yarar var.

Öncelikle tanrılar var olma ve güç bakımından ilk şeyler olarak görülürler. Hakim olur ve kuşatırlar, onlardan kaçış yoktur. Hakikat hakkında ilk ve son söz onlarındır. Öyleyse temel, kuşatıcı ve içerden doğru görülen şeyler bu du-

[1] *Lectures and Biographical Sketches*, 1868, s. 186.

rumda tanrısal olarak alınabilir. Dolayısıyla bir kişinin dini, o kişinin temel hakikat olarak gördüğü şeye yaklaşımıyla tanımlanabilir.

Böyle bir tanımı bir yönüyle savunmak mümkündür. Eğer din, bir insanın yaşama karşı sergilediği bütünsel tepkiyse, öyleyse yaşama karşı sergilenen herhangi bir bütünsel tepkiyi niçin din olarak adlandırmayalım? Bütünsel tepkiler gündelik tepkilerden farklıdır, bütünsel yaklaşımlar da olağan veya profesyonel yaklaşımlardan farklıdır. Bunlara ulaşabilmek için varoluşun yüzeyinin ardına geçmek ve o tuhaf, bir şekilde herkeste bulunan çok yakın veya yabancı, korkunç veya heyecan verici, sevimli veya iğrenç gelen, sonsuz varoluş olarak 'kalıcı evren' duygusuna erişmek gerekmektedir. Kendi özel, kişisel mizacımıza seslenen bu, 'dünyanın varlığı' duygusu bizi genel olarak yaşam konusunda gayretli veya umursamaz, dindar veya kâfir, hüzünlü veya mutlu yapar. Yaşama karşı irademizi kullanmadan verdiğimiz, anlaşılmaz ve çoğunlukla da yarı bilinçli olan tepkimiz de "İçinde yaşadığımız bu evrenin özelliği nedir?" sorusuna verdiğimiz en eksiksiz cevaptır. Onunla ilgili duygumuzu en net biçimde ifade eder. O zaman, kendine has özellikleri ne olursa olsun, niçin bu tepkileri din olarak adlandırmayalım? Bu tepkilerden bazıları, belirli bir anlamda alınan "din" kavramı açısından din-dışı olabilir ama yine de bu tepkiler *genel dinsel yaşam alanına* aittir ve tür olarak dinsel tepki şeklinde sınıflandırılmaları gerekir. Bir meslektaşım, ateist heyecanını açıkça sergileyen bir öğrencisi için, "Tanrının-yokluğuna" inanıyor ve ona tapıyor" demişti. Nitekim Hıristiyan öğretisinin en ateşli karşıtları da psikolojik olarak çoğunlukla dinsel coşkudan ayırt edilemeyen bir öfke sergilemişlerdir.

Fakat "din" sözcüğünün bu kadar geniş anlamda kullanılması, mantıksal zeminde ne kadar savunulabilir olsa da yerinde olmayacaktır. Yaşamın bütününe yönelik üstünkörü, alaycı yaklaşımlar vardır ve bazı insanlarda bu yak-

laşımlar nihai ve sistematiktir. Tarafsız bir eleştirel felsefe açısından yaşama dair gayet makul bakış açıları olarak değerlendirilebilseler bile bu tür yaklaşımları dinsel diye nitelemek dilin alışıldık sınırlarını zorlamak olacaktır. Örneğin Voltaire yetmiş üç yaşındayken bir dostuna şöyle yazar: "Bana gelince" der, "Ne kadar zayıf olsam da savaşı son dakikaya kadar sürdürüyorum, yüz mızrak darbesi alıyorum, iki yüz darbeyle karşılık veriyor ve gülüyorum. Yanı başımda Cenevre'nin incir çekirdeğini doldurmayan konular yüzünden çıkan kavgalarla yangın yerine döndüğünü görüyorum ve yine gülüyorum. Bazen son derece trajik olmasına rağmen yine de dünyayı bir fars olarak görebildiğim için Tanrı'ya şükrediyorum. Her şey günün sonunda açığa çıkar ve her şey bütün günler bittiğinde daha da açığa çıkar."

Bir hastalık hastasında rastlanan böylesine dinç, yaşlı dövüş horozu ruhuna hayranlık duymamak elde değil ama bu ruhu 'dinsel ruh' olarak adlandırmak da tuhaf olurdu. Ancak tam da bu tepki Voltaire'in yaşama karşı sergilediği bütünsel tepkidir. İngilizcedeki "Kimin umurunda?" ünleminin argo Fransızca karşılığı *Je m'en fiche*'tir. Yerinde bir ifade olan *je m'en fichisme* ise son zamanlarda yaşamı fazla ciddiye almama kararlılığını anlatmak için kullanılmaya başlanmıştır. O muhteşem edebiyat dehası Renan'ın sağlığını kaybettiği son günlerde, bizlere "her şey boş" ruh halinin kusursuz ifadeleri olarak kalan, çapkınca günahkâr biçimlere sokmaktan keyif aldığı bu düşünce tarzı için zor zamanlardaki en rahatlatıcı söz; "her şey boş" sözüdür. Örneğin şu paragrafı ele alalım; "görevi sürdürmeliyiz, hatta kanıtlara rağmen" diyor Renan ve devam ediyor;

> "[Yani şu kanıtlara rağmen;] Dünyanın hiçbir Tanrı'nın umursamadığı bir çocuk pantomiminden başka bir şey olmadığını gösteren birçok olay vardır. Bu nedenle kendimizi hiçbir hipotezde tamamen yanlış olmayabile-

ceğimiz ihtimaline göre hazırlamalıyız. Üstün sesleri dinlemeliyiz, ama eğer ikinci hipotez doğru olursa tamamen aldanmış olmayacağımızın bilinciyle. Dünya gerçekten ciddi bir yer değilse, bu durumda sığ olanlar dogmatiklerdir; gerçekten akıllı kişilerse teologların uçarı dediği, dünyevi zihniyete sahip kişilerdir.

"*In utrumque paratus*, öyleyse; *her şeye hazırlıklı ol*; belki de bilgelik budur. Kendimizi zamana, itimada, kuşkuculuğa, iyimserliğe, ironiye bırakalım, en azından belli anlarda hakikatle birlikte oluruz.... Şakacılık felsefi bir ruh halidir; doğaya onu, onun bizi ciddiye aldığından fazla ciddiye almadığımızı söylemek gibidir. Bana göre kişi felsefeden her zaman gülümseyerek söz etmelidir. Ölümsüz olmayı erdemli olmaya borçluyuz tamam, fakat bu haraca bir tür kişisel misilleme olarak ironiyle karşılık verme hakkımız vardır. Şaka meydanına bu şekilde, karşı şakayla döneriz; bize yapılan hileyi yaparız. Aziz Augustinus'un; *Rab, eğer aldatıldıysak, aldatan sensin!* deyişi modern duygularımıza çok iyi uyan, hoş bir deyiştir. Kandırılmayı kabul edip etmediğimizi, kandırılmayı bile isteye seçip seçmediğimizi sadece ebedi ve ezeli olan bilsin isteriz. Erdem yatırımlarımızdaki çıkarlarımızı kaybetmeye baştan razı edilmişizdir ama yatırımlardan fazlasıyla emin olarak gülünç duruma düşmek de istemeyiz."[1]

Din adı aynı zamanda sistematik bir ironi karşıtı önyargıya işaret etseydi, "din" sözcüğünün alışılagelmiş bütün çağrışımlarından arındırılması gerekirdi. Sıradan insan için "din" başka hangi özel anlamı olursa olsun, daima *ciddi bir ruh haline* işaret eder. Buna göre eğer tek bir evrensel bildiri olsaydı, o da şu olurdu: "Görünüşü ne derse desin, bu evrende hiçbir şey boşuna *değildir*." Yaygın olarak anlaşıldığı şekliyle din, ille de bir şeyleri durdurabilecekse, Renan'ınki gibi şakacı bir konuşmayı durdurabilir.

[1] *Feuilles detachees*, ss. 394-398 (özet).

Din laubaliliği değil ağırlığı sever; boş konuşmalara ve ince şakalara "kes" der.

Din hafif ironiye ne kadar düşmansa, ağır homurtu ve sızlanmaya da o kadar düşmandır. Bazı dinlerde dünya zaten yeterince trajiktir ama trajedi arınma şeklinde gerçekleşir ve bir kurtuluş, çıkış yoludur. Dinsel melankoliyi sonraki derslerde zaten ele alacağız ancak şunu hatırlatalım; -Marcus Aurelius'un renkli deyişiyle- acı çeken kişi kurban edilen bir domuzun yaptığı gibi çırpınıp feryat etmekten başka bir şey yapmıyorsa, dilin olağan kullanımına göre bu melankoli "dinsel" unvanından mahrum kalır. Schopenhauer'de ya da Nietzsche'de görülen ruh hali -daha düşük ölçekte olmak kaydıyla aynı şey bazen hüzünlü Carlyle'ımız için de geçerlidir- çoğu zaman yüceltici bir hüzün olmakla birlikte, neredeyse aynı sıklıkta da sadece ısırıp kaçan bir hırçınlıktır. İki Alman yazarın ani çıkışları insana bazen, ölmekte olan iki sıçanın marazi çığlıklarını hatırlatmaktadır. Bunlarda gerçek, dindarca hüznün gösterdiği günah çıkartıcı, ruh arındırıcı işaret eksiktir.

Dinsel olarak adlandırdığımız bir tutum ağırbaşlı, ciddi ve ölçülü olmak durumundadır. Sevinç söz konusuysa sırıtılmamalı veya kıs kıs gülünmemelidir; hüzün varsa çığırtkanlık yapılmamalı veya lanet okunmamalıdır. Dinsel tutum, tıpkı dinsel deneyimler babında dikkatinizi çekmek istediğim *ağırbaşlı* deneyimler gibidir. Bu yüzden -yine keyfi biçimde- orada kullanıldığı şekliyle "tanrısal" sözcüğünün bizim için sadece temel, kuşatıcı ve gerçek anlamına gelmeyeceğini, çünkü belli bir sınırlama getirilmediği takdirde bu anlamın çok fazla genişleyeceğini söyleyerek tanımımızı bir kez daha daraltmayı öneriyorum. Bizim için "tanrısal" sadece, bireyin ağırbaşlı ve ciddi bir biçimde, lanet okumadan veya alaya almadan karşılık vermek zorunda olduğunu hissettiği temel gerçekliktir.

Ancak burada sözü edilen ağırbaşlılık ve ciddiyet gibi tüm duygusal niteliklerin bazı yönleri gölgede kalmıştır ve

biz nasıl tanımlarsak ona göre şekil alırlar; dolayısıyla, nihayetinde çerçevesi kesin hatlarla çizilmiş tek bir anlayışın bulunmadığı bir deneyim alanıyla ilgilendiğimiz gerçeğini kabul etmek gerekir. Bu koşullarda katı bir biçimde "bilimsel" ya da "kesin" olma iddiası sadece görevimizi yeterince anlamadığımız anlamına gelir. Şeyler az veya çok tanrısaldır; ruh halleri az veya çok dinseldir; tepkiler az veya çok bütünseldir, buna karşın sınırlar her zaman bulanıktır, her yerde miktar ve derece sorunu vardır. Buna rağmen en açık olanlar hakkında bile hangi deneyimlerin dinsel olduğu şeklinde bir soru sorulamaz. Çünkü bir nesnenin tanrısallığı ve bir tepkinin ağırbaşlılığı kuşku götürmeyecek kadar açıktır. Bir ruh halinin de "dinsel" mi "din dışı" mı, "ahlaki" mi yoksa "felsefi" mi olduğu konusundaki tereddüt ancak zayıf diye tanımlanabilecek bir ruh hali söz konusu olduğunda baş gösterebilir fakat bu durumda da üzerinde durmamıza değmeyecektir. Yine nezaketen dinsel denebilecek durumlarla uğraşmamız gerekmez, yalnızca kimsenin başka türlü adlandırma gereği duymadığı durumlar ele almaya değerdir. Önceki derste bir şeyi en iyi mikroskop altında ya da en abartılı biçimindeyken tanıyacağımızı söylemiştim. Bu başka şeyler için olduğu gibi din olgusu için de geçerlidir. Dolayısıyla dikkate değer tek örnek türü, dinsel ruhun apaçık ve aşırı olduğu örnekler olacaktır. Dinsel ruhun sönük ifşalarını gönül rahatlığıyla bir kenara bırakabiliriz. İşte, örneğin, "*Confidences* (*İfşalar*)" adlı otobiyografisi ile son derece samimi bir adam olduğunu gösteren Frederick Locker Lampson'ın kendi yaşamına yönelik bütüncül tepkisi;

> "Kendi kabuğuma çekildim; varoluşun keyifli alışkanlığı, yaşamın tatlı masalı denen şeyden uzaklaşmış olma düşüncesinden fazla acı duymadan. Boşa harcanmış yaşamımı tekrar yaşayarak süremi uzatmak istemiyorum. Garip ama hiç tekrar genç olmak gibi bir arzu duymuyorum. Yüreğimdeki ürpertiye boyun eğiyorum. Tevazuy-

la boyun eğiyorum çünkü o İlahi İrade ve benim belirlenmiş yazgım. Beni etrafımdakiler, sevdiklerim için yük haline getirecek hastalıkların artmasından korkuyorum. Hayır! Olabildiğince sessiz ve sakin, göçüp gideyim. Beraberinde huzur da gelecekse ecel buyursun gelsin.

Bu dünya için ya da üzerindeki konukluğumuz için söylenebilecek çok şey olup olmadığını bilmiyorum. Fakat burada olmamız Tanrı'yı hoşnut etti ki bizi buraya koydu, dolayısıyla beni de etmesi gerekir. Soruyorum, nedir insan yaşamı? Sakatlanmış bir mutluluk; bakım ve bezginlik, bezginlik ve bakım, temelsiz bir beklentiyle daha parlak bir yarın aldatmacası, değil mi? En iyi ihtimalle, uyuyana kadar sakin tutmak için birlikte oynanması ve eğlendirilmesi gereken asi bir çocuk, sonra bakım bitiyor."[1]

Bu karmaşık, yumuşak, boyun eğen ve ağırbaşlı bir ruh halidir. Birçoğunuza dinsel sıfatını hak etmeyecek kadar bitkin ve isteksiz görünme ihtimali olmakla birlikte, bir bütün olarak bunu dinsel bir ruh hali olarak adlandırmaya hiçbir itirazım yok. Peki ama, nihayetinde böyle bir ruh halini dinsel veya dinsel olmayan diye adlandırmak neyi değiştirir? Bizim derslerimiz açısından hiçbir önemi yok. Nitekim bizzat bu ruh halinin sahibi de bunları, rekabet etme gücünü bulamadığı başkalarındaki daha canlı dinsel ruh hallerini göz önüne almadan yazamayacağı bir tarzda yazmıştı. Bizim tek işimiz bu daha canlı ruh halleridir, küçük notları ve belirsiz sınırları pekâlâ bir kenara koyabiliriz.

Az önce kişisel dinin teoloji veya ritüel olmadan dahi saf ve basit ahlakın içermediği birtakım unsurları kapsadığını söylediğimde, aklımda daha uç örnekler vardı. Bu unsurların neler olduğunu kısaca açıklayacağımı vadetmiştim. Şimdi genel olarak aklımda neler olduğunu söyleyebilirim.

"Evreni kabul ediyorum" sözünün, şu bizim New Eng-

[1] *a.g.e.*, ss. 314, 313.

landlı transandantalist Margaret Fuller'ın en beğenilen sözü olduğu ifade edilmektedir. Birileri bu sözü Thomas Carlyle'a tekrarlayınca, o da şöyle alaycı bir yorumda bulunmuş: "Ha! Etse iyi olur zaten!" Aslında hem ahlakın hem de dinin ilgi alanı, evreni kabul ediş biçimimizdir. Evreni kısmen ve istemeye istemeye mi yoksa içtenlikle ve tümüyle mi kabul ediyoruz? Evrendeki bazı şeylere karşı tepkimiz sert ve bağışlamaz mı olmalı yoksa kötülüğe rağmen, bizi iyiye ulaştıracak yaşam tarzları olduğuna inanmalı mıyız? Evreni bütünüyle kabul edersek, bunu - Carlyle'ın istediği gibi "Ha! Etsek iyi olur zaten!" tavrıyla,- şaşkınlık içinde boyun eğerek mi yoksa coşkulu bir onayla mı yapmalıyız? Saf ve basit ahlak, kendi üzerinde egemen olduğunu düşündüğü bütüncül yasayı kabul eder ve bunu onaylama ve itaat etme noktasına kadar götürür. Ancak ahlak söz konusu yasaya olabildiğince ağırdan alarak ve buz gibi bir yüzle itaat edebilir ve yasayı hep bir boyunduruk olarak görür. Oysa dinin en güçlü ve en gelişkin ifadelerinde, en yüce olana hizmet asla bir boyunduruk olarak görülmez. Körü körüne itaat çok gerilerde kalmıştır ve onun yerini neşeli huzurla coşkulu mutluluk arasındaki alanı doldurabilecek bir buyur etme hali almıştır.

Kişinin evreni, zorunluluğu donuk, renksiz ve çilekeş bir rızayla kabul ederek onaylamasıyla; evreni, zorunluluğu Hıristiyan azizlerin tutkulu mutluluğuyla kabul ederek onaylaması arasında duygusal ve pratik açıdan muazzam bir fark vardır. Bu fark, ekinlikle edilgenlik, savunmacı ruh haliyle saldırgan ruh hali arasındaki fark kadar büyüktür. Bireyin bir durumdan başka bir duruma geçişindeki kademeler, farklı bireylerde görülecek ara aşamalar kadar çoktur. Yine de karşılaştırma amacıyla her birinin yanına tipik aşırılıklar yerleştirdiğinizde, iki müstakil psikolojik evrenle karşı karşıya olduğunuzu ve birinden ötekine geçişte "dönüm noktasının" aşıldığını hissedersiniz.

Çileci haykırışla Hıristiyan haykırışlarını karşılaştıracak olursak basit bir öğreti farklılığından çok daha fazlasının

söz konusu olduğunu görürüz; bunları birbirinden ayıran şey daha çok duygusal ruh hali farklılığıdır. Marcus Aurelius şeyleri düzenleyen ebedi neden üstüne fikir yürütürken sözlerinde Yahudilerin dinsel yazılarında pek az rastlanan, Hıristiyanlarınkindeyse hiç rastlanmayan soğuk bir ürperti vardır. Bu yazarların tümü evreni "kabul ederler" ama şu Roma İmparatoru'nun ruhu tutkudan ya da heyecandan ne kadar yoksundur! Şu zarif cümleyi; "Tanrılar benimle ve çocuklarımla ilgilenmiyorsa, vardır elbet bir nedeni"[1] Eyüp'ün feryadıyla; "Beni öldürecek, umudum kalmadı!"[2] karşılaştırın kastettiğim farkı hemen görürsünüz. Stoacının kendi kişisel yazgısı için rıza gösterdiği *anima mundi* saygı duyulmak ve boyun eğilmek için vardır, oysa Hıristiyan Tanrı sevilmek için vardır; mevcut koşulları yakınmadan kabullenmenin sonucu soyut açıdan çok benzer görünse de aralarındaki duygusal hava farkı kutup iklimiyle tropik iklim arasındaki fark gibidir.

Şöyle diyor Marcus Aurelius;

> "İnsanın kendini rahatlatıp doğal ölümü beklemesi ve bunun için üzülmeyip, şu iki düşüncede sadece ferahlık bulması bir görevdir; ilk düşünce; bana, evrenin doğasına uygun olmayan bir şey olmayacak; ikinci düşünce ise; Tanrı'nın ve içimdeki tanrısallığın kabul etmediği hiçbir şey yapmak zorunda değilim çünkü hiç kimse beni, ona karşı gelmeye zorlayamaz.[3] Olan biten şeylere karşı hoşnutsuzluk besleyerek kendisini evrensel doğa aklından koparan ve ayıran kişi evrenin üzerindeki bir çıbandır. Çünkü bunları üreten doğa, seni de üreten doğadır. Öyleyse rahatsız edici bile görünse olan biten her şeyi kabullen çünkü evrenin sağlığına ve Zeus'un refah ve saadetine giden yol budur. Eğer herkes için yararlı olmasaydı, herhangi bir insana yaptığı o şeyi yapmazdı. Her-

[1] Marcus Aurelius, *Ta eis heauton*, Kitap VII, böl. 41. (e. n.)

[2] Eski Ahit, Eyüp 13:15. (e. n.)

[3] Kitap V, böl. x. (özet).

hangi bir şeyi koparırsan bütünün bütünlüğü bozulur. Doğadan yakındığında ondan gücün yettiğince bir şey koparmış ve bir açıdan onu bozmayı denemiş olursun."[1]

Şimdi bu ruh halini *Theologia Germanica*'nın[2] Hıristiyan yazarınınkiyle karşılaştıralım:

"İnsanlar gerçek ışıkla aydınlandıklarında bütün arzular ve tercihleri reddederler, kendilerini ebedi iyiliğe adar, her şeyi ona emanet ederler. Öyle ki aydınlanan her insan şöyle der: 'Ebedi iyiliğin eli insan için ne ise ben de ebedi iyilik için o olmak isterim.' Bu tür insanlar özgürdür çünkü acı ve cehennem korkusunu, ödül veya cennet umudunu aşmışlardır ve ebedi iyiliğe mutlak bir itaat içinde, hararetli bir sevginin kusursuz özgürlüğü içinde yaşamaktadırlar. Bir insan kim ve ne olduğunu anladığı, kavradığı böylece tam anlamıyla habis, kötücül ve değersiz olduğunu gördüğü zaman öyle derin bir aşağılanmışlık duygusuna düşer ki sanki yerdeki ve gökteki tüm yaratıklar karşısına dikilse yeridir. O yüzden bir teselli veya kurtuluş arzulamaz, arzulamaya cesaret edemez; aksine teselli bulmamayı ve kurtulmamayı ister, ıstıraplarından acı duymaz çünkü bunları hak ettiğini ve bunlara karşı söyleyecek bir şeyi olmadığını düşünür. Günahtan dolayı duyulan pişmanlıkla kastedilen şey işte budur; günümüzde her kim bu cehenneme girerse hiçbir şey onu teselli edemez. Tanrı insanı bu cehennemde yüzüstü bırakmadı işte ellerini ona uzatıyor. Öyle ki insan ebedi iyilikten başka hiçbir şeyi arzulamaz ve görmez olur. Sonra insan evrensel iyilikten başka hiçbir şeyi görmeyince ve arzulamayınca ne kendisi ne de sahip oldukları için bir şey isteyip sadece Tanrı'nın tazimini gözetince her türlü mutluluktan, neşeden, huzur-

[1] Kitap V, böl. ix. (özet).

[2] Almanca yazılmış, yazarı bilinmeyen ve Martin Luther tarafından bulunup 1516'da yayımlanan kitap. *Theologia Deutsch* veya *Deutsche Theologie* diye de bilinir. (e. n.)

dan, dinginlikten ve teselliden payını alır. Böylece cennetin krallığına katılır. Bu cehennem ve bu cennet insan için iki emin yoldur, bunları gerçekten bulan kişi mutlu olur."[1]

Hristiyan yazarın bu evrendeki yerini kabullenme dürtüsü ne kadar da daha etkin ve daha pozitif! Marcus Aurelius düzene *boyun eğmekte*, Alman teologsa onu *benimsemektedir*. Sözcüğün tam anlamıyla *dolu dolu* kabul etmekte, ilahi buyruklara sarılmak için acele etmektedir.

Stoacının, Marcus Aurelius'un sık sık alıntılanan paragrafındaki gibi, zaman zaman bir şeye Hristiyan'ınkine benzer duygu sıcaklığıyla yaklaştığı doğrudur;

> "Seninle uyum içinde olan her şey benimle de uyum içindedir, ey evren! Senin için zamanında olan hiçbir şey benim için de ne fazla erken ne de fazla geçtir. Senin mevsimlerinin getirdiği her şey benim için meyvedir, ey doğa. Her şey sendendir, her şey sendedir, her şey sana dönecektir. Şair, 'Kekrops'un Sevgili Şehri' diyor; sen de 'Zeus'un Sevgili Şehri' demeyecek misin?"[2]

Fakat böyle dindarca bir paragrafı Hıristiyanca samimi bir iç dökmeyle karşılaştırdığınızda biraz soğuk kalır. Örneğin, "İsa'ya Öykünmek (*De Imitatione Christi*)"i alalım:

> "Rab sen en iyisini bilirsin; her şey senin istediğin gibi olsun. Ne istersen onu, ne kadar istersen o kadar, ne zaman istersen o zaman ver. Nasıl istersen, yüceliğin için en iyisi nasılsa öyle yap beni. Nereye istersen oraya koy, her konuda nasıl istersen öyle işle.... Senin olduğun yerde nasıl kötülük olabilir? Sensiz zengin olmaktansa, seninle yoksul olmayı yeğlerim. Sensiz göklere sahip olmaktansa, seninle yeryüzünde seyyah olmayı seçerim.

---

[1] Böl. x., xi. (özet): Susanna Winkworth çevirisi.

[2] Kitap IV, 23.

Sen neredeysen cennet oradadır, senin olmadığın yerde ölüm ve cehennem vardır."[1]

Bir organı anlamaya çalışırken ona özgü ve özgün icraatını sormak, başka hiçbir organın göremediği işlevinin ne olduğunu araştırmak fizyolojide kuraldır. Kuşkusuz aynı ilke bizim araştırmamız için de geçerlidir. Dinsel deneyimlerin özü, yani nihai olarak onları değerlendirmemizi sağlayan şey, onlardaki, başka hiçbir yerde rastlayamayacağımız unsur ya da nitelik olmalıdır. Kuşkusuz böyle bir nitelik çoğu tek yanlı, abartılı ve yoğun olan dinsel deneyimlerde en öne çıkan ve en kolay göze çarpan bir nitelik olacaktır.

Bu görece yoğun deneyimleri dinsel olmaktan çok felsefi diye nitelendirme arzusu uyandıracak kadar sakin ve sağduyulu olan, daha uysal zihinlerle karşılaştırdığımızda tamamen farklı bir kişilikle karşı karşıya kalırız. Bana göre, bizim amacımız bakımından bu kişiliğin, dinin gerçekten önemli bir *differentias*ı olarak görülmesi gerekir. Bu ayırt edici farkın ne olduğuysa, soyutlanarak alınacak bir Hıristiyan zihninin soyutlanarak alınacak bir moralist zihniyle karşılaştırılması sonucu kolayca ortaya çıkarılabilir.

Bir yaşam küçük kişisel hesaplardan ne kadar az, çaba - bu çaba kişisel kayba ve acıya bile neden olsa- gerektiren nesnel amaçlardan ne kadar fazla etkilenirse o kadar yiğitçedir, çilekeştir, ahlaki ve felsefidir, deriz. "Gönüllülük" gerektiren savaşın iyi yanı budur. Ahlak için de yaşam bir savaştır ve bu savaşta en büyük hizmet bir tür kozmik yurtseverliktir ki aynı şekilde bu da gönüllülük gerektirir. Görünüşte savaşkan olamayacak hasta bir adam bile ahlaki savaş verebilir. Dikkatini bile isteye gerek bu dünyadaki

---

[1] Benham çevirisi: Kitap III, böl. xv., lix. Ayrıca Mary Moody Emerson'a da bakalım; "Bu temiz dünyada bir kir olayım, en ücra, en yalnız mustarip. Bir şartla; yeter ki O'nun aracılığıyla geldiğini bileyim. O'nu; her yanımı soğuk ve karanlıkla dolduran O'nu seveceğim." R. W. Emerson, *Lectures and Biographical Sketches*, s. 188.

gerekse öteki dünyadaki geleceğinden uzaklaştırabilir. Mevcut sorunlarını umursamamayı öğrenebilir ve kendini, genel ilgilere dokunabildiği şeylerle uğraşmaya kaptırabilir. Toplumsal haberleri takip edebilir ve başkalarının duygularını anlayıp paylaşabilir. Neşeli tavırlar sergileyebilir ve kendi ıstırapları hakkında sessiz kalabilir. Felsefesinin ona sunabileceği ideal varoluş hallerinin neler olduğuna dair tefekküre dalabilir ve kendi ahlak sisteminin gerektirdiği sabır, teslimiyet, güven gibi her türlü görevi yerine getirebilir. O yüce gönüllü, özgür bir insandır, zayıf bir köle değildir. Ama yine de Hıristiyan'ın *par excellence* sahip olduğu, örneğin mistikte veya münzevi azizde bolca bulunan, onu tamamen farklı türde bir insan yapan bir şeyden yoksundur.

Hıristiyan aynı zamanda, kıvranan ve inleyen hastaodası tavrını reddeder. Nitekim azizlerin yaşamları, bedensel hastalıklara karşı, muhtemelen başka hiçbir insanda görülemeyecek kadar, aldırışsızlık örnekleriyle doludur. Ancak sadece ahlaki ret iradi bir çaba gerektirirken, Hıristiyan ret daha yüksek duygusal heyecanın sonucudur ve iradi bir çaba gerektirmez. Ahlakçı soluğunu tutmak ve kaslarını kasmak zorundadır, bu atletik tutumu sürdürebildiği sürece işler yolunda gider; ahlak yeterlidir. Fakat bu atletik tutumu sonsuza kadar sürdürmek mümkün değildir, organizma bozulmaya başlayınca ya da marazi korkular zihni işgal edince en güçlü insanda bile kaçınılmaz olarak arıza çıkar. Tedavisi imkânsız bir güçsüzlük duygusuyla malul bir insana kişisel irade ve kişisel çaba göstermesini tavsiye etmek, ondan imkânsız bir şey istemek demektir. Onun istediği şey güçsüzlüğü için teselli edilmek, evrenin ruhunun onu bütün o çökmüşlüğüyle ve acizlikleriyle kabul ettiğini, koruduğunu hissetmektir. Eh, son tahlilde hepimiz aciz eksikliklerliz. En akıllımız ve en iyimiz bile delilerle ve mahkumlarla aynı çamurdan, zaten ölüm sonunda en güçlümüzü bile ezip geçer. Ne zaman bu duyguyu hissetsek gönüllü kariyerimiz için beyhudelik ve

geçicilik duygusuna kapılırız. Ahlak, asla iyileştiremeyeceği yaralarımızı yalnızca saklayan bir yara bandıymış ve yaptığımız bütün iyi şeyler yaşamlarımızın dayanağı olması gereken ama yazık ki olmayan *esenliğin* yerini tutan sahte şeylermiş gibi görünür.

İşte burada din imdadımıza yetişir ve yazgımızı eline alır. Dindarların bildiği ama başkalarının bilmediği bir ruh hali vardır; kendimizi gösterme ve koruma arzumuzun yerini çenemizi kapatma ve Tanrı'nın sellerinde, taşkınlarında hiç olma arzumuza bıraktığı bir ruh hali. En çok korktuğumuz şey bu ruh halinde güvenli sığınağımız olmuş ve ahlaki ölüm saatimiz ruhsal doğum günümüze dönüşmüştür. Ruhumuzdaki gerginlik dönemi bitmiş ve mutlu rahatlamanın, derin nefeslerin, kaygılanacak ahenksiz bir gelecek söz konusu olmaksızın sonsuz bir şimdiki zamanın dönemi başlamıştır. Korku burada, ahlakta olduğu gibi sadece ertelenmekle kalmaz, kesinkes silinip uzaklaştırılır.

İleriki derslerde bu mutlu ruh halinin örneklerini de bolca göreceğiz. Dinin en yüksek basamaklarında, nasıl sonsuzca tutkulu bir şey olabileceğini göreceğiz. Tıpkı sevgi gibi, öfke gibi, umut, tutku, kıskançlık gibi, tüm öteki içgüdüsel şevk ve güdüler gibi din, mantıksal veya rasyonel yolla başka hiçbir şeyden elde edilemeyecek bir cazibe katar yaşama. Bir armağan -psikologlara göre organizmamızın, teologlara göre Tanrı'nın inayetinin bir armağanı- olan bu cazibe bizim için vardır veya yoktur; tek bir emir sözcüğüyle bir kadına aşık olup kendinden geçenler gibi bu armağanla kendinden geçen insanlar vardır. Dolayısıyla din duygusu öznenin yaşamına yapılmış mutlak bir katkıdır. Ona yeni bir güç alanı kazandırır. Dışardaki savaş kaybedilip dış dünya da onu reddedince din, kendisi olmasa bir atıktan ibaret olacağı bir iç dünya verir ona.

Din bizim için belli bir anlam ifade ediyorsa, bana göre bu anlamın, ahlakın başını eğip kabullenmekten başka bir şey yapamadığı bölgelerde dinin ilave ettiği duygu boyu-

tu, bu coşkulu benimseme hali olması gerekir. Bizim için dinin anlamının, bu yeni özgürlük alanın dışında bir şey olmaması gerekir; boğuşmanın bittiği, evrenin ilkelerinin kulaklarımızda çınladığı ve sonsuzluk mülkünün gözlerimizin önüne serildiği bir alan.[1]

Bu türden mutlak ve sonsuz mutluluğu dinden başka hiçbir yerde bulamayız. Bu, salt hayvani mutluluktan, salt anlık zevkten, daha önce çokça söz ettiğim ciddiyet unsuruyla ayrılan bir mutluluktur. Ciddiyeti soyut olarak tarif etmek güç olmakla birlikte belli bazı özellikleri yeterince açıktır. Ciddi bir ruh hali kesinlikle kaba veya basit değildir, çözüldüğünde belli bir miktarda kendi karşıtını da içerdiği görülebilir. Ciddi bir neşede, barındırılan tatlılığın içinde bir tür acılık da vardır; ciddi bir hüzün içtenlikle kabul ettiğimiz bir hüzündür. Ancak yüce bir mutluluğun dinin ayrıcalığı olduğunu kabul ettikleri halde bu karmaşıklığı unutup tüm mutluluğu dinsel olarak niteleyen yazarlar vardır. Örneğin Mr. Havelock Ellis dini, ruhun tüm bunaltıcı ruh hallerinden özgürleşme alanı olarak tanımlamaktadır;

> "Psikolojik yaşamın en basit işlevleri kullandığı araçlar olabilir. Pers mistiklerini az çok bilen herkes şarabın dinsel bir araç olarak görülebildiğini bilir. Aslında bütün çağlarda, bütün ülkelerde ibadet, bir tür fiziksel yayılmayla -şarkı söyleme, dans etme, içme, cinsel heyecan- yakından ilişkilidir. Ruhun kahkahayla anlık -az veya çok- ferahlaması bile dinsel bir uygulamadır.... Ne zaman organizmaya dünyadan bir dürtü çarpsa ve sonuçta rahatsızlık veya acı hatta bir kas kasılması bile olmayıp

---

[1] Yine hatırlatmak gerekirse, dinsel yaşamında bu tür bir kendinden geçme hali bulunmayan ciddi mizaçlı birçok insan vardır. Bunlar geniş anlamda dindardırlar ancak dar anlamında öyle değildirler. Benim sözcükler üzerinde tartışmaya girmeksizin, öncelikle ele almak istediğim de işte bu dar anlamdaki dindir, nitekim bu dinin *ayırt edici özelliğine* ancak böyle ulaşmak mümkündür.

sadece bütün ruhun neşeyle ferahlaması veya nefes alması söz konusu olsa, orada din vardır. Bizler ebediliğin açlığını çekiyoruz ve bizi oraya taşımayı vaat eden her küçük dalganın üstüne sevinçle çıkıyoruz."[1]

Fakat dini mutlak mutlulukla veya belirli bir mutlulukla bu şekilde doğrudan özdeşleştirmek, dinsel mutluluğun kendine özgü temel niteliğini dışarıda bırakmaktadır. Yaşadığımız daha sıradan mutluluklar, yaşanan ya da karşı karşıya kalınan kötülüklerden geçici kaçışların getirdiği "iç rahatlamalarıdır". Fakat dinsel mutluluğun en somut karakteristiği salt kaçış duygusu değildir. Din, belli bir noktadan sonra kaçışı umursamaz. Bir kurban biçimi olarak kötülüğe görünüşte rıza gösterir, içteyse kalıcı olarak alt edilmesi gerektiğini bilir. Dinin, ölümün dikenleriyle ve yüzleriyle *nasıl* başa çıktığı ve ne yapıp da ölümlülüğü boşa çıkardığını soracak olursanız ben bunu açıklayamam. Çünkü bu, dinin sırrıdır ve bunu anlayabilmek için bizzat kendiniz aşırı dindar olmak zorundasınız. Önümüzdeki örneklerde, en basit ve en sağlıklı dinsel bilinç tipinde bile yüksek bir mutluluğun düşük bir mutsuzluğu denetim altında tuttuğu, kurban olmayla ilişkili bu karmaşık yapıyı göreceğiz. Louvre'da bir tablo var, Guido Reni tarafından yapılmış, ayağıyla şeytanın boynuna basan St. Michael tablosu. Tablonun zenginliği büyük ölçüde iblis figürünün varlığından kaynaklanıyor. Alegorik anlamının zenginliğinin bir kaynağı da yine iblisin orada bulunması; yani dünya, içindeki şeytanla daha zengin *tabii ayağımızı boynunda tuttuğumuz sürece.* İblisin olumsuz veya trajik olarak dinsel bilinçteki konumu budur; dinsel bilinç, duygusal bakış açısından işte bu nedenle zengindir.[2] Şeytanın bazı erkek ve kadınlarda nasıl canavarca sofu bir biçim aldığını göreceğiz. Sözcüğün tam anlamıyla olumsuz ilkeden, aşa-

[1] *The New Spirit*, s. 232.

[2] Bu alegorik örneği müteveffa meslektaşım ve dostum Charles Carroll Everett'e borçluyum.

ğılanmadan, yoksunluktan, acı çekme ve ölüm düşüncesinden beslenen azizler vardır, dışsal durum ne kadar dayanılmaz olursa bunların ruhları da o kadar huzur bulur. Dinsel duygudan başka hiçbir duygu bir insanı bu benzersiz duruma getiremez. Dinin insan yaşamı açısından değerini sorduğumuzda, cevabı yumuşak tonlardan çok sert örneklerde aramamız gerektiğini düşünmemin nedeni işte budur.

İnceleme konumuzu olabilecek en keskin biçimi üzerinden ele almaya başladığımıza göre, daha sonra istediğimiz kadar aşağılara inebiliriz. Dinin değerini, bizim olağan dünyevi yargılama tarzımıza itici gelen bu örneklerde bulmaya ve ona saygı duymaya zorlandığımız takdirde, yaşam için ifade ettikleri değeri de büyük ölçüde kanıtlamış olacağız. Aşırılıkları azaltıp yumuşatarak dinin meşru egemenlik sınırlarını takip edebiliriz.

Elbette tuhaflıklar ve aşırılıklarla bu denli fazla ilgilenmek işimizi zorlaştırmaktadır. "Dinin dışavurumları her defasında düzeltilecek, dizginlenecek ve budanacaksa," diye sorabilirsiniz, "din nasıl her açıdan tüm insan işlevlerinin en önemlisi olabilir?" Böyle bir tez mantıklı bir biçimde savunulamayacak kadar paradoksal görünebilir fakat ben böyle bir şeyin tartışılacak en son şey olması gerektiğini düşünüyorum. Kişinin tanrısal gördüğü bir şeye karşı almak zorunda olduğunu hissettiği o kişisel yaklaşımın -hatırlayacaksınız, bizim tanımımız da buydu- hem çaresiz hem de özverili bir yaklaşım olduğu görülecektir. Yani, katışıksız merhamete bir miktar bağımlı olmanın ve bir şeylerden az ya da çok feragat etmenin ruhlarımızı canlı tutacağını itiraf etmek durumunda kalacağız. İçinde yaşadığımız dünyanın yapısı şunu gerektirmektedir;

> "Entbehren sollst du! Sollst entbehren!
> Das ist der ewige Gesang
> Der jedem an die Ohren klingt,

Den, unser granzes Leben lang
Uns heiser jede Stunde singt."[1]

Çünkü her şey bir yana nihayetinde evrene mutlak şekilde bağımlıyız, isteyerek gözlenmiş ve kabul edilmiş bir tür özveriye ve teslimiyete tıpkı ebedi istirahatgâhımıza çekilir ve itilir gibi çekiliyoruz ve itiliyoruz. Dinsel yanı eksik olan bu ruh hallerinde teslimiyet, zorunluluğun bir dayatması olarak görülürken, özveri öyle fazla yakınmadan gösterilir. Dinsel yaşamda ise, teslimiyet ve özveri, aksine, olumlu bir şey olarak kabul edilir. Hatta mutluluğun artması için, aslında zorunlu olmayan vazgeçişler üstlenilir. *Böylece din her durumda zorunlu şeyi kolaylaştırıp mutluluk kaynağına dönüştürür*; eğer din bu sonuca yol açacak tek yol ise, bir insan yeteneği olarak taşıdığı hayati önem tartışmasızdır. Yaşamımızın vazgeçilmez bir organı haline gelerek, doğamızın başka hiçbir parçasının bu kadar başarılı bir şekilde yerine getiremeyeceği bir işlevi yerine getirir. Diyebilirim ki bu, deyiş yerindeyse salt biyolojik bakış açısından kaçınılmaz olarak vardığımız ve dahası sizlere birinci derste çizdiğim 'salt ampirik belirleme' yöntemini izleyerek vardığımız sonuçtur. 'Metafizik bir tezahür olarak din kurumu' hakkında şimdilik daha fazla bir şey söylemeyeceğim. Fakat bir araştırmanın hedefini önceden ima etmek başka, oraya güvenle ulaşmak başkadır. Bir sonraki derste, şimdiye kadar bizi meşgul eden keskin genellemelerden kaçınarak, doğrudan somut olgular üzerinden yola çıkmayı öneriyorum.

---

[1] Goethe'nin *Faust*'unda; Tragedyanın Birinci Bölümü, *Çalışma Odası* (*Studierzimmer*) 2'den bir pasaj. Türkçesi şöyle;
Hep mahrumiyetlere katlanmak! Hep mahrumiyetlere
Sonsuz bir şarkıdır bu
Çınlayan herkesin kulaklarında
Hayatımız boyunca süren
Her an boğuk boğuk söylenen.
Goethe, *Faust*, (çev.) İclal Cankorel, Doğu Batı Yayınları, Ankara: 2011, s. 81. (e. n.)

III. Ders
Görünmeyenin Gerçekliği

Birinden dinsel yaşamı mümkün olan en geniş ve en genel terimlerle tanımlaması istenecek olsa, muhtemelen görünmeyen bir düzene inanmak olduğunu ve âli menfaatimizin kendimizi uyumlu bir şekilde ona göre düzenlemekte yattığını söyler. Bu inanç ve düzenleme ruhun dinsel yaklaşımıdır. Ben şu noktada dikkatinizi bunun gibi bir yaklaşımın, yani göremediğimiz şeye inanmanın kendine özgü bazı psikolojik özelliklerine çekmek istiyorum. Ahlaki, fiili, duygusal ya da dindarca bütün yaklaşımlarımız bilincimizin "nesnelerinden", gerçekten ya da düşünsel olarak bizimle birlikte var olduğuna inandığımız şeylerden kaynaklanmaktadır. Bu tür nesneler duygularımızda ya da sadece düşüncelerimizde var olabilir. Her iki durumda da bizde bir *tepkiye* yol açarlar; düşüncenin nesnelerinden kaynaklanan tepki ise çoğu zaman duygusal olanların doğurduğu tepki kadar güçlüdür. Hatta daha güçlü bile olabilir. Bir hakaretin tekrar aklımıza gelmesi bizi o hakarete uğradığımız andakinden daha fazla öfkelendirebilir. Çoğu zaman gaflarımız sonradan bizi yaptığımız andakinden daha fazla utandırır. Genel olarak bütün sağduyulu ve ahlaki yaşamımız, halihazırdaki maddi algılarımızın eylemlerimiz üzerinde daha uzak olgulara dair düşüncelerden daha zayıf bir etki yapabileceği gerçeğine dayanır.

Çoğu insan dininin somut nesnelerini, taptıkları tanrıları sadece düşünsel olarak, birer idea olarak bilir. Örneğin, çok az Hıristiyana Mesih'in duyuyla algılanabilir bir görüntüsü lütfedilmiştir; her ne kadar mucizevi istisnalar

yoluyla gerçekleşmiş, ileride ele alacağımız, bu türden yeterince görüntü kayıtları varsa da. Bu nedenle, tanrısal kişiliklere olan inancın inananın genel tutumunu belirlediği ölçüde Hıristiyan dininin bütün gücü, bireyin geçmiş deneyimindeki hiçbir şeyin doğrudan örnek olmadığı arı düşüncelerden kaynaklanmaktadır.

Ancak din, bu daha somut dinsel nesnelere dair düşüncelere ek olarak bunlarla eşit bir gücü olduğu anlaşılan soyut nesnelerde doludur. Kutsallığı, adaleti, merhameti, mutlaklığı, sonsuzluğu, her şeyi bilmesi, üçlü-birliği, kefaretin işleyişindeki ve aşai rabbani ayinindeki çeşitli gizemleri gibi Tanrı'ya atfedilen özellikler Hıristiyan inananlar için verimli, esinleyici tefekkür kaynağı olmuştur.[1] İleride, her dinde mistik otoritelerin, duyuyla algılanabilir belirli imgelerin bulunmamasını kabul edilesi bir duanın ya da yüce tanrısal hakikatler üzerinde tefekkürün *sine qua non*'u olarak belirleyerek bunun üstünde nasıl da ısrarla durduğunu göreceğiz. Bu tür tefekkürlerin inananın yaklaşımını kesinlikle çok şiddetli biçimde etkilemesi beklenir (nitekim, göreceğimiz gibi bu beklenti çoğunlukla da gerçekleşir).

Immanuel Kant'ın Tanrı, yaradılış tasarımı, ruh, ruhun özgürlüğü ve öbür dünyadaki yaşam gibi inanç konuları hakkında ilginç bir kuramı vardı. Bu şeyler, diyordu Kant, kesinlikle bilgi nesneleri değildir. Algılarımız daima birlikte çalışacak bir duyusal-içerik gerektirir; "ruh", "Tanrı", "ölümsüzlük" gibi sözcüklerin kendilerine özgü bir duyusal-içerikleri olmadığından, kuramsal olarak bunlar her-

---

[1] Örneğin; "Son zamanlarda Kutsal Ruh'un kişiliğini, Baba ve Oğul'dan farkını gösteren bölümler üstüne derin derin düşünürken çok huzur buldum. Anlaşılabilmesi için üstünde araştırma yapılması gereken bir konu bu. Ancak bir kez kavrandığında insana, üçteki bir olarak tanrının bütünselliğiyle ilgili, onun bizim üstümüzdeki ve bize karşı eylemleriyle ilgili sadece Ruhu'u bizim üzerimizdeki etkisi çerçevesinde düşünmenin verdiğinden çok daha hakiki ve canlı bir eksiksizlik duygusu veriyor." Augustus Hare, *Memorials*, i. 244, Maria Hare'den Lucy H. Hare'e.

hangi bir anlamı olmayan sözcüklerdir. Gariptir ama *uygulama alanımız açısından* belli anlamları vardır. Sanki bir Tanrı varmış *gibi* davranabiliriz, özgürmüşüz *gibi* hissedebiliriz, doğayı özel tasarımlarla doluymuş *gibi* düşünebiliriz, sanki hiç ölmeyecekmişiz *gibi* tasarılar kurabiliriz ve sonra da bu sözcüklerin ahlaki yaşamımızda gerçek bir fark yarattığını görebiliriz. Böylece, kendilerini pozitif olarak kurmamıza izin verildiği takdirde, bu anlaşılması mümkün olmayan nesnelerin gerçekten var olduğuna *dair* inancımız, söz konusu nesnelerin *ne* olduğuna dair bilgiye Kant'ın deyişiyle, *praktischer Hinsicht*'te ya da kendi eylemimiz açısından karşılık düşecek bir şeyin olduğunu kanıtlar. Dolayısıyla Kant'ın dediği gibi hakkında herhangi bir kavram kuramadığı bir dizi şeyin gerçekten var olduğuna bütün gücüyle inanan tuhaf bir zihin olgusu vardır.

Kant'ın öğretisini bu şekilde hatırlatmamın nedeni felsefesinin bu incelikten yoksun kısmının doğruluğuna dair bir görüş beyan etmek değil, sadece abartılı bir örnekle ele aldığımız insan doğasının kendine özgü niteliğini göstermektir. Aslında gerçeklik duygusu inanç nesnemize öyle güçlü bir şekilde bağlanabilir ki, inanılan şeyin var olduğu duygusuyla bütün yaşamımız tepeden tırnağa kutuplaşır. Yani hala kesin bir tanımı yapamasak bile inandığımız şeyin var olduğu duygusu o şeyin yalnızca zihnimizde var olduğunu söylemeyi imkânsız kılar. Bu durum şu demir çubuğun durumuna benzer; görülmeden, dokunulmadan hiçbir geçiş izi olmadan içine çekim duygusunu anlayabileceği bir yeti yerleştirilmiş ve çevresinde gidip gelen mıknatısların ona gönderdiği manyetik uyarılarla bilinçli olarak farklı tutum ve eğilimlere yönlendirilmiş bir demir çubuğun durumuna. Böyle bir demir çubuk onu bu kadar güçlü bir şekilde hareket ettirme gücü olan güçlerin dışsal bir tanımını kesinlikle veremez, buna rağmen onların var olduklarını ve yaşamı için ne anlama geldiklerini iliklerine kadar hisseder.

Bize, kolayca anlaşılır biçimde tanımlayamadığımız var

oluşları mutlak surette hissettirme gücüne sahip olan şey sadece, Kant'ın adlandırdığı şekliyle saf aklın ideaları değildir. Her çeşit yüksek soyutlama beraberinde aynı türden elle tutulamayan bir çekim yaratır. Emerson'un son derste okuduğum sözlerini hatırlayınız. Bildiğimiz şekliyle bütün somut nesneler evreni, yalnızca transandantalist bir yazar için değil hepimiz için, ona anlamını veren daha geniş ve daha yüksek bir soyut idealar evreninin içinde yüzer. Tıpkı zaman, mekân ve havanın her şeyin içine sızması gibi, soyutlamamız sayesinde özsel iyiliğin, güzelliğin, gücün, anlamın ve adaletin de her iyinin, güçlünün, anlamlının ve adilin içine sızdığını hissederiz.

Bu tür ve aynı ölçüde soyut diğer idealar düşündüğümüz bütün olabilirliklerin kaynağı olan tüm gerçeklerimizin art alanını oluşturur. Bu idealar her bir şeye, deyiş yerindeyse "doğasını" verirler. Bildiğimiz her şey bu soyutlamalardan birinin doğasından pay alma yoluyla "olduğu şey" olur. Onlara doğrudan bakamayız çünkü bedenleri, yüz hatları ve ayakları yoktur. Ama bütün öteki şeyleri onlar aracılığıyla kavrarız ve gerçek dünyayla ilgilenirken bu zihinsel nesneleri, bu sıfatları, zarfları, yüklemleri, sınıflandırma ve kavrama başlıklarını kaybettiğimiz takdirde çaresiz kalırız.

Zihnimizin soyutlamalarla mutlak belirlenebilirliği insan doğamızın başlıca gerçeklerinden biridir. Bizi kutuplaştırıp mıknatıs gibi çekmeleri sayesinde sanki gayet somut varlıklarmış gibi onlara doğru ve onlardan başka tarafa döneriz, onları ararız, yakalarız, onlardan nefret eder ve onları kutsarız. Bunlar bulundukları alanda en az uzamdaki değişen, duyuyla algılanabilir şeyler kadar gerçektirler.

Platon bu ortak insan duygusunu o kadar dahiyane, o kadar etkileyici bir biçimde savunmuştur ki 'soyut nesnelerin gerçekliği' öğretisi o günden beri Platoncu idealar kuramı olarak bilinmektedir. Örneğin Platon'a göre soyut güzellik mükemmel, tekil bir varlıktır; zihin dünyadaki

bozuluşa mahkum olan diğer tüm güzelliklerin yalnızca, bu güzellikler ondan pay almış olarak farkına varır. "Hakiki yöntem," der Platon *Symposion*'daki sık sık gönderme yapılan bir paragrafta "dünyadaki güzellikleri o diğer Güzelliğe ulaşmak için basamak olarak kullanmaktır. Bir [dünyevi] güzelden başlayıp ikisine, oradan ideal biçimlere, ideal biçimlerden ideal eylemlere, ideal eylemlerden ideal kavramlara, ideal kavramlardan ta ki mutlak Güzelliğe varıncaya ve Güzelliğin özünü bilinceye kadar ilerlemek."[1] Son dersimizde Emerson gibi Platon'u izleyen bir yazarın şeylerin soyut tanrısallığını, evrenin ahlaki yapısını tapınmaya değer bir olgu olarak gördüğü yönteme şöyle bir göz atmıştık. Etik topluluklar adı altında bütün dünyada yapılan Tanrısız kiliselerde, ahlak yasasının nihai hedef olarak görüldüğü benzer bir soyut tanrısallığa tapınma görmekteyiz. Öte yandan birçok zihinde "bilim" gerçekten dinin yerini almaktadır. Bu durumda bilim insanı "Doğa Yasaları"nı saygı duyulması gereken nesnel olgular olarak görmektedir. Parlak bir Yunan mitolojisi yorumu ekolü Yunan tanrılarını temelde sadece -gökyüzü alanı, okyanus alanı, yeryüzü alanı gibi- bölümlere ayrılan büyük yasa ve düzen alanlarının yarı-metaforik kişileştirilmiş biçimleri olarak görecektir. Tıpkı bizlerin, gerçekte o doğa olayının bir insan yüzüne sahip olduğunu kastetmeksizin sabahın gülümsemesinden, meltemin öpücüğünden ya da soğuğun ısırmasından söz etmemiz gibi.[2]

Yunan tanrılarının kaynağına gelince, artık bir fikir aramamız gerekmemektedir. Fakat yaşadığımız olayların sıralanışı bizi şöyle bir sonuca götürmektedir: Sanki insan bilincinde *bir gerçeklik duygusu, nesnel bir var oluş duygusu*, bugünkü psikolojinin mevcut gerçeklerin kökenlerinin

---

[1] Sempozyum, Jowett, 1871, i. 527.
[Platon, *Symposion*, 211c. (e. n.)]

[2] Örnek: "Doğa kendini nasıl gösterirse göstersin o kadar ilginçtir ki... Yağmur yağdığında sanki ağlayan güzel bir kadın görüyorum. Daha güzel, daha hüzünlü görünüyor." B. de St. Pierre.

ortaya çıkarılması için yararlandığı bütün ve belli "duygulardan" daha derin ve daha genel olan "*sanki bir şey var*" diyebileceğimiz bir algı varmış gibi. Eğer böyleyse, duyu verilerinin önce bu gerçeklik duygusunu harekete geçirerek tutum ve davranışlarımızı her zamanki gibi uyandıracağını varsayabiliriz. Ancak gerçeklik duygusunu benzer şekilde harekete geçirebilecek başka bir şey, örneğin bir idea da duyu nesnelerinin kendiliğinden sahip oldukları gerçek görünme ayrıcalığının aynısına sahip olacaktır. Dinsel kavramlar tasavvur edilemeyecek kadar belirsiz ve uzak olsalar bile hatta Kant'ın kendi ahlaki teolojisinin nesnelerini yaptığı gibi *nelikleri/mahiyetleri* bakımından varlık-olmayan olsalar bile üzerlerine bunca varılmasına rağmen bu gerçeklik-duygusuna dokunabildikleri ölçüde onlara inanılacaktır.

Belirleyici özellikleri olmayan böyle bir gerçeklik duygusunun varlığının en ilginç kanıtı halüsinasyon deneyimlerinde görülür. Halüsinasyonun tam olgunlaşmadığı durumlar vardır; halüsinasyon gören kişi odada bir "varlık" hisseder; yeri belli, her nasılsa işte orada duran, tam anlamıyla gerçek, çoğu zaman birden gelip birden giden ama olağan "duyusal" yollardan hiçbiriyle görülmeyen, duyulmayan, dokunulmayan, kavranamayan bir varlık.

Tanıdığım en keskin zekalardan biri olan yakın bir dostum bu türden bazı deneyimler yaşamıştı. Sorularıma şu şekilde yanıtlar veriyor;

> "Son birkaç yıl içinde birkaç kez "bir varlığın bilinci" denebilecek şeyi hissettim. Sözünü ettiğim deneyimler kesinlikle çok sıkça yaşadığım ve birçok kişinin de aynı şekilde "bir varlığın bilinci" adını vereceğini düşündüğüm başka tür deneyimden farklı. Fakat bana göre bu iki tür deneyim arasındaki fark nereden geldiğini bilmediğim hafif bir sıcaklık hissiyle, büyük bir yangının ortasında bütün duyular uyanık vaziyette durma arasındaki fark kadar büyük.

"Bu deneyimi ilk kez yaşadığımda 1884'ün Eylül ayıydı. Bir önceki akşam Kolej'deki odamda yatağa girdikten sonra gerçekten kolumdan kavrandığını düşündürecek kadar canlı bir halüsinasyon gördüm, kalktım ve odaya giren kişiyi aradım. Fakat deyiş yerindeyse 'bir şeyin varlığı duygusu' ertesi gece geldi. Yatağa girip mumu söndürdükten sonra bir süre geçen akşamki deneyimi düşündüm, derken aniden bir şeyin odaya girdiğini ve yatağımın başında durduğunu *hissettim*. Bir iki dakika öylece durdu. Onu mevcut bir duyuyla algılayamıyordum ancak aşırı rahatsız edici bir 'duyum' yaratıyordu. Varlığımın derinliklerinde sıradan algıdan başka bir şey daha uyandırıyordu; sanki özellikle göğsün üstüne yayılan ama organizmanın içinde olan müthiş bir ağrıya benzer bir duygu. Fakat bu duygu insanı *kahrettirecek* kadar büyük bir *ağrı* değildi. Her halükârda benimle birlikte bir şey vardı işte, onun var olduğunu yaşayan tensel bir yaratığın var olduğundan daha iyi biliyordum. Gelişinin olduğu gibi gidişinin de farkındaydım. Aniden kapının arasından kayıp gitti ve o 'korkunç duyum' kayboldu.

"Üçüncü gece yatağa uzandığımda kafam hazırlamakta olduğum derslerle doluydu. Önceki akşam gelen o şeyin ve 'korkunç duyum'un varlığını (*gelişini* değil) fark ettiğimde zihnim hâlâ derslerle meşguldü. Sonra zihinsel olarak bütün çabamı bu 'şey'i bir kötülükse eğer kovmaya; kötülük *değilse* kim veya ne olduğunu açıklamaya, kendini açıklayamazsa uzaklaştırmaya, onu gitmeye zorlamaya yoğunlaştırdım. Önceki geceki gibi gitti ve bedenim süratle olağan durumuna döndü.

"Yaşamım boyunca iki kez daha tam olarak aynı 'korkunç duyum'u yaşadım. Bir defasında tam çeyrek saat sürdü. Her üç olayda da orada, dışsal uzamda *bir şeyin* duruyor olmasındaki kesinlik, canlı herhangi bir insanın yanında olduğumuz durumdaki yan yana durmanın kesinliğinden, anlatılamayacak kadar daha *güçlüydü*. O şey bana yakın ve sıradan bir algıdan çok daha gerçek görünüyordu. Onun da bana benzediğini, deyiş yerindeyse,

sonlu, küçük ve ıstıraplı olduğunu hissetmeme karşın, herhangi bir birey ya da kişi gibi görmüyordum."

Kuşkusuz böyle bir deneyim dinsel alanla bağlantı değildir. Ama olabilir de; nitekim aynı kişi bana, farklı koşullarda ama aynı yoğunlukta ve anilikte yine 'bir şeyin varlığı duygusunu' yaşadığını ancak bu defa bir tür sevinçle dolu olduğunu söylemişti;

"Orada sadece oradaki bir şeyin idraki yoktu, aynı zamanda onun merkezi olduğu mutlulukla birleşen tarifsiz bir iyiliğin ürkütücü farkındalığı vardı. Ne müphem bir şeye ne de bir şiirin, manzaranın, açan bir çiçeğin ya da müziğin yarattığı duygusal etkiye benziyor; güçlü bir insanın yanında durduğunun kesin olarak bilinmesi gibi bir şey. O gittikten sonra anısı bir gerçeklik algısı olarak devam etti. Başka her şey bir rüya olabilir, ama bu değil."

Dostum bu tuhaf olayları, bu sonraki deneyimleri Tanrı'nın varlığına işaret eden bir şey olarak, teistik açıdan yorumlamıyor. Tabii bunları tanrının varlığının tezahürleri olarak yorumlamak da kesinlikle olağandışı bir şey olmazdı. Mistisizm konusuna geldiğimizde bu başlık üzerine epeyce söyleyeceklerimiz olacak.

Bu olguların tuhaflığının sizleri şaşırtmaması için, sadece açık bir doğal olguyu ele aldığımızı göstermek üzere sizlere çok daha kısa birkaç benzer öykü okuyacağım. *Journal of the Society for Psychical Research*'tan aldığım birinci örnekte, bir şeyin varlığı duygusunun birkaç dakika içinde belirgin bir halüsinasyona dönüştüğünü görüyoruz, ancak öykünün bu tarafını bir kenara bırakıyorum. Şöyle diyor anlatıcı;

"Aşağı yukarı yirmi dakikadır kitabın içine gömülmüştüm, zihnim oldukça durgundu ve bu zaman içinde

arkadaşlarımı tamamen aklımdan çıkarmıştım ki bir anda hiçbir uyarı olmaksızın bütün varlığım son derece gerginleşti ya da canlandı. Daha önce yaşamamış olanların kolayca hayal edemeyeceği bir yoğunlukla, odamda başka bir varlığın ya da var oluşun hem de bana oldukça yakın bir yerde durduğunu fark ettim. Kitabımı bıraktım, çok heyecanlı olduğum halde aklımın öylece başımda olduğunu hissediyor ve hiç korku duymuyordum. Yerimden kımıldamadığım ve dosdoğru ateşe baktığım halde her nasılsa dostum A. H.'nin sol dirseğimin ardında, geriye yaslandığım koltuğun arkasında görülemeyecek bir yerde durduğunu biliyordum. Duruşumu değiştirmeden gözlerimi hafifçe çevirince bir bacağın alt kısmı göründü ve onun sık sık giydiği pantolonun kurşuni mavi kumaşını derhal tanıdım. Fakat o şeyin yarı saydam bir görüntüsü vardı, yoğunluğuyla tütün dumanını akla getiriyordu."[1]

Anlatının bu kısımdan sonra görsel halüsinasyon başlıyor.

Başka bir denek de şunları yazıyor;

"Gecenin erken saatlerinde uyandım.... Kasten uyandırılmış gibi hissettim ve ilk başta birinin eve girdiğini düşündüm.... Yan dönüp tekrar uyumaya başlamıştım ki odada bir şeyin varlığını hissettim, eşi benzeri olmayan bir durum, kanlı canlı birinin değil manevi bir varlığın idraki idi bu. Bu gülümsemeye yol açabilir, fakat ben size olan biteni olduğu gibi aktarıyorum. Manevi bir varlığı idrak ettiğimi söylemekten başka duygularımı nasıl daha iyi anlatacağımı bilmiyorum.... Ayrıca sanki değişik ve korkunç bir şey olacakmış gibi evhamlandım ve bir dehşet duygusu hissettim."[2]

Cenevreli Profesör Flournoy, durup dururken ya da is-

[1] *Journal of the S. P. R.*, Şubat, 1895, s. 26.

[2] E. Gurney, *Phantasms of the Living*, i. 384.

temsiz yazı yazma yeteneği olan bir arkadaşının, bir hanımın anlattıklarını aktarmıştı bana:

> "Ne zaman durup dururken yazı yazmaya başlasam, kendi bedenimin dışındaki yabancı bir şeyin var olduğu duygusu bana bunun bilinçaltımdan kaynaklanmadığını hissettiriyor. Bazen bu şeyin varlığı o kadar belirgin oluyor ki, o anda tam konumunu bile söyleyebilirim. Bu, bir şeyin varlığı izlenimini tarif etmek mümkün değil. Yoğunluk ve açıklık bakımından yazma eyleminin nedeni olan kişiliğe göre değişiyor. Sevdiğim birisiyse, bunu daha yazma işlemi başlamadan hemen hissediyorum. Yüreğim sanki onu fark ediyor."

Daha önceki kitaplarımdan birinde kör bir adamın başından geçen ilginç bir 'bir şeyin varlığı duygusu' vakasından uzun uzadıya söz etmiştim. Kendini kapının aralığına sıkıştırmış, odanın zemini boyunca sofaya doğru hareket eden, kırçıllı bir giysi içindeki aksakallı bir adam figürünün varlığıydı bu. Bu yarı-halüsinasyonun kör öznesi son derece zeki bir anlatıcıydı. İçsel görsel imgelemden tamamen yoksundur, ışığı ve renkleri tasvir edemez ve duyma gibi öteki duyu yetilerinin bu yanlış algıya dahil olmadığından emindir. Burada daha çok, gerçeklik ve uzamsal dışsallığın doğrudan ilişik olduğu soyut bir algılama, bir başka deyişle, nesnelleştirilmiş ve dışsallaştırılmış bir *düşünce* söz konusudur.

Alıntı yapmaya değmeyecek kadar sıkıcı diğer öykülerle birlikte bu örnekler, zihin makinemizdeki, özel duyularımızın açığa çıkaracağı duygulardan daha yaygın ve daha genel bir mevcut gerçeklik duygusunun varlığını kanıtlamaktadır. Psikologlara göre böyle bir duygunun bedensel kaynağını ortaya çıkarmak son derece güç olacaktır. Hiçbir şey bunu kasın duyumuna, kaslarımızın kendilerini hareket için canlandırdığı duygusuna bağlamaktan daha doğal olamaz. Hareketlerimizi canlandıran ya da duyumlarımı-

zın sık sık yaptığı gibi "tenimizi ürperten" şey, soyut bir düşünce olsa bile gerçek ve varmış gibi görünebilir. Fakat şimdi bu tür belirsiz varsayımları bir kenara bırakıyoruz, çünkü bizi bedensel kaynaktan çok yeti ilgilendirmektedir.

Bütün olumlu bilinç duygulanışları gibi gerçeklik duygusunun da, kişilere musallat olan ve zaman zaman şikayet konusu olan gerçek dışılık duygusu şeklinde olumsuz bir karşıtı vardır. Madam Ackermann şöyle diyor;

> "Gökkubbede meydana gelen felaketlerin ortasında, uzayda dönüp duran bir kürenin üzerinde kazara boy gösterdiğim gerçeği üzerine düşündüğüm zaman, kendimi kendim gibi fani ve anlaşılması güç varlıklarla ve heyecanla kovalayan ele gelmez canavarlarla çevrelenmiş gördüğüm zaman tuhaf bir rüyada olma duygusu yaşıyorum. Sanki rüyada aşık olmuşum, ıstırap çekmişim ve çok geçmeden ölecekmişim gibi geliyor. Son sözüm, 'Rüya görüyorum,'" olacak.[1]

Başka bir derste 'şeylerin gerçek dışılığı' duygusunun hastalıklı bir melankolide nasıl ıstırap verdiğini ve hatta intihara götürdüğünü göreceğiz.

Artık dinsel deneyim alanında birçok kişinin (kaç kişi olduğunu bilemeyiz) inançlarının nesnelerine sadece zihinlerinin gerçek kabul ettiği düşünceler olarak değil de, daha çok doğrudan kavranan yarı-duyusal gerçeklikler olarak sahip olduklarını kesinlikle söyleyebiliriz. İnanç nesnelerinin gerçekten var olduğu duygusu azalıp arttıkça, inanan kişi de inancına karşı sıcak ve soğuk olmak arasında gidip gelir. Diğer örnekler bunu soyut bir tanımdan daha iyi ortaya koyacaktır, onun için hemen birkaç örnek verelim. İlk örnek, söz konusu duygunun kaybedilmesinden rahatsızlık duymaya dair olumsuz bir örnektir. Bu örneği tanıdığım bir bilim adamının kendi dinsel yaşamına

---

[1] *Pensees d'un Solitaire*, s. 66.

dair anlattıklarından çıkardım. Bana göre bu örnek gerçeklik duygusunun zihinsel bir işlem olarak adlandırılmaya uygun bir şey değil de daha çok algı gibi bir şey olabileceğini açıkça göstermektedir.

"Yirmi ile otuzum arasında giderek daha agnostik olmaya ve giderek daha az dindar olmaya başladım. Ancak Herbert Spencer'ın çok iyi tarif ettiği, her olgunun ardındaki o belirsiz, Mutlak Gerçeklik 'bilincini' yitirdiğimi söyleyemem. Bana göre bu gerçeklik, Spencer felsefesindeki 'saf bilinemez' değildi. Çünkü çocukken Tanrı'ya ettiğim duaları bırakmama ve *O*'na (Burada O ile kastedilen tanrı değil, sözü edilen Mutlak Gerçeklik'tir – ç. n.) biçimsel olarak asla dua etmememe rağmen, son deneyimlerim *O*'nunla ilişkimin pratikte duayla aynı şey olduğunu gösteriyor. Ne zaman başım sıkışsa, özellikle de ev veya iştekilerle bir sorun yaşasam ya da olan biten yüzünden depresyona girsem veya kaygılansam, bu temel kozmik *O* ile yaşadığım tuhaf ilişkiden medet umduğumu fark ediyorum. Ne zaman sorun yaşasam O benim yanımdaydı veya ben de O'nun yanında, nasıl adlandırırsanız artık. Bana daima güç verdi, adeta her şeyi taşıyan ve destekleyici varlığını hissettirecek sonsuz bir zindelik kazandırırdı. Aslında zayıf hissettiğim anlarda içgüdüsel olarak yöneldiğim ve beni bulunduğum yerden çekip çıkaran, bitmek tükenmek bilmez bir canlı adalet, hakikat ve güç kaynağıydı. Artık onunla yaşadığım şeyin kişisel bir ilişki olduğunu biliyorum, çünkü son yıllarda onunla iletişim kurma gücüm beni terk etti, tam bir kayıp yaşadığımın farkındayım. Bir zamanlar yüzümü ona döndüğümde onu hemen yanımda bulurdum. Sonra onu ara sıra bulduğum zamanlar oldu ve ardından onunla bağlantıyı bu kez tamamen kaybettim. Gece yarısı yatakta kaygıdan gözüme uykunun girmediği nice vakitler biliyorum. Karanlıkta bir o yana bir bu yana dönüyor ve zihnimde her zaman yanı başımda görünüp destek olan zihnimin o bildik yüksek zihin duy-

gusunu arıyordum, ama hiçbir hareket yoktu. Bir boşluk vardı *O*'nun yerinde, hiçbir şey bulamıyordum. Şimdi neredeyse ellime gelmişken onunla bağlantı kurma gücüm beni tamamen terk etti ve itiraf etmeliyim ki hayatımın bu muazzam yardımcısı yok olup gitti. Hayat garip bir biçimde söndü ve önemini yitirdi. Şimdi o deneyimlerimin muhtemelen geleneksel ibadetlerle tam olarak aynı şey olduğunu görebiliyorum, ama onları böyle adlandırmıyordum o zamanlar. Sözünü ettiğim "O", Spencer'ın Bilinemez'i değil, sadece yüksek bir duygudaşlıkla güven duyduğum ama bir şekilde yitirdiğim kendi içgüdüsel ve bireysel Tanrı'mdı *O*."

Dinsel biyografi sayfalarında, gidip gelme şeklinde tarif edilen, o canlı ve zorlu inanç dönemlerinden daha çok görülen ikinci bir şey yoktur. Muhtemelen her dindar insanın belleğinde bazı krizlerin anısı vardır; bu kriz anlarında daha dolaysız bir hakikat görüsü, canlı bir Tanrı'nın varlığına dair doğrudan algı sıradan inancın sükûnetine saldırarak onu ezip geçer. James Russell Lowell'ın mektubunda böyle bir deneyimin kısa bir özetini bulabilirsiniz;

"Geçen Cuma akşamı bir ilham geldi. Mary'nin oradaydım ve (belirsizce de olsa sık sık varlıklarının farkında olduğum) ruhların varlığına dair bir şeyler söylerken Mr. Putnam ruhani konularda bir tartışma başlattı. Ben konuşurken bütün evren, uçurumdan bir karaltı gibi yükselen, belli belirsiz bir çarkıfelek gibi önümde beliriverdi. Daha önce Tanrı'nın Ruhu'nu hiç bu kadar içimde ve etrafımda hissetmemiştim. Bütün oda Tanrı'yla doluymuş gibiydi. Hava ne olduğunu bilmediğim Bir Şey'in varlığıyla ileri geri salınıyordu. Bir peygamber sakinliğiyle ve berraklığıyla konuşuyordum. Bu ilhamın ne olduğunu söyleyemem. Henüz yeterince üstünde durmadım. Fakat bir gün onu mükemmelleştireceğim işte o zaman duyacak ve onun büyüklüğünü anlayacaksınız."

İşte bu da bir din adamının el yazması mektubundan alınmış, daha uzun ve daha ileri seviyeli bir deneyim - bunu Starbuck'ın el yazması koleksiyonundan aldım;

"O geceyi, ruhumun sanki sonsuzluğa açıldığı o zirveyi hatırlıyorum, iç ve dış iki dünya hızla birbirine akıyordu. Derinlik derinliği çağırıyordu; bizzat kendi boğuşmamın, dışarıdaki dipsiz derinlikten aldığı karşılığın içinde açtığı, yıldızların ötesine uzanan derinlik. Beni, dünyanın bütün güzelliklerini, sevgiyi, hüznü ve hatta yoldan sapmayı Yaratan'la baş başa durdum. O'nu aramadım ama ruhumun O'nun ruhuyla olan kusursuz uyumunu hissettim. Etrafımdaki şeylerin sıradan algısı soluklaştı. Bir an için geriye anlatılmaz bir mutluluk ve coşku kaldı. Bu deneyimi sözcüklerle anlatmak mümkün değil. Bütün farklı notaları, dinleyicinin kendi, yükselen ruhu ve bu duyguyla neredeyse infilak edeceği hissinden başka bir şeyin farkında olmasına izin vermeyecek kadar abartılı bir uyum içinde eriten, büyük bir orkestranın yarattığı etki gibi bir şey. Gecenin kusursuz sükûneti daha ağırbaşlı bir sessizliğin etkisine girdi. Karanlık görünmediği için sadece hissedilebiliyordu. Artık *O*'nun, benim olduğumdan daha çok orada olduğundan kuşku duyamazdım. Hatta kendimi O'ndan daha az gerçek hissediyordum.

"Tanrı'ya dair en derin inancım ve gerçek Tanrı düşüncesi içimde o zaman yükseldi. O günden beri bu Görü Dağı'nın üstünde duruyor ve etrafımdaki Ebedi'yi hissediyorum. Ama o günden sonra yüreğim bir daha hiç o kadar kabarmadı. Eğer Tanrı'yla yüz yüze geldiğim ve onun ruhundan tekrar doğduğum bir zaman varsa, o da o zamandı. Hatırladığım kadarıyla bu, ani bir düşünce ya da inanç değişimi değildi, yalnızca eski ham algımın çiçek açması gibi bir şeydi. Eskinin ortadan kaldırılması değil, hızlı ve muhteşem bir gelişim söz konusuydu. O günden beri Tanrı'nın varlığının kanıtlarına dair duyduğum hiçbir tartışma inancımı sarsamadı.

Tanrı'nın varlığını bir kez hissettikten sonra bir daha uzun süre asla yitirmedim. Onun varlığına dair en güvenilir kanıtımın derin kökleri o görü anında, o yüce deneyimin anısında ve Tanrı'yı bulan herkesin aynı şeyleri yaşadığını okuyup düşündükten sonra vardığım kanaatte yatıyor. Bu deneyime haklı olarak mistik denebileceğinin farkındayım. Bunu şu veya bu açıdan savunabilecek kadar felsefi bilgim yok. Bunları yazmakla, açıkça düşüncelerinize sunmaktan çok sözcüklerle paylaşmış olduğumu düşünüyorum. Bunu da olabildiğince dikkatli bir şekilde yapmaya çalıştım."

Bu da yazarının İsviçreli olması nedeniyle Fransızca orijinalinden çevirdiğim daha açık başka bir belge.[1]

"Sağlığım mükemmeldi, yürüyüşün altıncı günündeydik ve kondisyonumuz gayet iyiydi. Önceki gün Trient'ten yola çıkarak Buet üzerinden Sixt'e ulaşmıştık. Ne yorgunluk ne açlık ne de susuzluk hissediyordum, ruh halim de aynı derecede iyiydi. Forlaz'dayken evden iyi haberler aldım, uzak ya da yakın geleceğe dair hiçbir kaygım yoktu, çünkü iyi bir rehberimiz vardı. Ayrıca gideceğimiz yolla ilgili hiçbir belirsizlik gölgesi yoktu. İçinde bulunduğum durumu en iyi denge durumu sözüyle ifade edebilirim. Derken birden kendi üzerimde yükseldiğim duygusuna kapıldım, Tanrı'nın varlığını hissettim -rahatça söyleyebiliyorum, çünkü olan bitenin bilincindeydim- sanki tanrısallığı ve gücü içime nüfuz ediyormuş gibiydi. Bu duygunun yol açtığı çarpıntı öyle şiddetliydi ki çocuklara yola devam etmelerini ve beni beklememelerini ancak güçlükle söyleyebildim. Artık ayakta duramadığım için bir taşın üstüne oturdum, gözlerim yaşlarla dolmuştu. Kendisini tanımayı öğrettiği, yaşamama izin verdiği ve benim gibi hem önemsiz hem de günahkâr bir yaratığa acıdığı için Tanrı'ya şükrettim.

[1] Profesör Flournoy'un izniyle bu metni onun zengin psikolojik belgeler koleksiyonundan aldım.

Hayatımı onun iradesine adamam için şevkle ona yalvardım. Cevabını hissettim; her gün alçakgönüllülükle ve acizlikle onun iradesini yerine getirmeli ve günün birinde daha açık bir müşahedeye çağrılıp çağrılmayacağıma onun, yani Her Şeye Kadir Olan Tanrı'nın karar vermesine izin vermeliymişim. Sonra esrime yavaş yavaş yüreğimi terk etti, yani Tanrı'nın, bana bahşettiği duygu ortaklığından çekildiğini hissettim. Yürüyebiliyordum, ama çok yavaş. O kadar güçlü bir şekilde girmiştim bu içsel duygunun hakimiyetine. Ayrıca birkaç dakika boyunca aralıksız ağladım, gözlerim şişti, arkadaşlarımın beni bu halde görmesini istemedim. O sırada çok daha uzun gelmekle birlikte esriklik hali aslında dört beş dakika sürmüş olmalı. Arkadaşlarım Barine kavşağında on dakika beklemiş, ama benim onlara katılmam yirmi beş otuz dakikayı buldu, çünkü hatırladığım kadarıyla bana, onları yaklaşık yarım saat geciktirdiğimi söylediler. Üzerimde kalan etki o kadar güçlüydü ki yamacı ağır ağır tırmanırken, Musa'nın Sina'da Tanrı'yla bundan daha yakın bir iletişime girmiş olup olmayacağını sordum kendime. Sanırım, bu esriklik deneyiminde Tanrı'nın bir şekli, rengi, kokusu veya bir tadının olmadığını da eklemek iyi olacak. Ayrıca onun varlığını belli bir yerde, konumda da hissetmedim. Bunlar yerine şunu söyleyebilirim; adeta kişiliğim *tanrısal bir ruhun* varlığıyla dönüşmüş gibiydi. Fakat bu yakın ilişkiyi açıklamak için ne kadar çok sözcük ararsam, onu alışılmış imgelerle tanımlamak o kadar imkânsızlaşıyor. Aslında hissettiklerimi açıklamaya en yakın ifade şu olurdu: Tanrı oradaydı, her ne kadar görünmese de; duyularımın kapsama alanı içinde değildi ama bilincim onu algılayabiliyordu."

"Mistik" sıfatı terim olarak genellikle kısa süreli durumlar için kullanılır. Son iki kişinin tarif ettiği kendinden geçme anları kesinlikle mistik deneyimlerdir; bir sonraki derste bunun üzerinde daha fazla duracağız. Bu arada

coşkun bir dindarlıkla sarılmış bir zihnin yaşadığı başka bir mistik ya da yarı-mistik deneyimi daha kısaca aktaralım. Bu alıntıyı da Starbuck'ın koleksiyonundan yapıyorum. Olayı anlatan hanım zamanında Hıristiyanlık karşıtı yazılarıyla tanınan bir yazarın kızı. Kadının yaşadığı ani ihtida Tanrı'nın varlığı duygusunun bazı zihinlerde doğuştan var olduğunun iyi bir göstergesidir. Kadın Hıristiyan öğretinin tamamen cahili olarak büyüdüğünü, fakat Almanya'da Hıristiyan arkadaşlarıyla konuştuktan sonra İncil'i okuyarak dua ettiğini ve sonunda kurtuluş niyetinin zihninde bir ışık seli gibi aktığını söylüyor. Şöyle yazmış;

> "Bugüne kadar dinle oyalanmayı ve Tanrı'nın emirlerini anlayamıyordum. Baba'mın beni çağıran nidasını duyduğum an yüreğim kabullenmek zorunda kaldı. Koştum, kollarımı ileri doğru uzattım, yüksek sesle "Burada, buradayım, Baba'm" diye bağırdım. Ah, mutlu çocuk! Ne yapmalıydım acaba? 'Beni sev,' diye cevap verdi Tanrı'm. 'Seviyorum, seviyorum,' diye haykırdım tutkuyla. 'Bana gel,' dedi Baba'm. 'Geliyorum,' dedim, yüreğim hızla çarparken. Herhangi bir soru sormak için durdum mu? Hayır. Yeterince iyi olup olmadığımı sormak ya da yetersizliğimden çekinmek yahut onun cemaati hakkında ne düşündüğümü bulmaya çalışmak, ya da ... tatmin olana kadar beklemek aklıma bile gelmedi. Tatmin olmak! Tatmin olmuştum zaten. Tanrım'ı ve Babam'ı bulmamış mıydım? Beni sevmiyor muydu? Çağırmamış mıydı beni? Girebileceğim bir Kilise yok muydu?... O günden beri dualarıma doğrudan cevap alıyordum ki bu neredeyse Tanrı'yla konuşmak ve onun cevabını duymak kadar değerlidir. Bundan sonra Tanrı'nın gerçekliği düşüncesi beni bir an olsun bırakmadı."

İşte başka bir vaka daha. Yazar yirmi yedi yaşında bir erkek. Burada deneyim -bu koşullardaki deneyimin neredeyse ayırt edici özelliği diyebileceğimiz biçimde- daha heyecansız aktarılıyor;

"Birçok defa, tanrısallıkla yakın ruh ortaklığı kurduğum hissini yaşadım. Bu buluşmalar kendiliğinden ve beklenmedik bir şekilde gerçekleşti. Bunlar genellikle hayatımı saran ve kaplayan kalıplaşmış davranışların geçici olarak bozulmasından ibaretmiş gibi görünüyordu.... Bir defasında yüksek bir dağın zirvesinden ufka doğru yükselen, uzun bir okyanus girintisine kadar uzanan yarıklarla dolu kıvrımlı manzaraya bakarken olmuştu. Bir defa da aynı noktadan aşağıya baktığımda, üzerinde durduğum da dahil olmak üzere birkaç yüksek tepenin esintili yüzeyinin üstünde sınırsız genişlikte beyaz bir bulutun, tepelerin sanki temel direklerini sürüklüyormuş gibi üzerlerine atılmasından başka bir şey göremediğim sırada. Bu anlarda yaşadığım şey, bana hayata verdiğim değerden daha derin bir değeri gösteren bir aydınlanmanın eşlik ettiği geçici bir kimlik yitimiydi. Tanrı'yla iletişim kurduğumu söyleme hakkını işte burada buldum. Böyle bir varlığın yokluğu bir kaos olurdu. Onun var olmadığı bir hayat düşünemiyorum."

Profesör Starbuck'ın el yazması koleksiyonundan alınan şu örnek, Tanrı'nın varlığı hakkındaki alışılagelmiş ve deyiş yerindeyse kronik duyguya dair bir fikir verebilir. İşte kırk dokuz yaşındaki bir adamın anlattıkları (muhtemelen binlerce mütevazı Hıristiyan da hemen hemen aynı şeyleri anlatırdı);

"Tanrı benim için herhangi bir düşünceden, şeyden veya kişiden daha gerçektir. Varlığını kesinkes ve bedenime, zihnime kazılı olan yasalarıyla ne kadar uyum içindeysem o kadar fazla hissediyorum. Güneşin parıltısında veya yağmurda hissediyorum onu; duygularımı en iyi tarif eden söz, tatlı bir huzurla karışık bir haşyet. Ona dua ederken ve onu tesbih ederken onunla bir ahbabımla konuşur gibi konuşuyorum, bu söyleşimiz çok hoş. Bana sanki dış kulağımla taşınmış kadar berrak sözcüklerle ama genellikle güçlü zihinsel izlenimler bıraka-

rak tekrar tekrar cevap veriyor. Genellikle Kutsal Kitap'tan bir metin onun yeni bir görüntüsünü, bana olan sevgisini ve güvenliğime gösterdiği özeni ortaya çıkarıyor. Okulla ilgili konularda, toplumsal sorunlarda, mali güçlüklerde vs. bundan yüzlerce örnek sayabilirim. Onun bana, benim ona ait olduğum düşüncesi beni asla terk etmiyor; bu, hiç bitmeyen bir mutluluk. Bu mutluluk olmasa hayat boş olur, bir çöle ve kıyısı, yolu izi olmayan bir viraneye benzerdi."

Farklı yaş ve cinsiyetlerdeki yazarlardan birkaç örnek daha vereceğim. Yine bunlar da Profesör Starbuck'ın koleksiyonundan olup sayılarını epeyce çoğaltmak mümkün. İlki yirmi yedi yaşındaki bir erkekten;

"Tanrı benim için fazlasıyla gerçek. Onunla konuşuyor ve genellikle cevaplar alıyorum. Tanrı'nın rehberliğini isteyince daha önce hiç aklıma gelmeyen farklı ve anlık düşünceler aklıma geliyor. Bir yıldan uzun bir süre önce birkaç hafta boyunca büyük bir kafa karışıklığı yaşadım. Rahatsız durumla ilk kez karşı karşıya kaldığımda afalladım, ama çok geçmeden (iki üç saat) Kutsal Kitap'tan bir bölümü açık bir şekilde duyabiliyordum: 'Benim inayetim sana yeter.'[1] Ne zaman o rahatsızlığı düşünsem bu sözü duyuyordum. Tanrı'nın varlığından hiç kuşku duymadım ya da hiç zihnimden çıkmadı. Tanrı sık sık işlerime gözle görülecek biçimde müdahale etti. Nitekim onun birçok küçük ayrıntıyla sürekli yol gösterdiğini hissediyorum. Öte yandan bir iki olayda da bana isteklerimin ve planlarımın tam tersini yapmamı emretti."

(Açıkça çocuksu da olsa psikolojik açıdan yine de değerli) Bir başka anlatım on yedi yaşındaki bir çocuktan;

"Bazen kiliseye gider, oturur, ayine katılırım ve çık-

[1] Yeni Ahit, 2. Korintliler, 12:9. (e. n.)

madan önce Tanrı'nın sanki benim yanımda durduğunu, sağ tarafımda, benimle birlikte Mezmurları okuduğunu hissederim.... Sonra yine sanki onun yanında oturduğumu, kollarımı ona doladığımı, onu öptüğümü ve benzeri şeyleri hissederim. Sunakta Aşai Rabbani Ayini'ne katılırken onunla birlikte olmaya çalışırım ve genelde onun varlığını hissederim."

Rastgele birkaç örnek daha sıralayacağım;

"Tanrı beni fiziksel atmosfer gibi sarıyor. Bana kendi soluğumdan daha yakın. Tam anlamıyla onun içinde yaşıyor, hareket ediyor ve varlığımı buluyorum."

"Zaman zaman onun varlığının içinde duruyor, onunla konuşuyor gibi oluyorum. Bazen doğrudan, varlığının ve gücünün tezahürleriyle çok kuvvetli bir biçimde dualarıma cevaplar geliyor. Tanrı'nın bazen uzaklaştığı da oluyor, ama bu hep benim kabahatim."

"Üzerimde salınıp duran bir varlık algılıyorum, güçlü ve aynı zamanda huzur verici. Bazen beni güçlü kollarıyla sarmalıyor gibi."

İnsanın ontolojik imgelemi böyle bir şeydir, kendi ortaya çıkardığı şeyin inandırıcılığı böyle bir şeydir. Resmedilemeyen varlıklar algılanır, üstelik bu neredeyse bir halüsinasyon kadar güçlü bir algılamadır. Bu algılar dünyadaki başka bir varlık konusundaki yaklaşımlarımızı, tıpkı bilindik duyguların aşıkların başlıca davranışlarını belirlediği kadar kesin bir şekilde belirler. Bir aşık, aklı başka yerde olsa ve o anda aşık olduğu kişiyi düşünmese bile, yine de taparcasına sevdiği o kişinin varlığını sürekli hisseder. Onu unutamaz, aşık olunan kişinin aşığı baştan ayağa saran etkisi aralıksız sürer.

Burada anılan gerçeklik duygularının inandırıcılığından söz ettim. Şimdi bu nokta üstünde biraz daha duralım. Bu duygular onları yaşayanlar için en az doğrudan algılanabilen deneyimler kadar inandırıcıdır ve kural olarak sadece

mantık tarafından koyulan sonuçlardan çok daha inandırıcıdır. İnsan bu duyguları hiç yaşamıyor olabilir; muhtemelen bazılarınız bunları belirgin biçimde hiç tatmıyorsunuzdur. Fakat bu duygulara sahipseniz ve bunları güçlü bir şekilde yaşıyorsanız, her ne kadar kelimelere dökemeseniz de bunları hakikatin, hiçbir karşı argümanın inancınızdan silemediği gerçek algıları, bir türden gerçekliğin tezahürleri olarak görmekten kendinizi alamazsınız. Felsefede mistisizmin karşısındaki düşünceye bazen *rasyonalizm* adı verilir. Rasyonalizm inançlarımızın nihayetinde açık açık aktarılabilir bir zemine dayanması gerektiğini savunur. Rasyonalizme göre bu tip zeminler dört şeyden oluşmak zorundadır: (1) Kesin bir şekilde açıklanabilen soyut ilkeler; (2) Tanımlanabilir duyum olguları; (3) Bu olgulara dayanan tanımlanabilir hipotezler ve (4) Mantığa dayanan tanımlanabilir çıkarımlar. Tanımlanamaz bir şeyle ilgili belirsiz izlenimlerin, bütün felsefelerimizin kaynağı olduğu gibi (birçok güzel şeyin yanında) doğa biliminin de kaynağı olarak, kesinlikle mükemmel bir zihinsel eğilim olan rasyonel sistemde yeri yoktur.

Bunun yanında, insanın zihinsel yaşamının bütününe; insanın eğitim ve bilimin dışında kalan zihinsel yaşamına bakacak olursak rasyonalizmin ancak görece yüzeysel bir kısmı açıklayabileceğini kabul etmek zorunda kalırız. Hiç kuşku yok ki zihinsel yaşamın *itibar gören* kısmı bu yüzeysel kısımdır; laf kalabalığı yapabilir, kanıtlarla size karşı çıkabilir, sözcük oyunlarıyla mugalata yapılıp sizi sözcüklerle susturabilir. Ama dilsiz sezgileriniz bu kısmın çıkarımlarına karşı çıkarsa sizi ikna etmeyi ya da döndürmeyi başaramaz. Bir şekilde sahip olduğunuz sezgileriniz, doğanızda rasyonalizmin bulunduğu laf kalabalığı düzeyinden daha derin bir yerden gelmektedir. Bütün bilinçaltı dünyanız, dürtüleriniz, inançlarınız, ihtiyaçlarınız, tahminleriniz sonuçlarının ağırlığı bilinciniz tarafından hissedilen öncülleri hazırlamıştır; içinizde bir şey sonucun, ne kadar zekice olursa olsun onunla çelişebilecek herhangi bir eleş-

tirel rasyonel konuşmadan daha doğru olması gerektiğini kesinlikle *bilmektedir*. Rasyonel düzeyin inancı temellendirmedeki yetersizliği, hem dine karşı çıkarken hem de dini savunurken sergilediği yetersizlik kadar açıktır. Tanrı'nın varlığının, doğadaki düzenden çıkarsanan ve daha geçen yüzyılda son derece ikna edici görünen kanıtları hakkındaki geniş literatür bugün kütüphanelerde tozlanmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Çünkü bizim kuşağımız artık bu türden kanıtların savunduğu türdeki Tanrı'ya inanmamaktadır. Tanrı nasıl bir varlık olursa olsun, bugün asla büyük-büyükbabalarımızın varlığından büyük mutluluk duyduğu "görkemini" sergilemek isteyen, dışardan "düzenek" vaz edici olmadığını *biliyoruz*; her ne kadar bunu nasıl bildiğimizi başkalarına hatta kendimize sözcüklerle açıklayamasak da. Bu arada içinizde, eğer bir Tanrı varsa, onun, Varlık'ın olduğundan daha kozmik ve daha trajik bir kişilik olması gerekir, şeklinde bir kanaate sahip olan birileri varsa onları bunu açıklamak üzere meydana çağırıyorum.

Metafizik ve dinsel alandaki hakikat şudur: Açık seçik nedenler ancak açık seçik olmayan gerçeklik duygularımızın daha önce benzer sonuca varmış olmaları halinde neden olarak inandırıcı olabilir. Aslında sezgilerimiz ve aklımız bu durumda birlikte çalışır ve Budist veya Katolik felsefe gibi dünyayı yönlendiren büyük sistemler ortaya çıkabilir. Burada hakikatin temelini oluşturan şey dürtüsel inancımızdır, anlaşılır biçimde söze dökülen felsefemiz ise bunun tanımlara dökülmüş göz alıcı bir çevirisinden başka bir şey değildir. Bir nedene dayanmayan ve dolayımsız inanç içimizdeki derin şeydir, nedene dayanan argüman ise yüzeysel bir gösteriden başka bir şey değildir. İçgüdü başı çeker, akıl ise onu takip etmekten başka bir şey yapmaz. Eğer kişi, yukarıda yaptığım alıntılarda olduğu gibi, yaşayan bir Tanrı'nın varlığını hissediyorsa, sizin eleştirel argümanlarınızın o kişinin inancını değiştirmesi mümkün değildir.

Bilinçdışı ile rasyonel olmayana (*non-rational*) dinsel alanla öncelik verilse *daha iyi* olur, demediğime dikkat edin lütfen; ben, bunların dinsel alanda zaten öncelikli olduğunu söylüyorum.

Dinsel nesnelerin gerçekliğine dair duygularımızla ilgili söyleyeceklerimiz şimdilik bu kadar. Şimdi de bunların karakteristik olarak yol açtığı yaklaşımlar üstüne birkaç söz söyleyelim.

Bu tür yaklaşımların *ağır başlı* yaklaşımlar olduğunu daha önce kabul etmiştik. Ayrıca bunların en belirgin şeklinin, uç örneklerdeki mutlak teslimiyetten kaynaklanan sevinç biçimi olduğunu düşünmek için nedenlerimiz olduğunu da görmüştük. Kendisine teslim olunan nesne türüne özgü algı, mutluluğun tam olarak belirlenmesiyle yakından bağlantılıdır ve bütün olgu basit bir tarifin kapsayabileceğinden daha karmaşıktır. Öznenin dilinde üzüntü ve neşe, her biri sırayla vurgulanır. Tanrı'yı üreten ilk şeyin korku olduğu şeklinde eski deyiş dinler tarihinin her döneminde sıkça kabul görmüştür, ama yine de dinler tarihi mutluluğun her zaman oynamaya çalıştığı rolü de göstermektedir. Neşe bazen öne çıkmakta bazen de korkudan kurtuluşun sevinci olarak ikincil konuma düşmektedir. Bu ikinci durum daha karmaşık olduğu gibi, aynı zamanda daha bütünlüklüdür; nitekim, ilerledikçe ve dine hak ettiği ölçüde geniş bir açıdan baktıkça hem üzüntüyü hem de sevinci dışarıda bırakmamak için çokça nedenimiz olacaktır, sanırım. Mümkün olan en eksiksiz biçimiyle ele alınan bir kişinin dini, varlığının hem daralma hem de genişleme hallerini kapsar. Ancak bu ruh hallerinin niceliksel karışımı ve düzeni çağdan çağa, bir düşünce sisteminden diğerine ve kişiden kişiye epeyce değişiklik gösterir. Öyle ki konunun özünün ya korku ve itaat ya da tam tersine dinginlik ve özgürlük olduğu iddia edilir ama her ikisinde de bir şekilde doğruluk payı vardır. Karamsar kişi gözünün önündeki şeyin farklı bir tarafını görürken, iyimser kişi öbür tarafını görür.

Karamsar bir dindar dinsel huzurunu bile çok ciddi bir şey haline getirir. Dinsel huzurun üstünde hâlâ tehlikeler dolaşıyordur. Kasılma ve gevşeme bütünüyle denetim altında değildir. Bu, bir anlığına daldaki şahini unutan bir serçe gibi çocukça kahkahalar atarak coşkuyla hoplayıp zıplamak gibi bir şeydir. Saklan, iyice saklan; çünkü canlı bir Tanrı'nın ellerindesin. Örneğin Eyüp Kitabı'nda insanın güçsüzlüğü ile Tanrı'nın her şeye kadirliği yazarın zihnindeki paylaşılamayan yüktür; "Onlar (Tanrı'nın sırları) gökler kadar yüksektir, ne yapabilirsin? Ölüler diyarından derindir, nasıl anlayabilirsin?"[1] Bazı insanların hissedebildiği ve onlara dinsel sevinç duygusu kadar yakın olan bu inancın özünde buruk bir tat vardır.

> "Eyüp'te," diye yazıyor soğuk bir doğruculuk sergileyen yazar, yani *Mark Rutherford*'un yazarı, "Tanrı bize insanın, yaradılışının ölçüsü olmadığını hatırlatmaktadır. Dünya çok büyüktür, insan zihninin kavrayamayacağı bir tasarı ya da kuram üstüne kurulmuştur. Her yere *aşkındır*. Her şarkının nakaratı ve her şiirin, eğer varsa, sırrı işte budur. Yeterli veya yetersiz, hepsi bu.... Tanrı büyüktür, neyi, niçin yaptığımızı bilemeyiz. Elimizdeki her şeyi alır, ama ruhlarımıza sabırla sahip çıkarsak ölüm gölgesi vadisini[2] geçip tekrar günışığına *çıkabiliriz*. Belki çıkabiliriz, belki çıkamayız!... İki bin beş yüz yıl önceki bir kasırga hakkında Tanrı'nın söylediğinden başka ne söyleyebiliriz?"[3]

Öte yandan, iyimser izleyiciye dönecek olursak, yük tamamen ortadan kaldırılmaz ve tehlike unutulmazsa, kurtuluşun henüz tamamlanmadığını hissederiz. Bu tür izleyiciler bize bazı tanımlar sunarlar; bu tanımlar az önce

---

[1] Eski Ahit, Eyüp 11:8. (e. n.)

[2] Eski Ahit, Mezmurlar 23:4'de, Eyüp 12:22'de ve başka yerlerde geçen ifadeye gönderme. (e. n.)

[3] *Mark Rutherford's Deliverance*, Londra: 1885, ss. 196, 198.

sözünü ettiğimiz kişilerin karamsar zihinlerine, dinsel dinginliği salt hayvani neşeden ayıran ağırbaşlılığı dışarıda bırakmış gibi görünür. Bazı yazarların gözünde bir tutum, içinde hiçbir özveri veya teslimiyet, hiçbir bükülme eğilimi, hiçbir boyun eğiş olmasa da dinsel olarak nitelenebilir. "Adet haline gelmiş ve düzenlenmiş bir hayranlık din olarak adlandırılabilir" [1] diyor Profesör J. R. Seeley ve bu çerçevede, teşkilatlanmış ve tapınma ölçüsünde inanılan Müziğimizin, Bilimimizin ve "Uygarlığımız" denilen şeyin, günümüzün gerçek dinleri olduğunu düşünüyor. Hotchkiss tüfekleri ve benzeri araçlarla uygarlığımızı "daha düşük" ırklara da kabul ettirmemiz gerektiği hissi; bu tereddütsüz ve mantık dışı his, dinini kılıçla yaymaya çalışan eski İslam tininden başka bir şeyi akla getirmemektedir.

Son derste sizlere Mr. Havelock Ellis'in, her çeşit kahkahanın dinsel bir uygulama olarak görülebileceği, çünkü ruhun kurtuluşuna tanıklık ettiği şeklindeki fazlasıyla köktenci düşüncesini aktarmıştım. Yetersizliğini göstermek adına bu düşünceye gönderme yapmıştım. Ama şimdi bu tamamen iyimser olan düşünce tarzıyla daha dikkatli bir şekilde hesaplaşmamız gerekmektedir. Bir anda karar verilemeyecek kadar karmaşık bir konudur bu. O yüzden sonraki iki dersin konusu dinsel iyimserlik olacak.

[1] (Maalesef çok az okunmuş olan) *Natural Religion* adlı kitabı, 3. Baskı, Boston: 1886, ss. 91, 122.

IV. ve V. Ders
Sağlıklı Zihnin Dini

Şöyle bir soru soracak olursak: "İnsan yaşamının başlıca amacı nedir?" Cevaplardan biri şu olacaktır: "Mutluluk." Mutluluğu elde etmek, korumak ve geri kazanmak bütün zamanlarda çoğu insanın davranışlarının ve bir şeylere katlanmalarının gizli güdüsü olmuştur. Etikte hedonistik okul, ahlaki yaşamın, tamamen farklı davranış biçimlerinin yol açtığı mutluluk ve mutsuzluk deneyimlerinden kaynaklandığını savunur. Hatta mutluluk ve mutsuzluk ahlaki yaşamdan çok dinsel yaşamda çıkarların, etrafında döndüğü kutup gibidir. Az önce alıntı yaptığım yazar gibi, dinin sürekli bir coşku hali olduğunu ya da salt kahkahanın dinsel bir uygulama olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmemiz gerekmez. Ancak sürekli haz alma halinin, böylesi mutlu bir varoluş hediyesine duyulan minnettar hayranlıktan oluşacak bir tür din *üretebileceğini* de kabul etmemiz gerekir. Ayrıca doğal varoluşun ilk hediyesinin, sıkça deneyimlendiği üzere, mutsuzluk olmasına karşın, daha karmaşık dinsel deneyim biçimlerinin yeni mutluluk üretme yöntemleri ve olağanüstü bir mutluluğa giden muhteşem içsel yollar olduğunu da teslim etmemiz gerekmektedir.

Din ve mutluluk arasındaki bu tür ilişkilere bakınca insanın, dinsel inancın verdiği mutluluğu onun gerçekliğinin bir kanıtı olarak görmesine şaşmamak gerekir. Bir öğreti insana mutlu hissettiriyorsa insan neredeyse kaçınılmaz olarak onu benimser. Böyle bir inanç doğru olsa gerektir ve dolayısıyla doğrudur; doğru veya yanlış, ortalama in-

sanın kullandığı din mantığının "doğrudan çıkarımlarından" biri budur.

Bir Alman yazar şöyle diyor;

> "Tanrının ruhunun şuracıktaki varlığı kendi gerçekliği içinde deneyimlenebilir, aslında *sadece* deneyimlenebilir. Tanrının ruhunun varlığını ve yakınlığını bu deneyimi yaşayan kişi için inkâr edilemez biçimde kesin yapan işaret *mutluluk duygusudur*; yakınlıkla bağlantılı olan, dolayısıyla sadece sahip olabileceğimiz olanaklı ve tamamıyla uygun bir duygu olmakla kalmayıp, aynı zamanda Tanrı'nın gerçekliğinin en öncelikli ve en iyi kanıtı da olan o benzersiz *mutluluk duygusu*. Başka hiçbir kanıt bu kadar inandırıcı değildir, dolayısıyla her yeni, etkili olmak isteyen teolojinin başlaması gereken nokta mutluluktur."[1]

Önümüzdeki saatte sizleri dinsel mutluluğun daha basit biçimleri üzerinde düşünmeye davet edeceğim, daha karmaşık türleri ise başka bir gün ele alacağız.

Birçok kişide mutluluk doğuştan gelen ve değiştirilemez bir durumdur. Bu kişilerde "kozmik duygu" kaçınılmaz olarak coşku ve özgürlük şeklini alır. Burada yalnızca hayvani mutluluktan söz etmiyorum. Kendilerine mutsuzluk sunulduğunda veya mutsuzlukla karşı karşıya kaldıklarında aşağılık ve yanlış bir şeymiş gibi bunu hissetmeyi kesinkes reddedenleri kastediyorum. Durumlarının güçlüğüne ve içine doğdukları tekinsiz teolojilere rağmen yaşamın iyi olduğu duygusuna kendilerini tutkuyla kaptıran bu tür insanlara her yaşta rastlarız. Bunların dinleri en baştan itibaren tanrısallıkla birleşme dinidir. Tıpkı ilk Hıristiyanların Romalılarca orji alemleriyle suçlanması gibi, reformasyonun başını çeken heretikler de kilise yazarları tarafından sık sık ahlak kurallarına karşı gelmekle suçlanmıştır. Yaşam hakkındaki kötü düşünceleri reddetmenin,

[1] C. Hilty, *Glück*, 3. Baskı, 1900, s. 18.

doğal olan her şeye izin verilmesi gerektiğini savunan açık ya da gizli mezhepler tarafından idealize edilmediği bir yüzyıl muhtemelen olmamıştır. Aziz Augustinus'un düsturu *Dilige et quod vis fac* -[Tanrı'yı] sev de istediğini yap!- ahlaki olarak en derin gözlemlerden biridir, ancak bu tür insanların elinde alışılagelmiş ahlakın sınırlarının dışına çıkma belgesine dönüştürülme ihtimalini taşımaktadır. Bu kişiler kişilik yapılarına göre kaba ya da ince olabilirler, ama inançları her zaman belli bir dinsel yaklaşım oluşturacak kadar sistematik olmuştur. Onlar için Tanrı özgürlük veren bir şeydir ve kötülüğün gücü alt edilmiştir. Aziz Francesco ve onun yakın müritleri bütünüyle böyle bir ruha sahip bir topluluktu, tabii bu türden ruhun sonsuz çeşitleri vardır. Yazarlığının ilk yıllarında Rousseau, Diderot, B. de Saint Pierre ve on sekizinci yüzyıldaki Hristiyan karşıtı hareketin birçok önderi de iyimser türdendi. Bunlar etkilerini, Doğa'nın, ona yeterince güvenilmesi halinde kesinlikle iyi olduğu şeklindeki duygularının yetkinliğine borçluydular.

Hepimizin birkaç dostu olması; belki maskülen olmaktan çok feminen ve yaşlı olmaktan çok ruhu gök mavisi tonunda genç dostları; daha çok çiçekler ve kuşlarla yakın olan, karanlık insani tutkularından çok masumiyetiyle büyüleyen, insanın veya Tanrı'nın kötü olduğunu düşünemeyen ve dinsel neşesine daha önceki bir yükten kurtulma ihtiyacı olarak değil de en baştan beri sahip olan dostları olması umut edilir.

> Francis W. Newman, "Bu dünyada Tanrı'nın çocuklardan oluşan iki ailesi vardır," diyor, "*bir kez doğanlar* ve *iki kez doğanlar*" ve bir kez doğanı şöyle tarif ediyor: "Bunlar Tanrı'yı katı bir yargıç, yüce bir hükümdar olarak değil; güzel, uyumlu bir dünyaya hayat veren, iyiliksever ve nazik, merhametli ve saf bir ruh olarak görürler. Bu tür kişiliklerin genellikle metafizik eğilimleri yoktur, dönüp kendilerine bakmazlar. Dolayısıyla kendi ku-

surlarından rahatsızlık duymazlar. Ama yine de onlara kendini beğenmiş demek de saçma olur, çünkü onlar kendilerini *hiç* düşünmezler. Doğalarının bu çocuksu özelliği din kapısını onlar için mutlu bir yer yapar, çünkü tıpkı bir çocuğun, ebeveyninin önünde tir tir titrediği imparatordan çekinmemesi gibi onlar da Tanrı'dan çekinmezler. Hatta Tanrı'nın şu ağır görkeminin nitelikleri hakkında *hiçbir* fikirleri de yoktur.[1] O, onlar için zarafet ve güzelliğin kişileşmiş halidir. Tanrı'nın kişiliğini düzensiz insan dünyasından değil, romantik ve uyumlu doğadan okurlar. Kendi içlerindeki insan günahları hakkında muhtemelen çok az şey bilirler, dünyadakiler hakkında da pek bilgili sayılmazlar. İnsani ıstırapları da kendi narinliklerinde emip kaybederler. Böylece Tanrı'ya yaklaştıklarında içlerinde hiçbir dalgalanma olmaz. Ayrıca henüz ruhani bir durumda sayılamayacakları halde, basit ibadetlerinde belli bir gönül rahatlığı ve belki de romantik bir heyecan duygusu vardır."[2]

Bu tür kişilikler gelişmek için Katolik Kilisesi'nde, duyguları kesinlikle kötümser zihinler tarafından şekillenen Protestanlıktan daha uygun bir ortam bulurlar. Ama Protestanlıkta bile sayıları yeterince fazladır; Üniteryanizm ve dinde hoşgörü gibi "liberal" gelişmelerde bu tür zihinler öncü ve yapıcı bir rol oynamış olup hâlâ da oynamaktadır. Emerson bunun hayranlık verici bir örneğidir. Theodore Parker başka bir örnektir. İşte Parker'ın bir mektubundan birkaç tipik bölüm;[3]

"Ortodoks alimler şöyle diyor: 'Kafirlerce yazılmış klasiklerde günah bilinci görülmez.' Çok doğru ve bunun için Tanrı'ya şükredilmesi gerekir. Bu yazarlar öfke, zalimlik, açgözlülük, ayyaşlık, şehvet, miskinlik, korkak-

[1] Bir defasında bir kadın, "Tanrı'ya her zaman sokulup sarılabileceğini" düşünmenin kendisini mutlu ettiğini anlatmıştı.

[2] *The Soul; its Sorrows and its Aspirations*, 3. Baskı, 1852, ss. 89, 91.

[3] John Weiss, *Life of Theodore Parker*, i. 152, 32.

lık ve diğer mevcut kötülüklerin farkındaydılar, çarpıklıklara karşı mücadele etmiş ve onları savuşturmuşlardı. Fakat "Tanrı'ya karşı düşmanlığı" bilmiyorlardı ve oturup olmayan kötülüğe karşı inleyip sızlanmamışlardı. Hayatım boyunca yeterince hata yaptım ve hâlâ da yapıyorum; hedefi tutturamadım, yayı çektim ve tekrar deniyorum. Ama Tanrı, insan, sevgi veya doğruluk nefreti nedir bilmiyorum, 'içimin çok sağlıklı' olduğunu biliyorum, hatta işte içimde yaşayan birçok iyi şey var; vereme[1] ve Aziz Pavlus'a rağmen." Parker bir başka mektupta şöyle yazmaktadır; "Ömrüm boyunca berrak, tatlı sularda yüzdüm; bazen su birazcık soğuktu, akıntı tersine akıyor ve bazı şeyler yolunda gitmiyordu ama bunlar göğüsleyemeyecek ve yüzemeyecek kadar şiddetli değildi. Çimenlerin içinde düşüp kalktığım ilk çocukluk günlerimden sakallarımın ağardığı bugünlere kadar, anı kovanı içinde keyifle yemediğim tek bir bal bile yok. O yılları hatırlayınca küçük şeylerin bir faniyi olağanüstü zengin yaptığı bir tatlılık ve merak duygusuyla doluyorum. Ama en büyük zevkimin hâlâ dinsel bir zevk olduğunu da itiraf etmeliyim."

Hastalıklı bir pişmanlık veya kriz olmaksızın, doğrudan ve doğal olarak gelişen "bir kez doğan" bilinç tipinin bir başka iyi ifadesi de önemli bir Üniteryen vaiz ve yazar olan Dr. Edward Everett Hale'in Dr. Starbuck'ın soruşturmasına verdiği cevapta görülmektedir. Kısa bir alıntı yapıyorum;

"Birçok biyografide dinsel mücadelelerin kahramanlık yolunda sanki gerekli bir şeymiş gibi gündeme geldiğini büyük bir esefle gözlüyorum. Oysa benim gibi dinin basit ve rasyonel bir şekilde yaşandığı bir ailede doğan, böyle bir din kuramıyla eğitilen ve dolayısıyla bu dinsel

[1] Eski Ahit, Levililer 26:16 ve Tesniye (Yasanın Tekrarı) 28:22'ye gönderme. (e. n.)

veya din dışı mücadelelerin ne olduğunu bilmeyen bir kişinin daha avantajlı olduğunu söylemem gerekir. Tanrı'nın beni sevdiğini her zaman biliyordum ve beni içine koyduğu dünya için ona her zaman şükran duyuyordum. Ona bunları söylemekten her zaman hoşlanırdım ve onun telkinlerini almaktan her zaman mutluluk duyardım.... Erkekliğe adım attığım günlerde okuduğum, dönemin yarı felsefi romanlarında 'hayat sorunuyla' karşılaşan genç erkek ve kadınlara söylenenleri çok iyi hatırlıyorum. Hayat sorununun ne olduğu konusunda hiçbir fikrim yoktu. Bütün gücümle yaşamak bana kolay geliyordu, öğrenecek şeylerin bol olduğu yerlerde öğrenmek keyifliydi. Olanak varsa yardım etmek doğal geliyordu ve insan bunu yapınca hayattan zevk alıyordu çünkü elinde değildi, üstelik ondan zevk alması gerektiğini kanıtlaması gerekmiyordu.... Daha küçükken kendisinin Tanrı'nın çocuğu olduğu, Tanrı'nın içinde yaşayabileceği, hareket edebileceği, varlığını hissedebileceği ve dolayısıyla herhangi bir güçlükle baş edecek kadar sonsuz bir güce sahip olduğu öğretilen bir çocuk, öfkenin ve bütünüyle acizliğin çocuğu olarak doğduğu söylenen bir çocuğa göre hayata daha kolay göğüs gerecek ve muhtemelen daha çok zevk alacaktır."[1]

İnsan bu tür yazarlarda, bedensel olarak sevinçten yana ağır basan ve zıt mizaçtakiler gibi evrenin karanlık yönlerinin üzerinde dolaşması kesinlikle yasaklanan bir mizacı görebilir. Ancak bazı bireylerde iyimserlik yarı-patolojik bir hal alabilir. Geçici bir üzüntü veya anlık bir alçakgönüllülük eğilimi bu kişilerde doğuştan bir tür anesteziyle kesilmiş gibidir.[2]

---

[1] Starbuck, *Psychology of Religion*, s. 305, 306.

[2] Saint Pierre, "Doğa yasası filozoflarının günün birinde melankoli duygularını neye dayandıracağını bilmiyorum. Bana göre melankoli, duyguların en şehvetlisidir," diye yazmaktadır ve bu çerçevede doğa hakkındaki yapıtında **Plaisirs de la Ruine (Harabenin Hazları), Plaisirs des Tombeaux (Mezar Zevkleri), Ruines de la Nature (Doğanın Harabele-**

Böylesi 'kötülüğü hissedememe' durumunun çağdaş bir örneği de Walt Whitman'dır kuşkusuz. Talebesi Dr. Bucke onun hakkında şöyle yazıyor;

> "En sevdiği şey dışarılarda tek başına gezintiler yapmak, öylece dolaşmak; çimenleri, ağaçları, çiçekleri, ışık oyunlarını, gökyüzündeki değişiklikleri izlemek; kuşları, cırcır böceklerini, ağaç kurbağalarını ve yüzlerce doğal sesi dinlemekti. Bu şeylerin ona, sıradan insanlara verdiğinden daha fazla zevk verdiği açıktı. Onu tanıyana kadar bir insanın böyle şeylerden bu kadar büyük bir mutluluk duyabileceği aklıma bile gelmezdi. İster yabani ister ekilmiş olsun bütün çiçeklerden hoşlanır, her tür çiçeği severdi. Güller kadar leylaklarla ayçiçeklerine de hayranlık duyardı. Muhtemelen bugüne kadar yaşamış çok az insan Walt Whitman kadar çok şeyi sevip onun kadar az şeyden hoşnutsuzluk duymuştur. Doğal olan her şey onu çekerdi. Her görüntü, her ses onu mutlu ediyordu sanki. Gördüğü bütün erkekleri, kadınları ve çocukları seviyor gibiydi (ben gerçekten de sevdiğine

---

ri), Plaisirs de la Solitude'a (Yalnızlığın Zevkleri) bir dizi bölüm ayırmaktadır ve bölümlerin her biri bir öncekinden daha iyimserdir.
[Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre'in *Etudes de la nature* adlı kitabı ve 12. Dersteki bazı başlıklar kastedilmektedir. (e. n.)]
Kederden zevk alma hali özellikle gençlikte çok yaygındır. Doğruları aktaran Marie Bashkirtseff bunu çok iyi açıklamaktadır;
"Bu depresyonda ve dehşet veren aralıksız ıstırapta hayatı lanetlemiyorum. Aksine, hayatı seviyor ve güzel buluyorum. İnanabiliyor musunuz? Her şey, hatta gözyaşlarım ve kederim bile güzel ve keyifli geliyor. Öfkeden ve üzüntüden zevk alıyorum. Sanki bunlar saptırmacaymış gibi hissediyorum ama buna rağmen hepsini seviyorum. Yaşamak istiyorum. Hayata karşı bu kadar uysalken ölmem zalimce bir şey olur. Ağlıyorum, ıstırap çekiyorum ama aynı zamanda mutluyum -hayır, hayır, tam olarak öyle de değil- nasıl ifade edeceğimi bilmiyorum. Fakat hayatta her şey bana mutluluk veriyor. Her şey hoş geliyor, mutluluk için dua ettiğim sırada sefilliğimden mutluluk duyuyorum. Bütün bunları yaşayan ben değilim, bedenim ağlıyor ve feryat ediyor; fakat içimdeki, benden yüce olan bir şey bütün bunlardan mutlu." *Journal de Marie Bashkirtseff*, i. 67.

inanıyorum; herhangi birini sevdiğini söylediğini hiç işitmesem de). Ama onu tanıyan her erkek ya da kadın kendisini ve aynı zamanda başkalarını da sevdiğini hissederdi. Onun hiç tartıştığını ya da ağız dalaşı yaptığını, paradan söz ettiğini hatırlamıyorum. Kendisinden ya da yazılarından sertçe söz edenleri bazen şakacı bazen ciddi bir ifadeyle onaylardı, hatta çoğu zaman düşmanların muhalefetinden bile zevk aldığını düşünürdüm. Onu ilk tanıdığımda kendisini dizginlediğini, ağzından sinir, antipati, şikayet ve serzeniş ifadelerinin çıkmasını engellediğini sanırdım. Çünkü bir insanın bu tür ruh hallerini yaşamıyor olmasının imkânsız olduğunu düşünürdüm. Ama uzun gözlemlerden sonra böyle bir şeyin kesinlikle mümkün olduğu sonucuna vardım. Hiçbir bir milliyet ya da sınıf, tarihin hiçbir dönemi, hiçbir meslek ve hiçbir zanaat hakkında, hatta hiçbir hayvan, böcek ya da cansız varlık yahut bir doğa yasası, bu yasaların hastalık, şekil bozukluğu ve ölüm gibi herhangi bir sonucu hakkında asla küçümseyici sözler kullanmazdı. Hava, ağrı, hastalık veya başka herhangi bir şey hakkında sızlanmaz veya homurdanmazdı. Asla küfür etmezdi. Zaten istese de beceremezdi, çünkü asla öfkeli konuşmaz, anlaşıldığı kadarıyla öfkelenmezdi de. Asla korku belirtisi göstermezdi, nitekim böyle bir duyguyu hissettiğine de inanmıyorum."[1]

Walt Whitman edebiyat dünyasındaki önemini, yazılarından her türlü kasılma unsurunu sistematik biçimde uzak tutmuş olmasına borçludur. İfade edilmesine izin verdiği tek duygu türü engin düzen duygularıydı. Ama bunları da herhangi bir bireyin yapabileceği gibi ucube bir kibirle değil, bütün insanlık adına birinci tekil şahısla dile getirmişti. Sözcükleri tutkulu ve mistik bir ontoloji duygusuyla dolu olup, okuru, kadın ve erkeğin, yaşam ve ölümün ve her şeyin kutsallık derecesinde iyi olduğuna ikna

[1] R. M. Bucke, *Cosmic Consciousness*, s. 182-186. (Özet)

ederek sona eriyordu. O yüzden bugüne kadar birçok kişi Walt Whitman'i ebedi doğal dinin müceddidi olarak görmüştür. Onlara kendi yoldaş sevgisini, gerek kendisinin gerekse onların varlığından duyduğu neşesini aşılamıştır. Kültü adına dernekler kurulmuştur; bu kültün yayılması için çalışan, ortodoksluğun ve heterodoksluğun çizgilerini şimdiden çekmeye başlamış, süreli bir yayın organı vardır.[1] Burada ona özgü vezinle ilahiler yazılmaktadır ve kendisi, onun avantajlarına sahip olmadığı halde açıkça Hıristiyan dininin kurucusuyla karşılaştırılmaktadır.

Genellikle Whitman'ın "pagan" olduğu söylenir. Sözcük bugünlerde bazen günah mefhumuna sahip olmayan, doğal, hayvani insan anlamında kullanılmaktadır, bazen de kendisine özgü din bilinci olan Yunan veya Romalı demektir. Bu anlamların hiçbiri bu şairi tam olarak tarif etmez. O, iyilik ve kötülük ağacından tatmamış salt hayvani insandan daha fazlasıdır. Günaha karşı umursamazlığında fiyakalı, kasılma ve gevşemelerden kurtulmuş olmasından bilinçli gurur duyan biri olarak günahın tam olarak farkındadır ki bu türden bir tutumu sözcüğün ilk anlamındaki pagan asla sergileyemez.

> "Hayvanlara bakıyorum uzun uzun, ne kadar sakinler yetiyorlar kendi kendilerine
> ben de onlarlaşıp yaşayabilirim böyle;
> Terlemek yok ve mızırdanmazlar hiç
> Karanlıkta uyanık yatmıyorlar ve ağlamıyorlar günahlarına hiç.
> Biri bile doyumsuz değil, mülkiyet manyaklığı çıldırtmamış hiçbirini,
> Ne ötekine diz çöken var içlerinde ne de binyıl öncesinin efendisine kendi cinsinden
> Hiçbiri dünyalar mutsuzu değil, ne de en saygını dünyanın."

---

[1] Editörlüğünü Horace Traubel'in yaptığı, Philadelphia'da aylık olarak yayımlanan *The Conservator*'dan söz ediyorum.

Hiçbir doğa paganı bu ünlü dizeleri yazamaz. Ama öte yandan, Whitman bir Yunan veya Romalıdan da neredeyse tamamen farklıdır, çünkü Homeros döneminde bile zihinler ağzına kadar bu aydınlık dünyanın hüzünlü ölümlülüğüyle doludur. Walt Whitman böyle bir bilinci kesinlikle reddeder. Örneğin Akhilleus, Priam'ın küçük oğlu Lykaon'u öldürmek üzereyken merhamet dilediğini görünce durarak şöyle der:

> "Ah, dostum, ölmen gerekir: Niye feryat ediyorsun böyle? Senden çok daha üstün Patroklos bile öldü.... Bana da var ölüm, güçlü kader var. Bir gün gelecek, akşam vakti, ya da öğle vakti, Ares alacak benim de canımı, değecek etime bir kargı, yayından fışkıran bir ok."[1]

Ve sonra Akhilleus zavallı çocuğun başını kılıcıyla vahşice keser, ayağından tutup Karamenderes'e atar ve balıklara Lykaon'un beyaz etini yemelerini söyler. Tıpkı burada zalimlik ve sempatinin bir arada var olması, birbirine karışmaması veya müdahale etmemesi gibi, Yunanlarla Romalılar da üzüntü ve mutluluklarını birbirine karıştırmamış, birbirinden uzak tutmuştu. İçgüdüsel iyiliği günah olarak görmüyorlardı; ilk anda kötülük olarak görünen şeyin aslında "imal sürecinde iyi" olduğunu ya da aynı ölçüde ustaca yapıldığını, *çoğumuzun* yaptığı gibi, savunacak kadar evrene güvenmek gibi bir hevesleri de yoktu. Eski Yunanlar için iyi iyiydi, kötü de kötü. Ne doğanın kötü yanlarını inkâr ediyorlardı, -Walt Whitman'ın "İyi denen şey kusursuz, kötü denen şey bir o kadar kusursuzdur" dizesi onlara son derece aptalca görünürdü meselane de bu kötülüklerden kaçınmak adına, kötülüklerle birlikte masum duygu ürünlerinin de yer bulamadığı hayali bir "başka ve daha iyi dünya" icat ediyorlardı. İçgüdüsel

---

[1] *Ilias*, XXI., E. Myers çevirisi.
[Türkçesi Azra Erhat, A. Kadir çevirisinden (Can Yayınları) alınmıştır. (ç.n.)

tepkilerin bu bütünlüğü, bu her türlü ahlaki safsata ve gerilimden uzak duruş antik pagan duyuş tarzına etkileyici bir saygınlık kazandırmaktadır. Whitman'dan taşanlarda bu özellik yoktu. Onun iyimserliği fazla iradi ve cüretkârdı. Hakikatinde bir tür gösteriş ve bir yapmacıklık büklümü vardı,[1] bu da iyimserliğe yatkın ve genel olarak Whitman'ın bazı önemli konularda gerçekten peygamberlere benzediğini kabul etmeye hazır olan birçok okur üstündeki etkisini azaltmaktadır.

Bu durumda, baktığı her şeyde iyilik gören bir ruh halini sağlıklı kabul edersek, daha az iradi ve daha fazla iradi ya da sistematik sağlıklı zihinler arasında bir ayrım yapmamız gerektiğini görürüz. Daha az iradi olan sağlıklı zihin, şeyler hakkında doğrudan mutluluk duyma aracıdır. Sistematik olan ise, şeylerin iyi olarak kavranmasının soyut yoludur. Şeyleri kavramanın soyut tarzları, o an için şeyin sadece bir boyutunu esas alırken, diğer boyutlarını görmezden gelirler. Sistematik sağlıklı zihin, iyiliği varlığın özü ve evrensel yanı olarak almakla, kötülüğü bilinçli olarak görüş alanından çıkarır. Böyle açıkça ortaya konduğunda bu tutum, kendisine karşı zihinsel açıdan samimi ve olgular karşısında dürüst biri tarafından uygulanması zor bir tutum gibi görünmekle birlikte, biraz düşününce durumun basit bir eleştiriyle aydınlatılamayacak kadar karmaşık olduğu görülür.

İlk olarak, her başka duygusal durum gibi mutluluk da üzüntüye karşı dengesini korumak için kendisine karşıt olgulara karşı kör ve duyarsız kalmak gibi bir silah geliştirmiştir. Mutluluk fiilen hakim konumdayken, kötülük düşüncesi, iyilik düşüncesinin melankoli sırasında kazandığı gerçeklikten daha fazla gerçeklik duygusu kazanamaz. Fiilen mutlu olan biri, nedeni ne olursa olsun kötülü-

[1] Son derece iyimser olan bir dostum kendini çok zinde ve canavar gibi hissettiği bir sabah "Tanrı benden korkuyor!" demişti. Cümlenin cüretkârlığı, Hıristiyan alçakgönüllülük eğitiminin içine dert olduğunu göstermekteydi.

ğe o anda ve orada inanmaz. Onu yok saymak durumundadır, dışarıdan bakan biri için gözlerini ona sapkınca kapıyor ve gizliyor gibi görünebilir.

Ama bundan fazlası var, dürüst ve içten bir zihinde kötülüğü gizlemek kasıtlı bir dinsel siyasete ya da *parti pris*'ye dönüşür. Kötü dediğimiz şeylerin çoğu tamamıyla insanın olguyu ele alış tarzından kaynaklanır. Bu durum, sıklıkla, ıstırap çeken kişinin iç tutumunun korkudan mücadeleye dönmesiyle güçlendirici ve canlandırıcı bir iyiliğe dönüşebilir; boş yere uzak durmaya çalıştıktan sonra ters yöne dönüp, ilk başlarda huzurunu kaçırıyormuş gibi görünen olguların çoğu konusunda insan, bu kaçış yolunu benimsemeye mecbur olduğunu neşeyle kabullendiği zaman acısı da genellikle kaybolur ve zevke dönüşür. Kötü olduklarını reddedin, güçlerini küçümseyin, varlıklarını inkâr edin, dikkatinizi başka yöne çevirin; kendinizin farkında olduğunuz sürece, olgular aynı kalsa bile kötü niteliklerini yitirirler. Onlar hakkındaki düşünceleriniz aracılığıyla onları bizzat siz kötü veya iyi yaptığınız için asıl sorununuz düşüncelerinizi yönetmektir.

Bilerek iyimser bir zihin yapısını benimsemek böylece felsefeye giriş yapar ve bir kez girdikten sonra meşru sınırlarını izlemek güçtür. Sadece insanın inkâr etmek suretiyle kendini korumaya eğilimli mutlu olma içgüdüsü onun lehine işlemekle kalmaz, aynı zamanda yüksek iç ideallerin de söyleyecek ciddi sözleri olur. Mutsuzluk bakış açısı sadece acı verici değil, aynı zamanda bayağı ve çirkindir. Dışardan gelmiş hangi fenalık neden olmuşsa olsun yas tutan, ağlayıp zırlayan, somurtan bir ruh halinden daha bayağı ve değersiz ne olabilir? Başkaları için daha zararlı ne olabilir? Zorluktan kurtulmanın daha elverişsiz bir yolu olabilir mi? Böylesi bir tutum, sorunu yoğunlaştırıp kalıcı hale getirmekten ve durumun kötülüğünü tırmandırmaktan başka hiçbir işe yaramaz. Öyleyse her halükârda bu ruh hali dalgalanmasını dindirmemiz gerekir; hem kendimizde hem de başkalarında bu ruh halini gözetlemeli ve

asla hoşgörü göstermemeliyiz. Fakat coşkuyla daha parlak olan tutumu vurgulamadığımız ve şeylerin nesnel alanındaki karanlık yönleri aynı ölçüde azaltmadığımız sürece öznel alanda bu disiplini sürdürmek mümkün değildir. Kendi içimizdeki görece küçük bir noktadan başlayan mutsuzluktan uzak durma azmimiz, bütün gerçeklik çerçevesini iyimser bir sistematik kavrayışın altında toplayana dek devam edebilir; ama bu kavrayış gerçeklik çerçevesinin ihtiyaçlarıyla da uyumlu olmalıdır.

Şeylerin bütünsel çerçevesinin mutlak olarak iyi olması gerektiği gibi mistik bir içgörü veya inançtan bahsetmiyorum bile. Ama bu tür mistik inanç, dinsel bilincin tarihinde çok önemli bir rol oynamıştır, dolayısıyla daha sonra bu konuyu dikkatle ele almamız gerekiyor. Ama burada bu kadarla yetinelim. Daha sıradan, mistik-olmayan kendinden geçme halleri tezim için şimdilik yeterlidir. Bütün yayılmacı ahlaki durumlar ve tutkulu coşkular kişiyi kötülüğe karşı bir açıdan duygusuz hale getirir. Sıradan cezalar yurtseveri artık caydırmaz, her zamanki sağduyulu tavırlar aşık tarafından bir kenara atılır. Tutku aşırı noktada olduğu zaman ıstırapla övünç duyulur, ölüm acı olmaktan çıkar, yeter ki ıstırap için ideal bir neden olsun; önemli olan bu nedenin zaferidir. Bu durumlarda iyiyle kötü arasındaki olağan çelişki daha yüksek bir adlandırmanın, insanın yaşam deneyimlerinin taçlandırılması olarak gördüğü, kötülüğü yutan kadir-i mutlak bir heyecanın içinde kaybolur. İşte gerçekten yaşamak budur, der insan, bu kahramanlık fırsatından ve macerasından övünç duyuyorum.

Bu nedenle sağlıklı zihin yapısının sistematik biçimde dinsel bir yaklaşım olarak yetiştirilmesi insan doğasındaki önemli eğilimlerle uyumludur ve hiç de saçma değildir. Kabul ettiğimiz teoloji yasaklasa bile aslında hepimiz zihnimizi şu veya bu ölçüde böyle yetiştiririz. Dikkatimizi elimizden geldiğince, hastalık ve ölümden başka tarafa çevirir; böylece hayatımızın üstüne kurulduğu mezbaha-

lar ve bitmek tükenmek bilmez ahlaksızlıklar gözümüzün önünden uzaklaştırılır ve asla ağza alınmaz, öyle ki edebiyatta ve toplumda resmen tanıdığımız dünya, gerçek dünyadan çok daha güzel, temiz ve iyi bir şiirsel kurgudur.[1]

Son elli yıldır liberalizmin Hıristiyanlık içinde sağladığı söylenen gelişme rahatlıkla, sağlıklı zihin halinin kilisede, eski cehennem ateşi teolojisinin daha uyumlu biçimde ilişkili olduğu hastalıklılığa karşı zafer kazanması olarak nitelenebilir. Artık önümüzde, vaizleri günah bilincimizi övmek yerine o bilinci küçümsemeye çalışan cemaatler var. Bunlar sonsuz azabı görmezden gelmekte, hatta inkâr etmekte ve insanın düşkünlüğünden çok saygınlığı üstünde durmaktadırlar. Eski moda Hıristiyanın sürekli ruhunun kurtuluşuyla meşgul olmasını hayranlık verici bir şey olmaktan çok hastalıklı ve ayıplanacak bir şey olarak görmektedirler; atalarımızın kesinlikle dinsizlik olarak niteleyeceği iyimser ve "kuvvetli" bir tutum onların gözünde Hıristiyan kişiliğinin ideal unsuru haline gelmiştir. Ben onların haklı olup olmadıklarını sorgulamıyorum, sadece değişime dikkat çekiyorum.

Sözünü ettiğim kişiler kötümser teolojik unsurlarını bir kenara atmakla beraber Hıristiyanlıkla olan simgesel bağlantılarını büyük ölçüde sürdürmektedirler. Ancak bir yüzyıl boyunca epeyce mesafe kat ettikten sonra son yirmi beş yılda Avrupa ve Amerika'yı kasıp kavuran "evrim kuramında" Hıristiyanlığı bizim kuşağımızın büyük bir kısmının düşüncelerinden atan yeni bir tür Doğa dininin temellerinin atıldığını görmekteyiz. Evrensel bir evrim fikri, sağlıklı zihinlerin dinsel ihtiyaçlarını, adeta onlar için üretilmişçesine mükemmelen karşılayan, genel bir iyimser-

---

[1] "Bu yaşamda gün be gün yol alırken, giderek büyülenmiş bir çocuğa döndüm; bu dünyaya, üremeye, kalıtıma, görmeye, işitmeye alışamıyorum; en sıradan şeyler bile yük gibi geliyor. Yaşamın biçimci, tamamen silinmiş, nazik yüzeyi ve geniş, açık saçık ve heyecan verici -ya da baküsvari- temeller, hiçbir alışkanlığın beni razı edemeyeceği bir görüntü oluşturuyor." R. L. Stevenson, *Letters*, ii. 355.

lik ve ilerleme fikrini desteklemektedir. Bunun sonucunda "evrimciliğin", bilimsel eğitim görmüş ya da popüler bilim okumaktan hoşlanan ve ortodoks Hıristiyan düzenin sertliğinden ve irrasyonelliğinden içsel olarak rahatsız olan bazı çağdaşlarımız tarafından iyimser biçimde yorumlandığını ve içinde doğduğu dinin yerini aldığını görmekteyiz. Örnekler tanımlamalardan daha iyi olduğu için Profesör Starbuck'ın sorularına verilen cevaptan alıntı yapacağım. Yazarın ruh hali ancak nezaketen dinsel olarak adlandırılabilir, çünkü cevap onun, şeylerin doğasına verdiği bütünsel tepkiyi temsil etmekte olup, sistematik ve özdüşünümle ilgilidir, ayrıca onun belli içsel ideallere sadakatle bağlı olduğunu göstermektedir. Onun içindeki incinemez denli kaba ruhta benzer çağdaş ruh tipini tanıyacaksınız sanırım.

Soru: *Din sizin için ne ifade ediyor?*

Cevap: Hiçbir şey; gördüğüm kadarıyla başkaları için de bir faydası yok. Altmış yedi yaşındayım, elli yıl X'te yaşadım ve kırk beş yıl çalıştım. Dolayısıyla hayat ve insanlar ve de bazı kadınlar hakkında azıcık bir fikrim var. Çoğu inançlı ve dindar insanın genelde dürüstlükten ve ahlaktan yoksun olduklarını görüyorum. En iyiler, kiliseye gitmeyen ya da herhangi bir din inancı olmayanlar. Dua etmek, ilahi okumak ve ayin yapmak zararlıdır, kendimize güvenmemiz gerekirken onlar bize doğaüstü bir güce güvenmeyi öğretir. Tanrı'ya *kes*sinlikle inanmıyorum. Tanrı fikri cehaletin, korkunun ve Doğa hakkında bilgi sahibi olmamanın sonucudur. Şu anda, yaşıma göre hem zihnen hem de bedenen sağlıklı bir haldeyken ölecek olsam, müzik dinlerken, spor yaparken ya da bunlar gibi daha mantıklı bir işle uğraşırken ölmeyi seve seve tercih ederim. Saat durunca öleceğiz, hiçbir şekilde ölümsüzlük diye bir şey yok.

S. *Tanrı, Cennet, Melekler, vs. deyince aklınıza ne geliyor?*

C. Hiçbir şey. Ben dinsiz bir adamım. Bu sözcükler mistik zırvalardan başka bir şey değil.

S. *Tanrısal olabilecek herhangi bir deneyim yaşadınız mı?*

C. Hayır. Yöneten bir şey yok. Azıcık akıllıca gözlem ve azıcık bilimsel yasa bilgisi bu gerçeği görmek için yeterlidir.

S. *Duygularınızı en çok etkileyen şey nedir?*

C. Neşeli şarkılar ve müzik; oratoryo yerine *Pinafore*[1]. Scott'ı, Burns'ü, Byron'ı, Longfellow'u, özellikle de Shakespeare'i ve diğerlerini severim. Şarkılardan Amerikan milli marşı, *America*, *Marseillaise* ve her türlü ahlaki ve heyecan veren şarkılar, ama sulu ilahilerden nefret ederim. Doğaya, özellikle de güzel havaya bayılırım, birkaç yıl öncesine kadar Pazar günleri kırlarda yürüyüş yapardım, genellikle de yirmi mil ve hiç yorulmazdım, kırk elli mil de bisiklete binerdim. Bisikleti bıraktım. Asla kiliseye gitmem ama iyi bir şey varsa konferanslara katılırım. Fikirlerim ve tefekkürlerim sağlıklı ve neşelidir, çünkü şüphe ve korku yerine olayları olduğu gibi görürüm, çünkü kendimi çevreme göre ayarlamaya çalışırım. En çok saygı duyduğum yasa budur. İnsan ilerici bir hayvandır. Bundan bin yıl sonra bugünkü durumundan çok daha ilerde olacağına eminim.

S. *Günah kavramından ne anlıyorsunuz?*

C. Bana göre günah, insanın yeterince gelişmemişliğiyle bağlantılı bir durum, bir hastalıktır. Ona duyulan hastalıklı ilgi hastalığı daha da artırmaktadır. Bundan bir milyon yıl sonra eşitlik, adalet, zihinsel ve fiziksel düzen o kadar yerine oturacak ve organize olacak ki, hiç kimse kötülük ya da günah nedir bilmeyecek.

S. *Mizacınızı nasıl tarif edersiniz?*

C. Sinirli, hareketli, zihinsel ve fiziksel olarak uyanık. Doğa bizi uyumaya zorladığı için üzgünüm.

Kırılmış ve tövbekâr bir kalp arıyorsak kesinlikle bu kardeşe bakmamalıyız Sonluyla yetinmesi onu bir ıstakozun

---

[1] *The Lass That Loved a Sailor* veya *H.M.S. Pinafore* diye bilinen, librettosu Gilbert Sullivan yazılan, bestesi Arthur Sullivan'a ait komik opera. (e.n.)

kabuğu gibi kaplamakta ve sonsuzla arasındaki bu mesafede her türlü marazi yakınmalardan korumaktadır. Onun içinde popüler bilimle desteklenen kusursuz bir iyimserlik örneği yatmaktadır.

Bana göre dinsel açıdan, doğal bilimden sağlıklı zihin yapısına uzanandan çok daha önemli ve çok daha ilginç olan bir akım da son zamanlarda Amerika'ya yayılan ve her geçen gün biraz daha güçleniyor gibi görünen, -Büyük Britanya'da nasıl tutunabileceği konusunda bir fikrim yok- kısaca "Zihin sağaltımı hareketi" diyebileceğim akımdır. Kendisine verdiği adla bu "Yeni Düşünce"nin değişik cemaatleri mevcut, ancak aralarındaki fikir birliği o kadar sıkı ki konumuz bağlamında bunları görmezden gelebiliriz. Bu hareketi, savunmaya kalkışmadan, yalın bir şeymiş gibi ele alacağım.

Bu hareket hem spekülatif hem de pratik yanları olan, bilinçli bir iyimser hayat tasarımıdır. Son çeyrek yüzyılda aşama aşama gelişirken bir dizi yardımcı unsuru da bünyesine katan bu hareket gerçek bir dinsel güç olarak görülmelidir. Bu hareket hakkındaki literatüre yönelik talep, yayınevlerinin piyasayı mekanik olarak üretilen samimiyetsiz malzemelerle doldurmasına yol açacak kadar yüksekti. Bu durum, bir dinin o ilk emniyetsiz başlangıç aşamasını geçmesine kadar hiç görülmemiş bir durumdu.

Zihin sağaltımı hareketinin öğreti kaynaklarından biri dört İncil'di; diğeri Emersonculuk ya da New England transandantalizmi; bir diğeri Berkeleyci idealizm; bir başkası "hukuk", "ilerleme" ve "kalkınma" mesajlarıyla spiritisizm; bir diğeri az önce sözünü ettiğim popüler bilimin iyimser evrimciliğiydi ve son olarak Hinduizmin de bu yaklaşıma katkıları olmuştur. Ancak zihin sağaltımı hareketinin en kendine özgü niteliği çok daha doğrudan gelen bir esindir. Bu inancın önderleri sezgisel biçimde, sağlıklı zihinsel tavırların koruyucu gücüne ve cesaretin, umudun, güveninin üstünlük sağlayıcı etkisine inanıyor; kuşku,

korku, endişe ve sinirsel olarak uyarılmaya açık her türlü ruh halini hor görüyorlardı.[1] İnançları genel anlamda müritlerinin pratik deneyimleriyle pekişmişti; bu deneyim bugün kitlesel bir görkeme kavuşmuştur.

Körlerin gözleri açılmış, kötürümler yürütülmüş; doğdukları günden beri sakat olanlar sağlıklarına kavuşturulmuştu. Ahlaki sonuçlar da bunlardan aşağı kalır değildi. Bugüne kadar böyle bir şeyi akıllarından bile geçirmeyenler dahi bilinçli olarak sağlıklı zihinsel tutum takınmanın mümkün olduğunu görmüşlerdi; yaygın bir kişilik yenilenmesi süreci yaşanmıştı ve sayısız ev yeniden mutluluğa kavuşmuştu. Bunun dolaylı etkisi de büyük olmuştu. Zihin sağaltımı ilkeleri havayı öylesine kaplamıştı ki insanlar bu ilkelerin ruhlarına ikinci elden dahi sahip olabilmektedir. İnsanların sabah giyinirken kendi kendilerine "Gevşeme İlahisi"ni, "Kaygılanmama Hareketi"ni, "Gençlik, sağlık, dinçlik!" mottolarını tekrarladıkları duyulmaktadır. Birçok evde kötü havadan şikayet etmek yasaklanmıştır ve her geçen gün daha çok insan olumsuz duygulardan söz etmenin ya da yaşamın sıradan aksaklık ve keyifsizliklerinin üstünde fazla durmanın kötü bir şey olduğunu düşünmektedir. Daha çarpıcı sonuçlar alınmasaydı bile kamuoyu üzerindeki bu canlandırıcı etkiler iyi sayılabilirdi. Ama o kadar çok çarpıcı sonuçlar alındı ki, bunlarla iç içe geçmiş sayısız eksikliği ve kendini kandırma vakasını (çünkü eksiklik insanda olağan bir durumdur); ayrıca zihin sağaltımı literatürünün iyimserlikte ipin ucunu kaçıran ve akademik eğitim almış bir aklın okuyamayacağı kadar muğlak dile getirilmiş bir sürü laf kalabalığını kolayca görmezden gelmek mümkündür.

---

[1] "Çocuklar İçin Uyarıcı Şiirler": On dokuzuncu yüzyıl başlarında yayımlanan, çok bilinen bir eserin bu başlığı İngiltere'de evanjelik protestan esinin ilk baştaki İncil özgürlüğünden ne kadar uzaklara savrulduğunu göstermektedir. Zihin sağaltımı kısaca, yüzyılımızın ilk yarısında İngiltere ve Amerika'daki evanjelik çevrelere hakim olan bütün o kronik endişe dinine bir tepki olarak nitelenebilir.

Hareketin yayılmasına elde edilen pratik sonuçların neden olduğu bir gerçektir ve hiçbir şey Amerikan halkında yaşanan kayda değer kişilik dönüşümünün bu gerçek sağaltıcılarla yakından bağlantılı olduğunu, sistematik yaşam felsefesine yaptıkları tek gerçek özgün katkı olan bu olgudan daha iyi göstermemiştir. Birleşik Devletler'deki tıbbi ve dinsel uzmanlar, ilk başta inat etmiş ve direnmiş de olsalar artık zihin sağaltımının önemini dikkate almaya başlamışlardır. Bu yaklaşımda hem spekülatif hem de uygulamalı olarak gelişmek kesinlikle zorunludur, topluluğun son dönem yazarları da bu bağlamda topluluğun açık ara en beceriklileridir.[1] İbadet etmeyen yığınla insanın olması gibi, zihin sağaltımcıların düşüncelerinden hiçbir şekilde etkilenmeyen daha çok sayıda insanın olması da doğaldır. Şu an bizim, konumuz bağlamında önemli olan, *etkilenebilen* bu kadar çok insanın olmasıdır. Bunlar özenle araştırılması gereken bir psişik tipi oluşturmaktadır.[2]

---

[1] Burada Mr. Horatio W. Dresser ile Mr. Henry Wood'dan, özellikle de ilkinden söz ediyorum. Mr. Dresser'in çalışmaları G. P. Putnam's Sons tarafından New York ve Londra'da yayımlanmıştır; Mr. Wood'un çalışmalarıysa Lee & Shepard tarafından Boston'da yayımlanmıştır.

[2] Benim tanıklığımdan kuşku duyulabileceği endişesiyle başka bir isimden, "İnanç Sağaltımlarınca Kanıtlandığı Şekliyle Zihnin Beden Üzerindeki Etkileri" başlıklı tezi *American Journal of Psychology*'de, 1899 (cilt x.) yayımlanan Clark Üniversitesi'nden Dr. H. H. Goddard'dan alıntı yapacağım. Geniş bir araştırmanın sonucunda yazar, zihin sağaltımının gerçekten sağalttığı sonucuna varmakta, ancak bu sağaltımın tıpta resmen kabul gören telkin tedavisinden farklı bir şey olmadığını söylemektedir. Makalenin sonunda da telkinin nasıl işlediğine dair spekülatif bir psikolojik değerlendirme yer almaktadır (yeniden baskıda s. 67). Genel olarak zihinsel sağaltım olgusuna gelince Dr. Goddard şunları yazmaktadır: "Sağaltım vakaları hakkında yaptığımız ciddi eleştirilere rağmen, zihnin hastalık üzerindeki güçlü etkisine dair çok fazla veri bulunmaktadır. Birçok vaka ülkenin en iyi hekimleri tarafından teşhis ve tedavi edilen ya da önde gelen hastanelerin tedavi etmeye çalıştığı ancak başarılı olamadığı hastalıklardır. Bu yöntemle tedavi edilen kültürlü ve eğitimli insanlarda olumlu sonuçlar alınmıştır. Uzun süredir devam eden hastalıklar denetim altına alınmış ve hatta iyileştirilmiştir.... Zihinsel unsurun ilkel tıptaki ve bugünkü kocakarı tıbbındaki, büyücülükteki ve reçetesiz

Şimdi bu öğretiye biraz daha yakından bakalım. Öğretinin dayandığı temel, bütün dinsel deneyimin ortak temelinden; yani insanın ikili bir doğası olduğunu ve biri daha sığ diğeri daha derin olmak üzere, insanın içinde daha rahat yaşamayı öğrenebileceği iki düşünce alanıyla ilişkili olduğunu savunan yaklaşımdan başka bir şey değildir. Daha sığ ve daha alçak alan tensel duyuların, tensel içgüdüler ve arzuların, benlikçilik, kuşku ve daha alçak kişisel çıkarların alanıdır. Ancak Hıristiyan teoloji *dik başlılığı* her zaman insan doğasının bu kısmındaki esas kötülük olarak görürken, zihin sağaltımcılar insan doğasının bu kısmında *korku*yu mimlemektedirler; işte kanaatlerine tamamen yeni bir dinsel eğilim veren de budur.

Bu ekolün bir yazarı şöyle diyor;

> "Korku evrim sürecinde yararlı olduğu gibi, hayvanların çoğunda tüm önseziyi oluşturan da odur. Ama korkunun, uygar insan yaşamının zihinsel araçlarından biri

---

satılabilir ilaç endüstrisindeki yerini de inceledik. Hastalığın tedavisinde yararlı olmadıklarında bu uygulamaları açıklamanın mümkün olmadığı, ancak hastalığı iyileştirdiklerinde etkili olanın zihinsel unsur olması gerektiği sonucuna vardık. Aynı argüman modern zihinsel terapi ekolleri -İlahi Şifa (Divine Healing) ve Hıristiyan Bilimi (Christian Science)- için de geçerlidir. Eğer her şey bir yanılsamaysa, genel bir adlandırmayla Zihin Bilimciler olarak bilinen, zeki insanlardan oluşan şu büyük topluluğun neden hala var olduklarını açıklamak mümkün değildir. Bu salt günümüze özgü bir durum değildir; birkaç kişiyle de sınırlı ve bölgesel değildir. Birçok başarısızlığın kayda geçtiği doğrudur, ancak bu sadece tartışmayı daha da alevlendirmektedir. Başarısızlıkları dengeleyen birçok ve çarpıcı başarıların olması gerekir, yoksa başarısızlıklar bu yanılsamayı bitirirdi.... Hıristiyan Bilimi, İlahi Şifa ya da Zihin Bilimi bütün hastalıkları iyileştiremez, ama yine de zihin biliminin genel ilkelerinin uygulanması hastalığı önleyebilecektir.... Zihinsel tutumda yaşanacak uygun bir değişimin sıradan hekimin düzeltemediği birçok hastayı iyileştirdiğine; hatta iyileşmesi imkânsız birçok kurbanın ölümünü geciktirdiğine ve gerçek bir yaşam felsefine sıkı sıkıya sarılan bir insanı sağlıklı kılacağına ve kendini tedavi edilemez hastalıkları en azından dindirmeye adayan hekime zaman kazandıracağına dair elimizde yeterince kanıt bulunmaktadır." (yeni baskıda ss. 33, 34).

olması gerektiği düşüncesi saçmalıktır. Önsezideki korku unsurunun, doğal dürtüleri görev ve çekicilik olan daha uygar insanlarda uyarıcı olmayıp, aksine zayıflatıcı ve caydırıcı bir rol oynadığını gördüm. Korku gereksiz hale gelir gelmez pozitif bir caydırıcı olmaktadır ve ölü dokunun canlı dokudan ayrılması gibi tamamen yok edilmesi gerekmektedir. Korkunun çözümlenmesine ve dışavurumlarının açığa çıkarılmasına yardımcı olmak için, pek yararı olmayan önsezi unsurunun yerine korku-düşüncesi sözcüğünü ortaya attım ve "endişe" sözcüğünü *önseziden farklı korku-düşüncesi* olarak tanımladım. Korku-düşüncesini ait olduğu gerçek yere oturtmak için aynı zamanda, zararlı ve gereksizler kategorisinde konumlandırdım ve dolayısıyla saygıdeğer bir şey olmayan *gönüllü yahut izin verilmiş düşüklük telkini* olarak tarif ettim."[1]

Yaygın "korku-düşüncesi"nin yol açtığı "sefalet-alışkanlığı", "mağduriyet-alışkanlığı" zihin sağaltımı yazarları tarafından şiddetle eleştirilmektedir;

"Doğar doğmaz kendimizi içinde bulduğumuz yaşam alışkanlıklarını düşünün. Belli toplumsal gelenek ve görenekler, ayrıca bazı sözüm ona zorunluluklar var, teolojik önyargılar ve genel bir dünya görüşü var. İlk eğitimimize, öğrenimimize, evliliğimize ve mesleğimize dair tutucu fikirler var. Buna bağlı olarak bazı çocukluk hastalıkları, orta yaş hastalıkları, yaşlılık hastalıkları geçireceğimiz; yaşlanacağımız, bazı yeteneklerinizi kaybedeceğimiz ve tekrar çocuklaşacağımız şeklinde uzun bir dizi öngörüler var; bunların en üstünde de ölüm korkusu var. Sonra, örneğin belli yiyecek türleriyle ilgili düşünceler, doğu rüzgarı korkusu, sıcak hava dehşeti, soğuk hava kaynaklı ağrılar ve sancılar, cereyanda kalıp soğuk alma korkusu, Ağustos'un 14'ünde gün ortasında

[1] Horace Fletcher, *Happiness as found in Forethought minus Fearthought*, Menticulture Series, ii. Chicago ve New York: Stone, 1897, s. 21-25. (özet)

saman nezlesine yakalanma korkusu ve adları uzayıp giden benzer korkular, çekinceler, endişeler, kaygılar, tahminler, kötümserlikler, aksilikler gibi yaşamsal, özel korkular ve felaket tellalı tahminler var. Öte yandan ahbaplarımızın, hele de hekimlerin aklımıza soktuğu bir dizi uğursuz, hayaletvari durumlar ve Bradley'nin 'ruhsuz kategorilerin dünyevi olmayan raksı'yla[1] aynı sınıfa koyulacak bir dizi şey var. Ama hepsi bu değil. Bu geniş dizi sayısız gönüllü tarafından günlük yaşamdan -kaza korkusu, afet korkusu, mülkiyetin kaybedilmesi korkusu, soygun ihtimali, yangın ihtimali, savaş çıkması ihtimali gibi- şeylerle şişirilir. Sadece kendimiz için korkmamız da yetmez. Bir dostumuz hastalanacak olsa hemen en kötüsünden korkmamız ve ölümden endişe etmemiz gerekir. Birisi üzülse ... sanki duygudaşlık o kişinin ıstırabına katılmak ve onu artırmak demektir."[2]

Başka bir yazar da şöyle diyor;

"İnsan daha dış dünyaya girmeden önce korkuyla damgalanmıştır; korkuyla yetiştirilir; bütün hayatı boyunca hastalıktan ve ölümden korkar ve böylece bütün zihni kasılır, sınırlanır, baskılanır ve bedeni de bu daralmış yolu izler.... Sürekli böyle bir kabusun baskısı altında yaşayan atalarımız arasındaki milyonlarca duyarlı ve hassas insanı düşünün! Burada insanların sağlıklı kalması şaşırtıcı olmaz mı? Hiç durmadan yağan, sınırsız ilahi aşk, coşku ve canlılık yağmurundan başka hiçbir şey böyle bir hastalık okyanusunun etkisini azıcık olsun azaltamaz."[3]

Zihin sağaltımı taraftarları sık sık Hıristiyan terminoloji-

---

[1] F. H. Bradley, *Principles of Logic*, 3. Kitap, 4. Bölüm'de (*The Validity of Inference*) geçen ifade. (e. n.)

[2] H. W. Dresser, *Voices of Freedom*, New York: 1899, s. 38.

[3] Henry Wood, *Ideal Suggestion through Mental Photography*, Boston: 1899, s. 54.

yi kullansalar da insanın düşkünlüğü kavramlarının ortalama Hıristiyanlarınkinden ne kadar farklı olduğu bu tür alıntılardan görülmektedir.[1]

Yüce insan doğası anlayışları neredeyse tamı tamına panteistiktir. İnsanın içindeki ruhanilik zihin sağaltımında kısmen bilinç alanına ait sayılmakla birlikte esas olarak bilinçaltına aittir. Böylece bizler herhangi bir lütuf mucizesi veya birdenbire yeni bir içsel insanın yaratımı söz konusu olmadan Tanrı'yla işte bu bilinçaltı kısım aracılığıyla bir oluruz. Farklı yazarlar tarafından değişik şekillerde dile getirilen bu görüşte Hıristiyan mistisizminin ve transandantalist idealizmin, vedantizmin ve modern alt algısal (*subliminal*) kendilik psikolojisinin izlerini görürüz. Bir iki alıntı bize bu görüşün esas noktalarını gösterecektir;

> "Evrenin en büyük hakikati, sonsuz yaşam ruhu ve her şeyin ardında bulunan, her şeyde tezahür eden, her şey aracılığıyla kendini tezahür ettiren güçtür. Bu son-

---

[1] Bunların sahip olduğu söz konusu kavramın bizzat İsa'daki kavramdan ne kadar farklı olup olmadığına din yorumcuları karar verecek. Harnack'a göre İsa da kötülüğü ve hastalığı zihin sağaltımcılar gibi alıyordu. Harnack "İsa'nın Vaftizci Yahya'ya verdiği cevap nedir?" diye sormakta ve cevabın şu olduğunu söylemektedir: 'Körler görür, felçliler yürür, cüzamlılar iyileşir, sağırlar duyar, ölüler dirilir ve yoksunlara hakikat vaaz edilir.' 'Krallığın gelişi' budur, ya da krallık bu kurtarıcı işlerdedir. Istırabın, ihtiyacın, hastalığın bu gerçek etkilerle giderilmesiyle birlikte Yahya zamanın artık geldiğini görecektir. Şeytanın uzaklaştırılması kurtarışın sadece bir kısmıdır, *oysa İsa bu diğer işleri misyonunun anlamı ve damgası olarak görmektedir*. Kendini çaresizlere, hastalara ve yoksullara böyle tanıtır, bir ahlakçı gibi davranmadan ve en küçük bir duygusallığa başvurmadan. Hastaları asla sınıflandırmaz ve gruplara ayırmaz; asla hastanın tedaviyi 'hak edip etmediğini' sorgulamaz ve asla acının veya ölümüm üzüntüsünü paylaşmaz. Hiçbir zaman hastalığın yararlı bir ceza olduğunu ve kötülüğün sağlıklı bir amacı olduğunu söylemez. Hayır, hastalığa hastalık, sağlığa sağlık, der. Ona göre her türlü kötülük, her türlü çaresizlik korkulası bir şeydir; Şeytan'ın büyük krallığıdır. Ama o, Kurtarıcının gücünü içinde hisseder. İlerlemenin ancak zayıflığın üstesinden gelinmesiyle, hastalığın iyileştirilmesiyle mümkün olduğunu bilir." *Das Wesen des Christenthums*, 1900, s. 39.

suz yaşam ruhu ve her şeyin ardındaki güç Tanrı adını verdiğim şeydir. Merhametli Işık, Kadir-i Mutlak, Aşkın Ruh, hangi terimi kullandığımız veya hangisini uygun bulduğumuz önemli değil, yeter ki en büyük hakikatin kendisi konusunda anlaşmış olalım. Öyleyse Tanrı bütün evreni tek başına doldurur, her şey O'ndandır ve O'ndadır, hiçbir şey dışarda değildir. O, bizim yaşamımız olan yaşamdır, bizzat bizim yaşamımız. Bizler Tanrı'nın yaşamını paylaşıyoruz. Bizlerin kişileşmiş ruhlar olmamız, O'nun ise Sonsuz Ruh olması bakımından, bizim dışımızdaki diğer şeyler gibi O'ndan farklı olduğumuz halde, Tanrı'nın yaşamının ve insanın yaşamının özü bakımından tıpa tıp aynıyız, dolayısıyla biriz. Öz ve nitelik bakımından ikisi aynıdır, sadece derece farklılığı vardır.

"İnsan yaşamında en önemli hakikat, bu Sonsuz Yaşam'la birliğin bilinçli şekilde ayırdına varılması ve bizim bu ilahi akışa tamamen açılmamızdır. Sonsuz Yaşam'la birliğin bilinçli biçimde ayırdına vardığımız ve kendimizi bu ilahi akışa açtığımız ölçüde, Sonsuz Yaşam'ın niteliklerini ve gücünü içimizde hayata geçirebilir, kendimizi Sonsuz Aklın ve Sonsuz Gücün işleyebileceği bir araç haline getirebiliriz. Sonsuz Yaşam'la birlik ne kadar gerçekleşirse, rahatsızlığın yerini o kadar rahatlık, uyumsuzluğun yerini o kadar uyum, ıstırap ve acının yerini o kadar sağlık ve kuvvet alır. Kendi tanrısallığımızı ve Evrensel olanla yakın ilişkimizi anlamak demek, makinemizin kayışlarını Evren'in dinamosuna bağlamak demektir. Herkes kendi tercihi kadar cehennemde kalır; yükselmeyi seçtiğimiz zaman da Evren'in bütün yüce güçleri bir araya gelip bizi cennete doğru yükseltir."[1]

Şimdi bu soyut sözlerden zihin sağaltımı mezhebiyle ilgili daha somut deneyim anlatımlarına geçelim. Mektup-

[1] R. W. Trine, *In Tune with the Infinite*, New York: 26th thousand, 1899. (Dağınık bölümleri bir araya getirdim.)

laştığım kişilerden çok sayıda cevap aldım -tek güçlük bunların arasından seçim yapmakta. Alıntı yapacağım ilk iki kişi benim kendi dostlarım. Bunlardan biri, bir kadın, bütün zihin sağaltımı taraftarlarının esin kaynağı olan, Sonsuz Güç'le sürekli birliktelik duygusunu şu sözlerle dile getiriyor;

> "Hastalıkların, zayıflığın ya da depresyonun altındaki en önemli neden, insanın Tanrı dediğimiz Kutsal Enerji'den *ayrı kalma duygusudur.* Nasıralı'nın yaptığı gibi - *Ben ve Baba'm biriz*- dingin ama neşeli güveni hissedebilen ve onaylayabilen ruhun şifacıya veya şifaya ihtiyacı yoktur. Kısaca bütün hakikat budur ve insan, bu değiştirilemez tanrısal birlik gerçeğinden başka bir bütünlük zemini oluşturamaz. Ayakları bu kayaya basan, İlahi Nefes'in akışını an be an hisseden birine hastalık artık hiçbir şey yapamaz. Kadir-i Mutlak'la bir olan birinin zihnine bezginlik işleyebilir mi, hastalık bu yılmaz kıvılcıma saldırabilir mi?
>
> "Bu tükenmişlik yasasını sonsuza kadar ortadan kaldırma ihtimali benim vakamda büyük ölçüde kanıtlanmıştır. Çünkü eskiden omurga ve alt ekstremite felci nedeniyle yıllar yılı yatağa mahkum kalmıştım. Hastalığın gerekliliğine olan inancım yoğun ve önyargılı olmakla birlikte, düşüncelerim bugün olduğundan daha karışık değildi; fakat bedenimin yeniden canlandığı günden beri, on dört yıldır aralıksız şifacı olarak çalıştım ve sürekli aşırı yorgunluk, hastalık ya da her türden rahatsızlıkla burun buruna gelmeme rağmen o günden beri bir an bile yorulduğumu veya ağrı çektiğimi hatırlamadığımı rahatlıkla söyleyebilirim. Tanrı'nın bilinçli parçasının hasta olması mümkün mü? Çünkü, 'bizimle birlikte olan, bizimle mücadele edebilecek her şeyden daha büyüktür'"

Yine bir kadın olan ikinci arkadaşım bana aşağıdaki açıklamayı gönderdi;

"Bir zamanlar hayat bana zor geliyordu. Ruhen sürekli çöküyor ve korkunç bir insomnianın eşlik ettiği sinirsel yorgunluk denilen nöbetlere tutuluyor, çıldırmanın eşiğine geliyordum. Bunun dışında birçok başka sorun, özellikle de sindirim sorunları yaşıyordum. Sürekli doktorlara gidiyordum, her türlü uyuşturucuyu alıyordum, bütün işi gücü bırakmıştım, bitmiştim ve çevredeki bütün doktorları tanıyordum. Ama bu Yeni Düşünce'ye tutulana kadar kalıcı bir iyileşme gösterememiştim.

"Sanırım, beni en çok etkileyen şey, her şeye nüfuz eden, Tanrı dediğimiz hayatın özüyle kesinlikle sürekli bir ilişki veya zihinsel temas (bu sözcük durumumu çok iyi açıklıyor) halinde olmamız gerektiği gerçeğini öğrenmek oldu. Işık, ısı ve dışarıdan kuvvet almak için güneşe döner gibi, her zaman en içe, içimizdeki gerçek kendimizin bilincine ya da en derin Tanrı bilincine dönerek bunu *fiilen* bizzat yaşamadıkça anlamak neredeyse mümkün değil gibi. Bunu bilinçle yapıp, içinizdeki ışık üzerinden içinize dönmenin Tanrı'nın ya da kendi tanrısallığınızın varlığında yaşamak demek olduğunu anladığınız zaman, bugüne kadar yüzünüzü döndüğünüz ve sizi dışarıya çekmiş nesnelerin gerçekdışı olduğunu görürsünüz.

"*Aynı şekilde* bu tutumun beden sağlığı açısından ne anlama geldiğini önemsemez oldum. Çünkü bu tutum rastlantısal bir sonuç olarak kendi içinden çıkmakta olup, yukarıda sözünü ettiğim genel zihinsel tutumun ötesinde herhangi bir zihinsel eylemle ya da sahip olma arzusuyla bulunması mümkün değildir. Bu durumda, genellikle hayatımızın amacı saydığımız şeyler, yani şu çılgınlar gibi aradığımız, çoğu zaman uğruna yaşadığımız ya da öldüğümüz ama bize huzur ve mutluluk vermeyen dış şeyler, bütün bunlar kendi kendilerine aksesuar olarak ve ruhun bağrının derinliklerine gömülmüş çok daha yüce bir yaşamın meyvesi ya da doğal sonucu olarak ortaya çıkarlar. Tanrı'nın krallığının asıl aradığı, onun yüreklerimizde olmasını istediği yüceliği işte bu yaşamdır. Başka her şey -tamamen rastlantısal olarak ve

muhtemelen şaşırtıcı bir biçimde- 'size eklenecek' şeylerdir; ama bunlar, varlığımızın tam merkezindeki kusursuz huzurun gerçekliğinin de kanıtıdır.

"Genellikle, en öne almamız gerekmeyen şeyi hayatımızın amacı yaptığımızı söylerken, iş yaşamında başarı, bir yazar, sanatçı, hekim veya avukat olarak ünlü olmak ya da hayır işleriyle tanınmak gibi tüm dünyanın övgüye değer ve seçkin olduğunu düşündüğü birçok şeyi kastediyorum. Bu tür şeyler amaç değil sonuç olmalıdır. Ayrıca bunlara, o an için zararsız ve iyi görünen hem de birçok kişi tarafından kabul gördüğü için peşinden gidilen birçok zevk türünü de ekliyorum; bunlarla gerçek olmasalar ve hatta sağlıksız fazlalıklar olsalar da kitlelerin kabul ettiği, çeşitli düzeylerdeki kalıplaşmış davranışları, girişkenlikleri ve modaları kastediyorum."

Daha somut ve yine bir kadına ait başka bir örnek daha. Bu vakaları size yorumsuz aktarıyorum, bunlar ele almakta olduğumuz birçok farklı ruh halini ifade etmektedir;

"Çocukluktan kırk yaşıma kadar hastalık çektim.[1] Havanın iyi geleceği umuduyla birkaç ay Vermont'ta kaldım, ancak giderek daha da zayıf düştüm. Derken, Ekim'in ikinci yarısında bir gün öğleden sonra dinlenirken sanki şöyle sözler işittim: 'Şifa bulacaksın ve hayal bile etmediğin bir iş yapacaksın.' Sözcükler zihnime öyle bir şiddetle üşüştü ki bunları oraya ancak Tanrı'nın koyabileceğini düşündüm. Kendime, ıstırabıma ve zayıflığıma rağmen Boston'a döndüğüm Noel gününe kadar devam eden bu sözlere inandım. İki gün sonra genç bir arkadaş beni bir zihin şifacısına götürmeyi teklif etti (Tarih 7 Ocak 1881'di). Şifacı şöyle dedi: 'Zihin'den başka bir şey yoktur; bizler Tek Zihn'in ifadeleriyiz; beden sadece ölümlü bir inançtır; insan ne düşünürse odur.' Söylediklerinin tümünü kabul edemezdim, ama söyledikle-

[1] Burada hastalığın ayrıntılarından söz ediliyor, bu kısımları çıkardım.

rini *kendime* göre şöyle yorumladım: 'Tanrı'dan başka bir şey yoktur; O'nun tarafından yaratıldım ve mutlak olarak O'na bağlıyım; zihin bana kullanılmak için verildi; bedende zihnin ne kadarını doğru şekilde kullanırsam cehaletimin, korkumun ve geçmiş deneyimlerimin bağlarından o kadar çok kurtulurum.' O gün kendi kendime şöyle diyerek ev için hazırlanan her yemekten küçük bir parça atıştırmaya başladım: 'Mideyi yaratan Güç ne yediğime dikkat etse gerek.' Akşam boyunca bu telkinlere uyarak yatağa gittim ve şöyle diyerek uyuyakaldım: 'Ben ruhum, tinim, Tanrı'nın benimle ilgili düşüncesiyle birim' ve yıllar sonra ilk kez bütün gece deliksiz uyudum (ıstırap nöbetleri genellikle gece yarısı iki civarında başlıyordu). Ertesi gün kendimi özgürlüğüne kavuşmuş bir mahkum gibi hissettim ve beni mükemmel sağlığa kavuşturacak sırrı bulduğuma inandım. On gün içinde artık herkesin yiyebildiği her şeyi yiyebiliyordum, iki hafta sonra da benim için merdiven basamakları olan kendi olumlu zihinsel Hakikat telkinlerimi almaya başladım. Bunlardan birkaçını söyleyeceğim; iki hafta arayla gelmişlerdi.

"1. Telkin: Ben Ruh'um, dolayısıyla ruh benle bağdaşıyor.

"2.: Ben Ruh'um, dolayısıyla *iyiyim.*

"3.: Kendime dair içsel bir görüleme; yüzümle bedenimin acı çeken her yanında şişlik var ve kendimi dört ayaklı bir yaratık olarak görüyorum, kendisini benmişim gibi kabul etmem için yalvarıyor. Bütün dikkatimi kararlı bir biçimde iyileşmeye vermiştim, dolayısıyla bu durumdaki eski halime bakmayı bile reddettim.

"4.: Yine arkada bir yerlerde yaratığın görüntüsü, sesi cılız. Yine kabul etmeyi reddettim.

"5.: Yine görüntü, fakat bu kez özlemle bakan gözlerimin görüntüsü; yine reddettim. Sonra artık çok iyi olduğum ve eskiden de zaten öyle olduğum, çünkü Ruh, yani Tanrı'nın Kusursuz Düşüncesinin bir ifadesi olduğum inancı, böyle bir içsel bilinçlilik hali geldi. Bana göre bu artık göründüğüm şeyle olduğum şey arasındaki

ayrılığın kusursuzlaşması ve tamamlanmasıydı. Bu Hakikati sürekli yineleyerek gerçekte ne olduğuma dair bilinci yitirmemeyi başardım ve (her ne kadar bu aşamaya gelmem için iki yıllık zorlu bir çaba gerekse de) yavaş yavaş *bütün bedenimin kesintisiz sağlıkla kaplandığını* gördüm.

"Cehaletim yüzünden sık sık uygulanmasında hatalar yapmama rağmen, sonraki on dokuz yıl bu Hakikatin, onu uyguladığım zaman hiç başarısız olduğunu görmedim. Ama eksikliklerim sayesinde de küçük bir çocuğun basitliğini ve dürüstlüğünü öğrendim."

Ancak sizi bu kadar fazla örnekle sıkmaktan korkarım, o yüzden tekrar felsefi genellemelere dönelim. Bu tür deneyimlerden de gördüğünüz gibi zihin sağaltımını esas olarak dinsel bir hareket sınıfına koymamak imkânsız görünmektedir. Zihin sağaltımı hareketinin Tanrı'nın yaşamıyla bizim yaşamımızın birliği öğretisi, aslında bu Gifford derslerinde en yetenekli, dinsel duyarlılığı olan, İskoç felsefecileriniz tarafından savunulan İsa'nın öğretisi yorumundan tamamen farksızdır.[1]

---

[1] Örneğin, Caird'in dersleri. Edward Caird'in 1890-92 tarihli Glasgow Dersleri'nde şunun gibi paragraflara sıkça rastlanmaktadır;
"İsa'nın vaazlarının başlangıcındaki 'vakt erişti ve göklerin egemenliğinin eli kulağında' şeklindeki beyan hemen sonra 'Tanrı'nın egemenliği aranızda' şeklindeki beyana döner. Bu beyanın önemi, 'göklerin egemenliğinde', eski sınıflandırmanın geçerlilik döneminde yaşayan büyük azizler ve peygamberlerle 'en küçük kimse' arasında *tür bakımından* bir fark bırakmamasıdır. En yüce ideal, insanın yakınlarına getirilmiş ve artık ona erişebilecekleri duyurulmuştur, 'göklerdeki Babaları kadar mükemmel' olmaları istenmiştir. İsrail'deki dindarların Tanrı'yı artık kendi uluslarının bir ilahı olarak görmeyip, İsrail'i günahlarından dolayı cezalandıracak bir adalet Tanrısı olarak görmesine paralel olarak artan Tanrı'ya yabancılaşma ve ondan uzaklaşma duygusunun artık yok olduğu açıklanmıştır; nitekim tipik Hıristiyan ibadet şekli de bu dünya ile öbür dünya arasındaki, Yahudi tarihi boyunca sürekli genişleyen çelişkinin ortadan kalktığına işaret etmektedir: 'Dünyada olduğu gibi cennette.' Sonlunun Sonsuz'dan, zayıf ve günahkâr olanın Kadir-i Mutlak Tanrı'dan farklı oluşu duygusu gibi İnsanın Tanrı'dan farklı oluşu duy-

Ancak felsefeciler genellikle kötülüğün varlığına yarımantıksal bir açıklama getirdiklerini iddia ederken dünyadaki genel kötülük olgusunun varlığı, bencilliğin, ıstırabın, ürkek sonlu bilincin, zihin sağaltımcıların varlığı konularında bildiğim kadarıyla herhangi bir spekülatif açıklama getirememektedirler. Kötülük tıpkı başkaları için olduğu gibi felsefeciler için de ampirik olarak vardır, fakat burada pratik bakış açısı ağır basmakta ve bir "esrar" ya da bir "problem" olarak kötülük üstünde düşünmekle ya da tıpkı Evanjelikler gibi onun deneyiminden çıkan dersi "gönle kazımakla" zaman harcamak sistemlerinin ruhuyla uyuşmamaktadır. Kafa yorma, demektedir Dante, şöyle bir nazar at ve devam et! Kötülük *avidya*dır, cehalettir! Sadece geçilmesi ve geride bırakılması gereken, aşılası ve unutulası bir şey. Hıristiyan Bilimi adı verilen şey, yani Mrs. Eddy'nin tarikatı kötülükle savaşan en radikal zihin sağaltımı dalıdır. Ona göre kötülük sadece bir *yalandır* ve ondan bahseden kişi de yalancıdır. İyimser görev ideali buna açıkça ilgi göstermeyi bile iltifat sayarak yasaklar. Kuşkusuz, sonraki derslerimiz bunun kötü ve incelemekte olduğumuz sistemin pratik yanlarıyla yakından bağlantılı bir spekülatif ihmal olduğunu gösterecektir. Bir zihin sağaltımcı 'sana iyilik dolu bir yaşam verebiliyorsam, niçin kötülük felsefesinin özlemini çekeyim?' diye soracaktır bize.

Ne de olsa önemli olan yaşamdır; zihin sağaltımı bütün o önceki *Diätetik der Seele* (*Ruh Perhizciliği*) edebiyatını bir kenara itebilecek canlı bir zihinsel hijyen sistemi geliştirmiştir. Bu sistemin özünde bütünüyle ve sadece iyimserlik vardır: "Kötümserlik zayıflığa yol açar. İyimserlik güç getirir." Coşkulu bir zihin sağaltımı yazarı her sayfanın altına koyu renk harflerle "düşünceler şeylerdir" diye

---

gusu da aslında tamamen kaybolmaz; sadece 'birlik' bilincini bozamaz. 'Oğul' ve 'Baba' gibi terimler derhal zıtlığı gösterir ve sınırlarını belirler. Bunun mutlak bir zıtlık olmayıp, bir uzlaşma ilkesi olabilecek ve olması gereken yok edilemez bir birlik ilkesini varsaydığını gösterirler." *The Evolution of Religion*, ii, ss. 146, 147.

yazmıştı; düşünceleriniz sağlıkla, gençlikle, zindelikle ve başarıyla ilgiliyse, siz bunun farkına varmadan önce bu şeyler aynı zamanda sizin dış parçanız olacaktır. Kararlı bir şekilde benimsenen iyimser düşüncenin düzeltici etkisini hiç kimse inkâr edemez. Bunun aksine korku, her türlü kasılmış ve bencil düşünce tarzı yok oluşa götürür. Zihin sağaltımcıların çoğu, düşüncelerin "güçler" olduğunu ve 'benzer benzeri çeker' kuralına göre kişinin düşüncelerinin dünya üzerinde var olan benzer düşünceleri kendine çektiğini öne süren bir öğretiyi savunurlar. Buna göre kişi, gerçekleşmesini istediği arzuları için düşünce yoluyla başka yerden destek alır; hayatta önemli olan, zihni göksel güçlerin akışına açarak onları yanına çekmektir. Genel olarak bakıldığında, zihin sağaltımı hareketiyle Lutherci ve Wesleyci hareketler arasında psikolojik bir benzerlik olduğu göze çarpmaktadır. Luther ve Wesley, endişe içinde "Kurtuluş için ne yapmam gerek?" diye soran, ahlaklarına ve eserlerine inanan kişiye şöyle cevap vermişlerdi: "Şimdi kurtuldun, tabii eğer buna inanıyorsan." Zihin sağaltımcılar da tam olarak aynı kurtuluş sözcükleriyle ortaya çıkmaktadır. Doğrudur, onlar, kurtuluş kavramının kadim teolojik anlamını yitiren kişilerle konuşmaktadır, ama bu kişiler yine de aynı ebedi, insani güçlüklerle uğraşmaktadır. *Onlar için işler yolunda gitmemektedir* ve soruları "temiz, doğru, bozulmamış, eksiksiz ve iyi olmak için ne yapmalıyım?" şeklindedir. Cevap da şudur: "*Sen* zaten iyisin, bozulmamışsın ve temizsin, evet böylesin ama bunun farkında olursan." Daha önce alıntı yaptığım yazarlardan biri, "Her şey tek bir cümlede özetlenebilir," demektedir, "*Tanrı iyidir, dolayısıyla sen de iyisin*. Kendi gerçek varlığının farkına varmalısın."

Lutherci ve Wesleyci hareketlerin muştularını güçlü kılan öğe, öğretilerinin geniş bir insan bölüğünün zihinsel ihtiyaçlarına uygun olmasıdır. İlk bakışta kulağa saçma gelse de zihin sağaltımı öğretisinde de tam olarak aynı uygunluk söz konusudur; hızla artan etkisini, tedavideki

başarılarını görünce, insan geleceğin popüler dininin evriminde, eski hareketlerin kendi çağlarında oynadığı kadar büyük bir rol oynayıp oynamayabileceğini (muhtemelen belirtilerinin çoğunun kabalığı ve abartılı oluşu nedeniyle[1]) sormaktan kendini alamıyor.

Ama bu noktada, buradaki akademik dinleyicilerden bazılarının "sinirlerini gıcırdatmaya" başlamaktan korkarım. Bu tür çağdaş aşırılıkların saygın Gifford derslerinde bu kadar geniş bir yer tutmaması gerektiğini düşünebilirsiniz. Sizden sadece sabırlı olmanızı rica edeceğim. Bu derslerin bütünsel sonucu, farklı insanların sergilediği ruhsal yaşamlar arasındaki büyük farkların altını çizmek olacaktır. Hepsinin ihtiyaçları, eğilimleri, yeterlilikleri farklı olup farklı başlıklar altında sınıflandırılmaları gerekir. Varacağımız sonuç; gerçekten de hepimizin birbirinden farklı dinsel deneyimleri vardır ve bu derslerde sağlıklı zihinlerle yakın benzerlikler ararken, bunların en radikal biçimini nerede bulabileceğimize bakmamız gerekmektedir. Tekil kişilik tiplerinin psikolojisi henüz kabataslak da olsa çizilmeye başlanmamıştır, belki bizim derslerimiz bu yapıya mütevazı bir katkı sunabilir. Akılda tutulacak ilk ilke şudur; olguyu, sırf böyle bir şeyin içinde yer alamayacağımız için küçümsemekten daha aptalca bir tutum yoktur. Özellikle de başkalarını görmezden gelmeye sürekli tahrik edilen, geleneksel olarak "uygun" tipe, yani "müthiş saygın" ruhban sınıfından-akademik-bilimsel tipe giriyorsak bu ilkeye daha çok dikkat etmeliyiz.

Lutherci imanla kurtuluşun, metodist ihtidaların ve zihin sağaltımı hareketi adını verdiğim şeyin tarihleri -hiç olmazsa gelişimlerinin belli aşamalarında- birçok insanın kişiliğindeki iyi yönlü değişimi kanıtlamaktadır. Söz konusu değişim, resmi ahlakçıların koyduğu kurallar yü-

[1] Her geçen gün birbirini daha çok etkileyen zihin sağaltımı deneyimiyle akademik felsefe şeklini alan Mr. Dresser ekolünün, daha az eleştirel ve akılcı mezheplerin sağladığı pratik başarıları elde edip etmeyeceği henüz belli değildir.

zünden hiç de kolay değildir, hatta bu kuralların tam tersine çevrilmesi daha yararlıdır. Resmi ahlakçılar çabalarımızda asla gevşeklik göstermememizi öğütlemektedir. "Tetikte olun, gece gündüz" derler; "edilgin eğilimlerinizi denetim altında tutun; hiçbir çabadan kaçınmayın; iradenizi her dem gergin duran bir yay gibi tutun." Fakat sözünü ettiğim kişiler bütün bu bilinçli çabaların başarısızlıktan ve küskünlükten başka bir işe yaramadığını, sadece onları daha önce olduklarının *iki misli cehennemlik* yaptığını görmüşlerdir. Gergin ve iradi yaklaşım onların içlerinde katlanılmaz bir ateşe ve işkenceye dönüşmektedir. Mil yatakları ısınıp kayışlar gerilince makineleri çalışmayı reddetmektedir.

Bu koşullarda başarıya giden yol, çok sayıda güvenilir, kişisel anlatının da teyit ettiği üzere, ahlak karşıtı bir yöntemden, ikinci dersimde sözünü ettiğim şeyin "teslimiyetinden" geçmektedir. Artık etkinlik değil edilgenlik; gayret değil gevşeme kural olmalıdır. Sorumlu hissetmekten vaz geç, her şeyi kendi haline bırak, yazgını üstün güçlere teslim et, olan bitene kulak asma, işte o zaman sadece mükemmel bir içsel hafiflik değil, aynı zamanda feragat ettiğine içtenlikle inandığın belli iyilikleri de kazanacaksın. Luterci teolojiye göre umutsuzluk yoluyla kurtuluş, gerçekten doğmak için ölmek, Jacob Behmen'in yazdığı *hiçliğe* çıkan geçit işte budur. Bunun için kişinin içindeki kritik bir noktanın aşılması, bir köşenin dönülmesi gerekir. Bir şeylerin yıkılması, doğuştan gelen bir güçlüğün aşılması ve erimesi gerekir; bu da genellikle aniden ve kendiliğinden olur ama Özne'de bir dış güç tarafından yapılmış izlenimi bırakır.

Nihai önemi ne olursa olsun, bu, kesinlikle temel bir insan deneyimi biçimidir. Bazıları dindar kişiliği salt ahlakçı kişilikten ayıran şeyin bu değişimi gerçekleştirip gerçekleştirememe yetisi olduğunu söylemektedir. Bu değişimi sonuna kadar yaşayanlarda hiçbir eleştirinin onun gerçekliği konusunda kuşku yaratması mümkün değildir. Onlar *bilir-*

ler; çünkü kişisel iradelerinin üstündeki gerginlikten kurtulurken üstün güçleri gerçekten *hissetmişlerdir*.

Uyanışçı vaizlerin sıkça anlattığı bir öykü vardır. Öykü, gece yarısı bir uçurumun kenarından aşağı kayan bir adamla ilgilidir. Adam en sonunda bir dalı yakalar ve perişan bir halde saatlerce dala tutunmuş halde bekler. Sonunda parmaklarının gücü tükenir ve çaresizlik içinde hayata veda ederek kendini bırakır. Sadece on beş santim düşer. Mücadeleden daha erken vazgeçmiş olsaydı ıstırabı çoktan bitecekti. Vaizlere göre, kendilerine mutlak olarak güvendiğimizde, bize siper olamayan tedbirleri ve asla koruyamayan himayesiyle kendi gücümüze güvenme huyundan vazgeçtiğimizde, tıpkı toprak ananın öyküdeki adamı tutması gibi ebedi kollar da *bizi* tutacaktır.

Zihin sağaltımcılar bu tür deneyimlere çok geniş yer vermektedir. Gevşeme ve her şeyi oluruna bırakma gibi psikolojik olarak Lutherci 'inançla temize çıkma'dan ve Wesleyci 'inayet kabulü'nden ayırt edilemeyen bir yenilenme biçiminin, günah fikri olmayan ve Lutherci teolojiyi umursamayan kişilerin erişebileceği bir yerde olduğunu göstermişlerdir. Bu ise, çırpınan, küçük benliği bir kenara bırakıp orada daha büyük bir Kendilik olduğunu görmektir. İyimserlikle ümidin birleşmesinden, aniden veya ağır ağır ortaya çıkabilecek, büyük veya küçük sonuçlar; çabanın terk edilmesiyle ortaya çıkan bu yenileyici olgu insan doğasının temel gerçekleri olmaya devam eder; nihai nedenleri konusunda ister teistik, ister panteistik-idealist, isterse medikal-materyalist bir bakış açısı benimseyelim.[1]

---

[1] Teistik açıklamada, eski doğanın samimi bir şekilde terk edilmesinden sonra ilahi lütufla kişinin içinde hemen yeni bir doğanın yaratıldığı ifade edilir. (Çoğu zihin sağaltımcıların benimsediği) Panteistik açıklamada değişimin, daha dar bir özel kendiliğin daha geniş veya daha büyük bir kendilikle, yani evrenin ruhuyla (ki bizzat bilinçaltındaki kendiliktir) güvensizlik ve kaygı engellerinin kalktığı andaki birleşimiyle meydana geldiği ifade edilir. Mediko-materyalist açıklamada değişimin nedeni, sadece sonuçları engellemeyi başaran, işleyişi düzenleme peşindeki, (bu

Uyanışçı ihtida olgusunu ele alırken bütün bunlar hakkında yeni bir şeyler daha öğreneceğiz. Bu arada zihin sağaltımcıların *yöntemleri* üstüne birkaç söz söyleyeceğim.

Kuşku yok ki bunlar telkine dayanmaktadır. Çevrenin telkin edici etkisi bütün ruhsal eğitimlerde çok önemli bir rol oynamaktadır. Ancak resmi bir yer kazanan "telkin" sözcüğü ne yazık ki birçok alanda araştırmayı engelleyici bir etki yaratmakta, bütün araştırmayı farklı duyarlılıklardaki bireysel vakalara itmektedir. "Telkin" *inanç ve davranış üzerinde etkili olan* düşüncelerin gücüne verilen bir başka addır. Bazı kişiler üstünde etkili olan düşünceler başkalarında etkisiz kalabilmektedir. Bazı zamanlarda ve bazı insani ortamlarda etkili olan düşünceler, başka zamanlarda ve başka yerlerde etkili olmayabilmektedir. Eskiden nasıl olursa olsunlar, Hıristiyan kiliselerine ait düşüncelerin artık tedavi edici etkisi yoktur; bütün soru tuzun neden burada değil de orada tadını yitirdiği olunca[1], "telkin" sözcüğü ışığı olmayan bir bayrak gibi boş boş sallanmaktadır. İnanç Tedavileri başlıklı tarafsız psikolojik makalesiyle bu tedavileri sıradan telkine bağlayan Dr. Goddard, "Zihin terapisinde olan her şey dinde de [bununla popüler Hıristiyanlık kastetmektedir] en iyi şekliyle mevcuttu," demektedir. Üstelik bu, popüler Hıristiyanlığın kesinlikle *hiçbir şey* yapmamasına ya da zihin sağaltımının imdada yetişmesine kadar hiçbir şey yapmamasına rağmen böyledir.[2]

örnekte manevi olarak değilse de) psikolojik olarak "yüksek" süreçlerin bir kenara itilmesiyle, daha basit serebral süreçlerin kendi kendilerine işlemek için serbest bırakıldıkları zaman daha rahat işlemeleridir. Bu üçüncü açıklamanın, psiko-fiziksel bir evren açıklaması içinde diğerleriyle birleştirilip birleştirilemeyeceği burada cevabı henüz verilmemiş bir soru olarak kalabilir.

[1] Yeni Ahit, Matta 5:13'e gönderme. (e. n.)

[2] Kiliselerde her zaman hastalığı tanrıdan gelen bir felaket olarak görme eğilimi söz konusu olmuştur; cezalandırmak, uyarmak, bir erdem göstermek ya da Katolik Kilisesi'nde "sevap" kazanmak adına Tanrı tarafından bizim iyiliğimiz için gönderilmiş bir şeydir hastalık. İyi bir Kato-

Bir düşüncenin telkin gücü olabilmesi için kişiye bir esinin kuvvetine sahip olarak gelmesi gerekir. Sağlıklı zihin muştusuyla birlikte zihin sağaltımı, kilise Hıristiyanlığının kalplerini katılaştırdığı birçok kişiye esin şeklinde gelmiştir. Onların 'yüce yaşam' yaylarını gevşetmiştir. Herhangi bir dinsel hareketin özgünlüğü, bazı insanlarda bu kaynakların[1] içinden aktığı, o zamana kadar ağzı kapalı kalmış

---

lik yazar şöyle diyor; "Hastalık, bedensel çilelerin en mükemmelidir; kişinin kendisinin seçmediği, doğrudan Tanrı tarafından verilen bir çiledir ve onun iradesinin doğrudan ifadesidir. Monseigneur Gay, 'Diğer çileler gümüşse' diyor, 'bu altındır; bizden kaynaklanmasına, ilk günaha dayanmasına rağmen mükemmel bir boyutu da vardır, zira (olan her şey gibi) Tanrı'nın takdirinden ve ilahi bir üretimle gelir. Darbeleri ne kadar da adildir! Hem de ne kadar etkilidir!... Uzun bir hastalıkta sabrın tam da çilenin şaheseri ve dolayısıyla çilekeş ruhların zaferi olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim.'" (P. Lejeune, *A la Vie Mystique*, 'Giriş' Bölümü, 1899, s. 218) Bu görüşe göre, her halükârda hastalığa boyun eğerek onu kabullenmelidir, hatta bazı durumlarda hastalıktan kurtulmayı istemek küfür gibi bir şeydir.

Kuşkusuz, bunun istisnaları da vardır. Kilise sınırları içinde kabul edilmiş mucizevi tedaviler de vardır, nitekim büyük azizlerin neredeyse hepsi şu veya bu şekilde mucizevi tedaviler gerçekleştirmişlerdir. Edward Irving'e yüklenen sapkınlıklardan biri bu mucizelerin hâlâ mümkün olduğunu iddia etmesiydi. Hastanın, günah çıkartıp hidayete ererek ve rahibin duasıyla iyileştirilmesini sağlayan olağanüstü saf bir yetenek kırklı yılların başlarında Alman pastör Christoph Blumhardt'la ortaya çıkmış ve yaklaşık otuz yıl boyunca tedaviye devam etmişti. Zündel'in kaleme aldığı Blumhardt'ın Yaşamı'nın (5. Baskı, Zürih: 1887) ix., x., xi., ve xvii. bölümlerinde pastörün daima ilahi güce bağladığı tedavileri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Blumhardt garip bir biçimde saf, basit ve açık görüşlü biriydi ve tedavi konusunda örnek aldığı birileri yoktu. Bugün Chicago'da da, "Tedavi Yaprakları" isimli haftalık yayını 1900'da altıncı yılına giren ve tedavileri diğer mezheplerce, kendisindeki "Tanrısal Şifa Verme" özelliğinin "şeytani taklitleri" olarak damgalanıp kınanan, her şeye rağmen genel olarak zihin sağaltımı hareketine dahil edilmesi gereken İskoç Baptist vaiz Dr. J. A. Dowie benzer bir durum sergilemektedir. Zihin sağaltımı çevrelerinde temel inanç ilkesi, hastalığın asla kabul edilmemesidir. Tanrı kesinlikle bizim sağlıklı olmamızı ister, daha aşağı bir durumu kabul etmememiz gerekir.

[1] Yazar 'spring' kelimesini bir önceki cümlede 'yay' anlamıyla kullanırken burada 'kaynak' anlamında kullanıyor. Ancak aynı kelimeyle bir

bir kanal bulmaktan başka ne olabilir? Kişisel inancın, coşkunun, ibretin ve hepsinin de üstünde yeniliğin gücü bu tür bir başarıda her zaman asıl telkin aracıdır. Bir gün gelip de zihin sağaltımı resmi, saygın ve sağlam bir yere oturacak olursa bu telkin etkisi unsurları kaybolur. Her din bu ilk evrelerinde çöldeki evsiz bir Arap gibi olmalıdır. Azınlığın yeni dininin çoğunluğun yerleşik dinine karşı verdiği bitmez tükenmez iç mücadelelere sahne olan Kilise duyarsızlaşarak engellemenin, dinsizliğin Ruh'un hareketlerine karşı çıkmasından daha kötü bir engellemeye dönüştüğünün çok iyi farkındadır. Jonathan Edwards şöyle diyor; "Aslında hayat dolu olmayan bütün o Hıristiyan azizlerin ya canlandırılmaları ya da tamamen yok olmaları için dua edebiliriz. Eğer bu caizse, bazıları bugünlerde sıkça o soğuk ölü azizlerin yaşayan insanlardan daha fazla acı verdiğini, her gün birçok ruhu cehenneme sürüklediğini ve hepsinin ölmesinin insanoğlunun hayrına olacağını söyleyecektir."[1]

Söz konusu hareketlerin başarılarını sağlayan diğer bir koşul da, her şeyi oluruna bırakarak yenilenmeye hazır olan ama aynı zamanda sağlıklı zihin yapısına da sahip olan zihin türünün varlığıdır. Protestanlık sıradan insanlara göre fazla kötümser, Katolisizm ise fazla kuralcı ve ahlakçıydı, dolayısıyla unsurların bu şekilde özel karışımıyla ortaya çıkan kişilik tipine ikisi de hitap etmiyordu. Buradakilerden çok azı bu tipe girmekle birlikte, bunun dünyada epeyce kabul gören kendine özgü bir ahlaki kombinasyon oluşturduğu artık açıktır.

Son olarak zihin sağaltımının Protestan ülkelerde bilinçaltı yaşama eşi görülmemiş katkıları oldu. Zihin sağaltımı hareketinin kurucuları, makul tavsiyeleriyle dogmatik

---

önceki cümledeki farklı anlama gönderme yaparak kelime oyunu yapıyor. (e. n.)

[1] *Revival in New England* adlı kitabından alıntı yaptığım Edwards böyle bir duanın edilmesini engellemek istemektedir, ama soğuk, ölü kilise üyelerine sataşmaktan da keyif aldığı açıkça görülmektedir.

savlarına edilgence gevşeme, odaklanma ve meditasyon gibi sistematik uygulamalar eklediler ve hatta hipnotik uygulama gibi bir şey başlattılar. Rastgele birkaç bölüm aktarıyorum;

"İdeallerin değeri, gücü, Yeni Düşünce'nin üzerinde en fazla durduğu büyük, pratik hakikattir; içerden dışarıya, küçükten büyüğe doğru gelişmedir.[1] Dolayısıyla, bu, tam anlamıyla karanlıkta atılmış bir adım olsa bile, kişinin düşüncesinin ideal sonuca odaklanması gerekir.[2] Yeni Düşünce, zihni bu kadar etkili bir şekilde yönlendirme yeteneğini kazanabilmek için odaklanma pratiği yapılmasını, ya da başka bir deyişle öz-denetimin öğrenilmesini tavsiye eder. Zihnin eğilimlerinin, seçilen ideal tarafından bir birlik olarak bir arada tutulabilmesi için, onları sıraya koyup yönetmeyi öğrenmek gerekir. Bu çerçevede kişi, tercihen ortamın ruhsal düşünceye uygun olduğu bir odada kendi başına sessiz meditasyon için zaman ayırmalıdır. Yeni Düşünce'nin kavramlarıyla buna 'sessizliğe girmek' denmektedir."[3]

"Kalabalık bir büroda veya gürültülü bir caddede, sadece kendinizle ilgili düşüncelerinizin örtüsünü çekmek ve orada hatta her yerde size Sonsuz Yaşam ruhunun, Sevgi, Bilgelik, Huzur, Güç ve Bolluğun rehberlik ettiğini, sizi bunların koruduğunu ve yönlendirdiğini anlamak suretiyle sessizliğe girebileceğiniz bir zaman gelecektir. Sürekli ibadet ruhu budur.[4] Bugüne kadar karşılaştığımız sezgi gücü en yüksek kişilerden biri, bir belediye binasındaki en hareketli ve en gürültülü bürolardan birinde çalışıyordu. Etrafındaki seslerden hiç rahatsız olmayan, kendini kendi merkezi kılmış bu inançlı adam, herhangi bir karışıklık anında özel yaşam perdelerini öyle bir çekerdi ki, tamamen kendi ruhsal ortamına kapa-

[1] H. W. Dresser, *Voices of Freedom*, 46.
[2] Dresser, *Living by the Spirit*, 58.
[3] Dresser, *Voices of Freedom*, 33.
[4] Trine, *In Tune with the Infinite*, s. 214.

nır ve böylece sanki bir çeşit yabani ormandaymışçasına dikkatini dağıtacak her şeyden uzaklaşırdı. Yaşadığı güçlüğü, belli bir cevap beklediği, açık bir soru biçiminde mistik sessizliğe götürür, cevap gelinceye kadar hiçbir şey yapmadan öylece beklerdi. Yıllar boyunca bir kez olsun herhangi bir hayal kırıklığına uğramamış ya da yanılmamıştı."[1]

Bunun, Katolik disiplinde önemli bir rol oynayan "anımsama" alıştırmasından *özünde* ne farkı vardır? Ayrıca Tanrı'nın varlığı alıştırması olarak adlandırılan (Jeremy Taylor'da olduğu gibi, bizim aramızda da böyle bilinen) bu uygulama ünlü üstat Alvarez de Paz'ın *Contemplation* (*Tefekkür*) hakkındaki eserinde şöyle anlatılmaktadır.

"Tanrı'nın varlığını her yerde ve her koşulda görmemizi, onunla saygı ve sevgi içinde bir ilişki kurmamızı sağlayan, içimizi onun arzusu ve şevkiyle dolduran şey, Tanrı'nın anımsanması, Tanrı'nın düşünülmesidir.... Her zorluktan kaçabilir misiniz? Sakın Tanrı'yı anımsamayı aklınızdan çıkarmayın; ne refah içindeyken ne sıkıntıya düşmüşken, ne olursa olsun hiçbir zaman. Bu görevden mazur görülmek için işinizin güçlüğünü veya önemini öne sürmeyin, çünkü Tanrı'nın sizi gördüğünü, gözünün üzerinizde olduğunu her zaman hatırlayabilirsiniz. Onu bin defa unutursanız, bin defa tekrar hatırlayın. Bunu sürekli tekrarlayamıyorsanız, en azından mümkün olduğu kadarıyla yapın ve tıpkı şiddetli kış mevsiminde olabildiğince ateşe sokulanlar gibi, siz de ruhunuzu ısıtan sıcak ateşe sokulun."[2]

Kuşkusuz, Katolik disiplinin bütün çağrışımları zihin sağaltımı düşüncesine benzememektedir, ama bu uygula-

---

[1] Trine, *a.g.e.*, s. 117.

[2] Lejeune'den alınmıştır, *A, la Vie Mystique*, 'Giriş' Bölümü, 1899, s. 66. [Sözü edilen çalışma; 'De Contemplatione' *Opera Jacobi Alvarez de Paz*, Cilt I, (yay.) Apud Ludovicum Vives, Bibliopolam, 1875. (e. n.)]

manın ruhsal yanı her iki iletişim türünde de tamamen aynıdır. Ayrıca her iki türde de bunu teşvik edenler, teşviklerini belli bir otoriteyle yazmışlardır, çünkü söz ettikleri şeyi bizzat kendi içlerinde yaşamışlardır. Yine zihin sağaltımı dairesinde söylenen bazı ifadelere birlikte göz atalım;

"Yüksek, sağlıklı, saf düşünce teşvik edilebilir, cesaretlendirilebilir ve güçlendirilebilir. Bir alışkanlık ve bir kanal oluşturana kadar düşüncenin akışı büyük ideallere döndürülebilir. Böyle bir disiplin sayesinde zihinsel ufuk güzelliğin, bütünlüğün ve uyumun günışığıyla dolabilir. Saf ve yüksek düşünceye geçebilmek ilk başta zor hatta mekanik görünebilir, ama sabır sayesinde işler önce kolaylaşır, sonra zevk verir ve en sonunda da enfes bir keyif haline gelir.

"Ruhun gerçek dünyası, düşüncelerinden, zihin durumlarından ve hayallerinden inşa ettiği dünyadır. Eğer *istersek*, aşağı ve tensel düzleme sırtımızı dönebilir, kendimizi manevi ve gerçek alana yükseltebilir ve oraya yerleşebiliriz. Ümit ve alıcılık durumlarının benimsenmesi manevi günışığını çekecek ve o da tıpkı havanın boşluğa yönelmesi kadar doğal bir şekilde akacaktır.... Düşünce günlük görevlerle veya işle meşgul olmadığı zaman, yukarı, yani manevi atmosfere gönderilmelidir. Gün içinde insanın boş kaldığı, geceleri uyanık olduğu, bu bütüncül ve zevkli alıştırmanın kolayca yapılabileceği zamanlar vardır. Daha önce düşünce güçlerini yükseltmek ve denetim altına almak için hiç sistematik bir çaba göstermemiş biri, burada önerilen yolu sadece bir ay bile izlese alacağı sonuca şaşıracak ve mutlu olacaktır. Artık hiçbir şey onu o özensiz, amaçsız ve sığ düşünceye geri döndüremeyecektir. Böyle uygun dönemlerde dış dünya bütün günlük olaylarıyla dışarıda kalır ve kişi hevesle ruhun iç tapınağının sessizliğine çekilir. Manevi duyuş son derece hassaslaşır, öyle ki 'en kısık, en küçük bir ses" bile duyulabilir, dış duyunun gürültüleri yatışır

ve büyük bir sükunet hakim olur. Ego giderek İlahi Varlık'la, bize kendimizden daha yakın olan o güçlü, şifa verici, sevecen, Tanrısal yaşamla yüz yüze olduğunu fark eder. Orada, Kaynak-Ruh'la ruh teması vardır ve Tükenmeyen Pınar'dan yaşam, sevgi, erdem, sağlık ve mutluluk akar."[1]

Mistisizm konusuna geldiğimizde bu coşkun bilinç durumlarının o kadar derinlerine dalacağız ki, benim deyişimle adeta sırılsıklam olacağız; sizi biraz etkilemesi muhtemel, soğuk kuşku ürpertisi çoktan geride kalmış olacak. Kuşkudan; yani bütün bu yazıların sadece soyut birer konuşma ve *pour encourager les autres* [Diğerlerini teşvik etmek için] ortaya atılmış birer retorik olup olmadığına dair kuşkudan kurtulacaksınız. Eminim, sonra da bu "birleşme" bilinci durumlarının kesinlikle, ruhun zaman zaman pay aldığı ve bazı kişilerin, bildikleri başka herhangi bir şeyden daha derin bir duyguyla yaşayabildiği gerçek bir deneyim sınıfı oluşturduğuna ikna olacaksınız. Bu durum da beni sağlıklı zihin konusundan uzaklaştırıp, genel bir felsefi düşünceye, korkarım ki epeydir ertelediğim bir meseleye çekmektedir. Anılan mesele, bütün bu sistemleştirilmiş sağlıklı zihin durumu ve zihin sağaltımı diniyle bilimsel yöntem ve bilimsel yaşam arasındaki ilişkiyle ilgilidir.

İleriki bir derste, bir yandan dinle bilim, öte yandan dinle ilkel yabanıl düşünce arasındaki ilişkiyi ele almak gerekecek. Bugün dinsel düşüncenin sadece anılara, atalara geri dönüş, yani aydınlanmış insanlığın çok uzun zaman önce geride bıraktığı ve aştığı bir bilinç tipine geri dönüş olduğunu söyleyen birçok kişi vardır; kendilerini adlandırmaktan hoşlandıkları şekliyle birçok "bilim insanı" ya da "pozitivist" vardır. Bunlardan düşüncelerini tam olarak

---

[1] Henry Wood, *Ideal Suggestion through Mental Photography*, s. 51, 70 (Özet).

açıklamaları istendiğinde, muhtemelen ilkel düşüncede her şeyin bir kişilik biçimi altında, kişileştirilerek düşünüldüğünü söyleyeceklerdir. Yabanıl insan şeylerin kişisel güçlerle işlediğini ve bu işleyişin tekil bir amacı olduğunu düşünür. Ona göre doğa bile, sanki bunlar temel güçlermişçesine, tekil ihtiyaç ve amaçlara itaat eder. Öte yandan bu pozitivistlere göre bilim, doğada temel bir güç olmaktan çok uzak olan kişiliğin, yapı itibarıyla hepsi de kişilik dışı ve genel olan fiziksel, kimyasal, fizyolojik ve psikofiziksel gerçek temel güçlerin edilgin bir bileşimi olduğunu kanıtlamıştır. Evrensel yasalara uymadığı sürece evrende hiçbir tekil şey meydana gelmez. Onlara, bilimin ilkel düşüncenin yerini nasıl aldığını ve ilkel düşüncenin kişisellik merkezli bakışını nasıl çürüttüğünü soracak olursanız, kuşkusuz bunun titiz bir deneysel doğrulama yöntemiyle başarıldığını söyleyeceklerdir. Bilimin kavramlarını, yani kişiliği tamamen reddeden kavramları pratiğe uygularsanız, o zaman doğruluğunu görürsünüz, diyeceklerdir. Onlara göre dünya, sadece kişilikle ilişkili olmayan ve evrensel terimlerle kurduğunuz varsayımları deneysel açıdan doğrulayacak şekilde düzenlenmiştir.

Fakat burada tümüyle zıt bir felsefesi olan zihin sağaltımı hareketinin tamamen benzer bir iddiada bulunduğunu görmekteyiz; sanki gerçekmiş gibi yaşa, yaşanan her gün haklı olduğunu kanıtlayacaktır. Doğanın yönetici enerjileri kişiseldir; kişisel düşünceler güçlerdir; evrenin güçleri tekil ihtiyaç ve taleplere doğrudan cevap verir, gibi önermeler bütün bedensel ve zihinsel deneyimin doğrulayacağı önermelerdir. Deneyim bu ilkel dinsel düşünceleri büyük ölçüde doğrular. Bunun kanıtı da zihin sağaltımı hareketinin basit bir iddia ve ilan yoluyla değil sağlam deneysel neticelerle yayılmasıdır. Zihin sağaltımı, bilimin altın çağını yaşadığı bir dönemde bilimsel felsefeye karşı yürüttüğü saldırgan savaşta bizzat bilimin yöntem ve silahlarını kullanarak başarı sağlamaktadır. Gerçekten ona sığınır ve ondan yararlanmayı kabul edersek, üstün bir gücün bazı

yönlerden bize kendi kendimize bakabileceğimizden daha iyi bakabileceğine inanmak, inancı kuşkudan kurtarmakla kalmaz, inanç burada inandığı şeyin gözlem yoluyla doğrulandığını da görebilir.

İhtidaların nasıl meydana geldiği ve mühtedilerin bunu nasıl onayladığı yaptığım alıntılardan açıkça görülmektedir. Konuyu daha somut bir zemine oturtmak için kısa bir iki alıntı daha yapacağım. Biri şöyle;

> "Öğretiyi hayata geçirirken ilk deneyimlerimden birini şifacıyı gördükten iki ay sonra yaşadım. Ayağımı burkarak yere düşmüştüm. (Dört yıl önce de yine burkmuştum ayağımı, o zaman birkaç ay koltuk değneği ve elastik bileklik kullanmak zorunda kalmıştım, o zamandan beri ayağımı burkmamaya özen gösteriyordum.) Ayağa kalkar kalkmaz kendi kendime pozitif bir telkinde bulundum ve bunu bütün varlığımda hissettim: 'Tanrı'dan başka bir şey yoktur, bütün yaşam ondan gelir. Ayağım burkulamaz veya yaralanamaz, Tanrı ona bakacaktır.' Bir daha hiçbir acı hissetmedim ve o gün iki mil yürüdüm."

Sonraki vaka yalnızca deneyi ve sağlamasını değil, aynı zamanda bir süre önce bahsettiğim edilgenlik ve teslimiyet unsurunu da göstermektedir;

> "Bir sabah alışveriş yapmak üzere çarşıya gittim ve aradan çok geçmemişti ki kendimi kötü hissetmeye başladım. Giderek daha da kötü hissettim, bütün kemiklerim ağrımaya, midem bulanmaya, başım ağrımaya başladı, kısaca bütün bunlar grip belirtileriydi. O sırada Boston'da grip salgını vardı. Gribe yakalanmak üzere olduğumu düşündüm ya da daha kötü bir şeydi. O anda bütün kış boyunca dinlediğim zihin sağaltımı öğretileri aklıma geldi ve işte kendimi sınama fırsatı, dedim. Eve dönerken bir arkadaşla karşılaştım ve nasıl hissettiğimi ona anlatmamak için biraz çaba harcadım. Bu attığım ilk

adım oldu. Hemen yatağa gittim, kocam da doktor göndermek istedi. Ama ona sabaha kadar bekleyip neler olacağını görmeyi tercih ettiğimi söyledim. Sonra hayatımın en güzel deneyimlerinden birini yaşadım.

"Bunu en iyi 'hayat ırmağına uzandım ve ırmak üzerimden akıp gitti,' sözleriyle anlatabilirim. Her türlü hastalık korkusundan sıyrıldım; hevesli ve itaatkârdım. O anda hiçbir entelektüel çaba ya da düşünce silsilesi söz konusu değildi. Kafamdaki baskın düşünce şuydu: 'Ben Rab'bin kuluyum: Dilediğin gibi olsun.'[1] Her şeyin iyi olacağına, her şeyin iyi *olduğuna* dair kusursuz bir güven duyuyordum. İçime her an yaratıcı yaşam akıyordu, kendimi Ebedi Olan'la birlikte, uyum içinde ve onun idrakiyle huzur dolu hissediyordum. Zihnimde uyumsuz bir bedene yer yoktu. Zaman, mekân veya kişi bilincim yoktu; sadece sevgi, mutluluk ve inanç bilincim vardı.

"Bunun ne kadar sürdüğünü veya ne zaman uyuyakaldığımı bilmiyorum ama sabah uyandığımda gayet *iyiydim*."

Bunlar oldukça önemsiz örnekler,[2] fakat bunlardan ille de bir şey alacaksak, o da deney ve sağlama yöntemidir. Şu andaki konumumuz açısından, hastaların kendi imgelemlerinin aldatılmış kurbanları olup olmadığının herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Bu kişilerin kendilerini yaptıkları deneyler sayesinde iyileşmiş gibi görmeleri bunları sisteme döndürmek için yeterliydi. Ayrıca kişinin bu tür sonuçlar alması için belli bir ruh halinde olması gerektiğinin açık olmasına rağmen (çünkü hiç kimse bu şekilde, çağırdığı ilk pratisyen tarafından iyileştirilebileceğinden daha fazla iyileşemez), kendi yabanıl ve ilkel zihinsel iyileşme felsefelerini bunun gibi deneysel yollarla *doğrulatabilenlerin* tek bir komutla daha bilimsel tedaviler adına bundan vazgeçmesi kesinlikle titizlik ve aşırı evhamlılık olur-

[1] Yeni Ahit, Luka 1:38'e gönderme. (e. n.)

[2] Arkadaşlarımdan aldığım diğer iki örnek için bkz. bu dersin Ek'i.

du. Bütün bunlara ne diyeceğiz? Bilim fazla mı iddialı konuştu?

Hizipçi bilim insanlarının iddialarının en hafif şekliyle prematüre olduğunu düşünüyorum. Şu anda ele almakta olduğumuz deneyimler (ve bunlar gibi başka birçok dinsel deneyim türü) evrenin herhangi bir hizbin, hatta bilimsel bir hizbin dikkate aldığından çok daha kapsamlı bir olgu olduğunu açıkça göstermektedir. Sonuçta bütün o doğrulamalarımız, zihinlerimizin tasarladığı, bir şekilde yalıtılmış düşünce sistemleriyle (kavramsal sistemler) örtüşen deneyimlerden başka nedir ki? Ama niçin ortak duyu adına sadece tek bir düşünce sisteminin doğru olabileceğini varsayalım ki? Bütün deneyimlerimizin açık sonucu şudur; dünya birçok düşünce sistemine göre ele alınabilir, farklı kişiler tarafından bu şekilde ele alınmaktadır ve bu tutum, ele alan kişiye her defasında özel bir tür fayda sağlarken, aynı anda başka bir tür fayda dışlanmış veya ertelenmiş olur. Bilim bizlere telgraf ve elektrik ışığı verebilir, hastalıkların teşhisini sağlayabilir ve bazılarını önleyip tedavi edebilir. Zihin sağaltımı şeklindeki din bazılarımıza huzur, ahlaki duruş ve mutluluk verir ve tıpkı bilim gibi bazı hastalıkları engelleyebilir hatta belli tipteki kişileri iyileştirebilir. Bu durumda bilim de din de kullanmasını bilen kişi için dünyanın hazine dairesinin gerçek anahtarıdır. Aynı şekilde her ikisi de bir diğerinin aynı anda kullanılmasının önünde engel değildir. Ayrıca dünya niçin, tıpkı matematikçilerin aynı sayısal ve uzamsal olguları geometriyle, analitik geometri, cebir, kalkülüs veya dörtlü gruplarla ele aldığı gibi, birbirinin içine geçen ve böylece farklı kavramlar kullanarak ve farklı yaklaşımlarla dönüşümlü biçimde ele alınabilen, birçok gerçeklik alanını kapsayacak kadar karmaşık olmasın? Her biri andan ana ve kişiden kişiye değişerek kendi yöntemince doğrulanan din ve bilim bu görüş üzerinden eşit şekilde sonsuz olacaklardır. Tekilleşmiş kişisel güçlere inanan ilkel düşünce her halükârda bilim tarafından alandan uzaklaştırılamayacak gibi gö-

rünmektedir. Çünkü birçok eğitimli insan hala bu düşünceyi, gerçeklikle bağlantıyı sürdürmenin en doğrudan deneysel kanalı olarak görmektedir.[1]

Zihin kürü örneği amacıma o kadar uyuyordu ki bu son gerçekleri önünüze getirmeden önce ondan faydalanmaktan kendimi alamadım, ancak şimdilik bu kısa göstergeyle yetinmeliyim. Sonraki bir derste dinin bilim ve ilkel düşünceyle ilişkileri üzerinde çok daha fazla durmak gerekecektir.

[1] Farklı sistem veya alanların, çoğu filozofun mutlaka gerçekleşeceğini varsaydığı gibi birleşerek tek bir mutlak kavrama dönüşüp dönüşmeyeceği ve bu kavrama nasıl ulaşılacağı soruları ancak gelecekte cevap bulabilecek sorulardır. Kesin olan şey; her biri dünya hakikatinin farklı bir parçasına karşılık gelen, her biri bir ölçüde doğrulanmış olan ve her biri gerçek deneyimin bir kısmını dışarıda bırakan birbirinden farklı kavram çizgilerinin varlığı olgusudur.

Ek
(Bkz. s. 132'deki dipnot)

ÖRNEK I. "Bizzat yaşadığım deneyim şöyle: Uzun zamandır hastaydım ve on iki yıl önce hastalığımın başta gelen sonuçlarından biri olarak bende çift görme (diplopi) ortaya çıkmıştı. Bu yüzden gözlerim okuma ve yazmaya neredeyse hiç müsaade etmiyordu. Bir sonraki sonuç, aniden gelen, müthiş bitkinlik nedeniyle hareket yeteneğimi yitirmem olmuştu. Avrupa ve Amerika'nın en iyi hekimlerinin, beni iyileştirebileceklerini inandığım insanların denetimi altındaydım, ama hiçbir sonuç alamamıştım. Derken, hızla kötüleşmeye devam ettiğim bir sırada zihinsel tedavi hakkında duyduğum bazı şeyler ilgimi çekti. Aslında bundan hiçbir umudum yoktu, yine de *şansımı* denemek istedim, çünkü düşüncelerim bu denemenin aralayabileceği yeni olasılıklara takılmıştı, ayrıca zaten başka bir şansım da yoktu. Boston'da X'e gittim, bazı dostlarım ondan büyük fayda görmüştü ya da gördüklerini düşünüyorlardı; sessiz bir tedaviydi, fazla bir şey söylenmiyordu, söylenen o az şey de zihnimde bir kanaat doğurmuyordu. Meydana gelen etki başka bir kişinin düşünce veya duygusunun, birlikte otururken sessizce benim bilinçsiz zihnime, adeta sinir sistemime nüfuz etmesi gibi bir şeydi. Böyle bir hareketin etkili *olabileceğine* başından beri inanıyordum, çünkü zihinde, bedenin sinirsel faaliyetlerini şekillendirme, etkileme veya engelleme gücü olduğunu biliyordum ve -her ne kadar kanıtlanmasa da- telepatinin mümkün olabileceğini düşünüyordum. Bunu sadece olasılık olarak görüyor, ama tam ikna olmuyor ve imgelemi harekete geçirecek bir mistik veya dinsel inanç duymuyordum.

"Her gün yarım saat şifacıyla birlikte sessizce oturuyordum, ilk başlarda hiçbir şey olmadı; derken, on gün kadar

sonra bir anda ve hızla içimde yeni bir enerji dalgasının, eski mevzilerin ötesine geçen bir güç, sık sık aşmaya çalışmama karşın uzun zamandır hayatımın etrafında aşılamayacak kadar yüksek, gerçek bir duvar oluşturan sınırları yok eden bir güç duygusunun yükselmekte olduğunu fark ettim. Yıllardan sonra ilk kez okumaya ve yürüyüşe başladım; ani, belirgin ve kesin bir değişim vardı. Bu dalga birkaç hafta, belki üç dört hafta yükselmeye devam ediyordu ki yaz gelince, birkaç ay sonra yeniden başlamak üzere tedaviye ara verdim. İyileşme kalıcıydı ve gerilemek yerine sürekli ileri doğru gitmekteydi. Fakat bu iyileşmeyle birlikte etki bir şekilde azalmaya başlar gibi oldu ve gücün gerçekliğine olan güvenimin bu ilk deneyimden itibaren pekişmesine, ayrıca bu güven dolayısıyla sağlığımın ve gücümün daha da artması gerekmesine karşın bir daha inancımın az olduğu ve ümidimin kuşku dolu olduğu o ilk baştaki kadar çarpıcı veya açık bir sonuç alamadım. Böyle bir konuda bütün kanıtları sözcüklere dökebilmek, sonuçların dayandığı şeyleri açık seçik özetlemek kolay değil, ancak o zaman elde ettiğim sonucu (en azından kendime) doğrulayacak bolca kanıtım bulunduğunu ve dolayısıyla o sırada meydana gelen fiziksel değişimlerin öncelikle bir zihin durumu değişikliğiyle içimde biçimlenen bir değişimin sonucu olduğunu; ve ikinci olarak, zihinsel durum değişikliğinin, coşkulu bir imgelemin etkisi veya *bilinçli* biçimde alınan bir tür hipnotik telkin aracılığıyla meydana gelmediğini düşünüyordum. Son olarak değişikliğin, bu yaklaşım fikrini bana aşılamak niyetiyle düşüncelerini bana yönelten başka bir kişiden telepatik olarak aldığım ve dolayımsız bilinç düzeyinin oldukça altında kalan bir zihin katmanına yerleşmiş, daha sağlıklı ve daha enerjik bir yaklaşımın sonucu olduğuna inanıyorum. Hastalığım organik değil sinirsel olarak nitelenebilecek bir hastalıktı, fakat gözlemlediğim deneyimlerden, bu ikisi arasındaki ayrım çizgisinin keyfi bir çizgi olduğu ve sinirlerin iç faaliyetleri, beslenmeninse bütün bedeni yönettiği sonucuna vardım. Bence, merkezi sinir sistemi yerel merkezleri tetiklemek ve engellemek suretiyle herhangi bir hastalık üzerinde büyük etki yapabilir, yeter ki kullanılabilsin. Benim düşünceme göre soru, bunun nasıl kullanılabileceği sorusu-

dur. Ayrıca zihin yoluyla tedaviden elde edilen sonuçlar arasındaki belirgin farklılıklar ve değişkenlik, işleyen güçler ve bunları etkili hale getirmenin yolları hakkında henüz ne kadar bilgisiz olduğumuzu göstermektedir. Bu sonuçların tesadüfi olmaması benim kendimle ilgili gözlemimle örtüşmekte ve diğerleri de emin olmamı sağlamaktadır; bilinçli zihnin, imgelemin birçok vakada bir etken olarak yer aldığı kesinlikle doğrudur. Fakat bunlar diğer birçok vakada ve bazen de çok olağanüstü vakalarda bir etken olarak yer almamaktadır. Ben genel olarak, iyileşme faaliyetinin doğal olarak bilinç*dışı* zihin düzleminden kaynaklanması gibi, en güçlü ve en etkili izlenimlerin de daha sağlıklı bir zihinden henüz bilinmeyen, incelikli bir yöntemle, gizli bir sempati yasası aracılığıyla *doğrudan* alınıp yeniden üretilen izlenimler olduğunu düşünüyorum."

ÖRNEK II. "Küçük kızımızı, dostların sıkıştırması üzerine ve (muhtemelen bir Hıristiyan Bilimciyle yaşanan eski, başarısız bir deneyimden dolayı) hiç de inanmadan ve herhangi bir umut beslemeden, bir şifacının gözetimine bıraktık ve kızımız, hekimlerin oldukça cesaret kırıcı bir teşhis koyduğu hastalıktan kurtuldu. Durum ilgimi çekti, bu şifa yönteminin felsefesini ve yöntemini dikkatle incelemeye başladım. İçime giderek bir huzur ve sükûnetin yerleşmesiyle halim büyük ölçüde değişti. Çocuklarım ve dostlarım bu değişimi fark ederek yorumlarda bulundular. Her türlü öfke duygusu yok olmuştu. Hatta yüzümün ifadesi bile belirgin bir biçimde değişmişti.

"Hem özel hem de genel tartışmalarda hazımsız, saldırgan ve hoşgörüsüzdüm. Başkalarının görüşlerine karşı son derece hoşgörülü ve anlayışlı olmaya başladım. Sinirli ve hırçındım, haftada iki üç kez eve sindirim bozukluğu ve nezleden kaynaklandığını sandığım şiddetli bir baş ağrısıyla dönüyordum. Rahatladım, nazikleştim ve bütün bedensel sorunlar tamamen ortadan kalktı. İş görüşmeleri sırasında neredeyse hastalıklı denebilecek bir umutsuzluğa kapılırdım. Artık herkesle özgüven ve iç huzuru içinde görüşüyorum.

"Bencilliğimin giderek ortadan kalktığını söyleyebilirim.

Sadece büyük ve nefsani bencillikleri değil, aynı zamanda daha gizli ve genellikle anlaşılmayan, kendini üzüntü, keder, pişmanlık, kıskançlık gibi biçimlerde dışa vuran bencillikleri de kastediyorum. Bu, Tanrı'nın içkinliğinin ve insanın gerçek, içsel benliğindeki tanrısallığın gerçekleşmesi doğrultusunda bir gelişmeydi."

VI. ve VII. Dersler
Hasta Ruh

Son dersimizde sağlıklı zihin yapısını, yani yapısal olarak uzun süreli acı çekme eğilimi olmayan ve sahip olduğu eğilim -şeylere iyimser bakma eğilimi-, içinde bireyin karakterinin oluştuğu kristalleşmiş bir suya benzeyen mizacı ele almıştık. Bu mizacın nasıl değişik bir din türünün; iyiliği, hatta dünya hayatındaki ana iyiliği rasyonel bir varlığın esas ilgisi olarak gören bir dinin temeli haline gelebildiğini görmüştük. Bu din, evrenin daha kötücül yanlarını sistematik biçimde ciddiye almayarak ya da fazla önemsemeyerek, düşünsel hesapların içine katmayarak, hatta zaman zaman varlıklarını doğrudan reddederek, evrenin bu yanlarıyla hesaplaşmaya yöneltir. Kötülük bir hastalıktır; hastalık için endişe etmekse o hastalığa eklenen ayrı bir tür hastalıktır. Hatta pişmanlık ve vicdan azabı gibi, iyilik elçilerinin karakterlerinde bulunan duygulanımlar bile marazi ve rehavete yol açan dürtüler olabilir. En iyi pişmanlık ayağa kalkarak doğruluk adına hareket etmek ve günahla girilen ilişkileri unutmaktadır.

Spinoza felsefesinin özünde böyle bir sağlıklı zihin yapısı örülüdür ve bu felsefenin çekiciliğinin sırlarından biri de budur. Spinoza'ya göre Aklın yönettiği kişi, baştan sona iyinin zihni üzerindeki etkisiyle yönetilir. Kötülük bilgisi "yetersiz" bir bilgidir, sadece köle zihinlere uyar. Bu nedenle Spinoza pişmanlığı kategorik olarak reddeder. İnsan hata yaptığında, der;

"Kişi belki vicdan azabı ve pişmanlığın yarattığı acıla-

rın kendisini doğru yola sokmasını bekleyebilir ve dolayısıyla (herkeste olduğu gibi) bu duygulanışların iyi şeyler olduğu sonucuna varabilir. Ama soruna yakından bakacak olursak, bunların sadece iyi olmamakla kalmayıp, aksine zararlı ve kötü tutkular olduğunu görürüz. Çünkü akıl ve hakikat sevgisiyle vicdan ve pişmanlık endişesinden daha iyi uyuştuğumuz açıktır. Bunlar zararlı ve kötüdür, çünkü özel bir keder türü oluştururlar; kederin zararlı olduğunu zaten kanıtladım ve onu hayatımızdan uzak tutmaya çalışmamız gerektiğini gösterdim. Vicdanın rahatsızlığı ve pişmanlık bu türden bir durum olduğu için, bu tür ruh hallerinden sistematik olarak uzak durmalı ve kaçınmalıyız."[1]

Günahtan pişmanlık duymanın en baştan beri çok önemli bir dinsel eylem olduğu Hıristiyanlık bünyesindeki sağlıklı zihin için pişmanlık, ama ılımlı bir yorumla alınan pişmanlık, her zaman öne çıkarılmıştır. Böylesi sağlıklı zihin yapısındaki Hıristiyanlara göre pişmanlık, günah işledikten sonra sızlanıp kıvranmak değil, *günahtan uzaklaşmak* demektir. Katolik günah çıkartma ve günahların bağışlanması uygulaması bir yönüyle, sağlıklı zihin yapısını sistematik olarak ön planda tutma yöntemidir. Bu yolla kişinin günahla hesabı dönemsel olarak görülür ve denetlenir, böylece eski borçlar halledilmiş olarak temiz bir sayfa açılır. Herhangi bir Katolik günah çıkardıktan sonra kendini ne kadar temiz, taze ve özgür hissettiğini söyler. Martin Luther, sözünü ettiğimiz, esas anlamıyla alınan sağlıklı zihin tipine kesinlikle girmemekteydi ve günahla-

---

[1] *Tract on God, Man, and Happiness*, Kitap ii. böl. x.

[W. James kullandığı bu biraz serbest çeviriyi kimin yaptığını belirtmemiş. Alıntı, ilk olarak Flemenkçe mi yazılıp yazılmadığı -hatta bazılarınca Spinoza'ya aidiyeti- tartışılan *Korte Verhandeling van God, den Mensch, En des Zelfs Welstand* (*Tanrı İnsan ve İnsan Mutluluğu Üzerine Kısa İnceleme*) adlı, Türkçeye 'Kısa İnceleme' adıyla, Emine Ayhan tarafından (Dost Kitabevi Yay.,) çevrilen kitaptan. Haliyle Türkçe ve diğer İngilizce çevirileri biraz farklı. (e. n.)]

rın rahip tarafından bağışlanmasını reddetmekteydi. Ancak bu pişmanlık konusunda, tam da kendi Tanrı kavramının genişliğinden kaynaklanan, sağlıklı zihin yapısına dair birtakım düşünceleri vardı. Şöyle diyor Luther;

> "Keşiş olduğum dönemlerde bedensel bir ayartıya kapıldığım, yani kötü bir duygu, tensel bir arzu hissettiğim, öfkelendiğim, nefret ettiğim veya bir biraderi kıskandığım zaman kötü bir kazaya uğramış gibi hissederdim. Vicdanımı sakinleştirmek için birçok yollar denerdim, ama bir türlü başaramazdım. Çünkü şehvet ve tensel ayartı hep geri dönerdi, rahatlayamazdım, zihnim sürekli bu düşüncelerle boğuşup dururdu; 'şu günahı işledin', 'ruhuna kıskançlık, sabırsızlık ve benzeri günahlar bulaştı', 'dolayısıyla sen bu kutsal düzene boşuna katıldın, yaptığın iyi işlerin hiçbir yararı yok'. Ama Pavlus'un şu sözlerini şayet doğru anladıysam: 'Çünkü ten Ruh'a, Ruh da tene karşı olanı arzular. Zira yapmayı istediğiniz şeyleri yapamayasınız diye, bunlar birbirine zıttırlar'[1] o zaman kendime bu kadar eziyet etmeyip, artık sık sık yaptığım gibi kendi kendime şunu düşünmeli ve söylemeliydim: 'Martin, günahtan tamamen arınamazsın, çünkü senin bir bedenin var. Bu nedenle onunla savaşmalısın.' Hatırlıyorum da Staupitz 'Tanrı'ya binlerce kez daha iyi bir insan olacağıma dair söz verdim. Ama sözümü tutamadım. Bir daha böyle bir söz vermeyeceğim. Çünkü deneyimlerimden böyle bir sözü tutamayacağımı anladım. Dolayısıyla Tanrı, İsa aşkına bana merhamet ve iyi muamele etmezse verdiğim sözlere karşılık yaptığım şu kadarcık iyi şeyle onun karşısına çıkamam,' demeyi alışkanlık haline getirmişti. [Staupitz'in] Bu sözü sadece bir hakikat değil, aynı zamanda ilahi ve kutsal bir çaresizlikti; kurtulacak herkesin bunu hem ağızdan hem de yürekten itiraf etmesi gerekir. Doğru davranmış olmak için değil ilahi sorumluluk için. Sonra

[1] Yeni Ahit, Galatyalılar'a Mektup 5:17. (e. n.)

sulh getiren İsa'ya bakarlar; onların günahları için canını veren İsa'ya. Böylece bedenlerindeki günahın geri kalanının sorumluluğunun kendilerinde olmadığını, özgürce affedildiğini bilirler. Buna rağmen, arzularına *teslim olmamak* için bedene karşı ruhen mücadele ederler ve bedenin öfkelenip isyan ettiğini hissetmelerine ve zaafları yüzünden bazen günaha girmelerine rağmen yılmazlar, ayrıca bu durumun ve bu tür yaşamın, içlerinden geldiği şekilde davranmanın Tanrı'nın hoşuna gitmediğini düşünmezler; inançla ayağa kalkarlar."[1]

Cizvitlerin, Dingincilik (*Quietism*)'in kurucusu, ruhani deha Molinos'a atfettikleri ve onu lanetlemelerine neden olan sapkınlıklardan biri de onun pişmanlığa yönelik sağlıklı zihinden çıkmış düşüncesiydi;

"Hata yaptığın zaman, nasıl bir hata olursa olsun dert etme ve kendini üzme. Çünkü bunlar bizim ilk günahla lekelenmiş, zayıf doğamızın sonuçlarıdır. Herhangi bir hata yaptığın zaman insanlığın düşmanı seni hatalar içinde yüzdüğüne, Tanrı'nın gözünden düştüğüne ve ilahi lütuftan mahrum bırakılacağına, zaaflarının yüzüne vurulacağına ve bunların büyütüleceğine inandırır. Böylece bu vesveselerin her gün başına kakılmasıyla ruhun iyiye gideceğine kötüye giderken o hataları yapmaya da devam edersin. Ah, kutsanmış ruh, aç gözlerini! Zayıflığını aklından çıkarmadan, tanrısal merhamete güvenerek bu şeytani telkinlere kapıyı kapa. Bir yarışmada en önde koşarken düşen birinin, ağlayarak kendini yerlere çalıp düşüşüne sızlanması sadece aptallık değil midir? Hey birader (diyeceklerdir ona), vakit kaybetmeden kalk ve tekrar koşmaya başla, çünkü hemen kalkıp yarışa devam eden kişi hiç düşmemiş gibi olur. Bir kere de düşsen bin kere de düşsen sana gösterdiğim çareye başvur, yani ilahi merhamete sevgiyle güven. Korkaklıkla ve boş

[1] *Commantary on Galatians* (*'Galatyalılar'a Mektup'un Tefsiri*), Philadelphia: 1891, ss. 510-14 (özet).

düşüncelerle savaşırken kullanman gereken silahlar işte bunlardır. Kullanman gereken yöntem budur; yoksa zaman kaybetmek, canını sıkmak ve bir iyilik doğurmayacak şeylerle uğraşmak değil."[1]

Şimdi bu tür 'sağlıklı zihin' bakış açılarının -bunları kötülüğü en aza indirmenin bilinçli yolu olarak görecek olursak eğer- karşısında, tamamen tersi bir bakış açısı vardır. Yani hayatın kötü veçhelerinin tam da hayatın özü olduğu ve dünyanın anlamının en iyi, bu kötü veçheleri ciddiye alarak anlaşılabileceği inancına dayanan, -dilerseniz böyle adlandıralım- kötülüğü azamileştirme yolu vardır. Şimdi bu daha hastalıklı bakış açısı üstünde düşünmemiz gerekiyor. Fakat son dersimizi 'hayata sağlıklı bakış' yöntemi üstüne genel felsefi düşüncelerle bitirdiğimiz için, bu noktada daha ağır olan görevimize dönmeden önce bu konu üstüne başka bir felsefi düşünce daha dile getirmek isterim. Bu kısa ertelemeyi bağışlayın.

Kötülüğün, varlığımızın özsel parçası ve hayatı yorumlamanın anahtarı olduğunu kabul edecek olursak, din felsefelerinde her zaman güçlükle sırtlandığı görülen bir yükün altına gireriz. Tektanrıcılık ne zaman sistematik bir evren felsefesine dönüşse, Tanrı'nın 'her şey' olmaktan daha az bir şey olmasını kabullenmek istemez. Başka bir deyişle, felsefi tektanrıcılık her zaman tümtanrıcı (panteistik) ve monistik olma, ayrıca dünyayı soyut bir olgunun birliği olarak görme eğilimi göstermiştir. Bu ise popüler veya pratik tektanrıcılıkla, yani az veya çok samimi olarak çoğulcu olan -ama elbette bu, onun çoktanrıcı olduğu anlamına gelmez- tektanrıcılık türüyle uyuşmamaktadır. Bu tektanrıcılık türü evrenin birçok kökensel ilkeden oluştuğu iddiasından hoşnut görünmektedir; yeter ki tanrısal ilkenin en üstün ilke olduğuna ve diğer ilkelerin onun altında geldiğine inanmamıza izin verilsin. Bu ikinci durumda

[1] Molinos, *Spiritual Guide*, Kitap II., böl. xvii., xviii. (özet).

Tanrı kötülüğün varlığından mutlak olarak sorumlu değildir; Tanrı, ancak sonunda kötülük yenilemeseydi sorumlu olurdu. Oysa monistik veya panteistik bakışta her şey gibi kötülüğün kaynağının da Tanrı'da bulunması gerekir. Bu bakıştaki sorun şudur: Eğer Tanrı kesinlikle iyi ise o zaman bu nasıl mümkün olmaktadır? Dünyanın 'kusursuz, tek bir olgudan ibaret birlik' olarak göründüğü her felsefe tarzında karşımıza bu güçlük çıkmaktadır. *Birey* böyle bir birliktir, en kötü kısımlar gibi en iyi kısımlar da onun özüne dahildir ve bir bireyin neyse o olabilmesi için ikisi de gereklidir. Çünkü bireydeki herhangi bir kısım kaybolacak veya değişecek olsa, o kişi artık *aynı* birey olamaz. Günümüzde hem İskoçya'da hem de Amerika'da coşkulu temsilcileri bulunan mutlak idealizm felsefesinin, bu güçlüğe karşı, tıpkı skolastik tektanrıcılığın kendi döneminde verdiği mücadeleye benzer bir mücadele vermesi gerekmektedir. Her ne kadar burada, muamma yaratacak, hiçbir spekülatif güçlük olmadığını söylemek için erken olsa da, bu meselede açık seçik bir güçlüğün olmadığını söylemek pekâlâ mümkündür. Ayrıca burada paradokstan kaçınmanın tek *açık* yolunun monistik varsayımdan tamamen vazgeçmek ve dünyanın ilk günden beri, mutlak yekpare bir olgu olarak değil de kümeler veya üst ve alt şeylerin, üst ve alt ilkelerin toplamı olarak, çoğulcu bir formda var olduğunu kabul etmek de pekâlâ mümkündür. Çünkü o zaman kötülüğün de özsel olması gerekmeyecektir; kötülük böylece kendisinin dışındakilerle birlikte yaşama hakkı veya mantığı olmayan, anlaşılır biçimde en sonunda kurtulmayı umabileceğimiz bağımsız bir bölüm olabilir ve belki de hep öyle olmuştur.

Bu durumda, tanımladığımız şekliyle sağlıklı zihin ilkesi ağırlığını kesinlikle bu çoğulcu bakış açısından yana koyacaktır. Monistik felsefeci, Hegel'in dediği gibi, mevcut olanın akla uygun olduğunu ve diyalektik açıdan gerekli bir unsur olan kötülüğün de bütüncül hakikat sistemine eklenmesi, burada korunması, kutsanması ve bu sistemde

kendine ait bir işlevi olması gerektiğini öyle veya böyle söylemek durumunda kalacaktır ki bu sağlıklı zihnin söylemeyeceği bir şeydir.[1] Kötülük, diye düşünür sağlıklı zihin, kesinlikle akıldışıdır ve bütüncül hakikat sistemine eklenmesi, bu sistemde korunması ve kutsanması *gerekmez*. Kötülük Tanrı için kesinlikle nefret edilesi bir şey, yabancı bir gerçekdışılık, bir kenara atılması ve reddedilmesi gereken, mümkünse onu hatırlatan her şeyden kurtulunması ve unutulması gereken batıl unsurdur. Mevcut bütünle birlikte var olmayan bu kötülük ideali yalnızca mevcut olandan çekip alınmış bir parçadır; bu hastalıklı, aşağılık ve dışkı gibi şeyle açıkça hiçbir bağlantısı olmayan mevcut olandan.

Bu noktada elimizde, bize açıkça ve doğrudan verili ilginç bir kavram; 'evrenin öteki unsurları' kavramı bulunmaktadır; yani evrenin, diğer unsurlarla birlik içinde akla uygun bir bütün oluşturmayan ve bu diğer unsurların kurduğu bakış açısından sadece uyumsuz, rastlantısal -bir "çöp"- ve evrende yeri olmayan bir şey olarak görülebilecek öteki unsurları kavramı. Şimdi sizden bu kavramı unutmamanızı istiyorum; çünkü çoğu filozof bunu ya unutmuş ya da ondan söz etmeye değmeyecek kadar küçümsemiş gibi görünse de nihayetinde bu kavramın bir hakikat unsuru içerdiğini kabul etmemiz gerektiğine inanıyorum. Zihin sağaltımı öğretisi böylece bir kez daha saygınlık ve önem kazanır gibi görünmektedir. Bu ilkenin gerçek bir din olduğunu ve sadece hastalığı tedavi etmek adına imgeleme başvurmaktan ibaret olmadığını gördük; deneysel doğrulama yönteminin bilimsel yöntemden farklı

---

[1] Birçok zihin sağaltımı yazarının monistik sözlerine rağmen bunu söylüyorum; çünkü bu sözler hastalıklara yaklaşımlarıyla örtüşmemektedir ve mantıksal olarak, kendilerini bağladıkları üstün bir Varlık'la bir olma deneyiminin içinde bulunmadıkları kolayca gösterilebilir. Üstün Varlık'ın mutlak bir şeyler bütünü olması gerekmez, dinsel deneyim hayatının onu yalnızca bir parça olarak; en ideal parça olsa bile bir parça olarak görmesi fazlasıyla yeterlidir.

olmadığını gördük; şimdi de zihin sağaltımının dünyanın metafizik yapısına dair iyi tanımlanmış bir kavrayışa sahip olduğunu görmekteyiz. Bu durumu dikkate alarak, konunun üstünde bu kadar fazla durmamı hoş karşılayacağınızı ümit ediyorum.

Şimdi bir süre için bütün bu düşünce yöntemini bir kenara bırakalım ve kötülük bilincinin yükünü üstünden kolayca atamayıp, doğuştan itibaren onun yüzünden ıstırap çekmeye yazgılı olanlara dönelim. Sağlıklı zihin yapısında hem görece sığ hem de derin düzeylerin, hem salt hayvani mutluluğa benzer mutluluk hem de görece ıslah edilmiş mutluluk türlerinin bulunması gibi, hastalıklı zihinde de farklı düzeyler bulunmaktadır ve bunların her biri diğerinden daha zorludur. Kötülüğün sadece *şeylerle* uyumsuzluk, insanın çevreyle yanlış iletişim kurması anlamına geldiğini düşünen insanlar vardır. Böyle bir kötülük doğal düzlemde, en azından teorik olarak, iyileştirilebilirdir, çünkü sadece kendini veya şeyleri ya da her ikisini aynı anda değiştirmek suretiyle iki şey birbirine uydurulabilir ve her şey tekrar yoluna girebilir. Fakat bir de kötülüğü, yalnızca öznenin belli dış şeylerle ilişkisi olarak değil, daha radikal ve daha genel bir şey olarak; hiçbir çevresel değişikliğin yahut yüzeysel bir içsel benlik değişikliğinin iyileştiremeyeceği ve doğaüstü bir deva gerektiren, özden gelen bir yanlışlık veya kusur olarak görenler vardır. Latin ırkları genel olarak kötülüğü ilk biçimde, yani hastalıklardan ve günahlardan oluşan çoğul ve düzeltilebilir bir şey gibi görme eğilimindeyken; Cermen ırkları Günah'ı tekil olarak -büyük G harfiyle- doğal kimliğimizin içine işlemiş ve bölük pörçük, yüzeysel işlemlerle yok edilmesi mümkün olmayan bir şey olarak görme eğilimindeydiler.[1] Buradaki ırklar karşılaştırmasında istisnalar olabilir kuşkusuz, ancak dinde kuzey üslubunun daha çok kötümser inanca yatkın olduğu ve bunun daha aşırı biçimlerinin

[1] Bkz. J. Milsand, *Luther et le Serf-Arbitre*, 1884 (birçok yerde).

incelememiz çerçevesinde daha öğretici olacağı açık. Yeni psikoloji, bir zihin durumundan başka bir zihin durumuna geçiş noktası anlamına gelen "eşik" sözcüğünü sıkça kullanmaya başladı. Böylece, bir kişinin dikkatini çekmek için gereken ses, baskı ve diğer dış uyarıcıların miktarını göstermek için genel olarak kişinin bilinç eşiğinden söz etmekteyiz. Eşiği yüksek olan bir kişi gürültünün ortasında bile uyuyabilirken, eşiği düşük kişi anında uyanacaktır. Aynı şekilde, bir kişi en küçük duyusal değişikliğe bile duyarlı ise, o kişinin düşük bir "değişim-eşiği" olduğundan söz ederiz, zihni burayı kolayca aşarak söz konusu değişimin bilincine geçer. Yine aynı şekilde bir "acı eşiği"nden, "korku eşiği"nden, "mutsuzluk eşiğinden" söz edebilir ve bazı insanların bilinçlerinin bunları kolayca aştığını, bazılarındaysa bu eşiğin oldukça yüksek olduğunu görürüz. İyimser ve sağlıklı zihin sahibi kişi alışkanlık gereği mutsuzluk çizgisinin güneşli tarafında yaşarken, depresif ve melankolik onun ötesinde, karanlıkta ve kuruntu içinde yaşar. Hayata, hesaplarına yazılmış bir iki şişe şampanyayla başlayan insanlar vardır; bazılarıysa acı eşiğine yakın doğmuş gibidirler, bunlar en küçük bir uyaranla eşiği aşıverirler.

Acı eşiğinin bir tarafında yaşayan kişinin, eşiğin öteki tarafında yaşayan kişiden farklı bir din türüne ihtiyaç duyması gerekirmiş gibi görünmüyor mu? Bu noktada doğal olarak, farklı din türlerinin farklı ihtiyaç türleriyle bağlantılı olması sorunu gündeme gelmekte ve ciddi bir soruna dönüşmektedir. Ancak bunu genel hatlarıyla ele almadan önce, sağlıklı zihnin karşıtı olarak adlandırabileceğimiz hasta ruhların kendi hapishanelerinin sırları ve kendilerine özgü bilinçleri hakkında söyleyeceklerini dinlememiz gerekmektedir. Öyleyse kararlılıkla sırtımızı 'bir kez doğanlara' ve onların gök mavisi iyimser ilkelerine dönelim; görünenlere rağmen "Yaşasın Evren! Tanrı Cennetinde, dünyada her şey yolunda," diye bağırmakla yetinmeyelim. Bunun yerine merhamet, acı ve korkunun, çaresizlik duy-

gusunun daha geniş bir bakış açısı açıp açamayacağını ve elimize durumun anlamını açıklayacak daha karmaşık bir anahtar verip vermeyeceğini görelim.

Her şeyin başında, böylesine az güvenilir olan şeyler dünyanın parlak deneyimleri olarak nasıl sağlam bir dayanak noktası *oluşturabilir* ki? Bir zincir en zayıf halkası kadar sağlamdır ve hayat da nihayetinde bir çeşit zincirdir. Sağlıklı ve zengin bir varoluşta kaç hastalık, tehlike ve felaket halkası araya girebilir? Yaşlı şairin dediği gibi, her zevk çeşmesinden acı bir şey çıkar; bir mide bulantısı, hazzın ölmesi, bir melankoli esintisi, matem çanı çalan şeyler, sanki derin bir yerden geliyormuş duygusu yaratırlar ve genellikle son derece de inandırıcı olurlar. Kapağın düşmesiyle piyanonun susması gibi, bunların değmesiyle de hayatın çınlamaları duruverir.

Kuşkusuz müzik tekrar başlayabilir - tekrar tekrar - aralıklarla. Ancak sağlıklı zihin bundan sonra çaresiz bir tehlike duygusuna kapılır. Ara ara çalan bir zildir bu; arada, rastgele soluklanmak için durur.

Bu türden sağlıklı zihne sahip bir kişinin bu iç karartıcı aralıkları kendi kişiliğinde hiç yaşamadığını varsaysak bile, eğer kendi üzerine düşünen biriyse, kendi yazgısını diğerlerininkilerle birlikte genelleştirmeli ve onların yanında sınıflandırmalıdır; böyle yaparak kaçışının şanslı bir tesadüf olduğunu ve özünde diğerlerinden farklı olmadığını görmelidir. Pekâlâ tamamen farklı bir yazgıyla doğmuş olabilirdi. O halde gerçekten sahte bir güvenlik bu! İçindeyken söylenebilecek en iyi şey "Tanrı'ya şükür, bu kez bana dokunmadı!" olan bir hal nasıl bir bakış açısıdır? Bunun kutsallığı kırılgan bir kurgu değil midir? Ondan aldığınız zevk bir dolandırıcının işini başardıktan sonra kıs kıs gülmesinden çok farklı olmayan kaba bir keyif değil midir? Tabii o koşullarda bu gerçekten bir başarıysa! Bütün dünyanın kıskançlıkla baktığı mutlu bir adamı alın, on vakadan dokuzunda en derindeki bilinci başarısızlık bilincidir. Bu kişinin başarma idealleri, başarılarının kendisin-

den çok daha yüksektir, ya da kimsenin hakkında bir şey bilmediği ama kendini içerden tanıyan bu kişinin yetersiz bulduğu gizli idealleri vardır.

Goethe gibi galip bir iyimser bile kendini bu şekilde ifade ederken, daha az başarılı insanlar ne yapmalı?

> 1824'te, "Varlığıma karşı," diye yazıyor Goethe, "bir şey söylemeyeceğim. Ama aslında acı ve külfetten başka bir şey değil. Bütün bu 75 yıl boyunca üst üste, kendimi gerçekten iyi hissettiğim dört hafta geçmedi. Her defasında yukarı taşınması gereken bir kayanın sürekli aşağı yuvarlanmasından başka bir şey değil."

Hangi yalnız adam Luther kadar başarılı olabildi? Ama buna rağmen o, yaşlanıp da geride bıraktığı yaşamına baktığında tam bir başarısızlıktan başka bir şey görmedi;

> "Yaşamaktan iyice yoruldum. Gelip beni alması için Rabbe dua ediyorum. Kıyametiyle birlikte gelsin. Boynumu uzatacağım, gök gümbürdeyecek ve ben kımıldamayacağım." -Ve elinde beyaz akikten bir kolyeyle ekliyor: "Ey Tanrım, gecikmeden gel. Bu kolyeyi seve seve yiyip yutmaya bile razıyım, yeter ki hüküm yarına kadar gelsin." Bir gün yaşlı Elektör Prenses Luther'le yemek yerken ona şöyle dedi: "Doktor, umarım kırk yıl daha yaşarsınız." "Madam," diye cevap verdi o da, "kırk yıl daha yaşayacağıma, Cennet şansımı kaybetmeyi tercih ederim."

'Başarısızlık hep başarısızlık!' dünya her dönemeçte böyle damgalıyor bizi. Her yere hatalarımızı, kötülüklerimizi, kaybedilmiş fırsatlarımızı ve yetersizliklerimizin anılarını saçıyoruz. Sonra da dünya birden, ne ezici bir şiddetle yok eder bizi! Bedenin her bir parçasının kendi kanıyla yıkanmasından başka hiçbir basit ceza, salt özür ya da resmi kefaret dünyanın isteklerini tatmin edemez. İnsanoğlunun bildiği en ince ıstırap biçimleri işte bu sonuçları doğuran,

zehirli aşağılamalarla bağlantılıdır. Ancak bunlar esasa dahil insani deneyimlerdir. Oldukça yaygın ve ortadan kalkmayan bir işleyiş açıkça hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Robert Louis Stevenson şöyle yazıyor; "İnsan yazgısında, bizzat körlüğün bile görmezden gelemeyeceği bir unsur vardır; yapmaya niyetlendiğimiz her şeyde aslında başarısızlığa niyetlenmişizdir. Payımıza düşen yazgı başarısızlıktır."[1] Doğamızın kökeninde başarısızlık olduğuna göre, teologların bunu özsel kabul etmeleri ve yaşamın anlamına dair derin duyuşa ancak bunun yol açtığı kişisel aşağılanma deneyimiyle ulaşılabileceğini düşünmeleri şaşırtıcı bir durum mudur?[2]

Ancak bu, dünya-bulantısının sadece ilk aşamasıdır. İnsanın duyarlılığını biraz daha artırırsanız, mutluluk eşiğinin biraz daha ötesine taşırsanız, başarılı anların iyi niteliği bozulur ve kirleniverir. Bütün doğal iyilikler yok olur. Zenginlikler uçup gider; ün bir soluktur; sevgi bir aldatmacadır, gençlik, sağlık ve zevk yok olur. Ucunda her zaman yanılgı ve hayal kırıklığı olan şeyler ruhumuzun istediği gerçek iyilikler olabilir mi? Her şeyin arkasında büyük evrensel ölüm heyulası, her şeyi saran siyahlık vardır;

> "İnsanın, şu Güneş'in altında yaptığı şeylerin amacı nedir? Ellerimle yazdığım bütün o eserlere baktım da

---

[1] Sağlıklı zihinlere özgü yapısıyla şöyle eklemektedir: "Bizim işimiz neşeli bir şekilde başarısız olmaya devam etmektir."

[2] Birçok kişinin Tanrı'sı, dünya yargısının başarısızlıkları hakkında verdiği lanetli hükme karşı başvurdukları bir temyiz mahkemesinden başka bir şey değildir. Bize göre, günah ve hatalarımızın bedelinin ödetilmesinden sonra geriye genellikle bir değer tortusu kalır; bunları kabullenme ve reddetme yeteneğimiz en azından *in posse* daha iyi bir 'kendiliğin' tohumudur. Fakat dünya bizimle *in posse* değil *in actu* ilgilenir, dışarıdan tahmin edilemeyen bu gizli tohumu asla hesaba katmaz. Dolayısıyla böylece, içimizdeki kötüyü ama aynı zamanda iyiyi de bilen ve adil olan, her şeyi bilen Tanrı'ya döneriz. Tövbemizi merhametiyle kabul etmesi için yalvarırız. Nihai olarak sadece her şeyi bilen Tanrı tarafından yargılanabiliriz. Bir Tanrı ihtiyacı kesinlikle işte böyle bir yaşam deneyiminden ortaya çıkmaktadır.

hepsinin boş ve ruh eziyeti olduğunu gördüm. İnsanoğlunun başına gelen şey hayvanların da başına geliyor; biri ölüyorsa öteki de ölüyor; hepsi topraktan geldi, hepsi toprağa dönecek.... Ölüler hiçbir şey bilmez, artık taltif de edilmezler; çünkü unutulup gitmişlerdir. Sevgileri, nefretleri ve kıskançlıkları artık bitmiştir. Güneşin altında yapılan hiçbir şeyde payları yoktur... Işık gerçekten hoş bir şeydir, gözlerin güneşi görmesi mutluluk verici bir şeydir. Ama insan uzun yıllar yaşamış ve bütün bunları tatmışsa, karanlık günleri hatırlasın; çünkü onlar da çok olacak."

Özetle, yaşamla yaşamın olumsuzlanması iç içe geçmiştir. Ancak yaşam iyiyse, olumsuzlanması kötü olmalıdır. Buna rağmen ikisi de varoluşun aynı derecede olmazsa olmaz gerçekleridir. Böylece bütün doğal mutluluğa bir çelişki bulaşmış gibidir; onu mezarın esintisi sarmıştır.

Eşyanın bu durumuna dikkat eden ve böyle bir düşüncenin yol açtığı tat kaçıran ürpertiye kapılan biri için sağlıklı zihnin sağlayabileceği tek rahatlama yolu şunu söylemektedir: "Saçma sapan şeyler bunlar, çık da biraz dolaş!" yahut "neşelen, kadim dostum, bundan sonra iyi olacaksın, yeter ki hastalık hastası olmayı bırak!" Peki ama, ne kadar ciddi olursa olsun, böylesine kaba bir konuşma akılcı bir cevap olabilir mi? Sadece anlık, tesadüfen gelen doğal iyiliğe güvenen gamsızlığa dinsel bir değer atfetmek unutkanlığın ve sığlığın kutsanmasından başka bir şey değildir. Aslında sorunlarımız *bu* tedaviyle iyileşmeyecek kadar derindir. Kafamızı bulandıran şey, *ölebileceğimiz*, hastalanabileceğimiz gerçeğidir; şu an yaşadığımız ve iyi olduğumuz gerçeği bu kafa bulanıklığının düzeltilmesi için yeterli değildir. Ölümle bağlantılı olmayan bir yaşama, hastalığa açık olmayan sağlığa, yok olmayacak iyiliğe; doğanın iyiliklerinin ötesine geçen bir iyiliğe muhtacızdır.

Her şey ruhun uyumsuzluklara ne kadar duyarlı olduğuna bağlıdır. Bu tür bir bilinç yapısında olan bir arkada-

şım "Benim sorunum, ortak mutluluğa ve ortak iyiliğe çok fazla inanmam," demişti, "ve hiçbir şey beni bunların geçici olduğuna ikna edemez. Bunun mümkün olma ihtimalinden dehşete düşüyor ve rahatsız oluyorum." Çoğumuz da öyleyiz; hayvani heyecan ve içgüdünün biraz yatışması, hayvani inatçılığın biraz kırılması, biraz sinirsel zayıflık ve acı eşiğinin düşmesi her sıradan zevk kaynağımızın çekirdeğindeki kurtçuğu büsbütün açığa çıkarır ve bizi melankoli metafizikçilerine dönüştürür. Yaşama kıvancı ve dünyanın görkemi yok olup gider. Nihayetinde sorun hayat dolu gençlikle ak saçlı ihtiyarlık arasındaki kavgadan başka bir şey değildir. Son sözü yaşlılık söyler: Ne kadar coşkulu başlarsa başlasın, hayata salt natüralistik bakış en sonunda hüzünle sonuçlanır.

Her salt pozitivist, agnostik ve natüralisttik felsefi yaklaşımın özünde bu hüzün yatar. İyimser sağlıklı zihin tuhaf, yok sayma, unutma ve anı yaşama gücüyle elinden geleni yapsa da arkadaki kötü zemin hâlâ oradadır ve hesaba katılması gerekir. Bireyin günlük yaşamındaki mevcut bir durumla ilgili sıkıntı ve neşenin, bu durumun ilişkili olduğu daha uzak tasarı ve umutlara nasıl bağlı olduğunu biliyoruz. Durumun değerini belirleyen asıl şey onun anlamı ve çerçevesidir. Mevcut durumun hiçbir yere çıkmayacağının ve eldeyken ne kadar hoş olursa olsun parıltısının, yaldızının er ya da geç solacağının bilinmesi gerekir. Sinsi bir iç hastalıkla boğuşan bir ihtiyar her zamanki gibi ilk başta kahkahalar atabilir ve kadehini kafasına dikebilir, ama artık yazgısını bilmektedir, çünkü hekimler yazgısını ifşa etmişlerdir ve bu bilgi bütün bu etkinliklerden gelecek tatmini suya düşürür. Yapılan etkinlikler ölümün ortaklarıdır, kurtçuk da onların kardeşidir ve artık salt tekdüze, kupkurudurlar.

Şimdiki an parıltısını her zaman kendisiyle birlikte gelen olasılık zeminine borçludur. Ortak deneyimlerimiz ebedi bir ahlak düzenine sokulsun; ıstıraplarımız ölümsüz bir mana kazansın; Cennet dünyaya gülümsesin ve tanrılar

ziyarete gelsin; inanç ve umut insanın içinde soluk alıp verdiği hava olsun ve insanın günleri neşe içinde geçsin; işte o zaman insanlar umutla dolarlar ve daha uzak değerlerle heyecan duyarlar. Buna karşılık etraflarına dondurucu soğuğu, kasveti ve mutlak natüralizmle zamanımızın popüler bilimsel evrimciliğine göre son tahlilde eldeki tek şey olan 'kalıcı, kesin bir anlamın olmadığı' iddiasını koyun, heyecan yarıda kesilir ya da endişeli bir titremeye dönüşür.

Son kozmolojik spekülasyonlarla beslenen natüralistlere göre insanlık, kaçışı olmayan tepelerle çevrili, donmuş bir göl üstünde yaşayan ancak buzun yavaş yavaş eridiğini ve son katmanın erimesiyle birlikte kaçınılmaz günün yaklaşmakta olduğunu ve rezilce boğulacaklarını bilen bir topluluğa benzer bir durumdadır. Paten ne kadar neşeli kayılırsa, gündüzleri güneş ne kadar sıcak ve parlaksa, geceleri şenlik ateşleri ne kadar büyükse, kişinin genel durumdan mecburen çıkaracağı anlam da o kadar hüzün doludur.

Araştırmalarda eski Yunanlar bize, doğa dininin doğurduğu, sağlıklı zihne ait neşeliliğin bir örneği olarak takdim edilirler. Yunanlar gerçekten de neşeliydi, Homeros üzerinde güneşin parladığı birçok şeyden büyük zevk alırdı. Ama Homeros'ta bile düşünce aktaran bölümler keyifsizdir,[1] ve Yunanlar son nedenler üstünde ne kadar sistematik olarak kafa yorup endişelendilerse o kadar katıksız kötümser oldular.[2] Tanrıların kıskançlıkları, fazla mutlu-

---

[1] Örneğin; *Ilias*, XVII. 446: "Hiçbir şey bu dünya üstünde soluk alan ve sürünen insandan daha acınası değildir."

[2] Örneğin; *Theognis*, 425-428: "Dünyadaki en güzel şey hiç doğmamış ve Güneş'in ihtişamını seyretmemiş olmaktır; sonraki en güzel şey, Hades'in kapılarından olabildiğince çabuk geçmektir." Aynı zamanda bkz., *Oidipus Kolonos'ta* bölüm, 1225. Antoloji kötümser cümlelerle doludur: "Dünyaya çıplak geldim, çıplak gideceğim toprağın altına... önümde çıplak bir son varken niye boşuna çalışıp didineyim?", "Nasıl geldim? Nereden geldim? Niçin geldim? Göçüp gitmek için. Hiçbir şey bilmezken nasıl bir şey öğrenebilirim? Hiç olarak dünyaya geldim: Yine hiç

luğun ardından gelen intikam, herkesi saran ölüm, yazgının karanlık belirsizliği, nihai ve anlaşılmaz zalimlik imgelemlerinin değişmeyen art alanı idi. Çoktanrıcılıklarının hoş neşeliliği yalnızca şiirsel bir modern kurgudur. Nitelik bakımından Brahmanlar, Budistler, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve dinleri natüralistik olmayan iki kez doğanların çeşitli mistisizm ve feragat öğretilerinden aldıklarıyla karşılaştırılabilecek hazları bilmiyorlardı.

Stoacı aldırışsızlık ve Epikurosçu vazgeçme öğretisi, Yunan zihniyetinin bu doğrultuda attıkları en ileri adımlardı. Epikuros şöyle demişti: "Mutluluğu aramak yerine mutsuzluktan kaç; fazla mutluluk daima acıyla bağlantılıdır; o yüzden güvenli kıyıdan git ve aşırı sevinçlere özenme! Azı umarak ve düşük olanı hedefleyerek hayal kırıklığından kaç; hepsinden öte kendini yiyip bitirme!" Stoacı da şöyle demişti: "Hayatın insana kazandıracağı tek gerçek iyilik kendi ruhuna özgürce sahip olmasıdır; bütün diğer iyilikler yalandır." Bu felsefelerin her biri bir ölçüde, doğanın nimetlerinden umudunu kesme felsefesidir. Hem Epikurosçu hem de Stoacı, sunulan hazlara teslim olmakla yollarını kesin olarak ayırmıştı ve her ikisinin de önerdiği şey ruh hallerinin hayal kırıklıklarından kurtulma yoluydu. Epikurosçu aşırılığın engellenmesinden ve arzuların diz-

---

olacağım. Ölümlülerin bütün çabası bir hiç ve hiçlik.", "Amaçsızca boğazlanan domuzlar gibi ölüm için besleniyor ve ölüm için semirtiliyoruz."

Yunan pesimizmiyle oryantal ve modern pesimizm arasındaki fark, Yunanların, patetik ruh halinin yüceltilebileceğini ve yüksek bir duyarlılık biçimi olarak görülebileceğini henüz keşfetmemiş olmalarıdır. Ruhları henüz klasik edebiyatlarında kötümserliği ayrıntılı olarak işleyemeyecek ve üzerinde uzun uzadıya duramayacak kadar maskulendi. Tamamen önemsiz bir temel üstüne kurulmuş bir yaşamdan nefret ederler, sulugözlülükte ölçüyü kaçırmamaya bakarlardı. Dünyanın acı ve mutsuzluklarına sürekli vurgu yapılabileceğinin keşfi daha karmaşık ve klasik dönem Helenlerine atfedilenden (deyiş yerindeyse) daha feminen ırklara kalmıştı. Ama yine de Helenlerin dış görüntüsünde kasvetli bir karamsarlık vardı.

ginlenmesinden hâlâ sonuçlar beklemektedir. Stoacı hiçbir sonuç beklememekte ve doğal iyilikten tamamen vazgeçmektedir. Bu her iki vazgeçme biçiminde de saygınlık vardır. İnsanın mutluluk duygusuyla ilkel biçimde zehirlendiği aşırılıklardan kurtulma sürecinde farklı aşamaları temsil etmektedirler. Birinde sıcak kan soğutulurken, ötekinde çok soğumuştur; her ne kadar bunlardan geçmiş zaman kipiyle, yani sadece tarihi olgularmış gibi söz ediyor olsam da, Stoacılık ve Epikurosçuluk belki de sonsuza kadar, dünya-bulantısı çeken ruhun evriminde varılan belli bir aşamayı temsil eden tipik tutumlar olmaya devam edecek.[1] Bunlar bir kez doğma dönemi adını verdiğimiz sürecin vardığı yeri işaret ederler ve iki kez doğma dininin saf doğal insanı davet ettiği en yüksek basamakları temsil ederler; ancak zorlamayla din olarak adlandırılabilecek Epikurosçuluk bunu, insanın arınmasını göstererek, Stoacılıksa ahlaki iradesini sergileterek yapar. Dünyayı uzlaşmaz bir çelişki halinde bırakır ve daha yüksek bir birlik aramazlar. Doğaüstü bir şekilde yenilenen Hıristiyanın tadabileceği ya da doğulu panteistin keyif alabileceği karmaşık hazlarla karşılaştırıldığında, bunların itidal getirileri neredeyse kaba denecek kadar yalın çareler gibi görünür.

Ancak bu yaklaşımlar üzerine nihai bir *yargıya* henüz varmadığımı unutmayın lütfen. Burada sadece aralarındaki farkları anlatıyorum.

'İki kez doğan'ın sözünü ettiği coşkulu mutluluk türüne giden en güvenli yol, şimdiye kadar dikkate almadığımız

---

[1] Örneğin tam da bu satırları yazdığım sırada posta bana, Heidelberg'deki eski, bilge dostumdan Epikurosçuluğun iyi bir çağdaş ifadesi olarak görülebilecek birtakım aforizmalar getirdi: "Herkes 'mutluluk' kavramından farklı bir şey anlar. O, sadece zayıf zihinler tarafından takip edilen bir hayalettir. Bilge insan çok daha ılımlı ama çok daha açık bir terim olan *yetinmek* ile tatmin olur. Eğitimin asıl amacı bizi tatminsizlikten uzak tutmak olmalıdır. Sağlık olumlu bir durumdur ama yetinmek açısından asla olmazsa olmaz değildir. Kadın kalbi ve sevgisi kurnaz bir doğal hiledir, sıradan insan için, onu çalışmaya zorlamak için kurduğu bir tuzaktır. Ama bilge her zaman kendi seçtiği işi yapar."

daha kökensel bir kötümserlikten geçer. Doğanın iyiliklerindeki parıltı ve görkemin nasıl silinebileceğini görmüştük. Ancak doğanın iyiliklerini tamamen unutturabilecek kadar büyük bir mutsuzluk eğilimi vardır ve doğal iyiliklerin var oldukları bilinci zihinsel alandan tamamen silinebilir. Bu kadar aşırı bir kötümserliğe erişebilmek için hayat gözleminden ve ölüm düşüncesinden daha fazla bir şeye ihtiyaç vardır. Bireyin kendi içinde patolojik bir melankoliye yenik düşmesi gerekir. Sağlıklı zihne sahip coşkulu bir kişinin, kötülüğün varlığını görmezden gelmeyi başarabilmesi gibi, melankolik de kendine rağmen iyiliğin varlığını görmezden gelebilir. Zihinsel acıya bu şekilde duyarlı ve eğilimli olmak, sinirsel yapının tamamen normal olduğu bir yerde ender görülen bir durumdur; dışındaki talihin acımasız zalimliklerine maruz kalmış sağlıklı bir öznede dahi buna seyrek rastlanır. Dolayısıyla burada, birinci dersimde çokça söz ettiğim nevrotik yapının sahnemize faal bir giriş yaptığını ve sonraki gelişmelerde çokça rol oynadığını görüyoruz. Bu melankoli deneyimleri ilk başta kesinlikle özel ve bireysel olduğu için kişisel belgelerden yararlanabilirim. Aslında bunları dinlemek ıstırap verici olduğu gibi, kamu önünde paylaşmak da biraz yakışıksız kaçabilir. Ancak bunlar tam da yolumuzun üstünde durmaktadırlar. Ayrıca eğer din psikolojisini ciddi biçimde ele alacaksak kalıplaşmış davranışları bir kenara bırakmamız, resmi söylemin pürüzsüz yüzeyinin ötesine geçmemiz gerekmektedir.

Birçok patolojik depresyon tipi mevcuttur. Depresyon kendini bazen sadece edilgence keyifsizlik, hüzün, heves kırılması, moral bozukluğu, tatsızlık, şevk kırıklığı ve cansızlık şeklinde gösterir. Profesör Ribot bu durumu anlatmak için *anhedoni* terimini önerir;

> "*Analjezi*den ayırt etmek üzere ortaya attığım *anhedoni* durumu henüz fazla araştırılmamış ama var olan bir durumdur. Küçük bir kız bir süredir karaciğer rahatsızlığı

yaşamaktaydı ve bu rahatsızlık ruh yapısını değiştirmişti. Artık anne babasına karşı sevgi hissetmiyordu. Oyuncak bebeğiyle oynuyordu ama bunu yaparken en küçük bir keyif belirtisi göstermiyordu. Daha önce onu kahkahaya boğan şeyler artık hiç ilgisini çekmiyordu. Esquirol, karaciğer hastalığına yakalanan son derece zeki bir yöneticinin vakasını gözlemlemişti. Hastanın bütün duyguları ölmüş gibiydi. Ne bir anormallik ne de sertlik gösteriyordu, duygusal tepkilerini tamamen yitirmişti. Alışkanlık haline getirdiği tiyatroya gidecek olsa bile bir zevk almıyordu. Evini, ailesini, eşini ve uzaktaki çocuklarını düşünmenin bile ona en fazla bir Eukleides teoremi kadar heyecan verdiğini söylemişti."[1]

Uzun süreli deniz tutması birçok kişide geçici bir *anhedoni* durumu yaratır. Her dünyevi veya semavi iyilikten tiksintiyle uzaklaşılır. Katolik filozof, Rahip Gratry anılarında, hem düşünsel hem de ahlaki olarak kibirli bir karakterin dinsel evrimiyle bağlantılı olan bu türden geçici bir durumu çok iyi tarif etmektedir. Genç Gratry, Politeknik okulundaki zihinsel yalıtımın ve aşırı çalışmanın sonunda sinirsel tükeniş noktasına gelmişti. Şu belirtileri gösteriyordu;

"Öyle bir dehşet içindeydim ki, geceleyin irkilerek uyanıyor, Panteon'un Politeknik okulunun üstüne yıkıldığını veya okulun alevler içinde kaldığını ya da Seine'in yer altı mezarlarına aktığını ve Paris'in sular altında kaldığını sanıyordum. Bu duyguların geçmesinden sonra gün boyunca iflah olmaz ve tahammül edilmez bir kedere kapılıyor, umutsuzluğun sınırına geliyordum. Tanrı tarafından reddedildiğimi, kaybolduğumu, lanetlendiğimi düşünüyordum! Cehennemi bir ıstırap çekiyordum. Ondan önce cehennem aklımdan bile geçmemişti. Zihnim hiç o yöne dönmemişti. Ne bu konuyla il-

[1] Ribot, *Psychologie des sentiments*, s. 54.

gili konuşmalar ne de düşünceler ilgimi çekmişti. Cehennemi hiç hesaba katmamıştım. Ama şimdi birden cehennemdekine benzer bir acı çekiyordum.

"Fakat daha ürkütücü olanı, her türlü cennet fikrinin benden alınmış olmasıydı, artık bu türden bir şey düşünemiyordum. Cennet bana gitmeye değer bir yer gibi gelmiyordu. Bir boşluk gibiydi; mitolojik bir ödül yurdu, dünyadan daha az gerçek bir gölgeler evi. Orada olmaktan hiçbir haz, hiçbir keyif alamazdım. Mutluluk, haz, ışık, sevgi, aşk; bütün bu sözcükler bende hiçbir duygu uyandırmıyordu. Bunlar üzerine kesinlikle konuşabilirdim, ama onlarla ilgili hiçbir şey hissedemiyor, anlayamıyor, onlardan bir şey umamıyor ya da varlıklarına inanamıyordum. Dinmek bilmeyen büyük bir keder vardı sadece! Artık mutluluğu ya da kusursuzluğu ne algılıyor ne de anlıyordum. Çıplak bir kayanın üstünde soyut bir cennet; şimdiki sonsuzluk evim böyle bir şeydi."[1]

---

[1] A. Gratry, *Souvenirs de ma jeunesse*, 1880, s. 119-121, (özet). Bazı kişiler anhedoniden kalıcı bir şekilde etkilenir ya da bir şekilde yaşama dair her zamanki iştahlarını kaybederler. İntihar kayıtları aşağıdaki gibi vakalarla doludur;

On dokuz yaşında, eğitimli bir ev hizmetçisi kendini zehirlemiş ve geriye, onu böyle davranmaya iten güdüleri açıklayan iki mektup bırakmıştı. Ebeveynlerine şunları yazmıştı:

"Hayat belki bazıları için tatlı, ama ben hayattan daha tatlı olan şeyi tercih ederim, o da ölüm. O yüzden elveda, sevgili anneciğim, babacığım. Ölümümden hiç kimse sorumlu değil. Üç dört yıldır bunu yapmak için içimde büyük bir arzu duyuyordum. Günün birinde elbet yapma fırsatını bulacağımı umuyordum ve işte buldum.... Niye bu kadar erteledim, bilmiyorum. Belki de biraz neşeleneceğimi ve o düşünceyi kafamdan atabileceğimi düşündüm."

Erkek kardeşine ise şunları yazmıştı: "Elveda, sevgili kardeşim. Sen bu mektubu aldığında her şey sonsuza dek bitmiş olacak. Biliyorum, canım, yapacağım şeyin bağışlanır bir yanı yok.... Yaşamaktan yoruldum, o yüzden ölmek istiyorum.... Hayat belki tatlı olabilir bazılarına, ama benim için ölüm daha tatlı." S. A. K. Strahan, *Suicide and Insanity*, 2. Baskı, Londra: 1894, s. 131.

Neşe duygusundan yoksunluk şeklindeki melankoli böyle bir şeydir. Bunun çok daha kötü biçimi, sağlıklı yaşamda hiç görülmeyen, bir tür fiziksel nevralji olan etkin ve edilgin içdaralmasıdır. Böyle bir daralma farklı karakterler gösterebilir, bazen nefret şeklini; bazen sinirlilik ve bıkkınlık; bazen de kendine güvensizlik ve umutsuzluk; kendinden kuşkuya düşme, kaygı, telaş, korku şeklini alabilir. Hasta isyan edebilir veya boyun eğebilir; kendini veya dış güçleri suçlayabilir; neden böyle acı çekmesi gerektiği sorusuyla kendine eziyet edebilir veya etmeyebilir. Çoğu vakalar karma vakalar olduğu için bu tür sınıflandırmaları fazla ciddiye almamak gerekir. Dahası, vakaların sadece görece küçük bir kısmı dinsel deneyim alanıyla bağlantılıdır. Örneğin bıkkınlık vakaları ilke olarak bu alanla bağlantılı değildir. Şimdi de ele aldığımız melankoliye dair ilk vakadan kelimesi kelimesine alıntı yapacağım. Fransa'da akıl hastanesinde yatan bir hastadan gelen bir mektup bu;

> "Bu hastanede çok acı çekiyorum, hem fiziksel hem de moral olarak. Yanmalar ve uykusuzluğa (buraya kapatıldığım günden beri uyuyamıyorum, azıcık kestirdiğim zamanlar da kötü rüyalarla bölünüyor ve kabuslarla, korkunç görüntülerle, şimşekle, fırtınayla falan sıçrayarak uyanıyorum.) ek olarak korkunun, gaddar bir korkunun baskısı altındayım, korku beni soluksuz bırakıyor ve asla salmıyor. Adalet bunun neresinde! Bu zulmü hak etmek için ne yaptım? Bu korku hangi maske altında beni ezecek? Beni bu hayattan kurtaracak olan kişiye neler vermezdim! Ye, iç, bütün gece uyanık yat, sürekli acı çek; annemden bana miras kalan işte böyle bir şey! Anlayamadığım şey bu güç suiistimali. Her şeyin bir sınırı var, bir orta yol var. Ama Tanrı ne orta yol biliyor ne de sınır. Tanrı diyorum, ama neden? Şimdiye kadar sadece şeytanı tanıdım. Tanrı'dan da şeytandan korktuğum kadar korkuyorum, intihardan başka bir şey düşünmeden öylece sürüklenip gidiyorum, ama bunu yapacak ne cesaretim ne de aletim var. Sen bunu okuduğunda delirdi-

ğim kolayca kanıtlanmış olacak. Üslupla fikirler birbirini tutmuyor, bunu ben de görebiliyorum. Ama çıldırmaktan ya da aptallaşmaktan kendini alamıyorum; hal böyleyken kimden merhamet dileyeyim? Etrafıma çöreklenmiş, görünmez düşmana karşı savunmasızım. Onu görseydim ya da daha önce görmüş olsaydım bile, ona karşı kendimi daha iyi savunamazdım. Ah, o beni öldürmezse şeytan onu alsın! Ölüm, ölüm, ilk ve son kez! Ama duruyorum. Kafanı yeterince ütüledim. Ütüledim, diyorum, çünkü başka türlü yazamıyorum, kafamda ne beyin kaldı ne düşünce. Ah Tanrım! Dünyaya gelmek ne büyük bir talihsizlik! Bir mantar gibi, muhtemelen bir akşamla bir sabah arasında... Kolejdeki felsefe çağımızda kötümserlerle beraber acı üstüne kafa yorarken ne kadar doğru ve haklıymışım. Evet, gerçekten de hayatta mutluluktan çok acı var, hayat mezara kadar süren uzun bir can çekişme. Anlatılmaz bir korkuyla ikiye katlanan, bu yaşadığım korkunç ıstırabın elli, yüz yıl, kim bilir daha ne kadar yıl sürebileceğini düşünmek bana nasıl keyif veriyor, düşün!"[1]

Bu mektup iki şey gösteriyor. İlk olarak, zavallı adamın bütün bilincinin nasıl kötülük duygusuyla dolup taştığını ve dünyada iyi bir şey olabileceği duygusunu tümden yitirdiği görülmektedir. Dikkati iyiliği dışlamakta, kabul edememektedir; güneş onun göğünü terk etmiştir. İkinci olarak, ıstırabının yol açtığı yakınma alışkanlığının, zihninin dinsel bir yöne dönmesini nasıl engellediği görülmektedir. Aslında zihnin yakınma hali dinsizliğe eğilimlidir ve bu zihin hali bildiğim kadarıyla dinsel sistemlerin inşasında hiçbir rol oynamamıştır.

Dinsel melankoli daha eritici bir ruh haline eşlik etmelidir. Tolstoy *İtiraflarım* adlı kitabında, onu kendi dinsel çıkarımlarına götüren melankoli nöbetini muhteşem bir dille anlatmaktadır. Dinsel çıkarımlar bazı bakımlardan kişiye

[1] J. Roubinovitch ve É. Toulouse, *La Melancolie*, 1897, s. 170, (özet).

göre değişebilir; ancak melankolinin iki değişmez niteliği vardır, bu da onu bizim amacımız bakımından tipik bir belge yapar. Birincisi, bu, belirgin bir anhedoni, yani yaşamın bütün değerlerine karşı iştahı edilgin olarak yitirme vakasıdır; ikinci olarak, dünyanın bunun sonucunda aldığı değişik ve yabancılaşmış boyut göze çarpar ki bu boyut Tolstoy'un zihnini insanın içini kemiren endişeli bir sorgulamaya ve felsefi kurtuluş çabasına itmişti. Tolstoy'dan uzun bir alıntı yapmak istiyorum, ancak bundan önce bu iki nokta üstüne genel bir hatırlatma yapacağım.

İlk olarak manevi yargılarımız ve genel olarak değer duygusu üstüne.

Olguların karşıt duygusal yorumlarla uyumlu olduğu, çünkü aynı olgunun farklı kişilerde ve aynı kişide farklı zamanlarda farklı duygulara yol açtığı ve herhangi bir dış olguyla onun uyandırabileceği duygular arasında rasyonel olarak anlaşılabilir bir bağlantı olmadığı bilinmektedir. Bunların kaynağı tamamen başka bir varlık alanında, öznenin hayvani ve manevi bölgesinde bulunmaktadır. Mümkünse kendinizi, dünyanızın sizde uyandıracağı bir duygudan yoksun kalmış olarak tasavvur edin ve sizin olumlu ya da olumsuz, umutlu ya da kaygılı yorumunuz olmadan, dünyanın sanki salt kendi başına *varmış gibi* hayal edin. Böyle bir olumsuzlama ve hissizlik duygusunu hayata geçirmeniz neredeyse imkânsızdır. Bu durumda evrenin hiçbir parçası diğerinden daha önemli olmayacaktır; her şey, her olay dizisi anlamını, kendine özgü niteliğini, ifade veya görünümünü yitirecektir. Kişisel dünyalarımızın sahipmiş gibi göründüğü değer, ilgi çekicilik veya anlam izleyicinin zihninin saf armağanlarıdır. Aşk tutkusu bu konuda en bilinen ve en uç örnektir. Gelirse gelir; gelmezse hiçbir akıl yürütme onu zorlayamaz. Ancak güneşin doğuşunun Mont Blanc'ı ölü grisinden hoş bir cazibe kaynağına dönüştürmesi gibi, aşk da aşık olunanın değerini dönüştürür ve aşık açısından dünyaya yeni bir renk ve yaşamına yeni bir anlam katar. Korku, öfke, kıskançlık,

hırs ve ibadette de durum böyledir. Varsalar hayat değişir. Var olup olmamaları hemen her zaman mantık-dışı, sık sık da bedensel koşullara bağlıdır. Bu tutkuların dünyaya kattığı heyecanlı ilginçliğin bizim dünyaya sunduğumuz bir armağan olması gibi, tutkuların kendileri de *armağandır*; bize bazen yüce bazen alçak kaynaklardan gelen armağanlar; ama hemen her zaman mantık-dışı ve denetimimiz dışındaki armağanlar. Ölüm döşeğindeki ihtiyar adam geriye baktığında, genç ve sağlıklıyken yaşlı dünyamızın kendisi için çınlattığı büyük şeylerin romantizmini, gizemini ve yakınlığını nasıl değerlendirebilir? Bedenin ya da ruhun armağanları; ama yel dilediği yerde eser[1] ve tıpkı sahnenin, karşıdaki araçtan üzerine yansıtılan, farklı renkteki ışıkları mecburen kabul etmesi gibi dünyanın malzemeleri de yüzeylerini bütün armağanlara edilgin olarak eşit şekilde açar.

Bu arada her birimizin gerçek dünyası, yani bireyin fiili dünyası bileşik bir dünya olup, fiziksel olgularla duygusal değerler birbirinden ayrılmaz biçimde bileşimin içinde yer alır. Bu karmaşık bileşkenden herhangi bir etkeninin çekilmesi veya sapmasına patolojik sonuç adını vermekteyiz.

Tolstoy örneğinde, hayatın bir dönem taşıdığı anlam tamamen çekilmişti. Sonuç, gerçekliğin bütün tezahürlerinin dönüşmesi olmuştu. İhtida veya dinsel yenilenme olgusunu incelemeye başladığımızda, öznede meydana gelen değişimin sıkça ortaya çıkan sonuçlarından birinin de gözlerdeki ifadenin başkalaşması olduğunu göreceğiz; sanki yeni bir dünya üstünde yeni bir gökyüzü parlıyormuş gibi. Melankoli durumlarında da genellikle benzer bir değişim görülür, tek farkla; melankolide değişim ters yöndedir. Dünya artık uzak, yabancı, uğursuz ve tekinsiz görünür.

---

[1] Yeni Ahit, Yuhanna 3:8'e gönderme. 'Yel', 'nefes', 'kutsal' ruh anlamlarına gelebilecek kelimeyi içeren bu ayetin çevirileri farklı ve tartışmalı olsa deyim burada dinsel bağlamı dışında, insanın söz konusu tutkulara karşı edilgin bir korumasızlık içinde olduğuna işaret eden, mecazi bir anlamda kullanılmış. (e. n.)

Dünyanın rengi yitmiştir, nefesi soğuktur, melankoliğe bakan gözlerinde hiçbir ifade yoktur. Akıl hastanesinde yatan bir hasta, "Sanki başka bir diyarda yaşıyormuşum gibi," diyor. Bir başkası, "Her şeyi bir bulutun arasından görüyorum," diyor, "hiçbir şey eskisi gibi değil, ben de değiştim." Bir üçüncüsü şöyle diyor; "Görüyorum, dokunuyorum ama cisimler bana yaklaşmıyor, kalın bir örtü her şeyin rengini ve görüntüsünü değiştiriyor", "İnsanlar gölgeler gibi hareket ediyor ve sanki uzak bir dünyadan geliyorlarmış gibi görünüyorlar", " Artık benim için bir geçmiş yok, insanlar çok yabancı görünüyor, sanki hiçbir gerçekliği göremiyormuşum, sanki bir tiyatrodaymışım ve insanlar da oyuncularmış gibi, artık kendimi bulamıyorum, yürüyorum, ama niçin? Her şey gözlerimin önünde uçuşuyor, ama hiçbir izlenim bırakmıyor", "Sahte gözyaşları döküyorum, gerçek olmayan ellerim var. Gördüğüm şeyler gerçek şeyler değil." Değişen durumlarını anlatan melankoliklerin dudaklarından işte bu tür sözler dökülüyor.[1]

Bir de bütün bu hallerin derin bir şaşkınlık içinde bıraktığı kişiler vardır. Tuhaflık yanlıştır. Gerçekdışılık var olamaz. Bir gizem gizlenir ve metafizik bir çözümün olması gerekir. Eğer doğal dünya bu kadar ikiyüzlüyse ve hiç de yurt gibi değilse, hangi dünya, hangi şey gerçektir? Hemen bir merak ve sorgulama, odaklanmış bir kuramsal faaliyet ve konuyla doğru bir ilişki kurmaya yönelik umutsuz bir çaba başlar, acı çeken kişi genellikle kendisi için tatmin edici bir dinsel çözüm olacak şeye yönelir.

Tolstoy aşağı yukarı elli yaşlarındayken tutulma adını verdiği, sanki "yaşamayı" ya da ne yapacağını bilmiyormuş gibi hissettiği zihin bulanıklığı anları yaşamaya başladığını söyler. Bu anların, işlevlerimizin doğal olarak yarattığı heyecan ve ilginin bittiği anlar olduğu açıktır. Daha

---

[1] Bu örnekleri G. Dumas'nın *La Tristesse et la Joie* (1900) adlı yapıtından seçtim.

önce büyüleyici olan hayat, şimdiyse tamamen solgun, solgundan da ötesi ölüdür. Daha önce anlamlı olan şeyler artık anlamsızdır. "Neden?" ve "Bundan sonra ne olacak?" soruları giderek daha sık sorulmaya başlamıştır. İlk başlarda sorulara cevap bulmak mümkün gibidir ve sanki zaman ayırırsa cevapları kolayca bulabilecekmiş gibi gelir ona. Ancak sorular acilleştikçe, bunların, hasta bir adamın kesintisiz acıya dönüşene kadar fazla dikkat etmediği, sıradan rahatsızlığı sandığı bu hallerin; geçici bir bozukluk saydığı bu durumun giderek dünyadaki en önemli şey anlamına, ölüm anlamına geldiğini düşünmeye başlamıştı.

"Niçin?" "Neden?" "Niye?" soruları bir cevap bulamamıştı.

> "İçimde, yaşamımın," diyordu Tolstoy, "dayandığı bir şeyin kırıldığını, yapacak bir şeyimin kalmadığını ve ahlaki yaşamımın durduğunu hissediyordum. Karşı konmaz bir güç beni, varlığımın bir şekilde hakkından gelmeye zorluyordu. Tam olarak kendimi öldürmek *istediğim* söylenemez, çünkü beni yaşamdan uzaklaştıran güç salt bir arzudan daha büyüktü, daha güçlüydü, daha geneldi. Eski yaşama hırsıma benzeyen bir güçtü, sadece bu kez beni aksi yönde zorluyordu. Bütün varlığım yaşamdan çıkmak için can atıyordu.
>
> "İşte ben; kendini her gece tek başına uyuduğu odanın kirişine asmamak için ipi saklayan mutlu ve sağlıklı bir adam! İşte ben; kendi silahıyla kendi yaşamına son verme ayartısına teslim olmamak için artık ava çıkmayan adam.
>
> "Ne istediğimi bilmiyordum. Yaşamdan korkuyordum; yaşamı terk etmeye itiliyordum; buna rağmen yaşamdan hâlâ bir şeyler bekliyordum.
>
> "Bütün bunlar dış koşullarımın iyi gitmesi nedeniyle son derece mutlu olduğum bir sırada meydana geldi. Beni seven ve benim de sevdiğim bir eşim, iyi çocuklarım ve hiçbir çaba göstermeden genişleyen büyük bir mülküm vardı. Akraba ve tanıdıklarımdan her zaman-

kinden fazla saygı görüyordum, yabancılar beni övgülere boğuyordu. Abartmaya gerek kalmadan adımın şimdiden ünlü olduğunu söyleyebilirdim. Ayrıca ne deliydim ne de hasta. Tersine, benim yaşımdakilere göre fiziksel ve zihinsel olarak sağlamdım. Köylüler gibi ekin biçebilir, kendini kötü hissetmeden zihnimle aralıksız sekiz saat çalışabilirdim.

"Buna rağmen yaşamımdaki eylemlere hiçbir makul neden bulamıyordum. Bir de bunu daha en baştan anlamamış olmama şaşıyordum. Sanki birileri tarafından bana kötü ve aptalca bir oyun oynanıyormuş gibi hissediyordum. Bir insan ancak yaşamla kendinden geçtiği, yaşamla sarhoş olduğu sürece yaşayabilir; ama ayılırsa bütün bunların aptalca bir aldatmaca olduğunu görmeden edemez. Yaşamla ilgili gerçek olan şu ki, ondaki hiçbir şey komik veya saçma değildir; yaşam zalim ve aptaldır, hepsi bu.

"Çölde vahşi bir hayvanla karşılaşan yolcuya dair doğu hikayesi oldukça eskidir.

"Kendini azgın hayvandan korumaya çalışan yolcu içinde su bulunmayan bir kuyuya atlar, ama kuyunun dibinde ağzını açmış kendisini yutmaya hazırlanan bir ejderha görür. Vahşi hayvana av olmamak için dışarı çıkmaktan korkan zavallı adam, ejderha tarafından yutulmamak için dibe inmeye de cesaret edemeyerek, kuyudaki çatlaklardan büyüyen yabani bir çalının dallarına tutunur. Elleri tutmaz hale gelince çok geçmeden kaçınılmaz yazgısına boyun eğmesi gerekeceğini düşünür, ama tutunmaya devam eder, derken iki fare görür; biri beyaz, öteki siyah. Fareler düzenli bir şekilde adamın tutunduğu çalının etrafında dolaşarak köklerini kemirmektedirler.

"Yolcu bunu görür ve sonunda kaçınılmaz olarak öleceğini anlar; ama bu şekilde tutunurken etrafına bakınır ve çalının yapraklarına damlamış birkaç damla bal görür. Dilini uzatarak hevesle damlaları yalar.

"Ben de yaşamın dallarına böyle tutunuyorum işte, kaçılmaz ölüm ejderhasının beni parçalamak için hazır

beklediğini bilerek, ancak niçin bu şekilde kurban edildiğimi anlayamıyorum. Daha önce beni avutan balı emmeye çalışıyorum, ama bal artık bana keyif vermiyor, siyah ve beyaz fareler tutunduğum dalı gece gündüz kemiriyor. Sadece tek şey görebiliyorum; kaçılmaz ejderha ve fare, gözlerimi onlardan alamıyorum.

"Bu bir hikaye değil, herkesin anlayabileceği, tek bir kelimesine itiraz edemeyeceği bir hakikat. Bugüne kadar yaptıklarımın sonucu ne olacak? Yarın ne yapacağım? Yaşamımın sonucu ne olacak? Neden yaşamam gerekiyor? Neden bir şey yapmam gerekiyor? Beni bekleyen kaçınılmaz ölümün bozmayacağı ve yok etmeyeceği bir amaç var mı yaşamda?

"Bunlar dünyanın en yalın soruları. Aptal çocuktan en bilge ihtiyara kadar her insanın ruhundalar. Tecrübe ettiğim üzere, bunlara bir cevap bulmadan yaşamın sürmesi mümkün değildir.

"'Ama belki,' derdim kendi kendime sık sık, 'gözümden kaçan ya da anlamadığım bir şey olabilir. Bu umutsuzluk durumunun insan için doğal olması mümkün değil.' Sonra insanoğlunun geliştirdiği bütün bilgi dallarında bir cevap aradım. Acılar çekerek ve merakla sürüncemeli sorgulamalar yaptım. Tembellik etmeden, gayretle ve inatla günler, geceler boyu cevap aradım. Kaybolan ve kendini kurtarmaya çalışan biri gibi aradım, ama hiçbir şey bulamadım. Dahası, benden önce bilim alanlarında arayışlara girenlerin de bir şey bulamadığına ikna oldum. Sadece bu da değil, beni umutsuzluğa sürükleyen şeyin -yaşamın saçmalığının- insanın ulaşabileceği tek tartışmasız bilgi olduğunu onlar da öğrenmişlerdi."

Tolstoy bunu kanıtlamak üzere Buda'dan, Süleyman'dan ve Schopenhauer'dan alıntılar yapar. Sonunda, kendi sınıfından ve kaleminden olanların bu durumla yüzleşmede adet haline getirdiği sadece dört yol bulur. Ya salt hayvani körlük, ejderhayı veya fareyi görmeden balı emme; "ve bu

yoldan," der, "şu anda bildiklerimden sonra hiçbir şey öğrenemem;" ya gün sona ererken koparabildiğini koparan, düşünceyle ilişkili Epikurosçuluk; ilkinden daha ölçülü bir türden duyumsuzluk; ya erkekçe intihar; ya da fareyle ejderhayı görmek ama yine de zayıfça ve hüzünle hayat dalına tutunmak.

Mantıklı zihnin dayattığı uygun yol doğal olarak intihardı.

> "Ama," der Tolstoy, "zihnim çalışırken içimde de bir şey çalışıyor ve beni eylemden uzak tutuyordu. Zihnimi başka bir tarafa dönmeye zorlayan ve beni umutsuzluk durumumdan çekip çıkaracak güce benzer bir yaşam bilinci gibi bir şey.... Bu işi nasıl bitireceğimi, iple mi yoksa kurşunla mı, diye kendi kendime aralıksız sorarak geçirdiğim bütün bu yıl boyunca, düşünce ve gözlemlerimin bütün o hareketlerine ek olarak, yüreğim de insanı zayıf düşüren başka bir duyguyla atıyordu. Buna sadece Tanrı'ya susamak diyebilirim. Bu Tanrı özleminin, düşüncelerimin hareketleriyle bir ilgisi yoktu, hatta o, bu hareketliliğin tam tersiydi, ama yüreğimden geliyordu. Bir yetim gibi ve bütün bu yabancı şeylerin ortasında tek başıma kalmışım gibi hissetmeme yol açan, ürkme duygusu gibi bir şeydi. Bu ürkme duygusu birilerinden yardım bulma umuduyla azalmaktaydı."[1]

Tanrı düşüncesinden başlayarak Tolstoy'un iyileşmesine kadar giden bu zihinsel ve duygusal süreç üstüne bu derste bir şey söylemeyeceğim, bunu daha sonra ele alacağız. Şu anda bizi ilgilendiren tek şey, Tolstoy'un sıradan yaşama dair inancını yitirmesi ve alışılagelmiş bütün değerlerin, onun gibi güçlü ve yetenekli bir insana kötü birer taklit gibi görünmesidir.

Hayal kırıklığının bu noktaya vardığı bir durumda *resti-*

---

[1] Alıntılar, "ZONIA" tarafından yapılan Fransızca çeviriden. Özetlerken bir bölümün yerini değiştirdim.

tutio ad integrum enderdir. O ağacın meyvesi bir kez tadılmıştır, Cennet'in mutluluğu bir daha geri gelmez. Gelen mutluluksa -biçimi bazen oldukça akut olmakla birlikte, çoğu zaman akut biçimde dönmez- hastalığın görmezden gelinmesi durumu değil, doğayla ilişkili kötülüğün de doğanın bir unsuru olarak görülmesi ancak doğaüstü bir iyilik tarafından yutulmuş gibi görülen doğal kötülüğün artık bir engel ve dehşet salan bir şey olarak görülmediği çok çok daha karmaşık bir yapıdır. Süreç sadece doğal sağlığa dönüş değil aynı zamanda bir kurtarılma sürecidir, ıstırap çeken kişi kurtulduğunda, ikinci bir doğum, daha önce yaşadığından daha derin bir bilinç tarafından kurtarılır.

John Bunyan'ın otobiyografisinde farklı türde bir dinsel melankoli görürüz. Tolstoy'un kaygıları büyük ölçüde nesneldi, çünkü onu bu kadar huzursuz eden şey genel olarak yaşamın amacı ve anlamıydı. Ama zavallı Bunyan'ın sorunları kendi kişisel durumuyla ilgilidir. Onunki, kuşkuların, korkuların ve takıntılı düşüncelerin yol açtığı hastalık derecesinde bir bilinç duyarlılığına sahip, hem itici güç hem duyusal açıdan sözel otomatizmlerin kurbanı olan tipik bir psikopatik ruh hali vakasıydı. Bunlar genellikle, sesler gibi yarı-halüsinasyon biçiminde gelen ve zihnine takılarak onu badminton topu gibi örseleyen, bazen lanetleyici bazen de lütuftan haber veren Kutsal Kitap cümleleriydi. Buna bir de ürkütücü, melankolik bir kendini aşağılama ve umutsuzluk ekleniyordu.

> "Hem de, diye düşündüm, giderek daha kötüye gidiyorum; şimdi eskisinden de uzağım hidayete ermekten. Şu anda kazığa bağlanıp yakılsam, İsa'nın beni sevmiş olduğuna inanamam; yazık, onu ne duyuyor ne görüyor ne hissediyor ne de kokusunu alabiliyordum. Bazen durumumu Tanrı'nın kullarına anlatırdım, duyunca bana acırlar ve Vaatler'den söz ederlerdi. Ama onlar da, bana teklif edilmiş Güneş'e parmağımla uzanmam gerektiğini

ve Vaat'e güvenmemi söylerdi. [Ancak] iş günah eylemine gelince, şimdikinden daha duyarlı değildim; bir topluiğne veya saman çöpü dahi almaya cesaretim yoktu, çünkü bilincim acı çekiyor ve her dokunmada sızlıyordu, kafamdakileri söze dökemiyordum, sözcükleri yerli yerine yerleştirememekten korkuyordum. Ah, bir şey yapar ya da söylerken ne kadar dikkat ediyordum! Kendimi kımıldadıkça battığım pis bir bataklığın içinde bulmuştum. Sanki Tanrı ve İsa tarafından, ruh ve bütün iyi şeyler tarafından oraya terk edilmiş gibiydim.

"Fakat benim asıl felaketim, asıl ıstırabım kendi içsel ve kökensel kirliliğimdi. Bu yüzden kendi gözümde bir kurbağadan daha iğrençtim ve Tanrı'nın gözünde de öyle olduğumu düşünüyordum. Suyun kaynaktan fokurdayarak çıkması gibi, diyordum, günah ve yozlaşma da benim yüreğimden fokurdayarak çıkacak. Yüreğimi herhangi biriyle değiş tokuş edebilirdim. İçsel kötülükte ve zihin kirliliğinde bir tek Şeytan yarışabilirdi benimle. Tanrı'nın beni kesinlikle terk ettiğini düşünüyordum. Uzunca bir süre hatta birkaç yıl böyleydim.

"Ve artık Tanrı'nın beni bir insan olarak yaratmış olmasından dolayı üzgündüm. Yabani hayvanların, kuşların, balıkların vs. hallerine kutsiyet atfediyordum, çünkü günahkâr bir doğada değillerdi, Tanrı'nın öfkesinin hedefi değillerdi, öldükten sonra cehennem ateşine gitmeyeceklerdi. Dolayısıyla ben de onlar gibi olsaydım mutlu olabilirdim. Köpeğin, kurbağanın haline kutsiyet atfediyordum, memnuniyetle bir köpeğin ya da atın yerinde olmayı isterdim, çünkü onların, benimki gibi Cehennem'in ya da günahın ağırlığı altında ezilecek bir ruhları olmadığını biliyordum. Bunu gördüğüm ve bu yüzden parça parça olduğum halde benim üzüntümü daha da artıran şey kurtuluşu bütün ruhumla istemediğimi görüyor olmamdı. Bazen yüreğim aşırı katılaşıyordu. Bir damla gözyaşı için neler vermezdim, ama bir damla bile dökemiyordum, bazen de hiç dökmek istemiyordum.

"Kendim için hem bir yük hem de dehşettim. Şimdi olduğu gibi hem hayattan bezmenin hem de buna karşı-

lık ölümden korkmanın ne demek olduğunu bilmiyordum. Kendimden başka bir şey olsaydım ne kadar mutlu olacaktım! İnsan olmak dışında herhangi bir şey! Kendi halimden başka herhangi bir hal."[1]

Zavallı hasta Bunyan da tıpkı Tolstoy gibi ışığı tekrar gördü, fakat öykünün bu kısmını daha sonra ele alacağız. Başka bir derste, yüzyıl önce Nova Scotia'da çalışmış sadık bir evanjelik olan ve böylece evanjelizminin başlangıcını oluşturan dinsel melankolinin vardığı en yüksek noktayı canlı bir şekilde tarif eden Henry Alline'in yaşadığı deneyimin sonucu da anlatacağım. Onun durumu da Bunyan'ınkinden farklı değildi.

"Gördüğüm her şey bana bir yük gibi geliyordu, dünya benim yüzümden lanetlenmiş gibiydi. Bütün ağaçlar, bitkiler, kayalar, tepeler ve vadiler lanetin ağırlığı altında yasa bürünmüş ve inliyor gibiydi. Ayrıca etrafımdaki her şey sanki beni yıkmaya çalışıyordu. Sanki günahlarım ortalığa saçılmıştı, sanki gördüğüm herkes günahlarımı biliyor gibiydi ve bazen bildiklerini sandığım birçok şeyi kabul etmeye neredeyse hazırdım. Bazen sanki birileri, dünyadaki en suçlu zavallı işte bu, dercesine beni işaret ediyormuş gibiydi. Dünyadaki her şey boşunaymış ve anlamsızmış gibi bir duygu vardı içimde. Bütün dünya, bütün yaradılış düzeni bir araya gelse beni mutlu edemeyeceğini biliyordum. Sabahleyin uyandığımda aklıma gelen ilk düşünce 'ah zavallı ruhum, ben ne yapacağım, nereye gideceğim?' oluyordu. Yatağa uzandığımdaysa, sabah olmadan muhtemelen cehennemde olurum, diyordum. Çoğu kez yabani hayvanlara imrenerek bakar, bütün kalbimle onların yerinde olmayı isterdim; keşke kaybedecek bir ruhum olmasaydı. Başımın üzerinde uçan kuşları görünce içimden, 'ah, keşke ben

[1] *Günahkârların Elebaşı'na bolca teşekkür* Bölümü. Birbirinden bağımsız birkaç pasajı bir araya getirdim.

de üzüntülerimden, karşı karşıya olduğum tehlikelerden uzaklara uçabilsem!' derdim. Ah, onların yerinde olsaydım ne kadar mutlu olurdum!"[1]

Kendi halindeki hayvanlara imrenme bu tip keder hallerinde çok sık görülen bir duygulanımdır. En kötü melankoli türü telaşlı korku biçimini alan melankolidir. Aşağıda bunun kusursuz bir örneğini sunuyorum (bu örneği yayımlamama izin veren hastaya teşekkür ederim.) Metnin özgün hali Fransızca. Ayrıca hasta bu metni kaleme aldığı sırada sinirsel olarak kötü bir durumda olmakla birlikte, son derece yalın bir durumdaydı. Serbestçe çeviriyorum;

"Felsefi kötümserlik ve genel bir depresyon halindeyken, bir akşam alacakaranlıkta bir şey almak için soyunma odasına gittim; bir anda varlığımı, hiçbir uyarı olmaksızın ve adeta karanlıktan fırlamışçasına dehşetli bir korku sardı. Aynı anda zihnimde, akıl hastanesinde gördüğüm, tamamen aptal görünüşlü ve bütün gün boyunca bir sırada, daha doğrusu duvara yapışık raflarda çenesini dizlerine çekmiş ve büyük gri fanilasını da dizlerinin üstüne geçirerek bütün bedenini örtmüş vaziyette oturan, siyah saçlı, yeşilimsi tenli bir epilepsi hastasının imgesi belirdi. Tıpkı bir Mısır kedisi heykeli ya da Peru mumyası gibi orada öylece duruyor, siyah gözlerinden başka hiçbir yeri hareket etmiyor ve hiç de insanca bakmıyordu. Bu imgeyle benim korkum özel bir bileşim oluşturdu. Potansiyel olarak *bu şekle girdiğimi* hissettim. Onun olduğu gibi benim de zamanım gelmişse, sahip olduğum hiçbir şey beni bu yazgıya karşı koruyamazdı. İçimde ona karşı bir korku ve onunla uyumsuz olduğuma dair anlık bir algı vardı; sanki göğsüme katı bir şey çökmüş ve titreyen bir korkuya dönüşmüştüm.

---

[1] *The Life and Journal of the Rev. Mr. Henry Alline*, Boston: 1806, ss. 25, 26. Bu kitapla tanışmamı sağlayan meslektaşım Dr. Benjamin Rand'a teşekkür ederim.

Bu olaydan sonra evren benim için tamamen değişti. Birçok sabah mide boşluğumda dehşetli bir korkuyla; daha önce hiç bilmediğim ve o güne kadar hiç hissetmediğim bir güvende olmama duygusuyla uyandım.[1] Sanki bir vahiy gibiydi; o, anlık duygular geçse bile, bu deneyim beni o günden sonra başkalarının hastalıklı duygularına karşı daha hassas bir hale getirdi. Duygu zamanla zayıfladı ama aylar boyunca karanlığa yalnız başıma çıkamadım. Genelde yalnız kalmaktan korkuyordum. Diğer insanların nasıl olup da yaşamın yüzeyinin altındaki güvensizlik çukurundan bu kadar habersizce yaşayabildiğini ve bizzat benim de bir zamanlar yaşayabildiğimi merak ettiğim zamanlar oldu. Özellikle son derece neşeli biri olan annem, tehlikeye dair bir bilinci olmaması anlamında bana tam bir çelişki gibi görünürdü. Her zaman, deneyimlediğim bu melankolinin dinsel bir temeli olduğunu düşünürdüm."

Bu kişiye son sözleriyle tam olarak ne demek istediğini sorduğumda şöyle bir cevap yazmıştı;

"Korku o kadar derin, o kadar güçlüydü ki, *benim sığınağım ezeli olan Tanrı'dır*[2], 'Gelin bana, bütün yorgunlar ve yükü ağır olanlar,'[3] 'Ben yeniden dirilişim ve yaşamım'[4] gibi kutsal metinlere sarılmasaydım eğer, gerçekten çıldırırdım."[5]

---

[1] Bunyan ile karşılaştırılabilir: "Bazen beni günlerce süren bir titreme alır, zihnim de bedenimle birlikte sarsılıp, en ürkütücü ve en bağışlanmaz günahı işleyenlere düşecek İlahi yargının dehşetiyle sendelerdi. Ayrıca yaşadığım dehşetin etkisiyle midemde bir düğümlenme ve sıcaklık hisseder, göğüs kemiğim parça parça olacakmış gibi bir duygu kaplardı.... Üstümdeki yükün ağırlığıyla kıvrılır, bükülür ve büzülürdüm; bu yük bana öyle bir baskı yapardı ki ne durabilir ya da yürüyebilir ne uzanabilir ve dinlenebilir ne de sakinleşebilirdim."

[2] Eski Ahit, Tesniye (Yasanın Tekrarı) 33:27'ye gönderme. (e. n.)

[3] Yeni Ahit, Matta 11:28. (e. n.)

[4] Yeni Ahit, Yuhanna 11:25. (e. n.)

[5] Aynı ölçüde ani gelen diğer bir korku vakası için bkz. Henry James,

Örnekleri daha fazla çoğaltmaya gerek yok. Gördüğümüz örnekler yeterlidir. Biri ölümlü şeylerin boşluğunu, diğeri günah duygusunu, sonuncusu da evren korkusunu anlatmaktadır; üç vakada da insanın özüne ait iyimserlik ve kendinden memnun olma duygusu bir şekilde yerle bir olmuştur.

Bu vakalardan hiçbirinde zihinsel bir delilik hali ya da olguyla ilgili yanılsama söz konusu değildi. Ama halüsinasyonların ve kuruntuların söz konusu olduğu gerçek delilik derecesindeki melankoli konusuna baksaydık, o zaman ortada -mutlak ve tam bir umutsuzluk, hastanın etrafındaki evrenin koyulaşarak ezici bir dehşet vericiye dönüşmesi ve hastayı nefes alamayacak, hiçbir çıkış bırakmayacak şekilde sarması gibi- çok daha kötü bir öykü olurdu. Kişinin üzerine çöken şey kötülük kavramı ya da zihinsel kötülük algısı değil, kötülüğün yarattığı kan dondurucu ve yürek titretici duygudur; bunun var olduğu yerde başka hiçbir kavram ya da duygu yaşayamaz. Her zamanki incelmiş iyimserliklerimiz ve hem zihinsel hem de ahlaki tesellilerimiz böylesi bir yardım ihtiyacı karşısında ne kadar ilgisiz ne kadar uzak görünmektedir! İşte din sorununun gerçek özü budur: İmdat! İmdat! Kurbanların kulaklarında bunlar kadar gerçeklik duygusu uyandıracak şeyler söylemediği takdirde hiçbir peygamber kusursuz bir haber getirdiğini iddia edemez. Ancak etkili olabilmesi için kurtuluşun da en az bu şikayetler kadar güçlü olması gerekir; yarattığı mucizeler ve doğaüstü işlemlerle, kanla daha heyecan verici ve uyanışçı olan, daha kaba dinlerin asla kaybolmama nedenlerinden biri de buymuş gibi görünüyor. Bazı mizaçlar bunlara çok daha fazla ihtiyaç duyar.

Bu noktada, yaşama sağlıklı bakış açısıyla, bütün bu kötülük deneyimini özsel bir şey olarak gören bakış açısı arasında ne kadar büyük bir çelişkinin doğal olarak ortaya

---

Society, the Redeemed Form of Man, Boston: 1879, ss. 43 vd.

çıkabileceğini görebiliriz. Saf ve basit bir sağlıklı zihin, bu ikinciye, yani hastalıklı-zihnin bakış açısına anlatılamayacak kadar kör ve sığ görünür. Öte yandan, hasta ruhun bakış açısı da sağlıklı zihnin bakış açısına zayıf ve marazi görünür. Bu gazap çocuklarının ve ikinci doğum taliplerinin günışığında yaşamak yerine yer altında fare delikleri kazmalarında, korkular üretmelerinde ve her tür sağlıksız ıstıraba kafa yormalarında neredeyse müstehcen bir şey vardır. Dinsel hoşgörüsüzlük, dinsel gerekçelerle yakma ve asmalar günün birinde yeniden gündeme gelecek olsa, geçmişte nasıl olursa olsun sağlıklı zihinlilerin ötekilere göre daha az hoşgörülü olacağına hiç kuşku yok.

Henüz tarafsızlığını yitirmemiş izleyiciler olarak bu kavga hakkında ne diyeceğiz? Bana göre, hastalıklı zihnin daha geniş bir deneyim alanına yayıldığını ve dolayısıyla buna denk düşen bakışın da daha geniş olduğunu söylemek gerekmektedir. Dikkati kötülükten başka tarafa çekme ve iyiliğin ışığı altında basitçe yaşama yöntemi işe yaradığı sürece harikadır. Birçok kişide işe yarayacaktır; çoğumuzun kabul etmeye hazır olduğundan çok daha fazla işe yarayacaktır ve başarılı olduğu sürece dinsel bir çözüm olarak ona karşı söylenecek bir şey de yoktur. Ama devreye melankoli girince bu yöntem kolayca çökmektedir. Ayrıca kişi melankolik olmasa bile sağlıklı zihnin felsefi bir öğreti olarak yeterli olmadığına kuşku yoktur. Çünkü onun tam olarak açıklamayı reddettiği kötü olgular gerçekliğin önemli bir parçasıdır. Ayrıca bu olgular bize yaşamın anlamını açacak en iyi anahtarlar hatta gözlerimize hakikatin en derin düzeylerini açacak anahtarlar olabilirler.

Genel bir yaşamda, en az, delilik derecesindeki melankoliyle dolu yaşamdaki anlar kadar, yani radikal kötülüğün sırası gelip nöbeti devraldığı anlar kadar kötü anlar bulunur. Akıl hastasının korkulu kuruntuları tamamen günlük olgulardan kaynaklanmaktadır. Uygarlığımız karmaşalar üstüne kurulmuştur ve her tekil varoluş çaresiz bir can

çekişme kasılmasına maruz kalmaktadır. Eğer protesto edeceksen, dostum, oraya varana kadar bekle! Jeolojik dönemlerdeki etobur sürüngenleri gözümüzde canlandırmak hiç kolay değil; bunlar daha çok müzelere özgü görünmektedir. Ama bu müzelerdeki kafataslarında, kaçınılmaz yazgısına karşı umutsuz biçimde mücadele eden bir kurbanın bedenine geçmemiş tek bir diş bile yoktur. Aynı şekilde dünya da bugün, daha küçük ölçekte de olsa kurbanlarını korkutan çeşitli dehşet biçimleriyle doludur. Tam da yanı başımızda, bahçelerimizde şu cehennemlik kedi soluk soluğa kalmış fareyle oynamakta ya da çenelerinin arasında çırpınan bir kuşu tutmaktadır. Timsahlar, çıngıraklı yılanlar ve pitonlar şu anda en az bizim kadar gerçek, birer yaşam yuvalarıdır; mide bulandıran varlıkları her günün her anını doldurmaktadır. Ayrıca bunların ya da diğer vahşi hayvanların canlı avlarını yakaladıkları ana şahit olunduğunda verilecek en gerçek tepki, tedirgin olmuş melankoliğin hissettiği ölümcül dehşettir.[1]

Aslında şeylerin mutlak bütünlüğüyle sağlanacak hiçbir dinsel uzlaşma mümkün olmayabilir. Hatta bazı kötülük-

---

[1] Örneğin: "Gece on bir sularıydı... arkadaşlarla dolaşıyordum.... Birden yolun sol tarafındaki çalılıkların arasından bir çıtırtı duyuldu, hepimiz irkildik. Aniden ormanın içinden fırlayan bir kaplan en öndeki gruptan birinin üstüne atıldı ve göz açıp kapayıncaya kadar sürükleyip götürdü. Hayvanın atılışı, zavallı kurbanın kemiklerinin ağzının içinde çatırdayışı ve acıyla yükselen, hepimizin farkına varmadan tekrarladığımız son haykırış (Aaah!) birkaç saniye içinde olup bitiverdi. Kendime gelip de birkaç kişiyle birlikte düşman, yani ormanın sultanı tarafından yutulmaya hazır bir şekilde yerde yattığımızı fark edene kadar neler olduğunu hatırlamıyorum. O korku anındaki dehşeti kelimelerle anlatamam. Bacaklarımız kasılmış, konuşma gücümüzü yitirmiştik, yüreklerimiz şiddetle çarpıyordu ve ağızlarımızdan bir tek o aynı "Aaah!" sesinin fısıltısı duyulmaktaydı. Bu halde, dört ayak üstünde bir süre geri geri gittik ve sonra da can havliyle yaklaşık yarım saat bir Arap atı gibi koştuk, şans eseri küçük bir köye rastladık.... Bu olaydan sonra hepimiz ateşler içinde kaldık ve titremeye başladık, bu korkunç hal sabaha kadar devam etti." *Autobiography of Lutfullah, A Mohammedan Gentleman*, Leipzig: 1857, s. 112.

ler daha yüksek iyilik biçimlerine yol açabilir. Ancak hiçbir iyilik düzenine girmeyecek kadar uç kötülük biçimleri de olabilir ve böyle bir kötülük bağlamında körü körüne itaat ya da o tarafa dikkat vermeme uygulanabilir tek çare olabilir. Bu sorunu daha sonra ele alacağız. Ancak kötü olguların da iyi olgular gibi doğanın gerçek parçaları olması nedeniyle, geçici olarak, salt bir tasarı ve yöntem meselesi olması bakımından bu olgular hakkındaki felsefi varsayım şöyle olmalıdır; kötü olguların da rasyonel bir anlamları vardır, ayrıca üzüntünün, acının ve ölümün sesine olumlu ve etkin bir karşılık veremeyen, sistematik sağlıklı zihin biçimsel olarak, bu unsurları en azından kendi alanına katmaya çalışan sistemlerden daha az tamamlanmıştır.

Bu nedenle kötümser öğeleri en gelişmiş olan dinler, en tamamlanmış dinlermiş gibi görünmektedir. Kuşkusuz Budizm ve Hıristiyanlık bunlar arasında en çok bilinenleridir. Bunlar özlerinde kurtuluş dinleridir; insan gerçek bir yaşama doğmadan önce gerçek dışı bir yaşamda ölmelidir. Sonraki dersimde bu ikinci doğumun bazı psikolojik koşullarını ele alacağım. Neyse ki şu andan itibaren önceki konulara göre daha neşeli konular üzerinde duracağız.

VIII. Ders
Bölünmüş Benlik ve Birleşme Süreci

Kötülüğü, içinde yaşadığımız dünyanın her yanına nüfuz etmiş bir unsur olarak ele alan son ders epeyce yorucuydu. Dersin sonunda, sadece bir kez doğması geren sağlıklı zihne ve mutlu olabilmek için iki kez doğması gereken hasta ruhlara ait iki bakış açısı arasındaki çelişkiyi bütün açıklığıyla görme noktasına geldik. Sonuç, deneyimlediğimiz evrene dair birbirinden farklı iki kavramdır. Bir kez doğanların dininde dünya; hesapları tek bir ad altında tutulan, parçaları doğal olarak sahip göründükleri değerlere gerçekten sahip olan ve artılarla eksilerin basit bir cebirsel toplamının toplam değeri verdiği bir çeşit doğrusal ya da tek katlı bir olgudur. Mutluluk ve dinsel huzur hesabın artı yanında yaşamaya bağlıdır. Öte yandan, iki kez doğanların dininde dünya iki katlı bir gizemdir. Hayata sadece artıların eklenip eksilerin çıkarılmasıyla huzura ulaşmak mümkün değildir. Doğal iyilik sadece yetersiz ve geçici olmakla kalmayıp, özünde de bir sahtelik gizlidir. Eski düşmanları tarafından değilse bile ölüm tarafından ortadan kaldırıldığı için nihai bir denge sağlayamaz ve asla kalıcı tapınma için kendisine dönülecek bir şey olamaz. Tersine, bizi gerçek iyiliğimizden uzak tutar, kendisinden duyacağımız pişmanlık ve hayal kırıklığı hakikate doğru atılmış ilk adımımızdır. Doğal ve manevi olmak üzere iki yaşam vardır, birinde yer alabilmek için ötekini yitirmemiz gerekir.

Salt natüralizm ve salt kurtuluşçuluk şeklindeki uç biçimlerinde bu iki yaşam tipi birbirine karşıttır. Bununla

birlikte çoğu diğer sınıflandırmada olduğu gibi burada da aşırı uçlar bir çeşit idealistik soyutlamalardır ve sıkça karşılaştığımız somut insanlar ara türler ve karışımlardır. Ancak hakikaten aradaki farkı görebilirsiniz; Metodist mühtedinin gök-mavisi sağlıklı-zihinli ahlakçıyı küçümsediğini anlarsınız mesela; aynı şekilde sağlıklı-zihinli ahlakçının da hem yaşamaya can atan hem de doğal görünümleri tersine çevirmeyi Tanrı'nın hakikatinin özü haline getirerek çelişkiye düşen Metodistin hastalıklı öznelliği olarak gördüğü şeyden hoşlanmadığını fark edersiniz.[1]

Görünüşe göre iki kez doğan kişiliğin psikolojik temeli, ahlaki ve zihinsel yapısının birliğini tam olarak sağlayamamış bir öznenin doğuştan gelen mizacındaki uyumsuzluk ya da heterojenliktir.

> Alphonse Daudet "Homo duplex, homo duplex!" diye yazıyor. "İçimde iki ben olduğunu ilk kez, kardeşim Henri öldüğünde babamın 'O öldü, o öldü!' diyerek acı acı ağladığı sırada anladım. İlk ben, ağlarken ikinci ben, 'bu ağlama ne kadar gerçekçi, tiyatroda olmak ne güzel," diye düşünüyordu. O sırada on dört yaşımdaydım."
>
> "Bu dehşet veren ikilik bana düşünecek bir konu veriyordu. Ah, birincisi ayakta durur, hareket eder, yaşar, acı çeker, çaba sarf ederken, bu korkunç ikinci ben hep otururdu. Bu ikinci beni bir türlü sarhoş edemedim, gözyaşı döktüremedim ya da uyutamadım. Nasıl da her şeyin içyüzünü görüyor ve dalga geçiyor!"[2]

Kişilik psikolojisi üzerine yapılan son çalışmalar bu nok-

---

[1] Örneğin; "Gençlerimiz ilk günah , kötülüğün kaynağı, kader ve benzeri teolojik sorunlarla malüldür. Bu tür şeyler herhangi biri için pratik bir güçlük oluşturmaz ve bunları aramak için yolundan çıkmayan hiç kimsenin yolunu karartmaz. Bunlar ruhun somurtmaları, cüzamları ve boğmaca öksürükleridir" gibi. (Emerson, "Spiritual Laws")

[2] *Notes sur la Vie*, s. 1.

tada epeyce bilgi birikimi sağlamıştır.[1] Bazı kişiler daha baştan uyumlu ve dengeli bir içyapıyla dünyaya gelir. Dürtüleri birbiriyle uyumludur, iradeleri sorun çıkarmadan akıllarının rehberliğine uyar, tutkuları aşırı ve hayatları pişmanlıklarla dolu değildir. Diğerleri ise zıt bir yapıdadır; hafif uyumsuzluk halinden tuhaf ve garip isteklerle çevrili uyumsuzluğa, uç noktalara vardığında çok zorlu sonuçlar yaratabilen uyumsuzluğa kadar değişen derecelerde uyumsuzluklar gösterirler. Mrs. Anni Besant'ın otobiyografisinde daha zararsız heterojenlik türlerine iyi bir örnek bulunuyor;

> "Tuhaf bir karışım; zayıflık ve güçlülüğün karışımı halindeydim ve zayıflığın bedelini ağır ödemiştim. Çocukken eziyet verici derecede utangaçtım. Ayakkabımın bağı çözük olsa bütün gözlerin o talihsiz bağ üzerinde olduğunu düşünüp utançtan kıpkırmızı kesilirdim. Küçük bir kızken yabancılardan uzak durur ve kimsenin beni istemediğini, sevmediğini düşünürdüm, o kadar ki nazikçe benimle ilgilenen biri olunca minnet duyardım. Genç bir ev hanımıyken hizmetçilerimden korkardım ve dikkatsizce bir iş yapıldığında hatayı yapanı azarlama yüküne katlanmaktansa hatayı görmezden gelmeyi yeğlerdim. Otelde istediğim şeyi bulamadığımda zile basıp garsondan onu getirmesini istemektense, istediğimi almadan gitmeyi yeğlerdim. Evde önemsediğim bir şeyi savunurken ağız dalaşından uzak durmaya ya da buna karşılık vermemeye bakardım. Kalabalıkta iyi bir mücadeleci gibi görünürken aslında tek başımayken tam bir ödlektim. Görevim gereği uyarmam gereken bir astımın hatasını yüzüne vurma cesaretini toplayabilmem saatler alırdı. İşini doğru dürüst yapmayan bir kadın ya da erkeği uyarmaya cesaret edemediğim için kaç defa kendimle dalga geçtim. Sert bir bakış ya da söz bir salyangoz gibi kabuğumun içine çekilmeme yeterken, genel bir

[1] Örneğin bkz, F. Paulhan, *Les Caracteres*, 1894.

ortamda tartışırken elimden geleni ardıma koymazdım."[1]

Uyumsuzluğun bu kadarı sadece sevimli bir zayıflık olarak görülebilir, ancak daha güçlü bir heterojenlik öznenin hayatını alt üst edebilir. Varlıkları bir dizi zikzaktan ibaret olan, kendisinde, kah şu eğilimin kah başka bir eğilimin dizginleri ele geçirdiği kişiler vardır. Bu kişilerin ruhları bedenleriyle savaşır, birbiriyle çelişen şeyleri arzularlar, tutarsız dürtüler en dikkatli tasarılarının önünü keser ve hayatları pişmanlıklardan, kabahat ve hataları telafi etme çabalarından oluşan uzun bir dramdır.

Heterojen kişilik kalıtımsal bir olgu olarak görülmüştür; bu kişilikte uyumsuz ve zıt ataların kişilik özelliklerinin yan yana varlığını sürdürdüğü düşünülür.[2] Bu açıklama şu veya bu şekilde kabul edilebilir, tabii doğrulanması gerekir. Ancak heterojen kişiliğin nedeni ne olursa olsun, birinci derste sözünü ettiğim psikopatik mizaçta bunun uç örneklerini görürüz. Bu mizacı değerlendiren yazarlar tanımlarında içsel heterojenliği öne çıkarırlar. Nitekim, bu mizaçtaki bir kişiden söz ederken biz de genellikle bu özelliği dikkate alırız. Bir "dégénéré supérieur", manevi evini düzenli tutmakta ve düz gitmekte herkesten daha fazla zorlanan, çok yönlü bir duyarlılığa sahip bir kişidir, çünkü duyguları ve dürtüleri çok hassas ve birbirlerinden çok farklıdır. Yerleşmiş ve sabit fikirlerde, irrasyonel dürtülerde, hastalıklı kararsızlıklarda, kaygılarda ve psikopatik ruh haline yol açan tutukluklarda ilginç heterojen kişilik örnekleri görürüz. Bunyan şu sözleri takıntı haline getirmişti; "Bunun için İsa'yı sat, onun için onu sat, onu sat, onu sat!" Bu sözleri her gün yüzlerce defa tekrarlardı. Sonunda bir gün "Yapmayacağım, yapmayacağım," diye

[1] Annie Besant, *Authobiography*, s. 82.

[2] Smith Baker, *Journal of Nervous and Mental Diseases* 1893, Eylül sayısındaki makale.

karşılık vermekten soluksuz kaldı ve birdenbire, "İstiyorsa, bırak gitsin," dedi ve kaybettiği bu mücadele yüzünden bir yıldan uzun bir süre umutsuzluğa sürüklendi. Azizlerin hayatları mutlaka doğrudan Şeytan'a bağlanan bu tür sapkınca takıntılarla doludur. Olgu kendini, artık daha doğrudan söz etmemiz gereken bilinçaltı benliğin dünyasına bağlamaktadır.

Hangi yapıda olursak olalım, kişiliğin doğal evrimi esas olarak iç benin -eğer duyarlı ve hassassak, ayrıca farklı ayartılara maruz kalıyorsak önemli bir derece, ama eğer gerçekten psikopatiksek olabilecek en yüksek derecede- açıklığa kavuşturularak bir kılınmasından oluşur. Yüce ve alçak duygular, yararlı ve yanıltıcı dürtüler içimizde birbiriyle bağıntılı bir karmaşa olarak başlar, doğru bir alt sıralama içinde istikrarlı bir işlevler düzeni oluşturarak da sona erer. Düzenleme ve mücadele döneminin kendine özgü niteliği mutsuzluktur. Eğer birey hassas bir bilinç halindeyse ve dinsel olarak teyakkuzdaysa, o zaman mutsuzluk ahlaki vicdan azabı ve pişmanlık duygusu, içsel değersizlik ve yanlışlık duygusu, varlığının yaratıcısı ve manevi yazgısının belirleyicisiyle yanlış ilişki içinde olduğu duygusu şeklini alır. Protestan Hıristiyanlığın tarihinde önemli rol oynayan dinsel melankoli ve "günah bilinci" işte budur. İnsanın içi, biri fiili ve öteki ideal olan iki ölümcül benin kapıştığı savaş alanıdır. Victor Hugo'nun, Muhammed'in ağzından dediği gibi: -

> "Je suis le champ vil des sublimes combats:
> Tantôt l'homme d'en haut, et tantôt l'homme d'en bas;
> Et le mal dans ma bouche avec le bien alterne,
> Comme dans le désert le sable et la citerne." [1]

[1] Yüce savaşların mütevazı meydanıyım ben
Bazen yüksek sınıftan bir efendi bazen aşağılardan bir köle gibi
Bir beyarım korkutur diğeri muştularken
Çöldeki kum ve kuyular gibi. (e. n.)

Yanlış hayat, imkânsız tutkular; Aziz Pavlus'un dediği gibi, "İstediğimi yapmıyorum, neden nefret ediyorsam onu yapıyorum"[1]; kendinden nefret etme, kendine dair ümidini yitirme; kişinin esrarengiz bir şekilde miras aldığı anlaşılmaz ve katlanılmaz bir yük.

Melankolinin kendini suçlama ve günah duygusu şeklinde ortaya çıktığı, tipik bazı uyumsuz kişilik vakalarından alıntılar yapalım. Aziz Augustinus vakası klasik bir örnektir. Hepiniz hatırlarsınız; Aziz Augustinus Kartaca'da yarı pagan, yarı Hıristiyan yetiştirilmiş, Roma ve Milan'a göçmüş, Maniheizmi benimsemiş ve bunu kuşkuculuk izlemiş, huzursuzca hakikati ve yaşamın saflığını aramış, nihayet iki ruh arasındaki göğsünde cereyan eden mücadele yüzünden dikkati dağılmış vaziyette ve kendi irade zayıflığından dolayı utanç içindeyken, tanıdığı birçok kişinin nefsine düşkünlük prangalarını atarak kendilerini erdeme ve daha yüksek yaşama adadıkları bir sırada bahçede "Sume, lege" (al ve oku) diye bir ses duymuş ve İncil'in sayfalarını rastgele açarken, doğrudan ona gönderilmiş gibi görünen "fuhşa ve sefahate kapılmayalım,"[2] yazısını görmüş ve içindeki fırtına sonsuza dek dinmişti.[3]

> "Sahiplenmeye başladığım yeni irade henüz öteki iradeye; uzun süredir boyun eğilen eski iradeye üstün gelecek kadar güçlü değildi. O yüzden, biri eski, öteki yeni, biri dünyevi, öteki manevi olan bu iki irade birbiriyle mücadele ediyor ve ruhumun huzurunu kaçırıyordu.

---

[1] Yeni Ahit, Romalılar 7:15. (e. n.)

[2] Yeni Ahit, Romalılar 13:13. (e. n.)

[3] Louis Gourdon (*Essai sur la Conversion de Saint Augustine*, Paris: Fischbacher, 1900), Augustinus'un hidayete ermesinden (M.S. 386) hemen sonra kaleme aldığı yazıları analiz ederek, *Confessiones (İtiraflar)*'da yaptığı açıklamaların zamansız olduğunu göstermişti. Bahçede yaşanan bunalım, önceki yaşamından tam bir dönüşe işaret etmekteydi, ancak bu dönüş yeni-platoncu spiritüalizme dönüş olup, Augustinus henüz Hıristiyanlığa giden yolun yarısındaydı. Onun Hıristiyanlığı tam ve köklü biçimde benimsemesi için dört yıl daha geçmesi gerekmişti.

Daha önce okuduğum şeyi, 'ten ruha, ruh da tene aykırı olanı arzular'[1] sözünü kendi deneyimlerimle anladım. Aslında bu iki iradede de benimdi, ama içimde onaylamadığım irade onayladığım iradeden çok benim gibiydi. Ancak o mizaç bana benim aracılığımla bu kadar hakim olmuştu, çünkü istemediğim yere isteyerek gelmiştim. Hâlâ dünyaya bağlı olduğum için, Ah Tanrım, senin yanında mücadele etmeyi reddetmiştim, bağlarım tarafından engellenmekten olduğu gibi bağlarımdan tamamen kurtulmaktan da korkuyordum."

"Böylece senin hakkındaki tefekkürlerim uyanmaya çalışan ama uykunun ağır basmasıyla tekrar uyuyakalan birinin çabaları gibiydi. Üstüne ağır uyku çöken biri genellikle ona boyun eğer ve onaylamadığı halde onu destekler. Kendi arzularıma boyun eğmektense senin sevgine teslim olmanın daha iyi olduğuna emindim; ama bu ikinci yola inansam da birincisi bana haz verip beni bağlıyordu. Senin 'Uyan, seni uykucu," çağrına cevap verecek durumda değildim, sadece 'Birazdan, tamam az sonra; biraz sonra' gibi sözcüklerle sayıklıyordum. Ama 'birazdan' bir türlü 'tamam şimdi' olmuyordu, 'az sonra' da giderek uzuyordu.... Çünkü beni çabucak duymandan ve sona ermesindense sonuna kadar yaşamak istediğim arzu hastalığımı hemencecik iyileştirmenden korkuyordum. Hangi söz kırbaçlarıyla kırbaçlamadım ki ruhumu. Ama o geri çekildi; hiçbir mazereti olmadığı halde reddetti.... İçimden şöyle dedim: 'Gel, şimdi zamanı' ve bunu dediğim anda halletme noktasına geldim. Ve bir hamle daha yaptım ve neredeyse başarma noktasına geldim, ama erişemedim, yakalayamadım, ölüme ölmeye, yaşamı yaşamaya tereddüt ettim. İstemediğim ama içime kökleşmiş kötülük bende, hâlâ tadına varamadığım iyilikten üstündü."[2]

Bölünmüş irade; yüksek arzuların kabuklarını kırmaları-

[1] Galatyalılar 5: 17. (e. n.)

[2] *Confessiones* (*İtiraflar*), Kitap VIII., böl. v., vii., xi., (özet)

nı sağlayan o son şiddetten, o patlayıcı yoğunluktan, (psikolog jargonuyla) dinamojen nitelikten yoksun olduğu ve hayatı etkin bir şekilde istila edip düşük eğilimleri sonsuza dek bastıramadığı durumda bölünmüş irade bundan daha kusursuz tarif edilemez. İleriki bir derste bu yüksek uyarılabilirlik durumunu ayrıntılı olarak ele alacağız.

Son derste melankolisiyle ilgili kısa bir tanımlama yaptığım Nova Scotialı evanjelik Henry Alline'in otobiyografisinde iyi yapılmış, bir başka bölünmüş irade tarifi buldum. Göreceğiniz üzere zavallı gencin günahları son derece zararsız türden günahlardı, ama onu oldukça etkilemiş ve büyük ıstırap vermişlerdi.

> "Artık oldukça ahlaklı bir hayat sürdürüyordum, ama bir türlü huzuru bulamamıştım. Bütün bu sürede aklımdan geçenler hakkında hiçbir şey bilmeyen gençler arasında saygı görmeye başlamıştım ve onların bu saygıları ruhum için bir tuzak haline gelmişti. Çünkü çok geçmeden dünyevi zevklerden keyif almaya başlamıştım ve içmediğim, küfretmediğim, lanet okumadığım takdirde sırf eğlenip dünyevi zevkleri tatmakla günah işlemiş olmayacağımı düşünerek hâlâ kendimle gurur duyuyor ve Tanrı'nın (alçakgönüllü veya terbiyeli, diye nitelendirdiğim) bazı gençlere bu tür zararsız eğlenceler için izin verdiğini düşünüyordum. Hâlâ bir takım görevleri yerine getiriyor, açık kötülüklerden uzak duruyordum. Sağlıklı ve başarılı olduğum zamanlar her şey yolunda gidiyordu, ancak üzüntüye kapıldığımda ya da hastalık, ölüm tehdidiyle veya şiddetli fırtınayla karşı karşıya kaldığımda dinim bir işe yaramıyor, bir şeylerin eksik olduğunu düşünerek, kendimi bu kadar eğlenceye kaptırdığım için pişmanlık duymaya başlıyordum; ama bu üzüntü geçer geçmez şeytan ve kendi kötülük dolu kalbim ve arkadaşlarımın da kışkırtmasıyla tekrar kendimi bırakıyor, kendimden geçiyor, kabalaşıyor, yabanileşiyordum, ama bir yandan gizli gizli dua etmeye ve kutsal kitabı okumaya da devam ediyordum. Fakat kendime

zarar vermemi istemeyen Tanrı çağrılarıyla hâlâ peşimden geliyor, bilincimi öyle etkiliyordu ki, sapmalarım beni rahatsız ediyor ve eğlencenin tam ortasında kaybolmuşluk ve mahvolmuşluk duygusuna kapılıyor, arkadaşlarımdan uzaklaşmak istiyordum. Eğlence bitip eve gidince bir daha böyle şeylere karışmayacağıma dair sözler veriyor, saatlerce affedilmek için yalvarıyordum, ama tekrar baştan çıkınca yine kendini koyuveriyordum. Çok geçmeden müziğe kulak veriyor ve bir kadeh şarap içiyor, zihnimin keyiflendiğini görerek her türlü eğlence ve cümbüşe dalıyordum, ama kendimi sefih ve açık bir şekilde kötü görmüyordum; ama ne zaman ki dünyevi eğlenceden eve dönüyordum, kendimi tekrar suçlu hissetmeye başlıyor ve kimi zaman yatağa yattığım halde saatlerce gözlerimi kapayamıyordum. Dünyanın en mutsuz insanlarından biriydim.

"Bazen gruptan ayrılır (sanki yorulmuşum gibi kemancıdan çalmayı bırakmasını isterdim) ve dışarı çıkar, kalbim duracakmışçasına ağlayıp dua ederek dolaşır, beni bırakmaması ve yürek katılığına terk etmemesi için Tanrı'ya yalvarırdım. Ah ne mutsuz saatlerdi ne mutsuz gecelerdi o zamanlar! Zaman zaman sefahat arkadaşlarımla karşılaştığımda ve kalbim dibe batmaya hazır olduğunda, bir şeyden kuşkulanmasınlar diye mümkün olduğu kadar neşeli bir çehre takınırdım. Bazen onlarla ve onların zevk ve eğlenceleriyle birlikte olmaktansa çölde sürgünde olmayı tercih eder, ama bazen de ruhumun çektiği ıstırap belli olmasın diye genç erkek ve kadınlarla kasten sohbete dalar veya eğlenceli şarkılar söylemeyi teklif ederdim. Onlarla birlikte olduğum aylar boyunca ikiyüzlü davranır, keyifliymiş numarası yapar, ama elimden geldiğince onlardan uzak durmaya çalışırdım; ah, tükenmiştim ve ölesiye mutsuzdum! Yaptığım her şeyde, gittiğim her yerde bir fırtınanın içindeydim, ama buna rağmen aylarca eğlencelerde başı çekmeye devam ettim; üstelik bu bana işkence gibi geldiği, sıkıntı verdiği halde. Ama şeytanla kendi kötü kalbim bir köle gibi beni sağa sola sürükledi, şunu veya bunu yapmamı,

şunu veya bunu taşımamı, şuraya veya buraya dönmemi ve arkadaşlarım arasındaki itibarımı korumamı söyledi. Bütün bu süre boyunca görevlerime olabildiğince sıkıca sarılmaya devam ettim ve huzurumu bulmak için altına bakılmadık taş bırakmadım. Hatta kendi düşüncelerime karşı tetikte durdum ve nereye gidersem gideyim dua ettim. Çünkü dünyevi arkadaşlarımla beraberken yaptıklarımda herhangi bir günah olduğunu düşünmüyordum, zira yaptıklarımdan hiçbir tatmin duymuyordum, sadece bazı uygun nedenlerden dolayı olan bitenin peşinden gidiyordum.

"Ama vicdanım yine de gece gündüz uğulduyordu."

Hem Aziz Augustinus hem Alline içsel birlik ve huzurdan oluşan sakin sulara çıkmayı başarmışlardı, şimdi sizden birleşme sürecinin kendine özgü bazı özellikleri üstüne daha yakından düşünmenizi isteyeceğim. Bu süreç yavaş yavaş gerçekleşebileceği gibi birden de meydana gelebilir; değişen duygular, değişen eylem güçleri, yeni zihinsel içgörüler ya da daha sonra "mistik" olarak niteleyeceğimiz deneyimler aracılığıyla ortaya çıkabilir. Nasıl meydana gelirse gelsin, beraberinde kendine özgü bir tür rahatlama getirir, ancak bu asla dindeki kadar aşırı bir rahatlama değildir. Mutluluk! Mutluluk! Din insanın bu armağanı elde etme yollarından sadece biridir. En dayanılmaz ıstırabı kolayca, kalıcı olarak ve başarıyla derin ve uzun süreli mutluluğa dönüştürebilir din.

Fakat dini bulmak birliğe ulaşmanın birçok yolundan sadece biridir. Ayrıca içsel tamamlanmamışlığı giderip içsel uyumsuzluğu azaltma süreci herhangi bir zihinsel malzemeyle ortaya çıkabilecek ve ille de dinsel bir biçim alması gerekmeyen genel bir psikolojik süreçtir. Ele almak üzere olduğumuz dinsel yenilenme tiplerini değerlendirirken, bunların, diğer tipleri de içeren bir cinsin türlerinden yalnızca biri olduğunu bilmek önemlidir. Örneğin, dinden inançsızlığa doğru ya da ahlaki sertlikten özgürlüğe ve

özgürlüğün kötüye kullanılmasına doğru ya da aşk, tutku, hırs, açgözlülük, intikam veya yurtseverlik gibi bazı yeni uyaran veya tutkuların bireyin yaşamına girmesiyle de yeniden doğum gerçekleşebilir. Bütün bunlarda tam olarak aynı psikolojik olay formunu görürüz; bir fırtına, gerilim ve uyumsuzluk dönemini izleyen bir sağlamlık, istikrar ve denge. Bu din dışı örneklerde yeni insan yavaş yavaş veya aniden de doğabilir.

Fransız filozof Jouffroy ardında, Mr. Starbuck'ın ortodoksluktan inançsızlığa geçişini anlattığı üslup kadar ilginç, kendi "tersine-ihtidasını" etkili sözcüklerle anlatan bir anı bırakmıştı. Jouffroy'un kafasındaki kuşkular onu uzun zamandır rahatsız etmekteydi, fakat kendisi son bunalımın, inançsızlığının artık sabit ve istikrarlı bir hale geldiği o gece başladığını belirtmektedir. Bu bunalımın ilk sonucu yitirdiği yanılsamalar için üzüntü duymak olmuştu. Şöyle yazıyor Jouffroy;

> "İnançsızlığımı gizleyen örtünün yırtıldığı o Aralık gecesini hiç unutmayacağım. Bir saatlik uykudan sonra ileri geri yürümeye alışkın olduğum o dar ve süssüz odada tekrar kendi adımlarımı duyuyordum. Yine, arada bir soğuk camları aydınlatan, o bulutlarla yarı örtülü ayı görüyordum. Gece akıp gidiyordu ve ben saatlerin nasıl geçtiğinin farkında değildim. Kaygıyla, bilincimin kaynaklarına doğru tabaka tabaka inen ve o zamana kadar dolambaçlarını benden saklayan bütün yanılsamaları dağıtarak her an açıkça görünmelerini sağlayan düşüncelerimin peşinden gidiyordum.
>
> "Gemisi batan denizcinin geminin kalıntılarına tutunması gibi ben de boşuna bu son inançlara tutundum. İçinde yüzmek üzere olduğum, meçhul boşluktan korkarak, bu kalıntılarla birlikte boşuna çocukluğuma, aileme, ülkeme, sevdiğim ve benim için kutsal olan şeylere döndüm. Düşüncelerim oldukça sert ve güçlü akıyordu; bu akış ebeveyn, aile, anılar, inançlar, her şeyi bırakmaya zorluyordu beni. Sorgulama sonuna yaklaştıkça daha

inatçı, daha ciddi bir hal aldı ve sonuna kadar da durmadı. O zaman zihnimin derinliklerinde ayakta kalan hiçbir şey olmadığını biliyordum.

"Bu ürkütücü bir andı, sabaha doğru bitkin bir halde kendimi yatağa attığımda geçmiş yaşamıma dokunur gibi oldum; gülümseten, dolu dolu ve bir ateş gibi parlayan o geçmişe. Şimdi önümde başka bir hayat açıldı; ciddi ve insansız, ileride, beni oraya sürgün eden, o lanetlediğim ölümcül düşüncemle baş başa ve yalnız yaşamam gereken bir hayat. Bu keşfi izleyen günler hayatımın en kederli günleriydi."[1]

---

[1] TH. Jouffroy, *Nouveaux Melanges philosophiques*, 2. Baskı, s. 83. Belirli bir anda gerçekleşen iki tersine-ihtida örneği daha ekleyeceğim. Birincisi, Prof. Starbuck'ın elyazması koleksiyonundan, anlatan kişi ise bir kadın;
"Kalbimin derinliklerinde 'Tanrı' konusunda şu veya bu şekilde her zaman kuşku duyduğuma inanıyorum. Kuşku bir dip akıntısı gibi ilk gençliğim boyunca büyüdü, ancak dinsel gelişimimdeki duygusal unsurlar tarafından denetim altında tutularak üstü örtülüyordu. On altı yaşıma bastığımda kiliseye gitmeye başladım, bana Tanrı'yı sevip sevmediğim soruldu. Geleneksel olarak ve beklendiği üzere 'evet' dedim. Ama bir anda içimde parlayan bir şey, 'Hayır, sevmiyorsun,' dedi. Uzun bir zaman bundan utanç duydum ve Tanrı'yı sevmemek gibi bir kötülük yaptığım, günah işlediğim için Tanrı'nın beni korkunç bir şekilde cezalandıracağı korkusuyla karışık bir vicdan azabı duydum.... On dokuzumda bir tonsilit nöbeti geçirdim. Tam olarak iyileşmeden önce zalim bir adamın karısını tekmeleyerek merdivenden düşürdüğüne ve düştükten sonra da tekmelemeye devam ettiğine dair bir öykü duydum. Olayın dehşetini içimde hissettim. Bir anda aklımda şöyle bir düşünce belirdi: 'Böyle şeylere izin veren bir Tanrı'ya ihtiyacım yok.' Bu deneyimi, önceki hayatımın Tanrı'sına karşı aylar süren, etkin bir hoşnutsuzluk ve bir tür gururlu meydan okuma duygusuyla karışık sabırlı bir ilgisizlik izledi. Hâlâ bir Tanrı olabileceğini düşünüyordum. Eğer varsa, muhtemelen beni lanetleyecekti, ama buna katlanmalıydım. Çok az korku hissediyordum ve Tanrının gönlünü almak gibi bir arzu duymuyordum. Bu acılı deneyimden sonra onunla hiçbir kişisel ilişkim olmadı."
İkinci vaka, hazırlanma ve tasarlama sürecinin yeterince ilerlemiş olması halinde fazladan bir uyaranın zihni nasıl yeni bir denge durumuna soktuğunun bir örneğini oluşturmaktadır. Bu ünlü deyimdeki 'bardağı taşıran son damla' ya da aşırı doygun bir sıvıdaki tuzun bir topluiğne dokunuşuyla birden kristalleşmesi gibidir. Tolstoy şöyle yazıyor:
"İçten ve zeki bir adam olan S., inancını nasıl yitirdiğini bana anlatmıştı:

John Foster'ın *Essays on Decision of Character* başlıklı denemelerinde aniden baş gösteren bir para hırsı vakası anlatılmaktadır, öykü alıntılamayı hak edecek kadar aydınlatıcıdır;

> Anlaşıldığı kadarıyla genç bir adam, "mirasının büyük bir bölümünü iki üç yıl gibi bir zaman içinde, kendisini dostları olarak adlandıran ve son parası da bitince artık onu tanımayan ya da küçümseyen birtakım değersiz arkadaşlarla birlikte sefih alemlerde yiyip bitirmiş. Tam bir yoksunluğun içine sürüklenen adam bir gün hayatına son vermek üzere evinden ayrılmış. Fakat neredeyse bilinçsiz bir halde sokaklarda dolanırken, daha önce kendisine ait olan mülklere bakan bir tepenin yamacına gelmiş. Burada yere oturup birkaç saat boyunca düşüncelere dalmış, neden sonra coşku ve sevinçle yerinden fırlamış. Kararını vermişti sonunda; bütün bu mülkler yeniden kendisinin olmalıydı. Planını yaparak hızla uygulamaya koyulmuş. İlk fırsatı yakalamak, mütevazı ve konuşmaya değmeyecek kadar küçük de olsa biraz para kazanmak üzere ve bunu elinden geldiğince asla harcamama kararlılığıyla, aceleyle yürümeye başlamış. Dikkatini ilk çeken şey, bir evin önündeki kaldırıma arabalar-

---

Bir gün, yirmi altı yaşında, bir av macerası sırasında uyku vakti geldiğinde çocukluktan beri alışageldiği geleneğe göre dua etmeye başlamış. Av sırasında yanında olan kardeşi samanların üstüne uzanmış ona bakıyormuş. S. duasını bitirip uyumak üzere uzanınca kardeşi, 'Hâlâ bu alışkanlığı sürdürüyor musun?' diye sormuş. Başka bir şey konuşulmamış. Fakat o günden sonra geçen otuz yıl boyunca S. bir daha hiç dua etmedi; pazar ayinlerine gitmediği gibi kiliseye de asla uğramadı. Bunun nedeni o gün, orada kardeşinin inancını benimsemiş olması değildi; içinde yeni bir karara varmış olması da değildi; tek neden, kardeşinin ağzından çıkan sözlerin, zaten iyice eğilmiş olduğu için kendi ağırlığıyla yıkılmak üzere olan bir duvara parmakla hafifçe dokunma gibi bir etki yapmasıydı. Bu sözler, içindeki dinin yerinin uzun zamandır boş olduğunu ve dua sırasında ağzından çıkan cümlelerin, çıkardığı haçın, başını öne eğişinin içten gelen eylemler olmadığını göstermişti kendisine. Bu hareketlerin saçmalığını fark edince bir daha da tekrarlamamıştı.' *Ma Confession*, s. 8.

dan dökülen bir kömür yığını olmuş. Kömürü götürülecek yere kürekle ya da el arabasıyla taşımayı teklif etmiş ve işi almış. Yaptığı işin karşılığında birkaç peni kazanmış. Sonra, planının parayı harcamama kısmını uygulamak üzere biraz et ve süt istemiş, onlar da vermişler. Ardından başka fırsatların peşine düşmüş, çeşitli yerlerde bulduğu bir dizi küçültücü işte uzun ve kısa sürelerle büyük bir gayretle çalışmış, bu arada mümkün olduğu kadar, bir peni bile harcamamaya özen göstermiş. İş ne kadar alçaltıcı olursa olsun planına uyan hiçbir fırsatı kaçırmamış. Bu yöntemle uzun bir süre sonra tekrar satmak üzere birkaç sığır alacak kadar para biriktirmeyi başarmış. İlk kazançlarını hızla ikinci avantajlara çevirmiş, aşırı tutumluluktan en ufak bir sapma göstermeyip giderek daha büyük işler yapmaya ve yeniden varlık sahibi olmaya başlamış. Ondan sonra neler olduğunu bilmiyorum ya da hatırlamıyorum, ama en sonunda kaybettiklerinden daha fazlasını kazanmayı başarmıştı, cimri bir zengin olarak öldüğünde 60.000 sterlinlik bir serveti vardı."[1]

---

[1] *a.g.e.*, III. Mektup, (özet).

Elime geçen ve muhtemelen oldukça sık görülen türde, "aşık olma"nın tersi olarak "aşkın birden bitişi"ni dile getiren bir belgeyi ekliyorum. "Aşık olmak" da çoğu zaman bu türe, yani genellikle vurulmanın onarılamaz bir şekilde gerçekleştiği gerçeğine ani bir uyanışın öncesinde meydana gelen bilinçdışı bir hazırlık sürecine uymaktadır. Bu anlatımdaki rahat ve özgür üslup ona içtenlik katmaktadır;

"İki yıl boyunca beni neredeyse delirme noktasına getiren oldukça kötü bir deneyim yaşadım. Tıpkı bir kedi gibi cilveleşen genç bir kıza fena halde aşık oldum. Şimdi geriye dönüp baktığımda ondan nefret ediyorum ve nasıl olup da onun cazibesine kapılarak bu kadar aşağılık durumlarda düştüğümü merak ediyorum. Ne zaman kendi başıma kalsam aklıma çekici özellikleri geliyor, çalışmam gereken zamanlarda onunla geçirdiğimiz anları düşünüp gelecekte geçireceğimiz anların hayalini kuruyordum. Çok sevimli, hoş mizaçlı ve son derece neşeliydi, ona hayranlık duymaktan zevk alıyordum. Bana açıkça evet ya da hayır demiyordu, ama asıl tuhafı, peşinden giderken onun bana eş olmaya uygun olmadığını ve asla evet demeyeceğini gizliden gizliye biliyor gibiydim. Bir yıl boyunca yemeklerimizi aynı pansiyonda yememize ve onu sürekli ve yakından görmeme rağmen, daha yakın ilişkilerimizi

Şimdi tekrar şu anda bizi ilgilendiren duruma, yani dinsel meseleye dönelim. Önümüzde, olabilecek en basit tür, yani zaten doğal olarak sağlıklı zihin tipinde olması gereken bir kişinin sistematik sağlıklı zihin dinine dönüşünün

---

büyük ölçüde gizli gizli götürüyorduk. Başka bir erkek hayranı nedeniyle duyduğum kıskançlık ve bu hakim olamadığım zayıflığıma karşı duyduğum iğrenme duygusu beni o kadar sinirli yapmış, o kadar uykularımı kaçırmıştı ki, gerçekten delirdiğimi düşünmeye başlamıştım. Gazetelerde sıkça gördüğüm sevgililerini öldüren genç erkekleri çok iyi anlıyorum. Buna rağmen ona tutkuyla aşıktım ve o da bazı bakımlardan bu sevgiyi hak ediyordu.

"Garip olan, bütün bunların aniden ve beklenmedik biçimde sona ermesiydi. Bir sabah kahvaltıdan sonra işe gidiyordum, her zamanki gibi onu ve çektiğim ıstırapları düşünüyordum ki, sanki bir dış güç beni ele geçirmiş gibi kendimi, dönüp odama koşarken buldum. Hemen saç telleri, onun notları, mektupları ve üstünde onun fotoğraflarının bulunduğu bardaklar da dahil olmak üzere odada onu hatırlatan her şeyi dışarı çıkardım. Saçları, notları ve mektupları yaktım, fotoğrafları bardakları da büyük bir intikam ve cezalandırma dürtüsüyle ayağımın altında ezerek parçaladım. Artık onu istemiyor, ondan iğreniyordum, bana gelince sanki üstümdeki rahatsızlık yükü birden kalkmış gibiydi. Böyle bitti. Sonraki yıllarda onunla hiç konuşmadım ve ona hiç yazmadım ve şimdi bu konuda fazla ileri gittiğimi düşünmeme rağmen, o kadar ay boyunca kalbimi dolduran kişiye karşı aklımdan bir an bile sevgi düşüncesi geçmedi. Her halükârda, o mutlu sabahtan itibaren yeniden kendi ruhuma kavuştum ve bir daha asla benzer bir tuzağa düşmedim."

Bana göre bu, birbiriyle uyuşmayan ama hayatı uyumsuzluk ve tatminsizlikle dolduracak kadar uzun bir süre birbirlerini dengeleyebilecek iki farklı kişiliğin, olağanüstü denebilecek kadar açık bir örneği gibi görünmektedir. Kararsız denge en sonunda, yavaş yavaş değil de ani bir bunalımla bozulmuştur ve bu, o kadar beklenmedik bir biçimde gerçekleşmiştir ki, yazarın sözleriyle ifade edecek olursak onu "bir dış güç ele geçirmiştir."

Profesör Starback, *Psychology of Religion*, (s. 141) adlı yapıtında bu vakanın tersi bir vakayı; nefretten aşka dönüş vakasını aktarmaktadır. (137-144. sayfalarda verdiği oldukça ilginç, ani dindışı huy veya karakter değişimi örnekleriyle karşılaştırınız.) Anlaşıldığı kadarıyla Profesör Starback bu tür ani değişimleri, bilinçli hayata geçtiklerinde egemen bir rol oynamaya hazır olana kadar bilinçdışı bir şekilde gelişen, beyinle ilgili belli işlevlerin bir sonucu olarak görmektedir. Ani "ihtida"yı ele alırken bu bilinçaltı tasarlama hipotezinden olabildiğince yararlanacağım.

öyküsü bulunmaktadır. Bu örnek olgunlaşan meyvenin bir dokunuşla düştüğünü göstermektedir.

Mr. Horace Fletcher, *Menticulture* adlı küçük kitabında, Japonların Budist disiplin uygulamalarıyla öz denetime ulaşmaları hakkında konuştuğu bir arkadaşının şöyle dediğini anlatmaktadır;

> "'Öncelikle öfke ve kaygıdan kurtulmalısın.' 'Ancak,' dedim ben de, 'bu mümkün mü?' 'Evet,' diye cevap verdi; 'Japonlar için mümkün, bizim için de öyle olması gerekir.'"
>
> "Eve dönerken, 'kurtulmak' sözcüğü kafamın içinden bir türlü çıkmıyordu. Bu düşünce uyurken de beni etkilemeye devam etmiş olmalıydı, çünkü sabahleyin uyanır uyanmaz, 'eğer öfke ve kaygıdan kurtulmak mümkünse, o zaman niye bunları taşımaya devam edeyim?' şeklinde bir akıl yürütmeyle ifade edilebilecek bir keşfin açığa çıkmasıyla birlikte aklıma aynı düşünce geldi. Bu savın gücünü hissettiğim anda bu akıl yürütmeyi de benimsedim. Kötü bebek yürüyebildiğini keşfetti. Artık emeklemekten vazgeçebilir.
>
> "Bu kaygı ve öfke biçimindeki kanser lekeleri, onları yok edilebileceğimi anladığım anda beni bıraktılar. Zayıflıklarının keşfedilmesiyle birlikte şeytan gibi kovuldular. O andan itibaren yaşam tamamen farklı bir yön aldı.
>
> "O andan itibaren bunaltıcı tutkulardan kurtulmanın mümkün ve arzulanabilir olduğunun belli olmasına karşın, yeni konumumda kendimi tam olarak güven içinde hissetmem birkaç ay aldı. Fakat kaygı ve öfkeye yol açan koşulların kendini tekrar tekrar göstermesine karşın artık en ufak bir kaygı veya öfke hissetmiyor, onlardan korkma veya tedbir alma gereğini de duymuyordum. Dahası artan enerjim ve zihin dinçliğim, her türlü duruma karşı koyma gücüm ve her şeyi sevme ve olumlu karşılama eğilimim beni bile şaşırtıyordu.
>
> "O sabahtan beri trenle on bin milden fazla seyahat etme fırsatım oldu. Yataklı vagondaki aynı görevli, aynı

kondüktör, otel hizmetçisi, işportacı, kitapçı, taksici ve daha önce öfke ve sinirlenme nedeni olan aynı simalarla karşılaştım, ama en ufak bir rahatsızlık hissetmedim. Bir anda dünya bana karşı iyi davranmaya başlamıştı. Artık sadece iyi ışınlara duyarlıydım.

"Bu yepyeni zihin durumunun sağlaması olan birçok deneyim hatırlıyordum, ama bir tanesi yeterli olacaktır; valizim gelmediği için o kadar umutla ve ilgiyle beklediğim trenin bensiz kalkmasına rağmen en küçük bir öfke veya sabırsızlık göstermedim. Tren henüz gözden kaybolmuştu ki otel görevlisi koşarak, soluk soluğa istasyona geldi. Beni görünce azar işitmekten korkarak, kalabalık bir caddede sıkışıp kaldığını ve bir türlü oradan çıkamadığını anlatmaya başladı. Konuşmasını bitirdiğinde ona şöyle dedim: 'Hiç önemli değil, senin elinde olan bir şey değil, bu durumda yarın binerim. İşte ücretin, bu parayı kazanma uğruna başına gelenlerden dolayı üzgünüm.' Yüzüne oturan şaşkınlık ifadesi, gecikmemden dolayı yanan bilet parasının bana geri ödenmesiyle sevince dönüştü. Ertesi gün benden tek kuruş almadı ve onunla ömür boyu arkadaş olduk. Deneyimimin ilk haftalarında sadece öfke ve kaygıya karşı tetikteydim, ama zaman içinde öbür bunaltıcı ve küçültücü tutkuların da yok olduğunu fark ederek ikisi arasında bir bağlantı aramaya başladım ve sonunda hepsinin de belirlediğim iki kökten ortaya çıktığı sonucuna vardım. Uzun zamandır ilişkili olduğumdan emin olduğum özgürlüğü asıl şimdi hissetmiştim; bir zamanlar insanlık mirası olarak desteklediğim bunaltıcı etkilerin hiçbirini artık hissetmiyordum.

"Saf Hıristiyanlığın, saf Budizmin, Zihin Bilimlerinin ve bütün dinlerin temel olarak, benim için yeni keşif olan bu durumu öğrettiğine hiç kuşkum yok; ama hiçbiri bunu basit ve kolay bir tasfiye işleminin ışığında göstermemişti. Bir aralar tasfiyenin ilgisizliğe ve tembelliğe yol açıp açmayacağını merak etmiştim. Deneyimlerim, sonucun tam tersi olduğunu gösterdi. Sanki tekrar çocukmuşum ve oyun oynama enerjim varmışçasına artan,

faydalı şeyler yapma arzusunun geri döndüğünü hissediyorum. Fırsatını bulsaydım, her zamanki gibi (hatta her zamankinden daha iyi) mücadele edebilirdim. Bu, insanı korkak yapmaz. Olamam da, çünkü korku tasfiye edilen şeylerden biriydi. Kalabalık karşısındaki utangaçlığımın geçtiğini fark ettim. Çocukken altında durduğum bir ağaca yıldırım isabet etmişti, kaygıyla yollarımı ayırana kadar o olayın şokunun etkisinden kurtulamadım. O günden beri, yıldırım ve fırtınayla daha önce bunalıma ve rahatsızlığa yol açabilecek koşullarda karşı karşıya kalmama rağmen bunların her ikisini de yaşamadım. Gösterdiğim şaşkınlık tepkisi de büyük ölçüde yumuşadı, nitekim artık beklenmedik görüntü veya seslerle karşılaştığımda eskisi gibi irkilmiyorum.

"Kişisel olarak bu özgürleşmiş durumun sonuçlarının neler olabileceği konusunda hiç kaygı duymuyorum. Olasılıklardan birinin, Hıristiyan Bilimi'nin hedeflediği kusursuz sağlık olabileceğinden hiçbir kuşkum yok, çünkü midemin hazmetmesi için kendisine verdiğim yiyeceği özümleme görevini her zamankinden daha iyi yerine getirdiğini görüyorum ve çatık bir kaş altında değil de bir şarkının sesiyle daha iyi çalışacağına da eminim. Ayrıca bu değerli zamanı gelecekteki bir varoluş ya da gelecekteki bir Cennet düşüncesi şekillendirmekle de harcamıyorum. İçimdeki Cennet de en az vaat edilen ya da hayalimde canlandırabileceğim cennet kadar çekici, ayrıca bunun gidebildiği yere kadar gelişmesine izin vermeye niyetliyim, yeter ki öfke ve türevleri onu yanlış yönlendirmesin."[1]

Eski tıbba göre bedensel bir hastalık iki şekilde iyileşebilirdi; bunlar *lysis* ve *crisis*, yani yavaş yavaş ve ani iyileşme idi. Ruhsal alanda da iç birleşme yine iki şekilde, yani ya yavaş yavaş ya da aniden meydana gelir. Başkalarının kalplerinin geçtiği dönemeçleri izlemek güç olmakla ve

[1] H. Fletcher, *Menticulture, or the A-B-C of True Living*, New York&Chicago: 1899, ss. 26-36 (özet).

anlatımları bütün sırlarını açığa vurmamakla birlikte, Tolstoy ve Bunyan burada da örnek olarak, yani yavaş yavaş iyileşme örneği olarak önümüze çıkmaktadır.

Bitmek tükenmek bilmeyen sorgulamalarının peşinden giden Tolstoy her nasılsa bir içgörünün arkasından başka bir içgörüye varmaktaydı. İlk olarak yaşamın anlamsız olduğu şeklindeki inancının sadece bu sonlu yaşamı hesaba kattığının farkına varmıştı. Bir sonlunun değerini bir başkasının içinde arıyordu ve her zaman varılan sonuç, matematikte 0=0 ile sonuçlanan o anlamsız denklemlerden biri oluyordu. Ancak irrasyonel duygu ya da inanç, sonsuzu sunmadığı sürece akıl yürüten zihnin kendi başına gidebileceği nokta budur. Herkes gibi sonsuza inanılırsa yaşam tekrar yaşanabilir hale gelir.

> "İnsanoğlu var olduğu günden beri, nerede yaşam varsa, orada aynı zamanda yaşamayı mümkün kılan inanç da var olmuştur. İnanç yaşamın anlamıdır; insanın kendini mahvetmesini önleyip yaşamaya devam etmesini sağlayan anlam. Sayesinde yaşadığımız güçtür. Eğer İnsan bir şey için yaşaması gerektiğine inanmasaydı hiç yaşamazdı. Sonsuz bir Tanrı, ruhun tanrısallığı, insan eylemlerinin Tanrı'yla birliği düşüncesi; bunlar insan düşüncesinin sonsuz, gizli derinliklerinde özenle işlenmiş düşüncelerdir. Kendileri olmadan bir yaşamın söz konusu olamayacağı, onlarsız olamayacağım düşüncelerdir," demektedir Tolstoy, "Kendi bireysel aklıma güvenme ve inancın verdiği bu cevapları görmezden gelme hakkım olmadığını, çünkü sorunun tek cevabının bunlar olduğunu görmeye başladım."

Peki ya, batıl inanca gömülmüş, sıradan insanlar gibi inanmak? İmkânsız. Ama bu, onların hayatı; onların! Doğal, mutlu bir hayat bu! Sorunun cevabı da bu işte!

Tolstoy yavaş yavaş -iki yılına mal olduğunu söylüyorşu nihai sonuca ulaştı; genel olarak yaşamla, sıradan insa-

nın sıradan yaşamıyla bir derdi yoktu; onun derdi üst, entelektüel, sanatçı sınıfların yaşamıyla, bizzat kendisinin de yaşadığı yaşamla, beyinle ilgili yaşamla, kalıplaşmış, yapay davranışların ve kişisel hırsların yaşamıyla idi. Yanlış bir yaşam sürdürüyordu ve değişmesi gerekiyordu. Yaşamsal ihtiyaçlar için çalışmak, yalanlardan ve gösterişten uzak durmak, genel ihtiyaçları karşılamak, yalın olmak ve Tanrı'ya inanmak; mutluluk işte bunlardaydı.

"Hatırlıyorum da" der, "ilkbaharın başlarında bir gün ormanda yalnız başıma gizemli sesleri dinliyordum. Dinledim ve düşüncelerim bu üç yıldır meşgul olduğu şeylere -Tanrı arayışına- geri gitti. Ama Tanrı düşüncesi, dedim, nasıl oldu da Tanrı düşüncesine vardım?

"Tanrı düşüncesiyle birlikte yine içimde yaşama karşı güzel duygular belirdi. İçimdeki her şey uyandı ve bir anlam kazandı.... İçimdeki bir ses, Niye daha ötesine bakayım? diye sordu. O, işte burada; insanın onsuz yapamayacağı şey burada. Tanrı'nın varlığını kabul etmekle yaşamak bir ve aynı şeydir. Yaşam neyse Tanrı da odur. Pekâlâ, öyleyse! Yaşa, Tanrı'yı ara, onsuz yaşam olamaz...

"Bundan sonra içimdeki ve hakkımdaki her şey eskisinden daha fazla netleşti, ışık hiçbir zaman tamamen sönmedi. İntiharın eşiğinden döndüm. Bu değişimin nasıl ve ne zaman olduğunu bilemiyorum. Fakat içimdeki yaşam gücü nasıl belli etmeden ve yavaş yavaş kaybolduysa, ayrıca moral açıdan ölüm döşeğine ulaştıysam, yaşam enerjisi de aynı şekilde yavaş yavaş ve farkına bile varmadan geri geldi. Tuhaf olansa, geri gelen bu enerjinin yeni bir şey olmamasıydı. Bu, benim gençlik dönemime özgü, eski iman gücümdü, yaşamımın tek amacının *daha iyi* olmak olduğuna dair inancımdı. Bilinen dünyevi yaşamdan vazgeçmiştim, artık onu yaşam olarak değil, gereksiz fazlalıklarıyla kavrayışımızı engelleyen, yaşamdaki bir parodi olarak görüyordum," ve Tolstoy o günden sonra köylüler gibi yaşamaya, kendini

doğru yolda ve mutlu hissetmeye ya da en azından önceden hiç olmadığı kadar doğru yolda ve mutlu hissetmeye başladı.[1]

Bu durumda Tolstoy'un melankolisini yorumladığımızda, meydana gelen şey -böyle bir azalma da söz konusu olmakla birlikte- sadece Tolstoy'un mizacının etkisini azaltması değildir. Melankolisi, içsel yapısıyla dışsal eylem ve amaçları arasındaki çatışmanın mantıksal bir sonucuydu. Bir edebiyatçı olmasına karşın, Tolstoy, kibar uygarlığımızın aşırılıklarını, samimiyetsizliklerini, açgözlülüklerini, karmaşalarını ve zalimliklerini kesinlikle tatmin edicilikten uzak bulan ve ebedi hakikatin daha doğal ve daha hayvani olan şeylerde yattığını düşünen o yabani orman insanlarından biriydi. Onun bunalımı ruhunu düzene sokmakla, gerçek yerini ve uğraşını keşfetmekle, yanlışlıklardan kaçıp hakikate giden yollar olarak gördüğü yollara girmekle ilgiliydi. Onunki, aheste aheste kendi birliğini ve düzeyini bulan bir heterojen kişilik vakasıydı. Çoğumuzun Tolstoy'u taklit etmesi mümkün değil ve kemiklerimizde yeterince ilkel insan iliği bulunmuyor, ama en azından şunu düşünebiliriz; bunu becerebilsek bizim içi daha iyi olurdu.

Bunyan'ın iyileşmesi çok daha yavaş olmuştur. Yıllar boyunca uğraşıp durduğu Kutsal Kitap metinleriyle bir o yana bir bu yana sallanıp durmuştu, ama en sonunda İsa'nın kanıyla kurtuluş düşüncesiyle birlikte giderek artan bir rahatlama gelmişti.

"Ruh halim günde yirmi defa değişirdi; bir rahatlama, bir sıkıntı; bir huzur ve biraz sonra bir kalbin hissedebileceği en büyük suçluluk ve korku duygusu." İyi bir metinle karşılaştığında, "Bu," diye yazar, "beni iki üç saat için cesaretlendiriyordu"; ya da "o gün benim için iyi bir

[1] Çevirirken Tolstoy'un sözlerini epeyce kısalttım.

gün olurdu, bunu kaybetmemeyi umardım"; ya da "Bu sözcüklerin görkemi beni öyle etkiledi ki otururken kendimden geçmeye hazırdım, ama tasadan veya sıkıntıdan değil, neşeden ve huzurdan"; ya da "Bu, ruhumda garip bir etki yarattı, beraberinde ışığı getirdi ve yüreğimi, tasmasız cehennem zebanileri gibi kükreyip böğürerek içimde korkunç gürültüler yapan bütün o çalkantılı düşüncelerden temizledi. İsa Mesih'in Ruh'umu terk etmediğini ve bir kenara atmadığını gösterdi."

Şu sözleri yazana kadar bu tür dönemlerden geçti: "Artık fırtınanın sadece son kısmı kaldı, çünkü fırtına benden uzaklaştı, sadece arada bir tepeme düşen birkaç damlası kaldı" ve sonunda; "Artık ayaklarımdaki prangalar çözüldü, ıstıraplarımdan ve kelepçelerimden kurtuldum, ayartmalar da uçup gitti. Öyle ki, o andan itibaren Tanrı'nın Sözleri bana sıkıntı vermez oldu, artık ben de eve Tanrı'nın inayeti ve sevgisinden gelen neşeyle gidiyordum.... Artık kendimi aynı ayda hem Cennet'te hem Dünya'da görebiliyorum; İsa'mla, Efendimle, Hakkımla ve Hayatımla Cennet'te; bedenim ve kişiliğimle Dünya'da.... O akşam İsa tamamen ruhumun İsa'sı idi; İsa üzerinden gelen zevk, huzur ve övünçten yatakta yatamıyordum."

Bunyan bir müjde elçisi olmuştu ve nevrotik haline, baş eğmezliği nedeniyle on iki yıl hapiste yatmasına rağmen etkin bir hayat sürmeye başlamıştı. O bir barış elçisi ve iyilik adamıydı artık, yazdığı ölümsüz Alegori[1], İngilizlerin kalplerine dinsel sabrın ruhunu geri getirmişti.

Ama ne Bunyan ne de Tolstoy sağlıklı zihin dediğimiz şeye kavuşabilmişti. Tadını unutamayacak kadar fazla içmişlerdi acı şerbetinden ve kefaretleri iki kat derinliğinde bir evrende ödenecektir. Her biri kederinin etkili ucunu kıran bir iyiliği fark etti, ama keder kendisini bitiren inan-

[1] John Buryan'ın *The Pilgrim's Progress from This World, to That Which Is to Come* adlı, 1678'de Londra'da basılan kitabı kastediliyor. (e. n.)

cın kalbinde küçük bir parça olarak var olmaya devam etti. Burada bizi ilgilendiren, bilinçlerinin derinliklerini dolduran ve aşırı kederin üstesinden gelen *bir şey* bulabilmeleridir. Tostoy bunun, *insanın yaşamasını sağlayan şey* olduğunu söylemektedir, çünkü yaşamı katlanılmaz hale getiren kötü algılara rağmen yaşama arzusunu yeniden kazandıran dürtü, heyecan, inanç ve güç tam olarak budur. Çünkü Tolstoy'un kötülüğe dair algıları bunların çerçevesinde değişmeden kalmış gibi durur. Sonraki yapıtlarında resmi değerler sistemine karşı amansız bir düşmanlık beslediği görülür; kibar yaşamın bayağılığı, imparatorluğun rezillikleri, kilisenin sahteliği, meslek sahiplerinin kof kibri, anlamsız bayağılıklar ve zalimlikler, bu dünyanın her türlü cafcaflı suçları kuşanmış yalan kurumları. Gösterdiği sabra rağmen yaşadığı deneyimler onun için kalıcı bir ölüm temsilcisi olmuştu. Bunyan da bu dünyayı düşmana bırakır.

> "Önce," der, "bu hayata ait olan her şeye, hatta kendime, eşime, çocuklarıma, bağlılıklarıma, zevklerime, benim için ölü olan ve kendileri için ölü olduğum her şeye idam cezası vermeliyim; İsa aracılığıyla Tanrı'ya güvenerek öbür dünyaya dokunmak; mezarı evim kabul ederek bu dünyaya dokunmak, yatağımı karanlıkta yapmak ve çürümeye; Sen benim babamsın, kurda, Sen benim annem ve kız kardeşimsin, demek.... Eşimden ve zavallı çocuklarımdan, özellikle de gönlüme hepsinden daha yakın olan zavallı kör çocuğumdan ayrılmak benim için etimin kemiklerimden ayrılması gibi bir şeydi. Zavallı çocuk, diyordum, bu dünyadan senin payına nasıl bir üzüntü düşmesini istersin! Ben senin üstünde rüzgar esmesine bile dayanamazken, senin hırpalanman, dilenmen, açlık çekmen, üşümen, çırılçıplak kalman ve bin bir felaket yaşaman gerekiyor. Ama yine de hepinizi Tanrı'ya ısmarlamak, bunu göze almak zorundayım, hiç kolay olmasa da."[1]

[1] Bunyan'dan yaptığım alıntılarda belli yerleri çıkardım.

Burada "bir kararlılık tınısı" açıktır, ama görünüşe göre zavallı John Bunyan'ın ruhunda hiçbir zaman tam bir kurtuluş coşkusu yaşanmamıştır.

Bu örnekler "ihtida" terimiyle adlandırılan olguyu yeterince anlamamızı sağlamış olmalı. Sonraki derste bu kavramın kendi has özelliklerini ve doğal sonuçlarını biraz ayrıntılı olarak ele alacağız.

IX. Ders
İhtida

Hidayete ermek, yenilenmek, inayete ulaşmak, dini yaşamak, güvence kazanmak gibi ifadeler daha önce bölünmüş, yanlış bir değersizliği ve mutsuzluğu seçmiş benliğin, dinsel gerçeklere daha sıkı tutunmak suretiyle yavaş yavaş veya birden birleşmesini, doğru olan değeri ve mutluluğu seçmesini anlatan ifadelerden sadece bazılarıdır. Böyle bir ahlaki değişimi doğuracak, doğrudan bir ilahi işleme inanalım veya inanmayalım, ihtida en azından genel olarak bu anlama gelmektedir.

Süreci ayrıntılı olarak incelemeye başlamadan önce bu tanımlamayı somut bir örnekle canlandıralım. Bunun için okuma yazma bilmeyen Stephen H. Bradley'nin ilginç öyküsünü seçtim; vaka nadir bulunan bir Amerikan kitapçığında anlatılmıştır.[1] Bu vakayı özellikle seçtim, çünkü vaka, burada anlatılan kişilik daha önceden sanki varlığını bilmediğimiz bir dizi tabaka veya kabuktan oluşuyormuşçasına, bu iç değişimler sırasında bir derinliğin altından nasıl başka bir derinliğin çıktığını göstermektedir. Bradley daha on dört yaşındayken tamamen hidayete erdiğini düşünmekteydi;

> "Bir an için inançla Mesih'i odada insan şeklinde, kollarını açmış da bana 'Gel' diyormuş gibi gördüm. Ertesi gün neşeyle titredim, az sonra da mutluluğum o kadar

[1] Stephen H. Bradley'nin beş yaşından yirmi dört yaşına kadarki yaşamından bir kesit ve 1829 Kasım'ının ikinci akşamı Kutsal Ruh'un gücüyle yaşadığı ilginç deneyim. Madison, Connecticut, 1830.

büyüktü ki ölmek istedim; tanıdığım kadarıyla bu dünya benim ilgi alanıma girmiyordu ve her gün bana Sebt kadar kutsal görünüyordu. Bütün insanlığın benim gibi hissetmesini arzuluyordum, herkesin Tanrı'yı çok sevmesini istiyordum. Daha önce çok bencil ve herkese tepeden bakan biriydim, ama artık bütün insanların müreffeh olmasını diliyordum. İçimde sanki en kötü düşmanlarımı bile affedebilirmişim gibi bir duygu vardı. İnsanların alaylarına ve küçümsemelerine katlanmak ve O'nun için her türlü acıya dayanmak istiyordum, yeter ki Tanrı'nın elinde bir araç, bir ruhun hidayete erme aracı olaydım."

"Dokuz yıl sonra, 1829'da Mr. Bradley civarda bir dinsel uyanışın başladığını öğrendi. "Hidayete eren gençlerin çoğu," diyordu, "toplantı sırasında yanıma geliyor ve benim bir dinim olup olmadığını soruyordu. Genellikle, umarım vardır, diye cevaplıyordum. Görünüşe göre bu onları tatmin etmiyordu, kendilerinin bir dinleri *olduğunu bildiklerini* söylüyorlardı. Benim için dua etmelerini istiyordum. Bu kadar uzun zamandır Hıristiyan olarak yaşadıktan sonra bir dinim yoksa eğer, artık bir dinim olmasının zamanı geldiğini ve dualarının kabul edilmesini umut ettiğimi söylüyordum.

"Bir Sebt günü Akademi'de Metodist bir vaizi dinlemeye gittim. Hüküm gününden söz ediyordu, daha önce hiç görmediğim bir ciddiyet ve korkuyla konuşuyordu. Hüküm günü adeta yaşanmaya başlamıştı, zihnimdeki güçler öyle uyarılmıştı ki içimde hiçbir şey hissetmediğim halde oturduğum yerde, tıpkı Feliks gibi[1], gayri iradi biçimde titremeye başladım. Ertesi akşam onu tekrar dinlemeye gittim. Bu kez Vahiy kitabından bir metin seçmişti: 'Tahtın önünde duran küçük büyük ölüleri gördüm.'[2] O gün yaşanan dehşeti öyle canlı bir şekilde anlattı ki adeta taştan bir kalbi bile eritebilirdi. Konuşmasını bitirdiğinde yaşlı bir adam bana döndü ve 'vaaz

[1] Yeni Ahit, Resullerin/Elçilerin İşleri 24:25'e gönderme. (e. n.)
[2] Vahiy 20:12. (e. n.)

dediğin işte böyle olur,' dedi. Ben de öyle düşünüyordum, ama söyledikleri hâlâ içimde bir kıpırtıya neden olmamıştı, hâlâ hissedemiyordum dini, ama o vaizin hissettiğine inanıyordum.

"Şimdi de aynı gece Kutsal Ruh'un gücüyle yaşadığım deneyimi anlatacağım. Bundan önce birisi bana Kutsal Ruh'un gücünü bugün hissettiğim şekilde hissedeceğimi söylemiş olsaydı, inanmaz ve bunu söyleyenin beni yanılttığını düşünürdüm. Toplantıdan sonra doğruca eve gittim ve eve vardığımda beni neyin bu kadar aptalca hissettirdiğini düşündüm. Eve girdikten kısa bir süre sonra yattım, Kutsal Ruh'la yaşamaya başladığım deneyime kadar dinsel şeyler aklıma gelmiyordu, derken beş dakika sonra şunlar başıma geldi;

"İlk başta, kalbim bir anda hızla çarpmaya başladı, önce bir nedenle hastalanmak üzere olduğumu düşündüm ancak telaşa kapılmadım, çünkü herhangi bir ağrı hissetmiyordum. Sonra kalbimin atışı daha da hızlanınca beni etkileyen şeyin Kutsal Ruh olduğuna ikna oldum. Kendimi aşırı mutlu ve alçakgönüllü hissetmeye başladım, daha önce böylesine bir hiç olduğum duygusuna kapılmamıştım. Kendimi alamayarak 'Rab, ben bu mutluluğu hak etmiyorum' gibi bir şeyler dedim. Bu arada ağzıma ve kalbime bir şey içildiğinde olandan çok daha fazla hissedilebilir (havaya benzer) bir akım dolmaktaydı. Kalbimin hızla çarpmasına neden olan bu şey anlayabildiğim kadarıyla beş dakika veya biraz daha uzun sürdü. Ruhumu tamamen ele geçirdi, Rab'den bana daha fazla mutluluk vermemesini istediğimden eminim, çünkü daha fazlasını taşıyamıyordum. Kalbim yerinden fırlayacak gibiydi, ama tamamen Tanrı sevgisiyle ve lütfuyla dolu olduğunu hissedene kadar çarpıntı geçmedi. Bu arada bunlar olurken, zihnimde bir düşünce belirdi; tüm bunlar ne anlama geliyordu ki? Sonra birden sanki bu soruya cevap verirmişçesine hafızam berraklaştı. Sanki Yeni Ahit önüme konmuş da Romalılar'ın sekizinci bölümü açılmıştı, sanki o Bab'ın 26. ve 27. ayetini okumam için önüme bir kandil tutulmuştu ve ben şu

sözleri okudum: 'Ruh da güçsüzlüğümüzde bize yardım eder.' Böylece kalbimin hızla çarptığı o süre boyunca ıstırap çeken biri gibi inledim, hiçbir acı hissetmediğim halde bir türlü dinmiyordu inleme. Diğer odada bulunan kardeşim geldi, kapıyı açtı ve 'dişin mi ağrıyor?' dedi. 'Hayır' dedim, 'sen git yat'. İnlemeyi kesmeye çalıştım. Ama ben uyumak istemiyordum, çok mutluydum ve bunu kaybetmek istemiyordum, içimden şöyle diyordum;

'İstekle dolu ruhum kalacak
Hep böyle bir ten içinde'[1]

Kalbimin çarpıntısının durmasından sonra yatağımda uzanıp tefekküre dalmışken ve ruhumun Kutsal Ruh'la dolduğunu hissederken, belki de yatağımın etrafında melekler dolaşıyor, diye düşündüm. Onlarla birlikte hidayete ermek istiyormuşum gibi hissettim ve sonunda, 'Ey, sevgi dolu melekler! Nasıl oluyor da biz kendi saadetimizi umursamazken, siz bizim saadetimize bu kadar dikkat ediyorsunuz,' dedim. Bunun ardından güçlükle de olsa uykuya daldım. Sabahleyin uyandığımda şöyle düşünüyordum; mutluluğuma ne oldu? Kalbimde azıcık bir mutluluk varken daha fazlasını istedim ve ister istemez verildi. Sonra giyinmek için kalktım ama şaşkınlık içinde öylece kalakaldığımı gördüm. Sanki dünya üstünde küçük bir cennet göründü bana. Ruhumdaki ölüm korkusu tamamen kayboldu. Kafesteki bir kuş gibi, Tanrı'nın iradesiyle bedenimden çıkıp İsa'yla yaşamak istedim. Bir yandan da başkalarına iyilik etmek ve günahkârları tövbeye davet etmek için yaşamak istiyordum. Sanki bütün dostlarımı kaybetmişim gibi bir duyguyla aşağı indim, bu arada Ahit'e bakmadan anne babamı bundan haberdar etmemeyi düşünüyordum. Dosdoğru rafa gittim ve Ahit'te Romalılar'ın sekizinci babını

[1] Isaac Watts'ın 'Welcome, sweet day of rest' dizesiyle başlayan ilahisinden. (e. n.)

açtım, neredeyse her ayet bunun gerçekten Tanrı kelamı olduğunu söylüyor, doğruluyor ve duygularım da sözün anlamıyla örtüşüyor gibiydi. Sonra bunu annemle babama anlattım ve konuştuğum zaman aslında konuşanın kendi sesim olmadığını bilmeleri gerektiğini düşündüğümü söyledim. Konuşmam sanki tamamen içimdeki Ruh'un denetimindeydi. Ağzımdan çıkan sözcüklerin bana ait olmadığını söylemiyorum, tabii ki bana aittiler. Hamsin Yortusu'nda etkilenen Havariler gibi etkilendiğimi düşünüyordum (elbette onlardaki başkalarına aktarma gücüne sahip olmayı ve onların yaptıklarını yapmayı istisna ederek). Kahvaltıdan sonra komşularla din sohbeti yapmak üzere dışarı çıktım ve onların isteği üzerine onlarla birlikte dua ettim, oysa daha önce hiç topluluk içinde dua etmemiştim.

"Hakikati anlatarak artık görevimi yerine getirmiş olduğumu hissediyor ve Tanrı'nın lütfuyla, bunu okuyan herkesin işine yarayacağını umut ediyorum. Yüreklerimize, en azından benim yüreğime Kutsal Ruh'u göndererek vaadini yerine getirdi. Artık İsa'ya olan inancımı sarsamayacakları konusunda dünyadaki bütün deistlere ve ateistlere meydan okuyorum."

Mr. Bradley ve onun ihtida öyküsü hakkında bildiklerimiz bu kadar, ihtidanın sonraki yaşamını nasıl etkilediğine dair bilgimiz yok. Şimdi ihtida sürecini oluşturan unsurları yakından inceleyelim.

Herhangi bir Psikoloji incelemesinde "ortaklıklar" bölümüne bakarsanız, kişinin fikirlerinin, amaçlarının ve hedeflerinin birbirinden bağımsız olarak farklı içsel sınıf ve düzenler oluşturduğunu görürsünüz. Kişinin peşinden gittiği her "hedef" kendine özgü bir heyecan uyandırır ve belli bir sınıftaki kendine bağlı fikirleri ortakları olarak bir araya toplar. Hedef ve heyecanlar tür olarak birbirinden farklıysa, ait oldukları düşünce sınıflarının da ortak noktaları az olur. Bir sınıf ilgiyi belirler ve büyütürken, öteki sınıflarla bağlantılı tüm düşünceler zihinsel alandan dışla-

nır. Amerika Birleşik Devletleri başkanı kayık, tüfek ve balık takımıyla tatil için kampa giderken düşünce düzenini baştan aşağı değiştirir. Başkanlık alanıyla ilgili kaygılar tümüyle arkaya atılır; resmi alışkanlıklar yerlerini doğanın çocuğunun alışkanlıklarına bırakır ve bu kişiyi çalışkan bir yönetici olarak tanıyanlar, onun kampta gördükleri adamla "aynı kişi olduğunu" anlayamazlar.

Bu kişi bir daha geri dönmese ve siyasi ilgilerin üzerinde hakimiyet kurmasına bir daha asla izin vermese, pratik niyetler ve amaçlar açısından kalıcı olarak dönüşmüş bir varlık olurdu. Bir amaçtan başka bir amaca geçerken sergilediğimiz sıradan kişilik değişiklikleri 'dönüşüm' olarak nitelenemez. Çünkü bunlar hızla ters yönde başka bir şeye doğru ilerleyebilir. Ama ne zaman ki bir amaç kalıcı hale gelerek önceki rakiplerini bireyin yaşamından kesin olarak kovarsa, o zaman bu olguyu "dönüşüm" olarak adlandırırız.

Bu değişimler bir benliğin bölünebileceği en eksiksiz yollardır. Daha az eksiksiz bir yol ise, biri geçiş üstünlüğünü elinde tutarak eylemi başlatırken, ötekilerin sadece dindar arzular olarak kalıp pratikte hiçbir yere varmadığı iki veya daha fazla farklı amaç sınıfının aynı anda bir arada var olmasıdır. Aziz Augustinus'un, önceki derste işlediğimiz, bir süreliğine sahip olduğu daha saf yaşam arzusu bunun bir örneğidir. Başkan, bütün görkemiyle makamında otururken tüm bunların boş şeyler olduğunu düşünüp bir oduncunun yaşamının daha sağlıklı bir yaşam olup olmadığını sorgulasa bu da bir başka örnek olurdu. Bu tür geçici arzular sadece *velleitate*'lerdir, garip heveslerdir, zihnin dış kesimlerinde bulunurlar. Kişinin gerçek benliğinde, yaşamsal gücün merkezinde tamamen farklı bir düzen bulunur. Yaşamın akışı içinde ilgilerimiz sürekli değişir ve buna bağlı olarak düşünce düzenlerimizde daha merkezi olandan daha çevresele doğru, daha çevresel olandan daha merkezi bilinç kısımlarına doğru yer değişiklikleri meydana gelir. Örneğin gençken bir akşam, babam yüksek sesle

Boston gazetesini okurken Lord Gifford'ın bu üniversitedeki okutmanlığa temel olan vasiyetini okumuştum. O zamanlar felsefe öğretmenliği aklımdan geçmiyordu, dolayısıyla dinlediğim şeyler yaşamımdan en az Mars kadar uzaktı. Ama şimdi buradayım ve Gifford okutmanlığı da artık benim bir parçam, şu anda bütün yaşamsal gücüm okutman sıfatını başarıyla hak etmeye yönelmiş bulunuyor. Ruhum, bir zamanlar onun için gerçek dışı olan bir yerin tam ortasında şimdi, kendisi için uygun bir barınak ve merkez olan bu yerden konuşuyor.

"Ruh" dediğimde bunu ille de ontolojik manada anlamanız gerekmez, çünkü her ne kadar bu konularda ontolojik dil içgüdüsel olarak devreye girse de Budistler ya da Humecular olguları pekâlâ sevdikleri olgusal terimlerle tarif edebilirler. Onlara göre ruh sadece birbirini izleyen bir bilinç alanları dizisidir. Ancak her alanda, heyecanı odak olarak gören ve içeren, amacın kendisinden türetildiği merkez olan bir bölüm ya da alt alan bulunur. Bu bölümden söz ederken, bölümü geri kalandan ayırmak için istemeden bakış açısı sözcüklerini, yani "burası", "bu", "şimdi", "benim", veya "beni" gibi sözcüklerini kullanmış oluruz; diğer konumları ise "orası", "o zaman", "şu", "onun" veya "senin", "ben değil", "o" şeklinde niteleriz. Ancak "burası" "orası"na dönüşebilir ve "orası" "burası" olabilir ya da "benim" olan şey "benim olmayan" ile yer değiştirebilir.

Bu tür değişimlere neden olan şey duygusal heyecanın değişme biçimidir. Bize sıcak ve hayati gelen şeyler yarın soğuyabilirler. Diğer bölümler bize alanın sıcak tarafından görünüyormuş gibi gelir, kişisel arzu ve irade bu sıcak bölümlerden hücuma geçer. Özetle bunlar faal yaşamsal gücümüzün merkezleri iken, soğuk bölümlerse soğukluklarıyla orantılı olarak kendilerine ilgisiz ve hareketsiz olmamıza yol açar.

Böyle bir dilin hatasız olup olmamasının şimdilik bir önemi yok. O dille tanımlamaya çalıştığım gerçekleri kendi

deneyimlerinize göre kavrıyorsanız, yeterince hatasız demektir.

Duygusal ilgide büyük iniş çıkışlar meydana gelebilir ve sıcak yerler tıpkı kıvılcımların alev alev yanan kağıt üstünde hızla ilerlemesi gibi kişinin önünden hızla kayabilir. Bu durumda ortaya önceki derste sıkça gördüğümüz dalgalı ve bölünmüş benlik çıkar. Ya da heyecan ve ısının odağı, yani hedeflenen nokta belli bir düzenin içine kalıcı olarak yerleşebilir; işte o zaman, eğer değişiklik dinsel bir değişiklik ise ve bir bunalım sonucu veya birdenbire meydana gelmişse buna *ihtida* adını veririz.

Kişinin bilincindeki sıcak noktadan, kendini adadığı ve eylemlerinin çıkış noktası yaptığı düşünceler sınıfından söz ederken, bundan sonra onu *kişisel yaşam gücünün daimi merkezi* olarak adlandıracağız. Yaşamsal gücün merkezinin şu veya bu düşünce sınıfı olması kişi açısından büyük farklılıklar yaratır. Aynı şekilde bu sınıfın kişi açısından merkezi veya çevresel olup olmaması da büyük farklılık doğurur. Bir insanın "hidayete erdiğini" söylemek, daha önce bilincinin çevresinde yer alan dinsel fikirlerin merkezi konuma geçmesi ve dinsel amaçların, kişinin yaşamsal gücünün daimi merkezini oluşturması demektir.

Burada heyecanın, kişinin zihin sisteminde *nasıl* yer değiştirdiği ve daha önce çevrede yer alan amaçların *neden* belli bir anda merkezi hale geldiğini psikolojiye soracak olursanız, psikoloji size, olan biten konusunda sadece genel bir tarif yapabileceğini söyleyecektir, ancak belli bir vakada harekete geçen güçleri tam olarak açıklayamayacaktır. Belli deneyimlerin kişinin yaşam gücünün merkezini nasıl bu kadar belirleyici şekilde değiştirebildiğini veya neden bunun için tam da o zamanı beklemesi gerektiğini dış gözlemci de bu süreçten geçen Özne de tam olarak açıklayamaz. Hep tekrarladığımız bir düşüncemiz vardır veya bir eylemi yapar dururuz, ama bir gün o düşüncenin gerçek anlamı bir anda içimizde çınlayıverir ya da yapıp durduğumuz eylem bir anda ahlaken yapılması imkansız

bir eyleme dönüşüverir. Bildiğimiz tek şey ölü duyguların, ölü fikirlerin ve soğuk inançların bulunduğudur, ayrıca sıcak ve canlı inançlar da vardır; bunlardan biri içimizde ısınıp canlanınca, onunla ilgili her şeyin de yeniden billurlaşması gerekir. Sıcaklık ve canlılığın sadece, uzun zamandır ötelenen ve şimdi harekete geçen düşünce için "itici etkiler" anlamına geldiğini söyleyebiliriz; ancak böyle bir konuşma laf kalabalığı olmaktan öteye gidemez, çünkü neden bu 'itici etki' aniden ortaya çıkmıştır? Bu durumda açıklamalarımız o kadar belirsizleşip genelleşir ki bütün olarak bu olgunun yoğun bireysel yönü anlaşılmaya başlar. Sonunda basmakalıp, mekanik denge sembolizmine düşeriz. Zihin her biri heyecanla, birbirini denetleyen ya da pekiştiren dürtüsel ve engelleyici eğilimlerle yükselen bir düşünceler sistemidir. Düşünce yığını deneyim süreci içindeki ekleme veya çıkarmalarla değişime uğrarken, eğilimler de organizmanın yaşlanmasına koşut olarak değişir. Zihinsel bir sistem, tıpkı bir bina gibi bu doku içi değişim tarafından sarsılır veya zayıflatılır ancak ölü alışkanlıkla bir süre daha dik durmaya devam eder. Ancak yeni bir algı, ani bir duygusal şok ya da organik değişimi açığa çıkaran bir olay bütün yapının çökmesine neden olur; bu durumda çekim merkezi daha durağan bir tavır takınır, çünkü yeniden düzenleme sırasında merkeze ulaşan yeni düşünceler şimdi oraya kilitlenmiş gibi görünür ve yeni yapı kalıcı hale gelir.

Oluşturulan düşünce ve alışkanlık birlikleri bu tür denge değişikliklerinde genellikle geciktirici etken işlevi görürler. Yeni bilgi, nasıl edinilmiş olursa olsun, değişimde hızlandırıcı bir rol oynar; güdülerimiz ve eğilimlerimizin "zamanın, hayal bile edilemeyen dokunuşuyla" yavaşça dönüşmesi müthiş bir etkiye yol açar. Ayrıca, bütün bu etkiler bilinçaltından ya da yarı bilinçaltı bir şekilde işleyebilir.[1]

[1] Jouffroy bunun bir örneğidir: "Zekâm bu yamaçtan aşağı süzülerek, yavaş yavaş ilk inancından uzaklaşmaya başladı. Ancak bu melankoli

(Yakında tüm ayrıntılarıyla söz etmek durumunda olduğumuz) bilinçaltı yaşamı, büyük ölçüde gelişmiş ve güdüleri sessizce olgunlaşmış bir özneyle karşılaştığınızda, tam olarak tanımlayamayacağınız ve hem özneye hem de dışarıdan bakanlara bir mucize gibi görünebilecek bir vakayla karşılaşmış olursunuz. Duygusal durumlar, özellikle de şiddetli vakalar zihinsel yeniden düzenlemelere zemin hazırlamada son derece etkilidir. Aşk, kıskançlık, suçluluk duygusu, korku, pişmanlık ya da öfke gibi kişiyi ele geçiren ani ve patlayıcı yollar herkesçe bilinmektedir.[1] İhtidanın ayırt edici duyguları olan umut, mutluluk, güvenlik ve kararlılık da aynı ölçüde patlayıcı olabilir. Patlayarak ortaya çıkan duygular ele geçirdikleri şeyleri kolay kolay buldukları gibi bırakmazlar.

Kaliforniya'dan Profesör Starbuck, *The Psychology of Religion* (*Din Psikolojisi*) adlı son yapıtında, evanjelik çevrede yetişen gençlerde görülen sıradan "ihtida"nın tezahürlerinin, her türlü insanda, ergenliğin olağan bir aşaması olarak

---

devrimi bilincimin gün ışığında meydana gelmemişti; çok fazla tereddüt, çok fazla rehber ve kutsal duygulanış korkmama neden oldu. O kadar ki bu durumun sağladığı ilerlemeyi kendime itiraf edemez durumdaydım. Her şey, suç ortağı olmadığım, irademle yapmadığım derin bir açıklamayla sessizlik içinde olup bitmişti. Aslında uzun süredir Hıristiyanlıktan uzak olmama karşın, masumane niyetimle, Hıristiyanlıktan kuşku duyma düşüncesiyle bile ürpermeli ve böyle bir uzaklıkla suçlanmayı iftira olarak görmeliydim." Bu ifadeleri yukarıda s. 189'da alıntıladığımız Jouffroy'un tersine-ihtida öyküsü izlemektedir.

[1] Bu konuda örneğe gerek olmamakla birlikte, aşk için bkz. s. 192'deki dipnot; korku için, s. 175; pişmanlık için bkz. cinayet işleyen Othello; öfke için bkz, Cordelia'nın kendisiyle yaptığı ilk konuşmadan sonra Kral Lear'ın hali; kararlılık için bkz. s. 241 (J. Foster'ın yatışması). İşte bu da aniden patlayan patolojik bir *suçluluk duygusu* vakası: "Bir gece yatağa girdikten sonra Swedenborg'un 'insanın üstüne bir kutsallık duygusu çökmesi' şeklinde tarif ettiği şeye benzeyen ama bende *suçluluk duygusunun* çökmesine benzeyen bir titreme nöbeti geçirmeye başladım. Bütün gece titredim ve titremenin başlama biçiminden dolayı Tanrı'nın lanetine uğradığım duygusuna kapıldım. Hayatımda hiçbir yükümlülüğümü yerime getirmemiştim -kendimi bildim bileli Tanrıya ve insanlara karşı işlediğim suçlar-; işte insan kılığına bürünmüş bir yaban kedisi."

daha geniş bir ruhsal yaşama geçişin tezahürleriyle nasıl yakın benzerlikler gösterdiğini bir istatistik çalışmayla göstermiştir. Yaşlar genellikle aynıdır, yani genellikle on dörtle on yedi arasındadır. Belirtiler aynıdır; eksiklik ve kusurluluk duygusu, düşüncelere dalma, depresyon, hastalıklı iç gözlem ve günah duygusu, ahiret korkusu, aşırı kuşku ve benzerleri. Sonuç da aynıdır; mutlu bir rahatlama ve kendini tarafsız yargılama, yeteneklerin daha geniş bir bakış açısına göre değerlendirilmesiyle artan özgüven. Birinin uyandırmasıyla gerçekleşen uyanış örneklerden ayrı olan, kendiliğinden gelen dinsel uyanışta ve ergenliğin olağan fırtına, baskı ve deri değiştirme döneminde de tıpkı uyanışçı ihtidada olduğu gibi aniliğiyle özneleri şaşırtan mistik deneyimlerle karşılaşabiliriz. Aslında arada tam bir benzerlik vardır; Starbuck'ın bu olağan gençlik ihtidalarıyla ilgili vardığı sonuçlar tek sağlam sonuçlardır: İhtida özünde olağan bir ergenlik dönemi olgusu olup, çocukluğun küçük evreninden daha geniş bir zihinsel ve ruhsal olgunluk yaşamına geçişe özgüdür.

> "Teoloji," der Dr. Starbuck, "ergenlik eğilimlerini benimser ve onlara dayanır. Teolojiye göre ergenlik döneminde kişiyi çocukluk döneminden çıkarıp yeni olgunluk ve kişisel içgörü yaşamına götürmek en önemli şeydir. Dolayısıyla teoloji, olağan eğilimleri yoğunlaştıracak araçları kullanır. Fırtına ve baskı döneminin süresini kısaltır." Bu araştırmacının istatistiklerine göre "günah düşüncesi"nin dönüşmesi, aynı şekilde istatistiğini çıkardığı ergenlik fırtınası ve baskısı döneminin beşte biri kadar sürer, ama bu dönüşüm dönemi çok daha şiddetlidir. Buna eşlik eden bedensel olgular, örneğin uykusuzluk ve iştahsızlık burada çok daha sık görülür. "Temel farklılık, söz konusu dönüşümün, kişiyi bunalıma itmek suretiyle dönemi şiddetlendirmesi ama aynı zamanda kısaltmasıdır."[1]

[1] E. D. Starbuck, *The Psychology of Religion*, ss. 224, 262.

Kuşkusuz, Dr. Starbuck'ın burada sözünü ettiği dönüşümler esas olarak talimatlar, davetler ve iyi örnekler aracılığıyla önceden zaten belirlenmiş tipe sadık kalan sıradan insanların yaşadığı deneyimlerdir. Bunların temsil ettikleri tip, telkin ve taklidin sonucudur.[1] Olgunlaşma bunalımı başka inanç veya ülkelerde yaşanmışsa, değişimin özü aynı olmakla beraber (çünkü bu çoğu kez kaçınılmazdır) rastlantısal sonuçları farklı olur. Örneğin Katolik bölgelerde ve bizim Anglikan mezheplerimizde günah kaygısı veya düşüncesi, uyanışı teşvik eden mezheptekiler kadar alışıldık değildir. Daha katı, kiliseye daha çok bağlı kurumlarda ayinlere daha fazla bel bağlandığı için, bireyin kurtuluşu kişisel olarak kabullenmesine daha çok vurgu yapılması ve bu düşünce için zemin hazırlanması gerekmez.

Ancak her taklidin geçmişte bir aslının olması gerekir, dolayısıyla ileride olabildiği kadar birinci elden ve asli deneyim biçimlerine yakın durmayı öneriyorum. Münferit yetişkin vakalarında bunlara daha sık rastlamak mümkündür.

Profesör Leuba, ihtida psikolojisi üstüne kaleme aldığı değerli bir makalede,[2] dinsel yaşamın teolojik boyutunu

---

[1] Hiç kimse bunu Jonathan Edwards'tan daha iyi sezmemiştir. Sıradan ihtida öyküleri her zaman Edwards'ın önerdiği ihtiyat kaydıyla ele alınmalıdır: "Ortak kabule dayanarak oluşturulan bir kuralın -her ne kadar birçok kişi, hissedilemeyecek kadar küçük bir etki yaptığını düşünse de- insanların kendi deneyimleme kavramlarının oluşmasındaki etkisi oldukça büyüktür. Bu tür kuralların, öz-deneyim kavramlarında nasıl etkili olduğunu yakinen biliyorum, çünkü sık sık bu kavramların nasıl oluştuğunu gözleme şansına sahibim. Deneyimleri ilk başta çoğunlukla karmaşık bir kaos gibi görünür, ama sonra üzerinde en çok ısrar edilmişe benzeyen kısımlar seçilir ve bunlar kişilerin düşüncelerinde değerlendirilip zaman zaman söze dökülür, ta ki kendi gözlerinde giderek daha fazla dikkat çekene ve bir kenara atılan diğer kısımlar giderek daha fazla belirsizleşene kadar. Böylece deneyimledikleri şey acımadan süzülüp inceltilir ve zihinlerinde zaten kurulmuş çerçeveyle tam tamına uyum sağlar." *Treatise on Religious Affections.*

[2] *Studies in the Psychology of Religious Phenomena,* American Journal of

neredeyse tamamen ahlaki boyutuna bağlar. Dinsel duyguyu "teknik deyişle, birlik özleminin eşlik ettiği bütün olmama, ahlaki kusurluluk ve günah duygusu" şeklinde tarif eder. "Din sözcüğü," der, "giderek günah ve günahtan kurtulma algısından kaynaklanan arzu ve duygular kümesine işaret etmektedir" ve günah duygusunun, hasta bedenin acı çekmekten ya da herhangi bir fiziksel ıstıraptan kurtulmak için duyduğu acil rahatlama ihtiyacına benzer bir ihtiyaca yol açtığını göstermek için alkoliklikten manevi gurura kadar uzanan günahlardan çok sayıda örnek sıralar.

Kuşkusuz bu anlayış çok sayıda vakayı kapsamaktadır. Bunun iyi bir örneği, hidayete erdikten sonra New York'ta alkoliklere yardım etmeye başlayan Mr. S. H. Hadley'dir. Mr. Hadley'nin vakası şu şekildedir;

> "Bir Salı akşamı evsiz, arkadaşsız ve ölmek üzere olan bir alkolik olarak Harlem'de bir salonda oturuyordum. İçkiye yatırabilecek her şeyi satmış ya da rehine vermiştim. Sızana kadar içmediğim zaman uyuyamıyordum. Günlerdir bir şey yememiştim ve bundan önceki dört gece de sabahlara kadar deliryum tremens ya da korku nöbetleri geçirmiştim. Sık sık şöyle diyordum: 'Asla bir sokak serserisi olmayacağım. Asla köşeye sıkışmayacağım, çünkü o zaman gelince, ya da gelirse, derenin dibinde bir yuva bulacağım.' Ama Rab o zaman gelince beni, dereye giden yolun çeyreği kadar bile yürüyemez hale getirdi. Orada oturmuş düşünürken muazzam ve güçlü bir şeyin varlığını hisseder gibi oldum. O zamanlar bunun ne olduğunu bilmiyordum. Sonradan bunun, günahkârların dostu İsa olduğunu öğrendim. Bara doğru gittim ve camı şangırdayana kadar yumrukladım. Orada oturmuş içenler küçümser bir merakla bana bakıyordu. 'Sokakta ölsem de başka bir şey içmeyeceğim artık' dedim kendi kendime. Hatırlayabildiğim kadarıyla

---

Psychology, vii. 309 (1896).

bunlar gün doğmadan önceydi. Bir ses, 'sözünü tutmak istiyorsan, git kendini bir yere kilitle' dedi. En yakın karakola gidip kendini kilitlettirdim.

"Beni küçük bir hücreye koydular, sanki yer bulabilen bütün şeytanlar benimle birlikte oraya gelmiş gibiydi. Ama yanımda sadece onlar yoktu. Hayır, Rabbe şükrolsun ki salonda bana gelen o sevgili Ruh da oradaydı ve şöyle dedi: Dua et. Dua ettim, doğru dürüst bir yararını görmediğim halde duaya devam ettim. Hücreden çıkar çıkmaz mahkemeye çıkarıldım ve tekrar hapse gönderildim. Sonunda serbest bırakıldım ve kardeşimin evine gittim, orada bana çok iyi baktılar. Beni uyaran Ruh yatağa uzandığımda da beni bırakmadı, ertesi Sebt sabahı kalktığımda o günün yazgımı belirleyeceğini hissettim. Akşama doğru Jerry M'Auley'nin Misyonu'na gitmek geldi aklıma. Gittim. Bina tıka basa doluydu, güçlükle kendime yol açıp sahneye yaklaştım. Alkoliklerin ve toplum dışına itilmişlerin havarisini -kendini Tanrı'ya adamış olan o insanı, Jerr M'Auley'i- işte orada gördüm. Ayağa kalktı ve derin bir sessizliğin ortasında kendi deneyimlerini anlattı. İkna gücünü artıran bir içtenlik vardı bu adamda, kendi kendimi şöyle derken buldum: 'Acaba Tanrı beni kurtarabilir mi?' Yirmi beş otuz kişinin tanıklıklarını dinledim, bunların hepsi de içkiden kurtulmuştu. Ben de kararımı verdim, orada ya kurtulacaktım ya da ölecektim. Davet üzerine diğer alkoliklerle birlikte diz çöktüm. Jerry ilk duayı etti. Sonra Mrs. M'Auley bizim için coşkulu bir dua etti. Ah, zavallı ruhumda ne çatışmalar yaşanıyordu! İlahi bir fısıltı, 'gel' diyordu; şeytan 'sakın!' diyordu. Bir an duraksadım ve ardından kırık bir kalple şöyle dedim: 'Sevgili İsa, bana yardım edebilir misin?' O anı bu fani kelimelerle anlatamam. Ruhum o ana kadar anlatılmaz bir kasvetle doluyken, birden yüreğimde öğlen güneşinin muhteşem parlaklığını hissetmeye başlamıştım. Kendimi özgür hissediyordum. Ah, değerli güvenlik, özgürlük ve İsa'ya yaslanma duygusu! İsa'nın bütün parlaklığıyla ve gücüyle hayatıma girdiğini, böylece eskinin artık eskide kaldığını ve her

şeyin yenilendiğini hissediyordum. O günden sonra bir daha canım hiç viski çekmedi ve hiç o viskiyi olacak parayı görmedim. Tanrı'ya içki tutkumdan kurtulursam bütün hayatım boyunca onun için çalışacağıma dair söz vermiştim. O kendine düşeni yaptı, ben de kendime düşeni yapmaya çalışıyorum."[1]

Dr. Leuba, daha üstün bir yardımsevere duyulan mutlak bir ihtiyaçla başlayıp onun bize yardım ettiği duygusuyla biten bu türden deneyimlerde küçük çaplı bir teolojik öğreti bulunduğunu haklı olarak hatırlatmaktadır. Tamamen etik olan ve hiçbir teolojik inanç içermeyen başka alkolik ihtidası örnekleri de aktarmaktadır. Örneğin, diyor Dr. Leuba, John B. Gough[2] vakası bir ateistin alkolden kurtulmasıyla ilgili bir vakadır; burada ne Tanrı'dan ne de İsa'dan söz edilmektedir. Fakat çok az bir zihinsel yeniden düzenlemenin bulunduğu ya da hiç bulunmadığı bu tip bir yenilenmenin önemli olmasına rağmen, yazar bunu fazla seçkin bir örnek gibi ele almaktadır. Bu örnek, Bunyan ve Alline'in birer örneği oldukları, hastalıklı melankolinin öznel olarak merkezileştirildiği tipe karşılık gelmektedir. Ancak yedinci derste melankolinin nesnel biçimlerinin de olduğunu; bu tür melankolide evrenin ve yaşamın rasyonel bir anlamdan yoksun olmasının -Tolstoy örneğinde olduğu gibi- kişi üzerinde nasıl bir yük oluşturduğu görmüştük.[3] Dolayısıyla ihtidada farklı unsurlar bulun-

---

[1] Mr. Hadley'nin anlatımını özet halinde aktardım. Diğer alkolik ihtida örnekleri için, onun hazırladığı, Old Jerry M'Auley Water Street Mission (New York) tarafından yayımlanan *Rescue Mission Work* başlıklı broşüre bakılabilir. Çarpıcı bir örnek derlemesi de Profesör Leuba'nın makalesinin ekinde yer almaktadır.

[2] Restoranda garsonluk yapan bir kişi Gough'un geçici "Kurtarıcı"sı olmuştu. Kurtuluş Ordusu'nun kurucusu olan General Booth toplumdan dışlananların kurtarılmasında atılacak ilk hayati adımın ahlaklı bir kişinin kendilerine, düşkünlüklerine aldırmadan önem verdiğini hissettirmesi olduğunu düşünmektedir.

[3] J. S. Mill'in içine düştüğünü ve Marmontel'in Anılar'ıyla (Allah affetsin

maktadır ve bunların bireysel yaşamlarla olan ilişkilerinin de birbirinden farklı olması gerekmektedir.[1]

Örneğin bazı kişiler hiçbir zaman ve muhtemelen hiçbir koşul altında ihtida etmezler. Dinsel fikirler bunların manevi güçlerinin merkezi olamaz. Kimileri harika bireyler, yani fiilen Tanrı'nın iyi kulları, olabilirler ama onun krallığının çocukları değildirler. Görünmeyeni hayal edemezler, ya da dindarlığın diliyle söylersek ömür boyu "çoraklığa" ve "kuraklığa" mahkumdurlar. Dinsel inanca böylesi yatkın olmama durumunun kaynağı bazen zihinsel olabilir. Bu kişilerdeki dinsel yatkınlıkların doğal eğilimleri, bunların kısıtlayıcı, kötümser olduklarına dair kanaatlerin ve ayrıca materyalist inançların dünya çapında yayılmasıyla bastırılmış olabilir. Mesela, eskiden dinsel eğilimlerinden özgürce haz alabilen birçok iyi ruh, bugün bu şartlarda söz konusu eğilimlere karşı hissizleştiğini fark edebilir, ya da bugün çoğumuzun altında ezildiği, çoğumuzu içgüdülerimizi kullanmaktan çekinir hale getiren ve imanı, zayıflık ve utanç verici bir şey olarak reddeden agnostik dalgaya kapılmış olabilir. Çoğu insan bu tür kısıtlamaları aşamaz. Son tahlilde inanmayı reddederler, kişisel güçleri kendi dinsel merkezlerini bulamaz ve dinsel merkez ebediyen etkisiz hale gelir. Diğerlerinde sorun daha derindir. Dinsel açıdan duyarsız, duyarlılıkları gelişmemiş insanlar vardır. Kansız kalan bir organizmanın bütün çabasına rağmen, iyimser mizacın sahip olduğu çekincesiz "neşe"ye ulaşmasının imkânsız olması gibi, manevi açıdan çoraklaşmış bir doğa da başkalarının inancına hayranlık duyup imrenebilir, ancak kesinlikle mizaçları gereği inanca yatkın olanların sahip olduğu coşku ve huzura ulaşamaz. Bununla bir-

---

onu!) Wordsworth'un şiirlerini okuyarak kurtulduğunu söylediği apatetik melankoli krizi diğer bir zihinsel ve genel metafiziksel örnektir. Bkz. Mill'in Otobiyografi'si, New York, 1873, ss. 141, 148.

[1] Starbuck, "günah duygusundan kurtuluş"a ek olarak "manevi aydınlanmayı" da farklı bir ihtida deneyimi olarak ele almaktadır; *Psychology of Religion*, s. 85.

likte tüm bunların sonunda geçici bir kısıtlama meselesi olduğu da ortaya çıkabilir. Hayatın ileri yaşlarında bile belli bir rahatlama meydana gelebilir, çoraklaşmış göğüste son bir hamle yapılabilir ve kişinin taş kalbi yumuşayıp dinsel duygulara sarılabilir. Bu tür vakalar ani ihtidanın bir mucizeyle meydana geldiği fikrini diğerlerine göre daha fazla desteklemektedir. Bunlar var olduğu sürece değişmez, sabitlenmiş sınıflandırmalarla uğraştığımızı düşünemeyiz.

İnsanlarda iki tür zihinsel oluşum biçimi söz konusudur, bu oluşumlar ihtida sürecinde Profesör Starbuck'ın dikkat çektiği çarpıcı farklılıklara yol açar. Unuttuğunuz bir ismi hatırlamaya çalışmanın nasıl bir şey olduğunu bilirsiniz. Bunun için genellikle ismin üzerinde çalışmalar yapar, sözcüğün ilişkili olduğu yer, kişi ve şeyler üzerinden zihinsel olarak geçersiniz. Ama bazen bu da bir işe yaramaz. O zaman hatırlamak için ne kadar çok çaba harcadıysanız hatırlama umudunun da o kadar az olduğunu düşünürsünüz, isim sanki kasten *bastırılmış* gibidir ve sanki bir şey üzerine basarak ortaya çıkmasını engellemektedir. Bunun zıttı olan çözüm genellikle başarılı olur. Yani derhal çaba göstermekten vazgeçin, tamamen farklı bir şey düşünün, Emerson'un dediği gibi, boş boş gezinen isim, sanki o kadar çağrılan o değilmiş gibi yarım saat içinde bu kez kendiliğinden çıkagelir. Harcanan çabayla içinizde gizli bir süreç başlatılmıştır, çabadan vazgeçildiği halde süreç devam etmiştir ve sonunda adeta kendiliğinden olmuş gibi sonuç vermiştir. Dr. Starbuck, bir müzik öğretmeninin, öğrencilerinin gösterdiği şeyi yapamaması üzerine şöyle dediğini aktarıyor; "Denemeyi bırakın, kendiliğinden olacaktır!"[1] Dolayısıyla, biri bilinçli ve iradi, diğeri bilinçdışı ve gayri iradi olmak üzere zihinsel sonuca giden iki yol vardır. İhtida tarihinde, Strarbuck'ın sırasıyla *iradi tip* ve *kendini teslim eden tip* diye adlandırdığı, her iki yolun da

[1] *Psychology of Religion*, s. 117.

örneklerine rastlamaktayız. İradi tipte yenilenme yoluyla değişim genellikle yavaş yavaş meydana gelir. Değişim burada yeni bir ahlaki ve ruhsal alışkanlık düzeninin parça parça kurulmasıyla gerçekleşir. Ancak her zaman ileri doğru hareketin çok daha hızlı göründüğü ana noktalar da vardır. Dr. Starbuck bu psikolojik olgunun örneklerinden bolca sıralamaktadır. Tıpkı bedenlerimizin gelişiminde olduğu gibi herhangi bir pratik başarı için kürek çekerken de ani sıçramalar ve ani başlangıçlarla ilerlenir.

> "Mühtedinin bir anda dine değer vermeye, ondan tat almaya uyanması gibi sporcuda da ... bazen, aniden oyunun ince noktalarını görme ve oyundan gerçekten tat alma uyanışı gerçekleşir. Spora devam ederse, büyük bir müsabakada tam da kaybettiği sırada bir anda sporun onun içinde oynamaya başladığı bir dönem gelir. Aynı şekilde müzisyende de sanat tekniğinden alınan hazzın bir anda tamamen geri çekildiği bir an gelebilir; o ilham anında bizzat müzisyen, müziğin kendi içinden aktığı bir alete dönüşür. Bu satırları yazan iki farklı evli kişiyi dinleme fırsatı bulmuştu. Her ikisinin evliliği de başından beri iyi gitmekteydi, fakat evlilik yaşamının kutsallığını ancak evlenmelerinin üzerinden bir yıl kadar geçtikten sonra kavramışlardı. O nedenle bu kişilerde dinsel deneyimden söz etmiş oluyoruz."[1]

Şimdi de aniden fark ettiğimiz sonuçlara yol açan bilinçaltı olgunlaşma süreçleriyle ilgili daha ilginç örnekleri ele alacağız. Sir William Hamilton ve Edinburgh'tan Profesör Laycock bu tip etkilere dikkat çeken ilk isimlerden ikisiydi; ama yanılmıyorsam "beynin bilinçdışı etkinliği" terimini ilk ortaya atan Dr. Carpenter olmuştu. Terim o günden beri yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu durumda olguları bilebileceğimizden daha fazla öğreniriz, ancak "bilinçdışı" sıfatı çoğu vakalarda kesinlikle yanlış bir niteleme olduğu

[1] *Psychology of Religion*, s. 385. Aynı zamanda bkz., ss. 137-144 ve 262.

için bunun yerine "bilinçaltı" ya da "eşikaltı" gibi daha üstü kapalı terimlerin kullanılması yerinde olacaktır.

İradi ihtida tipine örnekler[1] bulmak kolaydır, ancak bunlar genel olarak, bilinçaltı etkilerin daha fazla ve çoğunlukla da şaşırtıcı olduğu 'kendini teslim eden' tipe göre daha az ilginçtir. Bu nedenle hemen ikinci tipe geçeceğim, çünkü iki tip arasında öyle çok da köklü bir farklılık bulunmamaktadır. En iradi yenilenmede bile bazen kendini kısmen teslim etme dönemleri bulunur. Ayrıca iradenin arzulanan tam birleşmeyi sağlamak için elinden geleni yaptığı vakaların büyük çoğunluğunda en son adım mut-

---

[1] Örneğin, C. G. Finney iradi unsurun altını çizmektedir: "Tam bu noktada aklıma İncil'deki kurtuluş meselesi geldi, bu o sıralarda olabilecek en harika şeydi. İsa'nın ödediği kefaretin gerçekliğini ve eksiksizliğini olabilecek en açık şekilde önce düşündüm ve sonra da gördüm. Kurtuluş müjdesi bana sanki kabul edilebilir bir teklifmiş gibi geldi; kendi adıma yapmam gereken tek şey günahlarımdan vazgeçip İsa'yı kabul etmemdi. Bu açık aydınlanmadan kısa bir süre sonra soru şöyle biçimlendi: 'Hemen, şimdi kabul edecek misin?' 'Evet; *hemen, şimdi kabul edeceğim, ya da bu uğurda öleceğim!*' diye cevap verdim." (Sonra mücadeleleri üzerine düşüneceği koruluğa gitti. Dua edemedi, kalbi gururdan taşlaşmıştı.) "Koruluktan çıkmadan önce kalbimi Tanrı'ya vereceğime dair söz verdiğim için kendime sitem ettim sonra. Denedim ama yapamadığımı gördüm.... Derin ruhum direniş gösterdi, o yüzden kalbimi Tanrı'ya veremedim. Kalbimi o gün Tanrı'ya vereceğime ya da bu uğurda öleceğime dair aceleyle söz vermenin rahatsızlığı içimi kemiriyordu. Sanki ruhum bağlanmış gibiydi, ama yine de sözümü çiğneyecektim. Büyük bir korku ve çöküş yaşamaya başladım, dizlerimin üstüne duramayacak kadar güçsüz hissediyordum. Tam o anda birinin bana doğru yaklaşmakta olduğunu sandım ve ne olduğuna bakmak için gözlerimi açtım. Ama o anda önümdeki en büyük güçlüğün kalbimdeki gurur olduğunu açıkça fark ettim. Tanrı bana sahip çıkmadan önce dizlerimin üstüne çökmüş halde görülme korkusu öyle bir yerleşmişti ki içime, *avazım çıktığı kadar bağırdım ve dünyadaki bütün insanlar ve cehennemdeki bütün şeytanlar da gelse oradan çıkmayacağım diye haykırdım.* 'Ne kadar utanç verici bir günahkârım ben,' dedim, 'dizlerimin üstüne çökmüş, kutsal Tanrı'ya günahlarımı itiraf ediyorum ve benim gibi bir günahkâr dizlerinin üstüne çökmüş de Tanrı'yla barış yapmaya çalışırken birileri tarafından görüleceğim diye de korkuyorum!' Çok büyük, sonsuz bir günah gibi görünüyordu bu. Beni Rabbin huzurunda ruhen çökertti." *Memoirs*, s. 14-16,

laka diğer güçlere bırakılıyormuş ve iradenin faaliyetinin yardımı olmadan atılıyormuş gibidir. Başka bir deyişle, bu durumda kendini teslim etme kaçınılmaz hale gelir. Dr. Starbuck, "kişisel irade" der, "bir kenara bırakılmalıdır. Çoğu vakada kişi direnmekten vazgeçmediği ya da hala gitmek istediği yöne doğru çabaladığı sürece rahatlama mümkün olmaz."

Starbuck'ın soruşturmasını yanıtlayanlardan biri, "Vazgeçmeyeceğimi söylemiştim, ama iradem kırılınca her şey bitti," diye yazar. Bir diğeri şöyle der: "Sadece şöyle dedim: 'Rab, ben elimden geleni yaptım, gerisini Sana havale ediyorum' ve birden içime büyük bir huzur doldu." Bir diğeri: "Her şeyi bizzat yapmaktan vazgeçip İsa'nın peşinden gidersem benim de kurtulabileceğim duygusu doğuverdi bir anda içimde: Zaten yolumu kaybetmiştim." Bir başkası: "Sonunda direnmekten vazgeçtim ve kendimi bıraktım ama hiç de kolay olmadı. Giderek içimde, üstüme düşeni yaptığım ve Tanrı'nın da kendisine düşeni yapmaya istekliği olduğu duygusu beliriverdi."[1] John Nelson lanetten kurtulmak için mücadele vermekten bitkin; "Rab, senden gelen başım üstüne; mahvet ya da kurtar!" [2] diye haykırır ve o anda ruhu huzurla dolar. Starbuck son anda kendini teslim etmenin neden kaçınılmaz olduğuna dair ilginç bir açıklama yapıyor ki, bu bana da doğru görünüyor. Başlangıçta mühtedi adayının zihninde iki şey vardır: İlki, kurtulmak istediği mevcut eksiklik veya hatalılık, yani "günah"tır; ikincisi ise erişmek istediği olumlu idealdir. Çoğumuzdaki mevcut hatalı olma duygusu, bilincimizin, hedefleyebileceğimiz herhangi bir olumlu ideali tasavvur ettiğimiz alanından çok daha farklı bir parçasıdır. Aslında vakaların büyük çoğunluğunda "günah bilinci" özellikle dikkat çeker, o kadar ki ihtida "doğruluğa ulaşma müca-

---

[1] Starbuck, *a.g.e.*, ss. 91, 114.

[2] Alıntılar şuradan; *Journal of Mr. John Nelson*, Londra: (tarihsiz), s. 24, alınmıştır.

delesi olmaktan çok günahtan uzaklaşma mücadelesidir."[1] Kişinin ideale ulaşmaya zorlayan bilinçli zekâ ve iradesi, aslında sadece belirsiz ve yanlış biçimde tasavvur edilen bir şeyi hedeflemiştir. Bunun aksine kişinin içindeki salt bedensel olgunlaşma güçleri her zaman önceden belirlenmiş sonuca doğru gider ve kişinin bilinçli çabaları, yeniden düzenleme doğrultusunda çalışan kapalı kapıların ardındaki bilinçaltı müttefikler tarafından kenara itilir. Bütün bu derin güçlerin yöneldiği yeniden düzenleme kesinlikle belirli olup, kişinin bilinçli olarak kavradığı ve saptadığı şeyden belirgin olarak farklıdır. Dolayısıyla kişinin bu bilinçaltı düzenlemelerinde doğru yöne yönelmiş iradi çabalar da araya girebilir (bunlar tarafından *bastırılabilir*, mesela gayretle hatırlamaya çalıştığımız unutulmuş isim durumunda olduğu gibi).

Starbuck'a göre kişisel iradeyi kullanmak, hâlâ 'kusurlu benlik' üzerinde en çok durulan bölgede yaşamak demektir, böylece Starbuck tam da konunun kaynağına parmak basmış oluyor. Bilinçaltı güçlerin başı çektiği yerdeyse, aksine, işleyişi *in posse* yürütenin 'daha iyi benlik' olması çok daha muhtemeldir. Burada 'benlik' dışarıdan acemice ve belirsizce dönülmüş hedef olmak yerine, bizzat kendisi işi yürüten merkez olur. Bu durumda kişi ne yapmalıdır? Dr. Starbuck, "Rahatlamalıdır" der, "yani doğruluğa giden daha büyük Güç'e başvurmalı ve başladığı işi bizzat O'nun bitirmesine izin vermelidir.... Bu bakış açısına göre boyun eğme eylemi, kişinin benliğini yeni yaşama adaması, onu yeni bir kişiliğin merkezi yapması ve benliğinin daha önce nesnel olarak bakılan hakikatini şimdi bizzat içinden yaşaması demektir."[2]

"İnsanın son noktası Tanrı'nın vesile kılınmasıdır" bu, kendini teslim etme ihtiyacını ortaya koymanın teolojik biçimidir; bunu ortaya koymanın fiziksel biçimi ise, "Kişi

---

[1] Starbuck, *a.g.e.*, s. 64.

[2] Starbuck, s. 115.

elinden geleni yapsın, gerisini sinir sistemi halleder" şeklindedir. Her iki ifade de aynı gerçeğe işaret etmektedir.[1]

Bu durumu kendi sembolizmimizin ifadeleriyle ortaya koyacak olursak; kişisel yaşam gücünün yeni merkezi çiçek gibi açmaya hazır olacak şekilde bilinçaltında tasarlandığında kullanacağımız tek söz "elini sürme" olacaktır, yani çiçek kendi kendine açmalıdır!

Burada psikolojinin belirsiz ve soyut dilini kullandık. Fakat tarif edilen bunalım, bilinçli benliğimizin gerçekte sahip olduğumuzdan daha ideal olan ve kefaret ödememize yol açan güçlerin insafına bırakılmasıdır. Böylece kendini teslim etmenin neden -dışsal ameller, ayin ve ritüeller meselesi değil de ruhsal bir yaşam olarak alınan- dinsel yaşamın çok önemli bir dönüm noktası olduğu ve her zaman da olması gerektiği anlaşılabilir. Bu noktada Hıristiyanlığın bütün içsel gelişiminin, sürekli bu kendini teslim etme buhranını vurgulamaktan ibaret olduğunu söylenebilir. Bireyin kendi ıssızlığı içinde yaşanan ve özünde hiçbir öğretisel aygıta veya yatıştırıcı düzeneğe ihtiyaç duymayan, doğrudan gelecek ruhsal yardım düşüncesinin izlerini ortaçağ mistiklerinden, *Dinginlikçi*lerden (*Quietist*), pietistlerden ve Quakerlar'dan alıp Katoliklikten Lutherciliğe ve sonra da Kalvenciliğe; oradan Wesleyciliğe; buradan da teknik Hıristiyanlığın tamamen dışında kalan saf "liberalizm"e ya da -zihin sağaltımı tipinde olan veya olmayan- transandantal idealizme doğru sürebiliriz.

Dolayısıyla psikoloji ile din bu noktaya kadar eksiksiz bir uyum içindedir, çünkü her ikisi de görünüşe göre bilinçli bireyin dışında olan ve yaşamına kefaret yükümlülüğü getiren güçlerin varlığını kabul etmektedir. Ancak bu güçleri "bilinçaltıyla ilişkili" olarak tanımlayan ve etkilerinin "tasarlamaktan" ya da "beynin etkinliklerinden" kaynaklandığını söyleyen psikoloji, bunların bireyin kişiliğine aşkın olmadıklarını ima etmektedir. Böylece psikoloji bu

[1] Starbuck, s. 113.

noktada, söz konusu güçlerin doğrudan tanrısallığa ait doğaüstü işlemler olduğunu söyleyen Hıristiyan teolojisinden ayrılmaktadır. Şimdilik bu farklılığı nihai olarak görmeyip, sorunu bir süre için sürüncemeye bırakmanızı öneriyorum. (İncelememiz ilerledikçe bu ikisi arasındaki uyumsuzluğun hiç değilse bir kısmını halledebileceğiz.)

Dolayısıyla şimdi kendini teslim etme psikolojisine dönelim.

Bilincinin dağınık sınırında yaşayan, kendi günahlarının, yoksunluk ve eksikliklerinin içine kapanmış birini gördüğünüzde ona hiçbir sorunu olmadığını, üzülüp durmamasını, kaygılanmayı bırakıp sızlanmayı kesmesini söylerseniz tamamen saçmaladığınızı düşünür. Sahip olduğu tek olumlu bilinç ona, hiçbir şeyin iyi *olmadığını* ve kendisine daha iyi diye önerdiğiniz şeyin aslında soğukkanlılıkla yanlışı savunma önerisinden başka bir şey olmadığını söyleyecektir. "İnanma istenci" bu şekilde dayatılamaz. Ana hatlarıyla bildiğimiz bir inanca daha fazla bağlanabiliriz, ancak algılarımız fiilen tersini söylerken sıfırdan uydurulacak bir inanç yaratamayız. Bu durumda bize önerilen 'daha iyi zihin' sahip olduğumuz tek zihnin mutlak olumsuzlanması biçiminde ortaya çıkar, ama kimseden mutlak bir olumsuzlama bekleyemeyiz.

Öfke, kaygı, korku, umutsuzluk ve diğer istenmeyen duygulanımlardan kurtulmanın sadece iki yolu vardır. Biri; zıt bir duygulanımın gelip bize hakim olması, diğeri ise; mücadeleden yorgun düşüp eldeki istenmeyen duyguyu bırakmak zorunda kalmamızdır. Böylece yıkılır, teslim olur ve artık hiçbir şeyi *umursamaz* oluruz. Beyinlerimizin duygularla ilişkili merkezi greve gider ve geçici bir duyarsızlaşma yaşarız. Bu geçici tükenme halinin genellikle ihtida buhranının bir parçasını oluşturduğuna dair belgeli kanıtlar vardır. Hasta ruhun bencil kaygısı kapıyı tuttuğu sürece, iman ruhunun coşkulu güveni içeri giremez. Ama bencil kaygı bir an için de olsa ortadan kalkarsa coşkulu güven bu fırsatı kaçırmaz ve bir kez hakimiyeti ele

geçirince de onu bırakmaz. Carlyle'ın Teufelsdröch'ü "Umursamazlık Merkezi" aracılığıyla Ebedi Hayır'dan Ebedi Evet'e geçer.[1]

İhtida sürecinde yaşanan bu özelliğe iyi bir örnek verelim. Samimi bir ermiş olan David Brainerd kendi yaşadığı nöbeti şu sözlerle anlatmaktadır;

> "Bir sabah her zamanki gibi tenhada yürürken bütün o kurtuluş ve selamet tasarılarımın tamamen boşuna olduğunu gördüm; felce uğradım, kendimi tamamen kaybettim. Kesinlikle kendime yardımcı olacak ya da beni kurtaracak bir şey yapamayacağımı, Tanrı'ya olabildiğince yakardığımı ama yakarışlarımın boşa gittiğini gördüm. Çünkü beni duaya iten şeyin bencillik olduğunu ve hiçbir zaman sırf Tanrı'nın görkemini gözeterek dua etmediğimi fark ettim. Dualarımla ilahi merhametin bahşedilmesi arasında mutlaka bir bağlantı olması gerekmediği gördüm. Dualarım Tanrı'ya, sanki bana inayet etmeye onu mecbur tutmak için sunulmuş gibiydi, dolayısıyla onlarda ne bir kutsallık ne de erdem vardı, suda elimle kürek çekiyordum sadece. Yaptığım ibadetleri Tanrı'nın önüne yığdığımı -değil mi ki onca oruç tutmuş, dua etmiştim-, Tanrı'nın görkemini övüyormuş gibi yaptığımı, ama asla bunu değil sadece kendi mutluluğumu amaçladığımı gördüm. Tanrı için hiçbir şey yapmadığıma göre ondan da cehennem azabından başka hiçbir şey bekleyemeyeceğimi, çünkü ikiyüzlülük yaptığımı ve onunla alay ettiğimi gördüm. Kendi çıkarımdan başka hiçbir şeyi dikkate almadığımı görünce, o

---

[1] Thomas Carlyle'ın *Sartor Resartus: The Life and Opinions of Herr Teufelsdröckh* adlı kitabına gönderme. Almanca bir soy ad olarak kullanılan 'Teufelsdröckh' kelimesi 'şeytan dışkısı'nı çağrıştırır. Ebedi Hayır (*The Everlasting No*) Herr *Teufelsdröckh'un* başına musallat olmuş bir ruhtur ve imansızlığı temsil eder. İşte bu ruhtan kurtulup Ebedi Evet'e (*The Everlasting Yea*) ancak Kayıtsızlık Merkezi'nden (*The Center of Indifference*) yani bilinmezciliğin de ötesinde bir tür yansızlıktan geçilerek ulaşılır. (e. n.)

zaman yaptığım ibadetlerin de rezilce dalga geçmekten, sürekli sahte davranmaktan, kendi kendime tapmaktan ve Tanrı'ya korkunç biçimde küfretmekten başka bir şey olmadığını fark ettim. Hatırladığım kadarıyla Cuma sabahından, aynı tenhada tekrar yürüdüğüm ertesi Sebt akşamına (12 Temmuz 1739) kadar bu ruh halinden çıkamadım. Burada kederli bir melankoli içinde *dua etmeye çalışıyordum fakat dua edecek ya da başka bir ibadeti yerine getirebilecek durumda değildim. Eski dikkatlerim, ibadetlerim ve dinsel duygularımın hepsi yok olmuştu. Tanrı'nın Ruhu'nun beni terk ettiğini düşünüyordum. Ama hâlâ perperişan değildim, sanki cennette veya dünyada beni mutlu edebilecek hiçbir şey yokmuş gibi hafif keder içindeydim. Kendimi son derece budala ve duyarsız hissetmeme rağmen, aşağı yukarı yarım saat kadar bu şekilde dua etmeye çalıştım;* sonra sık bir korulukta yürürken ruhuma anlatılamayacak bir nur doğdu. Harici bir parıltıdan ya da bir ışık kümesinden söz etmiyorum. Daha önceden hiç görmediğim hatta benzerine bile rastlamadığım yeni bir içsel Tanrı tahayyülü ya da görüsüydü bu. Daha önce Kutsal Üçlü'den herhangi birine dair kafamda hiçbir şey canlandırmamıştım; ne Baba ne Oğul ve ne de Kutsal Ruh'a dair. Fakat bu gelen İlahi görkeme benziyordu. Tanrı'yı, yüce İlahi Varlığı gördüğüm için ruhum anlatılmaz bir sevinçle doldu. Bunun ezeli ve ebedi Tanrı olduğunu düşünerek içeriden hem mutlu hem tatmin oldum. Ruhum Tanrı'nın izzetiyle dolmuş ve mutlu olmuş, adeta bu izzet tarafından yutulmuştum; en azından o ana kadar kurtuluşum aklımdan bile geçmiyordu ve benim gibi bir mahluk da görülmemişti. Bu içsel mutluluk, huzur ve şaşkınlık hali nerdeyse hava kararana kadar devam etti. Sonra gördüklerim üzerinde düşünmeye ve bunları incelemeye başladım; o gece boyunca kafama tatlı bir sükunet hakim oldu. Kendimi yeni bir dünyada hissediyordum ve kendimle ilgili her şey eskiden olduğundan farklı görünüyordu. Önümde bu sonsuz bilgelik, uyum ve kusursuzlukla birlikte öyle bir kurtuluş yolu açılmıştı ki bir başkasına ihtiyacım yoktu. O yüzden niçin bu ta-

sarılardan vazgeçip şu sevgi dolu, kutsal ve kusursuz yola teslim olmadığıma şaşırmıştım. İbadetlerim ya da daha önce tasarladığım diğer yollar tarafından kurtarılabilmiş olsaydım, şimdi bütün ruhum bunu reddedecekti. Dünyanın, tamamen İsa'nın ıslah etmesi aracılığıyla gerçekleşen bu kurtuluş yolunu nasıl olup da göremediğine ve buna teslim olmadığına şaşıyorum."[1]

Alışkanlık haline gelen kaygının yol açtığı tükenmişliğin anlatıldığı bölümü ben italik yaptım. Anlatıların birçoğunda, muhtemelen de büyük çoğunluğunda yazarlar aşağı duyguların bitişiyle yüce duyguların girişinin eş zamanlı[2] olduğundan söz etmekte ve yüce duyguların aşağı duyguları itip dışarı çıkardığını ima etmektedirler. Az sonra göreceğimiz üzere, bu, çoğu durumda kesinlikle doğrudur. Fakat görünüşe göre sonuca varılabilmesi için genellikle her iki durumun -bilinçaltı bir duygulanımın olgunlaştırırken diğerin sönmesi- eş zamanlı meydana gelmesi gerekmektedir.

Nettleton'lu bir mühtedi olan ve şiddetli bir günahkar-

---

[1] J. Edward ve S. E. Dwight'ın *Life of Brainerd* kitabından, New Haven: 1822, ss. 45-47, (özet).
[Muhtemelen, önce büyük ölçüde günlüklerinden alınarak J. Edward tarafından basılan, sonra Serene Edwards Dwight tarafından diğer kısımları tamamlanıp, tarihsel sıraya sokulan *Memoirs of the Rev. David Brainerd: missionary to the Indians on the borders of New-York, New-Jersey, and Pennsylvania* adıyla basılmış anılar kastediliyor. (e. n.)]

[2] Tamamen bir denge değişikliği olarak tarif edilebilecek olan bu durumda, yeni psişik enerjilerin kişisel merkeze ilerlediği sırada eskilerin kenara çekilmesinin (ya da bazı nesneler yukarı çıkarken, diğerlerinin bilinç eşiğinin altına inmesinin) aslında bölünemez aynı olayı anlatmanın iki farklı yolu olduğunu söylemek mümkündür. Bunun genel olarak doğru olduğu tartışmasızdır, dolayısıyla Starbuck "teslim olma" ve "yeni kararlılığın" ilk bakışta farklı deneyimler gibi görünmekle birlikte "gerçekte aynı şeyler olduğunu; teslim olmanın değişimi eski benlik üzerinden görürken; kararlılığın yeni benlik aracılığıyla gördüğünü" söylemekte haklıdır. *a.g.e.*, s. 160.

lık bilinci nöbetine tutulan T. W. S. gün boyu bir şey yememiş, tam bir umutsuzlukla kendini odasına kapatıp "Daha ne kadar, Ey Rab, daha ne kadar sürecek?" diye bağırmaya başlamış. "Bu ve benzeri sözleri birkaç kez tekrarladıktan sonra" diyor, "adeta hissizleştim. Yeniden kendime geldiğimde dizlerimin üstünde, kendim için değil başkaları için dua ediyordum. Tanrı'nın iradesine teslim olduğumu, benim için uygun bulduğu şeyi yapmasını arzuladığımı hissettim. Kendimi unutmuştum, tamamen başkalarını düşünüyordum."[1]

Amerikalı büyük dirilişçi Finney şöyle yazıyor; "Kendi kendime dedim ki: 'Neyin nesi bu? Kutsal Ruh'u kırmış olmalıyım. Bütün inancımı kaybettim. Ruhum için hiçbir şey hissetmiyorum, Kutsal Ruh beni terk etmiş olmalı.' 'Neden!' diye düşündüm, 'Bütün hayatım boyunca kurtuluşum için endişelenmeyi bıraktığım bir dönem olmadı.' ... İnandığım şeyleri hatırlamaya, altında çabaladığım günah yükünü yeniden geri getirmeye çalıştım. Boşuna kendimi endişelendirmeye çalıştım. O kadar sakin, o kadar huzurluydum ki, bütün bunların Kutsal Ruh'u küstürmemin sonucu olmaması için dua ettim."[2]

Ama bunların yanında bir de öznenin duygu alıcılığı bakımından tükenmesinden bağımsız olarak, ya da şöyle söylemek gerekirse; önceki şiddetli duygunun yok olup yaşam gücünün en üst noktasına ulaşmasıyla içlerindeki yüce duygu durumun tıpkı bir sel gibi bütün engelleri yıkıp her yeri istila ettiği kişiler bulunmaktadır. En çarpıcı ve en unutulmaz örnekler, ilahi lütuf algısının son derece özgün biçimde eklemlendiği bu ani ihtida vakalarıdır. Bu vakalardan birini -Mr. Bradley vakasını- uzun uzadıya anlatmıştım. Ancak öteki vakalarla bunların özneleri hakkındaki yorumlarımı sonraki derse saklayayım.

---

[1] A. A. Bonar, *Nettleton and his Labors*, Edinburgh: 1854, s. 261.

[2] Charles G. Finney, *Memoirs*, 1876, ss. 17, 18.

X. Ders
(Sonuç Olarak) İhtida

İhtida konusunu bu derste bitirmemiz gerekiyor. Bunun için de önce, en meşhuru Aziz Pavlus'unki olan, genellikle müthiş bir duygusal heyecan havasında gerçekleşen ve eski yaşamla yeni yaşam arasında göz açıp kapayıncaya kadar meydana gelen çarpıcı, anlık tam bölünme vakalarını ele alacağız. Protestan teolojisinde oynadığı rolden dolayı bu tip ihtida dinsel deneyimin önemli bir aşamasını oluşturmakta ve bu yüzden de hakkıyla incelenmeyi hak etmektedir.

Daha genel bir tanımlamaya geçmeden önce bu vakalardan bir iki örnek vermenin iyi olacağını düşünüyorum. Öncelikle somut vakaları ele alalım; çünkü Profesör Agassiz'in dediği gibi, kişi ancak önceki tikel vakalar hakkında edindiği bilgi ölçüsünde genellemeler yapabilir. O yüzden dostumuz Henry Alline'in vakasına geri dönecek ve zavallı bölünmüş zihninin tümüyle yeniden birleştiği 26 Mart 1775 tarihli anlatımını aktaracağım.

> "Akşamüstü çayırlarda dolaşıp, yükümün altında neredeyse çökmüş bir halde, kayıp ve perişan durumuma ağıtlar yakarken, daha önce hiç kimsenin yaşamadığı bir ıstırap yaşadığımı düşünüyordum. Eve döndüm, kapıya varıp eşikten tam adımımı attım ki zihnimde güçlü ama kısık bir sese benzeyen bir izlenim belirdi. Arıyorsun, dua ediyorsun, düzeltiyor, uğraşıyor, okuyor, duyuyor ve düşünüyorsun, peki ama kurtuluşun için ne yaptın? Hidayete ermeye, ilk giriştiğin zamandan şimdi daha mı yakınsın? Cennete, onu aradığın ilk dönemdekinden da-

ha mı hazırsın şimdi ya da Tanrı'nın tarafsız terazisinin önüne çıkmaya daha mı müsaitsin?

"İçimden, ilk baştakinden bir adım bile daha yakın olmadığımı, tersine en az o zamanki kadar lanetlenmiş ve korunmasız olduğumu düşündüğümü söylemek geçti. Ey Rab, ben kayboldum, Ey Rab, bana bilmediğim o yolu göstermezsen eğer, asla kurtulamayacağım. Çünkü benim çizdiğim yollar ve yöntemler beni hiçbir yere götürmedi, Ey, merhamet et! Ey Rab, merhamet et! diye haykırdım içimden.

"Bu keşifler eve girip oturana kadar sürdü. Oturduktan sonra, kafam karmakarışık bir halde, artık çırpınmayı bırakmış boğulan bir adam gibi adeta can çekişirken birden sandalyemde döndüm, sandalyelerden birinin üstünde bir ucu görünen eski bir Kutsal Kitap dikkatimi çekti. Hemen elime aldım, hiç düşünmeden açtım ve 38. Mezmur'a daldım, Tanrı kelamını ilk o zaman gördüm. Beni öyle bir kavradı ki adeta bütün ruhumun içinden geçti, sanki Tanrı içimde benimle birlikte ve benim için dua ediyordu. Bu sırada babam bütün aileyi duaya davet etti, katıldım ancak duada ne söylediğine dikkat etmedim, ben Mezmur'daki sözlerle duaya devam ettim. Ah, bana yardım et, bana yardım et! diye haykırdım, sen ruhların kurtarıcısı, kurtar beni, yoksa sonsuza dek kaybolacağım. Sen istersen, kanının bir damlasıyla günahlarımın kefaretini ödeyerek beni bu akşam kurtarabilir, öfkeli bir Tanrı'nın gazabını yatıştırabilirsin. Kendimi onun iradesine bıraktığım ve Tanrı'nın beni istediği gibi yönlendirmesini arzuladığım o anda, tekrarlanan ayetlerle ruhuma günahlardan arındıran bir sevgi doldu. O kadar güçlüydü ki bu, bütün ruhum sevgiyle adeta eridi, suçluluğun ve lanetin yükü kalktı, karanlık kovuldu, kalbimi bir alçakgönüllülük kapladı ve minnetle doldu. Daha birkaç dakika önce ölüm dağlarının altında inleyen ve bilinmeyen bir Tanrı'ya yakaran bütün ruhum şimdi ölümsüz bir sevgiyle dolmuş, ölümün ve karanlığın zincirlerinden kurtulmuş olarak inancın kanatlarında süzülüyor, Tanrım, Efendimiz, sen benim kayam ve kalem-

sin, kalkanım ve yüksek kulemsin, hayatım, neşem, armağanım ve ebedi parçamsın, diye haykırıyordu. Yukarı bakınca aynı ışığı gördüğümü sandım [daha önce de birkaç defa parlak bir ışık şeklinde görünmüştü], bu kez farklı görünse de onu görür görmez, vaat ettiği şekilde, içimde yeni bir düzen canlandı, şöyle haykırdım: Yeter, yeter, Ey Tanrım! (İhtida işi, değişim ve onun dışavurumları gördüğüm ışıktan ya da daha önce gördüğüm herhangi bir şeyden daha fazla şüpheli değil.)

"Ruhumun kurtulmasının üzerinden yarım saat bile geçmeden, mutluluğumun tam o yerinde Rab benim aracılık yapmamı ve müjdeyi vaaz etmemi istedi. Amin, Rabbim, yapacağım, diye haykırdım: Gönder beni, gönder beni. Gecenin büyük bir bölümünü sevinç sarhoşluğu içinde, Ezelden Beri Var Olan'a özgür ve sınırsız lütfu için dua edip tapındım. Bu uzun yolculuktan ve ilahi düzenlemeden sonra uyku bastırdı, birkaç dakikalığına gözlerimi kapatmayı düşündüm. Derken şeytan içeri girdi ve uyumaya gidersem her şeyi kaybedeceğimi, sabah uyandığımda bütün bunların bir kuruntu ve yanılsamadan ibaret olduğunu anlayacağımı söyledi. O anda hemen, Ey Hakim Tanrım, eğer uyutulduysam beni uyar, diye haykırdım. Sonra birkaç dakikalığına gözlerimi kapattım ve uykuyla sanki biraz kendime geldim. Uyandığımda ilk sorduğum şey, Tanrım nerede? oldu. Bir anda ruhum Tanrı'nın içinde ve onunla birlikte uyanır gibi oldu, sonsuz sevginin kollarıyla sarıldı. Gün ışırken neşeyle kalktım ve annemle babama Tanrı'nın ruhuma yaptıklarını ve sınırsız lütuf mucizesini anlattım. Sonra İncil'i açtığımda her şey bana yeni göründü.

"İsa'nın davasında bir faydam olmasını, müjdeyi vaaz etmeyi o kadar çok istiyordum ki, artık yerimde durmayıp, günahtan arındıran sevginin yarattığı mucizeleri anlatmam gerekirmiş gibi geliyordu bana. Dünyevi zevklere, dünyevi birlikteliklere yönelik bütün ilgimi yitirmiştim ve artık bunların hepsinden vazgeçebilirdim."[1]

---

[1] *Life and Journals*, Boston: 1806, s. 31-40, (özet).

Genç Mr. Alline, çok geçmeden, elindeki İncil'i okumak dışında herhangi bir öğrenim görmeden ve kendi deneyimlerinden başka herhangi bir bilgisi olmadan Hıristiyan vaiz oldu. O günden sonra kendini sonuna kadar adamış azizler gibi bu katı ve tek yönlü amaca uygun bir yaşam sürmeye başladı. Gayet mutlu olduğu bu zorlu yolda bir kez olsun en masum dünyevi zevke bile el sürmedi. Tıpkı Bunyan ve Tolstoy gibi onu da melankolinin üzerinde kalıcı bir etki bıraktığı ruhlar arasında saymamız gerekiyor. Mr. Alline, bu salt doğal dünyadan çok başka bir evrene uyanmıştı, hayat onun için bir keder ve sabır sınamasından ibaret hale gelmişti. Yıllar sonra günlüğüne şöyle bir giriş yaptığını görüyoruz: "Ayın 12'sinde Çarşamba günü bir nikah töreninde vaaz verdim ve böylece dünyevi sevinci dışlamaya aracı olmanın mutluluğunu yaşadım."

Vereceğim ikinci örnek Profesör Leuba'nın mektuplaştığı birine ait olup, profesörün *American Journal of Psychology*'nin VI. cildinde yayımlanmış makalesinden alınmadır. Bu kişi bir rahibin oğluydu ve Oxford mezunuydu. Öykü birçok bakımdan, herkesin bildiğini sandığım meşhur Albay Gardiner vakasına benziyor. Öykü biraz kısaltılmış haliyle şöyle;

> "Oxford'u bitirdiğim günle ihtida arasındaki dönemde, gazetecilik yaparak gereken parayı kazanıp içki alemlerinde yanıma oturan herkesle harcadığım sekiz yıl boyunca, babamla birlikte yaşadığım halde görev yaptığı kiliseye bir kez bile adımımı atmadım. Bazen bir hafta boyunca ayık gezmediğim olurdu ve ardından korkunç bir pişmanlık gelir, sonra da bir ay boyunca ağzıma bir damla içki koymazdım.
>
> "Bütün bu süre içinde yani otuz üç yaşıma kadar dinsel hiçbir girişimde bulunma arzusu hissetmedim. Fakat bütün sancılarım fırtınalı bir içki aleminden sonra içine düştüğüm pişmanlıktan, yetenekli ve eğitimli bir adam olduğum halde yaşamımı boşa harcama akılsızlığından

doğan vicdan azabı şeklindeki pişmanlıktan kaynaklanmaktaydı. Bu korkunç pişmanlık duygusu bir gecede saçlarımı ağarttı, ne zaman bu pişmanlık duygusuna tutulsam ertesi gün saçlarım daha da ağarmış olurdu. Bu yüzden çektiğim ıstırabı kelimelerle anlatamam. Adeta cehennem ateşinde korkunç işkenceler çekiyordum. Sık sık 'bunu da' atlatırsam kesinlikle kendime çeki düzen vereceğimi söylüyordum. Ne yazık ki üç gün içinde toparlıyor ve yine eskisi gibi mutlu oluyordum. Bu durum yıllarca devam etti, ama fil gibi sağlıklı olduğum için her zaman toparlayabildim. İçkiye el sürmediğim zamanlar hiç kimse hayattan benim kadar zevk alamazdı.

"Sıcak bir Temmuz günü (13 Temmuz 1886) öğleden sonra tam olarak saat üçte babamın rahip evindeki odamda hidayete erdim. Sağlığım mükemmeldi, aşağı yukarı bir aydır içkiye el sürmemiştim. Ruhumda hiçbir sıkıntı yoktu. Aslında o gün kafamda Tanrı yoktu. Genç bir hanım arkadaşım Profesör Drummond'un *Natural Law in the Spiritual World* (*Manevi Dünyada Doğal Yasa*) adlı kitabını göndermiş ve aslında yalnızca edebi açıdan kitap hakkındaki fikrimi soruyordu. Eleştiri yeteneğimden gurur duyarak ve yeni arkadaşın saygısını kazanmak için kitabı sessizlik içinde derinlemesine okuyup inceleyebileceğim ve sonra da fikirlerimi yazabileceğim odama götürdüm. Tanrı'yla işte burada yüz yüze geldim, o karşılaşmayı hiçbir zaman unutamayacağım. 'Kendisinde Tanrı Oğlu bulunanda yaşam vardır; kendisinde Tanrı Oğlu bulunmayanda yaşam yoktur.'[1] Daha önce bu cümleyi defalarca okumuştum, ama bu kez tamamen farklı göründü. Şimdi Tanrı'nın huzurundaydım ve dikkatim tamamen bu ayete 'odaklanmıştı'. Bu sözcüklerin tam olarak ne anlama geldiği üzerinde iyice kafa yorarak sonraki sayfalara geçemedim. Ancak kavradıktan sonra ilerleyebildim. Bu arada göremesem de odamda başka birinin varlığını hissetmeye başladım. Bu sükûnet muhteşemdi ve kendimi son derece mutlu his-

[1] Yeni Ahit, 1. Yuhanna 5:12. (e. n.)

sediyordum. Göz açıp kapayıncaya kadar, Ebedi ve Ezeli olanla daha önce hiç temas etmediğim şeksiz şüphesiz gösterilmişti bana; o zamanlar ölseymişim kesinlikle yok olup gidecekmişim. Ne sefil haldeymişim eskiden. Kurtulduğumu nasıl biliyorsam bunu da biliyordum. Tanrı'nın Ruhu bunu, anlatılmaz bir sevgiyle göstermişti bana. Ama bu göstermede dehşete düşürme yoktu. Üzerimdeki Tanrı sevgisini o kadar güçlü hissediyordum ki, sadece kendi akılsızlığım yüzünden üzerime çökebilecek bir üzüntü beni etkileyebilirdi. Peki ne yapmalıydım şimdi? Ne yapabilirdim? O zamana kadar hiç tövbe bile etmemiştim; Tanrı tövbe etmemi hiç istememişti. Geçmişe dair hissettiğim tek şey 'sefillikti' ve beni sevmesine rağmen Tanrı bana yardım edemezdi sanki. Her Şeye Kadir Olan'ın bunda bir kabahati yoktu. Her zaman çok mutlu biriydim. Şimdi de babasının yanındaki küçük bir çocuk gibi hissediyordum. Yaramazlık yapmıştım ama Babam beni azarlamadı, aksine olağanüstü sevdi. Ama işte yazgım çizilmişti. Bir belirsizlik içindeydim ve cesaret gösterip bunun altında ezilmedim, fakat geçmiş için duyduğum, yitirdiklerimin pişmanlığıyla karışık derin üzüntü bedenimi sardı ve ruhum bütün bunların sona erdiği düşüncesiyle titredi. Sonra içimde yumuşak, sevgi dolu ve açık bir kurtuluş yolu belirdi, acaba neydi bu? Bir kere daha o eski hikaye, olabilecek en yalın biçimde şöyle diyordu: 'Bu göğün altında insanlara bağışlanmış, bizi kurtarabilecek İsa Mesih'in adı dışında başka hiçbir ad yoktur.'[1] Bana hiçbir şey söylenmedi; ruhum Kurtarıcımı içinde görmüş gibiydi. O saatten şu ana kadar, yani yaklaşık dokuz yıldır İsa Mesih'le Tanrı Baba'nın o Temmuz öğleden sonrasında beni düzelttiklerinden bir an bile kuşku duymadım. O kadar farklı, o kadar mükemmel bir sevgiydi ki bu, içim sevinçle dolmuş, sonra da yirmi dört saatten az bir zaman içinde bütün köyü hayrete düşüren bir ihtida yaşanmıştı.

"Ama yeni bir sorun baş göstermek üzereydi. Hidaye-

[1] Yeni Ahit, Elçilerin/Resullerin İşleri 4:12. (e. n.)

te erişimin ertesi günü hasada yardım etmek üzere gittiğim tarlada, Tanrı'ya içmeme veya kararında içme gibi bir söz vermediğim için bolca içtim ve eve sarhoş döndüm. Zavallı kız kardeşim çok üzüldü, kendimden utandım ve hemen yatak odama gittim, o da ağlayarak arkamdan geldi. İhtida etmiş olmama rağmen çabucak geri çekildiğimi söyledi. Ama küp gibi içsem de (zaten kendimi kaybetmiş de değildim) Tanrı'nın benim için yaptıklarının boşa gitmeyeceğini biliyordum. Öğlene doğru diz çökerek yirmi yıldır ilk kez Tanrı'ya dua ettim. Bağışlanmayı dilemedim; bunun doğru olmadığını, çünkü aynı hataya yine düşeceğimi düşündüm. Peki, ne yaptım? Benliğimin zaten çürüyüp gitmekte olduğuna ve dolayısıyla benden tamamen alınabilir olduğuna, hatta bunu istediğime dair derin bir imanla kendimi ona teslim ettim. Kutsal yaşamın sırrı işte böyle bir teslimiyettir. O andan itibaren içkinin yol açtığı dağıtmadan kurtuldum. Bir daha asla içkiye el sürmedim, bir daha hiç canım çekmedi. Aynı şeyi pipoda da yaşadım. On iki yaşımdan beri düzenli olarak pipo içmeme rağmen bir anda bıraktım ve bir daha da içmedim. Bilinen bütün günahlarda da aynısı oldu, günahtan uzak durdum ve bir daha hiç yaklaşmadım. Hidayete erdiğimden beri hiç ayartılmadım, anlaşılan Tanrı Şeytan'ın benim yoluma çıkmasını engellemişti. Başka konularda istediği gibi at oynatabiliyordu ama tensel günahlarda asla. Bütün yaşamımı Tanrı'ya adadığım için, Tanrı da bana binlerce yolda rehberlik etti ve gerçekten teslimiyet içinde yaşam sürmeyenlerin inanamayacağı kadar yolumu açtı."

İhtidanın sonunda eski alışkanlıklarından tamamen vazgeçen Oxford mezunumuzun öyküsü bu kadar.

Bildiğim en ilginç ani ihtida vakası ise özgür düşünceli bir Fransız Yahudisi olan M. Alphonse Ratisbonne'un Roma'da 1842'de Katolikliğe geçiş öyküsüdür. Bu kişi birkaç ay sonra bir din adamı dostuna yazdığı mektupta başından geçenleri heyecanlı bir dille anlatıyor. Olaya zemin

hazırlayan koşullar önemsiz görünmektedir. Ratisbonne'nun daha önce ihtida etmiş bir ağabeyi vardı. Ağabey Katolik rahip olmuştu. Kendisiyse dinsizdi ve ne mühtedi ağabeyine ne de onun "cüppe"sine sempati duyuyordu. Yirmi dokuz yaşında Roma'dayken bir Fransız beyefendiyle tanışmıştı. Bu adam onun dinini değiştirmeye çalışmış fakat iki üç sohbetten sonra boynuna (yarı şaka yollu) dinsel bir madalyon taktırmaktan ve Bakire Meryem'e kısa bir dua okumaktan öte bir başarı elde edememişti. M. Ratisbonne bu sohbetler sırasında şakacı ve aldırmaz davranmıştı. Ancak sonraki birkaç gün duanın sözlerini aklından atamadığını ve geçirdiği nöbetten önceki gece, üzerinde İsa olmayan siyah bir haçın belirdiği bir tür kabus gördüğünü belirtmektedir. Buna rağmen ertesi gün öğlene kadar zihni açılmış ve bu arada önemsiz sohbetlerle vakit geçirmişti. Şimdi onun sözlerini aktarıyorum;[1]

> "Eğer bu sırada biri bana yaklaşıp şöyle deseydi: 'Alphonse, on beş dakika sonra Tanrı'n ve Kurtarıcı'n olarak İsa Mesih'e tapacaksın; mütevazı bir kilisede yüzükoyun yere uzanacaksın; göğsünü bir rahibin ayağına bastıracaksın; kendini vaftize hazırlamak ve yaşamını Katolik inancına adamak için bir Cizvit kolejindeki şenliğe katılacaksın; dünyadan, onun gösteriş ve zevklerinden vazgeçeceksin; geleceğinden, umutlarından ve gerekirse nişanlından, ailenin sevgisinden, dostlarının saygısından ve Yahudi halkına bağlılığından vazgeçeceksin; ölene kadar İsa'nın peşinden gitmekten ve haçı taşımaktan başka bir tutkun olmayacak;' diyelim, bir peygamber bana böyle bir kehanetle gelse, bu kişinin deli olduğunu düşünürdüm, kim böyle saçma bir şeyin gerçek olabileceğine inanabilirdi ki. Oysa şimdi bu budalalık benim

[1] Alıntılar bu mektubun İtalyanca çevirisinin yer aldığı kitaptan (*Biografia del Sig. M. A. Ratisbonne*, Ferrara: 1843) yapılmıştır. Beni bundan haberdar eden Roma'daki Monsignore D. O'Connel'a teşekkür ederim. Metni özet halinde aktardım.

tek bilgeliğim, tek mutluluğum. Kafeteryadan çıktığımda Monsieur B.'nin [kendisini din değiştirmeye ikna etmeye çalışan arkadaşı] arabasıyla karşılaştım. Durdu ve beni arabaya davet etti, ama önce birkaç dakika beklememi istedi, çünkü San Andrea delle Fratte kilisesinde dua edecekti. Arabada beklemek yerine kiliseye girip içeri bakmak istedim. San Andrea kilisesi mütevazı, küçük ve boştu; içeride neredeyse tek başımaydım. Hiçbir sanat eseri görmedim, herhangi bir şey düşünmeden rastgele çevreye göz gezdirdim. Sadece çevremde hoplayıp zıplayan simsiyah bir köpeği hatırlayabiliyorum. Köpek birden kayboldu, bütün kilise yok oldu, artık hiçbir şey görmüyordum, ... ya da aslında, Ah Tanrım, tek bir şey görüyordum.

"Aman Tanrım, nasıl anlatabilirim bunu? Ah hayır! Açıklanamayacak bir şeyi hiçbir sözcük anlatamaz. Yapılacak tanımlama, ne kadar görkemli olursa olsun, anlatılamayan hakikate saygısızlık etmekten başka bir şey olamaz.

"M. B. beni tekrar hayata döndürdüğünde gözyaşlarına boğulmuş halde, yerde yüzükoyun yatıyordum. Onun art arda sıraladığı sorulara cevap veremiyordum. Sonunda göğsümdeki madalyonu çıkardım ve taşkın bir ruh hali içinde inayetle parıldayan Bakire Meryem ikonasını öptüm. Ah, gerçekten de O'ydu işte! Gerçekten de O! [O sırada bir Bakire Meryem görüsüyle karşı karşıyaydı.]

"Nerede olduğumu bilmiyordum, Alphonse mi yoksa başka biri mi olduğumu bilmiyordum. Sadece değiştiğimi hissediyor ve başka bir ben olduğuma inanıyordum. Kendi içimde kendimi arıyor ama bulamıyordum. Ruhumun en dibinde ateşli bir mutluluk patlaması hissettim, konuşamıyordum ama; ne olup bittiğini açığa vurmak istemiyordum. Ama içimde beni bir rahip çağırmaya iten ciddi ve kutsal bir şey hissediyordum. Bir rahibe yönlendirildim ve ancak rahip bana kesin emri verdikten sonra diz çöküp kalbim titreyerek elimden geldiğince konuşmaya başladım. Beni bilgiye ve imana

ulaştıran hakikati kendime açıklayamıyordum. Yalnızca gözümdeki bağın bir anda düştüğünü söyleyebilirdim, sadece bir bağ değil içinde büyüdüğüm bütün bağlar düşmüştü. Bağlar birbiri ardına kayboldu, hatta yakıcı güneş ışınlarının altında çamur ve buz da yok oldu.

"Bir mezardan, karanlığın derinliklerinden çıktım ve yaşıyordum artık, mükemmel bir yaşamdı bu. Ama ağladım, çünkü o boşluğun dibinde, sonsuz bir merhamet tarafından kurtarıldığım ıstırabın ölçüsüzlüğünü gördüm; günahlarımın görüntüsüyle ürperdim, sersemledim, eridim, hayret ve minnettarlık duygusuyla ezildim. Bu basirete nasıl vardığım sorulabilir, çünkü daha önce dinle ilgili hiçbir kitabın kapağını açmadığım gibi İncil'den tek bir sayfa dahi okumamıştım -ayrıca ilk günah öğretisi günümüz Yahudileri tarafından ya tamamen reddedilir ya da unutulmuştur, o yüzden bu konuyu neredeyse hiç düşünmemiş, hatta adını bile unutmuştum. Peki, o zaman bu noktaya nasıl geldim? Buna ancak şöyle cevap verebilirim: Kiliseye girdiğimde etraf tamamen karanlıktı, dışarı çıktığımda ışık seli içindeydim. Bu değişimi en iyi, derin bir uykudan uyandırılmaya ya da doğuştan körün aniden gözlerinin açılmasına benzetebilirim. Kişi altında olduğu ve ilgisini çeken cisimleri görmesini sağlayan ışığı görür ama tarif edemez. Fiziksel ışığı açıklayamıyorsak, hakikatin kendisi olan ışığı nasıl açıklayabiliriz? Dinsel öğretinin tek bir satırı hakkında bile bir bilgim yokken, şimdi onun anlam ve ruhunu sezgisel olarak algılayabildiğimi söylersem hakikatin sınırlarını aşmış olmam, sanırım. Gizli şeyleri görmekten çok *hissediyordum*; onları içimde doğurdukları açıklanamaz etkileriyle hissediyordum. Her şey batını zihnimde olup bitiyordu, düşünceden daha hızlı olan o izlenimler ruhumu sarsıyor, alt üst ediyor ve başka bir yöne, başka yollar üzerinden başka hedeflere çeviriyordu. Kendimi kötü ifade ediyorum. Peki ama, sadece kalbin anlayabileceği zayıf ve kısır sözcükleri mi tercih ederdin, Tanrım?"

Bu tür vakaları sonsuza kadar çoğaltabiliriz. Ancak ani bir ihtidanın, bunu deneyimleyene nasıl gerçek, kesin ve unutulmaz bir olay olarak göründüğünü sizlere göstermek için bu kadarı yeterlidir. Kişi olayın yoğunluğu içinde kendisini kesinlikle edilgen bir izleyici ya da kendisine yukarıdan dayatılan şaşırtıcı bir süreçten geçen biri olarak görür. Bu konuda kuşkuya yer bırakmayacak kadar fazla kanıt bulunmaktadır. Bu gerçeği, seçilme ve lütuf öğretileriyle birleştiren teoloji, bu duygu dolu anlarda Tanrı'nın ruhunun, hayatımızın başka kesişme noktalarında olmadığı kadar mucizevi bir biçimde bizimle birlikte olduğu sonucuna varmıştır. Teoloji, o anda içimize tamamen yeni bir doğanın üflendiğini ve tanrısal tözün bir parçası haline geldiğimizi öne sürer.

Böyle bir bakış açısı için ihtidanın ani olması gerekir, nitekim görünüşe göre bu mantıksal sonuca varan ilk kişiler Moravyalı Protestanlar olmuştur. Bunları öğretisel olarak değilse bile uygulamada Metodistler izlemiştir. John Wesley ölümünden kısa bir süre önce şöyle yazmıştır;

> "Sadece Londra'da tertemiz deneyimler yaşayan ve tanıklıklarından kuşku duymadığım 652 üyemiz bulunmaktadır. Bunların (istisnasız) her biri günahtan kurtuluşlarının bir anda gerçekleştiğini bildirmişlerdir. Bunların yarısı, üçte biri yahut yirmide biri bile *içlerinde* bir şeylerin *yavaş yavaş* değiştiğini söylemiş olsaydı inanır ve bazılarının yavaş yavaş, bazılarının da birden kutsandığını düşünürdüm. Ama uzun bir zamandır bunu söyleyen tek bir kişiye bile rastlamadığım için, kutsanmanın her zaman değilse bile çoğunlukla aniden gerçekleşen bir şey olduğuna inanmaktan başka bir şey yapamam." Tyerman'ın kaleme aldığı *Life of Wesley*'den.

Bu arada daha yaygın Protestan mezhepleri bu tür ani ihtidalardan hiç söz etmez. Katolik Kilisesi'nin düşündüğü gibi onlara göre de şiddetli bir çaresizlik ve ardından ra-

hatlamayı doğuracak teslimiyet nöbeti hiç deneyimlenmese bile, İsa'nın kanı, ayinler ve gündelik bireysel ibadetler bireyin kurtuluşu için yeterlidir. Metodizme göreyse, tersine, bu türden bir nöbet olmazsa kurtuluş sadece sunulmuş olur ama elde edilmiş olmaz, İsa'nın kurban edilişi bu noktada, tamamlanmadan kalmış olur. Burada Metodizm daha sağlıklı-zihni değilse bile, bir bütün olarak daha derin ruhsal içgüdüyü izlemektedir. Tipik ve taklit edilmeye değer olarak sunduğu bireysel örnekler sadece dramatik açıdan daha ilginç olmayıp, aynı zamanda psikolojik olarak daha tamamlanmış bir yapıdadır.

Tam gelişmiş Büyük Britanya ve Amerikan Uyanışçılığı'nda, bu düşünce biçiminin doğurduğu yazılı ve kalıplaşmış bir yöntem söz konusudur. Tarihte yalnızca 'bir kez doğan' azizlerin de var olduğuna, ayrıca büyük bir iç karışıklık olmadan, aşamalı bir kutsal gelişmenin de mümkün olduğuna işaret eden tartışmasız gerçeğe rağmen; kişideki salt doğal iyiliğin de kurtuluş tasarımına açıkça sızmasına (deyiş yerindeyse) rağmen uyanışçılık daima sadece kendi dinsel deneyim tipinin kusursuz olabileceğini varsaymıştır. Onlara göre önce doğal çaresizlik ve can çekişme haçına çivilenmek, sonra da göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zamanda mucizevi biçimde kurtulmak gerekmektedir.

Kişisel olarak bu tür bir deneyimden geçenlerin, doğal bir süreçten çok mucizevi bir süreçten geçtikleri duygusuna kapılmaları doğaldır. Genellikle sesler duyulur, ışıklar görülür veya birtakım görüler müşahede edilir; içerden devindirme, kendiliğinden hareket ettirme olgusu meydana gelir; ardından kişisel iradenin teslim olmasından sonra, her zaman dışarıdan gelen üstün bir güç akın edip kişiyi ele geçirmiş gibi görünür. Ayrıca yenilenme, güvenlik, temizlik, doğruluk duyguları kişinin imanını kökten yeni bir doğa içinde gösterecek kadar şiddetli ve coşkulu olabilirler.

New Englandlı Püriten Joseph Alleine, "İhtida" diye

yazıyor, "kutsallığı bir yama gibi iliştirmek değildir. Gerçek ihtidada kutsallık bütün güçlerine, ilkelerine ve uygulamalarına kadar işler. Samimi Hıristiyan tepeden tırnağa, tamamen yepyeni bir eserdir. Yeni bir insan, yeni bir mahluktur."

Jonathan Edwards da hemen hemen aynı şeyleri söylüyor; "Tanrı'nın Ruhu'nun etkileri olan bu hoş etkiler tamamen doğaüstüdür, insanlığın günahkâr deneyimlerinden çok farklıdır. Bunlar hiçbir nitelik veya ilkedeki sıradan gelişimin ya da bileşimin üretmeyeceği şeylerdir. Çünkü sıradan olandan ve sıradan insanın kısmen ve belli koşullarda deneyimlediği şeylerden sadece farklı olmakla kalmayıp, aynı zamanda çok daha kusursuz bir yapıdadırlar. Buradan, söz konusu lütuf duygulanımlarında [aynı zamanda], [bazı] azizlerin kutsanmadan önce deneyimlediklerinden tamamen farklı yapıda ve türde yepyeni algılar ve duyguların [da] bulunduğu sonucu ortaya çıkar.... Azizlerin Tanrısal güzellik ve bundan duydukları zevk kavramları tamamen benzersiz olup, ortalama bir insanınkinden ya da onun tanımlayabileceğinden tamamen farklıdır."

Edwards başka bir paragrafta böyle görkemli bir dönüşümün öncesinde mutlaka bir çaresizliğin yaşanmış olması gerektiğini belirtmektedir;

"Bizi, günah ve sonsuz kedere açıklık durumundan kurtarmadan önce bizi kurtardığı kötülük duygusu hakkında Tanrı'nın bir kavrayış bahşetmesi kesinlikle mantıksız olamaz, çünkü kurtuluşun önemini ancak o zaman anlayabilir ve hissedebilir, Tanrı'nın bizim için yaptığı şeyin değerini ancak o zaman kavrayabiliriz. Kurtulanlar arka arkaya tamamen iki farklı durumda -önce lanetlenme sonra temize çıkma ve kutsanma- olduklarına ve Tanrı da kurtarış sırasında insanı akıl ve zeka sahibi bir varlık olarak gördüğüne göre, kurtarılanların bu iki farklı durumda kendi varlıklarının farkına varması gerektiği

anlaşılabilir görünmektedir. İlk olarak lanetlenmiş olma durumlarının; sonra da kurtulma ve mutluluk durumlarının farkına varmaları gerekmektedir."

Bu tür alıntılar söz konusu değişikliklerin öğretisel yorumunu konumuz açısından yeterince ifade etmektedir. Telkin ve taklidin erkek ve kadınlardaki bu değişimlerde oynadığı rol ne olursa olsun, birçok vakada bu değişimler kendine özgü ve benzersiz olagelmiştir. Zihnin tarihini tamamen doğal-tarihsel bakış açısından, herhangi bir dinsel bağlama sokmadan yazacak olsaydık bile, yine de insanın en ilginç özelliklerinden birinin ani ve eksiksiz bir ihtida yeteneği olduğunu vurgulamak zorunda kalırdık.

Peki, bu mesele hakkında ne düşünmeliyiz? Ani bir ihtida Tanrı'nın, hiçbir ani kalp değişikliğinde olmadığı kadar çok rol oynadığı bir mucize midir? Yenilenmiş görünenler de dahil olmak üzere iki sınıf insan mı vardır? Bunlardan biri gerçekten İsa'nın doğasından pay almışken, öteki sadece öyle mi görünmektedir? Ya da tam tersine, bütün yenilenme olgusu, en ani örneklerde dahi, sonuçları kutsal olan; ama bir vakada daha az, bir vakada daha çok kutsal olan; ama salt nedenleri ve düzeneği bakımından insan yaşamının başka bir içsel sürecine göre ne daha çok ne daha az kutsal olan, tamamen doğal bir süreç olabilir mi?

Bu sorunun cevabına geçmeden önce birkaç psikolojik notu da aktarmam gerekiyor. Son dersimizde insanın içindeki kişisel yaşam gücü merkezlerinin nasıl kaydığını ve yeni duygu bunalımlarının nasıl ortaya çıktığını açıklamıştım. Bu olguyu kısmen; açıktan işleyen bilinçli düşünce ve irade süreçleriyle, büyük ölçüdeyse; yaşamdaki deneyimlerin biriktirdiği güdülerin bilinçaltında kuluçkaya yatıp sonra da olgunlaşmalarıyla açıklamıştım. Vakti gelince bu güdüler açılır veya çiçeklenir. Şimdi bu çiçeklenme sürecinin, görece daha belirsiz olarak meydana geldiği bilinçaltı bölgeden söz etmek istiyorum. Ancak zaman kısıtlaması nedeniyle konuyu fazla uzatmayacağım.

'Bilinç alanı' ifadesi son zamanlarda psikoloji kitaplarında yaygın olarak kullanılmaya başladı. Yakın zamana kadar, oldukça sık kullanılan 'zihinsel yaşamın birliği' kavramı, özetlediği şeyi kesin olarak tanımlamaya yeterli olarak görülen tek 'tanım'dı. Fakat bugün psikologlar, ilk olarak, mevcut birliğin büyük ihtimalle zihnin bütünsel durumu, yani herhangi bir zamanda düşüncenin önüne çıkan bütün bir bilinç dalgası ya da nesneler alanı olduğunu; ikinci olarak da, bu dalgayı, bu alanı kesin olarak belirlemenin imkânsız olduğunu kabul etme eğilimindeler.

Zihinsel alanlarımız birbirini izler, her birinin kendi ilgi merkezi vardır. Bu merkezlerin etrafında kümelenen, giderek daha az bilincinde olduğumuz nesneler sonunda sınırları iyice belirsizleşene kadar solar. Bazı alanlar darken, bazıları geniştir. Bu alanlarımız genişse neşeleniriz, çünkü o zaman birçok gerçeği bir arada görürüz ve görmekten çok sezdiğimiz ilişkileri görür gibi oluruz. Çünkü bu ilişkiler, alanın ötesindeki daha uzak nesnellik bölgelerine, tam olarak algılamaktan çok algılar gibi olduğumuz bölgelere uzanırlar. Uyuşukluk, hastalık veya yorgunluk gibi nedenlerle bazen alanlarımız bir noktaya kadar daralabilir, bunun sonucunda kendimizi sıkışmış ve büzülmüş hissederiz.

Bu alan genişliği konusunda farklı bireyler yapısal farklılıklar gösterir. Büyük düzenleyici dehalar genellikle, gelecekteki bütün işlem programının aynı anda görülebildiği, ışınların çok uzaktaki kesin ilerleyiş yönlerini gösterebildiği sonsuz zihinsel görü alanlarına sahip kişilerdir. Sıradan insanlarda kapsayıcı bir bakış açısı yoktur. Bunlar el yordamıyla, bir noktadan bir noktaya ilerlerler ve genellikle tamamen dururlar. Kimi hastalıklı koşullarda bilinç sadece bir kıvılcımdır, geçmişin anısı ya da gelecek düşüncesi yoktur, şimdiki an ise basit bir duyguya ya da bedensel algıya indirgenmiştir.

Bu "alan" yaklaşımı şu önemli gerçeği; sınırların belirsizliği gerçeğini hatırlatır. Sınırın içindeki mesele, o an dik-

katle algılanmasa bile, oradadır ve hem davranışımızı yönlendirir hem de dikkatimizin bir sonraki hareketini belirler. Çevremizde bir tür "çekim alanı" vardır, bilincimizin anlık durumu bir sonraki duruma geçerken, bu alandaki yaşam gücü merkezimiz de bir pusula ibresi gibi döner. Geçmişe ait anılar yığını bir dokunmayla içeri girmeye hazır vaziyette sınırın ötesinde bekler; ampirik benliğimizi oluşturan tüm geri kalan güçler, dürtüler ve bilgiler sürekli bu sınırın ötesine uzanır. Bilinçli yaşamımızın herhangi bir anında edimsel olanla kuvve halinde olan arasındaki sınır o kadar belirsizdir ki, belli zihinsel unsurların bilincinde olup olmadığımızı söylemek her zaman zordur.

Ortalama psikoloji, sınır çizgisini belirlemenin güç olduğunu tamamen kabul etmekle birlikte, ilk olarak; ister aynı odakta olsun ister sınırda, ister dikkatli olsun ister dikkatsiz, kişinin şimdi sahip olduğu bilincin anlık "alanda" olduğunu, ama alanın tamamen bulanık ve sınırlarını belirlemenin imkânsız olduğunu; ikinci olarak da tamamen aşırı uçta olan şeyin kesinlikle var olmadığını ve bilinçli bir olgu olamayacağını benimsemiş gibi görünüyor.

Bu noktada sizden son derste bilinçaltı yaşamla ilgili söylediklerimi hatırlamanızı istiyorum. Hatırlayacağınız gibi, bu olguya ilk parmak basanların bizim bildiğimiz gerçekleri bilemeyeceğini söylemiştim. Şimdi ilk görevim bu cümleyle ne demek istediğimi sizlere açıklamak.

Psikoloji bilimine adım attığım öğrencilik dönemimden beri bu alanda kaydedilen en önemli ilerleme, 1886'da yapılan keşiftir; bu keşfe göre, bilincin sadece genel bir merkezi ve sınırı olan, olağan alanı yoktur, en azından belli konularda buna ek olarak anılar, düşünceler ve duygular dizisi şeklinde, aşırı uçta ve temel bilincin tamamen dışında bulunan ama bir tür bilinçli gerçek olarak sınıflandırılması gereken ve şaşmaz işaretlerle kendilerini belli eden başka şeyler de vardır. Bunu çok önemli bir ilerleme olarak görüyorum, çünkü psikolojideki diğer ilerlemelerden farklı olarak, bu keşif insan doğasının yapısında var

olduğu kesinlikle bilinmeyen bir özelliği ortaya çıkarmıştır. Psikolojinin sağladığı hiçbir ilerleme bu kadar önemli bir önerme ortaya koymamıştır.

Özellikle de olağan alanın dışındaki bilincin ya da Mr. Myers'in deyişiyle eşikaltının keşfi birçok dinsel biyografi olgusuna ışık tutmaktadır. Böyle bir bilincin temellendiği kanıtları burada sıralamam mümkün olmamakla birlikte bu konuya değinmemin nedeni budur. Bu konu son zamanlarda birçok kitapta ele alınmış olup Binet'nin *Alterations of Personality*[1] adlı kitabı muhtemelen bunların en iyilerinden biridir. Kanıtlamanın dayandığı insan malzemesi oldukça sınırlı olup, bu malzeme en azından kısmen, sıra dışı yani telkine olağanüstü açık hipnotik deneklerden ve histeri hastalarından oluşmaktadır. Buna rağmen yaşamımızın temel düzenekleri o kadar tek tiplidir ki, kimi insanlara belirgin derece gerçek görünen bir şeyin herkese bir ölçüde gerçek görünmesi ve bu gerçeğin yalnızca birkaç kişiye çok yüksek ölçüde gerçek görünmesi muhtemeldir.

Bu türden tam gelişmiş bir aşırı-uçlarda gezinen yaşamın en önemli sonucu, kişinin olağan bilinç alanlarının, öznenin kaynağını bilmediği ve dolayısıyla onun açısından açıklanamayan davranış dürtüleri, davranış engellemeleri, takıntılı fikirler ve hatta görme veya işitme halüsinasyonları şeklini alan akınlara açık olmasıdır. Dürtüler, kendi ağzından çıkarken dahi öznenin anlamını bilmediği kendiliğinden konuşma veya yazma şeklini alabilir. Bu olguyu genelleştiren Mr. Myers, bu etkilerin bütüncül kümesine, zihnin eşikaltı kısımlarından kaynaklanan yaşamsal güçlerin sıradan bilincine "akın etmelerinden" dolayı duyusal veya itici, duygusal veya zihinsel *otomatizm* adını vermiştir.

En basit otomatizm örneği hipnoz sonrası telkin adı verilen olgudur. Yeteri kadar duyarlı olan, hipnotize olmuş bir deneğe, hipnotik uykusundan uyandıktan sonra belli bir

[1] International Scientific Series'te yayımlanmıştır.

eylem için emir verilir (eylemin olağan ya da sıra dışı olması fark etmez). Denek, işaret gelir gelmez ya da kendisine eylemi yapmasının söylenmesiyle birlikte, hemen bu eylemi yerine getirir; ama bunu yaparken verilen telkini hatırlamaz ve bu eylem sıra dışı bir eylemse davranışı için doğaçlama bir gerekçe uydurur. Deneğin uyanmasından sonraki belli bir zaman diliminde bir şey görmesi veya bir ses duyması için, hipnoz sırasında daha fazla telkinde bulunulabilir, böylece zamanı geldiğinde denek kaynağını bilmeksizin o şeyi görür ya da sesi duyar. Binet, Janet, Breuer, Freud, Mason, Prince ve diğerleri tarafından, histeriklerin eşikaltı bilinçleri üzerinde gerçekleştirilen önemli araştırmalarda yer altına itilmiş tüm düzenekler, bilincin asli alanlarının dışında gömülü olan ve buraya halüsinasyonlar, acılar, kasılmalar, duygu ve hareket felçleriyle hücum eden, asalak bir varoluş sürdüren sancılı anılar şeklinde gözler önüne serilmiştir. Bu bilinçaltı anılar telkin yoluyla değiştirilince ya da ortadan kaldırılınca hasta derhal iyileşmektedir. Mr. Myers'ın deyişiyle, bu hastalarda görülen otomatizmler onların semptomlarıdır. Bu klinik kayıtlar ilk okunduğunda kulağa peri masalı gibi geliyor evet, ama bunların kesinliklerinden kuşku duymak imkansızdır; ilk gözlemciler tarafından açılmış bu yola başka yerlerde gerçekleştirilen benzer gözlemler eklenmiştir. Dediğim gibi, bütün bu gözlemler insanın doğal yapısına tamamen yeni bir ışık tutmuştur. Ayrıca, bana öyle geliyor ki, bu gözlemler yeni bir adımı kaçınılmaz hale getirmiştir. İster itici dürtüler ister takıntılı fikirler, açıklanamayan kapris, yanılsama isterse halüsinasyon türünde olsun, ne zaman otomatizm olgusuysa karşılaşsak, bilinmeyeni bilinene benzeterek yorumlama yoluyla, öncelikle bunun, zihnin eşikaltı bölgelerindeki alanların dışına taşmış düşüncelerin sıradan bilinç alanlarına doğru patlaması olup olmadığını araştırmak durumundayız. Dolayısıyla bunun kaynağını öznenin bilinçaltı dünyasında ararız. Hipnotik vakalarda kaynağı kendi telkinimizle yaratırız, bu yüzden

kaynağı doğrudan biliriz. Histerik vakalarda kaynak olan kayıp anıların birtakım yaratıcı yöntemlerle hastanın eşikaltından çıkarılması gerekir, bu konuda bilgi edinmek için kitaplara bakmakta yarar var. Diğer patolojik vakalarda, örneğin hezeyanlarda veya psikopatik takıntılarda kaynağın araştırılması gerekir, ancak bunun da yöntemlerdeki gelişmeler sayesinde kolayca tespit edilebilen eşikaltı bölgelerde olması gerekir. Burada bir düzeneğin söz konusu olduğu mantıksal olarak çıkarsanır, ancak bu çıkarsama, insanın dinsel deneyimlerinin de payını alacağı, uzun bir doğrulama sürecini gerektirmektedir.[1]

Böylece tekrar kendi özel, ani ihtida konumuza geri dönüyoruz. Alline, Bradley, Brainerd ve öğleden sonra üçte

---

[1] Son derste, artan deneyimle birlikte biriktirilen itkilerin bilinçaltında "kuluçkaya yatması" kavramına güvenmekle, yapılabilecek açıklamalara dair benimsenmiş ilkeleri kullanmayı tercih ettiğim konusunda okurun dikkatini çekmek isterim. Eşikaltı bölge, psikologlara göre, (dikkatle veya dikkatsiz olarak kaydedilen) duyusal deneyim izlerinin biriktirildiği ve bunların sıradan psikolojik ya da mantıksal yasalara göre işlenerek, bazen patlamaya benzer bir yolla bilince girebilmelerine yol açacak bir "gerilim" üreten sonuçların çıkarıldığı yerdir. Dolayısıyla, başka türlü açıklanamayan istilacı bilinç değişimlerini, patlama noktasına varan eşikaltı anıların yarattığı gerginliğin sonucu olarak yorumlamak "bilimsel"dir. Ancak tarafsızlığım beni, sonuçlarını herhangi bir uzun süreli bilinçaltı tasarımda göstermenin kolay olmadığı tesadüfi patlamaların varlığını da kabul etmeye zorluyor. III. Ders'te 'görünmeyen bir şeyin varlığını hissetme' meselesini açıklamak için kullandığım örnekler bu türdendi (bkz. s. 68, 70, 72, 77); mistisizm konusuna geldiğimizde bu türden başka deneyimler de göreceğiz. Mr. Bradley vakasını, M. Ratisbonne vakasını, muhtemelen Albay Gardiner ve Aziz Pavlus vakalarını bu basit yöntemle açıklamak o kadar kolay değildir. Bu durumda sonucun ya sadece psikolojik bir sinir fırtınasına, yani epilepsi gibi "boşaltıcı bir lezyona"; ya da anılan son iki vakada olduğu gibi faydalı ve rasyonel olması durumunda, daha mistik veya teolojik bir hipoteze bağlanması gerekecektir. Ama ben şimdilik olabildiğince daha "bilimsel" bakış açısına bağlı kalacağım, ancak, bu bakış açısının bütün olguların tek açıklaması olarak yeterli olup olmadığına sonraki derslerde durumun karmaşıklaşmaya başlamasıyla birlikte bakacağım. Bilinçaltında kuluçkaya yatma yaklaşımının vakaların büyük bölümünü açıklayabileceğine kuşku yoktur.

hidayete eren Oxford mezununun öykülerini hatırlarsınız. Kiminde nurani görülerin yer aldığı, kiminde almadığı, ama hepsinde de şaşkın bir mutluluk ve üstün bir denetim tarafından yönlendirilme duygusunun hakim olduğu bu tür vakaların sayısı çoktur. Bu vakaların, bireyin gelecekteki ruhsal yaşamı açısından değerleri sorusunu bir yana bırakıp sadece psikolojik yanlarını ele alacak olursak, kendilerine özgü birçok özellikleri bize diğer otomatizm türleriyle birlikte sınıflandırmaktan kendimizi alamadığımız ihtida türlerinde bulamadığımız bazı özellikleri; ayrıca ani ve aşamalı ihtida arasındaki farkı yaratan şeyin birinde kutsal, ötekinde daha az kutsal bir mucizenin varlığı olmaktan çok, basit bir psikolojik özellik olduğuna dair kuşkulanma nedenimizi hatırlatmaktadır. Çünkü görece ani lütfu deneyimleyen kişilerin, zihnin eşikaltı olarak çalışmaya devam edebildiği ve temel bilinç dengesini aniden altüst eden istilacı deneyimlerin gelebileceği geniş bir bölgeye sahip özneler olduğunu görmüştük.

Metodistlerin niçin bu bakış açısına itiraz ettiğini anlayamıyorum. Burada ibadet tekrar önümüze çıkar ve ilk derste sizleri götürmeye çalıştığım sonuçlardan birini hatırlar. İlk derste bir şeyin değerinin kaynağına bakarak belirlenebileceği anlayışına nasıl karşı çıktığımı hatırlarsınız. Manevi yargılarımız, insani bir olay ya da durumun anlam ve değerine dair görüşlerimiz esas olarak ampirik temelde oluşur, demiştim. Eğer ihtidanın getirdiği *yaşam meyveleri* tatlıysa, doğal psikolojinin bir parçası bile olsa ihtidayı idealize edip saygı gösteririz; değilse, hangi doğaüstü varlık zerk etmiş olursa olsun ihtidayla ilişkimizi kısa keseriz.

Peki, nedir bu meyveler? Adları tarihi aydınlatan önemli azizleri dışarıda tutup sadece ortalama azizleri, işletmecilik yapan kilise üyelerini, uyanış sırasında veya metodist gelişimin olağan sürecinde aniden hidayete eren sıradan gençleri yahut orta yaşlıları ele alacak olursak, bunlarda doğaüstü bir ışık yayılmasına neden olan veya bunları

benzer bir deneyimi yaşamamış ölümlülerden ayıran bir parıltının bulunmadığını muhtemelen kabul edersiniz. Edwards'ın[1] dediği gibi, ortalama bir insanın ani bir ihtidayla, Mesih'in tözünden doğrudan pay alarak tamamen farklı bir adama dönüştüğü doğru olsaydı, onda, hiçbirimizin duyarsız kalamayacağı ve onun doğal insanların en yeteneklisinden bile daha kusursuz olduğunu kanıtlayacak bir üstünlük işareti, bu doğa-üstü cinsin en düşük türünde bile ayırt edici bir parlaklık olması gerekirdi. Ama kesinlikle böyle bir parlaklık yoktur. İhtida eden insanların bir sınıf olarak doğal insanlardan farkı yoktur; hatta bazı doğal insanlar kimi mühtedilerden daha yetenekli olabilir. Ayrıca teolojik öğretileri bilmeyen hiç kimse, yalnızca, önündeki bu iki insan sınıfının yaşamlarından "rastgele seçilmiş" öğeleri gözlemleyerek, bu sıradan mühtedilerin tanrısal bir tözel sahip olmakla diğer insanlardan tözsel olarak farklı oldukları sonucuna varamaz.

Ani ihtidanın doğaya ait olmayan bir yapısı olduğunu düşünenlerin, bütün gerçek mühtedilerde mutlaka ayırt edici bir özellik bulunmadığını kabul etmesi gerekmektedir. Sesler, görüntüler, kutsal metinlerin anlamlarıyla ilgili aniden ortaya çıkan bunaltıcı izlenimler, değişim bunalımıyla bağlantılı ezici duygular ve çalkantılı duygulanımlar gibi olağan-üstü olaylar, bütün bunlar doğal yolla ortaya çıkabilir ya da daha kötüsü İblis'in vesvesesi olabilir. Ruhun 'ikinci doğumu' gerçekten müşahede edebilmesi sadece Tanrı'nın gerçek çocuklarının mizacında; yani daima hasta kalpte, benliği yok etme sevgisinde görülebilir. Fakat kabul edilmeli ki, bu durum herhangi bir bunalım yaşamayanlarda hatta Hıristiyanlık dışında da görülebilir.

Jonathan Edwards'ın *Treatise on Religious Affections* (*Din-*

---

[1] Edwards başka bir yerde şöyle diyor: "Kaynağıyla, temeli ve oluşum süreciyle aynı zamanda faydası ve sonucuyla, ebedilik neticesiyle birlikte düşünüldüğünde, Tanrı'nın bir ruhu dönüştürmesinin, bütün bir evreni yaratmasından daha görkemli bir iş olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim."

sel Duygulanımlar Üstüne İnceleme) adlı kitabında doğaüstü biçimde bahşedilmiş edilmiş durum üzerine yaptığı nefis ve zengin tarifinde, bu şekilde verilmiş durumu sadece sıra dışı ölçüde yüksek bir doğal iyilikten kesinkes ayırabilecek tek bir belirleyici işaret yoktur. Aslında insan mükemmellikleri arasında derin bir farklılık olmadığını, yalnızca doğanın, tıpkı bu durumlarda olduğu gibi, kimi yerlerde farklılıklar gösterebileceğini, oluşum ve yenilenmenin göreli şeyler olduğunu savunan biri kendine bu kitabın farkında olmayan savunduğu şeyden daha açık bir argüman bulamaz.

Anılan iki insan sınıfının birbirinden derin bir uçurumla ayrıldığını reddetmemiz şu oldukça önemli olguyu görmemize engel olmamalıdır; kişi, kendini dönüştürdüğü bireye dönüşür. Her kişisel yaşamın kendine özgü, yüksek veya alçak, olası sınırları vardır. Eğer su, kişinin başını aşmışsa suyun yüksekliğinin artık fazla bir önemi yoktur; kendi üst sınırımıza ulaşmışsak ve en yüksek yaşamsal güç merkezimizde yaşıyorsak, başkasının merkezinin ne kadar yüksek olduğuna bakmaksızın kendimizi kurtulmuş kabul edebiliriz. Küçük bir insanın kurtuluşu her zaman büyük bir kurtuluş ve *onun için* en büyük gerçek olur, herkeste olduğu gibi bizde de yer alan idealizmin fısıltıları cesaret kırıcı göründüğünde bu gerçeği hatırlamamızda yarar var. Şu manevi tırtıl ve solucanların, Crumpların[1] ve Stigginsle-

[1] Emerson şöyle yazıyor: "Tavırları güller gibi soylu, nazik güzel bir ruh gördüğümüzde böyle şeyler olabildiği ve olduğu için Tanrı'ya şükretmeli, ama yüzümüzü ekşiterek sanki bir melekmişiz gibi: 'Doğuştan gelen kötülüklerine karşı direndiği için Crump iyi bir insandır' demeliyiz." Bu oldukça doğrudur. Çünkü Crump gerçekten, iç uyumsuzlukları ve ikinci doğumu sayesinde daha iyi *Crump* olmuş olabilir; ama bir kez doğan şu "soylu" karakter, gerçekten de her zaman zavallı Crump'tan daha iyi olmakla beraber, Crump gibi şeytanca davranışlarından pişmanlık duyabilseydi, nazik, güzel ve beyefendi olabilseydi, bireysel olarak olabileceğinden daha iyi olabilirdi.
[Emerson alıntısı şuradan; Ralp Waldo Emerson, *Essays: First and Second Series*, Houghton Mifflin Company, Boston&New York: 1876, s. 127. (e.

rin[1] yaşamlarının daha az ideal olabileceğini, bahşedilen inayetin onlara gerçekten dokunup dokunmadığını kim bilebilir?

İnsanları kabaca, her biri belli bir manevi kusursuzluğa denk gelecek şekilde sınıflara ayıracak olursak, her sınıfta sıradan insanlar ve ani ya da aşamalı değişen mühtediler görebileceğimizi düşünüyorum. Bu durumda yenileyici değişimin aldığı biçimlerin ruhsal bir anlamı kalmayacak, sadece psikolojik bir anlamı olacaktır. Starbuck'ın istatistik çalışmalarının ihtidayı nasıl sıradan bir ruhsal gelişime indirgediğini görmüştük. Diğer bir Amerikalı psikolog, Prof. George A. Coe,[2] yetmiş yedi mühtedi veya eski ihtida adayını çözümlemişti. Sonuçlar ani ihtidanın hareketli bir eşikaltı benliğin varlığıyla bağlantılı olduğunu çarpıcı biçimde göstermişti. Deneklerini hipnotik duyarlıklarına ve hipnagojik halusinasyonlar, tuhaf dürtüler, ihtida süreçleriyle bağlantılı dinsel rüyalar gibi otomatizmlerine göre inceleyen Prof. Coe, bu belirtilerin, ihtidaları "çarpıcı" olan mühtediler sınıfında çok daha yaygın olduğunu tespit etmişti. Burada "çarpıcı" ihtidayla, ille de ani olmamakla birlikte, ne kadar hızlı olursa olsun aşamalı gelişim sürecinden oldukça farklı bir süreç kastedilmektedir.[3] Bildiğiniz gibi ihtida adayları uyanışlarda sık sık hayal kırıklığına uğrarlar: Çarpıcı bir şey yaşamazlar. Profesör Coe'nun yetmiş yedi deneğinin içinde bu sınıfa girenler de vardı ve hipnotizmayla denendiklerinde bunların hemen hepsinin, çarpıcı biçimde hidayete erenlerin çoğunun ait olduğu ve profesörün "edilgen olanlar" adını verdiği alt sınıftan farklı olarak kendi kendilerine telkin yeteneği olan ve profesörün "kendiliğinden olanlar" adını verdiği bir alt sınıfa ait

---

n.)]

[1] Muhtemelen, Charles Dickens'ın *The Pickwick Papers* (Mister Pickwick'in Serüvenleri) adlı ilk romanındaki, alkolik din adamı bir karakter olan Stiggins'e gönderme. (e. n.)

[2] *Spiritual Life* adlı kitabında, New York: 1900.

[3] *a.g.e.*, s. 112.

olduğu ortaya çıkmıştı. Profesör Coe'nun yorumuna göre, kendi kendine telkin, aradıkları etkiyi kolayca doğuracak bir çevreye ait kişilerde, yani daha "edilgen" deneklerde bu çevrenin kendi kendine telkinin etkisini önlemesi nedeniyle olanaksızdır. Bu bölgeler arasında keskin farklılıklar bulmak güçtür, ayrıca Profesör Coe'nin denekleri de yetersizdi. Buna rağmen profesörün yöntemleri özenlidir ve sonuçlar da zaten tahmin edilenle örtüşüyor. Bir bütün olarak sonuçlar, onun zaten uygulamalı olarak vardığı şu çıkarımı doğrular görünmektedir: İçinde üç etkenin, yani açık duygusal hassasiyet; otomatizmlere eğilim ve edilgen tipin telkine açıklığı etkenlerinin birleştiği bir denek ihtida etkisine tabi tutulduğunda sonucu kolayca tahmin etmek mümkündür: Ani bir ihtida, çarpıcı bir dönüşüm meydana gelir.

İhtidanın gerçekleştiği mizacın bu şekilde değişken yapıda olması ani ihtidanın önemini azaltır mı? Profesör Coe, hiçbir biçimde azaltmaz, der; çünkü dinsel değerlerin nihai ölçüsü psikolojik bir şey, *nasıl oluyor* şeklinde tarif edilebilecek bir şey olmayıp, *ne elde ediliyor* şeklinde tarif edilebilecek etik bir şeydir."[1]

Araştırmamızı derinleştirdikçe, elde edilen şeyin tamamen yeni bir ruhsal canlılık düzeyi, imkânsız şeylerin mümkün olduğu ve yeni yaşamsal güçlerin ve dayanıklılıkların sergilendiği görece kahramansı bir düzey olduğunu göreceğiz. Dönüşüme özel şeklini veren şey psikolojik özellikler olsun veya olmasın kişilik mutlaka değişir, kişi yeniden doğar. Bu sonucun teknik adı "kutsanma, azizleşme"dir ve şimdi bunun örneklerini sıralayacağız. Bu derste değişim anını saran güven ve huzur duyguları üzerine bir iki ekleme daha yapacağım.

Ancak oraya geçmeden önce, eşikaltı faaliyetin aniliğiyle ilgili açıklamamın yanlış anlaşılmaması için birkaç şey daha söylemek gerek. Eğer öznenin bu tür bilinçaltı faali-

[1] *a.g.e.*, s. 144.

yete eğilimi yoksa yahut bilinçli alanları kendi dışındaki akınlara karşı dirençli bir kabuğa sahipse, onun hidayete erişinin aşamalı olması ve yeni alışkanlıkların oluşma sürecine benzemesi gerektiğini düşünüyorum.

Kişinin gelişmiş bir bilinçaltı benliğinin, sızdıran ya da geçirgen sınırlarının olması öznede ihtidanın ani olabilmesinin olmazsa olmaz koşuludur. Ama bir psikolog olan bana, tutar da Ortodoks bir Hıristiyan olarak herhangi bir olgunun bilinçaltı benlikle ilişkisinin Tanrı'nın varlığı anlayışını dışlayıp dışlamadığını sorarsanız, bir psikolog olarak açıkçası neden dışlaması gerektiğini anlamadığımı söylerim. Aslında bilinçaltının bu alt dışavurumları kişisel öznenin kaynakları arasında yer almaktadır; kişinin, dikkatsizce alınan ve bilinçaltınca hatırlanıp birleştirilen sıradan duyu-verileri onun olağan otomatizmlerini açıklayacaktır. Ancak tamamen uyanık olan temel bilincimizin duyularımızı maddi şeylerin temasına açması gibi, bize doğrudan temas edebilen yüksek, ruhsal aracılar *varsa*, söz konusu temasın psikolojik koşulunun sadece bunlara açık olan bir bilinçaltı bölgeye sahip olmamız olması *ihtimali* mantıklı görünmektedir. Uyanık yaşamın curcunası karanlık bilinçaltında yarı aralık ya da tam açık olan bir kapıyı kapayabilir.

Böylece ihtidada son derece belirleyici bir özellik olan dış denetim algısı bazı vakalarda genel görüşe uygun olarak yorumlanabilir; sonlu bireyi aşan güçler, söz konusu bireyin eşikaltına sahip türden bir birey olması durumunda onu etkileyebilir. Ancak her durumda bu güçlerin *değerinin* yarattıkları etkiye göre belirlenmesi gerekecektir ve bu güçlerin aşkınsal olması gerçeği tek başına, şeytani olmaktan çok kutsal oldukları sonucuna varmamızı gerektirmez.

Tek tek halkaları bir araya getirip daha kesin sonuçlara ulaşmayı umduğum sonraki bir derse kadar bu konuyu zihninizin bir köşesinde tutacağınızı ümit ediyorum. Araştırmamızın bu aşamasında bilinçaltı benlik anlayışının yüksek bir sızma anlayışını kesinlikle *dışlamaması* gerekir.

Bizi etkileyebilecek yüksek güçler varsa eğer, bunlar bize ancak eşikaltı kapıdan ulaşabilir.

Şimdi tekrar ihtida deneyimi anını birdenbire istila eden duygulara dönelim. İşaret edilecek ilk duygu sözü edilen yüksek denetim duygusudur. Bu duygu, her zaman olmasa da çoğunlukla mevcuttur. Durumun örneklerini Alline, Bradley, Brainerd ve diğerlerinde görmüştük. Böyle yüksek bir dışsal denetim unsuruna duyulan ihtiyaç, önde gelen Fransız Protestan Adolphe Monod'un kendi ihtida bunalımına yaptığı kısa göndermede güzel bir biçimde dile getirilmiştir. Olay ilk gençlik döneminde, 1827 yazında Napoli'de geçmişti;

> "Kederim sonsuzdu ve her yanımı kaplamıştı. En ilgisiz dış davranışlarımdan en gizli düşüncelere kadar bütün hayatımı kuşatmış ve duygularımı, yargımı, mutluluğumu daha kaynaklarındayken bozmuştu. Bu bozukluğa kendileri de hastalıklı olan aklımla ve irademle bir son vermemin, kör bir adamın gözlerinden birini aynı şekilde bozuk olan diğer gözüyle düzeltmesine benzer bir şey olacağını işte o zaman anlamıştım. O zamanlar *dışarıdan etki ederek* beni kurtaracak bir kaynağım yoktu. Kutsal Ruh'un verdiği sözü ve İncil'in beni hiçbir şekilde kendime getiremeyen tebliğlerini hatırladım. Bana düşünceler verip düşüncelerimi kafamdan çıkarabilen ve bütün dünyanın olduğu gibi benim kalbimin de gerçek efendisi olan bir Tanrı tarafından bana zerk edilen, gerçek bir doğaüstü, dışsal eylem olarak ruhumun ihtiyaçlarına cevap veren bu sözü işte hayatımda ilk defa zorunluluktan dolayı bildim ve inandım. Sonra bütün değerlerden, bütün güçlerden feragat edip bütün kişisel kaynaklarımdan vazgeçerek ve kendi sefaletimi onun merhametine bırakarak eve gittim. Kendimi dizlerimin üstüne bırakarak hayatımda hiç yapmadığım şekilde dua ettim. O günden itibaren benim için yeni bir içsel yaşam başladı. Melankolim kaybolmadı gerçi, ama artık acıtmıyordu. Kalbime umut doldu ve gerisini de kendi-

mi teslim etmeyi öğrendiğim İsa Mesih'in Tanrı'sı yavaş yavaş yoluna koydu."[1]

Bu tür deneyimlerde görülen zihin yapısıyla Protestan teolojinin hayranlık verici uyumunu hatırlatmaya sanırım gerek yok. Bilinçli benlik melankolinin aşırıya vardığı noktada kesinlikle hiçbir şey yapamaz. Tamamen iflas eder, kaynaksız kalır ve iradenin vereceği hiçbir işi yerine getiremez. Bu tür öznel koşullardan kurtuluş karşılıksız bir armağandan başka hiçbir şey olmasa gerek. İsa'nın kurban edilmesiyle elde edilen lütuf böyle bir armağandır mesela.

> "Tanrı" der Luther, "mütevazıların, yoksulların, ezilenlerin, umutsuzların ve acizlerin Tanrı'sıdır; körlerin görmesini sağlar, kalbi kırılanları teselli eder, günahkârları hizaya getirir, umutsuzları ve ötelenmişleri korur. Kişinin salih olduğuna dair kötücül ve zararlı kanaatinin, yani hiç günahkar, sefil, kirli ve laneti hak eder bir duruma düşmeyeceğini aksine hep salih ve kutsal olacağını düşünmesinin cezası, Tanrı'nın doğal ve özel eserinden mahrum olmaktır. Bu yüzden ancak, Tanrı'nın tokmağı (yani yasayı) eline alıp bu çirkin yaratığı boş kibrinden dolayı parçalayıp yok etmesi sayesinde bu kişi ıstırap çekerek ne kadar perişan ve lanetlenmiş olduğunu görebilir. Ama insan dehşete kapılıp da tükendiği zaman, tekrar kendine gelip 'Yeterince acı çektim ve yıprandım; şimdi lütuf zamanı; şimdi İsa'yı dinlemenin zamanı,' demekte güçlük çeker. İnsan o kadar aptaldır ki, o zaman da vicdanını tatmin etmek için daha fazla yasa arar. 'Yaşarsam,' der, 'hayatıma çeki düzen vereceğim. Şunu yapacağım, bunu yapacağım.' Ama tersini yaparsın, Musa'yı yasasıyla beraber başından savarsın ve günahların için ölen İsa'yı bu karmaşa, bu ıstırap

[1] W. Monod'un *La Vie* adlı kitabıyla, şu kitapta yayımlanan bir mektubundan yaptığım alıntıları bir araya getirdim: Adolphe Monod, *I., Souvenirs de sa Vie*, 1885, s. 433.

içinde bırakır, kurtuluşu aramazsın. Cüppen, tıraşlı başın, bekâretin, itaatin, yoksulluğun, amellerin, erdemlerin? Bütün bunlar ne olacak? Musa'nın yasası neye yarayacak? Acınası ve lanetli günahkâr olan ben, amellerim veya erdemlerim aracılığıyla Tanrı'nın Oğlu'nu sevebilseydim ve ona gelebilseydim, benim için kendini feda etmesine gerek kalır mıydı? Acınası ve lanetli günahkâr olan ben, başka bir kefaret ödeyerek kurtulabilseydim, Tanrı'nın oğlunun kurban edilmesine gerek kalır mıydı? Ama başka bir kefaret yoktu, o yüzden tamamen ve sadece 'benim için,' hatta sefil, acınası günahkâr 'benim için' koyun, öküz, altın, gümüş değil, kendini verdi. Şimdi bununla teselli oluyor ve bunu *kendimde* de tatbik ediyorum. İşte, imanın gerçek gücü ve kudreti budur. Çünkü o zaten salihleri *değil, dalalettekileri* hidayete erdirmek ve *onları* Tanrı'nın çocukları yapmak için öldü."[1]

Yani ne kadar bitikseniz, İsa'nın kendini kurban ederek kurtarmasıyla o denli ilişkilisiniz. Sanırım, Katolik teolojide hiçbir şey, hasta ruhlara Luther'in kişisel deneyiminden gelen bu bildiri kadar doğrudan seslenmemiştir. Protestanların tümü hasta ruhlar olmadığına göre, Luther'in, kişinin erdemlerini dışkı, salihliğini de pis sidik olarak nitelemesine ne kadar bel bağlanacağı Protestanlıkta sürekli mesele olmuştur. Ama öte yandan Luther'in Hıristiyanlık anlayışının insan zihninin en derin bölgeleriyle uyuşumunu, henüz yeni ve aceleci olmasına rağmen bu anlayışın orman yangını gibi yayılması gösterir.

Luther'in imanla kastettiği şeyin bir bölümü de İsa'nın üzerine düşeni yaptığına iman etmekti. Ancak bu, Lutherci imanın sadece bir kısmıydı, diğer kısmı çok daha hayatidir. Bu diğer kısım zihinsel bir şey değil, dolayımsız ve sezgisel olan güven duygusudur, yani 'ben'in, bu bireysel 'ben'in, şimdi korunduğu gibi, sonsuza kadar karşılıksız

---

[1] *Commantary on Galatians* (*'Galatyalılar'a Mektup'un Tefsiri*), Bap iii: Ayet 19 ve Bap ii: Ayet 20, (özet).

olarak korunacağı duygusudur.[1] Profesör Leuba, İsa'nın yaptığı iş hakkındaki kavramsal itikadın, çoğu zaman yararlı ve öncül olmakla birlikte, aslında ikincil ve önemsiz olduğu, ayrıca "sevinç dolu inancın" aynı zamanda bu itikattan başka kanallar aracılığıyla da gelebileceği sonucuna varmakta kuşkusuz haklıdır. Onun *par excellence* iman adını verdiği şey sevinç dolu inancın ta kendisi, yani her şeyin yolunda gittiği güvencesidir.

> "Kişiyi dar bir egoyla kuşatan yabancılaşma duygusu" diye yazıyor profesör, "kırıldığı zaman, kişi kendini 'bütün yaratılışla uyum içinde bulur.' Evrensel yaşamı yaşar; artık o ve insan, o ve doğa, o ve Tanrı birdir. Ahlaki birliğin sağlanmasını izleyen bu güven, emniyet, her şeyle bir olma durumu *iman-durumu*'dur. İman-durumunun gelişmesiyle çeşitli dogmatik inançlar birden bir kesinlik niteliği kazanır, yeni bir gerçekliğe bürünür ve imanın nesnesi haline gelir. Burada güvencenin zemini akli olmadığı için tartışma da yersizdir. Ancak böyle bir güven kanaati sadece iman-durumunun tesadüfi bir yan ürünü olduğuna göre, iman-durumunun başlıca pratik değerinin, belli teolojik kavramlara gerçek-

---

[1] Bazı ihtidalarda iki iman bölümü birbirinden ayrı olarak görülebilir. Örneğin burada;

"Evanjelik tezi okurken şu ifade dikkatimi çekti: 'İsa'nın bitirdiği işi...' Kendi kendime 'Neden,' diye sordum, 'yazar bu terimleri kullanıyor? Neden "devam eden kefaret işi" demiyor?' Sonra o 'bitirdi sözleri aklıma geldi. 'Nedir o bitirilen şey' diye sordum ve zihnim bir anda cevapladı: 'Günah için kusursuz bir kefaret; tam bir kefaret ödenmişti; borç, Vekil tarafından ödenmişti. İsa bizim günahlarımız için öldü, sadece bizimkiler için değil, bütün insanlığın günahları için. O zaman bütün iş bitmişse, bütün borç ödenmişse, bana yapacak ne kalıyor?' Başka bir olayda, zihnimde Kutsal Ruh aracılığıyla bir ışık belirdi ve bu sevinç dolu inanç, bana, dizlerimin üstüne çöküp bu Kurtarıcı'yı ve onun sevgisini kabul edip Tanrı'ya sonsuza dek dua etmekten başka bir şey düşmediğini bildirdi." Hudson Taylor'ın otobiyografisinden. İngilizce metne ulaşamadığım için Challand'ın Fransızca çevirisinden (Cenevre, tarih yok) yeniden İngilizceye çevirdim.

lik damgası vurma gücü olduğunu varsaymak büyük bir hata olur.[1] Aksine, iman-durumunun değeri esas olarak, birbiriyle çatışan arzuları tek bir yöne yönlendiren biyolojik bir gelişimin, kendini yeni duygusal durumlarda ve yeni tepkilerde; daha büyük, daha soylu, daha İsavari eylemlerde dışa vuran bir gelişimin psişik bir sonucu olması gerçeğinde yatmaktadır. Bu durumda dinsel dogmalardaki özel güvencenin zemini duygusal bir deneyimdir. İmanın nesneleri tamamen abes olabilir; ama duygusal akım bunları beraberinde sürükler ve sarsılmaz bir kesinlikle kuşatır. Duygusal deneyim ne kadar sarsıcı ise o kadar zor açıklanır gibidir ve o kadar kolayca kanıtlanmamış kavramların taşıyıcısı haline gelir."[2]

Belirsizlikten kaçınmak adına, iman-durumu yerine güven durumu olarak adlandırılması gerektiğini düşündüğüm duygusal deneyimin kendine has özellikleri, her ne kadar şiddetlerini anlamak pek kolay olmasa da kolayca sıralanabilir.

Bu özelliklerin en önemlileri, dış koşulların tamamen aynı kalmasına rağmen bütün kaygıların ortadan kalkması, her şey yolunda gidiyor duygusu, huzur, uyum ve *var olma arzusudur*. Tanrı'nın "lütfu", "temize çıkarması" ve "kurtarışı"nın kesin olma durumu Hıristiyanlarda, genellikle değişime eşlik eden nesnel bir inancın konusudur. Ancak bu hiç olmayabilir ve duygusal huzur yine de var olabilir (Oxford mezununun durumunu hatırlayacaksınız). Yine kişisel kurtuluşun sadece ikincil bir sonuç olduğu başka birçok örnek de sayılabilir. Bu zihin durumunun en canlı merkezlerinde gönüllülük, kabullenme ve hayranlık duyguları bulunur.

İkinci özellik, daha önce bilinmeyen hakikatleri algılama

---

[1] Tolstoy'un durumu bu sözler üstüne yapılmış iyi bir yorumdur. Tolstoy'un ihtidasında hemen hemen hiç teoloji yoktu. Onun iman-durumu, yaşamın ahlaki anlam bakımından sonsuz olması duygusuydu.

[2] *American Journal of Psychology*, vii. 345-347, (özet).

duygusudur. Profesör Leuba'nın deyişiyle hayatın gizemli yanları açıklığa kavuşur, ama çözüm genellikle, neredeyse sözcüklerle ifade edilemez bir yapıdadır. Ancak bu daha zihinsel olguları mistisizm üstüne konuşurken ele alabiliriz.

Güven durumunun üçüncü bir özelliği, dünyanın içinden geçer gibi göründüğü nesnel değişimdir. "Bir yenilik görüntüsü her şeyi güzelleştirir." Ama bu yenilik, öteki tür yeniliğin; melankoli hastalarının deneyimlediği ve verdiğim bazı örneklerden hatırlayabileceğiniz, dünyanın görünüşündeki o ürkütücü gerçekdışılık ve garipliğin tam tersidir.[1] İçerdeki ve dışarıdaki bu temiz ve güzel yenilik duygusu, ihtida kayıtlarındaki en yaygın verilerden biridir. Jonathan Edwards kendisindeki bu durumu şöyle anlatmaktadır;

> "Bundan sonra tanrısal şeylere dair algılarım giderek güçlenerek daha da canlandı ve bende içsel bir tazelenme duygusu oluştu. Her şeyin görünüşü değişti; neredeyse her şeye adeta bir dinginlik, tatlı bir görünüş yahut tanrısal bir görkem geldi. Adeta her şeyde; güneşte, ayda ve yıldızlarda; bulutlarda ve mavi gökyüzünde; çimenlerde, çiçeklerde ve ağaçlarda; suda ve bütün doğada Tanrı'nın kusursuzluğu, bilgeliği, arılığı ve sevgisi görünmeye başladı. Hatta doğanın bütün işleri arasında bana fırtına ve şimşek kadar hoş görünen başka bir şey daha yoktu, oysa daha önce hiçbir şey bunlardan daha korkunç gelmiyordu. Daha önce fırtınadan müthiş korkardım, gök gürültüsünü duyunca dehşete kapılırdım, ama şimdi, tersine, beni mutlu ediyorlar."[2]

Doğru dürüst okuma yazma bilmeyen dört dörtlük İngiliz evanjelik Billy Bray, yaşadığı yenilik duygusunu şöyle anlatıyor;

---

[1] Yukarıda, s. 206.

[2] Dwight, *Life of Edwards*, New York: 1830, s. 61, (özet).

"Rabbe şöyle dedim: 'İsteyenin alacağını, arayanın bulacağını ve kapıyı çalanlara kapının açılacağını söyledin ve ben de iman ettim.' Bir anda Tanrı beni öyle mutlu etti ki, neler hissettiğimi anlatamam. Neşeyle haykırdım. Tanrı'ya bütün kalbimle dua ettim.... Sanırım bu, 1823 Kasım'ında olmuştu, ama ayın hangi günü olduğunu bilmiyorum. Her şeyin, insanların, tarlaların, sığırların, ağaçların nasıl göründüğünü hatırlıyorum. Yeni bir dünyada yeni bir insan gibiydim. Zamanımın büyük bir bölümünü Rabbe dua ederek geçiriyordum."[1]

Hem Starbuck hem de Leuba bu yenilik duygusunu alıntılarla açıklıyorlar. Aşağıdaki iki metni Starbuck'un el yazması koleksiyonundan aldım. Biri, bir kadın, şöyle diyor;

"Bir din toplantısına götürüldüm, annem ve dindar arkadaşları benim hidayete ermem için dua ediyorlardı. Duygusal doğam derinden hareketlendi. Günahkârlık itirafları ve günahtan kurtulmak için Tanrı'ya yakarışlar çevremdeki her şeyi unutturdu. Merhamet diledim, bağışlayıcılığı ve doğamın yenilendiğini apaçık fark ettim. Diz çöktüğüm yerden kalkarken, 'Eski şeyler geride kaldı, her şey yenilendi' diye haykırdım. Sanki yeni bir dünyaya, yeni bir var oluş durumuna geçmek gibiydi. Doğal cisimler ışıkla kaplandı, ruhsal görüm öyle bir berraklaştı ki evrenin her cismindeki güzelliği görmeye başladım, ağaçlar cennete özgü bir ezgi seslendiriyordu, ruhum Tanrı sevgisiyle coşuyordu ve ben bu sevinci herkesin paylaşmasını istiyordum."

Bir sonraki vaka bir erkeğe ait;

"Kampa nasıl döndüğümü bilmiyorum, ama kendimi

[1] W. F. Bourne, *The King's Son, a Memoir of Billy Bray*, Londra: Hamilton, Adams & Co., 1887, s. 9.

sendeleyerek Rahip X'in çadırına doğru giderken buldum. İçerisi arayış içindeki insanlarla doluydu, müthiş bir gürültü vardı, kimi inliyor, kimi kahkahayla gülüyor, kimi bağırıyordu. Çadırın üç metre gerisindeki büyük bir meşe ağacının yakınında bir sıranın yanında yüz üstü kapaklandım ve dua etmeye çalıştım. Ne zaman Tanrı'ya yalvaracak olsam insan eli gibi bir şey boğazımı sıkıyordu. Etrafta, yakınımda herhangi birinin olup olmadığını bilmiyorum. Birileri yardım etmezse kesinlikle öleceğimi düşünüyordum, ama her dua edişimde olduğu gibi o görünmeyen eli boğazımda hissettim ve soluksuz kaldım. Sonunda bir şey şöyle dedi: 'Kefareti öde, çünkü ödemezsen ölürsün.' Tanrı'dan merhamet dilemek için son bir çaba gösterdim, yine boğazım sıkılmış ve yine soluksuz kalmış bir şekilde Merhamet duasını bitirmeye karar verdim. Son olarak, görünmeyen el boğazımdayken sırt üstü yere düştüğümü hatırlıyorum. Orada ne kadar yattığımı ya da neler olup bittiğini bilmiyorum. Kendime geldiğimde etrafımda bir kalabalık vardı, Tanrı'ya dua ediyorlardı. Gökyüzü açılmıştı, nur ve görkem yağıyordu adeta. Sadece bir an için değil, bütün gün, bütün gece ruhuma nur ve görkem seli yağdı. Ah, nasıl da değişmiştim ve nasıl da her şey yenilenmişti. Atlarım, domuzlarım ve hatta herkes değişmiş gibiydi."

Bu adamın durumu, Edwards, Wesley ve Whitfield'ın ele aldığı gibi, telkine açık kişilerde ilk başta sarsıcı bir özellik olarak görülen, ama sonra bu kişileri müjdenin yayılmasında uysal bir aracı yapan aynı otomatizmlerin özelliklerini göstermektedir. İlk başlarda bunların, Kutsal Ruh'un "gücünün" yarı-mucizevi kanıtları olduğu düşünülmekteydi; fakat bu konuda büyük fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Edwards, *Thoughts on the Revival of Religion in New England* (*New England'da Dini Uyanış Üstüne Düşünceler*) adlı kitabında bu otomatizmleri eleştirmenlere karşı savunmak zorunda kalmıştı; bunların değeri uyanışçı mez-

heplerde dahi uzun süre tartışma konusu olmuştur.[1] Kuşkusuz bunların temelde manevi bir anlamı yoktu. Bunlar her ne kadar ihtidayı, hidayete eren kişi için daha unutulmaz kılsalar da bunları sergileyen mühtedilerin, değişime eşlik eden şeylerin daha az şiddetli olduğu mühtedilerden daha azimli veya verimli oldukları hiçbir zaman kanıtlanmamıştır. Bilinç yitimi, kasılmalar, görüler, istemsiz çıkarılan sesler ve boğulma genel olarak, kişinin sinirsel değişkenlik içeren geniş bir eşikaltı bölgeye sahip olmasına bağlanmalıdır. Genellikle bunu deneyimleyen kişinin sonradan olaya bakış açısı böyledir. Örneğin, Starbuck'ın soruşturmasına mektupla yanıt veren biri şöyle yazıyor;

> "Hidayete erme denilen bir deneyim yaşamıştım. Bunu şöyle açıklıyorum: Özne duygularını kırılma noktasına kadar götürür, aynı zamanda bu duyguların nabız artışı gibi fiziksel yansımalarına karşı direnir ve birden kendini bırakarak bunların bütün bedenini ele geçirmesine izin verir. Müthiş bir rahatlama yaşanır ve duyguların haz veren etkileri tadılır."

Burada görülme sıklığı nedeniyle özellikle dikkat çekilmesi gereken bir duyusal otomatizm biçiminden söz edeceğiz. Sanrısal ya da sahte-sanrısal nur olgusundan, psikologların deyişiyle *ışık görülerinden (photism)* söz ediyorum. Aziz Pavlus'un kör edici göksel görüsü bu türden bir olguymuş gibi görünüyor; gökyüzünde görülen Konstantin haçı da öyledir. Daha önce alıntı yaptığım son vakada ışık ve ihtişam selinden söz edilmektedir. Henry Alline dışsallığı konusunda emin olmadığı bir ışıktan söz etmektedir. Albay Gardiner yalazlı ışık görür. Finney ise şöyle yazmaktadır;

> "Birden üzerimde ve çevremde Tanrı'nın görkemi

[1] Bkz. William B. Sprague, *Lectures on Revivals of Religion*, New York: 1832, birçok vaizin fikirlerinin aktarıldığı uzun Ek bölümü.

muhteşem bir şekilde parıldadı.... Ruhumda neredeyse beni yere seren, anlatılamaz bir ışık parıldadı.... Işıklar her yanda güneşin parıltısı gibi parıldıyordu. Gözleri kamaştıracak kadar yoğundu.... O zaman Pavlus'u Şam yolunda yere seren ışığı bizzat yaşayarak öğrendiğimi düşündüm. Kesinlikle uzun süre dayanamayacağım bir ışıktı bu."[1]

Bu tür ışık görüleri kayıtlarına hiç de az rastlanmamaktadır. Işığın bariz biçimde dışarıdan göründüğü başka bir örnek de Starbuck koleksiyonundan;

"İki hafta boyunca bir dizi uyanış ayinine katıldım. Birkaç kez sunağa davet edildim, her defasında derinden etkilendikten sonra nihayet bunu yapmaya karar verdim, yoksa kaybolacaktım. İhtidayı canlı bir biçimde yaşıyordum, sanki yüreğimden bir tonluk bir ağırlık kalkmış gibiydi; bütün oda tuhaf bir ışığa bürünmüş gibiydi (çünkü aslında oda karanlıktı); içime öyle bir mutluluk doldu ki uzun bir süre 'Şükürler olsun' diye tekrarladım. Ömrümün sonuna kadar Tanrı'nın çocuğu olmaya, küçük hırslarımdan, servetimden ve toplumsal konumumdan vazgeçmeye karar verdim. Eski alışkanlıklarım gelişmemi engelliyordu, fakat sistematik olarak bunların üstesinden gelmeye başladım; bir yıl içinde yapım tamamen değişti, hırslarım bambaşka bir şekil aldı."

Yine Starbuck'tan, nurani unsurlar içeren bir örnek;

"Bundan yirmi üç yıl önce kesin bir şekilde hidayete ermiştim, daha doğrusu kurtarılmıştım. O zamanki yenilenme deneyimim açık, ruhsal bir deneyimdi ve tekrar dalalete düşmemiştim. Ama 1893 Mart'ının 15. günü öğleden önce on birde tamamen kutsandım. Bu deneyim sırasında beklenmedik şeyler yaşadım. Evde sessizce

[1] Memoirs, s. 34.

oturmuş Hamsin Yortusu'yla ilgili ilahiler mırıldanıyordum. Birden içime bir şeyler doluyormuş ve bütün varlığımı şişiriyormuş gibi oldu, böyle bir şey daha önce hiç başıma gelmemişti. Bu deneyim anında sanki geniş, ferah ve iyi ışıklandırılmış bir oda içinde dolaştırılıyordum. Görünmeyen rehberimle yürüyüp çevreme bakınırken zihnimde açık bir düşünce belirdi: 'Burada değiller, gittiler.' Düşünce zihnimde oluşur oluşmaz, hiçbir şey söylenmediği halde Kutsal Ruh bana kendi ruhumu araştırdığım izlenimini verdi. Sonra, hayatımda ilk kez bütün günahlardan arındığımı ve içimin Tanrı'yla dolduğunu hissettim."

Leuba, Meksikalıların meskal adını verdiği zehirli kaktüs filizlerinin yarattığı renkli halüsinasyonları hatırlatan ışıltı duygulanımlar yaşayan Mr. Peek'ten alıntı yapıyor;

"Sabahleyin çalışmak üzere tarlaya gittiğimde Tanrı'nın görkemi kendini bütün varlığıyla gösterdi. Yulaf hasadı yaptığımızı, her ekin sapının, her yulaf başağının bir tür gökkuşağı ışığının altında sıralandığını ya da deyiş yerindeyse Tanrı'nın görkemiyle parıldadığını hatırlıyorum."[1]

---

[1] Bu duyusal ışık görülerine ait kayıtlar, örneğin Brainerd'in aşağıdaki ifadesinde olduğu gibi, yeni bir ruhsal aydınlanma duygusunun metaforik anlatımlarına dönüşmektedir: "Sık korulukta yürürken ruhuma anlatılamayacak bir nur doğdu. Harici bir parıltıdan söz etmiyorum, ayrıca ne bu doğaya ne de üçüncü göklere ait olarak hayal edilen bir ışık yığınıydı; yalnızca yeni bir içsel Tanrı tahayyülü ya da görüsüydü bu." Starbuck'ın el yazması koleksiyonundan bunun gibi başka bir vakada, karanlığın aydınlanması da muhtemelen metafor niteliğindedir;
"Bir Pazar günü, çalıştığım çiftliğe dönünce bütün yeteneklerimi ve her şeyimi Tanrı'nın hizmetine sunmaya ve onun için kullanmaya karar verdim.... Yağmur yağıyordu ve yollar çamurluydu; ama yolun kenarında diz üstü çöküp bunları Tanrı'ya anlattıktan sonra bu arzu daha da şiddetlendi, ardından kalkıp yola devam etmeye niyetlendim. Duama cevap niteliğinde bir şey doğmadı zihnime, fakat kendimi yine de tamamen kurtulmuş, imanla hidayete ermiş hissediyordum. Dua ederken ellerimi Tanrı'ya açtığımı, tam da bu elleri kendi aleti kılması ve gönlü-

İhtida buhranı unsurlarının en tipiği ve en sonuncusu kendinden geçecek kadar mutlu hissetmedir. Bununla ilgili çeşitli anlatımları duyduk, ancak ben birkaç tane daha ekleyeceğim. Finney'in aşağıda uzunca alıntılayacağım anlatımı oldukça canlıdır;

> "Bütün duygularım yükselerek dışarı akmaya başlamış gibiydi. Kalbim adeta şöyle diyordu: 'Bütün ruhumu Tanrı'ya dökmek istiyorum.' Ruhum öyle bir yükselmişti ki büronun arka odasına koşarak dua etmeye başladım. Odada herhangi bir ateş, herhangi bir ışık yoktu; yine de bana sanki kusursuz biçimde aydınlatılmış gibi görünüyordu. İçeri girip kapıyı arkamdan kapadığımda, sanki İsa Mesih'le karşı karşıya kalmışım gibi geldi. Ondan önce hiç böyle bir şey yaşamamıştım, ondan sonra da yaşamadım, bu tamamen zihinsel bir durumdu. Ama bir yandan da sanki onu her gün gördüğüm insanlar gibi görmüştüm. Bir şey demedi, sadece

---

me tatmin edici bir deneyim vermesi, böylece ayaklarımın onun için yürümesi, dilimin onun için konuşması için dua ettiğimi hatırlıyorum. Derken, gecenin karanlığı birden aydınlandı; dileğimin yerine geldiğini, Tanrı'nın beni duyduğunu ve duama icabet ettiğini hissediyor, biliyordum. İçime derin bir mutluluk doldu, Tanrı'nın sevdiklerinin arasına, bu özel daireye kabul edildiğimi hissediyordum."

Aşağıdaki vakada da ışık çakması metaforu kullanılmaktadır;

"Akşam ayinine yakın bir vakitte dua için toplanıldı. Rahip konuşmasından etkilendiğimi düşünürdü (yanlış; aslında hep sıkıcıydı). Geldi ve elini omzuma koyarak şöyle dedi: 'Kalbini Tanrı'ya vermek ister misin?' Olumlu cevap verdim. Sonra, 'Ön sıraya gel,' dedi. İlahiler söyleyip dua ettiler ve benimle konuştular. Anlatılmaz bir perişanlık dışında bir şey hissetmedim. Kendimi tamamen Tanrı'ya teslim etmek istemediğim için 'huzura kavuşamadığımı' söylediler. Yaklaşık iki saat sonra rahip eve gitmemiz gerektiğini söyledi. Her zamanki gibi, çıkarken dua ettim. Büyük bir umutsuzlukla bu kez şöyle dedim: 'Rab, elimden geleni yaptım, her şeyi senin ellerine bıraktım.' Bir anda, bir ışık çakması gibi, içime muazzam bir huzur geldi, kalktım ve annemle babamın yatak odasına gittim ve 'Kendimi çok mutlu hissediyorum,' dedim. Hidayete erme anım buydu bana göre. İlahi kabul ve lütfa layık görüldüğüm an işte bu andı. Hayatıma gelince, ilk anda çok fazla bir şey değişmedi."

bana, ayaklarımın önüne çök dercesine baktı. O zamandan beri bu deneyimi hiç unutamadığım bir zihin durumu olarak hatırlıyorum; çünkü onun önümde durması, ayaklarının önünde çöküşüm ve ruhumun ona doğru akışı sanki gerçek gibiydi. Çocuk gibi ağladım ve hıçkırıklar arasında yapabildiğim kadar itiraflarda bulundum. Sanki onun ayaklarını göz yaşlarımla yıkamış gibiydim ama hatırladığım kadarıyla ona dokunmuşum gibi bir izlenimim yok. Uzun bir süre bu ruh hali içinde kalmış olmalıyım. Ama o görüşme sırasında söylediklerimi hatırlayamayacak kadar yoğunlaşmıştım. Fakat şunu biliyorum; o görüşmenin ruh halinden çıkar çıkmaz büronun ön tarafına döndüm ve büyük odunlarla yakmış olduğum şöminenin neredeyse sönmek üzere olduğunu gördüm. Fakat dönüp şöminenin yanına oturmak üzereydim ki, Kutsal Ruh tarafından güçlü bir şekilde vaftiz edildim. Böyle bir şey beklemezken, benim için böyle bir şeyin olabileceğini düşünmezken, dünyada böyle bir şeyden söz edildiğini duyduğumu hiç hatırlamazken, Kutsal Ruh adeta bedenimden ve ruhumdan geçer gibi üstüme indi. Bu hali tıpkı bir elektriğin içimden geçmesi gibi hissedebiliyordum. Hatta sanki dalgalar halinde, akışkan bir sevgi dalgası halinde geliyor gibiydi; başka türlü anlatamayacağım çünkü. Sanki Tanrı'nın nefesi gibiydi. Büyük kanatlarla estiriliyormuş gibi bana doğru estiğini çok iyi hatırlıyorum.

"Kalbimi saran muhteşem sevgi sözcüklerle anlatılamaz. Mutluluk ve sevgiyle ağladım. Tam hatırlamıyorum ama kalbimden sanki söze dökülemeyecek bir şeyler mırıldandığımı söylemeliyim. Dalgalar birbiri ardına üstüme üstüme geliyordu, ta ki, hatırladığım kadarıyla 'Bu dalgalar üstümden geçmeye devam ederse öleceğim,' dediğim ana kadar sürdü bu. 'Rab, artık dayanamıyorum' dedim, ama hiç ölüm korkusu yoktu.

"Bu durum daha ne kadar sürdü, bu vaftiz üzerimden ve içimden daha ne kadar geçmeye devam etti, bilmiyorum. Ama koromdan biri -çünkü koro şefiydim- büroya beni görmeye geldiğinde akşamın geç saatleri olduğunu

hatırlıyorum. Gelen kişi kilise üyesiydi. Beni yüksek sesle ağlarken bulmuştu, 'Mr. Finney, sizi rahatsız eden nedir?' diye sordu. Bir süre cevap veremedim. Sonra, 'Ağrınız mı var?' dedi. Kendimi olabildiğince toparlamaya çalıştım ve 'Hayır, dayanamayacağım kadar mutluyum' diye cevap verdim."

Şimdi de Billy Bray'den alıntı yapacağım; ihtida deneyiminden sonra gelen duygularını kısaca aktarmaktan daha iyisini yapamam;

"Rabbe hamdetmekten kendimi alamıyorum. Sokakta yürürken bir ayağımı kaldırırım ve bu 'hamd olsun' yerine geçer; sonra ötekini kaldırırım, bu da 'Amin' demek gibidir ve ben yürüdüğüm sürece bu böyle devam eder."[1]

---

[1] Bir notla birkaç kayıt daha ekleyeceğim;
Bir sabah, her an cehenneme düşeceğim korkusuyla ıstırap içinde merhamet dilenmek için ağlamaya başladım. Rab imdadıma yetişti ve ruhumu günah yükünden, günah suçundan kurtardı. Bütün bedenim tepeden tırnağa titredi ve ruhum tatlı bir huzurla doldu. O an hissettiğim hazzı anlatamam. Bu mutluluk üç gün sürdü, bu süre içinde hiç kimseye duygularımdan söz etmedim." (*Authobiography of DAN YOUNG*, (ed.) W. P. Strickland, New York: 1860.)
"Bir anda içimde, Tanrı'nın kendisine güvenenleri koruduğu duygusu yükseldi, bir saat boyunca dünya billurlaştı, gökyüzü açıldı ve ayaklarımı esnetip ağlamaya ve gülmeye başladım." (H. W. Beecher, LEUBA'dan alınmıştır.)
"Keder gözyaşlarım mutluluk gözyaşlarına dönüştü ve ancak yaşayanın anlayabileceği bir neşe sarhoşluğu içinde yatarak Tanrı'ya şükrettim." "Neler hissettiğimi anlatamam. Sanki karanlık bir zindandaymışım da güneş ışığına doğru çekiliyormuşum gibiydi. Bağırdım ve beni sevene, beni günahlarımdan arındırana şükrettim. Gizli bir yere çekilmek zorunda kaldım, çünkü gözümden yaşlar akıyordu, iş arkadaşlarımın bunu görmesini istemiyordum ama gizleyemedim." "Neredeyse mutluluktan ağlayacaktım." "Sanki yüzümün Musa'nın yüzü gibi parladığını hissettim. Sanki ayaklarım yerden kesilmişti. Bugüne kadar yaşadığım en büyük mutluluktu bu." "Bir ağladım bir güldüm. Sanki havada yürüyormuşçasına hafiflemiştim. Sanki daha önce hiç tatmadığım kadar huzurlu ve mutluydum." (Starbuck'a yazanlardan biri.)

Bu dersi bitirmeden önce, söz konusu ihtidaların geçiciliği ya da kalıcılığı üstüne birkaç şey söyleyeyim. Eminim, sayısız gerileme ve başa dönüşleri bilen bazılarınız konuyu yorumlarken bunları hatırlıyor ve "histerikler"e merhametle gülümsüyorsunuz. Ancak hem dinsel hem de psikolojik açıdan bu sığ bir bakıştır. Bu bakış, doğadakine benzer bir süreyle alakalı olmayan ve kişilik değişimlerinin niteliğini yüksek noktalara taşıyan 'ciddi ilgiler' konusunu gözden kaçırmaktadır. İnsan her noktadan düşebilir, bunu görmek için istatistiklere gerek yoktur. Örneğin değişmez olmadığı çok iyi bilinen aşk, ister uzun ister kısa sürsün, sona ererken yeni kusursuzluk basamakları ve alanları keşfeder. Süresi ne olursa olsun aşkın erkek ve kadın açısından önemini bu keşifler belirler. Aynı şey ihtida deneyimi için de geçerlidir, yani bu deneyim kısa da sürse insanın ruhsal yeteneğinin doruk noktasını gösterir. Nitekim ihtida deneyiminin değeri de buradan gelir ve ihtidanın kalıcılığı bu değeri artırabilir, ancak ihtidanın bozulması bu değeri düşüremez. Aslında, çarpıcı ihtida vakalarının çoğu, benim alıntıladıklarımınsa hepsi *yaşandıkları günden beri* hep kalmışlarıdır. En fazla kuşku yaratabilecek örnek, güçlü epilepsi nöbeti belirtileri gösteren M. Ratisbonne vakasıydı. Ancak Ratisbonne'un bütün geleceğinin o birkaç dakika tarafından şekillendirildiğini biliyorum. Evlilik projesinden vazgeçmiş, rahip olmuş ve yaşamak üzere gittiği Kudüs'te Yahudilikten Hıristiyanlığa geçenlere hizmet edecek bir rahibeler imareti kurmuştu. Hemen her hatırladığında gözyaşlarına boğulduğu ihtidasının ilginçliğinden dolayı kazandığı ünü bencil amaçlarla kullanmak gibi bir şeye tevessül etmemmiş, kısaca, hatırladığım kadarıyla 80'lerin sonlarındaki ölümüne dek örnek bir Kilise evladı olarak kalmıştı. İhtidaların süresiyle ilgili bildiğim istatistikler, Miss Johnston'ın Profesör Starbuck için topladıklarından ibarettir. İstatistikler sadece yüz evanjelik kilise üyesini kapsamaktadır ve bunların yarısından fazlası Metodisttir. Deneklerin kendi ifadelerine göre, hemen he-

men bütün vakalarda, yani kadınların yüzde 93'ünde, erkeklerin yüzde 77'sinde bir gerileme olmuştur. Starbuck hidayete erenlerden sadece yüzde 6'sının eski haline döndüğünü, şikayet edilen gerilemenin sadece coşkuda yaşanan iniş çıkışlardan ibaret olduğunu görmüştür. Yüz vakadan sadece altısında inanç değişikliği olmuştu. Starbuck buradan, ihtidanın beraberinde "duygularda iniş çıkış yaşanmakla birlikte, yaşama bakış açısında kalıcı ve sürekli bir değişim getirdiği.... Başka bir deyişle, hidayete eren kişilerin bir kez dindar yaşama geçtikten sonra, dinsel coşkuları azalsa bile onunla özdeşleştikleri" sonucuna varır.[1]

[1] *Psychology of Religion*, ss. 360, 357.

XI, XII ve XIII. Dersler
Azizlik

Son ders bizi bir beklenti içinde bıraktı. İnsanı böylesine imrendirecek kadar mutlu yapan ihtidaların yaşamdaki pratik sonucu ne olabilir? Bu soruyla birlikte işimizin gerçekten çok önemli bir bölümüne giriş yapıyoruz, çünkü hatırlayacağınız gibi buradaki bütün bu ampirik araştırmaya sadece insan bilincinin doğal tarihinde ilginç bir başlık açmak için değil, daha çok, gördüğümüz dinsel sorun ve mutluluğun toplam değerine ve olumlu anlamına dair manevi bir yargıya varmak için başladık. Dolayısıyla, önce dinsel yaşamın neticelerini tanımlamamız ve sonra da bunları değerlendirmemiz gerekiyor. Bu durumda araştırmamız iki farklı kısma bölünecek. Daha fazla uzatmadan tanımlama işine başlayalım.

Bu derslerdeki işimizin en zevkli kısmı burası olacak. Bazı küçük parçaları sancılı olabilir yahut insan doğasını zavallı bir durumda gösterebilir, ancak esas olarak keyifli olacaktır, çünkü dinsel deneyimin en iyi meyveleri tarihin sergilemek durumunda olduğu en iyi şeylerdir. Her zaman öyle görülmüşlerdir; işte gerçek faal yaşam budur. Ayrıca bir zihni; daha önce sadece okumak suretiyle de olsa ele aldığım bir zihni, bu tür bir örnekler dizisine katarak tekrar hatırlamak cesaretlendirilmiş, yüceltilmiş ve daha iyi bir ahlaki havada yıkanmış gibi hissetmek demektir.

İnsan doğasının kanatlarını açarak yöneldiği en yüksek merhamet, adanmışlık, güven, sabır, kahramanlık seviyeleri dinsel ideallerdir. Bu konuda yapılacak en iyi şey, Sa-

inte-Beuve'nin *Port-Royal* adlı eserinde ihtida ya da inayet durumunun sonuçları üstüne yaptığı değerlendirmeleri aktarmaktır;

> "İnayet olgusu doğası ve sonuçları bakımından, en saf insani bakış açısından bile sıra dışı, yüce ve ender bir olgu olarak görülecek ve araştırmayı hak edecek bir olgu gibi duruyor. Çünkü ruh ancak belli bir sabit ve yenilmez durumda, gerçekten kahramansı ve en büyük eylemlerin kaynağı olan bir durumda bu noktaya ulaşır. İster bir yıldönümü şenliğiyle ister genel bir itirafla ister tek başına dua ederek isterse coşku anıyla ulaşılsın, kısaca yer ve durum nasıl olursa olsun, bu durumun üretilmesine yol açan her türlü birleşme biçimlerinde ve her türlü farklı araçta, aslında temel olarak ruhta ve sonuçlarda esas olarak tek bir durumun olduğunu anlamak kolaydır. Değişik koşulların biraz derinine dalınca, farklı çağlardan Hıristiyanların maruz kaldığı değişikliğin her zaman tek ve aynı olduğu açıktır: Gerçekten de inayete mazhar olanlarda ortak olan, sadece tek bir temel, aynı dindarlık ve merhamet ruhu; karşısında her şeyin sevgi ve alçakgönüllülükle, Tanrı'ya sonsuz güvenle, kişinin sade benliğiyle ve başkalarına duyulan sevecenlikle ilişkili olduğu bir içsel durum vardır. Bu ruh durumuna özgü meyvelerin tadı her yerde aynıdır; ister uzak güneşlerin altında ve farklı diyarlarda, ister Avilalı Aziz Teresa'da isterse Herrnhut'taki herhangi bir Moravyalı biraderde."[1]

Sainte-Beuve burada yalnızca fazla dikkat çeken zihinsel yenilenme vakalarından söz ediyor, kuşkusuz bunlar bizim için öğretici olduğu kadar üzerinde düşünmeye de değerdir. Bu adanmış insanlar diğer insanlardan öyle farklı bir yol çizmişlerdir ki bunları dünyevi yasalarla değerlendirecek olursak, doğanın yolundan canavarca sapmalar

[1] Sainte-Beuve, *Port-Royal*, C. I, ss. 95 ve 106, (özet).

olarak nitelemek durumunda kalabiliriz. Bu yüzden, bir insanın kişiliğinin diğer bir insanınkinden bu kadar farklı olabilmesine yol açan içsel koşullarının neler olduğuna dair genel bir psikolojik soruyla başlıyorum.

Buna cevabım şudur; anlaktan farklı bir şey olan kişilik söz konusu olduğunda, insanlar arasındaki farklılıklar esas olarak *duygusal heyecanlara açıklığın herkeste farklı olmasından* ve bu heyecanların getirdiği *farklı dürtü ve kısıtlamalardan* kaynaklanmaktadır. Bunu biraz daha açayım. Genel olarak, herhangi bir zamandaki ahlaki ve pratik tavrımız daima içimizdeki iki farklı güç kümesinin sonucudur; güdüler bizi bir yöne doğru iterken engeller ve kısıtlamalar bizi geri çeker. Güdüler "Evet! Evet!" derler; kısıtlamalar "Hayır! Hayır!" derler. Bu kısıtlama etkeninin sürekli üzerimizde olduğunu, sınırlayıcı baskısıyla bir kavanozun içine kapanmış bir su gibi bizleri nasıl sarmalayıp şekillendirdiğini konu üstüne açık bir şekilde düşünmeyenlerin anlaması güçtür. Etki o kadar süreklidir ki artık bilinçaltı bir nitelik kazanır. Örneğin durumun etkisinden dolayı hepiniz şu anda burada belli bir kısıtlamayla oturuyorsunuz ve bu gerçeğin açık bilincinde değilsiniz. Eğer bir odada tek başınıza bırakılırsanız, her biriniz muhtemelen kendini farkında olmadan yeniden düzenleyecek ve daha "özgür ve rahat" bir tavır takınacaktır. Fakat büyük bir duygusal heyecan söz konusu olduğunda görgü kuralları ve bunların getirdiği sınırlamalar tıpkı örümcek ağları gibi kopacaktır. Yolun karşısındaki evde yangın çıktığı için bir kibar beyin suratındaki tıraş köpüğüyle sokağa fırladığını görmüştüm; eğer çocuğunun hayatını ya da kendi hayatını kurtarmak söz konusuysa bir kadın geceliğiyle sokağa fırlamakta tereddüt etmeyecektir. Rahatına düşkün bir kadının yaşamını ele alalım. Uyumsuz duygularının önüne koyduğu her türlü kısıtlamayı başından savar, geç saatlere kadar yataktan çıkmaz, yaşamı çayla, çene çalmakla geçer, soğuk diye dışarı çıkmaz. Her türlü zorluk karşısında hemen geri çekilir. Ama onu anne yapın, bakın sonuç

ne olacak? Annelik heyecanıyla dolan kadın artık uykusuzluğa, yorgunluğa göğüs gerer ve bir saniye bile tereddüt etmeden ya da tek bir yakınma belirtisi göstermeden her şeye katlanır. Bebeğinin menfaati söz konusu olunca üzerindeki acının kısıtlayıcı gücü ortadan kalkar. James Hinton'ın deyişiyle, bu yaratığın karşı karşıya kaldığı sıkıntılar büyük bir sevincin parıldayan kalbine dönüşür ve artık insana büyük zevk veren koşullar haline gelir.

Bu durum, daha önce de duyduğunuz "yüksek duygulanımın kovucu gücü"ne bir örnek oluşturmaktadır. Fakat duygularım ister yüksek ister düşük olsun, yarattığı heyecan yeterince güçlü olduğu sürece fark etmez. Henry Drummond konuşmalarından birinde, Hindistan'da meydana gelen bir sel sırasında üstünde bir bungalovun bulunduğu bir tepenin suların altında kalmadığını ve bir grup yabani hayvan ve sürüngenle orada bulunan insanlara sığınak olduğunu anlatır. Aradan bir zaman geçer, bir Bengal kaplanı yüzerek tepeye ulaşır, bir köpek gibi soluyarak insanların ortasına uzanır. Dehşet içindeki İngilizlerden biri sakince tüfeğini doğrultur ve hayvanın beynini uçurur. Kaplanın doğuştan gelen vahşi ürperticiliği, hakim olan korku duygusu tarafından geçici olarak bastırılmış ve bu duygu adamın kişiliğinde yeni bir merkez oluşturmuştu.

Bazen tek bir duygusal durum baskın hale gelmez, ancak birçok karşıt duygu birbirine karışır. Bu durumda her iki ses de; "evet" de "hayır" da duyulur ve sorunu çözmek için devreye "irade" girer. Örneğin, korkaklıktan ürktüğü için ilerleyen, korkuları yüzünden koşan ve taklit eğilimleri yüzünden yoldaşları nasıl davranırsa öyle davranan bir askeri alalım. Kişiliği bir yığın çatışmaya sahne olur: Bir süre bocalar, çünkü hiçbir duygu tek başına baskın değildir. Baskın duruma geçerek karşıtlarını ve onların bütün engellemelerini ortadan kaldıran yoğun bir yükleme vardır. Yoldaşlarının başlattığı hücumun öfkesi askere cesaret yüklemesi yaparken; yoldaşlarının paniği korku yüklemesi

yapacaktır. Bu baskın heyecanlar sırasında olağan durumlarda imkânsız olan şeyler doğal hale gelir, çünkü kısıtlamalar ortadan kalkar. Kısıtlamaların "Hayır! Hayır!" haykırışları duyulmaz olduğu gibi, kendileri de ortadan kalkar. O vakit, sirkteki at binicisini kuşatan ince kumaşa benzeyen engeller artık yoktur; su yapılan barajdan daha yüksektir. İmparator'unun esir düşmesi üzerine çılgına dönen topçu eri, eşi ve çocuklarından bile geçip "Lass sie betteln gehn wenn sie hungrig sind!"[1] diye bağırabilir ve yanan bir salonda kapalı kalan insanların kalabalığı bıçaklarla yararak kendilerine yol açtıkları bilinmektedir.[2]

Hareketli kişiliğin bileşiminde, kısıtlamalar üzerindeki olağanüstü yıkıcı etkisinden dolayı duygusal açıdan kolay uyarılabilirlik hali özellikle çok önemlidir. Düşük biçiminde kendini sadece asabilik, çabuk sinirlenme, kavgacı kişi-

---

[1] Henrich Heine'nin *Buch der Lieder* kitabına aldığı, bu kitabın Junge Leiden (Gençlik Acıları) bölümünde yer alan *Die Grenadiere* adlı manzum anlatısından (romans) bir bölüm. Arkadaşının evde bekleyen çocukları hatırlatması üzerine, diğer askerin "Bırak onları! Aç kalırlarsa dilenirler" anlamındaki haykırışı. Necatigil çevirisi şöyle; "Gözümde mi çoluk çocuk,/ Yücedir onlardan benim arzum;/ Aç kalırlarsa dilenirler/ — İmparator, esir düşmüş imparatorum!" Henrich Heine, *Şarkılar Kitabı*, (çev.) Behçet Necatigil, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul: 1972, s. 64. (e. n.)

[2] "Bourget şöyle der; 'Kişiyi suça sürüklemeyen aşk, aşk değildir. Dolayısıyla herhangi biri, suça sürüklemeyen hiçbir tutkunun gerçek tutku olmadığını söyleyebilir." (Sighele, *Psychologie des Sectes*, s. 136.) Başka bir deyişle, büyük tutkular sıradan engelleri "bilinçle" yok eder. Ayrıca karşı tarafta tüm suçlular içinde; sahtekâr, korkak, zevk düşkünü ya da zalimler içinde suç işleme dürtüleri, bu fiili olarak sahip oldukları duyguların yanında kişiliklerinin potansiyel olarak yatkın olduğu başka bir güçlü duygunun etkisi altında kalmayan muhtemelen tek bir kişi yoktur, yeter ki bu ikinci duygu yeteri kadar yoğun olsun. Bu tip insanlarda en yaygın görülen duygu korkudur. Bilincin yerine geçer ve burada doğru biçimde "yüksek bir duygulanım" olarak sınıflandırılabilir. Eğer yakında öleceksek ya da yakında bir mahşer günü yaşanacağına inanıyorsak, ahlak evimizi ne kadar da hızlı düzene sokarız, günahın bizi nasıl ayartabileceğini görmeyiz! Eski tarz 'cehennem ateşi Hıristiyanlığı' korkudan nasıl tövbe meyvesi toplanabileceğini ve bunun tam bir ihtida için taşıdığı değeri çok iyi bilir.

lik şeklinde; daha derin durumlarda ise sabırsızlık, gaddarlık, aşırı azim ve sert karakter şeklinde gösteren durumu kastediyorum. Aşırı azim aslında güçle yaşama istediğidir; ama bu güç beraberinde acı da getirir. Acı başkalarına verilen ya da kişinin kendine verdiği acı olabilir, arada büyük fark yoktur; çünkü kişi aşırı gayretli bir ruh haline büründüğü zaman, amaç birinin ya da bir şeyin üstesinden gelmektir. Karşı konulmaz bir engeli hiçbir şey öfkenin yaptığı şekliyle ortadan kaldıramaz; çünkü Moltke'nin savaş için söylediği gibi, onun özünde saf ve basit yok edicilik vardır. Onu her türlü diğer tutkunun değerli bir müttefiki yapan şey budur. Şiddetli öfkelerimizi ortaya çıkartan bir nedeni durdurmaya kalktıkları an en tatlı zevkler azgın bir keyifle ezilir. O zaman dostlukları bitirmenin, köklü imtiyazlardan ve mülklerden feragat etmenin, toplumsal bağları koparmanın bir maliyeti olmaz. Aksine, bu durumda şiddetten ve yalnızlıktan büyük zevk alırız. Ayrıca kişilik zayıflığı olarak nitelenen şey çoğu durumda, kişinin içsel benliğinin ve en yumuşak noktasının, hedefi ve kurbanı olduğu bu kurban isteyen ruh hallerine elverişli olmamaktan kaynaklanır.[1]

Şimdiye kadar aynı kişideki değişen heyecanların yarattığı geçici değişikliklerden söz ettim. Ancak farklı kişiler arasındaki görece sabit kişilik farklılıkları da tam olarak aynı şekilde açıklanabilir. Belli bir tür duyguya eğilim gösteren bir kişide her türlü kısıtlama alışkanlıkla ortadan kalkarken, bunların yerini başka tür kısıtlamalar alır. Do-

[1] Örnek: Benjamin Constant genellikle zayıf kişilikli olmakla birlikte sıra dışı denecek kadar üstün zekâlı biri olarak tanınırdı. Şöyle yazıyor (*Journal*, Paris: 1895, s. 56): "Acınası zayıflığımdan dolayı itilip kakılıyorum. Kararsızlıktan son derece saçma durumlara düşüyordum. Bir evlilik bir yalnızlık; bir Almanya bir Fransa, tereddüt üstüne tereddüt, çünkü bütün bunların kaynağında *hiçbir şeyden vazgeçmek istemeyişim* yatıyor." Constant, hiçbir seçenek için "can atmadığını" aktarıyor. Her şeyin kendisine bu kadar sevecen, olabilir geldiği bir adamın durumu gerçekten umutsuzdur.

ğuştan belli duygulara eğilimi olan kişinin yaşamı da ortalama insanlarınkinden epeyce farklı olur, çünkü diğerleri için caydırıcı olan unsurlardan hiçbiri onu durduramaz. Bunun aksine, yalnızca tek tip bir kişiliğe eğilimli olanlar içlerindeki, tutkuya doğanın bir armağanı olarak sahip olanların doğuştan beraberinde getirdikleri aşığı, kavgacıyı ve yenilikçiyi ortaya çıkarmaları için bu içgüdüsel eylemleri şu zavallı iradeyle gerçekleştirmek durumundadırlar. Bu kişiler kısıtlamaların üstesinden iradeleriyle gelmek zorundadırlar; oysa doğuştan tutkulu ruh bu kısıtlamaları hiç hissetmemiş gibi görünür; bu bağlamda her türlü içsel sürtüşmeden ve sinir yıpranmasından uzaktır. Çevrelerindeki insanları dizginleyen güçlü engeller şu Fox, Garibaldi, General Booth, John Brown, Louise Michel ve Bradlaugh için hiç yokmuş gibidir mesela. Diğerleri de bu engelleri görmezden gelebilseydi dünya kahramanlarla dolup taşardı, çünkü birçok insan benzer idealler için yaşamak ister, ancak onlar engeli aşmak için gerekli olan hararetten yoksundur.[1]

---

[1] Yüksek uyarılabilirliğin yol açtığı en önemli şey *cesarettir*; bu nitelikteki belirli derecede azlık veya fazlalık farklı bir insan, farklı bir hayat yaratır. Çeşitli uyarımlar cesareti artırır. Güvenle karışık umut bunu yapar; esin kaynağı olan örnek bunu yapar; aşk bunu yapar; öfke bunu yapar mesela. Cesaret bazı insanlarda doğuştan o kadar yüksektir ki basit bir tehlike duygusu onu canlandırır, oysa tehlike birçok insanda harekete geçmeyi engelleyici bir etki yapar. "Macera tutkusu" bazı insanlarda hakim tutkudur. General Skobeleff, "Benim kahramanlığım," diyor "sadece tutkudan ve tehlikeyi önemsememekten ibaret. Hayatımı tehlikeye atmak beni kendimden geçiriyor. Bu duyguyu seven kişi sayısı ne kadar azsa, ben de o kadar çok seviyorum. Yeterince heyecan duyabilmem için tehlikenin içine dalmam gerek. Zihinsel olan her şey bana istemsiz bir şeymiş gibi geliyor; fakat insanın insanla karşılaşması, içine balıklama atlayabileceğim bir tehlike beni çekiyor, canlandırıyor ve kendimden geçiriyor. Tehlikeye deli oluyorum. Bayılıyorum. Kadınların peşinden koşar gibi tehlikenin peşinden koşuyorum; hiç bitmesin istiyorum. Ne kadar çok tehlike varsa o kadar fazla zevk alıyorum. Maceraya atıldığım zaman, kalbim içimde bulunduğum belirsizlik yüzünden küt küt atıyor; bir tür acı ve zevk karışımı bedenimi ürpertiyor; bütün doğam irademin karşı koyamadığı bir coşkuyla kötülüğün üstüne koşuyor." (Juliette

İçtenlikle isteyenle sadece arzulayan arasındaki, yaratıcı idealleri olanla pişmanlık ve arzulara dayalı idealleri olan arasındaki fark yalnızca, ya kişilikleri ideal yönünde düzenli olarak iten buhar basıncının miktarına ya da geçici olarak elde edilen ideal heyecanının miktarına bağlıdır. Belli bir sevgi, öfke, cömertlik, yücelik, hayranlık, sadakat veya kendini adama coşkusu söz konusu olduğunda sonuç her zaman aynıdır. Uysal kişilerle donuk yaradılışlarda harekete geçmenin önündeki başlıca engeli oluşturan bütün korkakça engeller derhal kaybolur. Kalıplaşmış davranışlarımız,[1] utangaçlığımız, tembelliğimiz ve cimriliğimiz, emsal ve izin, teminat ve güvenlik taleplerimiz, küçük kuşkularımız, acemiliklerimiz, umutsuzluklarımız hani neredeler şimdi? Örümcek ağları gibi bozulup güneşin altındaki baloncuklar gibi patladılar;

> "Wo sind lie Sorge nun und Noth
> Die mich noch gestern wollt' erschlaffen?
> Ich scham' mich dess' im Morgenroth."[2]

Bizi sürükleyen sel bu kişilerin üzerinden o kadar hafifçe geçiyor ki, temas bile hissetmiyorlar. Zaten bu sel sularını serbest bırakırsanız siz de yüzer, uçar ve şarkı söylersiniz. Güneşin bu berraklığı ve bu şekilde yükselişi bütün yaratıcı ideal düzeylere parlak ve ilahi söylermiş gibi bir nitelik

---

Adam, *Le General Skobeleff*, Nouvelle Revue, 1886, özet.) Skobeleff kaba bir egoist gibi görünmektedir; ancak, "Anılar"ına bakılırsa, umursamaz Garibaldi de buna benzeyen, tehlike peşinde koşmanın getirdiği heyecan duygusu içinde yaşamıştı.

[1] Bkz. üstte, yazarın, Tanrı'yla yaşadığı birleşme deneyimlerinin "sadece *kalıplaşmış alışkanlıkların geçici olarak ortadan kalkmasından*" ibaret olduğunu söylediği sayfa 80'deki vaka.

[2] Sözleri Joseph Karl Benedikt von Eichendorff'a ait ve Felix Mendelssohn'un bestelediği Morgengebet (Sabah İlahisi) adlı eserden bir bölüm. [Yeniden yaratılmış gibiyim sanki /], Hani nereye gitti keder nerede ıstırap / Daha dün canımı okuyorlardı/Şimdi gölgeleniyorum tan kızıllığından. (e. n.)]

verir; ama bu nitelik en çok dinsel duygunun hakim duygu olduğu yerde belirgindir. Bir İtalyan mistik şöyle diyor; "Gerçek keşiş yanına sazından başka bir şey almaz."

Artık bu psikolojik genellemeleri bitirip bu dersin özel konusunu oluşturan dinsel durumun sonuçlarına dönebiliriz. Kendi kişisel yaşam gücünün dinsel merkezinde yaşayan ve ruhsal coşkularla hareket eden kişi, belli bakımlardan önceki dünyevi benliğinden tamamen farklıdır. Göğsünde yanan yeni ateş daha önce kendisini rahatsız eden düşük "hayır"ları alevleriyle yok eder ve ona, kendi doğasının bayağılığından gelebilecek mikroplara karşı bağışıklık kazandırır. Bir zamanlar imkânsız olan yüce gönüllülükler artık mümkündür; bir zamanlar zorbaca baskın olan önemsiz kalıplaşmış davranışlar ve kaba dürtülerin artık bir etkisi kalmamıştır. İçindeki taş duvar çökmüş, kalbindeki katılık yitmiştir. Gerçek yaşamdaki, tiyatroda veya bir romandaki denemelerin bizi içine attığı o geçici "yitirilmiş ruh hallerindeki" duygu durumumuzu hatırlayarak bunu hayalimizde canlandırabiliriz. Özellikle de ağlıyorsak! Çünkü işte o zaman, gözyaşlarımız müzmin bir iç barajın içinden akıyormuş ve her türlü eski günahı ve ahlaki durgunluğu sürükleyip götürüyormuş, kalbimizi de temizleyip her türlü soylu rehbere açıyormuş gibi olur. Çoğumuzda bildik zorluklar çabucak geri döner, ancak azizlere benzeyenlerde böyle olmaz. Çoğu aziz, hatta Teresa ve Loyola gibi canlı azizler bile, kilisenin geleneksel olarak özel bir lütuf olarak gördüğü gözyaşı dökme yeteneğine sahipti. Bu kişilerde yitirilmiş görünen ruh halinin neredeyse kesintisiz bir denetime sahip olduğu görülmektedir. Gözyaşlarında ve yitirilmiş ruh hallerinde durum neyse, soylu duygulanımlarda da aynıdır. Bunların hakimiyeti ya ağır ağır ya da bir bunalım sonucu artar; ama her iki durumda da "kalıcı" olabilirler.

Geçen dersin sonunda, duygusal heyecanın azaldığı durumlarda bayağı güdülerin geçici olarak öne çıkması ve gerileme mümkün olsa bile, genel bir yüksek iç görünün

kalıcı olabildiğini görmüştük. Ancak, geçici duygular bir yana bırakılacak olursa, güçsüz mizaç özelliklerinin kalıcı bir şekilde ortadan kalkabildiği de bazı vakalarda belgelerle kanıtlanmıştır. Bu yenilenmiş mizaçların doğal tarihine geçmeden önce, bu tuhaf durumu bir iki örnekle size anlatayım. En fazla karşılaşılan örnekler iyileşen alkoliklere ait. Son dersteki Mr. Hadley vakasını hatırlayacaksınız; *Jerry McAuley Water Street Mission* da benzer örneklerle doludur.[1] Ayrıca öğleden sonra saat üçte hidayete erip ertesi gün çayırda sarhoş olan ama ondan sonra tamamen iyileşen Oxford mezununu da hatırlayacaksınız. "O andan itibaren içki benim için dehşet verici olmaktan çıktı. Bir daha asla elimi sürmedim, canım çekmedi. Aynı şey pipo için de geçerli,... pipo içme isteğim bir anda kayboldu ve bir daha da olmadı. Bilinen bütün günahlarda da öyle oldu, kalıcı ve eksiksiz bir kurtuluş yaşadım. Hidayete erdiğimden beri hiç şeytana uymadım."

Bu da Starbuck'un el yazması koleksiyonundan benzer bir örnek;

> "Eski Adelphi Tiyatrosu'na gittim, bir Kilise toplantısı vardı,... 'Rab, Rab, kutsanmalıyım,' demeye başladım. Sonra kulağıma gelen bir ses şöyle dedi: 'Her şeyi Rabbin ellerine bırakmaya hazır mısın?'. Sonra birbiri ardına sorular sıralanmaya başladı. Ben hepsine şu cevabı verdim: 'Evet Efendim; evet Efendim!' Sonra şu ses geldi: 'Neden *şimdi* kabul etmiyorsun?'. Ben de 'Ediyorum Rabbim' dedim. -Özel bir sevinç duygusu hissetmedim, sadece bir güven- Tam o anda toplantı sona erdi ve sokağa çıktığımda puro içmekte olan bir beyefendi gördüm. Yüzüme bir duman bulutu geldi, derin bir nefes çektim ve Tanrı'ya şükrettim, puroya duyduğum bütün arzu kayboldu. Sonra sokakta yürürken, kapılarından

[1] Yukarıda, s. 215. "Dipsomani (alkol bağımlılığı) için bildiğim tek köklü deva religiomanidir (dinsel çılgınlık)" ifadesi bazı hekimlerden bizzat duyduğum bir deyiştir.

içki kokularının yükseldiği salonların önünden geçtiğim sırada bu lanetli maddeden aldığım bütün keyfin, duyduğum bütün arzunun yok olduğunu gördüm. Tanrı'ya Şükür!... [Ancak] [bu olaydan sonra] on onbir gibi uzun bir süre daha iniş çıkışlar yaşadım. Canım bir daha hiç içki çekmedi."

Klasik Albay Gardiner vakası ise, bir saat gibi bir zaman içinde cinsel eğilimleri iyileşen bir adamı anlatmaktadır. Albay, Mr. Spears'a, "Ancak kafama kurşun sıkarak kurtulabileceğimi düşündüğüm kadar bağımlı olduğum bu günaha olan eğilimim büyük ölçüde bitti; tıpkı annesini emen bir çocuğun memeyi bırakması gibi ben de bütün arzu ve eğilimlerimden kurtuldum, bu ayartı bir daha hiç geri dönmedi," der. Mr. Webster'ın aynı konuyla ilgili sözleri ise şöyle: "Albay'ın sık sık şöyle tekrarladığını görüyordum; Dinle tanışmadan önce bu günaha çok daha fazla bağımlıymış; ama yukarıdan aydınlatılır aydınlatılmaz Kutsal Ruh'un mizacını müthiş değiştirdiğini ve bu konuda başka konularda olduğundan çok daha dikkat çekecek kadar fazla kutsandığını hissetmiş."[1]

Eski dürtü ve eğilimlerin bu şekilde kaybolması bize, eşikaltı etkilerin hipnotizmada olduğu gibi ani duygu değişimlerinde de belirleyici bir rol oynadığına inanmamanın güç olacağı, hipnotik telkin sonucunda yaşananları hatırlatmaktadır. Hastanın sıradan ahlaki ve fiziksel etkilerle bir türlü terk edemediği kökleşmiş kötü huyların telkin tedavisiyle birkaç seansta iyileştirilmesine sıkça rastlanmaktadır. Gerek alkoliklik gerekse cinsel sapkınlık bu şekilde, yani birçok bireyde görece sabit bir değişim yeteneğine sahip görünen eşikaltından hareketle iyileştirilmektedir. Eğer Tanrı'nın lütfu mucizevi bir biçimde gerçekleşiyorsa, o zaman muhtemelen eşikaltı kapı aracılığıyla ger-

[1] P. Doddridge, *The Life of Colonel James Gardiner*, London Religious Tract Society, s. 23-32.

çekleşiyordur. Fakat bu bölgenin *nasıl* işlediği henüz aydınlatılamamıştır, dolayısıyla ihtida *sürecine* şimdilik veda ederek, - bunları psikolojik veya teolojik bir sır olarak bir kenara bırakarak- ve nasıl üretildiklerine bakmaksızın dinsel durumun sonuçlarına odaklanacağız.[1]

Dinin bir kişilikteki, en olgun meyvelerine verilen genel

---

[1] Profesör Starbuck, eski etkilerin psikolojik olarak kökten ortadan kalkmasını, beyindeki yüksek ve düşük merkezler arasındaki bağlantının kesilmesiyle açıklamaktadır;

"Manevi yaşamla bağlantılı olan çağrışım merkezlerinin beyindeki düşük merkezle ilişkilerinin kesildiği bu durum deneklerin anlattığı deneyimlerde sıkça dile getirilmektedir.... Örneğin: 'Dışarıdan gelen günah ayartıları hâlâ bana saldırmaya devam ediyor, ancak *içeride* bunlara karşılık verecek hiçbir şey yok.'[Burada] Ego, duygu niteliği içsel olan yüksek merkezlerle tamamen özdeşleşmiştir. Başka bir denek şöyle diyor; 'Şeytan beni ayartmaya çalıştığı halde, o zamandan beri sanki çevremde tunçtan bir duvar var, okları bana dokunamıyor.'"

Bu tür işlevsel dışlamalar kesinlikle serebral organda ortaya çıkmalıdır. Ancak iç gözleme açık olan tarafta, bunların nedensel durumu, sonunda hakimiyet noktasına varacak kadar yüksek ve güçlü olan manevi heyecan derecesinden başka bir şey değildir. Fakat şu da açıkça itiraf edilmelidir ki bu hakimiyetin nasıl veya neden bir kişide ortaya çıkarken, başka birinde çıkmadığını bilmiyoruz. Sadece mekanik benzetmelerle imgelemimize aldatıcı bir yardımda bulunabiliyoruz.

Örneğin, insan zihninin, farklı denge olasılıklarıyla, üstünde düz kalabildiği farklı yüzleri olan çok taraflı bir cisim gibi olabileceğini düşünürsek, zihinsel devrimleri böyle bir cismin mekânsal dönüşümlerine benzetebiliriz. Sanki A yüzeyinde bulunduğu konumdan bir kaldıraçla kaldırılmış gibi bir süre yarı dik konumda salınacak, kaldıracın kaldırmayı bırakması halinde geri düşecek ya da devam eden yerçekiminin etkisiyle "geri dönecektir." Yok eğer, çekim merkezinden yeterince uzaklaşır ve A yüzeyinin tamamen ötesine geçerse, cisim öteki tarafa, yani B yüzeyine düşecek ve orada kalacaktır. A yönündeki yerçekimi bitmiştir ve artık hesaba katılması gerekmemektedir. Çok yüzlü şekil bu yönden gelebilecek çekimlere karşı bağışık hale gelmiştir.

Bu konuşmada kaldıraç yeni bir yaşama yönelen duygusal etkilere, ilk yerçekimi ise eski kısıtlama ve zorluklara benzetilebilir. Duygusal etki belli bir verimlilik düzeyine ulaşmadığı takdirde, yol açtığı değişimler istikrarsız olur ve kişi eski tutumuna geri döner. Ancak yeni duyguyla belli bir yoğunluğa ulaşıldığı zaman eşik geçilmiş olur ve bu durumda yeni bir doğanın üretimine eşit olan, geri döndürülemez bir devrim yaşanmış olur.

ad azizliktir.[1] Azizlere özgü kişilikte manevi duygular kişisel yaşam gücünün daimi merkezidir. Özellikleri bütün dinlerde aynı olan ve kolayca saptanabilen karma bir evrensel azizlik resmi vardır.[2]

Söz konusu özellikler şunlardır;

1. Bu dünyanın küçük bencil çıkarlarından çok daha engin bir yaşamın içinde olma duygusu; sadece zihinsel değil aynı zamanda duyuyla da algılanabilir bir İdeal Güç'ün varlığı inancı. Hıristiyan azizlikte bu güç her zaman Tanrı'da somutlaşmıştır; ancak soyut ahlaki idealler, sivil veya yurtsever ütopyalar yahut içsel kutsallık ya da doğruluk görüleri de, Görünmeyenin Gerçekliği başlıklı derste tarif ettiğim şekilde, yaşamımızın gerçek efendileri ve genişleticileri olarak algılanabilir.[3]

---

[1] Üstüne yapışan belli bir "yalancı sofuluk" imasına rağmen bu sözcüğü kullanıyorum, çünkü başka hiçbir sözcük metnin tanımlamaya çalıştığı duygularım karışımını tam karşılamamaktadır.

[2] Dr. W. R. Inge (*Christian Mysticism*, Londra: 1899, s. 326) şöyle diyor; "Belirgin azizlik özellikleri gösteren insanların bizlere anlattıklarıyla büyük ölçüde örtüştükleri görülecektir. Bize, bu sarsılmaz inanca çıkarımlarla değil anlık deneyimle ulaştıklarını; Tanrı'nın, insan ruhunun ilişki kurabileceği bir ruh olduğunu; insanın, onun içinde hayal edebileceği her türlü iyilik, hakikat ve güzellikle karşılayacağını; doğada baktığı her yerde onun ayak izlerini görebileceğini ve onların içindeki varlığını kendi yaşamları gibi hissedebileceğini, insan onlara ne kadar yaklaşırsa, onların da kendisine o kadar yaklaşacağını anlatırlar. Kendilerini bizden ve mutluluktan ayıran şeyin, ilk olarak, her biçiminde öz-arayış, ikinci olarak da her biçimiyle duygusallık olduğunu; Tanrı'nın yüzünü bizden saklayan şeyin bu karanlık ve ölüm yolları olduğunu; doğruların yolunun sa fak ışığı gibi olduğunu, giderek öğle güneşinin parlaklığına eriştiğini söylerler."

[3] "İnsanlık coşkusu" birçok bakımdan Hıristiyan azizliğin coşkusuyla bütünleşen bir yaşama götürebilir. 1-15 Nisan 1894 tarihli Bulletin de l'Union'da, *Union pour l'Action morale* üyelerine önerilen şu kurallara bakalım; (Aynı zamanda bkz. Revue Bleue, 13 Ağustos 1892)

"Kural, disiplin, inziva ve feragatin kişiliğimiz üzerindeki yararlarını göstereceğiz; ıstırabın sürekli olması gerektiğini öğreteceğiz ve bunun oynadığı yaratıcı rolü açıklayacağız. Sahte iyimserlikle; mutluluğun bizlere kendiliğinden geleceği umuduyla; sadece bilgi yoluyla ya da ruhların içten birleşmesinin ve ittifakının yerini alması mümkün olma-

2. İdeal gücün yaşamımızla her daim dostça beraber olduğu duygusu ve onun denetimine gönüllü olarak teslim oluş.

3. Kısıtlayıcı benliğin sınırlarının ortadan kalkmasıyla birlikte gelen yoğun bir mutluluk ve özgürlük.

4. Duygusal merkezin sevgi ve uyum duygulanımlarına; "evet, evet"e doğru kayarak "hayır"dan, yani isteklerin egonun dışından geldiği alandan uzaklaşması.

Bu temel içsel durumların kendine özgü pratik sonuçları vardır;

---

yan, kırılgan bir dış düzenleme olan şu boş bir uygarlık simgesi yoluyla, yani maddi uygarlık yoluyla kurtuluş anlayışıyla savaşacağız. Hem toplumsal hem de kişisel yaşamda kötü ahlakla; lüksle, müşkülpesentlikle ve aşırı nezaketle; sıradan insanların ruhlarında kıskançlığa ve hoşnutsuzluğa yol açan ve yaşamın başlıca amacının özgürlük olduğu anlayışını savunan her şeyle savaşacağız. Bizzat örnek olmak suretiyle, üstlere ve eşitlere ve bütün insanlara saygı duyulmasını; astlarımızla ve önemsiz insanlarla ilişkilerimizde sevecen basitliği; sadece kendimiz söz konusu olduğunda hoşgörüyü, ama başkalarına veya topluma karşı görevlerle ilgili talepler söz konusu olduğunda katı olmayı vaaz edeceğiz.

"Çünkü sıradan insanlar, onların ne olmasına yardımcı olursak o olurlar; kötülükleri, bizde gördükleri, kıskandıkları ve taklit ettikleri kötülüklerimizdir; bu kötülükler geri dönüp bizi hedef alınca da şikayet etmeye hakkımız yoktur.

"Ün peşinde koşmayı, her türlü önemli görünme hırsını kendimize yasaklıyoruz. Her türlü sahtelikten uzak duracağız. Yazdıklarımızla veya söylediklerimizle yanılsamalar yaratmayacağımıza ya da bunları teşvik etmeyeceğimize söz veriyoruz. Birbirimize karşı dürüst olacağımıza, gerçeği olduğu gibi görmeye çalışacağımıza ve gördüklerimizi söylemekten çekinmeyeceğimize söz veriyoruz.

"Moda akımlara, kamuoyunda 'rağbet gören' şeylere veya baş gösteren telaşlanmalara, her türlü zayıflığa ve korkuya karşı dirençli olacağımıza söz veririz.

"Alaycılıktan uzak duracağız. Ciddi şeyler hakkında ciddi şekilde ve gülmeden, dalga geçmeden veya dalga geçme görüntüsü vermeden konuşacağız; hatta her konuda böyle olacağız, çünkü neşeli olmanın da ciddi yolları vardır.

"Neysek öyle görüneceğiz; sahte tevazudan, bilgiçlikten, yapmacıklıktan ya da gururdan uzak duracak, açık olacağız."

a. Çilecilik. Teslimiyet kendini kurban etme noktasına varacak kadar tutkulu bir hal alabilir. O zaman bedenin sıradan kısıtlamaları o kadar aşılabilir ki, aziz, üstün güce bağlılığının ölçüsü ve ifadesi olarak gördüğü kendini kurban etme ve çilecilikten gerçek bir zevk alabilir.

b. Ruhun Gücü. Yaşamın genişlemesi duygusu o kadar mutluluk verebilir ki, genelde her şeye güçleri yeten kişisel güdüler ve kısıtlamalar kayda değmeyecek kadar önemsizleşebilir. Azizin önüne yeni sabır ve cesaret alanları açılır. Korku ve kaygılar kaybolur ve bunların yerini keyifli bir metanet alır; ister cehennem ister cennet, hepsi baş göz üstüne!

c. Saflık. Duygusal merkezin kayması beraberinde ilk olarak saflığın artışını getirir. Ruhta uyumsuzluk duyarlılığı artar ve var oluşun kaba, bedensel unsurlardan temizlenmesi zorunlu hale gelir. Bu tür unsurlarla temastan kaçınılır. Azizlik hayatı ruhsal tutarlılığını derinleştirmek ve dünya tarafından lekelenmemek zorundadır. Bazı mizaçlarda bu ruh saflığı ihtiyacı çileci bir yön alır ve bedenin zayıflığına hiç acınmaz.

d. Merhamet. Duygusal merkezin kayması, ikinci olarak, merhamet duygusunun ve şu dost mahluklara duyulan sevecenliğin artışını beraberinde getirir. İnsanlar arasındaki sevecenliğe genellikle katı sınırlamalar getiren sıradan antipati güdüleri engellenir. Aziz, düşmanlarını sever ve pis dilencilere kardeşi gibi davranır.

Şimdi manevi ağacın bu meyveleriyle ilgili birkaç somut örnek vermem gerekiyor. Tek sorun seçim yapmakta, çünkü çok fazlalar. Yüksek ve dost bir Güç'ün varlığı duygusu manevi yaşamda temel bir özellik olduğundan, onunla başlayacağım.

İhtidayla ilgili konuşmalarımızda dünyanın hidayete eren kişiye nasıl parlak ve başkalaşmış görünebileceğini[1]

[1] Yukarıda, s. 165 vd.

ve akut biçimde dinsel olandan ayrı olarak, evrensel yaşamın çevremizi dostlukla kuşatmış gibi göründüğü anlarımız olduğunu görmüştük. Gençlikte ve sağlıkta, yazın, ormanlarda ya da dağlarda havanın huzurla fısıldıyormuş gibi göründüğü günler, varlığın iyilik ve güzelliğinin bizi mutedil bir iklimle sarmaladığı ya da iç kulaklarımız dünyanın verdiği güvenle zarifçe çınlıyormuşçasına içimizde ahenkli bir melodinin çaldığı saatler olmuştur. Thoreau şöyle yazıyor;

> "Bir keresinde, ormana gittikten birkaç hafta sonra, huzurlu ve sağlıklı bir yaşam için çevrede insanların olmasının daha iyi olup olmayacağını düşündüm. Yalnız olmak çok keyifli bir şey değildi. Fakat tatlı bir yağmurun ortasında aklımdan bu düşünceler geçerken, damlaların tıkırtısında, evimi çevreleyen her görüntü ve seste bir anda doğanın hoş ve yardımsever dostluğunu hissettim. Bir anda içim sonsuz ve anlatılmaz bir dostlukla doldu, çevremde insanların olup olmaması önemini yitirdi ve bu konu bir daha hiç aklıma gelmedi. Her bir çam iğnesi sempatiyle uzanıp büyüyor ve bana arkadaşlık ediyordu. Bana benzeyen bir şeyin varlığını o kadar belirgin biçimde hissetmiştim ki artık benim için bundan sonra hiçbir yer yabancı olamazdı."[1]

Bu kuşatıcı dostluk Hıristiyan bilincinde son derece kişisel ve belirgin bir hal alır. Bir Alman yazar, "İnsanın hiç istemeyerek boyun eğdiği kişisel bağımsızlık duygusunun yitirilmesi durumu, *korkunun* yaşamından tamamen çıkmasıyla, insanın sadece tadabileceği ancak bir kez tattıktan sonra asla unutamayacağı, tarif edilemez ve açıklanamaz bir iç *güvenlik* duygusuyla telafi edilir" diye yazıyor.[2]

Mr. Voysey'in verdiği bir vaazda bu zihin durumunun kusursuz bir açıklamasını bulabilirsiniz;

---

[1] H. Thoreau, *Walden*, Riverside baskısı, s. 206, (özet.)

[2] C. H. Hilty, *Glück*, C. I, s. 85.

"Tanrı'ya gerçekten güvenmiş on binlerce ruh, Tanrı'nın içeride dışarıda, gece gündüz şaşmaz biçimde yanlarında olduğu duygusunun mutlak bir huzur ve güvenli dinginlik kaynağı olduğunu yaşayarak görmüştür. Bu duygu, üzerlerindeki korkuyu yok etmektedir. Tanrı'nın yakınlığı karmaşa ve kaygıya karşı sürekli bir güvenliktir. Bu, fiziksel bir güvenlik veya başkalarından esirgenen bir sevgiyle korunmak değil, bir zararla karşılaşmaya hazır bir ruh halinde olmak demektir. Eğer zarar görürlerse buna katlanacaklardır, çünkü Rab onların koruyucusudur ve onun isteği dışında bir şeyin olması mümkün değildir. Rab öyle istediğine göre, zarar onlar için bir felaket değil kutsama demektir. Tanrı'ya gerçekten güvenen insanlar zarardan ancak ve ancak böyle korunur ve kollanır. Duyarlı ve sinirleri zayıf bir insan olarak bu düzenlemeden kesinlikle memnunum, tehlikeye ve felakete karşı başka bir bağışıklık istemiyorum. Son derece gergin ve acıya karşı duyarlı biri olarak, Tanrı'nın bizleri sevdiği ve gözünü ayırmadan koruduğu, onun isteği olmadan hiçbir şeyin bizleri incitemeyeceği düşüncesi sayesinde, bedenimin en kötü şeylere karşı dayanıklı olduğunu ve bütün acılardan kurtulduğunu hissediyorum."[1]

Dinsel yazında bu durumun daha coşkulu ifadelerine bolca rastlanmaktadır. Bunların tekdüzelikleriyle sizleri kolayca sıkabilirim. İşte, Mrs. Jonathan Edwards'tan bir anlatım;

"Dün akşam hayatımın en hoş gecesiydi. Daha önce cennetin ışığını, huzur ve tatlılığını ruhumda hiç bu kadar çok hissetmemiştim. Bu arada bütün o süre boyunca en küçük bir gerginlik hissetmedim. Gecenin bir bölümünde uyanık durumda uzandım, bazen uyudum, bazen de uykuyla uyanıklık arasında kaldım. Ama bütün

[1] *The Mystery of Pain and Death*, Londra: 1892, s. 258.

gece boyunca İsa'nın kusursuz sevgisini, bana yakınlığını, sevgisinin cennete özgü yumuşaklığını sürekli, açık ve canlı biçimde hissettim; kendimi tamamen ona bırakmanın anlatılamayacak kadar tatlı ruhsal dinginliğini yaşadım. Sanki ilahi bir sevginin parıltısı göklerdeki İsa'nın kalbinden üzerime tatlı bir ışık akımı veya kalemi gibi vurmuştu. Aynı anda kalbim ve ruhum da sevgiyle İsa'ya doğru aktı ve sürekli bir sevgi seli adeta ileri geri akıyor, ben de sanki bu parlak, tatlı ışık demetlerinin içinde, güneşin ışınlarının yahut pencereden içeri giren ışıkların arasında yüzen zerrecikler gibi süzülüyor ya da yüzüyordum. Sanırım, hissettiğim o her bir dakika bütün hayatım boyunca yaşadığım dış huzur ve mutlulukların toplamından daha fazlasına bedeldi. En küçük bir acı ya da kesintisi olmayan bir mutluluktu. Ruhumun içinde kaybolup gittiği bir tatlılıktı; çelimsiz bedenimin taşıyamayacağı kadar büyük bir mutluluktu bu. Uykuyla uyanıklık arasında neredeyse bir fark yok gibiydi, ama ille de bir fark varsa eğer, uyurkenki tatlılık daha fazlaydı.[1] Ertesi sabah erken uyandım, sanki hiçbir sorunum kalmamış gibiydi. Dünyanın benimle ilgili ne düşündüğü umurumda değildi ve hiç tanımadığım birinin dış çıkarları beni ne kadar ilgilendiriyorsa, artık kendi dış çıkarlarım da beni o kadar ilgilendiriyordu. Tanrı'nın yüceliği kalbimdeki bütün arzu ve istekleri yutmuştu.... Dinlenmeye çekilip bir süre uyuduktan sonra uyandım ve Tanrı'nın bana yıllarca ölme arzusu; ondan sonra da yaşama arzusu vermek suretiyle gösterdiği merhameti

[1] Madam Guyon ile karşılaştıralım; "Gece yarısı dua etmek için kalkmak gibi bir alışkanlığım vardı.... Sanki Tanrı her gece tam aynı saatte gelip, varlığının mutluluğunu yaşamam için beni uykumdan uyandırırdı. Hasta veya bitkin olduğumda beni uyandırmazdı, ama öyle zamanlarda, uyurken bile Tanrı'nın beni kuşattığını hissederdim. Beni o kadar çok severdi ki, onun varlığının tam bilincinde olmasam bile bütün varlığımı kaplardı. Bazen uykum bölünürdü -bir tür yarı uyku hali- ama ruhum, başka hiçbir şeyi anlayamayacak durumdayken bile Tanrı'yı tanıyacak kadar uyanık olurdu." T. C. Upham, *The Life and Religious Experiences of Madame de la Mothe Guyon*, New York: 1877, C. I. s. 260.

düşünmeye yönlendirildim. Ayrıca Tanrı'nın nasıl bana cömertlik göstererek, nasıl ve ne tür bir ölümle karşılaşacağımı; işkenceyle, yakılarak öldürülmeyi ve eğer Tanrı'nın isteği karanlıkta ölmekse onu arzulamamı sağlama konusunda kendimi tamamen onun iradesine bırakmama izin verdiğini düşündüm. Ama şimdi ortalama bir insan yaşamından daha uzun yaşamayı düşünmediğim aklıma geldi. Bunun üzerine kendi kendime şu soruyu sormaya yönlendirildim; artık daha fazla cennetten uzak kalmak istiyor muydum istemiyor muydum; bütün kalbim adeta anında cevap verdi: Evet, Tanrı'nın ihtişamı içinse eğer, bedenim bin yıl daha ülkede kimsenin dayanamayacağı kadar büyük, korkunç ve ezici acılar çekebilir ve hatta zihnimin çektiği işkence sonsuz ölçüde daha büyük olabilir. Tanrı'nın görkemi için buna rıza göstererek ruhumda adeta kusursuz bir ruh isteklilik, sükûnet ve canlılık yakaladım. Öyle ki zihnimde en küçük bir tereddüt, kuşku ya da karanlık nokta yoktu. Tanrı'nın yüceliği beni aşmış ve içine çekmiş, akla gelebilecek her türlü ıstırap, her türlü dehşet onun yanında bir hiçe dönmüş gibiydi. Teslimiyet gece boyunca, ertesi gün, ertesi gece ve Pazar sabahı kesintisiz olarak ve azalmaksızın, bütün açıklığıyla ve göz kamaştırıcılığıyla devam etti."[1]

Katolik azizlik tarihi bunun gibi ya da bundan daha coşkulu kayıtlarla doludur. Rahibe Seraphique de la Martiniere hakkında şöyle denmiştir; "Mazhar olduğu tanrısal sevgi akınları sık sık onu ölümün eşiğine getiriyordu. Bunun için yumuşak bir dille Tanrı'ya hafiften sızlanıyordu. 'Dayanamıyorum,' diyordu. 'Zayıflığımı hoş gör, yoksa senin sevginin şiddetinden öleceğim.'"[2]

Şimdi, her zaman azizliğin bilindik getirisi olan ve teolo-

[1] Edwards'ın New England'da yaptığı Uyanış Konuşması'nın özgün metnini epeyce kısaltarak aktardım.

[2] Bougaud, *Histoire de la Bienheureuse Marguerite Marie*, 1894, s. 125.

jinin emrettiği biçimleri her ne kadar sınırlı olsa da yine de zorunlu teolojik erdemler olarak görülebilecek merhamet ve kardeşçe Sevgi'ye geçelim. Tanrı'nın dostça yanımızda bulunması şeklindeki güvenceden mantıksal olarak, Tanrı'nın hepimizin babası olmasından hareketle kardeş olduğumuz anlamına gelen kardeşçe sevgi yaklaşımı çıkacaktır. İsa şu emri verdiğinde: "Düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin," nedenini şöyle açıklamaktadır: "Öyle ki, göklerdeki Babanız'ın oğulları olasınız. Çünkü O, güneşini hem kötülerin hem iyilerin üzerine doğurur; yağmurunu hem doğruların hem eğrilerin üzerine yağdırır."[1] Dolayısıyla gerek kendisine karşı alçakgönüllü olmayı ve gerekse ruhsal heyecanı biçimlendiren başkalarına karşı merhameti, tektanrıcı inancın eşitleyici yapısının sonuçları olarak açıklamak mümkündür. Ancak bu duygulanımlar kesinlikle tektanrıcılıktan türemiş değildirler. Bunları Stoacılıkta, Hinduizm'de ve Budizm'de fazlasıyla görürüz. Bu duygular, babacan tektanrıcılıkla güzel bir *uyum gösterirler*; ancak bunlar insanın genel nedenlere bağımlılığıyla ilgili bütün düşüncelerle de uyum sergilerler. Sürdürdüğümüz soruşturmada bunları büyük karmaşık heyecanın alt parçaları değil eşit parçaları olarak görmemiz gerektiğini düşünüyorum. Dinsel esrime, ahlaki coşku, ontolojik hayret, evren hissi; bunların tümü bireyselliğin kum ve çakılına karışıp onu görünmez kılan sevecenliğin hakim olduğu birleştirici zihin durumlarıdır. En iyisi bu durumu bütünsel olarak, doğamızın eğilimli olduğu bir karakteristik duygulanım, kendimizi evimizde hissettiğimiz bir bölge, içinde yüzdüğümüz deniz olarak tanımlamaktır. Sözü edilen durumun kısımlarını birbirinden türeterek açıklamaya kalkmak doğru değildir. Sevgi veya korku gibi 'iman durumu' da doğal, psişik karmaşık bir yapı olup, yapısal olarak beraberinde merhamet sonucunu getirir. Coşkulu sevinç yayılan bir duygulanımdır ve bulaşıcı

[1] Yeni Ahit, Matta 5:44. (e. n.)

duygulanımlar yalnızca kendilerini düşünmezler, merhameti de elden geldiğince yanlarında getirirler.

Patolojik temelli durumlarda dahi durumun böyle olduğunu görmekteyiz. M. Georges Dumas, *la Tristesse et la Joie*[1] adlı yol gösterici yapıtında, melankoliyle manik - depresifliğin manik aşamasını karşılaştırır ve birinin kendine has özelliğinin bencillik, diğerinin fedakârlık dürtüleri olduğunu gösterir. Hiçbir insan melankoli dönemindeki Marie kadar cimri ve yararsız değildi! Ama mutlu dönem başlar başlamaz "en belirgin duyguları duygudaşlık ve nezaket olur. Sadece sözde değil bizzat uygulamada da her şeyi kaplayan bir iyi niyet sergiler.... Diğer hastaların sağlığıyla ilgilenir, onları iyileştirmeye ve kimine çorap örmek için yün bulmaya çalışırdı. Benim gözlemim altına girdiğinden beri mutlu dönemlerinde ağzından iyilik dolu sözlerden başka bir şey duymadım."[2] Dr. Dumas bu tür mutluluk durumlarında "kişilere hakim olan tek duygulanım türünün bencil olmayan sevecen duygular olduğunu, deneğin zihninin kıskançlığa, nefrete ve kinciliğe kapanarak tamamen iyiliğe, hoşgörüye ve merhamete açıldığını" söylemektedir.[3] Sonuç olarak neşeyle sevecenlik arasında yapısal bir ilişki vardır ve bunların azizlik yaşamında birlikte var olması şaşırtıcı değildir. İhtida öykülerinde mutlulukla birlikte sevecenliğin de arttığı sıkça dile getirilmektedir. "Başkaları için çalışmaya başladım"; "Aileme ve arkadaşlarıma karşı daha sevecen duygular besler oldum"; "Daha önce kızgın olduğum kişiyle hemen konuştum"; "Herkesi dostum gibi görmeye başladım"; bunlar Profesör Starbuck'ın topladığı birçok kayıttan sadece birkaçıdır.[4]

Mrs. Edwards az önce alıntı yaptığım konuşmasının devamında şöyle diyor; "Sebt sabahı kalktığımda içimde

[1] Paris: 1900.
[2] Sayfa 105.
[3] Sayfa 133.
[4] *a.g.e.*, s. 103.

bütün insanlığa karşı bir sevgi hissettim. Bu o kadar güçlü ve hoş bir duyguydu ki daha önce hiç böyle bir şey hissetmemiştim. Bu sevginin gücünü anlatmak mümkün görünmüyordu. Düşmanlar tarafından sarılıp, kötülüklerine, zalimliklerine ve işkencelerine bile maruz kalsam onlara karşı sevgi, acıma ve mutluluklarını arzulama duygularından başka bir duygu besleyemeyecekmiş gibiydim. Şimdiye kadar başkalarına karşı bu sabah hissettiğime benzer bir duygu ve düşünce beslememiştim. Ayrıca tuhaf ve canlı bir biçimde, Hıristiyanlığın birbirimize karşı toplumsal ve akrabalık görevlerimizin yerine getirilmesinde ne kadar büyük bir rol oynadığını fark ettim. O mutluluk duygusu -Tanrı'ya ve insanlığa duyulan tatlı sevgi- gün boyunca sürdü."

Merhametin tanımı ne olursa olsun, bildik bütün insani engelleri ortadan kaldırabilmektedir.[1]

İşte, Hıristiyan 'direnmeme' anlayışına Richard Weaver'in otobiyografisinden bir örnek. Gençliğinde maden işçisi ve yarı profesyonel boksör olan Weaver çok sevilen bir evanjelikti. Bedeninin en fazla eğilimli olduğu günah içtikten sonra kavga etmekti. Hidayete erdikten sonra bir

---

[1] İnsanlarla hayvanlar arasındaki engeller de kalkmaktadır. Ünlü bir Polonyalı yurtsever ve mistik olan Towianski'nin dediklerine tanık oluyoruz; "Bir gün trende bir arkadaşımla karşılaştım. Üstüme atlayıp beni çamur içinde bırakan koca köpeği okşadım." Hayvanın üstünü kirletmesine niçin izin verdiğim sorulunca da Towianski'nin yanıtı şöyle olur; "İlk defa karşılaştığım bu köpek bana büyük bir dostluk gösterdi, benim de onun selamına karşılık vermemden büyük mutluluk duydu. Onu uzaklaştırmış olsaydım duygularını incitecek, onda psikolojik bir yara açacaktım. Bu sadece onu değil, onunla aynı düzeyde olan dünyanın bütün ruhlarını da incitmek demektir. Onun benim giysime verdiği zarar, onun dostluk gösterilerine ilgisiz kalarak ona vereceğim zararın yanında hiç kalır. Hem elimizden geldiğince hayvanları rahatlatmalı hem de İsa'nın kurban edilmesiyle mümkün hale gelen dünyanın bütün ruhlarının bir araya gelişini kolaylaştırmalıyız." Andre Towianski, *Traduction de l'Italien*, Torino: 1897 (özel baskı). Bu kitaptan ve Towianski'den haberdar olmamı sağlayan dostum ve *Plato's Logic*'in yazarı Profesör W. Lutoslawski'ye teşekkürler.

gerileme yaşamış, bir kıza hakaret eden bir adamı yumruklamıştı. Nasıl olsa bir kez günaha battığını düşünerek sarhoş olmuş ve gidip, daha önce kendisine meydan okuyan ve kendisini Hıristiyana yaraşmayacak türden korkaklıkla itham eden bir adamın çenesini kırmıştı. (Bu ayrıntıları, daha sonra anlattıklarına bakarak kalbindeki değişiminin ne kadar gerçek olduğunu göstermek için anlattım.) Şöyle anlatıyor;

"Galeriden aşağı indim ve bir çocuğun ağladığını gördüm, iş arkadaşım vagonu elinden zorla almaya çalışıyordu. Ona şöyle dedim:

'Tom, vagonu almamalısın.'

Bana küfretti ve 'Metodist şeytan' dedi.

Ona, Tanrı'nın zorla almaya izin vermediğini anlattım. Yine küfretti ve vagonu üstüme iteceğini söyledi.

'Pekâlâ' dedim, 'şeytan ve sen mi güçlüsünüz yoksa Rab ve ben mi, görelim.'

Sonra Rable benim şeytanla ondan daha güçlü olduğumuz kanıtlanınca yoldan çekilmek zorunda kaldı, yoksa vagon üstünden geçecekti. Sonra da vagonu çocuğa verdim. O zaman Tom şöyle dedi;

'Ağzını burnunu kıracağım senin.'

'Pekâlâ' dedim, 'bu seni rahatlatacaksa, yap o zaman.' O da yüzüme bir yumruk attı.

Ona öbür yanağımı döndüm ve 'Bir daha vur," dedim.

Bir daha, bir daha vurdu, tam beş kez. Altıncı yumruk için yanağımı çevirdim; fakat küfredip uzaklaştı. Arkasından bağırdım: 'Rab seni bağışlasın, çünkü ben bağışladım ve Rab seni kurtarsın.'

Bunlar cumartesi günü olmuştu. Kömür madeninden eve gittiğimde karım şişmiş yüzümü görünce ne olduğunu sordu. Şöyle dedim: 'Kavga ettim ve adamın birini iyice patakladım.'

Ağlamaya başladı ve 'Ah, Richard, neden kavga ettin?' diye sitem etti. Sonra ona olayı anlattım; o da adama karşılık vermediğim için Tanrı'ya şükretti.

Ama Rab vurmuştu, üstelik onun yumrukları insanınkinden daha etkilidir. Pazar günü geldi. Şeytan beni dürtmeye başladı ve 'Tom'un sana yaptıklarına izin verdiğin için diğerleri seninle alay edecek' dedi. Ben de 'Çekil arkamdan İblis!' diye bağırdım ve madene geri döndüm.

Gördüğüm ilk kişi Tom'du. 'Günaydın,' dedim ama cevap alamadım.

İlk o aşağı indi. Aşağıya indiğimde onu vagon yolunda oturmuş beni beklerken görünce şaşırdım. Ona yaklaşınca ağlamaya başladı ve 'Richard, sana vurduğum için beni bağışlar mısın?' dedi.

'Ben seni affettim' dedim; 'sen Tanrı'dan af dile. Rab seni kutsasın.' Ona elimi uzattım ve herkes kendi işine gitti."[1]

'Düşmanlarınızı sevin!'; size, sadece dostunuz olmayanları değil, aynı zamanda *düşmanlarınızı da,* gerçek ve fiili düşmanlarınızı da sevmenizi tembihliyorum demektir. Bu sadece Doğu'ya özgü bir abartma, bir parça söz taşkınlığı, düşmanlıkları hafifletme çabası olabileceği gibi, samimi ve gerçek de olabilir. Ancak bu söylemin, yakın bireysel ilişkiler dışında gerçek kabul edildiği çok ender olmuştur. Ama yine de bize şu soruyu sorduruyor: Genel olarak bakıldığında, insanlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldıran, düşmanlıkları bile geriye atıp dostça ilişkilerin kurulmasının önündeki engelleri yok eden, bu kadar birleştirici bir duygu düzeyi olabilir mi? Eğer gerçek bir iyi dilek bu kadar yüksek bir heyecan düzeyine yol açabiliyorsa, bu heyecanla kuşatılan insanlar pekâlâ insanüstü varlıklar olabilirler. Yaşamları öteki insanların yaşamlarından ahlaki açıdan ayırt edilebilir niteliktedir, ama özgün bir fiili deneyimin yokluğunda -çünkü kutsal kitaplarımızda çok az etkin örnek vardır ve Budist örnekler de efsanelere da-

[1] J. Patterson, *Richard Weaver's Life Story*, s. 66-68, (özet.)

yanmaktadır[1]- bunun etkilerinin nasıl olabileceğine dair bir söylem mevcut değildir; muhtemelen dünyayı dönüştürebilirler.

Psikolojik açıdan ve ilke olarak 'düşmanınızı sevin' öğretisi kendinde çelişkili değildir. Sadece bize çok benzeyen, zalimlerimize karşı acımayla karışık bir hoşgörünün söz konusu olduğu bir tür yüce gönüllülüğün en uç sınırıdır. Buna rağmen, öğretiye tamı tamına uymak bir bütün olarak içgüdüsel hareket kaynaklarımızın ve mevcut dünyadaki düzenlemelerin ihlalini de içerir ki bu durumda bir eşiğin aşılarak başka bir varoluş krallığına geçiş söz konusu olur. Dinsel duygu bize o başka krallığın hemen kapıda, erişim alanımız içinde olduğunu hissettirir.

İçgüdüsel nefretin engellenmesiyle sadece düşmanlara değil tiksinti veren, nahoş görünümlü herkese karşı da sevgi gösterilir. Azizler tarihinde insanları bu yönde teşvik eden ilginç karma güdülerle karşılaşırız. Burada çilecilik de vardır; ayrıca saf ve yalın merhametle birlikte alçakgönüllük ya da ayrıcalığı reddetme ve Tanrı'nın önünde herkesle eşit olma arzusunu görürüz. Aziz Assisili Francesco ile Ignatius Loyola üzerlerindeki giysileri pis dilencilerle değiş tokuş ettiklerinde kuşkusuz bu üç ilke de devreye girmişti. Yine din adamları yaşamlarını cüzamın ya da diğer garip ve sevimsiz hastalıkların tedavisinde adadığında da bu üç ilke iş başındaydı. Hasta bakımı dindarların çok fazla ilgi gösterdiği bir iştir, hatta kilise geleneklerden bağımsız olarak da böyledir. Ancak bu tür yardımseverlikleri incelediğimizde, aynı anda yükselen kendini feda etme çılgınlığıyla açıklanabilecek olan, hayalperestlik noktasında aşırı adanmışlıklar görürüz. Aziz Assisili Francesco cüzamlıları öper; Margaret Mary Alacoque, Aziz Francisco de Xavier, Aziz Juan de Dios ve diğerlerinin,

[1] Öldükten sonra dünyaya tavşan olarak gelen müstakbel Buda, bir dilenciye yemek olmak için ateşin içine atlayarak kendini pişirir, ancak derisindeki böcekler de kendisiyle birlikte yok olmasın diye bundan önce üç kez silkinir.

hastalarının yaralarını ve ülserlerini dilleriyle temizledikleri söylenir. Macaristanlı Elizabeth ve Madame de Chantal gibi azizelerin yaşamları, okunmasıyla bile mide kaldıran ama aynı zamanda bizleri hayran bırakıp ürperten bir tür hastanede irin çıkarma yaşamıyla geçmiştir.

İman durumunun yarattığı insani sevgi işte böyle bir şeydir. Şimdi de bu durumun beraberinde getirdiği sükûnet, feragat, dayanıklılık ve sabra bakalım.

Görünüşe göre inancın genel sonucu "bir iç sükûnet cenneti"dir; bunu anlamak için ille de dindar olmak gerekmez. Az önce Tanrı'nın varlığı duygusunu ele alırken, o anda ortaya çıkabilecek, açıklanamayan güvenlik duygusundan söz etmiştim. Gerçekten de kişi, anlık güçlükler ne olursa olsun, bir bütün olarak yaşamının mutlak biçimde güvenebileceği bir gücün koruması altında olduğunun bilincindeyse, sinirlerinin yatışmaması, öfkesinin dinmemesi, kaygılarının geçmemesi mümkün müdür? Sofuluk derecesinde dindar kişilerde bu güce teslimiyet tutku düzeyindedir. Sadece "Tanrı'nın dediği olur," demeyip bunu aynı zamanda *hisseden* kişi her türlü zayıflıktan korunur. Nitekim bütün şehit misyonerler ve dinsel reformcular tarihi de, normalde insanı sinirlendiren ya da rahatsız eden koşullarda dahi teslimiyetin getirdiği sakin zihin halini kanıtlamaktadır.

Kuşkusuz, sakin zihin halinin niteliği, kişinin ciddi veya neşeli bir yaradılışa sahip olmasına göre değişir. Bu hal ciddi yaradılışta daha çok teslimiyet ve boyun eğme şeklini alırken; neşeli yapıda mutlu bir onay söz konusudur. Ciddi yaradılışa örnek olarak, Paris'te saygın bir felsefe hocası olan ve kısa bir süre önce hayatını kaybeden Profesör Lagneau'nün bir mektubundan alıntı yapacağım;

> "Başarı dileklerinde bulunduğunuz yaşamım ne olabiliyorsa o olacak. Ondan bir şey istemiyorum, ondan bir şey beklemiyorum. Uzun yıllardır varım, düşünüyorum, hareket ediyorum ve ne kadar hak ediyorsam o kadar

değerim var, sadece tek gücüm ve tek kaynağım olan umutsuzluğum sayesinde. Artık sonuna yaklaştığım şu çabalarımda bile kurtuluş arzusu olmadan da yapabilme gücüm olsun. Tanrı'dan size, son an gelip çatmadan arzularınızı yerine getirme gücü vermesinden başka bir şey istemiyorum."[1]

Burada patetik ve kaderci bir hava vardır, fakat böyle bir tonun dışardan gelecek sarsıcı akınlara karşı koruma gücü sağladığı da açıktır. Pascal; şu, doğuştan gelen kötümser mizaçlı diğer Fransız kendini teslim ettiren boyun eğiş halini yeterince açık izah ediyor;

Dualarında "Beni, kendini sevmenin verdiği özel ıstıraptan kurtar ey Rab" diye yazar, "kendininki gibi bir keder ver bana. Istıraplarım öfkeni dindirsin. Bunları benim hidayetim ve kurtuluşum için vesile kıl. Senden ne sağlık ne hastalık, ne yaşam ne ölüm istiyorum; kendi ihtişamın, benim kurtuluşum, Kilise'nin ve senin lütfunla içlerinden biri olacağım azizlerinin iyiliği için sağlığımı da hastalığımı da, hayatımı da ölümümü de alabilirsin. Benim için neyin iyi olduğunu sadece sen bilirsin; en yüce efendi sensin; bana ne istiyorsan onu yap. Bana ver ya da benden al, sadece benim irademi kendininkine tabi kıl. Tek şeyi biliyorum ki Rab, senin peşinden gitmek iyidir ve seni öfkelendirmek kötüdür. Bunun dışında neyin iyi, neyin kötü olduğunu bilmiyorum. Hastalık mı sağlık mı, zenginlik mi yoksulluk mu, yoksa hiçbiri mi, benim için en iyisinin hangisi olduğunu bilmiyorum. Bunu bilebilmek hem insanın hem de meleklerin gücünü aşıyor, bu, sadece, hayranlık duyduğum ama dibine inemediğim kaderinin sırlarında gizli."[2]

Daha iyimser mizaçlara baktığımızda boyun eğme daha

---

[1] Bulletin de l'Union pour l'Action Morale, Eylül, 1894.

[2] B. Pascal, *Prieres pour les, Maladies*, §§ xiii, xiv. (özet.)

az edilgin bir hal almaktadır. Tarihte bununla ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu durumda aklıma ilk gelen örneği anlatacağım. Fiziksel olarak narin biri olan Madam Guyon'un neşeli bir yaradılışı vardı. Yaşadığı bir sürü kötü olaya rağmen mutlu kalabilmişti. Sapkınlık suçlamasıyla hapse atılınca;

> "Bazı arkadaşlarım" diye yazar, "bunu duyunca ağlamaya başladı, ben öyle bir kabullenme ve teslimiyet halindeydim ki gözlerimden tek bir yaş gelmedi.... Kendimden o kadar uzaklaşmıştım ki, tıpkı şu anda olduğu gibi, kendimle ilgili hiçbir şey bana acı da mutluluk da vermiyordu. Tanrı benim için ne istiyorsa ben de kendim için sadece onu istiyor veya arzuluyordum." Başka bir yerde de şöyle yazar: "Nehri geçerken az kalsın hepimiz boğuluyorduk. Araba bataklığa saplanmıştı. Yanımızdakiler telaşla kendilerini arabadan aşağı attı. Ama ben kendimi Tanrı'ya öylesine bırakmıştım ki belirgin bir tehlike duygusu hissetmiyordum. Aklımdan boğulabileceğim düşüncesi geçmedi değil, ancak bu, içimde başka hiçbir duygu ya da tepki yaratmadı, nasıl olsa Tanrı'nın dediği olur, diye düşündüğüm için son derece rahattım." Tekneyle Nice'ten Cenova'ya giderken on bir gün boyunca fırtınayla boğuşmak zorunda kalır. "Azgın dalgalar tekneyi döverken," diye yazıyor "Belli bir hoşnutluk duygusu hissetmekten kendimi alamadım. Her şeyi doğru yapan Tanrı'nın emrindeki asi dalgaların belki de bana sudan bir mezar olabileceği düşüncesi hoşuma gitti. Bunu o kadar ileri götürmüşüm ki bedenime çarpan kabarık dalgalarla boğuşmaktan keyif bile duyuyordum. Bu gözü pekliğim yanımdakilerin de dikkatini çekmişti."[1]

Dinsel coşkunun ürettiği tehlikeyi küçümseme daha da

---

[1] Thomas C. Upham, *Life and Religious Opinions and Experiences of Madame de la Mothe Guyon*, New York: 1877, ii. 48, i. 141, 413, (özet.)

umursamaz bir hale yol açabilir. Bunun bir örneğini Frank Bullen'in "With Christ at Sea" (İsa'yla Denizde) adlı ilgi çekici otobiyografisinde görmekteyiz. Hidayete erdikten birkaç gün sonra gemide yaşadıklarını anlatırken şöyle yazıyor;

> "Sert bir rüzgar vardı, kötü havadan çıkabilmek için kuzeye doğru pupa yelken yol alıyorduk. Dört zilden kısa bir süre sonra kontra floku mayna ettik ve yelkeni sarmak için bumbaya sıçrayarak ata biner gibi oturdum. Yelken parmaklarımın arasından kayınca geri düştüm ve baş omuzlukların altında parıldayan köpüklerin üstünde tepetaklak asılı kaldım. Ama ebedi yaşama olan inancım sayesinde sadece büyük bir sevinç duygusu hissettim. Ölüm benden sadece kıl payı uzaktaydı, bu gerçeğin tamamen farkında olmakla birlikte keyiften başka hiçbir şey hissetmedim. Orada beş saniyeden daha fazla asılı kalamayacağımın farkındaydım, ama o süre içinde bütün bir yaşamımı kaplayacak kadar büyük bir mutluluk hissetmiştim. Fakat bedenim kendini savundu ve umutsuz bir çabayla bumbaya tutunmayı başardım. Yelkeni nasıl sardığımı bilmiyorum, ama avazım çıktığı kadar bağırarak Tanrı'ya şükrederken sesim karanlık suların üzerinde çınlıyordu."[1]

Şehitlik tarihi de kuşkusuz dinsel sükûnetin zafer işaretleriyle doludur. Protestan olduğu için XIV. Louis döneminde zulüm gören bir kurbandan örnek verelim;

> Blanche Gamond, "Bütün kapıları kapattılar" diye yazar, "ve her birinin elinde el kalınlığında, bir metre uzunlukta söğüt sopası bulunan altı kadın gördüm. Bana 'Soyun' dedi, soyundum. 'Vardiyan bitti; onu çıkarman gerek," dedi. O kadar sabırsızdılar ki, kendileri çıkardılar ve belimden yukarısı çıplak kaldı. Bir ip getirip

[1] *a.g.e.*, Londra: 1901, s. 130.

beni mutfaktaki kirişe bağladılar. İpi bütün güçleriyle iyice gerdikten sonra, 'Acıtıyor mu?' diye sordular ve ardından bütün öfkelerini kusarak vurmaya ve 'Şimdi Tanrı'na dua et bakalım' diye bağırmaya başladılar. Kasnakçı kadındı bu şekilde konuşan. Fakat o anda bütün hayatım boyunca görmediğim bir teselli buldum, çünkü İsa adına kamçılanma, ayrıca onun merhamet ve tesellisine layık olma onuruna erişmiştim. Niçin içimde hissettiğim anlaşılmaz etkileri, teselli ve huzuru yazamıyorum? Bunları anlayabilmek için aynı sınamadan geçmiş olmak gerek, o kadar muhteşemlerdi ki mutluluktan mest olmuştum. Kadınlar boş yere, 'Sopayı iki katına çıkarmalıyız; hissetmiyor, çünkü ne konuşuyor ne ağlıyor' diye bağırıyorlardı. Nasıl ağlasaydım ki? İçimdeki mutlulukla kendimden geçmiştim."[1]

Ayıklık, öz sorumluluk[2] ve kaygıdan sükûnet, kabul ve huzura geçiş sık sık çözümlediğimiz içsel denge değişikliklerinin, kişisel yaşam gücü merkezi değişimlerinin en müthişidir. Bu değişimin en hayret verici yanı ise genellikle bir şey yaparak değil, sadece rahatlama ve yükü atma suretiyle meydana gelmesidir. Öz sorumluluktan kaçış, dinsel tutumu ahlaki tutumdan farklı kılan en temel eylem gibi görünüyor. Bu tutum, teolojilerden önce gelir ve felsefelerden bağımsızdır. Zihin-sağaltımı, teozofi, stoacılık, sıradan nörolojik temizlik de tıpkı Hıristiyanlık gibi bu tutumu ısrarla vurgular. Bu tutum ayrıca her türlü spekülatif inançla samimi bir ilişkiye girebilir.[3] Buna sahip olan

---

[1] T. Claparade ve E. Goty, *Deux Heroines de la Foi*, Paris: 1880, s. 112.

[2] Burada öz-sorumluluk, günümüz kullanımlarındaki gibi kendini sorumlu hissetme, kendi üstüne alma gibi anlamlardan farklı olarak bir şeyi kendi elinde, kendi gücünde görme, yani yapabilirlik bilinci anlamındadır. (e. n.)

[3] Bu tutuma dair üç farklı ifadeyi karşılaştırınız: A. P. Call, *As a Matter of Course*, Boston: 1894; ayrıca Willard Trect Repository tarafından basılan şu kitapta çok fazla örnek bulunur; H. W. Smith, *The Christian's Secret of a Happy Life*.

Hıristiyanlar güçlü bir "hatırlama" duygusuyla yaşarlar, kesinlikle gelecek ve bugünün sonuçları için kaygı duymazlar. Cenovalı Aziz Catharine'in "şeyleri ancak kendisine sırayla, *anlık olarak* sunulduğu halleriyle dikkate aldığı" söylenmektedir. Onun kutsal ruhuna göre, "ilahi an, şu andır... ve şimdiki an kendinde, kendi ilişkileriyle değerlendirildiği ve onun içindeki görev yerine getirildiği zaman, hiç var olmamış gibi geçip gitmesine ve yerini kendinden sonra gelen anın olgu ve görevlerine bırakmasına izin verilir."[1] Hinduizm, zihin-sağaltımı ve teozofi, hepsi de bilincin 'şu an' üstünde yoğunlaşmasına büyük önem verirler.

Dikkat çekmek istediğim öteki dinsel semptom "yaşamın saflığı" adını verdiğim şeydir. Aziz, iç uyumsuzluğa ya da çatışmaya karşı aşırı duyarlıdır, karışma ve kargaşayı giderek daha az kaldırabilir hale gelir. Zihnin bütün konuları ve uğraşları artık ana dayanağı olan özel ruhsal coşkuya göre düzenlenmelidir. Ruhsal olmayan şeyler ruhun saf suyunu kirletir ve tiksinti vericidir. Bu ahlaki duyarlılık coşkusuyla karışık olarak bir de çok sevilen tanrısallık uğruna kendini kurban etmenin heyecanı vardır. Bazen ruhsal coşku öyle bir noktaya varır ki saflık bir anda gelir, nitekim bunun örneklerini görmüştük. Genelde bu yavaş yavaş gerçekleşen bir açılmadır. Billy Bray'in tütünü bırakma öyküsü buna iyi bir örnektir.

> "Tütün kullandığım gibi aynı zamanda da alkoliktim. Kendimi ne kadar seviyorsam tütünü de o kadar severdim. Madene pipom olmadan inmektense kumanyam olmadan inmeyi yeğlerdim. Eski günlerde Rab hizmetkârlarının, yani peygamberlerin ağzından konuşurdu; şimdi bizimle Oğlunun ruhu aracılığıyla konuşuyor. Dini sadece hissetmiyor, aynı zamanda içimde benimle konuşan küçük, dingin sesi de duyabiliyordum. Pipoyu

[1] T. C. Upham, *Life of Madame Catharine Adorna*, 3. Baskı, New York: 1864, s. 158, 172-174.

elime aldığımda içeriden bir ses, 'O, nefsani bir puttur; Tanrı'ya temiz dudaklarla dua et,' diyordu. Dolayısıyla tütün içmenin doğru olmadığını hissettim. Tanrı beni ikna etmek için ayrıca bir kadın gönderdi. Bir gün bir evdeyken pipomu çıkarıp ateşle yakarken Mary Hawke - kadının adı buydu- 'Duman çekmenin yanlış olduğunu düşünmüyor musun?' dedi. Ben de içimdeki bir şeyin zaten, bunun nefsani bir put olduğunu söylediğini anlattım. O da bu konuşanın Rab olduğunu söyledi. O zaman ben de, 'Artık bırakmalıyım, çünkü Rab içeriden, kadın dışarıdan bunu söylüyor, öyleyse tütün bitmeli, ne kadar seversem seveyim,' dedim. O anda ve orada cebimdeki tütünü çıkarıp ateşe attım ve pipoyu da ayağımın altına aldım; 'her şey aslına döner.' O günden sonra bir daha hiç içmedim. Alışkanlıklardan vazgeçmenin kolay olmadığını gördüm, ancak Rabbe yardım için yakardım, o da bana güç verdi, çünkü 'Dara düştüğünde beni an, seni kurtarırım,' demişti. Sigarayı bıraktığımın ertesi günü öyle kötü bir diş ağrım vardı ki ne yapacağımı bilemiyordum. Bunun pipoyu bırakmak yüzünden olduğunu düşünüyordum, ama yine de ağzımdaki bütün dişleri bile kaybetsem bir daha asla içmeyeceğimi söyledim. 'Rab, bana *boyunduruğumun taşınması kolay, yükümün hafif olduğunu*[1] söyledin' dedim ve bunu dediğim anda ağrı kesildi. Bazen pipo fena halde burnumda tütüyor, ama Rab bana bu alışkanlığa karşı güç verdi ve beni kutsadı, o günden sonra hiç içmedim."

Bray'in biyografisini kaleme alan yazar, tütün içmeyi bıraktıktan sonra biraz çiğnemeyi düşündüğünü ancak bu kötü alışkanlıktan da kurtulduğunu belirtiyor. Bray, "Bir defasında" demişti, "Hicks Mill'de bir ayinde dua ederken Tanrı'nın bana, 'Bana temiz dudaklarla dua et,' dediğini duydum. O yüzden diz çöktüğüm yerden kalkınca ağzımdaki tütünü çıkarıp sıranın altına 'çarptım' [attım]. Ama tekrar diz çökünce ağzıma bir tütün daha attım. Sonra Rab bana yine 'Bana temiz dudaklarla dua

[1] Yeni Ahit, Matta 11:30'a gönderme. (e. n.)

et' dedi. Ben de yine tütünü ağzımdan çıkarıp sıranın altına çarptım ve 'Evet, Rab, yapacağım' dedim. O günden sonra tütün içmeyi bıraktığım gibi çiğnemeyi de bıraktım ve o gün bu gündür özgürüm."

Doğru ve saf bir yaşam dürtüsünün aldığı çileci biçimler genellikle dokunaklı bir görüntü sergilerler. Örneğin ilk Quakerlar kendi zamanlarının, kilise örgütlenmesine dayanan Hıristiyanlığın dünyeviliğine ve samimiyetsizliğine karşı büyük savaş vermişlerdi. Ancak onlara en pahalıya mal olan savaş muhtemelen, senli benli konuşmak, şapka çıkartmamak ya da saygı unvanlarını kullanmamak suretiyle toplumsal doğruluk ve samimiyet haklarını savunmak uğruna verdikleri savaş olmuştu. George Fox'un bu beylik geleneklerin bir yalan ve düzmece olduğunu söylediği ve bunun üzerine takipçilerinin de saygı ifadelerini gerçeğin kurban edilmesi görerek reddettikleri, davranış ve ruh hallerini de buna göre şekillendirdikleri belirtilmektedir. Fox *Journal*'inde şöyle yazıyor;

"Rab beni dünyaya yolladığında, üst veya alt, herkese karşı şapka çıkarmamı yasakladı. Bir de zengin yoksul, büyük küçük, herkese karşı 'sen' diye hitap etmem istendi. Ayrıca gittiğim yerlerde hiç kimseye 'Günaydın' veya 'İyi Akşamlar' demeyecek, hiç kimsenin önünde el pençe divan durmayacaktım. Bu bazı mezhep ve meslekleri kızdırdı. Ah! Rahipler, yöneticiler, profesörler ve her çeşit insan öfkelendi; özellikle de rahiplerle profesörler. Çünkü dilbilgisi ve çekim kurallarına, ayrıca İncil'e göre ikinci tekil şahıslara 'sen' demenin bir sakıncası olmadığı halde, bunu duymaya katlanamıyorlardı. Bunun yanında onlara şapka çıkarmadığım için de iyice deliye dönüyorlardı.... Ah! O ne kaş çatış, o ne öfke ve hiddet öyle! Ah! Sırf şapka çıkarmadık diye gelen o tekmeler, yumruklar, dayaklar ve hapse atmalar! Bazılarının şapkalarını zorla çıkarıp uzaklara attılar, bunlar şapkalarını bir daha bulamadı. Sırf bu yüzden karşılaştığımız kötü

dil ve kötü muamele anlatılacak gibi değil, kimi zaman sırf bu yüzden Hıristiyanlığın büyük profesörlerinin elinde hayatlarımızı kaybetmenin eşiğine geldik ki onlar da böylece gerçek inananlar olmadıklarını görmüş oldular. İnsanların gözünde küçük şeyler olmasına karşın, davranışlarımız yine de bütün o profesör ve rahiplerin kafalarını karıştırdı. Ama Tanrı'ya şükürler olsun, birçok insan başkalarına şapka çıkarmak gibi bir adetin boş bir şey olduğunu anladı ve Hakikat'in buna karşı tanıklığının ağırlığını hissetti."

Yaşlı bir Quaker olan ve bir dönem John Milton'ın sekreterliğini yapan Thomas Elwood'un otobiyografisinde, Fox'un içtenlik ilkelerini uygularken hem ülkesinde hem yurtdışında başından geçenleri zarif ve içten bir dille anlattığını görürüz. Buna dair anılar alıntı yapılamayacak kadar uzun, ancak Elwood kısa bir paragrafta başından geçenlerle ilgili neler hissettiğini anlatıyor. Bunu duruma özgü bir ruhsal duyarlılık örneği olarak aktarıyorum;

"Bu ilahi ışık sayesinde ahlaksızlık, çapkınlık, dinsizlik ve dünyanın kirlerine bulaşmak gibi kötülüklerim olmadığını gördüm. Çünkü Tanrı'nın büyük iyiliği ve iyi bir eğitim sayesinde bu büyük kötülüklerden korunmuştum. Ama üstümden atmam ve kurtulmam gereken başka birçok günahım daha vardı; bazıları *kötülük içinde yüzen dünyaya* (1. Yuhanna 5: 19) ait değildi, bunların kötülük olduğunu İsa'nın ışığı göstermişti bana ve bunlar içimde lanetlenmişti.

"Özellikle de o zevk aldığım, kendisini caka satma ve olduğundan fazla görünmeyle dışa vuran gurur ifadeleri. Bu tür kötülüklerden uzak durmam ve kurtulmam gerekiyordu; bu düşünce kurtulana kadar devam etti.

"Giysilerimdeki şerit, kurdele ve fazla düğme gibi hiçbir işe yaramayan ama hatalı bir biçimde süs olarak adlandırılan gereksiz ayrıntıları attım, yüzük takmayı bıraktım.

"Yine, aramızdaki ilişkinin unvanlara dayanmadığı kişilere dalkavukça unvanlarla seslenmeyi bıraktım. Bu alışkanlık haline getirdiğim bir kötülüktü, dolayısıyla bu kötülüğü de atmak ve ondan kurtulmak zorundaydım. O yüzden bir daha 'Efendim, Lordum, Madam (yahut Hanımım)' gibi sözcükler kullanmadım; ya da gerçekten bir hizmet ilişkisi içinde olmadığım -ki hiçbir zaman olmamıştım- birine, kendimden söz ederken 'Hizmetkârınız' demedim.

"Yine, şapka çıkartmak, selamlamak amacıyla diz çökmek veya bedeni eğmek gibi saygı davranışları sıkça başvurduğum davranışlardı. Tüm bunlar dünyanın en kof geleneklerinden biri ve gerçekten saygı duyulması gerekenin yerine ikame edilmiş yanlış birer saygı temsilleriydi; birbirlerine gerçek bir saygı duymayan kişilerin sahte bir saygı gösterisiyle birbirini aldatmak için başvurduğu; ama aslında insana değil, sadece Her Şeye Kadir Olan ve kendisine dua eden Hıristiyanların yardımına koşan Tanrı'ya gösterilmesi gereken saygının bir simgesi olan davranışlardı. Dolayısıyla artık bu bunlardan vazgeçmem gerekiyordu.

"Yine, karşıdaki tekil kişiye *sen* yerine *siz* şeklinde yozlaşmış ve hastalıklı bir ifadeyle hitap etmek; tek bir kişiye *sen* demek yerine birden fazla kişi için kullanılması gereken *siz* ifadesini kullanarak saf ve açık dile aykırı hareket etmek; çok eski zamanlardan beri Tanrı'nın insana, insanın Tanrı'ya ve insanların birbirine hitap ederken kullandığı *sen* yerine, yozlaşmış insanların yozlaşmış amaçlarla, yozlaşmış zamanlarda, insanların içindeki yozlaşmış duyguları pohpohlamak, dalkavukluk etmek ve yaltaklanmak için kullanmaya başladığı ve modern dili de yozlaştıran sahte ve saçma *siz* ifadesini kullanmak insanların ruh ve davranışlarının bozulmasına neden olmuştu. Başkaları gibi bende de fazlasıyla bulunan bu kötülükten de kurtulmam gerekiyordu.

"Bunlar ve gecenin zulmetinde ortaya çıkan daha birçok kötü alışkanlık, hakikatten ve gerçek dinden genel uzaklaşma hali neyden uzaklaşmam, vazgeçmem ve ne-

ye karşı çıkmam gerektiğini bana yavaş yavaş gösteren bilincimdeki bu saf ilahi ışığın parıltısı sayesinde geride kaldı."[1]

Bu ilk Quakerlar gerçekten püritendi. Sözle eylem arasındaki en küçük bir farklılık tepki göstermelerine yol açardı. John Woolmen günlüğünde şöyle diyor;

"Bu seyahatler sırasında kumaş boyanan bir yerde bulunmuştum. Bazen boya maddelerinin sokağa saçıldığı yerlerde yürümüştüm. Bu hal zihnimde insanların ruh temizliğiyle, kişisel temizliğiyle, ev ve eşya temizliğiyle ilgili bir özlem uyandırmıştı. Boya kısmen insan gözünü mutlu etmek ve pisliği gizlemek için icat edilmişti, bu zayıf durumda pisliğin içinde, pis kokuların arasında yürürken, pisliği gizlemek için yapılan kumaş boyama işlemi üzerinde daha uzun uzadıya durma arzusu duymuştum.

"Eşyalarımızın güzel kokması için yıkamak temiz bir işti, oysa onların içindeki pisliği saklamak gerçek temizliğin tersine bir işlemdi. Elbiselerimizdeki pisliği saklamak demek, olumsuz olan bir şeyi saklayan ruhu güçlendirmek demektir. Kutsal insanlar gerçek temizlik yapmışlardır, ama eşyaları boyamak suretiyle temiz olmayan şeyi saklamak içtenliğin güzel kokusuna aykırı bir şeydir. Bazı boyalar kumaşı kullanışsız yapar. Boya maddesinin değeri, boyamanın maliyeti ve kumaşa verilen zarar bir araya geldiğinde, kumaşı temiz ve güzel kokulu tutmak için yapılan harcamanın gerçek temizliğin maliyetini aştığı görülmektedir.

"Bunlar üstüne düşünmek, yani şapka ve eşyaların kumaşa zararlı maddeyle boyandığı ve yazın gereğinden fazla giysi giyildiği düşüncesi beni iyice rahatsız etti. Ben bunların saf bilgelikle ilgisi olmayan gelenekler olduğuna inanıyordum. Sevdiğim insanlar arasında yalnız

[1] *The History of THOMAS ELWOOD*, kendisi tarafından kaleme alınmıştır, Londra: 1885, ss. 32-34.

olduğumu düşünmek beni rahatsız ediyordu, o yüzden düşüncelerimin aksine, bazı şeyleri yaklaşık dokuz ay boyunca kullanmaya devam ettim. Sonra doğal renkte bir kürk şapka almayı düşündüm, ama farklı görüntümle dikkat çekme duygusu beni rahatsız etti. Bu yüzden 1762'deki genel bahar toplantımız sırasında doğru yönde yönlendirilme arzusuyla sürekli zihin alıştırması yapıyordum; ruhsal olarak Tanrı'nın önünde eğildikten sonra, benden istendiğini düşündüğüm şeye boyun eğme arzusu duydum; eve dönünce doğal renkte bir kürk şapka aldım.

"Toplantı sırasındaki bu aykırı görüntüm benim için bir deneme gibiydi. Özellikle de bu defa öyleydi, çünkü değişen modayı takip etmekten hoşlanan bazıları beyaz şapka giymişti. Bu şapkayı neden giydiğimi bilmeyen bazı dostlar benim bu görüntümden utanmışlardı. Konuşmalar sırasında susarak bir süre ihtiyatlı davrandım. Bazı dostlarsa böyle bir şapka giymemde bir yapmacıklık kokusu almışlardı. Benimle dostça konuşanlara birkaç sözcükle böyle giyinmemin benim irademle ilgili olmadığını anlattım."

Ahlaki uyum ve saflık arayışı bu noktaya varınca özne, dış dünyayı içinde yaşayamayacak kadar fazla sarsıntılarla dolu olarak görebilir. Böylece yaşamını tek tipleştirip ruhunu da yalnızca geri çekerek lekesiz tutabileceğini düşünebilir. Sanatçıyı eserindeki ahengi, ayrıksı duranı ya da uyumsuz olanı çıkartarak sağlamaya iten kural manevi yaşamda da geçerlidir. Stevenson, edebiyatta bir şeyleri çıkarmak başlı başına bir sanattır, der; "Nasıl çıkaracağımı bilseydim, başka bir bilgi istemezdim." Düzensizlik, gevşeklik ve gereksiz fazlalıkla dolu olduğunda, tıpkı bu nitelikleri taşıyan edebiyat yapıtına 'karakterli yapıt' diyemeyeceğimiz gibi, yaşamın da bir karakteri olduğu söylenemez. Bu yüzden manastırlar ve duygudaş dindar toplulukları kapılarını açarlar ve kutsal zihniyetli kişi; din dışı var oluşun uyumsuzluğu ve kabalığı tarafından taciz edilmeyi

işkence gibi gören bu kişi iç sükuneti ve temizliği, buraların yapılacak eylemlerin belirlenmesiyle olduğu kadar ve fazlalıkların çıkarılmasıyla da biçimlenmiş, değişmez düzenleri içinde bulur.

Saflık evhamının hayalci bir aşırılığa taşabileceğini kabul etmek gerekir. Bu bakımdan saflık, bir sonraki konumuzu oluşturan ve azizliğin ileri düzey bir alameti olan çileciliğe benzemektedir. 'Çileci' sıfatı farklı psikolojik düzeylerde ortaya çıkan davranışlar için kullanılmaktadır. Dolayısıyla işe bunları birbirinden ayırt etmekle başlayacağım.

1. Çilecilik sadece, kolayca bıkılan bedensel atılganlığın bir dışavurumu olabilir.
2. Yeme içmede ölçülü olmak, basit giysiler giymek, cinsel ilişkiden uzak durmak ve genel olarak bedenin isteklerinin yerine getirilmemesi, saflık sevgisinin birer neticesi olabilir.
3. Bunlar aynı zamanda sevginin neticeleri olabilir, yani kendisini kabul eden tanrısallığın muhatabı olmaktan mutluluk duyan özneye fedakârlıklar ışığında çekici gelebilirler.
4. Yine, çileci aşağılanma ve eziyetler, benlik hakkındaki, günahın cezasını çekmeyle ilgili teolojik inançlarla birleşen kötümser duygulardan kaynaklanabilir. Adanmış kişi şimdi kefaret ödemek suretiyle kendisine kurtuluşu satın aldığını ya da sonraki daha büyük acılardan kurtulacağını düşünebilir.
5. Psikopatik kişilerde aşağılanmalar, bir tehdit olarak ortaya çıkan ve giderilmesi gereken bir tür takıntı veya sabit fikir şeklinde irrasyonel bir hal alabilir, çünkü özne iç bilinç duygusunu ancak bu yolla tekrar düzeltebilir.
6. Son olarak, çileci uygulamalar kimi ender durumlarda bedensel duyarlılığın sapmasıyla da teşvik edilebilir ve bu tür durumlarda normalde acı veren bir uyaran fiilen zevk şeklini alabilir.

Sırayla bu başlıkların her biriyle ilgili birer örnek vereceğim; ancak bunları saf halde bulmak kolay değildir, çünkü ilk anda çileci olarak sınıflandırılan bir vakada bazı güdüler beraberce işlemektedir. Ayrıca, örneklere geçmeden önce, benzer biçimde bunların tümü için geçerli olabilecek bazı genel psikolojik yaklaşımları göstermek istiyorum.

Batı dünyası geçen yüzyılda tuhaf bir ahlaki dönüşümden geçti. Artık fiziksel acıyı sükûnetle karşılamaya davet edildiğimizi düşünmüyoruz. İnsanlardan artık acıya dayanmaları ya da daha fazla acı yüklenmeleri beklenmiyor, acı örneklerini dinlemek bizi hem ahlaki hem de bedensel olarak ürpertmektedir. Atalarımızın acıyı dünya düzeninin ayrılmaz bir parçası olarak görmeleri ve acıya günlük yaşamlarının doğal bir parçası olarak maruz kalmaları ve katlanmaları bizleri şaşırtmaktadır. İnsanların acıya karşı nasıl bu kadar duyarsızlaştıklarını merak ediyoruz. Bu tarihsel değişimin sonucu, çileci disiplin uygulamasının, bir erdem etkeni olarak saygı gördüğü Ana Kilise'de dahi, saygınlığını yitirmediyse bile yürürlükten kalkması olmuştur. Bugün kendini kırbaçlayan ya da 'aç bırakarak ıslah eden' bir mümin, örnek olmaktan çok korku ve şaşkınlık yaratır. Birçok Katolik yazar bu konuda zamanın değiştiğini artık kabul etmektedir, hatta bu konuda üzüntü duymanın gereksiz olduğunu, çünkü eski günlerdeki kahramanca bedensel disipline dönmenin aşırılık olduğunu dahi eklemektedirler.

Kolay olanı ve haz vereni aramak içgüdüsel bir davranıştır, bu, insanda da içgüdüsel bir davranış gibi görünmektedir. İnsanın kendisi için bilinçli olarak zor ve acı verici olanı yapmaya çalışması pekâlâ şaşırtıcı olduğu kadar tamamen anormal de görünebilir. Yine de ılımlı ölçülerde olduğu sürece bu da doğaldır, hatta çetin olanla mücadele etmek insan doğası için normal bir şeydir. Çatışkı olarak görülebilecek olan, bu eğilimin aşırı noktalara varmasıdır.

Bunun psikolojik nedenleri yüzeye yakın bir yerlerdedir. Soyutlamaları bir kenara bırakıp irademizi devreye soktu-

ğumuzda, bunun oldukça karmaşık bir işlev olduğunu görürüz. Bu tutum hem uyarımları hem de kısıtlamaları içermektedir; genelleştirilmiş alışkanlıkların sonucudur; kendisine öze yönelik eleştiriler eşlik eder; işleyişinin şekline göre geride iyi veya kötü bir tat bırakır. Bu tutumun neticesi, duyarlı bir deneyimin vereceği anlık zevkten tamamen ayrı olarak, deneyimden geçerken ya da deneyimi kazanırken kendi genel ahlaki tutumumuzun beraberinde ikincil bir tatmin ya da hoşnutsuzluk getirmesidir. Bazı kadın ve erkekler her daim gülücüklerle ve 'evet' sözcüğüyle beslenirler. Bazıları (hatta çoğu) içinse bu, çok ruhsuz ve gevşek bir ahlaki iklimdir. Edilgen mutluluk laçka ve yavandır, ayrıca çok geçmeden tiksindirici ve dayanılmaz hale gelir. Karakterli, sıkı örülmüş ve güçlü bir var oluş duygusu yaratmak için harç, bir miktar katılık ve kasvetli olumsuzluktan, bir miktar kabalık, tehlike, şiddet ve çabadan, bir miktar 'hayır! hayır!'dan karılmalıdır. Bu bağlamda bireysel farklılıklar çok büyüktür, ancak evetlerle hayırların karışımı nasıl olursa olsun, kişi *kendisi* için doğru karışım oranını bulduğunda kesinlikle bilinçlidir. Benim doğru yerim burasıdır; benim için *en uygun hal*, yasa ve süreceğim yaşam budur, diye düşünür. İhtiyaç duyduğum denge, güvenlik, sakinlik ve boş zaman ölçüsünü burada buldum işte; ya da onlar olmadan ruhumun yaşamsal gücünün tükeneceği meydan okumanın, tutkunun, mücadele ve güçlüğün doğru miktarını burada buldum.

Kısaca, her makine ya da organizma gibi her ruhun da en iyi verimi için özel koşulları vardır. Bir makine belli bir buhar basıncında, belli bir akımda çok iyi çalışır; bir organizma belli bir diyete uyduğunda, belli bir ağırlıkta veya belli idmanlarla sağlıklı çalışır. Bir doktorun hastasına, tansiyonunuz 14'teyken çok daha iyi görünüyorsunuz, dediğini duymuştum. Aynı şey ruhlarımız için de geçerlidir; kimi sakin havada mutludur; kimiyse canlı ve iyi hissetmek için gerginlik, güçlü irade duygusuna ihtiyaç duyar. Bu ikinci tip ruhlar için, günden güne kazanılan şeyle-

rin bedeli fedakârlık ve kısıtlamayla ödenmelidir, yoksa fazla ucuz olurlar ve bir tatları olmaz.

Bu ikinci tip karakterler dindar olduklarında çaba gösterme ve olumsuzluk ihtiyacını bizzat kendi doğal benliklerine karşı döndürme eğilimi gösterirler; sonuçta ortaya çileci bir yaşam çıkar.

Profesör Tyndall bir dersinde bize, Thomas Carlyle'ın, dondurucu Berlin kışlarında her sabah küvete girdiğini anlatmış, üstelik bunun çileciliğin en hafif şekli olduğunu söylemişti. Birçoğumuz Thomas Carlyle olmasak da ruh sağlığımız için güne ılık bir duşla başlamayı yararlı görürüz. Bunu biraz daha ileri taşıyınca, benimle yazışan bir agnostiğin de anlattığı gibi şu tür sözler duyarız;

> "Çoğu zaman sıcak yatağımda yatarken, sıcaklığa bu kadar bağımlı olduğum için kendimden utanırdım. Ne zaman bu düşünce aklıma gelse, saatin kaç olduğuna bakmayıp yataktan çıkar ve insan olduğumu kanıtlamak istercesine, bir dakika boyunca soğukta dururdum."

Bu tür örnekler 1. madde kapsamına girmektedir. Sonraki örnekte muhtemelen 2. ve 3. maddelerin karışımını göreceğiz; burada çilecilik daha sistematik ve belirgin bir nitelik almaktadır. Yazar, ahlaki yaşam gücü duygusu kolayca tatmin olmayan bir Protestan'dır. Bu örneği Starbuck'ın el yazması koleksiyonundan aldım;

> "Oruç tutup bedenime acı çektirdim. Gizlice çuval bezinden gömlek yaptım, derime gelecek şekilde üstüne perçin çivileri taktım ve ayakkabılarıma çakıl taşları koydum. Geceleri üstüme hiçbir şey örtmeden, döşemede sırt üstü yatıyordum."

Roma Kilisesi bu tür şeyleri bir düzene sokup sisteme bağlamış ve buna 'erdem' şeklinde bir piyasa değeri vermişti. Ancak kendiliğinden bir karakter ihtiyacı olarak

yükselen zorluk ekiminin hasadına her yerde ve her inançta rastlamaktayız. Üniteryen bir vaiz olarak atandığında Channing hakkında şu satırları okuyoruz;

> "Artık her zamankinden daha basitti ve her türlü rahatına düşkün tavırdan uzaklaşmıştı. Çalışma odası olarak çok daha aydınlık, havadar ve her bakımdan daha uygun bir oda seçebileceği halde en küçük odayı almıştı; uyuma yeri olarak da tavan arasını seçmiş ve burayı genç bir biraderle paylaşmıştı. Bir münzevinin hücresini andıran tavan arasındaki eşyaları, portatif bir karyolanın üstüne konmuş sert bir şilteyle basit bir masa, sandalyeler ve zemindeki hasırdan ibaretti. Şömine yoktu, oysa o, soğuğa karşı çok hassastı, ama asla şikayet etmedi veya bu olumsuzluğun farkındaymış gibi davranmadı. Odasındaki birader, 'çok soğuk bir gecenin ardından, sabahleyin neşeyle şöyle dediğini hatırlıyorum' demişti: 'Yatağım ülkem olsaydı diyelim, Bonaparte'a benzerdim; işgal ettiğim yer dışındaki hiçbir yerde hakimiyetim yok; kımıldadığım anda yerimi buz alıyor.' Bulunduğu daireyi ancak hastalanınca değiştirmiş ve birkaç konforu kabul etmişti. Giydikleri de en adi cinstendi, giysileri kılıksız denecek kadar eskiydi, ama buna rağmen görünüşüne kadınsı bir tertiplilik hakimdi."[1]

Channing'in çileciliği açıkça atılganlıkla saflık sevgisinin bir karışımıydı. İnsanlık coşkusunun bir yan ürünü olan ve daha sonra yoksulluk kültü başlığı altında ele alacağım demokrasinin de bunda kuşkusuz bir payı vardı. Channing vakasında kesinlikle kötümser bir unsur yoktu. Bir sonraki vakada, 4. maddeye girecek kadar şiddetli bir kötümserlik görmekteyiz. John Cennick, Metodizm'in rahip sınıfından olmayan ilk vaiziydi. 1735'te Cheapside'ta yürürken günahkar olduğu bilincine varmıştı;

---

[1] *Memoirs of W. E. Channing*, Boston: 1840, i. 196.

"Ve derhal şarkı söylemeyi, kağıt oynamayı ve tiyatroya gitmeyi kesti. Bazen içinden bir Katolik manastırına gitmek ve hayatını münzevi olarak sürdürmek geçerdi. Bazen de bir mağarada yaşamak, yere düşen yaprakların üstünde uyumak ve orman meyveleriyle beslenmek isterdi. Sık sık uzun oruçlar tutar, günde dokuz kez dua ederdi.... Kuru ekmeğin kendisi gibi büyük bir günahkâr için büyük bir zevk düşkünlüğü olduğunu düşünerek patates, meşe palamudu, yengeç ve otla beslenmeye başladı. Çoğu zaman kök ve bitki yiyerek yaşamayı arzuladı. En sonunda 1737'de Tanrı'yla huzur buldu ve sevinçle yoluna gitti."[1]

Bu zavallı insanda hastalıklı bir melankoli ve korku görmekteyiz, yapılan fedakârlıklar ise günahı uzaklaştırıp güvenlik satın almaya yöneliktir. Hıristiyan teolojisinin ten ve genel olarak doğal insan konusundaki umutsuzluğu, sistematikleşmiş bu korku insanın kendini cezalandırma arzusunu şiddetle teşvik etmiştir. Bununla birlikte, bu teşvikin cesaretlendirici bir amaçla çıkarcı bir şekilde kullanılmış olmasına rağmen, onu çıkarcı bir teşvik olarak nitelemek haksızlık olur. Kefaret ödeme dürtüsü en baştaki niyet açısından, böyle bir suçlamayı hak etmeyecek kadar fazla doğrudan ve kendiliğinden bir öz-umutsuzluk, bir kaygı ifadesidir. Sevgi kaynaklı fedakarlık duygusu ve adanmışlığımızı göstermek adına elimizdeki her şeyi harcama hallerinde, oldukça iyimser yapılı dinsel duygunun neticesi sert bir çileci disiplin olabilir.

Ars papazı J. Vianne, örnek gösterilecek bir kutsallığı olan bir Fransız taşra rahibiydi. Yaşamını okuduğumuzda kurban olmayı şu türden bir içsel ihtiyaç olarak gördüğüne tanık oluyoruz;

"Şöyle diyor Vianne; 'Bu yolda bedeli olan tek adım ilk adımdır. Çileci aşağılanmada bir kez öğrendikten sonra

[1] L. Tyerman, *The Life and Times of the Rev. John Wesley*, i. 274.

onsuz yapamayacağımız bir deva ve bir tat vardır. İnsanın kendini Tanrı'ya adamasının tek yolu vardır; kendini tamamen vermek ve kendine hiçbir şey bırakmamak. İnsanın kendisine saklayacağı tek küçük şey sadece zahmete katlanmak ve kendine acı çektirmektir.' Vianne buradan yola çıkarak kendine çiçek koklamayı, susuzluktan yanarken su içmeyi, bir sineği kovmayı, itici bir şeyden iğrenmeyi, rahatının bozulmasından yakınmayı, diz çöktüğünde dirseklerine dayanmayı kesinlikle yasaklamıştı. Ars Papazı soğuktan kolay etkilenirdi, ama soğuktan korunmak için asla üstüne bir şey almazdı. Sert bir kış mevsiminde kendine bağlı misyonerlerinden biri günah çıkarma hücresinin tabanına sahte bir döşeme yerleştirip altına da içi sıcak su dolu metal bir kap koymuştu. Hile işe yaramış ve Aziz kandırılmıştı; duygulanmış ve 'Tanrı çok iyi,' demişti, 'Bu yıl o kadar soğuk olmasına rağmen ayaklarım hep sıcak kaldı.'"[1]

Bu örnekte saf Tanrı sevgisi adına kendiliğinden fedakârlıkta bulunma dürtüsü muhtemelen tamamen bilinçli bir güdüydü. Dolayısıyla bunu 3. madde çerçevesinde sınıflandırabiliriz. Bazı yazarlar fedakârlık dürtüsünün temel dinsel olgu olduğunu düşünmektedir. Bu kesinlikle önemli ve evrensel bir olgudur ve tüm öteki inanç meselelerinden daha derinlerde yatmaktadır. Burada, bireyle yaratıcısı arasında o dönemlerde doğru gibi görünen ilişkinin yalın bir ifadesini, kendiliğinden gelişen bir örneğini buluyoruz. New Englandlı Püriten rahip Cotton Mather tuhaflık ölçüsünde ince düşünen biri olarak tanınıyordu; oysa eşi öldüğünde yaşadığı şeyle ilişkisi dokunaklı denecek kadar basitti. O anı şöyle anlatıyor;

"Rabbin buyurduğu teslimiyet derecesini gördüğümde, onun da yardımıyla kesin kararımı verdim; o an yalnızca Rabbi tazim edecektim. Dolayısıyla, güzel birlikte-

[1] A. Mounin, *Le Cure d'Ars, Vie de M. J. B. M. Vianney*, 1864, s. 545, (özet.)

liğimiz sona ermeden iki saat önce eşimin başucunda diz çöküp dünyada en çok sevdiğim insanın iki elini ellerimin arasına aldım. Elleri ellerimin arasında, onu ağırbaşlı ve içten bir tavırla Rabbe teslim ettim. Gerçek teslimiyetimin bir işareti olarak, bir daha hiç dokunmamak üzere, güzel ellerini nazikçe ellerimin arasından bıraktım. Bu, bugüne kadar yaptığım en zor ve belki de en cesurca hareketti. Eşim de ... haç çıkartıp teslimiyet hareketimi onayladığını söyledi. Daha önce beni sürekli çağırmasına karşın, ondan sonra bir daha hiç istemedi."[1]

Bir bütün olarak alındığında rahip Vianney'in çileciliği, kendini kanıtlamak isteyen, sürekli bir yüksek ruhsal coşku selinin sonucuydu. Roma Kilisesi, benzersiz tarzıyla çileciliğe yönelik bütün dürtüleri bir araya toplamış ve Hıristiyanca mükemmelliğe ulaşmak isteyen birinin bir dizi hazır el kitabından birine bakarak kendine uygun bir uygulama sistemi bulabileceği şekilde bir düzenleme yapmıştı.[2] Kuşkusuz, Kilise'deki egemen mükemmellik anlayışı olumsuzlamayla ilgili bir anlayış, yani günahtan uzak durma yaklaşımıydı. Günah şehvetten kaynaklanır; şehvetse en büyükleri gurur, her türlü nefsine düşkünlük, dünyevi heyecan ve sahip olma arzusu olan bedensel tutku ve eğilimlerimizden.

Bütün bu günah kaynaklarına karşı direnilmelidir, bunlara karşı koymanın en etkili yolu disiplin ve kanaatkârlıktır. Dolayısıyla bu kitaplarda çileci kendini aşağılamaya dair bölümler her zaman vardır. Ancak yöntem sistemleştiği zaman bu yaklaşımın ince ruhu kaybolmaktadır, eğer saf bir çileci ruh -zavallı bedenden intikam alan kendini horlama tutkusunu, sahip olunan her şeyi(aslında bunlara

---

[1] B. Wendell, *Cotton Mather*, New York: (tarihsiz), s. 198.

[2] İlk Cizvitlerden Rodriguez'in tüm dillere çevrilen el kitabı en iyi bilinenlerden biridir. Çok iyi toparlanmış yakın bir modern el kitabı da M. J. Ribet'nin kaleme aldığı şu kitaptır; *L'Ascetique Chretienne*, Paris: Poussielgue, yeni baskı, 1898.

karşı duyarlı olmayı) hayranlık duyduğu şeye feda ettiren adanmışlıktaki irrasyonel tanrısallığı- istiyorsak, o zaman otobiyografilere ya da diğer kişisel belgelere bakmamız gerekiyor. On altıncı yüzyılda yıldızı parlayan -daha doğrusu 'yaşayan', çünkü yıldızının parladığını gösteren fazla bir şey yok- İspanyol mistik Aziz Juan de la Cruz amacımıza uyan bir paragraf sunacaktır;

"Her şeyden önce, dikkatini vererek, içinde alışkanlık haline gelecek bir sevecenlik uyandır, böylece her şeyde İsa Mesih'i taklit edebilirsin. Duyu yetilerine hitap eden şey aynı zamanda Tanrı'nın izzet ve görkemine de tam olarak uymuyorsa onu reddet! Bütün yaşamı boyunca özü ve gıdası olarak adlandırdığı, Babası'nın iradesinden başka zevki veya arzusu olmayan İsa aşkına onu kendinden uzak tut! Örneğin, Tanrı'nın görkemine gönderme yapmayan şeyler *duymaktan* zevk alıyorsun, diyelim. Bu zevki reddet; bunu dinleme arzunu yok et! Aklına Tanrı'yı getirmeyen nesneler görmekten haz alıyorsun, diyelim. Bu hazzı reddet ve gözlerini başka tarafa çevir! Aynı şey konuşmalar ve başka her türlü şey için de geçerli. Bütün duyularında elinden geldiğince aynı şekilde hareket et, boyunduruklarından kurtulmaya çalış!

"En keskin çözüm dört büyük doğal tutkuyu, yani hazzı, ümidi, korkuyu ve kederi yok etmektir. Bunlarla hiçbir şekilde tatmin olmamalı ve bunları karanlıkta kendi başlarına bırakmalısın. Dolayısıyla ruhun her zaman şuna dönsün:

"En kolay olana değil, en zor olana;

"Tadı en iyi olana değil, en kötü olana;

"En çok zevk verene değil, en çok tiksindirene;

"Avuntu verene değil, perişanlığını hatırlatana;

"Dinlenmeye değil, çalışmaya;

"Daha fazlaya değil, daha aza;

"En yüksek ve en değerli olanı arzulamaya değil, en düşük ve en değersiz olanı arzulamaya;

"Herhangi bir şey arzulamaya değil, hiçbir şeyi arzulamamaya;

"Her şeyin en iyisini değil, en kötüsünü aramaya. Böylece İsa aşkı için tam bir yoksunluğa, kusursuz bir ruhsal yoksulluğa girer ve bu dünyadaki her şeyi mutlak olarak reddedersin.

"Bunları ruhunun bütün gücüyle sahiplen, böylece kısa zamanda büyük mutluluklar ve anlatılmaz teselliler bulacaksın.

"Kendini aşağıla ve başkalarının da seni aşağılamasını arzula;

"Kendi aleyhinde konuş ve başkalarının da öyle yapmasını iste;

"Kendini küçük gör, başkaları da aynısını yaptığında bunu iyi karşıla;

"'Her şeyin tadı' olanı tatmak için, hiçbir şey isteme;

"Her şeyi bilmek için, hiçbir şeyi bilmemeyi öğren;

"Her şeye sahip olmak için, hiçbir şeye sahip olma;

"Her şey olmak için, hiçbir şey olmamayı iste;

"Hiçbir şeyden tat alamayacağın aşamaya varmak için, tatsız deneyimlerden geç;

"Hiçbir şey bilmemeyi öğrenmek için, cahil olduğun yere git;

"Sahip olmadığın şeye ulaşmak için, hiçbir şeye sahip olmadığın yere git;

"Olmadığın şey olmak için, olmadığın şeyi yaşa."

Bu son dizeler, mistisizmin çok sevdiği, öz-çatışkı sarhoşluğuyla işletilmiştir. Sonraki dizeler tamamen mistiktir, çünkü Aziz Juan bunlarda Tanrı'dan daha metafiziksel bir kavram olan 'herşey' kavramına geçmektedir.

"Bir şeyde durduğun zaman, kendini Herşey'e açmayı da durdurursun. Herşey'e varabilmek için Herşey'den vazgeçmelisin. Herşey'e sahip olmayı dilersen, ona, Hiçbir şey arzulamadan sahip olmalısın.

"Ruh bu yağmalanışında sükûnet ve ferah bulur. Ken-

di hiçliğinin merkezine yerleşen ruh, alttan gelecek bir yaramazlığın saldırısına uğrayabilir; artık hiçbir şeyi arzulamadığı için, yukarıdan gelen onu bastıramaz; çünkü üzüntülerinin tek nedeni kendi arzularıdır."[1]

Şimdi de 4. ve 5. maddelere, hatta tüm maddelere ve psikopatik bir bireyin bedensel kanaatkarlıkta ne kadar irrasyonel aşırılıklara savrulabildiğine daha somut bir örnek olarak, Suso'nun kendine yaptığı işkencelerle ilgili samimi anlatımından alıntı yapacağım. Hatırlayacağınız üzere, Suso on dördüncü yüzyıl Alman mistiklerinden biriydi; üçüncü tekil şahısla kaleme alınan otobiyografisi klasik bir dinsel belgedir.

"Gençliğinde ateşli ve hayat doluydu. Ama bu mizaç kendini iyiden iyiye hissettirmeye başladığında buna çok içerledi, bedenine boyun eğdirmenin yollarını aramaya başladı. Uzun süre kıldan yapılma ceza içliği giydi ve demir zincir taktı, sonunda kan akmaya başlayınca bunları çıkarmak zorunda kaldı. Gizlice kendisine bir içlik yaptırdı; içlikte deri kayışlar vardı ve deri kayışların üstünde de yüz elli adet sivri uçlu, keskin çivi vardı, çivilerin yönü tamamen bedenine dönüktü. İçlik bedenine sıkıca yapışıyor ve bütün bedenini sarıyordu. Bedenine iyice oturması ve çivilerin bedenine batması için önden sıkılabiliyor ve göbeğine kadar uzanıyordu. Geceleri bununla uyuyordu. Yazın sıcak havalarda, yaptığı yolculuklardan yorgun ve hasta düştüğü ya da vaaz verdiği zamanlarda, içliğiyle uzandığında bir de zararlı böcekler tarafından ısırılınca, bazen feryat eder ve huysuzlanır, tıpkı iğnenin ucundaki bir solucan gibi acıyla kıvranırdı. Böceklerin verdiği eziyet yüzünden adeta bir karınca yuvasının üstünde yatıyormuş gibi hissederdi, çünkü uyumak istediğinde ya da uykuya dalacak olduğunda

[1] Saint Jean De La Croix, *Vie et Œuvres*, Paris: 1893, ii. 94, 99, (özet.)

böcekler adeta birbirine girerdi.[1] Bazen Her Şeye Kadir Olan Tanrı'ya bütün kalbiyle yakarırdı: 'Ah yazık! Merhametli Tanrım, nasıl bir ölüm bu! İnsan katiller ya da güçlü yırtıcı hayvanlar tarafından öldürülünce her şey biter, ama ben burada zalim böceklerin altında ölmeye yatıyorum ve yine de ölemiyorum.' Ama kış geceleri ona bu deneyimi bıraktıracak kadar uzun, yaz geceleri o kadar sıcak değildi. Bununla yetinmeyip aksine başka bir şey daha yapmıştı; ellerini sokmak üzere deriden iki halka yapıp bunları yanlardan boynuna bağlamıştı. O kadar sıkmıştı ki bu halkalar, hücresi yanacak olsa kendisini kurtarması mümkün değildi. Derilerin gerginliği yüzünden el ve kolları artık iyice titremeye başlayıncaya kadar devam etti bu işe. Sonra da başka bir şey yaptı; bir çift meşin eldiven. Bir pirinç ustasına eldivenlerin her yanına pirinç çiviler taktırdı ve uyku sırasında farkında olmadan kıldan içliğini çıkaramasın ya da zararlı böceklerin ısırmasını engelleyemesin diye geceleri bu eldivenleri giydi, çünkü öyle yaparsa çiviler bedenine batacaktı. Öyle de oldu. Ne zaman uykudayken ellerini kullanacak olsa sivri uçlu çiviler göğsünü çizip yırtıyor, bedeni irin topluyordu. Uzun haftalardan sonra yaralar iyileşince tekrar kendini yırtıyor ve yeni yaralar açıyordu.

"Bu işkenceyi aşağı yukarı on altı yıl sürdürdü. Bu sürenin sonunda kanı soğuyup ateşli mizacı yatışınca, hamsin yortusunda kendisine bir görü, gökten bir ulak geldi ve Tanrı'nın artık bu işkenceyi sona erdirmesini istediğini iletti. Bunun üzerine o da buna son verdi ve bütün o eşyaları bir akarsuya attı.

"Suso, bundan sonra çarmıha gerilen Efendisinin acı-

[1] "Böcekler", yani pireler ortaçağda azizliğin vazgeçilmez bir alamet-i farikasıydı. Assisili Francesco'nun "kendisine bakan kişilerin, sık sık üstündeki koyun derisini alıp temizlemek ve *böceklerden arındırmak* için ateşe tutmak istediklerini, ama azizin buna engel olduğunu, çünkü melek gibi biri olan rahibin *böceklere* düşman olmadığını, aksine onları üstünde tuttuğunu (*le portava adosso*) ve bu tanrısal incileri bedeninde tutmayı bir onur ve yücelik olarak gördüğünü" okumaktayız. P. Sabatier (ed.), *Speculum Perfectionis seu...*, Paris: 1898, s. 231, not.

larını taklit etmek için üzerinde otuz tane demir çivi ve tırnak bulunan bir haç yaptığını anlatıyor. Bu haçı gece gündüz çıplak sırtında taşımış. "Haçı sırtına ilk aldığında hassas vücudu çok sarsıldı ve bir taşla keskin çivileri hafifçe köreltti. Ancak çok geçmeden bu kadınca korkaklıktan dolayı pişman olarak bir eğeyle hepsini tekrar keskinleştirip haçı yeniden sırtladı. Sırtında kemiklerinin olduğu yerden kan geldi ve kızardı. Ne zaman otursa veya kalksa sanki üstünde bir kirpi derisi varmış gibi oluyordu. Durumu bilmeyen biri dokunacak veya itecek olsa derisi yırtılıyordu.

"Suso daha sonra bu haçı yüklenmek, çivileri derisine daha fazla bastırmak ve kendini kamçılamak suretiyle ettiği tövbelerden söz etmekte -ürkütücü bir öykü- ve şöyle devam etmektedir: "Hizmetkâr aynı günlerde bir kenara atılmış eski bir kapı buldu ve geceleri başka bir şey sermeden bunun üstünde yatmaya başladı, bir tek ayakkabılarını çıkartıyor ve üstüne kalın bir yelek örtüyordu. Başının altında sert bezelye sapları, sivri uçlu çivilerin bulunduğu haç sırtına batmış ve kolları iyice bağlı halde, belinin çevresinde at kılından içlik, üzerinde ağır bir yelekle şu sert bir kapıdan kendine son derece sefil bir yatak yapmıştı. Perişan bir halde, kımıldamaktan korkarak, bir kütük gibi ve Tanrı'ya iç çekişler göndererek yatıyordu.

"Kışın aşırı soğuktan dolayı epey ıstırap çekti. Ayaklarını uzatacak olsa zeminde açıkta kalıyor ve donuyorlardı; ayaklarını toplayacak olsa bacakları kanla dolarak yanıyordu ve bu da çok acı veriyordu. Ayakları yaralarla doluydu, bacakları şişmiş, dizleri kan ve kızarıklık içindeydi. Beli at kılından dolayı yara içindeydi, bedeni tükenmiş, ağzı susuzluktan kıvrılıyor ve elleri iyice zayıf düşmekten dolayı titriyordu. Gündüz ve gecelerini bu işkenceler içinde geçirdi. Kalbinde taşıdığı, İlahi ve Ebedi Bilgelik'e yönelik ve büyük ıstıraplarını taklit etmeye çalıştığı Efendimiz İsa Mesih'e duyduğu sevginin büyüklüğü sayesinde hepsine dayandı. Bir süre sonra kapıyla tövbe işlemine son verdi ve onun yerine kendine

çok küçük bir hücreyi mesken edindi, üstünde uzanamayacağı kadar dar ve kısa sırayı da yatak olarak kullandı. Aşağı yukarı sekiz yıl boyunca gecelerini, üstündeki diğer malzemelerle birlikte bu delikte veya kapının üstünde geçirdi. Manastırda kaldığı yirmi beş yıl boyunca, başka bir nedenle mecbur kalmadıkça, kışları asla sıcak bir odaya girmedi ya da ne olursa olsun ısınmak için manastır sobasını kullanmadı. Bütün bu yıllar boyunca asla suyla veya terletecek biçimde banyo yapmadı. Tüm bunları rahat düşkünü bedenini aşağılamak için yaptı. Uzun bir süre boyunca öyle yoksul bir yaşam sürdü ki bu süre içinde bir kuruşa dahi dokunmadı. Uzun bir zaman, elleri ve ayakları dışında bedeninin herhangi bir yerini kaşımayacak ya da oraya dokunmayacak kadar yüksek bir saflık kazanmaya çalıştı."[1]

Size zavallı Suso'nun kendine uyguladığı susuzluk işkencelerini anlatmayacağım. Kırk yaşından sonra Tanrı'nın kendisine bir dizi görü göstererek, işkenceleri artık bırakacak kadar içindeki doğal insanı söndürdüğünü bilmek mutluluk verici. Suso vakası epeyce patolojik bir vakadır, ancak o, bazı çilecilerin ulaştığı, işkenceyi sapkın bir zevke dönüştürebilecek bir duygu değişimine ulaşmış gibi görünmüyor. Örneğin, Kutsal Yürek tarikatının kurucusu hakkında şunu okuyoruz:

"Doymak bilmez bir acı ve ıstırap sevgisi vardı.... Tanrı adına ıstırap çektiği sürece Kıyamet'e kadar keyifle yaşayabileceğini söylüyordu, ama ıstırapsız bir gün bile yaşamaya katlanamazdı. Yine, dindirilemez iki ateşle dolu olduğunu söylerdi, bunlardan biri kutsal komünyona yönelik, öteki ise ıstırap, aşağılanma ve fena bulmaya yönelikti. Mektuplarında, 'Acıdan başka hiçbir

[1] *The Life of the Blessed HENRY SUSO*, yazarı kendisi, (çev.) T. F. Knox, Londra: 1865, ss. 56-80, (özet.)

şey' diyordu sürekli, 'hayatımı katlanılabilir kılamaz.'"[1]

Çileci dürtünün bazı insanlarda neden olduğu olgular hakkında bu kadar yeterli. Resmi görüşte kutsal kabul edilen kişilikte, mükemmelliğe giden yolda vazgeçilmez olarak görülen üç alt dal; kendini küçük düşürmeye ait üç başlık ayırt edilebilir. Bunlar keşişin uymak zorunda olduğu bekâret, itaat ve yoksulluktur. İtaat ve yoksulluk başlıkları üstüne birkaç sözüm olacak.

İlk olarak itaatten başlayalım. Yirminci yüzyılın seküler yaşamı, bu erdeme artık çok değer verilmemesiyle başlar. Bireyin kendi davranışını belirleme görevi ve bunun sonuçlarında yarar veya zarar görmesi çağdaş Protestan toplumsal ideallerinin en köklülerinden biri gibi görünmektedir. O kadar ki bu çağda, kendine ait bir iç yaşamı olan insanoğlunun nasıl olup da iradesini şu diğer sonlu yaratıkların iradesine teslim etmeyi düşünme noktasına geldiğini hayal gücüyle bile kavrayabilmek güçtür. Bu durumun bana da oldukça gizemli geldiğini itiraf etmeliyim. Yine de itaatin birçok insanda derin bir iç ihtiyacı karşıladığı açıktır, dolayısıyla bunu anlamak için elimizden geleni yapmamız gerekiyor.

En temel düzeyden bakıldığında, katı bir kurumsal örgütlenmede itaatin nasıl bir erdem olarak görülebildiğini kolayca anlamak mümkündür. Ayrıca deneyimler, her bireyin yaşamında başkalarından akıl almasının kendisini dinlemesinden daha iyi olduğu evreler olabileceğini göstermektedir. Karar verme güçlüğü yorgun sinirlerin en yaygın belirtilerinden biridir. Bizim sorunlarımızı daha geniş bir açıdan gören dostlar, sıklıkla bunları bizim gördüğümüzden daha akıllıca görürler, bu nedenle bir doktorun, ortağın ya da eşin sözünü dinlemek çoğunlukla mükemmel bir erdemdir. Ancak bu ihtiyatlı bölgeden ayrıldı-

[1] Bougaud, *Hist. de la bienheureuse Marguerite Marie*, Paris: 1894, ss. 265, 171. Aynı zamanda bkz; ss. 386, 387.

ğımızda, ele aldığımız kimi ruhsal heyecanların doğasında itaati idealize etmek için iyi nedenler bulunduğunu görürüz. İtaat, içsel yumuşama, kendini teslimiyet ve kendini daha yüksek güçlerin eline bırakmak şeklindeki genel dinsel olgulardan kaynaklanmaktadır. Bu tutumlar kendi içlerinde o kadar koruyucu görülür ki yararlılıklarının ötesinde, birer ideal olarak kutsanırlar; yanılabildiğini gördüğümüz bir kişiye itaat ettiğimizde, yine de tıpkı kendimizi sonsuz bilgeliğin kollarına teslim ettiğimizde olduğu gibi hissederiz. Buna bir de kendine dair umutsuzluğu ve kendini çarmıha germe tutkusunu eklediğimizde itaat, tedbirlilikle ilgili muhtemel yararlarından tamamen bağımsız olarak görülebilecek, çileci bir fedakârlığa dönüşür.

İtaat, Katolik yazarlar tarafından esas olarak bir fedakârlık, bir "çile" tarzı olarak kabul edilir. İtaat; "[...] hem din adamı hem de bizzat kurban olarak insanın Tanrı'ya sunduğu bir kurban edilmedir. Kurban, yoksulluk sayesinde, sahip olduğu zahiri şeyleri; bekâretle bedenini feda eder; itaat sayesinde de kurban edilme tamamlanır. O, elindeki her şeyi, en değerli iki varlığını, yani zekâsını ve iradesini Tanrı'ya verir. O zaman kurban edilme samimice tamamlanmış, tam bir yakılma gerçekleşmiş olur, çünkü artık kurban bütün parçalarıyla Tanrı'nın izzeti için yakılmıştır."[1] Dolayısıyla, Katolik disiplinde üstümüze, insan olması açısından değil, İsa'nın temsilcisi olarak itaat ederiz. Üstümüze itaat ederken, aslında ondaki Tanrı'yı kastederek itaat etmek kolaydır. Ancak ders kitabı teologları bunu tavsiye ederken bütün gerekçelerini sıraladığında, ortaya çıkan karışım kulaklarımıza oldukça tuhaf gelmektedir.

Bir Cizvit yazar şöyle diyor;

> "Keşiş yaşamının en büyük tesellilerinden biri itaat ettiğimiz takdirde hiçbir hata yapmamış olma güvencesi-

[1] Lejeune, *Introduction a la Vie Mystique*, 1899, s. 277. 'Yakarak kurban etme' benzetmesi en az Ignatius Loyola'ya kadar eskilere gider.

dir. Üst şu veya bunu yapmanızı emrederken bir hata yapabilir, ancak siz itaat ettiğiniz sürece kesinlikle hata yapmazsınız, çünkü Tanrı size sadece, size emredilen şeyi hakkıyla yapıp yapmadığınızı sorar, bu konuda temiz bir hesap verebilirseniz bağışlanırsınız. Yaptığınız şeylerin yerinde olup olmadığı ya da daha iyi bir şey yapılıp yapılamayacağı size değil üstlerinize sorulur. Yaptığınız şeyi itaat içinde yaptığınız anda Tanrı bunu sizin hesabınızdan düşer ve üstün hesabına yazar. Aziz Hieronymus itaatin yararlarını sayarken onun hakkında; 'Ah, ne yüce özgürlük! Ah, kişiyi neredeyse kusursuz yapan kutsal ve bereketli güvenlik!' diye haykırmıştı.

"İtaati Tanrı'nın önünde bir mazeret olarak niteleyen Aziz İoannis Klimakus da aynı görüşteydi. Aslında Tanrı şunu veya bunu niçin yaptığınızı sorduğu ve siz de, üstlerim öyle emir verdi, diye cevapladığınız sürece Tanrı başka mazeret sormaz. İyi bir sürücüsü olan iyi bir araçta hiçbir şeyden kaygı duymanız gerekmez, huzur içinde uyuyabilirsiniz, çünkü bütün sorumluluk sürücüdedir, 'yolcu adına o göz kulak olur'. İtaatin boyunduruğu altında yaşayan dindar bir kişi de tıpkı uykudaymış gibi, yani kendini tamamen aracının sürücüsü olan ve sürekli her şeye onun adına göz kulak olan üstlerinin kararına bıraktığında cennete gider. Fırtınalı bir denizi başka birinin omuzlarında ve kollarında geçebilmek önemsiz bir şey değildir, bir hakikattir; nitekim Tanrı'nın, itaatin boyunduruğunda yaşayanlara layık gördüğü lütuftur bu. İtaatkarın bütün yüklerini üstleri taşır.... Önemli bir din adamı, kendi seçimiyle en yüce hayırseverlik işleriyle uğraşmaktansa, yaşamını itaat ederek saman çöpü toplamakla geçirmeyi yeğleyeceğini, çünkü itaat ederek Tanrı'nın iradesinin peşinden gittiğinden emin olacağını, oysa kendi iradesiyle hareket ettiğinde hiçbir şeyden aynı ölçüde emin olamayacağını söylemişti."[1]

---

[1] Alfonso Rodriguez (de la Com. de Jesus), *Pratique de la Perfection Chretienne*, C. III, Deneme v, Bölüm x.

Ignatius Loyola'nın tarikatının ruhunu tam olarak anlayabilmek için, onun, itaati yolunun belkemiği olarak gördüğü mektupları okumak gerekir.[1] Mektuplar alıntı yapılamayacak kadar uzun, ancak Ignatius'un inancı kendisine eşlik edenlerin aktardığı bazı sözlerinde o kadar canlı bir şekilde dile getirilmiştir ki bunlar sık sık tekrarlandığı halde sizden bir kez daha tekrarlamak için izin isteyeceğim. Eski bir biyografi yazarı onun şöyle dediğini aktarıyor;

> "Bir mezhebe girerken ve girdikten sonra kendimi Tanrı'nın ellerine ve O'nun yetkesini devralıp O'nun yerini alan kişinin ellerine bırakmam gerekir. Üstümün beni kendi yargı gücümü bir kenara bırakmaya zorlayıp zihnimi ele geçirmesini arzulamam gerekir. Bir üst ile diğeri arasında hiçbir ayrım gözetmemem ... yerini doldurdukları Tanrı önünde ikisini de eşit görmem gerekir. Çünkü kişiler arasında ayrım gözetirsem itaatin ruhunu zayıflatmış olurum. Üstümün ellerinde yumuşak bir mum gibi; mektup yazmak veya almak, biriyle konuşmak veya konuşmamak ve bunlar gibi ne surette olursa olsun, istediğini yaptırabileceği bir nesne gibi olmalıyım. Benden isteneni eksiksiz olarak yerine getirmek için elimden geleni yapmalıyım. Kendimi aklı ve iradesi olmayan bir ceset olarak görmeliyim; direnç göstermeden istenen şekle sokulan bir madde gibi; ihtiyar bir adamın ihtiyaçlarına göre kullandığı ve canının istediği yere bırakabildiği bir asa gibi olmalıyım. Tarikatın ellerinin altında böyle olmalı, onun en uygun bulduğu şekilde ona hizmet etmeliyim.
>
> "Üstümden beni belli bir yere göndermesini ve mesela şu işi yapmayı talep etmemeliyim.... Hiçbir şeyi kendime ait görmemeli, kullandığım şeylerde soyulmasına izin veren ve asla direnç göstermeyen bir heykel gibi olmalıyım."[2]

---

[1] Bouix tarafından Fransızca'ya çevrilmiş derlemedeki (Paris: 1870) Mektup LI ve CXX.

[2] Bartoli-Michel, ii. 13.

Bir sonraki örnek, az önce alıntı yaptığım konuyla aynı bağlamda Rodriguez tarafından aktarılan açıklamadır. Rodriguez, Papa'nın yetkesinden söz ederken şöyle yazıyor;

> "Aziz Ignatius, cemaatin önderi, yani Kutsal Baba'nın, Roma yakınlarındaki Ostia limanında bulabildiği ilk tekneye binip, geminin direği, yelkenleri, kürekleri, dümeni veya seyir için, yol bulmak için gereken hiçbir şeyi olmadan kendisini denize salmasını istemesi halinde bunu sadece seve seve değil, hiçbir endişe veya isteksizlik de göstermeden, hatta büyük bir iç tatminle yapacağını söylemişti."[1]

Sözünü ettiğimiz erdemin hangi uç noktalara vardığını gösteren somut bir örnekle sıradaki diğer başlığa geçeceğim.

> "[Port Royal'den] Rahibe Marie Claire, M. de Langres'nin kutsallığından ve mükemmelliğinden çok etkilenmişti. Bu piskopos Port Royal'e geldikten kısa bir süre sonra bir gün onun Rahibe Angélique'e büyük bir sevgiyle bağlı olduğunu görünce, onunla bir daha konuşmamasının daha iyi olabileceğini söylemişti. Kayıtsız şartsız itaat eden Marie Claire bu düşüncesizce sözü Tanrı sözü kabul etmiş ve o günden sonra birkaç yıl boyunca o rahibeyle bir kez bile konuşmamıştı."[2]

Bir sonraki başlığımız her çağda ve her inançta azizliğin bir özelliği olarak görülen yoksulluk olacak. Sahip olma içgüdüsü insan doğasının temel bir özelliği olduğundan, çileci çatışkının bir örneği de budur. Buna rağmen, yüksek heyecanların düşük hırsları nasıl kolayca denetim altında tuttuğu hatırlanınca bu özellik çatışkılı değil, tam tamına

---

[1] Rodriguez, *a.g.e.*, C. III, Deneme v, Bölüm vi.

[2] Sainte-Beuve, *Histoire de Port Royal*, i. 346.

akılcı görünür. Cizvit Rodriguez'den yaptığım itaatle ilgili alıntıdan sonra, yoksulluk tartışmamıza somut bir yön vermek üzere şimdi de onun yoksullukla ilgili sözlerinden alıntı yapacağım. Rodriguez'in tarikatındaki keşişlere yazdığı talimatları ve bu talimatların tamamının "Ne mutlu ruhta yoksulluğa varanlara!" sözüne dayandığını hatırlayacaksınız. Şöyle diyor Rodriguez;

> "İçinizden herhangi biri ruhunda gerçekten yoksulluğa varıp varmadığını öğrenmek istiyorsa açlık, susuzluk, soğuk, yorgunluk ve her türlü ihtiyaçtan yoksunluğun sıradan sonuç ve etkilerini sevip sevmediğini düşünsün. Yamalarla dolu eski bir paçavra giymekten mutlu olup olmadığınıza bakın. Yemeğiniz eksik olduğunda, yemek dağıtılırken atlandığınızda, verilen şey tatsız tuzsuz olduğunda, hücreniz kötü durumdayken mutlu olup olmadığınıza bakın. Mutlu değilseniz, bu eksiklikleri sevmek yerine onlardan kaçınıyorsanız, o zaman ruh yoksulluğunda henüz mükemmelliğe erişmemişsiniz demektir."

Rodriguez sonra da yoksulluğu ayrıntılarıyla anlatmaya devam eder;

> "İlk esasımız, Aziz Ignatius'un ilkelerinde 'Kimse bir şeyi kendi özel malı gibi kullanmasın,' şeklinde işaret ettiği konudur. 'Dindar biri' der Aziz, 'kullandığı şeyler konusunda, kumaşla örtülebilecek ancak yeniden çıplak bırakıldığında ne üzüntü ne de direnç gösterebilecek bir heykel gibi olmalıdır. Giysilerinize, kitaplarınıza, hücrenize ve kullandığınız her şeye karşı bu şekilde hissetmelisiniz; bırakmanız ya da başkalarıyla değiştirmeniz emredildiğinde, örtüsüz kalan heykel gibi siz de hiçbir üzüntü duymamalısınız. Böylelikle eşyaları kendi özel malınız gibi kullanmaktan kaçınabilirsiniz. Ama hücrenizi bıraktığınızda ya da şu veya bu eşyadan vazgeçtiğinizde ya da başka biriyle değiştiğinizde üzüntü duyuyor

ve heykel gibi olmuyorsanız, bu hal, sizin bu eşyaları kendi özel malınızmış gibi gördüğünüzü gösterir.' Kutsal kurucumuzun üstlerden keşişlerini, Tanrı'nın İbrahim'i denediği gibi denemelerini ve keşişlerinin yoksulluklarını, itaatlerini sınamalarını istemesinin nedeni işte budur. Çünkü üstler keşişlerinin erdem seviyesini ancak bu şekilde ... kişiyi, odayı rahat bulup iyice bağlandığı bir anda terke zorlayarak; sevdiği kitabı elinden alarak; yahut elindeki eşyayı daha kötüsüyle değiştirmeye zorlayarak öğrenebilir ve onları mükemmellik yolunda ilerletme fırsatı yakalayabilirler. Aksi halde, bu çok fazla eşyaya sahip olmakla her türden mülkiyeti tatmış oluruz ve etrafımızı saran, temel savunmamızı oluşturan yoksulluk duvarı yavaş yavaş çöker. Eski çöl babaları müritlerine genellikle böyle davranırlardı.... Hastalara bakıcılık yapan Aziz Dositheus kendi özel kullanımı için değil de sorumlu olduğu bakım odasında kullanmak üzere Aziz Dorotheus'tan gözüne kestirdiği bir bıçağı istemiş. Bunun üzerine Aziz Dorotheus ona şöyle demiş: 'Ya Dositheus, demek bu bıçak seni çok mutlu ediyor! Bir bıçağın mı yoksa İsa Mesih'in mi kölesi olacaksın? Bir bıçağın sana hakim olmasından dolayı yüzün kızarmıyor mu? O bıçağa dokunmana izin vermeyeceğim.' Kutsal çömez bu azar ve retten sonra bir daha o bıçağa elini sürmemiş." Rahip Rodriguez, "Bu yüzden" diye devam ediyor, "odalarımızda mutlaka gerekli olan bir yatak, bir masa, bir sandalye ve bir mumluktan başka hiçbir şey bulunmamalıdır. Hücrelerimizin resim ya da başka şeylerle, koltukla, halıyla, perdeyle, dolap veya süslü bir çalışma masasıyla süslenmesine izin verilmemelidir. İster kendimiz, isterse bizi ziyarete gelebilecek kişiler için olsun, yiyecek bulundurmamıza izin yoktur. Yemekhaneden bir bardak su almadan önce izin istemeliyiz. Son olarak, hiçbir kitabın üstüne yazı yazmamalı veya hiçbir kitabı yanımızda götürmemeliyiz. Ancak bu şekilde muhteşem bir yoksulluk içinde oluruz. Ama bu yoksulluk aynı zamanda büyük bir güvence ve büyük bir mükemmelliktir. Çünkü bir din adamının gereksiz şeylere

sahip olması halinde, aklının büyük ölçüde bu şeylerle meşgul olması, bunları nasıl elde edeceğini, nasıl koruyacağını veya artıracağını düşünmekle vakit geçirmesi kaçınılmazdır; dolayısıyla bunlara izin verilmeyerek, söz konusu olumsuzluklardan kaçınılmış olur. Tarikatımızın dışardan olanların hücrelerimize girmelerini yasaklama nedenleri arasında en önemlisi yoksulluğu daha kolay kabullenmemizi sağlamaktır. Ne de olsa hepimiz insanız, dünyevi insanları odalarımıza alırsak, çizilen sınırların içinde kalma gücünü bulamayabilir, en azından yaşantımız hakkında ziyaretçilere daha iyi bir izlenim vermek adına odamızı birkaç kitapla süsleme arzusu duyabiliriz."[1]

Hint fakirleri, Budist keşişler ve Müslüman dervişler yoksulluğu en yüce bireysel hal olarak idealize etmekte Cizvitler ve Fransiskenlerle ağız birliği ettiklerine göre, pek de doğal görünmeyen böyle bir düşüncenin ruhsal temellerini incelemekte yarar vardır. Öncelikle ortalama insan doğasına en yakın nedenlere bakalım.

Sahip olan ile *gününü yaşayan* arasındaki karşıtlık çok eskilere dayanır. Sözcüğün eski anlamıyla soylu bir ailede dünyaya gelmiş bir beyzade aslında genellikle toprakları ve malları konusunda sert, ayrıca bunlara düşkün biri gibi görünmekle birlikte, kendini bu mülkiyetleriyle değil, kişisel meziyetleriyle, cesareti, cömertliğiyle, doğuştan gelen gururuyla özdeşleştirirdi. Kimi paragözlerin asla ulaşamadığı bir bakış açısıyla Tanrı'ya şükreder ve yaşamın dalgalanmalarıyla sahip olduğu şeylerden mahrum kalacak olursa, kendi kurtuluşu için çalışmakta özgür olduğunu düşünmekten memnuniyet duyardı. Lessing'in *Nathan der Weise* (*Bilge Nathan*) kitabındaki Tapınak Şövalye'si "Wer nur selbst was hätte" demektedir, "mein Gott, mein Gott, ich habe nichts!"[2] Bu 'hiçbir şeyi olmayan soylu

[1] Rodriguez, *a.g.e.*, C. III, Deneme III, Bölüm vii.

[2] Aslında "Bei Gott, Bei Gott ich habe nichts" şeklinde; "Güzel olurdu

adam' ideali gezgin silahşörlükte ve tapınakçılıkta somutlaşmıştı; her zaman olduğu gibi korkunç bir biçimde yozlaşan bu ideal uygulamada değilse bile duygusal olarak hâlâ askeri ve aristokratik bakış açısına hakim olmaya devam etmektedir. Askeri, yüklerinden tamamen kurtulmuş olduğu için yüceltiriz. Salt yaşamından başka hiçbir şeyi olmayan ve dava gerektirdiğinde onu da her an ortaya atan asker ideal olarak engelsiz bir özgürlüğün temsilcisidir. Her gün karın tokluğuna çalışan ve geleceğe yatırım hakkı olmayan emekçi de bu bağlanmamışlık idealine uymaktadır. Tıpkı vahşi insanlar gibi yatağını sağ kolunun kendisini desteklediği her yere yapabilir, onun basit ve kıvrak bakış açısına göre mülk sahibi, bayağı dışsallıklara ve tuzaklara gömülmüş, "boğazına kadar pisliğe, bu çamur ve saman harcına batmıştır." *Mal mülk* insanlığı yozlaştırır, ruhu rehneder; göğe doğru yükselecekken bizi geri çeken çapadır o. Whitefield şöyle yazar;

> "Karşılaştığım her şey sanki; 'Git ve İncil'i vaaz et; dünyada bir hacı ol; bir taraf olma veya bir yere yerleşme' diye sesleniyor bana. Yüreğim şöyle yankılıyor bu sesi; 'Efendimiz İsa, bu muradını yerine getirmem ve buna dayanmam için yardım et bana. Bir yerde *yuva kurmak* üzere olduğumu görürsen -merhametini, o narin merhametini göster de- oraya yerleşmemi engellemek üzere yuvama bir *diken* koy.'"[1]

Bugün emekçi sınıflarımızın giderek daha fazla etkilendiği 'sermaye'ye yönelik hoşnutsuzluk, büyük ölçüde salt sahip olmaya dayalı hayattan hoşlanmama duygusundan oluşmaktadır. Anarşist bir şairin yazdığı gibi:

> "Servet biriktirerek değil, elindekini vererek,

[bu dediğin kardeşim] bir şeyim olaydı eğer/ Yemin olsun, vallahi bomboş yanım yörem." (e. n.)

[1] R. Philip, *The Life and Times of George Whitefield*, Londra: 1842, s. 366.

"Güzelleşebilirsin ancak.

"Yeni çıkınlar doldurmaktansa, elindekini açmaya bak.

"Bedenini giysilerini çoğaltarak değil, onları azaltarak sağlıklı ve güzel yapabilirsin...

"Çünkü sefere giden bir asker sırtında yeni eşya taşımaya değil, hangilerini geride bırakabileceğine bakar;

"Özgürce kullanamayacağı her lüzumsuz eşyanın bir engel olduğunu çok iyi bilir çünkü."[1]

Özetle, sahip olmak üstüne kurulan hayatlar, yapmak ya da olmak üstüne kurulan hayatlardan daha az özgürdür. Hareketten ruhsal heyecan duyanlar, ayaklarına takunya olan tüm mülkiyetlerini atarlar. Sadece kişisel çıkarları olmayanlar duraksamadan bir idealin peşinden gidebilirler. Korumak zorunda olduğumuz her dolar ya da altınla birlikte tembellik ve korkaklık da artar. Bir keşiş adayı Aziz Aziz Francesco'ya gelip; "Peder, bir tane Mezmurlar kitabımın olması benim için büyük bir teselli olur. Önderimizin bu tutkuyu onaylayacağını düşünüyorum, ama yine de sizin de izninizi almak isterim" deyince, Aziz Francesco kan ter içinde kâfirlerin peşinden giden ve sonunda savaş alanında can veren Charlemange, Roland ve Oliver örneklerini hatırlatarak onu caydırmıştı. "O yüzden" demişti, "kitap ve bilgi sahibi olmayı boş ver, iyilik için çalış." Keşiş adayı birkaç hafta sonra tekrar gelip Mezmurlar kitabının burnunda tüttüğünü söyleyince, Aziz Francesco şöyle demişti; "Mezmurlar kitabını aldıktan sonra bu kez de dua kitabını isteyeceksin; dua kitabını aldıktan sonra şu büyük başrahipler gibi koltuğuna kurulup kardeşine şöyle diyeceksin: 'Bana dua kitabını uzat.'"... Aziz şunu söyleyerek bütün bu istekleri geri çevirdi; "Bir kişi ancak eylemlerinde karşılık bulduğu kadar bilgi sahibidir, bir keşiş ancak yaptığı işler kadar iyi bir

[1] *Speculum Perfectionis*, (ed.) P. Sabatier, Paris: 1898, ss. 10, 13.

vaizdir, çünkü her ağaç ancak meyveleriyle tanınır."[1] Ancak yapma ve olma sırasındaki bu hareketli tutumun ötesinde, sahip olmama arzusunda daha derin bir şey, dinsel deneyimin temel gizemiyle ilişkili bir şey, daha büyük bir güce mutlak şekilde teslim olmanın getirdiği bir tatmin vardır. Din dışı herhangi koruma var olduğu sürece, ihtiyatlı herhangi bir teminat tortusuna tutunulduğu sürece, yani tam bir teslimiyet gerçekleşmediği sürece yaşama dair buhran geçip gitmez, korku nöbet tutmaya devam eder, ilahi olana güvensizlik artar. Bir davranış karşısında Tanrı'ya yönelmekten çifte çapalar tarafından engelleniriz, ama bu durumda aynı zamanda kendi hilelerimizce de engelleniriz. Belli tıbbi deneyimlerde aynı eşiğin üstesinden gelmemiz gerekir. Bir alkolik, morfin veya kokain bağımlısı tedavi edilmek ister. Kendisini bu düşmandan kurtarması için hekime başvurur ama bunlardan kayıtsız şartsız uzak durmaya cesaret edemez. Bu despot uyuşturucu hâlâ rüzgâr tarafındaki çapadır; uyuşturucu malzemelerini giysisinin içinde saklar; ihtiyaç duyduğunda gizlice elde etmenin yollarını bulur. Böyleyken bile tam olarak yenilenmeyen kişi hâlâ kendi çarelerine güvenir. Kronik uykusuzluk çeken hastanın başucunda tuttuğu parası, uyku ilacı gibidir; Tanrı'ya güvenir, ama başka bir yardıma ihtiyaç *duyarsa* o da orada olacaktır. Bu eksik ve etkisiz reform arzusu vakalarını - kendi kendilerine yönelik tüm suçlamalarına ve aldıkları kararlara rağmen bir daha *asla* tekrar alkolik olmayacakları konusunda ciddi bir irade gösteremeyen alkolikleri- herkes bilir. Dayandığımız bir şeyi gerçekten bırakmak, ondan "temelli" ve sonsuza dek kesinlikle vazgeçmek, ihtida konulu derslerde dikkat çektiğimiz köklü kişilik değişikliklerinden birine işaret eder. Burada ruh tamamen farklı bir denge konumuna geçer, o andan itibaren yeni bir güç merkezinde yaşar. Bu türden bütün işlemlerin dönüm ve dayanak noktasında genellikle

[1] *Speculum Perfectionis*, (ed.) P. Sabatier, Paris: 1898, ss. 10, 13.

belli bir çıplaklığın ve yoksunluğun içten bir biçimde kabulü içerilir.

Buna bağlı olarak aziz yaşamının tarihinde sürekli tekrarlanan şu değiniyle karşılaşırız; kendini hiç çekinmeden Tanrı'nın takdirine bırak, yarını düşünme, her şeyini satıp yoksullara ver. Bu noktada fedakârlık ne kadar çekincesiz ve yüksekse güvenlik de o kadar fazla olur. Buna somut bir örnek olarak, ikinci elden dini kabullenmediği için zamanında hem Protestanlardan hem de Katoliklerden büyük eziyet gören ve iyi bir kadın olan Antoinette Bourignon'un biyografisinden bir sayfa okuyayım. Babasının evinde küçük bir kızken;

> "Gecelerini dua ederek ve sık sık şunu tekrarlayarak geçirirdi: *Rab, ne yapmamı buyuruyorsun?* Bir gece derin bir pişmanlık duygusuyla kalbinin derinliklerinden şöyle dedi: 'Ey Rabbim! Seni hoşnut etmek için ne yapmalıyım? Bunu bana öğretecek kimse yok. Benim ruhuma konuş, seni duyarım.' O anda sanki içindeki başka birinin onunla konuştuğunu duydu: *Bütün dünyevi şeylerden uzak dur! Kendini yaratılmışların sevgisinden uzak tut! Kendini inkar et!* Bu dili anlayamadığı için çok şaşırmış ve bu üç nokta üzerine kafa yorarak nasıl yerine getireceğini düşünmeye başlamıştı. Dünyevi şeyler olmadan, yaratılmışların sevgisi olmadan, kendini sevmeden yaşayamayacağını düşünüyordu. Yine de 'Senin lütfunla yapacağım, Rabbim!' dedi. Ama sözünü tutmak için nereden başlayacağını bilmiyordu. Manastırlardaki dindarların duvarlar arasına kapanarak her türlü dünyevi şeyden, iradelerini teslim ederek kendilerini sevmekten vazgeçtikleri aklına geldi, babasından çıplak ayaklı Karmelitlerin manastırına kapanmak için izin istedi. Fakat babası, oraya gitmesindense mezara girmesini yeğleyeceğini söyleyerek izin vermedi. Bu ona büyük bir zalimlik gibi geldi. Çünkü manastırda o aradığı gerçek Hıristiyanları bulacağını düşünüyordu. Ama sonra babasının manastırları kendisinden daha iyi tanıdığını anladı; çünkü ba-

basının ona manastırı yasaklamasından, asla bir rahibe olmasına izin vermeyeceğini ve oraya girmesi için para vermeyeceğini söylemesinden sonra genç kız bir manastırın yöneticisi olan Rahip Laurens'e giderek, kabul edilmesi halinde manastırda hizmet etmek istediğini, ekmeğini hak etmek için çok çalışacağını ve azla yetineceğini söyledi. Rahip bunun üzerine gülümseyerek şöyle dedi: *Bu mümkün değil. Bina yapmak için paraya ihtiyacımız var. Parası olmayan kızları almıyoruz, bir şekilde para bulmalısın, yoksa buraya giremezsin.*

"Bu hal onu çok şaşırttı ve manastırlar konusunda gözünü açmasını sağladı. Yapacağı şeylerle Tanrı'yı hoşnut edene kadar her türlü insandan uzaklaşıp tep başına yaşamaya karar verdi. Daima hevesle 'Ne zaman tam tamına senin olacağım, ey Tanrım?' diye sordu. Onun kendisine, *Artık her şeyden yoksun olduğun ve kendini [yeniden doğmak için] öldürdüğün zaman,* diyeceğini tahayyül etti. 'Peki, bunu nerede yapayım, Rab?' diye sorunca, O da, *Çölde,* diye cevap verdi. Bu ruhunu o kadar etkiledi ki bunun için yanıp tutuşmaya başladı. Ama henüz sadece on sekiz yaşında bir kız olduğu için başına gelebilecek talihsizliklerden korkuyordu. Daha önce hiç yolculuk etmemişti ve yol iz bilmiyordu. Bütün bu düşüncelerle bir kenara uzandı ve 'Rab, seni nasıl ve nerede hoşnut edeceğim konusunda sen bana rehberlik edeceksin. Bunu senin için yapacağım. Günlük giysimi çıkaracağım ve tanınmamak için keşiş giysisi giyeceğim.' Keşiş giysisini gizlice hazırladıktan sonra, babasının kendisini zengin bir Fransız tüccarla evlendirmeyi düşündüğü bir sırada, Paskalya Yortusu akşamı saçını kesip keşiş giysisini giydi, biraz uyudu ve sabaha karşı dörtte yanına o günlük ekmeğini alabileceği bir peniden başka hiçbir şey almadan evi terk etti. Dışarı çıkarken içinden bir ses, *Sen neye inanıyorsun? Bir peniye mi?* dedi. Parayı atarak Tanrı'dan hatası için özür diledi ve 'Hayır, Rab, ben peniye değil, sadece sana inanıyorum' dedi. Böylece bu dünyanın kaygılarının ve çekici şeylerinin ağır yükünden kurtulmuş olarak uzaklaştı. Artık dünyadan hiçbir şey iste-

mediği, tamamen Tanrı'ya güvendiği için ruhunun tatmin olduğunu gördü. Tek korkusu, kaçtığının anlaşılması ve eve dönmeye zorlanması idi, çünkü bu yoksulluk onu şimdiden bütün hayatı boyunca yaşadığı dünyevi zevklerin hepsinden daha fazla mutlu etmişti."[1]

Peni küçük bir mali koruma olmakla birlikte etkili bir ruhsal engeldi. Kişilik, yeni bir denge durumuna ancak onu attıktan sonra tamamıyla kavuşabilirdi.

Yoksulluk kültünde, kendini teslim etme gizeminin üstünde ve ötesinde başka dinsel gizemler de vardır. Doğruculuk gizemi vardır mesela; "Dünyaya çıplak gelmedim mi?" bunu ilk söyleyen kişi bu gizeme sahipti[2]; çıplaklığım benim adıma dövüşür, hayır beni sahtekarlık kurtarmayacak! Ayrıca bir tür eşitlik gizemi ya da bütün yarattıklarının Tanrı katında eşit olduğu duygusu vardır. (Genel ola-

---

[1] *An Apology for M. Antonio Bourignon*, Londra: 1699, ss. 269, 270, (özet.) Starbuck'ın elyazması koleksiyonundan başka bir örnek;
"Ertesi gün saat altıda yapılan bir toplantıda bir adamın başından geçen deneyimi anlattığını duydum. Şöyle diyordu: Rab ona birlikte çalıştığı taş ocağı işçileri arasında İsa'yı anlatıp anlatmayacağını sordu, o da anlatacağını söyledi. Sonra ona biriktirdiği dört yüz doları Rab için kullanıp kullanmayacağını sordu, o da kullanacağını söyledi ve böylece Tanrı onu kurtardı. Bunun üzerine benim de aklıma bir anda kendimi veya malımı mülkümü Rabbe gerçek anlamda hiç adamadığım, ancak ona hep *kendimce* hizmet etmeye çalıştığım geldi. Rab şimdi benden ona *kendi yolunca* hizmet etmemi, yalnız ve beş parasız yola çıkmamı istiyordu. Talep işte ortadaydı ve bir karar vermem gerekiyordu: Her şeyden vazgeçip ona sahip olmak ya da her şeye sahip olup onu kaybetmek! Çok geçmeden onu seçtim ve kutsal güvence geldi, yani Tanrı beni kendine aldı, çok sevinçliydim. Toplantıdan bir çocuk gibi tertemiz duygularla döndüm. Tanrı'nın bana sahip olmasının getirdiği mutlulukla her şeyin güzel olacağını düşündüm ve basit öyküyü anlatmaya başladım. Ama şaşkınlıkla rahiplerin (üç kilisede toplantılara katılmıştım) deneyime karşı çıktığını ve bunun fanatizm olduğunu söylediklerini gördüm. Bir tanesi kilisesinin üyelerine bu deneyimi yaşayanlardan uzak durmalarını söyledi ve çok geçmeden düşmanlarımın kendi evimin içinde olduğunu fark ettim."

[2] Muhtemelen Eski Ahit, Eyüp 1: 21'e gönderme. (e. n.)

rak Müslüman topraklarda Hıristiyan topraklara göre daha yaygın görünen) bu duygu insanın alışılageldik açgözlülüğünü ortadan kaldırmaktadır. Bu duyguyu taşıyanlar saygınlıkları ve unvanları, ayrıcalıkları ve öncelikleri küçümseyerek reddetmekte ve önceki derste söylediğim gibi Tanrı'nın önünde sıradanlığı tercih etmektedir. Ancak, her ne kadar uygulamada benzer olsalar da bu duygu tam olarak alçakgönüllülük duygusu değildir. *İnsanlıktır*, daha doğrusu başkalarının paylaşmadığı bir şeye sahip olmayı reddetmektir. Derin bir ahlakçı İsa'nın 'Neyin varsa hepsini sat ve beni izle'[1] deyişini aktararak şöyle devam etmektedir;

> "İsa şunu demek istemiş olabilir: İnsanları tam olarak seviyorsan, mala mülke önem vermezsin. Büyük ihtimalle önerme budur. Fakat bir önermenin muhtemelen doğru olduğuna inanmak başka, bunun gerçek olduğunu görmek başkadır. İnsanları İsa'nın sevdiği kadar çok seviyorsan onun vardığı sonucu gerçek olarak kabul edersin. Her şey açıktır. Malını mülkünü satarsın ve bunu bir kayıp olarak görmezsin. İsa için ve İsa'nın insan sevgisine sahip biri için bunlar birer hakikatken daha küçük yaradılışlar için birer mesele dönüşür. Her kuşakta masumane bir şekilde, aziz olmak gibi önceden belirlenmiş bir niyet olmaksızın yola çıkarak, insanlara yardım etme arzularıyla ve bu yardımın sonucunda ortaya çıkan anlayışla girdaba çekilen insanlar vardır. Eski hayat tarzını terk etmek terazide bir toz zerresi kadar önem taşır. Her şey yavaş yavaş, rastlantılarla, fark etmeksizin gerçekleşir. Bu nedenle lüksü terk etme meselesi aslında kendi başına bir mesele değil, başka bir önemli meseleye, yani kendimizi başkalarına duyduğumuz o amansız sevginin mantığına ne kadar bıraktığımız meselesine bağlı ikincil bir meseledir."[2]

---

[1] Matta 19:21, Luka 18:22. (e. n.)

[2] J. J. Chapman, *Political Nursery*, C. IV. s. 4, Nisan, 1900, (özet.)

Ancak bütün bu duygu konularında kişinin bunları anlayabilmesi için kendinde "olması" gerekir. Hiçbir Amerikalı bir Britanyalının kralına, bir Alman'ın imparatoruna karşı duyduğu bağlılığı anlayamaz. Aynı şekilde bir Britanyalı ya da Alman da bir Amerikalının herhangi bir kral ya da Kayzere yer vermeyen kalbindeki iç huzuru; herkesin ortak Tanrı'sıyla kendisi arasında yapay bir safsata olmamasından doğan huzuru anlayamaz. Eğer bu kadar basit duygular insanların doğuştan sahip olduğu gizemlerse, ele aldığımız o daha derin duygularda durum nasıldır acaba! Bir duyguyu ya da onun sonuçlarını dışarıdan bakarak anlamak mümkün değildir. Bununla birlikte heyecanın harareti içinde bütün anlaşılmazlıklar çözülür ve dışarıdan bir bilmece gibi görünen şey her yönüyle açıklığa kavuşur. Her duygu kendine özgü bir mantığa itaat eder ve başka bir mantığın varamayacağı çıkarımlara varır. Dindarlık ve yardımseverlik dünyevi arzu ve korkulardan farklı bir evrende yaşarlar, bambaşka bir yaşamsal güç merkezi oluştururlar. Büyük bir keder içindeyken küçük sıkıntıların bir teselli olması gibi; büyük bir sevginin küçük fedakârlıkları kazanca çevirmesi gibi; büyük bir güven de sıradan güvenceleri iğrenç bir şeye dönüştürebilir ve bazı büyük heyecanların harareti içinde insanın kişisel mülklerini elinde tutmaya devam etmesi dile gelmez bir alçaklık olarak görünebilir. Eğer kendimiz bu tür duyguların sınırları dışındaysak, yapılabileceklerin en iyisi bu duyguları yaşayanları elimizden geldiğince gözlemek ve gözlemlerimizi aslına sadık kalarak kayda geçirmektir. Mevcut ihtiyaçlarımızı yeterince doyurduklarını umduğum, tanımlamaya ağırlık veren bu son iki derste yapmaya çalıştığım şeyin tam da bu olduğunu sanırım söylememe gerek bile yok.

XIV. ve XV. Dersler
Azizliğin Değeri

Artık bu fenomenin daha önemli yönüne, yani samimi dindarlığın neticeleri ve kendini adamış insanın hususiyetlerine geldik. Bugün yaklaşım tarzımızı 'tanımlama'dan 'değerlendirme'ye doğru çevirmemiz gerekmektedir. Söz konusu neticelerin, gerçek dinin insan hayatına kattıklarının tam değerini anlamamıza yardımcı olup olamayacağını sormamız gerekmektedir. Kant'a öykünecek olsaydım, konumuzun "Saf Azizliğin Eleştirisi" olması gerektiğini söylerdim.

Eğer konuya 'insan' ve 'insan mükemmelliği'ne dair sabit tanımlarımızla ve Tanrı'yla ilgili, olumlamayla kurulmuş dogmalarımızla Katolik teologlar gibi yukarıdan bakabilirsek işimiz kolaydır. Bu durumda insanın ereği yaratıcısıyla birleşmek ve insan mükemmelliği de bu ereğe ulaşmaktır. Bu birleşme sırayla etkin, arındırıcı ve tefekkürle ilişkili olmak üzere üç yoldan gerçekleşebilir. Belirli bir miktar teolojik ve ahlaki kavramı, tanımlamayı uygulamak suretiyle bu yollardan herhangi birinden kolayca ilerlemek mümkündür. Böylece duyacağımız herhangi bir dinsel deneyimin mutlak anlam ve değeri neredeyse tam bir matematiksel kesinlikle elimizde olacaktır.

Eğer uygunluk herhangi bir anlam ifade ediyorsa, böylesine hayranlık duyulacak kadar uygun bir yöntemle bağlantımızın kesik olmasından dolayı üzüntü duymamız gerekir. Ancak daha önce birinci dersimizde ampirik yöntem hakkında yaptığımız hatırlatmalarla bu bağlantıyı bilerek kestik; şimdi bu bilinçli vazgeçme eylemimizden

sonra asla pürüzsüz ve skolastik sonuçlar umut edemeyeceğimizi itiraf etmemiz gerekir. İnsanı hayvani yan ve rasyonel yan diye kesin hatlarla *bölemeyiz*. Doğal etkileri doğaüstü etkilerden ayırt *edemeyiz*; doğaüstü etkilerden hangilerinin Tanrı'nın lütfu, hangilerinin şeytanın yapay müdahaleleri olduğunu da bilemeyiz. Sadece özel bir *a priori* teolojik sistem olmadan şeyleri bir araya getirmemiz, şu veya bu deneyimin değerine dair parçasal yargılarımız - genel felsefi önyargılarımız ve içgüdülerimizin, ortak duyumuzun tek rehberimiz olduğu yargılar- arasından, sadece tek bir tür dindarlığın sonuçlarıyla birlikte *genel olarak* onaylandığına, diğer türlerin dışlandığına karar vermemiz gerekmektedir. "Genel olarak"; korkarım ki, pratik insana çok yakın, sistematik düşünüre böylesi zıt gelen bu nitelikte karmaşadan kaçınmamız asla mümkün değildir!

Ayrıca bu içten itirafla bazılarınıza, kaptanınız olarak pusulayı denize atmış ve şımarıklık ediyor gibi görünmekten de çekiniyorum. Ortaya koyduğum şekliyle böyle düzensiz bir yöntemin tek sonucunun kuşkuculuk ya da iki yana açık tercih olabileceğini düşünebilirsiniz. Dolayısıyla bu noktada, böyle bir fikrin reddedilmesi ve kullandığım ampirik ilkelerin daha ayrıntılı açıklaması üstüne birkaç hatırlatmada bulunmak yerinde olacaktır.

Dinin sonuçlarının değerini sadece insani değer ölçütleriyle, soyut olarak ölçmeye çalışmak mantıksız görünecektir. Bunları ilham ettiği varsayılan Tanrı'nın gerçekten var olup olmadığını düşünmeden değerleri nasıl *ölçülebilir*? Tanrı gerçekten varsa, o zaman insanların onun buyruklarını yerine getirmek için kurdukları her şeyin de doğal olarak, onların dinlerine ait akılcı birer sonuç olmaları gerekir, bu, ancak Tanrı'nın var olmaması halinde akıl dışı olurdu. Örneğin, bir dini öznel duygularınızla insan veya hayvan kurbanı dini olarak suçlayacak olursanız ve tanrısallığı da bütünüyle bu kurban etmeleri talep eden makam olarak yargılarsanız örtülü bir şekilde Tanrı'nın bulunmadığını varsayarak teorik bir hata yapmış olursunuz; adeta

skolastik bir felsefeci gibi kendi teolojinizi oluşturmuş olursunuz.

Bu bağlamda, belli bir tanrısallığa kesin olarak inanmama derecesine varmak için mutlaka teolog olmamız gerektiğini içtenlikle itiraf ediyorum. İnançsızlıkların bir teoloji oluşturduğu söylenebilirse, o zaman rehber olarak seçtiğimiz önyargılar, içgüdüler ve ortak duyu da belli inançları aykırı kabul ettikleri anda bizlerden teolojik taraftarlar yaratırlar.

Fakat ortak duyudan kaynaklanan bu tür önyargı ve içgüdülerin bizzat kendileri bir ampirik evrimin meyvesidir. Hiçbir şey insanın ahlaki ve dinsel renginde meydana gelen ve hem doğaya hem toplumsal düzenlemelerine bakışını sürekli olarak geliştiren seküler değişimden daha çarpıcı değildir. Zihinsel iklim birkaç kuşaklık bir aradan sonra, daha önce kesinlikle tatmin edici gelen tanrısallık yaklaşımlarına karşı soğur; eski tanrılar genel seküler düzeyin altına düşmüştür, artık bunlara inanılamaz. Gönlünü alacak kanlı kurbanlar isteyen bir tanrı günümüzde ciddiye alınamayacak kadar zalim kabul edilecektir. Bu tür bir tanrı lehine güçlü tarihi kanıtlar koyulacak olsa dahi artık bu kanıtları dikkate alamazdık. Ama beri yandan bu tanrının bir zamanlar sahip olduğu zalim iştahaları bizzat kanıttı. Bu kanıtlar, kaba kuvvet simgelerinin saygı gördüğü ve başka türlüsünün bilinmediği çağlarda tanrıyı insanın imgelemine olumlu olarak telkin etmişlerdi. Dolayısıyla bu tanrılara tapılmıştı, çünkü bu tür sonuçlar hoşa gidiyordu.

Tarihsel rastlantıların her zaman belli bir rol oynadığına kuşku yok, ancak tanrı resminin oluşmasında esas etken her zaman psikolojiktir. Belli bir yol kurmuş olan peygamberler, görücüler ve adanmışlar için müşahede ettikleri tanrısallığın kişisel bir değeri vardı. Onu işletebiliyorlardı. O da onların imgelemine kılavuzluk ediyor, umutlarına teminat veriyor ve iradelerini yönlendiriyordu; ya da ondan şeytana karşı koruma ve insanların suç işlemesinin önüne geçecek bir gem istiyorlardı. Her halükârda, bahşe-

decekmiş gibi göründüğü meyvelerin değerinden dolayı onu seçiyorlardı. Meyveler artık çok değersiz görünmeye; vazgeçilmez insani ideallerle çelişmeye veya öteki değerleri fazla bozmaya; üzerinde düşündükçe çocukça, bayağı veya ahlak dışı görünmeye başladıkça tanrı yavaş yavaş saygınlığını yitirir ve ondan sonra da görmezden gelinip, unutulur. Yunan ve Roma tanrıları eğitimli paganların gözünde işte bu şekilde inanılırlıklarını yitirdiler; biz de Hindu, Budist ve Müslüman teolojilerini işte bu şekilde değerlendiriyoruz; Protestanlar Katolik tanrı anlayışını, liberal Protestanlar da eski Protestan anlayışları böyle ele aldı; bir Çinli de bizi bu şekilde değerlendiriyor; nitekim şu anda yaşamakta olan bizler de torunlarımız tarafından yine böyle değerlendirileceğiz. Bir tanrısallık tanımının ifade ettiklerine hayranlık duymaktan ya da bunları onaylamaktan vazgeçtiğimiz zaman o tanrısallığa inanmaktan da vazgeçeriz.

Çok az tarihi değişim bu teolojik düşünce değişimlerinden daha ilginçtir. Örneğin, monarşik egemenlik tipi atalarımızın zihinlerine o kadar derinden kazınmıştı ki onların tanrısallık anlayışındaki bir miktar acımasızlık ve keyfilik bizzat imgelemlerinin bir talebi olarak görünüyor. Acımasızlığı "cezalandırıcı adalet" olarak adlandırıyorlardı. Bu adalete sahip olmayan bir Tanrı onların gözünde yeterince "muktedir" değildi. Ama bugün zorla dayatılan ebedi ıstırap kavramından nefret ediyoruz. Jonathan Edwards'ın "son derece hoş, parlak ve tatlı" bir öğreti olarak sadece inanmakla kalmayıp, "zevkle inandığı" bu keyfi kurtuluş ve lanet dağıtımı mesela, eğer gerçekten muktedirse bizlere son derece akıl dışı ve bayağı bir iktidar gibi geliyor. Eski çağlarda inanılan tanrıların yapısındaki acımasızlık değil yalnızca sıradanlık da sonraki yüzyılları şaşırtmaktadır. Katolik azizlik tarihinden, Protestan gözlerimizi kaşındıracak örnekler göreceğiz. Genel olarak ibadet, modern transandantaliste ve aşırı püriten zihin yapısına, oyuncakçı dükkanındaki allı pullu oyuncaklarla, giysilerle

oynamaktan zevk alan ve böylece "görkeminin" anlaşılmaz biçimde arttığını gören, neredeyse saçmalık derecesinde çocuksu yapıdaki bir tanrıya sesleniş gibi görünmektedir; tıpkı panteizmin biçime sahip olmayan genişliğinin dışsal ibadetlere yatkın kişilere oldukça boş görünmesi ve evanjelik mezheplerin kuru tektanrıcılıklarının çekilmeyecek kadar yavan, soluk ve kasvetli görünmesi gibi. Luther, tezlerinin Boston Üniteryanizmindeki şu soluk olumsuzlamalara dönüşeceğini bilseydi, diyor Emerson, onları Wittenberg'deki kapıya çivilemektense sağ elini keserdi.

Bu durumda insan, ampirisizme bakışı nasıl olursa olsun, öteki insanların dinlerinin sonuçlarını değerlendirirken kendine ait bir tür teolojik olasılık ölçütü oluşturmaya itilmişse de, bu ölçüt aslında yaşamın sıradan gidişatından doğmuştur. Bu, ilerlediğini düşündüğü yolun üstünde durarak yolu tıkayan bütün tanrıları yargılayıp lanetleyen içimizdeki insan deneyiminin sesidir. Dolayısıyla geniş anlamda deneyim, deneysel yöntemle uyuşmamakla suçlanan inançsızlıkların kaynağıdır. Gördüğünüz gibi uyumsuzluk önemsizdir, dolayısıyla suçlama görmezden gelinebilir.

İnançsızlıklardan inançlara geçecek olursak, bana öyle geliyor ki, yöntemimize karşı öne sürülebilecek biçimsel bir uyumsuzluk dahi bulunmamaktadır. Desteklediğimiz tanrılar, ihtiyaç duyduğumuz ve kullanabileceğimiz, bizden kendimiz ve başkalarıyla ilgili taleplerimizin pekiştirilmesini talep eden tanrılardır. Bu durumda yapılmasını önerdiğim şey, kısaca, azizliğin ortak duyuyla sınanması ve dinsel yaşamın kendisini nereye kadar ideal bir insan faaliyeti olarak sunduğuna karar vermemize yardım etmek için de genel insani ölçütlerin kullanılmasıdır. Dinsel yaşamın kendini insan faaliyeti olarak sunması halinde, o zaman ona esin kaynağı olan teolojik inançlar da aynı şekilde onaylanacaktır. Sunmaması halindeyse, geçerli insan ilkelerine göre gözden düşecektir. Bu durum, insani açıdan uygun olmayanın ortadan kalkmasından ve insani açıdan

uygun olanın ayakta kalmasından başka bir şey değildir. Tarihe açık yüreklilikle ve önyargısızca bakarsak hiçbir dinin uzun vadede kendisini başka bir şekilde kabul ettiremediğini veya kanıtlayamadığını kabul etmek zorunda kalırız. Dinler kendi kendilerini *onaylamışlardır*; egemen olacakları hayati ihtiyaçlarla ilgilenmişlerdir. Diğer ihtiyaçları ciddi ciddi ihmal ettiklerinde ya da başka inançlar hayati ihtiyaçlara daha iyi hizmet ettiğinde ilk dinler geçerliliklerini yitirir.

İhtiyaçlar her zaman çoktu, sınamalarsa asla keskin değildi. O yüzden kullanmak zorunda olduğumuz ampirik yönteme yöneltilen kapalılık, öznellik ve "genellik" eleştirisi, -tam bir haklılıkla yöneltilen bu eleştiri- dinsel konularla ilgilenen tüm insan yaşamını çirkin bulan bir eleştiridir. Hiçbir din, yayılımını "apodiktik bir kesinliğe" borçlu değildir. Sonraki bir derste nesnel kesinliğe, yayılışı ampirik olarak zaten saptanmış bir dine dair teolojik akıl yürütmenin eklenip eklenemeyeceğini sorgulayacağız.

Bu türden ampirik bir yöntem izlerken sistematik bir kuşkuculuğa düştüğümüz eleştirisi üstüne de birkaç kelam edelim. Duygu ve ihtiyaçlarımızdaki seküler değişimleri inkâr etmek mümkün olmadığına göre, bir çağın bir sonraki çağ tarafından düzeltilemeyeceğini savunmak saçma olacaktır. Dolayısıyla hiçbir düşünür, vardığı sonuçların karşısında kendisine güvence olacak bir ihtimal olarak kuşkuculuğu reddedemez; hiçbir ampirisist de bu evrensel eğilimin dışında değildir. Ancak kişinin düzeltmelere açık olmasıyla oynak bir kuşku denizine açılması farklı şeylerdir. Kuşkuculuğun ekmeğine bilerek yağ sürmemeliyiz. Kullandığı aracın kusursuz olmadığını kabul eden ve gözlemlerini dile getirirken bunu hesaba katan kişi, hakikate ulaşmada kullandığı aracın yanılmaz olduğunu iddia edenden çok daha iyi konumdadır. Veya şöyle sormak gerekirse; dogmatik ya da skolastik teoloji, hep yaptığı gibi, kuşku barındırmayan dosdoğru bir noktada durduğunu iddia ederken daha mı az kuşkulu bir noktadadır?

Öyle değilse, bu türden bir teoloji, vardığı sonuçların mutlak kesin olmaktan çok, sadece makul bir olasılık olduğunu söylediğinde hakikat üstündeki hangi gücünü yitirecektir? Ortada, sadece makul bir olasılık iddiası *bulunursa*, hakikati sevenlerin, hakikati kavrama umutları her an kavranacakmış gibi canlı olur. Hata yapabilirliğimizin farkında değilsek, yapacağımız hatalar, aslında yapma ihtimalimiz olanlardan mutlaka fazla olacaktır.

Yine de dogmatizm bu itiraftan dolayı bizi kesinlikle kınayacaktır. Değişmez kesinliğin salt dışsal biçimi bazı kafalara göre o kadar değerlidir ki bundan açık açık vazgeçmek söz konusu bile olamaz. Olgular bunun akıldışılığını apaçık dile getirse dahi bu iddiada bulunacaklardır. Ancak güvenli olan, bizim gibi 'o güne' ait varlıkların tüm içgörülerinin geçici olduğunu kabullenmektir. En bilgece eleştiri, o anda sadece "güncel" ve "genel olarak" doğru olduğunu kabul edip yarının daha isabetli içgörüsüne bağlı olarak değişebilen eleştiridir. Hakikatin geniş alanları açık olduğundan en iyisi kesinlikle önceki iddialarımızla kısıtlanmadan kendimizi bu alanlara açık tutmaktır. "Yürekten bil ki; gittiğinde yarı-tanrılar, gelir tanrılar."[1]

Bu yüzden, kişinin kesinliğe ulaşma çabasına rağmen, din olgusuyla ilgili farklı yargıların olması kaçınılmazdır. Ancak bu gerçekten bağımsız olarak bizleri daha temel bir soru bekliyor; insanların bu alandaki düşüncelerinin kesinlikle tek tip olması beklenebilir mi? Dolayısıyla; bütün insanların aynı dinde olmaları gerekir mi? Aynı dinsel sonuçları onaylamaları ve aynı rehberlerin peşinde gitmeleri gerekir mi? İçsel ihtiyaçları, hem sert yaradılışlıda hem yumuşak yaradılışlıda, hem kibirlide hem alçakgönüllüde, hem çalışkanda hem tembelde, hem sağlıklı zihinlide hem de umutsuzda aynı dinsel dürtüleri gerektirecek kadar benzer midir? Yahut insan organizmasındaki farklı işlevler, bazı insanlar teselli ve rahatlatmayı öne çıkaran dine

[1] Ralph Waldo Emerson'ın "Give All to Love" adlı şiirinden. (e. n.)

daha yatkınken, diğerleri dehşeti ve azarlamayı öne çıkaran dine yatkın olacak şekilde, farklı insanlara farklı şekilde mi dağıtılmıştır? Pekala böyle olabilir; sanırım ilerledikçe bu olasılık giderek daha ağır basacak. Eğer hal böyleyse, bir yargıç ya da eleştirmen kendi ihtiyaçlarının en iyi karşılandığı din lehinde nasıl önyargılı olabilir? O halde bu kişi tarafsızlığı amaçlayacaktır; mücadeleye, bir taraftar olamayacak kadar yatkındır; her halükarda, başka dinlerde *kendisine* lezzetli gelen ve kendisi için besleyici olan meyveleri -ne kadar lezzetli ve ne kadar besleyiciyseler o kadar heyecanla- onaylayacağından emindir.

Söylediklerimin kulağa ne kadar karışık gelebileceğinin farkındayım. Kendimi bu şekilde soyut ve kısaca ifade ederken hakikat kavramı konusunda umutsuz görünebilirim. Ama sizden, bu yöntemin önümüzde duran ayrıntılara uygulanışını görmeden bir karara varmamanızı rica ediyorum. Bizim veya herhangi bir ölümlünün sınırlı bir sürede dinlerin uğraştığı konular gibi konular hakkında kesinlikle karşı çıkılamaz ve düzeltilemez hakikate varabileceğine gerçekten de inanmıyorum. Ancak ben bu dogmatik ideali zihinsel kararsızlıktan sapkınca bir zevk aldığım için reddetmiyorum. Düzensizlik ve kuşku meraklısı değilim. Aksine, bu şekilde bütünüyle sahip olma iddiasıyla hakikati yitirmekten korkarım. Herkes gibi ben de doğru yönde hareket etmek suretiyle daha fazla hakikat elde edebileceğimize inanıyorum ve bu dersler sona ermeden önce sizi de buna inandırmayı ümit ediyorum. O zamana kadar sizden uyguladığım ampirisist yönteme kesinkes karşı çıkmamanızı diliyorum.

Yöntemimi soyut ifadelerle savunmakla zaman kaybetmek yerine hemen olgulara uygulamaya başlayacağım. Dinsel olguların önemini eleştirel olarak değerlendirirken, bireysel bir işlev olarak dinle kurumsal, kolektif veya topluluğa ait bir ürün olarak din arasındaki farkın altını çizmek önemlidir. Hatırlayacağınız üzere bu farkı ikinci derste ortaya koymuştum. Genel kullanımıyla "din" sözcüğü

muğlaklık taşır. Tarih bize genel olarak din dehalarının müritleri cezp ettiklerini ve kendilerini sevenlerden oluşan gruplar yarattıklarını göstermektedir. Bu gruplar "örgütlenecek" kadar güçlendiklerinde, kolektif amaçlarıyla dinsel kurumlara dönüşürler. O zaman siyaset ruhu ve dogmatik yönetim hevesi ilk başta masum olan şeyin içine girip ona hakim olma eğilimi gösterir. Öyle ki bugünlerde "din" sözcüğünü duyduğumuzda kaçınılmaz olarak şu veya bu "kilise" aklımıza gelir. Ayrıca "kilise" sözcüğü bazılarına ikiyüzlülüğü ve zorbalığı, hurafelerin bayağılığını ve direncini fazlasıyla çağrıştırır; bu kişiler de tamamıyla anlayışsız bir yol tıtarak tüm dinlere karşı olduklarını söylemekten gurur duyarlar. Hatta kiliselere ait olan bizler bile diğer kiliseleri de kendimizinki gibi suçlarız.

Ancak bu derslerde dinsel kurumlar bizi fazla ilgilendirmiyor. İnceleyeceğimiz dinsel deneyim türü, bireysel olan dinsel deneyimdir. Bu türden özel bir ilk elden deneyim, söz konusu deneyimin doğumuna tanıklık edenlere her zaman sapkınca bir yenilik gibi görünmüştür. İnsan dünyaya çıplak ve yalnız olarak gelir; dinsel deneyim onu yaşayan kişiyi her zaman ya da en azından bir süre ıssızlığa, çoğu zaman da kelimesi kelimesine dışarıdaki ıssızlıklara; Buda'nın, İsa'nın, Muhammed'in, Aziz Francesco'nun, George Fox'un ve başka birçoğunun gitmek zorunda kaldığı yerlere sürüklemiştir. George Fox bu tecrit halini çok iyi açıklar; bu noktada yapabileceğim en iyi şey size onun, içinde dinin ciddi biçimde mayalanmaya başladığı gençlik dönemlerini anlattığı *Journal*'inden bir sayfayı okumaktır;

> "Sık sık oruç tutardım, günlerce ıssız yerlerde dolaşırdım ve İncil'imi de yanıma alıp gece yarılarına kadar ağaç oyuklarına, ıssız yerlere girerdim. Geceleri sık sık bir başıma, keder içinde yürüyüşler yapardım; çünkü Tanrı'nın beni işlemeye başladığı ilk günlerden beri kederli bir insanım.

"Bu süre boyunca hiçbir din faaliyetine katılmadım, sadece kendimi Tanrı'nın ellerine bıraktım, her türlü kötü arkadaşlıktan uzak durdum. Tanrı'nın kalbime emrettiği şekilde, anne babamı ve bütün arkadaşlarımı terk edip arzın çeşitli yerlerinde oradan oraya bir yabancı gibi dolaştım. Gittiğim yerde kendime bir oda tuttum ve kimi yerde biraz daha uzun, kimi yerde daha kısa kaldım. Çünkü bir yerde uzun süre kalmaya cesaretim yoktu, kırılgan bir genç adam olarak ne dindarlarla ne dinsizlerle uzun uzadıya konuşmalara girip kırılmak istemiyordum. O yüzden hep yabancı olarak kalarak, ilahi bilgeliğin ve Rabden gelecek bilginin peşinden gittim; dış şeylerden uzak durarak sadece Rabbe güvendim. Rahiplerden uzak durduğum gibi, bağımsız vaizlerden ve çok deneyimli denilen insanlardan da uzak durdum, çünkü içlerinde kendi halimi konuşabileceğim bir kimse yoktu. Onlara ve bütün insanlığa dair umutlarım sönünce dışarıdan yardım alma ve bana ne yapacağını söyleyecek birini bulma umudum da kalmadı; o zaman, işte o zaman bir sesin 'Halini konuşabileceğin biri var; İsa Mesih' dediğini duydum. Bunu duyunca kalbim sevinçten küt küt atmaya başladı. Sonra Rab dünya üzerinde niçin konuşabileceğim biri olmadığını görmemi sağladı. Hiçbir kişiyle, rahiple, din adamıyla ya da yalnız bir insanla arkadaşlık etmiyordum. Dünyevi konuşmalardan ve dünyevi şeyler konuşanlardan çekiniyordum, çünkü bunda yozlaşmadan başka bir şey göremiyordum. Derinlerde kaybolup da üstüm tamamen kapandığında bunun üstesinden gelebileceğime inanamıyordum. Dertlerim, üzüntülerim ve ayartılma eğilimim o kadar büyüktü ki bu eğilimimden dolayı çoğu zaman umutsuzluğa kapılıyordum. Ama İsa kendisinin de aynı şeytan tarafından nasıl ayartıldığını ve nasıl bunun üstesinden geldiğini, başını nasıl yaraladığını bana açınca; onun gücü, yaşamı, lütfu ve ruhu sayesinde aynı şeyi benim de yapabileceğim konusunda ona güvendim. Kral sofraları, saraylar ve buralarda bulunma benim için hiçbir şey ifade etmiyordu, çünkü Rabbin gücünden başka hiçbir şey

beni rahatlatmıyordu. Benim için sefillik olan şeyin hocalar, rahipler ve sıradan insanlar için her şey ve rahatlık olduğunu, benim kurtulmak istediğim şeyi onların çok sevdiğini gördüm. Ama Rab benim arzularımı kendine yöneltti ve ben de bütün dikkatimi sadece ona verdim."[1]

Peygamberin sadece 'tek başına bir deli' gibi görüneceği bunun gibi bizzat yaşanmış, samimi bir dinsel deneyim, buna tanıklık edenlere bir heterodoksi olarak görünecektir. Eğer öğretisi başkalarına da kolayca yayılabilirse, o zaman kesin ve damgalı bir sapkınlık olacaktır. Ama eğer gördüğü baskıya rağmen bu durumda hâlâ yayılmaya devam ediyorsa, o zaman bu öğretinin kendisi bir ortodoksi olacaktır. Bir mezhep ortodoksi haline geldiği zaman içe dönüklük günleri sona ermiş demektir; ırmak kurur; dindar kişi bu deneyimi ikinci elden yaşar ve sıraları gelince de yeni peygamberleri taşlar. Dolayısıyla yeni mezhep, insanın iyiliğini teşvik etse de, birden ortaya çıkan dinsel ruhu her boğma girişiminde ve daha saf olduğu günlerde bütün esinlerinin kaynağı olan pınarın daha sonraki her kabarmasını durdurmada güvenilir bir müttefik olarak görülür. Tabii bundan yararlanacak ve bunları bencil kolektif tasarımlarında kullanacak yeni bir ruh hareketi benimsenmezse! Roma kilisesi birçok aziz ve ermişle ilişkilerinde, gerek anında gerekse yavaş yavaş, bu türden bir koruyucu siyaset tavrının örneklerini sergilemiştir.

İnsan zihninin sıkça belirtildiği üzere geçirimsiz bölmeler halinde inşa edilmiş olması apaçık bir gerçektir. Dindar kafalarda, dinleriyle ilgili olanlar dışında başka birçok şey, ilahi olmayan dalgalanmalar ve oluşumlar da, belli belirsiz olarak da olsa, bulunurlar. Dolayısıyla, dine yöneltilen bayağılık ithamları aslında, dinin kendisine değil onun uygulamadaki kötücül ortağı olan kolektif hakimiyet ruhuna yüklenebilir. Bağnazlıkların büyük bir kısmı da dinin

[1] George Fox, *Journal*, Philadelphia: 1800, ss. 59-61, (özet.)

zihinsel alandaki kötücül ortağına, yine aynı kolektif hakimiyet ruhuna, yani kuramsal bir sistem tarafından mutlak olarak kuşatılmış biçimde yasalar vaz' etme tutkusuna yüklenebilir. Kurumsal kilise ruhu genel olarak bu iki hakimiyet ruhunun toplamıdır; sizden bu kurumsal ruhun ortaya çıkardığı salt topluluk ya da kolektif psikoloji olgusuyla, burada özel olarak incelediğimiz saf içsel yaşamın tezahürlerini birbirine karıştırmamanızı rica ediyorum. Yahudi aleyhtarlığı, Albili (Katharcı) ve Waldocu avı, Quakerların taşlanması, Metodistlerin saldırıya uğraması, Mormonların öldürülmesi, Ermenilerin katledilmesi gibi olaylar, bu suçları işleyen çeşitli suçluları harekete geçiren dindarlıktan çok insandaki yerleşik 'yeni-nefreti'ni, hepimizde bir parça bulunan o kavgacılığı, ayrıca yabancı, ayrıksı ve uyumsuz insanlara yönelen kalıtsal düşmanlığı açıklamaktadır. Dindarlık maskedir, gerçek itici güçse toplulukla ilişkili içgüdüdür. Alman imparatorunun Çin'e giden birliklerine seslenirken sakinleştirici olarak Hıristiyanlığı kullanmasına rağmen, onlardan beklediği şeylerin, tıpkı diğer Hıristiyan ordularından beklenen şey gibi, harekata katılanların dinsel iç yaşamıyla herhangi bir ilişkisi olduğuna en az siz de benim kadar inanmıyorsunuz.

Artık geçmişteki gaddarlıklar için gaddarlıktan başka bir şeyi; dindarlığı sorumlu tutamayız. Dindarlığı çok çok, doğal tutkularımızı denetim altına almamakla ve bazen de bu tutkulara ikiyüzlü gerekçeler oluşturmakla suçlayabiliriz. Ancak ikiyüzlülük de dindarlığa birtakım yükümlülükler dayatır; tutku rüzgarı geçtiğinde dindarlık, dindar olmayanların göstermediği bir tepki olarak pişmanlık sergiler.

Dolayısıyla, dine yüklenen tarihsel bozuklukların çoğunda din suçlu değildir. Buna karşılık aşırı coşku veya fanatizm gibi konularda dini tamamen masum da sayamayız, o nedenle bu konu üzerine birkaç sözüm olacak. Fakat ondan önce konuyla ilgili, giriş mahiyetinde birkaç hatırlatma yapacağım.

Azizlik olgusu üzerine yaptığımız açıklamalar zihinlerinizde kesinlikle bir aşırılık izlenimi yarattı. Bazılarınız, birbiri ardına önümüze sıralanan örneklerde olduğu kadar, neredeyse uçuk derecede iyi olmak gerekli mi, diye sordu. Kutsallığın aşırı uçlarıyla uğraşmayan bizler alçakgönüllülüğümüz, çileciliğimiz ve adanmışlığımızın daha az sarsıcı olması halinde yine de mahşer günü kesinlikle affedileceğiz. Bu da pratikte, bu alanda birilerine hayranlık duymanın ille de onu taklit etmeyi gerektirmediği ve tüm diğer insani olgular gibi dinsel olgunun da ölçülülük kuralına tabi olduğu anlamına geliyor. Siyasi reformcular ulusların tarihindeki görevlerini kısa bir süre için başka davaları tamamen bir kenara bırakarak yerine getirirler. Büyük sanat ekolleri, doğurmayı bir görev gibi üstlendikleri sonuçları, diğer ekollerin sonradan değiştireceği bir bedeli; tek-yanlılık bedelini ödeyerek doğururlar. Bir John Howard'ı, bir Mazzini'yi, bir Botticelli'yi bir Michelangelo'yu bu bağlamda anlayışla karşılarız. Bize hayatı o şekilde göstermek uğruna yaşadıkları için onlara minnettar oluruz, ama hayatı başka şekilde görme veya algılama yolları olduğu için de minnettar oluruz. İncelediğimiz birçok aziz için de aynı şeyi hissederiz. Bu kadar tutkulu bir aşırılığa varabilen bir insan doğasından gurur duyarız, ama başkalarına da aynı yolu izlemelerini tavsiye etmekten kaçınırız. Aynı yolu izlemediğimiz için kendimizi suçlamamız da orta yola yakın bir insani çabadır. Belli inanç ve öğretilere daha az bağımlıdır. Bu, tıpkı farklı yörelerdeki her yargıcın yargılama yetkisi gibi, tüm çağlarda geçerli olan bir tutumdur. Başka bir deyişle, tüm öteki insan ürünleri gibi dinin meyveleri de aşırılık aracılığıyla yozlaşmaya açıktır. Bunları ortak duyunun değerlendirmesi gerekir. Ortak duyunun ateşli dindarı mutlaka suçlaması gerekmez; aksine onu, kendi ışığına sadık biçimde hareket eden biri olarak ihtiyat kaydıyla övebilir. Dindar bize bir yönden kahraman gibi görünür, ancak mutlak iyi olan yön, herhangi bir hoşgörü gösterilmesi gerekmeyen yoldur.

Her azizlik erdeminde aşırılık sonucu yapılan hata örneklerine rastlayabiliriz. İnsan nitelikleri içinde aşırılık genellikle tek yanlılık ya da denge eksikliği anlamına gelir. Çünkü bir niteliğin çok güçlü olması kolay değildir, bu nedenle diğer niteliklerin de faaliyet içinde onunla işbirliği yapacak kadar eşit güçte olması gerekir. İstikrarlı bir hayat için güçlü duygulanımlara güçlü bir irade gerekir; güçlü etkin güçlere güçlü bir zihin gerekir; güçlü zihinsel ihtiyaçlara güçlü niyetler gerekir. Denge varsa hiçbir yeti çok fazla güçlü olamaz, çünkü güç tüm kişiliğe yayılmıştır. Azizlerin yaşamında, teknik ifadeyle, ruhsal yetiler güçlüdür, burada aşırılık izlenimini veren şey zihnin diğer yetilere kıyasla kusurlu olmasıdır. Diğer ilgi nesnelerinin çok az ve zihnin çok dar olduğu durumlarda ruhsal coşku patolojik biçimler alır. Azizliğin tüm ayırt edici sıfatları - sırasıyla; Tanrı'ya adanmışlık aşkı, saflık, çilecilik- bu durumu örnekler, tüm bu sıfatlar gerçekten yoldan çıkabilirler. Sırayla bu erdemlerin üstünden geçeceğim.

Öncelikle adanmışlığı ele alalım. Dengesizlik durumunda adanmışlığın vardığı bozukluklardan biri fanatizmdir. Fanatizm (salt bir dinsel tutkunun ifadesi olmadığı düşünülürse) sarsıcı bir aşırılığa varmış bağlılıktan başka bir şey değildir. Yoğun bir biçimde bağlı ve sınırlı bir zihin, insanüstü bir kişinin özel bir bağlılığı hak ettiği duygusu tarafından bir kez ele geçirildiğinde yaptığı ilk şeylerden biri adanmayı idealize etmektir. Tutkulu hayran, idolünün erdemlerini tam tamına hayata geçirmeyi en büyük erdemi olarak görür; vahşi kabilelerin çok eski zamanlardan beri şeflerine bağlılıklarını göstermek için sergiledikleri fedakârlık ve kölece itaat şimdi de tanrısallık karşısında daha fazlaca sergilenmektedir. Onu hakkıyla övmek adına lügatler düzülmekte, diller değiştirilmektedir; tanrının lütufkâr nazarını çekecekse ölüm, bir kazanç olarak görülmektedir; ona adanma şeklindeki kişisel tutum aynı zamanda kabile içinde yeni ve soylu bir tür mesleki özel

olma durumu denilebilecek bir nitelik haline gelmektedir.[1] Kutsal kişiliklerin etrafında oluşan efsaneler bu kutsama ve yüceltme dürtüsünün sonucudur. Buda[2], Muhammed[3] ve onların yanında bulunanlarla birçok Hıristiyan aziz, aslında onurlandırma niyetinde olmakla birlikte insanın yanlış yöne saptırılmış övme eğilimin dokunaklı bir ifadesi olarak besbelli ki budalaca ve *abgeschmackt* olan menkıbeler hazinesiyle kuşatılmıştır.

Bu zihin durumunun ilk sonucu tanrısallığın izzetini herkesten sakınmaktır. Adanmış kişi bağlılığını bu çerçevedeki bir duyarlılıktan daha iyi nasıl gösterebilir? En ufak bir hakaret yahut ihmale kızar; tanrının düşmanları mutlaka ayıplanmalıdır. Aşırı dar zihinlerde ve etkili iradeler-

---

[1] Hıristiyan azizlerin kendilerine özgü adanma biçimleri vardı. Mesela Aziz Francesco İsa'nın yaralarına; Padovalı Aziz Antuan İsa'nın çocukluğuna; Clairvauxlu Aziz Bernard insanlığına; Azize Teresa Aziz Joseph'e kendini adamıştı. Şii Müslümanlar, Peygamber'in kayınpederi [metinde 'kayınbiraderi'] olan Ebu Bekir yerine, damadı Ali'yi kutsal kabul ederler. Vambéry, İran'da, "otuz yıldır ağzından *Ali, Ali*, demek dışında tek bir sözcük çıkarmamaya yeminli bir dervişle" karşılaşmasından söz eder. "Böylece dünyaya bin yıl önce ölmüş Ali'nin en büyük taraftarı olduğunu göstermek istiyordu. Evinde karısıyla, çocukları ve arkadaşlarıyla konuşurken ağzından 'Ali'den başka bir sözcük çıkmıyordu. Bir şey yemek ve içmek veya başka bir şey yapmak istese sadece 'Ali' derdi. Pazarda dilenir veya bir şey alırken hep 'Ali' derdi. Kendisine iyi veya kötü davranıldığında sert bir dille yine 'Ali!' diye karşılık verirdi. Bu coşkusu son zamanlarda öyle bir noktaya varmıştı ki bütün gün sokaklarda bir o yana bir bu yana deli gibi koşar, elindeki bastonu havaya atar ve avazı çıktığı kadar 'Ali!' diye bağırırdı. Bu derviş halk tarafından evliya olarak görülüyor ve her yerde büyük saygı görüyordu." Arminius Vambéry, *Life and Adventures*, Londra: 1889, s. 69. Şii Müslümanlar, Ali'nin oğlu Hüseyin'in ölüm yıldönümünde hâlâ ağlayarak onun ve Ali'nin adını haykırmaktadırlar.

[2] Bkz; H. C. Warren, *Buddhism in Translation*, Cambridge: U. S., 1898, (birçok yerde).

[3] Bkz; J. L. Merrick, *The Life and Religion of Mohammed, as contained in the Sheeah traditions of the Hyat-ul-Kuloob*, Boston: 1850, (birçok yerde).
[Anılan kitap, Muhammed Bâkır El-Meclisî'nin *Hayâtü'l-Kulûb* adlı kitabının J. L. Merrick tarafından Farsça'dan İngilizce'ye çevrilen kısmıdır. (e. n.)]

de böyle bir dikkat abartılı bir tarafgirliğe dönüşebilir; nitekim haçlı seferlerine övgüler düzülüp katliamların teşvik edilmesinin nedeni, Tanrı'ya yapılmış hayali bir saygısızlıktan başka bir şey değildir. Tanrıları, ihtişamı önemseyen varlıklar olarak gören teolojilerle emperyalist politikalar izleyen kiliselerin bu eğilimi kışkırtmalarıyla hoşgörüsüzlük ve zulüm bazılarımızın gözünde aziz zihniyetinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bunların rahatsız edici günahlar olduğu tartışmasızdır. Azizce mizaç ahlaki bir mizaçtır, ahlaki mizaç da çoğunlukla gaddardır. Aziz mizacı tarafgir bir mizaçtır ve bu mizaç da gaddardır. Mesela Davut kendi düşmanlarıyla Yehova'nın düşmanları arasında bir fark görmez. Dönemindeki Hıristiyanlar arası savaşı durdurmaya can atan Sienalı Catherine onları bir araya getirmek için Türkleri katletmeyi amaçlayan bir haçlı seferinden başka bir şey düşünemez. Luther, Anabaptist önderlerin ölümüne yol açan acımaz işkenceleri kınamak veya ayıplamak için tek laf etmez. Cromwell, düşmanlarını "idam etmek" üzere kendisine teslim eden Rabbe övgüler düzer. Bütün bu durumlarda devreye politika girer; ama dindarlık bu ortaklığı pek de sıra dışı görmez. Bu yüzden "özgür düşünürler" dinle fanatizmin ikiz olduğunu söylediği zaman bu suçlamayı kolayca reddedemeyiz.

Dindar kişinin kafasının ancak despotik bir Tanrı'nın tatmin edebileceği bir yapıda olması durumunda, fanatizmin, dinin eksi hanesine yazılması gerekir. Ama Tanrı onur ve görkemine daha az meraklı olarak düşünüldüğü anda fanatizm bir tehlike olmaktan çıkar.

Fanatizm sadece kişiliğin buyurgan ve saldırgan olduğu yerde bulunur. Adanmışlığın yoğun, zihnin güçsüz olduğu uysal kişiliklerde çok masum olmasına rağmen hayranlık duyulamayacak kadar fazla tek taraflı olan aşırı Tanrı sevgisine, her türlü gündelik insani şeyi dışlayacak kadar dalmaya, bu hayali gark oluşa tanıklık ederiz. Bu durumlarda zihin tek tür duygulanımdan başka bir duyguya oda

açamayacak kadar dardır. Tanrı sevgisi böyle bir zihne hakim olduğunda her türlü insani sevgiyi ve insani faydayı kovar. İngilizcede böylesine aşırı -aşırı ama zarif ve mülayimce- adanmışlığı karşılayan bir sözcük yoktur, o yüzden buna *teopatik* durum adını vereceğim.

Azize Margaret Mary Alacoque buna bir örnek olabilir. Son dönem biyografilerinden birinin yazarı şöyle diyor;

> "Şu yeryüzünde soylu, seçkin ve saygın biri tarafından sevilmek; sadakatle ve adanmışlıkla sevilmek ne de hoştur! Ama Tanrı tarafından sevilmek! İşte bu çıldırtabilir insanı [aime jusqu'à la folie]! Margaret böyle bir sevgi fikriyle kendinden geçiyordu. Eski çağlarda Aziz Philip Neri'nin ya da Aziz Francisco de Xavier'in dediği gibi Tanrı'ya şöyle derdi: 'Beni ezip geçen bu seli durdur, ey Tanrım, ya da buna dayanacak güç ver.'"[1]
>
> "Margaret Mary'nın, Tanrı'nın sevgisine dair aldığı en açık işaretler görü, dokunma ve işitme halüsinasyonlarıydı ve bu halüsinasyonların sonucu ortaya çıkan 'Güneş'ten daha parlak ışınlarla sarmalanmış ve bir kristal gibi saydam olan' İsa'nın kutsal yüreğinin esinleriydi. Çarmıhta asılıyken aldığı yara açık bir şekilde görülüyordu. Bu kutsal Yürek'in çevresinde dikenlerden bir taç ve üstünde de bir haç vardı.' Aynı anda, insanlığa karşı duyduğu sevginin alevlerini artık bastıramayan İsa'nın sesi, bu alevlerin bilgisini yaymak için bir mucizeyle onu seçtiğini söylüyordu. Bunun ardından Margaret'in ölümlü kalbini çıkarıp kendi göğsüne koyarak alevlendirdi ve sonra da kalbi tekrar Margaret'in göğsüne yerleştirip şöyle dedi: 'Bugüne kadar benim hizmetkarımdın, bundan sonra benim Kutsal Kalbimin çok sevilen müridi olarak anılacaksın.'
>
> "Sonraki bir görüde Kurtarıcı, onun aracılığıyla kurmak istediği "büyük tasarım"ı ayrıntılarıyla anlatmıştı. 'Senden bunu gerçekleştirmeni istiyorum, öyle ki Aşai

[1] Bougaud, *Hist. de bienheureuse Marguerite Marie*, Paris: 1894, s. 145.

> Rabbani haftasından sonraki her ilk Cuma günü, genel bir birleşmeyle ve Kalbime yapılan saygısızlıkları düzeltecek hizmetlerle Kalbimi onurlandıracak özel bir kutsal güne dönüşsün. Ve sana söz veriyorum ki Kalbim, kendisini onurlandıranlara ya da başkalarının da aynı şekilde davranmasını sağlayanlara sevgisini bol bol akıtmak için açılacak."

Bu esin "Diriliş'ten ve Son Akşam Yemeği'nden beri Kilise'yi aydınlatan en büyük esindir.... Şarap-Ekmek Ayini'nden sonra Kutsal Yüreğin yaptığı en büyük müdahaledir."[1] Peki, bunun Margaret Mary'nin yaşamındaki iyi sonuçları nelerdi? Görünüşe göre ıstıraplar, dualar ve zihinsel dalgınlıklar, bayılmalar ve kendinden geçmeler dışında fazla bir şey değil. İsa'nın sevgisine daldıkça, giderek Manastır'da hiçbir şey yapamaz hale gelmişti;

> "Gün be gün büyüyen içindeki İsa aşkı, onu giderek dış görevlerini yapamaz hale getiriyordu. Revirde çalıştırmayı denediler, ama sınırsız nezaketine, coşkusuna ve adanmışlığına rağmen pek sonuç alınamadı; iyilikseverliği okurların dinlemeye dayanamayacağı derecede büyük kahramanlık hareketlerine kadar vardı. Mutfakta çalıştırmayı denediler, ama umudu keserek vazgeçmek zorunda kaldılar; her şey elinden düşüyordu. Hayranlık verici bir alçakgönüllülükle sakarlıklarını düzeltme çabaları bir topluluğa hakim olması gereken düzene zarar vermesini önleyemiyordu. Onu bir okula yerleştirdiler; küçük kızlar onu el üstünde tutuyor, sanki bir azizeymiş gibi giysilerinden [kutsal emanetmişçesine] parçalar kesiyorlardı, ama o bunları fark etmeyecek kadar içine kapanmıştı. Zavallı sevgili rahibe, o görülerden sonra dünyadan iyice kopmuştu, onu kendi cennetinde bırakmak zorunda kaldılar."[2]

---

[1] Bougaud, *Hist. De bienheureuse Marguerite Marie*, Paris: 1894, s. 365.

[2] Bougaud, *a.g.e.*, s. 267.

Gerçekten de zavallı sevgili rahibe! Sıcakkanlı ve iyi, ama zihinsel olarak o kadar güçsüzdü ki Protestan ve modern eğitimimizle, onun şekillendirdiği azizlik tipine karşı içten bir acıma duygusu hissetmekten başka bir şey yapmamız mümkün değil. Teopatik azizliğin daha düşük bir örneği de on üçüncü yüzyılda bir Benedikten rahibesi olan ve "Esinleri" esas olarak İsa'nın, aslında buna layık olmayan kişiliğine duyduğu özel sevginin kanıtlarından oluşan Azize Gertrude vakasıdır. İsa'nın sevgisinin güvenceleri, İsa'nın Gertrude ile yakınlaşmaları, okşamaları ve son derece saçma, çocuksu iltifatları bu sıradan öykünün temel dokusunu oluşturmaktadır.[1] Böyle bir öyküyü okurken on üçüncü yüzyılla yirminci yüzyıl arasındaki farkı görüyoruz ve bir kişiliğe ait azizliğinin, bu tür önemsiz zihinsel duygudaşlıklarla bağlantılı olması halinde neredeyse tamamen değersiz meyveler üretebileceğini fark ediyoruz. İmgelemimiz bilim, idealizm ve demokrasiyle birlikte, özel ilgi alanı kişisel lütuflar dağıtmak olan, atalarımızın hoş-

---

[1] Örnekler: "Baş ağrısıyla ıstırap çekerken, ağzına bazı ıtırlı şeyler koymuş ve Tanrı'dan -şanı için- kendisini rahatlatmasını istemişti. Tanrı kendisine görünerek sevgiyle üzerine doğru eğildi ve bu ıtırlarla bizzat kendi teselli buldu. Nazikçe bu kokuları kokladıktan sonra doğruldu ve yaptığından memnun olmuş bir edayla Azizlere şöyle dedi: 'Nişanlımın bana verdiği armağana bakın!'

"Bir gün şapelde doğaüstü bir sesin '*Sanctus, Sanctus, Sanctus*,' sözcüklerini mırıldandığını duydu. Tanrı'nın Oğlu tatlı bir sevgili gibi üstüne eğilip ruhuna yumuşak bir öpücük kondurarak, ikinci Sanctus'ta şöyle dedi: 'Bu *Sanctus* kişi olarak bana işaret eder, bu öpücükle birlikte ilahiliğimin ve insanlığımın tüm kutsallığını al da komünyon masasına yaklaşmak için bu teçhizatın olsun.' Ertesi Pazar günü, Tanrı'ya bu iyiliği için şükrederken, Tanrı'nın Oğlu'nun binlerce melekten daha güzel olduğunu, onunla gurur duyuyormuş gibi kendisini kollarına aldığını ve çeyiz olarak verdiği mükemmel kutsallıkla birlikte onu Baba Tanrı'ya tanıttığını fark etti. Ve Baba, Tek Oğlu'nun bu şekilde tanıttığı ruhtan o kadar hoşlandı ki, adeta kendini tutamayarak ona, Kutsal Ruh'unkiyle birlikte Kendi *Sanctus*'una atfedilen Kutsallığı da verdi. Böylece o, kendisine Her Şeye Kadir Olan tarafından, Bilgelik ve Sevgi tarafından ihsan edilen mutlak bir *Kutsallıkla* donandı." *Revelations de Saints Gertrude*, Paris: 1898, i. 44, 186.

nut olduğu Varlık'tan tamamen farklı yaradılışta bir Tanrı'ya ihtiyaç duymaya başladı. Tıpkı bizler gibi hem toplumu ıslah hayaline tutkun hem de pohpohlamalardan başka hiçbir şeye ilgi duymayan ve sevdiklerine iltimas geçen bir Tanrı zorunlu olan yüce genişlik unsurundan yoksundur; önceki yüzyılların, böyle bir anlayışa kapalı olan en ustalıklı azizliği bile bize şaşırtıcı derecede sığ ve ahlakça yükseltici olmaktan uzak görünmektedir.

Örneğin birçok bakımdan en ehliyetli kadınlardan biri olan ve hakkında yeterince bilgi sahibi olduğumuz Azize Teresa'yı ele alalım. Son derece güçlü bir pratik zekâya sahipti. Hayranlık verecek kadar tanımlayıcı bir dille yazardı, olağandışı durumlarla baş edebilecek güçlü bir iradesi, siyaset ve iş meselelerinde büyük bir yeteneği, neşeli bir yapısı ve birinci sınıf bir edebi üslubu vardı. İnatçı bir arzulama gücüne sahipti ve bütün yaşamını dinsel ideallerine hizmet etmeye adamıştı. Ancak bunlar o kadar önemsizdir ki, (başkalarının farklı şekilde etkilendiğini bilmeme karşın) bugünkü düşünce tarzımıza göre onun yaşamını okuduğumda hissettiğim tek şey, böylesine canlı bir ruhun bu kadar basit işlerle uğraşmasına hayıflanmak oluyor.

Katlandığı ıstıraplara rağmen dehasında tuhaf bir yüzeysellik kokusu vardır. Birminghamlı bir antropolog olan Dr. Jordan insan türünü, sırasıyla "yırtıklar" ve "yırtık olmayanlar" diye ikiye ayırmıştı.[1] Yırtık tip "etkin bir heyecansız mizaca" sahip olan tip şeklinde tarif edilmektedir. Diğer bir deyişle, yırtıklar "duyularla uyarılır" olmaktan çok "kendi kendilerini devindirici"dirler[2] ve bunların deneyimleri genel olarak kendilerini harekete geçiren duygulardan daha canlıdır. Her ne kadar çelişkili bir yargı gibi görünse de Azize Teresa terimin bu anlamıyla tipik bir yırtıktı. Hem yaşamı hem de şu koşuşturup duran tarzı

---

[1] Furneaux Jordan, *Character in Birth and Parentage*, Birinci Baskı. Sonraki baskılarda terim adları değişmiştir.

[2] Bu ayrımla ilgili olarak, J. M. Baldwin'in *The Story of the Mind* adlı küçük kitabındaki hayranlık verecek kadar pratik anlatıma bakınız.

bunu kanıtlıyor. Kurtarıcı'sından sadece hiç duyulmamış kişisel iyilikler ve ruhsal lütuflar almakla yetinemezdi, bunları hemen kağıda dökmek ve profesyonel olarak *sömürmek*, daha az ayrıcalıklı olanları eğitmek için uzmanlığından yararlanmak zorundaydı. Gerçek tövbekârlarda olduğu gibi kökten bir kötülüğe sahip oluşundan değil de sayıları gerçekten fazla olan "hatalarından" ve "kusurlarından" gelen cerbezeli benlikçiliği; duyarlılığı; Tanrı'nın bu kadar değersiz bir kişiye duyduğu kişiye özel sevginin her yeni tezahüründe ortaya çıkan "kafa karışıklığıyla" sarmalanmış basmakalıp alçakgönüllülüğü ve özeleştirileri kötücüllüğün tipik göstergeleridir. Oysa gerçekten muazzam bir duyarlılığa sahip mizaç kendinden vaz geçip şükran duygusu içinde kaybolur ve sessizleşir. Kamuyla ilgili bazı düşünceleri vardı, doğru; Luthercilerden nefret eder ve kilisenin onlara galebe çalmasını isterdi mesela; ama onun din anlayışı görünüşe göre daha çok kendini adayan kişiyle tanrısallık arasındaki -saygısızlık etmeden söyleyecek olursak- sonsuz bir aş flörtü şeklindedir. Gerek örnek olmak ve gerekse eğitmek suretiyle genç rahibeleri bu yönde teşvik etmek dışında onda insana yararlı hiçbir şey ya da genel insani ilgiler taşıdığına dair bir işaret yoktur. Ancak çağının ruhu onu paylamak yerine insanüstü bir varlık olarak yüceltmiştir.

Erdemlere dayanan azizlik kavramı üstüne de benzer bir yargıda bulunmamız gerekir. Bir yandan titizce bireysel kusurların anlık hesabını tutabilen, diğer yandan da böylesine taraflı davranıp belli yaratıkları yavan iyilik işaretleriyle donatan bir Tanrı güvenemeyeceğimiz kadar dar kafalı bir Tanrı'dır. Luther, bireyler hakkında alacak verecek hesabı tutan Her Şeye Kadir Tanrı anlayışını elinin tersiyle bir vuruşta yerle bir ederek ruhun imgelemini genişletip teolojiyi çocuksuluktan kurtarmıştı.

Adanmayı yararlı insani sonuçlar doğurmaya doğru yönlendirebilecek zihinsel kavrayışlardan ayrı olan 'saf adanma' hakkında söyleyeceklerimiz bu kadar.

Aşırılığa kaçan diğer bir azizlik erdemi saflıktır. Az önce ele aldıklarımıza benzeyen teopatik kişiliklere göre Tanrı sevgisi başka bir sevgiyle karıştırılmamalıdır. Bunlara anne-baba, kız kardeşler, erkek kardeşler ve arkadaşlar dikkati dağıtan müdahaleler olarak görünür. Duyarlılık ve darlaştırma genellikle olduğu gibi bir arada görüldüklerinde bunlar, her şeyden çok içinde yaşayabilecekleri basit bir dünya isterler. Çeşitlilik ve karmaşaya kolayca uyum sağlayamazlar. Ancak atılgan dindar birliğe nesnel olarak; düzensizlik ve farklılığı zorla bastırmak yoluyla ulaşırken, çekingen dindar birliğe öznel olarak; dünyadaki düzensizliği kendi haline bırakarak ve içinde yaşadığı küçük bir dünya kurup o düzensizliği buradan kaldırarak ulaşır. Böylece, hapishaneleri, askeri zulümleri ve engizisyon yöntemleriyle militan kilisenin yanında bir de inziva yerleri, manastırları ve mezhep örgütleriyle *fugient (çekingen)* denebilecek bir kilisemiz daha vardır. Her iki kilise de aynı amacın -yaşamı bir kılmak[1] ve ruha sunulan manzarayı basitleştirmek- peşinden gider. İçsel düzensizliklere aşırı duyarlı bir zihin, dış ilişkileri bilincin ruhsal şeylere dalmasının engelleri olarak görerek tek tek bırakacaktır. İlk terk edilenler eğlenmelerdir, sonra kalıplaşmış "toplum", sonra iş, ardından ailevi görevler terk edilir ve sonunda günün belirlenen dinsel faaliyetlere göre taksim edileceği bir inzivaya varılır. Azizlerin yaşamları, içsel saflığın korunması adına, kademe kademe terk edilen dışsal yaşamla

[1] Bu konuda, içsel birliği sağlamayı bütün dinsel yaşamın asıl nedeni olarak gören M. Murisier'nin (*Les maladies du Sentiment Religieux*, Paris: 1901) eserini işaret edebilirim. Ancak dinsel olsun olmasın, *bütün* güçlü, ideal ilgiler zihni birleştirir ve her şeyi kendilerine tabi kılma eğilimi gösterir. M. Murisier'nin yazılarından kimileri, bu biçimsel durumun dinin kendine has özelliklerinin en başta geleni olduğu sonucuna varabilecekken, öte yandan kimileri bu eseri maddi içeriği neredeyse tamamen ihmal etmekle itham edebilir. Mevcut çalışmanın okuru, dinin kendine özgü ve herhangi bir genel psikolojik biçimden çok daha önemli birçok maddi içeriği bulunduğuna ikna edeceğine eminim. Bu eleştiriye rağmen M. Murisier'nin kitabını hayli öğretici buluyorum.

bir çeşit temas anlamına gelen bir dizi karmaşanın reddedilişinin tarihidir.[1] Genç bir rahibe, amirine, "Konuşarak farkında olmadan günaha girmemek için istirahat sırasında hiç konuşmamak daha iyi değil mi?" diye sorar.[2] Buralarda yaşam toplumsal olmaya bir şekilde devam edecekse eğer, bunun içinde yer alanlar herkese aynı olan kurallara uymak zorundadır. Saflık takıntılısı bu tekdüzelik içinde bir kez daha temiz ve özgür hisseder. Kimi mezhep topluluklarında, manastır tarzında olsun veya olmasın, birliğe gösterilen özen dünyevi bir insan açısından neredeyse anlaşılmaz bir şeydir. Kılık kıyafet, sözcük seçimi, saatler ve alışkanlıklar kesinlikle tekbiçimlidir ve bazı kişilerin bu değişmezlik halinde başka hiçbir şeyle karşılaştırılamayacak türden bir zihinsel huzur bulduklarına kuşku yoktur.

Örnekleri çoğaltacak kadar zamanımız yok, dolayısıyla saflaşmada bir aşırılık örneği olarak Aziz Aloysius Gonzaga vakasıyla yetineceğim. Sanırım, bu gencin dışsal ve düzensiz olanı ortadan kaldırma işini apaçık hayranlık duyacağımız bir noktaya kadar götürdüğünü siz de kabul edeceksiniz. Aziz Aloysius Gonzaga'nın biyografisini yazan kişi şöyle diyor;

> "On yaşındayken kendi bekaretini Tanrı'nın Annesine adayacağına -bunun, onun için olabilecek en uygun ar-

---

[1] Örnek: "Günah çıkartarak ruhunu uygun bir şekilde arındırmasıyla başlayan içsel yaşamının ilk başında Hizmetkâr (Suso), kafasında üç çember belirleyerek ruhsal tahkimat amacıyla kendini bunun içine kapattı. İlk çember hücresi, ibadet odası ve koroydu. Bu çember içindeyken kendini tamamen güvende hissediyordu. İkinci çember dış kapıya kadar uzanan bütün manastırdı. Üçüncü ve en dış çember kapının kendisiydi, işte kendisini kollaması gereken nokta burasıydı. Bu çemberlerin dışına çıktığında, kendini ininden çıkarak avcılar tarafından sarılmış ve dolayısıyla kurnaz ve uyanık olması gereken bir yabani hayvan gibi hissediyordu." *The Life of the Blessed Henry Suso*, kitabın yazarı kendisi, (çev.) Knox, Londra: 1865, s. 168.

[2] *Vie des premières Religieuses Dominicaines de la Congrégation de St. Dominique, à Nancy*; Nancy: 1896, s. 129.

mağan olduğuna- dair ilham geldi. Bunun üzerine vakit kaybetmeden ve içindeki bütün coşkuyla, yüreği sevinçle dolu ve sevgiyle yanarak, ebediyen bakir kalmaya karar verdi. Meryem masum kalbinden gelen teklifi kabul etti ve onu ödüllendirmek için Tanrı'dan onun adına, ömrü boyunca saflık erdemini bozacak en küçük bir ayartma eğilimine maruz kalmama lütfu aldı. Bu, Azizlere bile nadiren sunulan sıra dışı bir lütuftu. Nitekim Aloysius'un ayartma tehlikesinin ve fırsatının gerçekten çok fazla olduğu saraylarda ve kalburüstü insanların yanında yaşadığı düşünülürse bu lütfun ne kadar sıra dışı olduğu görülür. Aloysius'un çocukluğundan beri saf olmayana ya da bakir olmayana ve hatta karşıt cinsten insanlar arasındaki her çeşit ilişkiye karşı doğal bir hoşnutsuzluk duyduğu doğrudur. Ancak özellikle de bu karardan sonra, kutsadığı bekareti tehlikeye atabilecek şeylere karşı hâlâ tedbir almak zorunda hissetmesi yine de şaşırtıcıdır. Burada, bütün Hıristiyanlara buyrulmuş olağan tedbirlerle ille de yetinebilecek bir kişi varsa, onun da Aloysius olduğu düşünülebilir. Ama hayır! Tıpkı bedensel çilede olduğu gibi, en önemsiz tuzaklara ve her türlü kötülük olasılığına karşı koruyucu önlemlere ve savunma araçlarına başvurmada azizlerin çoğundan daha ileri gitmişti. Tanrı'nın lütfuyla olağanüstü bir şekilde korunarak hiçbir zaman baştan çıkmayan Aloysius, adeta her yandan tehlike altındaymışçasına ölçüp biçerek adım attı. O günden sonra gözlerini sokakta yürürken ya da toplum içindeyken dahi asla kaldırmadı. Kadınlarla her türlü iş ilişkisine girmekten her zamankinden daha fazla kaçınmakla kalmayıp, babasının zorlamalarına rağmen onlarla konuşmayı ve her türlü sosyal ilişki kurmayı da reddetti; masum bedenini her türlü kanaatkârlığa çok erken adamaya başladı."[1]

Bu gencin on iki yaşında, "annesinin haber göndermek

[1] Meschler'in *Saint Louis of Gonzaga'nın Hayatı* kitabından, Fransızca çeviri Lebréquier, 1891, s. 40.

için tesadüfen baş nedimelerinden birini göndermesi halinde onun içeri girmesine asla izin vermediğini, nedimeyi açık pencereden dinleyerek hemen başından savdığını" okuyoruz. İster masada ister sohbet ortamında annesiyle baş başa kalmak istemezdi; ortamda bulunanlar çekilince o da bir bahaneyle uzaklaşırdı.... Soylu hanımlarla, kadın akrabalarla sırf yüz yüze tanışmaktan bile kaçınırdı, ayrıca hanımefendilere yapılan ziyaretlerden mazur görülmesi karşılığında her istediğini severek ve derhal yapacağına dair babasıyla bir çeşit anlaşma yapmıştı." (*a.g.e.*, s. 71)

Aloysius, on yedi yaşına geldiğinde, babasının bütün yalvarmalarına rağmen (çünkü bir prens soyundan geliyordu) Cizvit tarikatına katıldı;[1] bir yıl sonra babası ölünce bunu kendini Tanrı'ya "daha da vermek" için fırsat olarak kullandı ve sanki ruhani bir üstüymüş gibi, yaslı annesine ağdalı tavsiyelerle dolu mektuplar yazdı. Çok geçmeden o kadar iyi bir keşiş olmuştu ki kız ve erkek kardeşlerinin sayısı sorulduğunda, cevap vermeden önce şöyle bir düşünüp kafasının içinden saymak zorunda kalırdı. Bir gün bir Rahip, ailesini düşünüp düşünmediğini sorunca "onlar için ettiğim dualar dışında asla aklıma gelmiyorlar" cevabını vermişti. Elinde zevk alabileceği hiçbir çiçek veya kokulu bir şey tuttuğu görülmemişti. Tersine, hastanede en iğrenç olan şeyleri arar, yanındakilerin ellerindeki çıban sargıları ve bunun gibi şeyleri seve seve alırdı. Dünyevi konuşmalardan uzak durur, her konuşmayı hemen dinsel konulara çevirmeye çalışır, olmazsa sessiz kalırdı. Çevresinde olup bitenlere bakmamayı adet haline getirmişti. Bir gün manastır yemekhanesinde bölge papazının sandalyesinde duran bir kitabı getirmesi istenince, papazın nerede oturduğunu sormuştu, çünkü orada ekmek yediği üç ay boyunca gözlerini eğik tuttuğu için nerede oturduğunu

[1] Çocukluğunda tuttuğu defterlerde, bizleri günahtan uzak tuttuğu ve "Tanrı'nın, bütün sonsuzluğumuzu borçlu olduğumuz gözlerinde" değerli kılacak ölümsüz erdem hazineleri için manastır yaşamını övüyordu. *a.g.e.*, s. 62.

fark etmemişti. Bir gün istirahat sırasında kazara yanındakilerden birine bakarak, ar duygusuna karşı büyük bir günah işlediği için kendini suçlamıştı. Susarak kendini dilin günahlarından korurdu. Çektiği en büyük ceza, üstlerinin kendine uyguladığı bedensel cezaları sınırlandırmasıydı. Alçakgönüllülük fırsatı olarak gördüğü için yanlış suçlamalar ve haksız azarlar işitmeye çalışırdı. O kadar itaatkârdı ki, kağıdı biten bir oda arkadaşı kendisinden kağıt isteyince, Tanrı'nın yerinde olan ve onun emirlerini aktaran üstünün iznini almadan vermek istememişti.

Aloysius'un azizliğinin alametlerinden başkası gözüme gelmiyor. Aloysius 1591'de yirmi dokuz yaşında öldü, Kilise'de bütün gençlerin koruyucusu olarak bilinmektedir. Adına düzenlenen yortuda, Roma'daki belli bir kilisede kendisine adanan şapelin sunağı "muhteşem çiçeklerle bezenir ve sunağın ayağında genç kadın ve erkekler tarafından Aziz'e yazılmış ve 'Paradiso'ya yöneltilmiş mektuplar görülür. Mektuplar, bu şirin iletilerde bazen umudu yansıtan yeşil bir kurdeleyle, bazen aşkın simgesi olan kırmızı kurdeleyle bağlanmış özel dilekçeler arayan San Luigi hariç hiç kimse tarafından okunmadan yakılır," vs.[1]

---

[1] Mademoiselle Mori'nin, Hare'in *Walks in Rome* adlı yapıtında alıntı yapılan romanından, 1900, i. 55.
Starbuck'ın kitabından, s. 388, başka bir ortadan kaldırma yoluyla saflaşma örneği alıntılamaktan kendimi alamıyorum. Vaka şöyledir:
Kişileri takdis eden anormallik işaretleri sık sık ortaya çıkmaktadır. Başka insanlarda uyumsuzluk yaratmaktadırlar; genellikle bunların dünyevi olarak kiliseyle herhangi bir ilişkileri yoktur; başkalarına karşı aşırı eleştirici davranırlar; kendi toplumsal, siyasi ve mali yükümlülüklerini hiç umursamazlar. Yazarın üzerinde özellikle araştırma yaptığı altmış sekiz yaşındaki bir kadın bunun tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Kadın büyük bir şehrin hareketli bir semtinde bulunan en aktif ve en ilerici kiliselerden birinin üyesiydi. Rahibi onun her şeyde kusur bulma noktasına geldiğini söylüyordu. Giderek kiliseye olan sempatisini yitiriyordu; sonunda kiliseyle bağlantısı sadece ayinlere katılma noktasına kadar düştü; burada da verdiği tek mesaj, düşük düzeyde yaşayanları paylayıp lanetlemekten ibaretti. Sonunda bütün kiliselerden uzaklaştı. Yazar onu ucuz bir pansiyonun küçük bir odasında tek başına, bütün

Böyle bir yaşamın değeriyle ilgili nihai yargımız büyük ölçüde Tanrı anlayışımıza ve yaratıklarına göstermekten en çok hoşlandığı tavra bağlı olacaktır. On altıncı yüzyılın Katolikliği toplumsal ıslaha fazla önem vermiyordu; kendi ruhunu kurtarırken dünyayı şeytanın ellerine bırakmak o zamanlar utanılacak bir şey değildi. Bugün, doğru veya yanlış, insan ilişkilerinde yardımseverlik, ahlak duygusundaki, sözünü ettiğim o seküler başkalaşımlardan birinin sonucu olarak kişilik değerinin asli bir unsuru haline gelmiştir. Ayrıca, kişiler veya kamu için faydalı olmak bir tür ilahi hizmet olarak görülmektedir. Diğer eski Cizvitlerin, özellikle de aralarındaki misyonerlerin – şu Xavierler, Brébeuflar, Jogueler- dışa dönük bir zihniyetleri vardı ve dünyanın iyiliği için kendilerince mücadele ediyorlardı. Dolayısıyla yaşamları bizlere bugün esin kaynağı olmaktadır. Ama Aloysius'ta olduğu gibi, kafa toplu iğne başından daha büyük değilse ve kişi aynı küçüklükte bir Tanrı düşüncesine sahipse, sergilenen kahramanlığa rağmen sonuç bir bütün olarak itici olacaktır. Örneklerde de gördüğümüz gibi saflık zorunlu bir şey *değildir*; bir yaşamın temiz kalmak adına faydasız olmaktansa, bir sürü kire bulaşmış olması daha iyidir.

Dinsel aşırılıkla ilgili araştırmamızda şimdi de duyarlılık

---

insan ilişkilerinden soyutlanmış ama görünüşe göre kendi ruhsal kutsamalarıyla mutlu mesut halde yaşarken buldu. Zamanını takdis üstüne risaleler -sayfa sayfa hayali coşkular- yazmakla geçiriyordu. Bütün kurtuluşun iki değil üç adımdan oluştuğunu savunan küçük bir gruptan biri olmuştu; sadece ihtida ve takdis değil, aynı zamanda, 'çarmıha gerilme' ya da 'kusursuz kefaret' adı verilen ve ihtidayla olduğu gibi takdisle de benzer bağlantısı olan üçüncü bir adım olmalıydı. Ruh'un kendisine, 'Kiliseye gitme. Kutsal toplantılara gitme. Kendi odana git, ben sana ulaşırım,' dediğini söylemektedir. Meslektaşlarına, vaizlere veya kiliselere önem vermiyor, sadece Tanrı'nın kendisine söylediklerine kulak veriyordu. Yaşadığı deneyimlerini anlatırken oldukça tutarlı görünüyordu; insan onun öyküsünü dinlerken, bunun öyküyü arkadaşlarıyla birlikte yaşayamayan bir insanın yaşamı olduğunu unutma noktasına geliyordu."

ve iyilikseverlikteki aşırılığa geldik. Azizlik burada işe yaramazları koruma, asalakları ve dilencileri besleme suçlamasıyla karşı karşıya kalacaktır. "Kötüye karşı direnmeyin,"[1] "Düşmanlarınızı sevin,"[2] bu sözler, bu dünya insanının belli bir tahammül göstermeksizin dile bile getiremeyeceği kadar azizce ilkelerdir. Bu dünyanın insanı mı haklıdır, yahut azizler derin hakikatin bilgisine mi sahiptir? Buna basit bir cevap vermek mümkün değil. İnsan ahlaki yaşamın karmaşıklığını ve gerçeklerle ideallerin iç içe geçtiği yolun gizemini ancak burada hissediyor.

Kusursuz davranış üç unsur arasındaki bir ilişkidir: Fail, eylemin amaçları ve eylemin etkisini alanlar. Davranışın mutlak olarak kusursuz olabilmesi için, her üç unsurun, yani niyet, uygulama ve etkiyi alımın birbirine uygun olması gerekir. Yanlış araçlarla uygulanan veya yanlış bir alıcıya seslenen en iyi niyet dahi başarısız olacaktır. Dolayısıyla hiçbir eleştirici veya davranış değeri saptayıcısı, eyleyişin diğer unsurlarını bir yana bırakıp, kendini sadece failin niyetiyle sınırlayamaz. Bir hakikatin onu duyanlar tarafından yanlış anlaşılmasından daha kötü bir yalan türü olmaması gibi, şu insan timsahlarıyla ve boa yılanlarıyla uğraşırken de makul argümanlara başvurmak, yüce gönüllülüğe çağırmak ve duygudaşlık veya adalet duygusuna seslenmek budalalıktan başka bir şey değildir. Aziz kolayca evreni kendi doğruculuğunun düşmanlarının ellerine teslim edebilir. Direnme göstermeyerek kendi varlığını sona erdirebilir.

Herbert Spencer, insani kusursuz davranışın ancak çevre kusursuz ise kusursuz görüneceğini söylemektedir; ne var ki bu davranışı uygun görüp benimseyecek hiçbir alt çevre yoktur. Bunu, azizce davranışın ancak herkesin aziz olduğu bir ortamda kusursuz bir davranış olarak anlaşılabileceği şeklinde de yorumlayabiliriz; ama ortamda sadece

---

[1] Yeni Ahit, Matta 5: 39. (e. n.)

[2] Yeni Ahit, Matta 5: 44; Matta 6: 27. (e. n.)

birkaç kişi aziz ve çoğunluk azizlerin tam tersi ise o zaman bu davranış kusursuz bir davranış olarak görülmeyecektir. Öyleyse, ampirik ortak duyumuzu ve sıradan, gündelik ön değerlendirmelerimizi kullanarak, bu dünyada duygudaşlık, iyilikseverlik ve direniş göstermeme gibi erdemlerin aşırılık olarak ifade edilebileceğini ve çoğu zaman da öyle olduğunu açıkça kabul etmemiz gerekir. Karanlığın güçleri bunlardan sistematik olarak yararlanmıştır. Şu modern, bilimsel yardımseverlik örgütlenmesi tamamen sadaka kurumunun başarısız olmasının bir sonucudur. Anayasal idarenin tarihi, kötülüğe direnişin kusursuzluğu üstüne yapılan bir yorum ve bir yanağa vurulduğunda öteki yanağı çevirmeyip karşılık vermenin tarihidir.

Bunu genel hatlarıyla kabul edeceksinizdir, çünkü İncil'e, Quakerlığa ve Tolstoy'a rağmen, ateşe karşı ateşle mücadele edileceğine, gaspçıların vurularak öldürülmesine, hırsızların hapse tıkılmasına ve serserilerle dolandırıcıların toplumdan dışlanması gerektiğine inanırsınız.

Ama dünya sadece bu gerçekçi, duygusuz ve demir yumruklu yöntemlere kalsaydı, yani, bir kardeşine evvela yardım edip onun buna değip değmediğini sorgulamayı sonraya bırakan birileri; kendi özel hatalarını daha hatalı kişiye duyduğu acıma hissiyle bastırmaya istekli olanlar; sürekli kuşku içinde yaşamaktansa aynı yerden birçok kez aldatılmaya hazır olanlar; başkalarına karşı ihtiyatlı davranmak yerine tutkuyla ve düşünmeden davranmaktan mutlu olanlar olmasaydı; dünyanın şimdikinden çok daha kötü bir yer olacağına; geçip gitmiş bir günün değil, henüz gelmemiş bir günün sevecen zarafetinin hayal gücümüzün dışında kalacağına, tıpkı benim gibi siz de eminsinizdir herhalde.

Varlıklarını bu şekilde sürdüren azizler insani duyarlılık konusundaki aşırılıklarıyla peygamberlere benzeyebilirler. Nitekim defalarca da böyle olmuştur. Karşılaştıkları insanlara, bütün geçmişlerine, bütün dış görünüşlerine rağmen değer vererek, onları değerli *olmaya* itmişler ve parlak bir

örnek oluşturmak, ümitlerine seslenmek suretiyle onları mucizevi bir şekilde dönüştürmüşlerdir.

Bu bakış açısına göre, bütün azizlerde gördüğümüz iyilikseverliği ve bazı azizlerde gördüğümüz aşırı iyilikseverliği, gerçek bir erdem rütbesi oluşturabilecek samimi bir yaratıcı toplumsal güç olarak kabul edebiliriz. Azizler iyiliğin yazarları, besleyicileri ve yükselticileridir. İnsan ruhunun gelişme potansiyelleri sınırsızdır. Müdahale edilemez biçimde katılaşmış görünen birçok kişi sonradan, tanık olanlardan daha çok kendilerini şaşırtacak kadar yumuşamış, hidayete ermiş ve yenilenmiştir. Dolayısıyla herhangi birinin sevgi yoluyla kurtuluşunun olanaksız olduğundan peşinen emin olamayız. İnsan timsahlarının ve boa yılanlarının iflah olmaz yaratıklar olduğunu söylemeye hakkımız yoktur. Kişiliğin karmaşık yapısını, için için yanan duygusal ateşleri, kişilik-çokgeninin öteki yüzlerini, eşikaltı bölgenin kaynaklarını bilmiyoruz. Aziz Pavlus çok önce atalarımızı her ruhun aslında kutsal olduğu fikriyle tanıştırmıştı. İsa bizim için öldüğü günden beri, demişti Aziz Pavlus, hiç kimseden umudumuzu kesmemeliyiz. Özünde herkesin kutsal olduğu inancı günümüzde, her türlü insani adetlerde ve ıslah kurumlarında, idam cezasına ve zulme uzanan cezaya karşı her geçen gün artan tiksintide kendini dışa vurmaktadır. Azizler aşırıya varan duyarlılıklarıyla bu inancın bayraktarları, öncüleri ve karanlık kovucularıdırlar. Tıpkı güneşten parıldayan bazı katrelerin bir huzmenin doruk noktasında durmaları ya da taşkının en önünde gitmeleri gibi onlar da yolu gösterirler, önceden haber verenler de onlardır. Dünya henüz onların yanında değildir, bu yüzden genellikle dünyevi işlerin ortasında abes bir şey gibi görünürler. Buna karşılık onlar dünyanın yapay dölleme aygıtlarıdır; kuvve halinde beklediklerini yalnızca kendilerinin gördüğü iyilik potansiyellerine can verenler ve harekete geçirenlerdir. Onlar önümüzden geçtiğinde artık her zamanki gibi ortalama biri olmamız mümkün değildir. Bir kandil diğerini tutuş-

turur; onların insanlığa duyduğu aşırı güven olmasa hepimiz manevi bir durgunluk içinde olurduk.

Bazen aziz bir anlığına, boşuna duyarlılık göstermiş ve kendi merhamet ateşinin kurbanı olmuş, aldatılmış gibi görünebilir, ancak sergilediği hayırseverliğin toplumsal evrimdeki rolü hayati önemdedir ve vazgeçilmezdir. Bir şeylerin ileri gitmesi için birilerinin ilk adımı atması ve tehlikeyi göze alması gerekir. Azizde her zaman var olan, yardımseverlik ve direnç göstermeme arzusuna sahip olmayan hiç kimse bu yöntemlerin başarılı olup olamayacağını bilemez. Bu iki yöntem başarıya ulaştığında, bunların ulaştığı başarı kaba kuvvetin veya dünyevi tedbirliliğin ulaştığı başarılardan çok daha sağlam olacaktır. Kaba kuvvet düşmanları yok eder, tedbirlilik içinse en iyi şunu diyebiliriz; zaten sahip olduğumuz güvenliği korur. Ancak direnç göstermemek başarılı olduğunda düşmanları dosta çevirir; yardımseverlik ise yardım edenlerin yenilenmesine yol açar. Söylediğim gibi, bu azizce yöntemler yaratıcı güçlerdir. Öte yandan gerçek azizler inancın kendilerine verdiği yüksek heyecan sayesinde, daha sığ yaradılışlı insanların dünyevi tedbirleri işletmeden ilerleyemediği durumlarda kendilerini karşı konulamaz yapan bir yetke ve etkileyicilik kazanırlar. Dünyevi bilgeliğin ötesine güvenli bir şekilde geçilebileceğini gösteren bu pratik kanıt azizin insanoğluna verdiği sihirli bir armağandır.[1] Azizin daha

---

[1] Kişisel otoriteyle direnç göstermemenin başarılı bileşimini örneklendiren çok sayıda misyoner yaşamı vardır. Örneğin, John G. Paton, Yeni Hebritler'de, Melanezyalı vahşi yamyamlar arasında bu sayede büyülü bir hayat geçirmişti. İş sınıra dayandığında hiç kimse ona vurmaya cesaret edemez. Ondan ilham alan yerli mühtediler de aynı ayrıcalığa sahiptir. "İsa'nın ateşiyle yanıp tutuşan şeflerimizden biri iç kısımlardaki bir şefe mesaj göndererek, Sebt günü dört kişiyle birlikte oraya gelerek onlara Tanrı Yehova'nın müjdesini anlatacağını bildirdi. Ziyareti sert bir dille reddeden ve köylerine yaklaşan bütün Hıristiyanları öldürmekle tehdit eden bir yanıt geldi. Buna karşı şefimiz sevgi dolu bir haber göndererek, Yehova'nın Hıristiyanlara kötülüğü iyiliğe çevirmeyi öğrettiğini ve oraya silahsız gelerek kendilerine Tanrı'nın Oğlu'nun nasıl düşman-

iyi bir dünya hedefi bizleri sadece, üzerimizde genel olarak hakim olan yavanlık ve kısırlığa karşı teselli etmekle kalmaz, aynı zamanda azizi genel olarak yanlış anladığımızı itiraf etmek zorunda kaldığımızda aziz bizde bazı değişimlere yol açar ve vaaz verdiği çevre iyileşir. Aziz etkili bir iyilik mayası, dünyevi düzeni yavaş yavaş daha göksel bir düzene dönüştürme aracıdır.

Bu bağlamda, çağdaş sosyalistlerle anarşistlerin tutkunu olduğu Ütopyacı toplumsal adalet düşleri, mevcut çevresel koşullara uygulanabilir ve bu koşullar tarafından benimsenebilir olmamalarına karşın, azizin var olan bir cennet krallığına inanmasına benzemektedir. Bunlar sertliğin genel saltanatını kırmaya yardımcı olmakta ve daha iyi bir düzenin mayası işlevi görmektedir.

---

larını kutsayıp kurtarmak için dünyaya geldiğini ve öldüğünü anlatacaklarını söyledi. Dinsiz şef sert ve kışkırtıcı bir cevap yolladı: 'Gelirseniz, öldürüleceksiniz.' Sebt sabahı Hıristiyan şef ve dört arkadaşı dinsiz şefin köyünün dışında karşılandı, dinsiz şef onları bir kez daha ölümle tehdit ederek dönmelerini söyledi. Ama beriki şöyle dedi; 'Size savaş silahlarımız olmadan geldik! Size sadece İsa'yı anlatmak için geldik. Bugün O'nun bizi koruyacağına inanıyoruz.' Ağır ağır köye doğru ilerlerken üstlerine mızraklar fırlatılmaya başladı. Bazılarını savuşturdular; diğerlerini ise çıplak elleriyle karşılayarak inanılmaz bir hareketle yana saptırdılar. Bu şekilde savaş silahları olmadan kendilerine yaklaşan ve fırlattıkları mızrakları geri dahi atmayan adamlar karşısında yıldırım çarpmışa dönen dinsiz şef, kendi deyişiyle bu 'mızrak yağmuru'nun ardından saldırıyı durdurdu. Hıristiyan şefimiz arkadaşlarıyla birlikte köydeki toplanma alanının ortasında durarak şöyle dedi; 'Yehova bizi işte böyle korur. Sizin bütün mızraklarınızı bize verdi! İsteseydik bunları geri atıp sizi öldürebilirdik. Ama biz buraya dövüşmek için değil İsa'yı anlatmak için geldik. O, bizim karanlık kalplerimizi değiştirdi. Şimdi de sizin bütün savaş silahlarınızı bırakıp, size Tanrı sevgisi, büyük Babamız, yaşayan tek Tanrı hakkında anlatacaklarımızı dinlemenizi istiyor.' Dinsiz iyiden iyiye korkmuştu. Bu Hıristiyanların Görünmez Biri tarafından korunduğunu düşünüyorlardı. İlk kez İncil'in ve Haç'ın öyküsünü dinlediler. Şefle ve kabilesinin, İsa'nın yoluna girdiğini görecek kadar yaşadık. İsa'ya kazandırılan bu güney denizlerindeki adalar arasında muhtemelen benzer kahramanlık eylemlerini yaşamamış tek bir ada bile yoktur." John G. Paton, *Missionary to the New Hebrides, An Authobiography*, İkinci Cilt, Londra: 1890, s. 243.

Bir sonraki başlık, hepinizin tartışmasız biçimde abartıya ve aşırılığa yatkın olduğunu düşündüğünüzü sandığım çileciliktir. Daha önce başka bir yerde söylediğim gibi, modern imgelemin iyimserliği ve inceliği kilisenin bedensel ıstıraba karşı tutumunu değiştirmiştir. Nitekim bir Suso veya bir Alcantaralı Aziz Pedro[1] bugün bize saygı duyulabilecek aklı başında insanlar olarak görünmekten çok birer trajik şarlatan simaları olarak görünmektedir. İçsel niyetler sahihse, diye sorarız, o zaman bütün bu eziyete, dışsal bedene yönelik bu şiddete ne gerek var? Bu, dışsal olan bedeni fazla önemsemektir. Kendini tenden gerçekten kur-

[1] Azize Teresa, biyografisinde (Fransızca çeviri, s. 333), Aziz Pedro'nun kırk yıl boyunca günde sadece bir buçuk saat uyuduğunu söyleyerek şöyle devam eder: "Çektiği çileler arasında ona en fazla acı veren bu olmuştu. Bunu telafi etmek için hep dizlerinin ya da ayaklarının üstünde dururdu. Doğanın almasına izin verdiği azıcık uykuda da hep oturur pozisyonda olur, başını da duvara sabitlenmiş bir tahta parçasına dayardı. Yatmak istese bile bu mümkün değildi, çünkü hücresinin genişliği sadece yüz otuz yedi santimdi. Bütün bu yıllar boyunca ister güneş olsun ister yağmur, başlığını asla çıkarmadı. Asla ayakkabı giymedi. İçine kaba saba bir çuval bezinden yapılmış bir iç çamaşırından başka hiçbir şey geçirmezdi. Bu çamaşır oldukça dardı, üstüne de aynı kumaştan yapılmış küçük bir harmani alırdı. Havanın çok soğuk olduğu zamanlarda bu harmaniyi çıkarıp hücresinin kapısıyla küçük penceresini açardı. Sonra kapıyla pencereyi kapatıp harmaniyi tekrar üstüne alırdı, söylediğine göre onun ısınma ve beden ısısını yükseltme şekli buydu. Çoğunlukla sadece üç günde bir yemek yerdi; şaşkınlığımı görünce, bunu alışkanlık haline getirince oldukça kolay olduğunu söylemişti. Yanındakilerden biri bazen sekiz gün boyunca hiçbir şey yemediğini söylemişti.... Yoksulluğu uç noktadaydı; gençliğinde bile öyle çile çekmişti ki, söylediğine göre, tarikat manastırında geçirdiği üç yıl boyunca gözlerini hiç kaldırmadığı için öteki keşişleri ancak seslerinden tanır olmuş, yönünü de onların sesleriyle bulmuştu. Manastır dışında yürürken de aynı şekilde davranmıştı. Yıllar boyunca bir kez bile bir kadına bakmamıştı, ama benle görüştüğü yaşta artık gözlerini kaldırıp kaldırmamasının bir önemi kalmadığını da itiraf etti. Onu tanıdığımda artık iyice yaşlanmıştı. Bedeni o kadar küçülmüştü ki, adeta ortada bir ağacın köklerinden başka bir şey yokmuş gibiydi. Bütün bu kutsallıkla oldukça cana yakın biriydi. Soru sorulmadıkça asla konuşmazdı, ama feraseti ve nezaketi sözlerine dayanılmaz bir çekicilik katardı."

taran biri zevkleri de acıları da bolluğu da yokluğu da umursamaz. Herhangi bir yozlaşma veya köleleşme korkusu olmadan faaliyet gösterebilir ve tasarruflarda bulunabilir. Bhagavad Gita'da dendiği gibi, sadece, içsel olarak dünyevi işlerle hâlâ ilişkili olanlar dünyevi işlerden vazgeçme ihtiyacı duyarlar. Eğer kişi işin meyveleriyle gerçek anlamda ilişkili değilse mutedil bir şekilde dünyaya karışabilir. Önceki bir derste Aziz Augustinus'un haramı helal gören türden bir ifadesini aktarmıştım: "Yalnızca Tanrı'yı seviyorsan, eğilimlerinin peşinden güvenle gidebilirsin." Ramakrishna'nın ilkelerinden biri "Sadece Hari'nin adını duyunca bile gözyaşlarına boğulan birinin ibadet etmesi gerekmez" der.[1] Buda da müritlerine "orta yol"u gösterirken, aşırı çilenin en az basit arzu ve zevk kadar gerçek dışı ve değersiz olduğunu söyleyerek, her iki aşırılıktan da kaçınmalarını vaaz etmişti. Tek kusursuz yaşam, demişti, bizim için bir şeyi öteki şeyden farksız yapan ve böylece huzura, barışa ve Nirvâna'ya götüren içsel bilgelik yaşamıdır.[2]

Bu nedenle, çileci azizlerin yaşlandıkça ve bilinç idarecilerinin de deneyim kazandıkça özel bedensel çilelere daha az önem verdiklerini görüyoruz. Katolik öğretmenler daima sağlığın çileye feda edilmemesi kuralına uymuşlardır, çünkü Tanrı'ya hizmet edebilmek için sağlıklı olmak gerekir. Açık fikirli Protestan çevrelerdeki genel iyimserlik ve sağlıklı zihin yapısı bugün çile çekmek adına çile çekmeye karşı çıkmaktadır. Artık zalim tanrıları kabul edemiyoruz, ayrıca Tanrı'nın kendisi için çile çekenleri izlemekten zevk aldığı anlayışı da tiksindirici geliyor. Bireyin yetişmesinde özel bir yararı görülmediği sürece, bütün bunların sonucunda genel çilecilik eğilimi muhtemelen patolojik bir olgu olarak görülecektir.

Ancak ben, konunun bütün olarak daha dikkatlice ele

---

[1] F. Max Müller, *Râmakrishna, Life and Sayings*, 1899, s. 180.

[2] Oldenberg, *Buddha*, (çev.) W. Hoey, Londra: 1882, s. 127.

alınması ve çilecilikteki genel iyi niyetle suçlu bulunacak kimi çileci eylemlerin yararsızlığı arasında bir ayrım yapılması halinde çileciliğin itibarının iade edileceğini düşünüyorum. Çünkü çilecilik ruhsal anlamda, iki kez doğuş felsefesinin özünü temsil eder. Çilecilik, bu dünyada ne görmezden gelinebilecek ne de kaçınılabilecek aksine doğrudan yüz yüze gelinip ruhun cesur kaynaklarına başvurmak suretiyle alt edilebilecek ve ıstırapla temizlenebilecek gerçek bir yanlışlık unsuru olduğu inancını zayıf ama kuşkusuz samimiyetle simgeler. Bu görüşe karşılık, aşırı iyimser olan bir kez doğuş felsefesi, kötülüğü, görmezden gelme yöntemiyle alt edebileceğimizi düşünmektedir. Koşullar ve talihi sayesinde kişiliğinde büyük bir kötücüllükten azade olan biri, kötülük olgusuna sanki kendi özel deneyim alanının dışında daha geniş bir evrende yer alıyormuş gibi bakarsa, kötülüğü tamamen bir kenara atmış olur ve sağlıklı bir zihinle mutlu bir yaşam sürebilir. Ama melankoli derslerimizde bunun son derece kırılgan bir girişim olduğunu görmüştük. Çünkü kötülüğü bireyin dışına, dış dünyaya terk eden bu yaklaşımda kötülük, kişinin düşüncesinde hala bedeli ödenmemiş, yüzleşilmemiş olarak kalır.

Böyle bir girişim soruna *genel* bir çözüm getiremez. Yaşamı trajik bir sefalet olarak gören karamsar zihinlere göre böyle bir iyimserlik yüzeysel bir geçiştirme ya da bayağı bir kaçıştır. Gerçek bir kurtuluşun yerine, sadece şanslı bir kişisel rastlantıyı, kaçacak bir kuytuyu koyar. Dış dünyayı Şeytan'ın pençesinde çaresiz ve hareketsiz bırakır. İki kez kurtulan kişi, gerçek kurtuluşun evrensel bir şey olması gerektiğini savunur. Acı, hata ve ölüm sükûnetle karşılanmalı ve yüksek bir heyecanla alt edilmelidir, yoksa sızıları bastırılamaz. Eğer kişi bu dünyada trajik ölümün çok yaygın olduğunu -donma, boğulma, diri diri gömülme, yırtıcılarca öldürülme, ucube ve zayıf bedenler- kafasına takarsa, bana göre, dünyevi refah uğraşını tam olarak oyunun içinde olup olmadığından ve yaşama büyük aidi-

yeti yitirip yitirmediğinden kuşku duymaksızın sürdüremeyecektir.

Çileciliğin tam olarak düşündüğü şey budur; iradi olarak yaşama aidiyet yüklenir. Yaşam ne bir fars ne de ince bir komedidir, diye iddia eder çilecilik, aksine yaşam içinde yas giysileriyle oturarak, acı tadının bizi ahmaklıklarımızdan arındıracağını umut edeceğimiz bir şeydir. Yaşamın bazı temel evreleri o kadar vahşi, o kadar kahramanca dayanmayı gerektirir ki, duygusal iyimserliğiyle basit ve saf sağlıklı zihin, düşünen bir kişiye, yaşamın bu evreleri için ciddi bir çözüm olarak görünmez. Yalınlık, avuntu ve rahatlık asla sfenksin bilmecesine bir cevap olamaz.

Bu açıklamalarda sadece, dünyayı aslında bir kahramanlık sahnesi olarak gören insanın ortak gerçeklik içgüdüsüne dayanıyorum. Kahramanlıkta yaşamın yüce gizeminin saklı olduğunu hissederiz. Bir şekilde kahramanlık yetisi olmayanlara hoşgörü göstermeyiz. Öte yandan, insanın zaafları ne olursa olsun, ölümü göze alıyorsa ve davası uğruna buna kahramanca göğüs geriyorsa, bu gerçek onu sonsuza dek kutsar. Şu veya bu açıdan bizden aşağı olduğu halde, biz yaşama sarılmışken yaşamı "bir çiçeği koparıp atar gibi" umursamadan fırlatıp atabilen birini doğuştan bizden üstün kabul ederiz. Hepimiz içimizden, onun yaşama karşı gösterdiği yüce gönüllü umursamazlığın bütün öteki eksikliklerini telafi ettiğini hissederiz.

Ortak duyunun kabul ettiği, insanla beslenen şu ölümle beslenen kişinin üstün ve kusursuz bir hayata sahip olduğu ve evrenin gizli taleplerini en iyi şekilde karşıladığı şeklindeki metafizik gizem, çileciliğin sadakatle savunduğu bir hakikattir. Zekânın bir türlü açıklayamadığı çarmıh saçmalığının[1] sarsılmaz bir yaşamsal anlamı vardır.

Temsili ve dolayısıyla simgesel olarak, eski tarihlerin aydınlanmamış zekâsının sergilediği garip davranışlardan

[1] "Çarmıhla ilgili bildiri mahva gidenler için saçmalık, biz kurtulmakta olanlar içinse Tanrı gücüdür." Yeni Ahit, 1. Korintliler 1:18. (e. n.)

bağımsız olarak çileciliğin, var oluş armağanını işlemenin etkili bir yolu olduğunu kabul etmek gerekir. Çilecilikle karşılaştırıldığında natüralist iyimserlik sadece bir kremalı tatlıdan, dalkavukluktan ve bir kekten ibarettir. Dolayısıyla din duygusuna sahip kişiler olarak bizim için en uygun davranış, bugün çoğumuzun yaptığı gibi çileci dürtüye sırtımızı dönmek değil, ona, yoksunluk ve güçlük yolunda getirilerinin nesnel olarak yararlı olabileceği bir çıkış yolu bulmaktır. Eski manastır çileciliği bireyi mükemmelleştirirken ya patetik anlamsızlıklarla uğraşmaktaydı ya da bireyin mutlak benlikçiliği[1] içinde yok olup gitmekteydi. Peki, bu eski çilecilik biçimlerinin çoğunu bir kenara atıp, onlara esin kaynağı olan daha mantıklı kahramanlık kanalları bulmak mümkün değil midir?

Örneğin, çağımız "tininin" büyük bir bölümünü oluşturan maddi lüks ve zenginlik takıntısı bir tür efeminelik, erkekliğe yakışmayan haller doğurmuyor mu? Günümüzde çoğu çocukların -yüz yıl öncekinden, özellikle de evanjelik çevrelerin eğitim şeklinden farklı olarak- aşırı hoşgörülü ve gayri ciddi bir şekilde yetiştirilmesi, taşıdığı birçok yarara rağmen, belli bir değersiz kişilik yaratma tehlikesi de taşımıyor mu? Yenilenip gözden geçirilmiş bir çileci disiplinin hiçbir uygulama biçimi yok mudur?

Birçoğunuz bu tehlikeleri kabul edecek fakat çare olarak atletizme, militarizme, bireysel ve ulusal atılganlığa ve maceraya işaret edecektir. Bu çağdaş idealler onları kahramanca yaşam ölçütleri haline getiren yaşamsal güç açısından, en az çağdaş dinin bu yaşam ölçütlerini ihmal ediş biçimi kadar dikkat çekicidir.[2] Savaş ve macerayla uğra-

---

[1] "Başkalarının kibri kolayca kaybolup gidebilir, ama bir ermişin ermişlikten gelen kibri kolay sönmez." *Ramakrishna: His Life and Sayings*, 1899, s. 172.

[2] Amerikan dindar bir gazetede; "Bir kilise istiridyeler, dondurma ve eğlenceyle yönetilmek zorundaysa" diye yazıyordu, "giderek İsa'dan uzaklaştığına emin olabilirsiniz." Eğer dış görünüşe göre değerlendirme yapılacak olursa, kiliselerimizin çoğu bu durumdadır.

şanların kendilerine çok nazik davranmayacağı açıktır. Bu uğraşlar hem güç hem zaman olarak o kadar inanılmaz çaba, o kadar fazla zahmet gerektirmektedir ki burada güdülenme ölçeği tümden değişir. Rahatsızlık ve öfke, açlık ve nem, ağrı ve soğuk, sefalet ve pislik caydırıcı bir özellik olmaktan çıkar. Ölüm sıradanlaşır ve davranışlarımızı denetleme gücünü yitirir. Bu alışılmış engellerin ortadan kalkmasıyla yeni bir yaşamsal güç alanı ardına kadar açılır ve yaşam yüksek bir güç düzlemine geçer.

Bu anlamda savaşın güzelliği ortalama insan doğasıyla çok uyumlu olmasıdır. Atalarımızın uğradığı evrim hepimizi potansiyel savaşçılar haline getirmiştir; dolayısıyla en önemsiz birey bile savaş alanına atıldığında şu eşsiz kişiliğine karşı takındığı zarif tutumu bırakıp kolayca bir duyarsızlık canavarına dönüşebilir.

Ancak askeri tipteki kendine karşı katılığı çileci azizinkiyle karşılaştıracak olursak, manevi unsurları arasında dünya kadar fark olduğunu görürüz. Berrak zihinli Avusturyalı bir subay şöyle yazıyor;

> "*Yaşa ve yaşat!*, orduda kullanılacak bir yöntem değildir. Savaş insanlardan, kendi yoldaşlarını, düşman askerlerini değersiz görmesini ve hepsinden öte de kendini şiddetle değersiz görmesini ister. Bir ordunun vahşi, gaddar ve barbar olması duygusal ve akılcı olmasından çok daha iyidir. Kişi asker olarak ille de iyi bir şey olmak istiyorsa, kesinlikle akıl yürüten ve düşünen insanın tam tersi olmalıdır. Askerin iyiliğinin ölçüsü savaşta göstereceği muhtemel yararlılıktır. Savaş ve hatta barış, askerden kesinlikle askerliğe özgü ahlak ölçütleri bekler. Askere giden kişi beraberinde ortak ahlak kavramlarını da getirir, ancak bunlardan derhal kurtulmalıdır. Zafer ve başarı onun *her şeyi* olmalıdır. İnsanın içindeki en barbar eğilimler savaş sırasında ortaya çıkar, bu eğilimler savaş için hiçbir şeyle karşılaştırılamayacak kadar iyidir."[1]

[1] C. V. B. K., *Friedens- und Kriegs-moral der Heere.* Alıntıyı yapan: Hamon,

Bu sözler kelimesi kelimesine doğrudur. Moltke'nin dediği gibi, bir askerin yaşamının ilk hedefi yok etmek, sadece yok etmektir; savaştan sonra sonuç olarak ortaya çıkan şeyler dolaylı ve askeri ilgilendirmeyen şeylerdir. Neticede asker kendini, sakınıma yol açan bütün o alışılmış duygudaşlık ve değer vermelere karşı aşırı duygusuz olabilecek şekilde eğitemez. Ama buna rağmen savaş zorlu bir yaşam ve kahramanlık okuludur, ayrıca ilkel içgüdünün sınırları içinde durmak bugün evrensel olan tek okulda olmak demektir. Ama kendi kendimize, bu büyük çaplı irrasyonellik ve suç okulunun efemineliğe karşı tek siper olup olmadığını sorduğumuzda duraksamak zorunda kalır ve çileci din hakkında daha ılımlı düşünürüz. Birim ısının doğurduğu iş bakımından, yani mekanik eşdeğeri kavramını duymuşsunuzdur. Şimdi yapmamız gereken savaşın toplumsal alandaki ahlaki eşdeğerini bulmaktır; bu, insanlara savaş kadar evrenselce hitap eden, ama aynı zamanda tıpkı savaş gibi insanların ruhsal yapılarıyla uyuşan kahramanca bir şey olmalıdır. Eski keşişlik tarzı yoksulluk makamında, onu saran gösterişe rağmen savaşın aramakta olduğumuz ahlaki eşdeğerine benzer bir şey olduğunu düşünmüşümdür sık sık. İradi kabullenilmiş yoksulluk tam da bu aranan "zorlu yaşam" olamaz mı; üstelik daha güçsüzleri ezmeyi de gerektirmiyor?

Yoksulluk gerçekten de -bandoları, üniformaları, histerik alkışlar, yalanlar ve laf kalabalıkları olmayan- bir zorlu yaşamdır. Zenginlik idealinin çağımız insanının iliklerine kadar işlediğini görünce, değerli dinsel bir eğilim olan yoksulluğun "askeri cesaretin dönüşümü" ve günümüzde en çok ihtiyaç duyduğumuz ruhsal reform olamayacağına dair kanaatin değişip değişmeyeceğini insan ister istemez merak ediyor.

Yoksulluğa övgünün özellikle biz İngilizce konuşan halklar arasında bir kez daha açık bir şekilde dile getiril-

---

Psychologie du Militaire Professional, 1895, s. xli.

mesine ihtiyaç var. Bizler tam anlamıyla yoksulluk korkusuyla yetiştirildik. İç yaşamını basitleştirmek ve kurtarmak adına yoksulluğu seçenlere tiksintiyle bakarız. Genel akıntıya katılmayıp para kazanma sokağında nefes nefese kalmayan birini hor görürüz, onu ruhsuzluk ve hırs yoksunluğuyla suçlarız. Eskiden yoksulluğun idealize edilişinin ne anlama geldiğini artık hayal bile edemeyecek durumdayız. Bu ideal eskiden; maddi bağlılıklardan kurtulma, satın alınamayan ruh, mertçe aldırışsızlık; kişinin, sahip olduklarıyla değil olduğu şeyle ve yaptıklarıyla hayatını kazanması, her an ve herhangi bir sorumluluk duymadan yaşamı bir kenara atma hakkı, kısaca daha canlı bir düzen, ahlaki olarak daha mücadeleci bir yapı anlamlarına gelirdi. Sözüm ona daha üst sınıflara mensup olan bizler maddi çirkinliklerden ve maddi güçlüklerden tarihte hiç olmadığı kadar çok korktuğumuz zaman; evimizi düzene kadar evliliği ertelediğimiz, banka hesabımız dolmadan çocuk sahibi olmaktan ve el emeğine mecbur kalma düşüncesinden ödümüz koptuğu zaman, bu kadar cesaretten uzak ve din dışı bir zihin durumunu reddetmenin zamanı artık gelmiş demektir.

Zenginliğin bazı ideal ereklerin ve enerjinin ideale yönelik kullanılmasının önünü açtığı, yoksulluktan daha iyi olduğu ve tercih edilmesi gerektiği doğrudur. Fakat zenginlik bunu ancak belli durumlarda gerçekleştirebilir. Buna karşılık diğer durumlarda zengin olma arzusu ve onu kaybetme korkusu korkaklık üretir ve yozlaşmaya neden olur. Zengin olmaya çalışan insanlar köleleşirken, buna karşılık yoksulluktan korkmayanların özgürleştiği binlerce vaka vardır. Kendimizi pek destekçisi olmayan bir davaya adadığımızda yoksulluğu umursamamanın bize kattığı gücü düşünün. Devrimci veya yenilikçi bir davayı savunurken dilimizi tutmamız veya korkmamız gerekmeyecektir. Birikimlerimiz azalabilir, yükselme umutlarımız azalabilir, maaşlarımız kesilebilir, kulüplerin kapıları yüzümüze kapanabilir ama yaşadığımız sürece vakurca ruhu te-

maşa ederiz ve oluşturduğumuz örnek kuşağımızın özgürleşmesine katkıda bulunur. Dava maddi kaynağa ihtiyaç duyar, doğru, ancak davanın hizmetkârları olan bizler yoksulluktan kişisel olarak rahatsız olmadığımız sürece ona katkıda bulunabiliriz. Bu konu üzerinde ciddiyetle düşünmenizi öneririm, çünkü uygarlığımızın en büyük ahlaki sıkıntısının eğitimli sınıflar arasında yaygın olan yoksulluk korkusu olduğu açıktır.

Azizlerin yaşamlarındaki biçimiyle dinin çeşitli getirilerine dair söyleyebileceklerimi aktardıktan sonra, kısa bir değerlendirme yapıp daha genel çıkarımlara geçeceğim.

Hatırlayacağınız üzere sorumuz, dinin aziz kişiliğinde sergilenen sonuçlarına göre olumlanıp olumlanmadığıdır. Azizliğin bazı yönlerinin doğuştan var olabildiği ve dolayısıyla dindar olmayan kişilerde de görülebildiği doğrudur. Ancak bunlar bir araya geldiğinde dinsel bir bütün oluşturur, çünkü bu bütün hem psikolojik merkezden hem de tanrısallık duygusundan akıyormuş gibi görünür. Bu duyguya güçlü bir şekilde sahip olan kişi, dünyanın en küçük ayrıntılarının bile görünmeyen bir ilahi düzenle ilişkilerinden dolayı sonsuz bir değer taşıdıklarını düşünür. Bu düzen düşüncesi ona başka hiçbir şeyle karşılaştırılamayacak kadar yüksek bir mutluluk duygusu ve bir ruh metaneti kazandırır. Kişi böylece toplumsal ilişkilerde örnek bir yararlılık gösterir; yardımseverlik duygusuyla dolup taşar. Yardımı hem içsel hem dışsaldır, çünkü şefkati hem ruhlara hem de bedenlere ulaşır ve oralarda umulmadık yeteneklerin parlamasına neden olur. Sıradan insanlar gibi mutluluğu rahatta aramak yerine, rahatsızlıkları neşe kaynaklarına çevirip mutsuzluğu yok eden yüksek bir heyecanda arar mutluluğu. Dolayısıyla, takdir görmese bile hiçbir göreve sırtını dönmez; yardıma ihtiyaç duyduğumuzda, azizin elinin, diğer herkesin elinden daha kesin bir şekilde uzanacağına emin olabiliriz. Nihayet, azizin alçakgönüllülüğü ve çileci eğilimleri onu, sıradan toplumsal ilişkilerimize engel oluşturan küçük kişisel iddialardan

uzak tutar. Azizin saflığı içimizde, yoldaşlık edebileceğimiz iyi bir insan olduğu izlenimi yaratır. Mutluluk, saflık, yardımseverlik, sabır, kendine karşı acımasız olmak, tüm bunlar müthiş özelliklerdir ve aziz de bunları olabilecek en eksiksiz biçimde sergiler.

Ama gördüğümüz gibi, bütün bu özellikler azizleri yanılmaz yapmaz. Zihinsel görüş açıları dar ise her türlü kutsal aşırılığa, taassuba ya da teopatik adanmaya, kişisel işkenceye, aşırı ahlakçılığa, katılığa, kolay aldanmaya ve dünyayı değerlendirme konusunda beceriksizliğe düşebilirler. Düşük bir zekâdan ilham aldığı önemsiz ideallere büyük bir sadakatle bağlı olan aziz, aynı durumdaki sığ bir dünyevi insandan çok daha rahatsız edici ve nefret edilesi olabilir. Onu yalnızca duygusal ve dış koşullardan bağımsız olarak değil, aynı zamanda kendi zihinsel ölçütlerimizle, kendi koşulları içinde ve bütünsel işlevini de göz önünde tutarak değerlendirmemiz gerekir.

Zihinsel ölçütlerden söz ederken, zihin darlığını birey açısından her zaman kötü bir şey olarak görmenin haksızlık olduğunu, çünkü bireyin dinsel ve teolojik konulardaki darlığını kendi kuşağından almış olabileceğini akıldan çıkarmamamız gerekir. Ayrıca azizliğin temel özelliklerini, yani sözünü ettiğim genel tutkuları, herhangi bir tarihsel anda bu tutkuların özel belirlenimleri olan rastlantılarla karıştırmamalıyız. Azizler bu belirlenimlerde çoğunlukla içinde bulundukları cemaatin dönemsel kabullerine sadık kalacaktır. Ortaçağda manastıra kapanmak azizler cemaatinin en önem verdiği şeyken, bugün dünya işlerine yardımcı olmak en çok önemsenen özelliktir. Aziz Francesco ya da Aziz Bernard bugün yaşıyor olsalardı, kuşkusuz bir tür kutsanmış yaşam sürdürürlerdi, ama işi kesinlikle inzivaya vardırmazlardı. Azizliğin kimi tarihsel tezahürlerinden hoşlanmamamız, azizlik dürtülerinin temel esaslarını ona düşman eleştirmenlerin insafına bırakma noktasına varmamalıdır.

Azizlik dürtülerinin bildiğim en muhalif eleştirmeni Ni-

etzsche'dir. Nietzsche bu dürtülere, yırtıcı askeri kişilikte gördüğümüz ve tamamen o kişiliğin lehine olan dünyevi tutkularla karşı çıkar. Doğrudur, doğuştan aziz olan kişide dünyevi insanın iştahını kabartan bir şeyler vardır, dolayısıyla bu karşıtlığı ayrıntılı biçimde ele almakta yarar var.

Azize özgü mizaca duyulan nefret biyolojik olarak yararlı olan içgüdünün; önderliği kabullenme ve kabile şefini yüceltme içgüdüsünün negatif bir sonucu gibi görünmektedir. Şef o an fiili değilse bile potansiyel tirandır, egemen ve baskın avcıdır. Onun altında olduğumuzu ve ayaklarına kapandığımızı itiraf ederiz. Onun bakışlarından ürkeriz ama aynı zamanda bu kadar tehlikeli bir efendimiz olduğu için gurur duyarız. Böyle içgüdüsel ve boyun eğen bir 'kahramana-tapınma' tutumu ilkel kabile yaşamının ayrılmaz parçası olmalıdır. O zamanlardaki sonu gelmez savaşlarda kabilenin ayakta kalabilmesi kesinlikle önderlerin varlığına bağlıydı. Başı olmayan kabilelerin kaderlerini çizebilecek kimse yok demekti. Önderler her zaman iyi bir bilince sahipti, çünkü onlardaki bilinç iradeyle birleşirdi ve onların yüzüne bakanlar, hem onların iç baskılardan kurtulmuş olmalarına hem de dış icraatlarının enerjisine korku ve şaşkınlıkla tutulurlardı.

Bu gagalı ve pençeli dünya kavrayıcılarıyla karşılaştırıldığında azizler, evcil ve zararsız, otobur kümes hayvanlarıdır. Herhangi bir karşılık görmeden sakalını çekebileceğiniz azizler vardır. Böyle bir kişi dehşetin altına gizlenmiş bir hayret duygusu uyandırmaz; bilinci tereddütlerle ve dönüşlerle doludur; ne iç özgürlüğüyle ne dış gücüyle bizi şaşırtır; içimizde tamamen farklı bir hayranlık duygusu uyandırmadığı sürece onu küçümseyerek görmezden geliriz.

Aslında onda bambaşka bir yetenek vardır. Onun insan doğasında yeniden canlandırdığı rüzgârın, güneşin ve seyyahın öyküsüdür. Öte yandan cinsiyetler farklılıkları somutlaştırır. Erkek kendini ne kadar coşkulu gösterirse kadın da onu o kadar çok hayranlıkla sever, dünya da hü-

kümdarlarını ne kadar iradeli ve şaşırtıcılarsa o kadar çok ilahlaştırır. Ama kadın da erkeği güzellikteki ince gizemle fetheder. Nitekim aziz de dünyayı benzer bir şeyle büyülemiştir. İnsanoğlu zıt yönlere eğilimlidir ve bu yönlerde etkilenebilir, etkiler sürekli rekabet halindedir. Azizlik ideali ve dünyevi ideal gerçek yaşamda olduğu gibi edebiyatta da birbiriyle mücadele ederler.

Nietzsche'ye göre aziz, sinsiliği ve köle ruhluluğu temsil eder. O, sofistike bir maluldür, *par excellence* yozlaşmıştır, yetersiz yaşama gücüdür. Onun gücü insanlığı tehlikeye atar.

> "Hasta, sağlıklı için en büyük tehlikedir; güçlünün başına bela, en güçlüden değil de en zayıftan gelir. Geniş olarak bakıldığında, hafifletmeyi isteyebildiğimiz, insanın *korkusu* değildir: Çünkü bu korku, güçlüyü, güçlü olmaya, duruma göre de korkunç olmaya zorlar, - iyi yetişmiş insan tipini korur. Korkulması gereken, herhangi bir uğursuzluktan daha vahim olan, insanda duyulan büyük korku değil de, büyük tiksintidir; aynı zamanda büyük acıma.... *Hastalıklılar* insanın en büyük tehlikesidir: Şeytanı, "yırtıcı hayvanı" değil. Başından beri, başarısız olanlar, ezilmişler, parçalanmışlar – onlardır *en zayıf olanlar*, insanlar arasındaki yaşamı baltalayan, yaşama, insana, kendimize olan güvenimizi en tehlikeli biçimde sorgulayıp zehirleyenler. "Keşke bir başkası olsaydım..." diye içini çeker bu bakış. 'Nasıl kurtulayım kendimden? Yine de – usandım kendimden!' Böyle bir toprakta, bu gerçek bataklığın üzerinde, her çeşit ayrıkotu, zehirli bitki yetişir, her zaman öylesine küçük, öylesine gizli, öylesine sahte, öylesine şekerli. İşte kaynaşıyor intikamın, derin düşmanlık duygularının kurtları, işte hava gizliliğin ve itiraf edilmeyenlerin pis kokusuyla dolu; işte örülüyor şeytanca komploların ağı, - iyi yetişmelere ve zafer kazananlara karşı acı çekişin komplosu, işte burada zafer kazananın bakış açısından nefret ediliyor. Sanki sağlık, iyi yetişmiş olma, kuvvet, gurur ve güç

duygusunun, kendileri bir gün ödenmesi, acı biçimde ödenmesi gereken zorunlu olarak ahlak dışı şeylermiş gibi: Temelde, onlar nasıl da ödemeye hazırlar, cellat olmak için nasıl da yanıp tutuşuyorlar. Ve bütün bu süre boyunca ikiyüzlülükleri nefretlerinin nefret olduğunu asla itiraf etmez.[1]

Zavallı Nietzsche'nin bizzat kendi nefreti de yeterince hastalıklıdır, ancak ne demek istediğini ve iki ideal arasındaki çatışmayı çok iyi dile getirdiğini hepimiz biliyoruz. Etobur-zihinli "güçlü adam," yetişkin erkek ve yamyam, azizin nezaketinde ve kendine karşı katı davranışında küflenmişlikten ve hastalıktan başka bir şey göremez ve ona tiksintiyle bakar. Bütün mücadele iki eksen üzerinde döner; asıl uyum alanımız görünen dünya mı yoksa görünmeyen dünya mı olacaktır? Ayrıca bu görünen dünyadaki uyum araçlarımız saldırganlık mı yoksa teslimiyet mi olacaktır?

Tartışma ciddidir. Bir anlamda ve bir dereceye kadar iki dünya da tanınmalı ve hesaba katılmalıdır, ayrıca görünen dünyada hem saldırganlığa hem de teslimiyete ihtiyaç vardır. Sorun az veya çok vurgulama sorunudur. Aziz tipi mi yoksa güçlü adam tipi mi daha idealdir?

Genellikle ve sanırım çoğu insanlar tarafından, aslında insanın özünde tek bir ideal kişilik tipi olduğu düşünülmüştür ve bugün de öyle düşünülmektedir. Belli bir insan türünün, işlevsel yararlılığından ve ekonomik kaygılardan bağımsız olarak kesinlikle en iyi insan tipi olması gerektiği hayal edilir. Aziz tipi ve şövalye ya da centilmen tipi her zaman bu mutlak idealde birbirine rakip olagelmiştir ve askeri dinsel düzen idealinde her iki tip de bir anlamda

---

[1] Zur Genealogie der Moral, Dritte Abhandlung, s. 14. Metni kısalttım ve bir cümlenin yerini değiştirdim.
[Bu bölüm, Say Yayınları tarafından yayımlanan Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, adlı Ahmet İnam çevirisinden alınmıştır. – ç. n.)

kutsanmıştır. Bunun birlikte, ampirisist felsefeye göre bütün idealler bir ilişki sorunudur. Örneğin, "ideal atın" bir tarifini yapmaya çalışmak saçma olur, çünkü yarış atı başkadır, yük atı başka, çocukları taşıyan atlar başkadır, tüccarları taşıyan araba atı başka; hepsi farklı işlevlerle birbirinden ayrılır Bir uzlaşıya vararak genel ve kapsamlı at tanımı yapılabilir, ama bu da özel bir at cinsine, bazı yönlerden tabi olacaktır. Bu yüzden azizliğin ideal bir insan tipi olup olmadığını konuşurken bunu akıldan çıkarmamamız gerekir. Bunu ekonomik ilişkileriyle sınamalıyız.

Mr. Spencer'ın *The Data of Ethics*'inde kullandığı yöntemin düşüncemizi yerli yerine oturtacağını sanıyorum. Davranışta ideallik tümüyle bir uyum sorunudur. İstisnasız herkesin saldırgan olduğu bir toplum kendisini iç sürtüşmelerle tüketecektir; bazılarının saldırgan olduğu bir toplumdaysa düzenden söz edebilmek için diğerlerinin teslimiyetçi olması gerekir. Günümüz toplumunun yapısı bu olup, nimetlerimizin çoğunu bu karışıma borçluyuz. Ancak toplumun saldırgan üyeleri daima zorbalık, soygunculuk ve dolandırıcılık eğilimi gösterir; kimse şu anda içinde yaşadığımız böyle bir durumun ideal düzen olduğuna inanmaz. Bununla birlikte, saldırganlığın değil şefkat ve adaletin hakim olduğu hayali bir toplum düşünmek mümkündür, ancak sadece gerçek dostlardan oluşan küçük bir topluluk böyle bir toplumu oluşturabilir. Soyut olarak bakıldığında, böyle bir toplum geniş ölçekte ideal düzen olacaktır, çünkü orada gerçekleştirilebilecek iyi şeyler sürtüşmeye yol açmayacaktır. Aziz böyle bir ideal düzen toplumuna tamamen uyum sağlar. Barışçı hitabet yöntemleri çevresindekiler üzerinde etkili olur ve kimse onun teslimiyetinden yararlanmaya kalkmaz. Dolayısıyla aziz soyut olarak "güçlü adam"dan daha yüksek bir insandır, çünkü -böyle bir toplum somut olarak mümkün olsun veya olmasın- düşünülebilecek en yüksek topluma uyum sağlamıştır. Güçlü adam varlığıyla hemen toplumu bozma eğilimi gösterecektir. Şu anda olduğu gibi, herkesin çok

sevdiği belli bir kavgacı heyecan dışında her şey önemini yitirecektir.

Ama soyut sorudan fiili duruma dönecek olursak, azizin uyum sağlamasının koşullara bağlı olduğunu görürüz. Özetle, azizlikte mutlak bir kusursuzluk yoktur. Bu dünya böyle devam ettiği sürece kişi ancak kendine zarar vermek pahasına azizliğe erişebilir. Yeterince dik duramazsa, bütün bu azizliğinden dolayı, dünyevi olarak yaşadığından daha önemsiz ve aşağı görünebilir.[1] Bu nedenle din bizim Batılı dünyamızda, sofunun dini dünyevi işlerle iç içe sokmasına elverecek kadar radikal bir görünüm alamaz. Batı dünyasında her zaman iyi dürtülerinin çoğunun peşinden gidebilecek ama iş teslimiyete gelince aniden duran insanlar bulunmuştur. İsa da zaman zaman sertleşmişti. Crommwell, Stonewall Jackson, Gordon gibileri Hıristiyanların da güçlü insanlar olabileceğini göstermiştir.

Birçok farklı ortam ve uyuma birçok bakış açısı varsa başarı tam olarak nasıl ölçülebilir? Tam olarak ölçülemez; sonuç benimsenen bakış açısına göre değişecektir. Aziz Pavlus biyolojik bakış açısından bir başarısızlıktı, çünkü kafası kesilmişti. Buna karşılık daha geniş bir tarihsel ortama mükemmelen uyum sağlamıştı; azizin sergilediği örnek dünyada ıslahın mayası olduğu ve dünyayı daha geçerli azizlik alışkanlıkları doğrultusunda çektiği sürece, ilk andaki kötü kaderi nasıl olursa olsun, o bir başarıdır. Büyük azizler, herkesin tanıdığı manevi kahramanlar, Francescolar, Bernardlar, Lutherler, Loyolalar, Wesleyler, Channingler, Moodyler, Gratryler, Phillips Brookslar, Agnes Joneslar, Margaret Hallahanlar ve Dora Pattisonlar en baştan itibaren başarıdırlar. Kendilerini gösterirler ve ortada bir soru işareti yoktur; güçlerini ve itibarlarını herkes

---

[1] *Kaçık* azizleri ve bunların tuhaf bir nefret uyandırdığını hepimiz biliriz. Fakat azizleri güçlü adamlarla karşılaştırırken, aynı zihinsel düzeydeki bireyleri seçmemiz gerekir. Kendi alanında zekâsı düşük azize benzeyen düşük zekâlı güçlü adam, varoş zorbası, holigan ya da şehir eşkıyasıdır. Azizin bu düzeyde de belli bir üstünlük sağladığı açıktır.

algılar. Eşyadaki gizeme dair sezgileri, tutkuları, iyilikleri etrafındakileri aydınlatır ve onları yumuşatırken sınırlarını da genişletirler. Bir havası ve arkaplanı olan resimler gibidirler; yanlarında bu dünyanın güçlü adamları vardır ama hiçbiri onların yanında, yontulmuş dal gibi kuru ve taş, tuğla yığınları gibi sert ve kaba görünmez.

Genel olarak, sonra da "bütün olarak,"[1] teolojik ölçütten vazgeçmemiz ve dini, pratik ortak duyuyla ve ampirik yöntemle değerlendirmemiz, onun tarihte sahip olduğu yüce makamın sahibi olarak kalmasını sağlar. Ekonomik olarak, azizlik nitelikleri dünyadaki refahtan ayrı tutulamaz. Büyük azizler doğrudan başarıdırlar; küçükler en azından daha iyi bir dünyevi düzenin habercileri ve müjdecileridir, ayrıca onlar da bu daha iyi dünyevi düzenin mayası olabilirler. Öyleyse, yapabiliyorsak, görünür ve geçici olarak başarılı olsak da olmasak da aziz olalım. Ama Baba'mızın evi birçok konaktan oluşur; her birimizin kendi din türünü, en doğru misyonu ve uğraşı olduğunu hissettiği şeyleri, güçlerine en uygun olduğunu düşündüğü azizlik miktarını kendisi bulması gerekir. Ampirisist felsefenin yöntemlerini izlediğimiz sürece başarı teminatı, bireylere verilebilecek emirler dizisi yoktur.

Benim vardığım sonuç budur. Böyle bir yöntemin, XIII. Ders'in başında ampirizm hakkında söylediğim sözlere rağmen, böyle bir konuya uygulanmasının bazılarınızda yarattığı şaşkınlığın farkındayım.[2] İki dünyaya ve görünmez bir düzene inanan din, getirilerinin sadece bu dünyalık düzene uyarlanmasıyla nasıl ölçülebilir, diyorsunuz. Yargımızı dinin kullanışlılığına değil *doğruluğuna* göre vermemiz gerektiğini savunuyorsunuz; eğer din doğruysa doğurduğu sonuçlar da iyidir, sonuçlar bu dünyaya doğru uyum sağlamasalar ve yalnızca patosla dopdolu olsalar dahi. Bu durumda teolojinin doğruluğu sorusuna geri dö-

[1] Bkz. yuk. s. 342.

[2] Yukarıda, s. 342-348.

nüyoruz. Sorun mecburen derinleşiyor; kuramsal etkenlerden kaçmamız mümkün değil. Bu durumda bir dereceye kadar sorumlulukla yüzleşmeyi öneriyorum. Dindarlar her zaman değilse de çoğunlukla doğruyu kendilerine özgü bir tarzda görmüştür. Bu tarz mistisizm olarak adlandırılmaktadır. Buradan yola çıkarak mistik olguyu ve sonra da, biraz daha kısa olmakla birlikte, din felsefesini ele alacağım.

XVI. ve XVII. Dersler
Mistisizm

Bu derslerde bazı konuları tekrar tekrar gündeme getirdim ama Mistisizm konusuna gelinceye kadar açık ve işlemeden bıraktım. Korkarım bazılarınız tekrar tekrar yaptığım ertelemeleri görünce gülümsemişsinizdir. Ama artık mistisizmin enikonu ele alınmasının ve kopan ipliklerin tekrar birbirine bağlanmasının zamanı gelmiş bulunuyor. Burada haklı olarak kişisel dinsel deneyimin köklerinin ve merkezinin mistik bilinç halleri olduğu söylenebilir; dolayısıyla, bu derslerde kişisel deneyimi çalışmamızın özel konusu olarak gören bizlere göre, bu tür bilinç hallerinin öteki bölümleri de aydınlatan önemli bir başlık olması gerekiyor. Mistik haller üstüne yapacağım incelemenin diğer bölümleri aydınlatacağını mı yoksa karartacağını mı bilmiyorum, çünkü mizacım gereği bu hallerin zevkinden tamamen uzağım, dolayısıyla bunları ancak başkalarının ağzından aktarabileceğim. Ancak konuya bu şekilde dışarıdan bakmak zorunda kalmakla birlikte, elimden geldiğince nesnel ve kavrayıcı olmaya çalışacağım. En azından sizleri bu hallerin gerçekliği ve işlevlerinin muazzam önemi konusunda ikna edeceğimi sanıyorum.

Bu durumda ilk olarak şunu sormam gerekiyor: "Mistik bilinç halleri" ne anlama gelir? Mistik halleri öteki hallerden nasıl ayırt edeceğiz?

"Mistisizm" ve "mistik" sözcükleri genellikle sadece suçlayıcı bir ifade olarak, belirsiz, ucu açık, duygusal ve mantıktan veya gerçeklikten kopuk olarak gördüğümüz bir düşünceyi belirtmek için kullanılır. Bazı yazarlara göre

"mistik" düşünce aktarımına veya ruhsal dönüşe inanan kişi demektir. Sözcük bu şekliyle fazla bir şey ifade etmiyor, çünkü aynı anlama gelen bundan daha açık sözcükler vardır. Bu nedenle sözcüğü sınırlayarak daha kullanılabilir hale getirmek için "din" sözcüğünde yaptığımı yapacağım ve basitçe, bu dersler çerçevesinde bir deneyimi mistik olarak nitelememizi haklı çıkarabilecek dört madde önereceğim. Böylelikle sözcük tartışmalarından ve genellikle buna eşlik eden karşılıklı suçlamalardan uzak durmuş olacağız.

1. *Tanımlanamazlık.* Mistik bir zihin durumunu olumsuz olarak sınıflandırmama yol açan mistisizm alametlerinin en işe yarayanı budur. Bu alamet özünde, daha en baştan mistik halin ifadeye karşı çıktığını ve terimin içeriğinin sözcüklerle anlatılmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Buradan da mistik halin doğrudan yaşanması gerektiği; başkalarına açıklanamayacağı veya aktarılamayacağı sonucu çıkar. Bu yönüyle mistik haller zekâ durumlarından çok duygu durumlarına benzemektedir. Nasıl bir nitelik veya değer taşırsa taşısın, bir duygunun o duyguyu yaşamayan kişiye açık bir şekilde anlatılabilmesi mümkün değildir. Bir senfoninin değerini anlayabilmek için müzik kulağına sahip olmak gerekir; aşığın zihin durumunu anlayabilmek için bizzat aşık olmak gerekir. Kalbimizde aşk duygusunu yaşamamışsak veya müzik kulağımız yoksa, aşığı ya da müzisyeni hakkıyla değerlendiremez, hatta onları zayıf veya saçma bulma eğilimi dahi gösterebiliriz. Mistik de deneyimleri karşısında çoğumuzun aynı şekilde davrandığını düşünür.

2. *Noetik nitelik.* Duygu durumlarıyla çok benzerlik göstermesine karşın mistik haller, bunları yaşayan kişilere aynı zamanda bilgi durumları olarak görünür. Bunlar, aşama aşama ilerleyen zihnin, derinliğini ölçemediği hakikat derinliklerine dair içgörülerdir, aydınlanmalar ve esin-

lenmelerdir, izah edilemez olmakla birlikte anlam ve delaletle doludurlar. Ayrıca genel olarak gelecekle ilgili ilginç bir otorite duygusu taşırlar.

Sözcüğü kullandığım şekliyle, bu iki temel özellik bir halin mistik olarak nitelenmesine yeterlidir. Diğer iki nitelik daha az belirgin olmakla birlikte genellikle mevcuttırlar. Bunlar;

3. *Geçicilik.* Mistik haller uzun sürmez. Bazı istisnalar dışında, yarım saat ya da en çok bir veya iki saatte sona ererler. Görünüşe göre, ötesine uzandıkları dünyevi günün ışığında bir müddet sonra sönerler. Sona erdiklerinde genellikle bellekte tam olarak yer etmezler ama yeniden meydana geldiklerinde tanınırlar. Her yeniden ortaya çıkışta iç zenginlik veya önem olarak hissedilen şeyler sürekli bir gelişim gösterir.

4. *Edilgenlik.* Mistik haller, ön hazırlık niteliğindeki iradi işlemlerle kolaylaştırılan bir dikkat yoğunlaşmasıyla, belli bazı bedensel uygulamalarla veya mistisizm el kitaplarının önerdiği diğer yollarla meydana gelebilmekle birlikte; mistik hale özgü bilinç durumu bir kez ortaya çıkınca mistik sanki iradesi durmuş ve hatta bazı durumlarda da üstün bir güç tarafından ele geçirilmiş gibi hisseder. Bu ikinci özellik mistik halleri kahince konuşma, otomatik olarak yazma ya da kahince esrime gibi belli bazı ikincil veya alternatif kişilik olgularına bağlar. Ancak bu ikinci durumlar derin yaşandığında olgular hatırlanmayabilir ve öznenin, sadece kesintiye uğrattıkları her zamanki iç yaşamı açısından bir önemleri olmaz. Gerçek mistik haller sadece kesintiye uğratmakla kalmaz. Bazı içeriklerinin anısı ve bunlara dair derin bir önem duygusu bellekte her zaman kalır. Meydana geliş dönemleri arasında öznenin iç yaşamını değiştirirler. Ancak bu bölgede keskin sınıflandırmalar yapmak güç, her türlü derece ve karışım bulmak mümkündür.

Bu kendine has dört özellik, bir bilinç durumu türüne özel bir ad verecek ve ayrıntılı bir incelemeyi gerektirecek kadar ilginçtir. Öyleyse bu bilinç durumu türüne mistik bilinç durumu türü diyebiliriz.

Bir sonraki adımımız bazı tipik örnekleri kavramak olacak. Gelişimlerinin doruğuna ulaşmış usta mistikler genellikle deneyimlerini ayrıntılı biçimde tertip etmiş ve buna dayanan bir felsefe geliştirmişlerdir. Ama ilk dersimde söylediklerimi hatırlayacaksınız: Olgu en iyi, kendi dizisi içine yerleştirilip tohum halindeyken ve olgunlaşıp bozulmaya başladığı dönemlerinde incelenerek, ayrıca aşırı ve yozlaşmış benzerleriyle karşılaştırılarak anlaşılır. Mistik deneyimin alanı çok geniştir, tamamen ele almaya zamanımız yetmeyecek kadar geniştir. Buna rağmen dizi halinde inceleme yöntemi yorumlama açısından o kadar gereklidir ki, gerçekten birtakım çıkarımlara varmak istiyorsak bu yöntemi mutlaka kullanmamız gerekir. Dolayısıyla, dinsel açıdan hiçbir özel anlamı olmayan olgularla başlayıp dinsel iddiaların aşırıya vardığı olgularla bitireceğim.

Görüşüne göre, mistik deneyimdeki en basit temel bilgi, kişiye zaman zaman hakim olan, bir ilke veya formülün önemli olduğu şeklindeki derin duygudur. "Bütün hayatım boyunca bunu duydum" diye haykırırız, "ama şu ana kadar ne anlama geldiğini bilmiyordum." Luther, "Tanıdığım bir keşiş" demişti, "bir gün *Havarilerin Amentüsü*'ndeki 'günahların bağışlanabilir olduğuna iman ederim' sözlerini tekrarlayınca, İncil'i tamamen yeni bir ışık altında gördüm. O anda kendimi yeniden doğmuş gibi hissettim. Sanki cennetin kapısı sonuna kadar açılmıştı."[1] Bu derin anlam duygusu rasyonel önermelerle sınırlı değildir. Tekil

[1] Newman'ın *Securus judicat orbis terrarum*'u başka bir örnektir. [Augustinus'un Afrikalı Donatistlere karşı söylediği bu sözü (*Contra epistulam Parmeniani*, III, 24), Kardinal J. Henry Newman, James'in işaret ettiği gibi, deyiş yerindeyse yeniden keşfedişini anlatır (*Apologia pro Vita Sua*, 5. Bölüm). (e. n.)]

sözcükler,[1] bağlaçlar, ışığın kara ve deniz üzerindeki etkileri, kokular, müzikal sesler, zihin doğru şekilde ayarlandığında bütün bunlar o derin anlam duygusunu uyandırır. Gençken okuduğumuz, gerçekliğin gizemiyle, yaşamın yabanıllığı ve acısıyla açtıkları irrasyonel koridordan yüreklerimize seslenip onları kıpır kıpır yapan bazı şiir dizelerinin o tuhaf etkileyici gücünü çoğumuz hatırlarız. Sözcükler bizim için artık muhtemelen sadece cilalı yüzeyler haline gelmiştir; lirik şiir ve müzik ancak bizimkiyle örtüşen çekici ve davetkâr ama bir türlü yakalayamadığımız bir yaşamın belirsiz görünümlerini yakaladıkları ölçüde canlı ve anlamlıdır. Sanatların sonsuz içsel çağrılarına açık veya kapalı oluşumuz bu mistik duyarlılığı koruyup korumadığımıza bağlıdır. Mistik merdivende daha çok dile getirilen bir üst basamak oldukça sık görülen bir olgudur; yani bazen aniden kapıldığımız, "sanki daha önce" belirsiz bir geçmişte, tam da burada, tam da bu insanlarla "bulunmuşuz" ve tıpkı aynı şeyleri konuşmuşuz gibi hissetme olgusudur. Tennyson'ın yazdığı gibi:

> "Dahası, sanki bir şey, bana mistik parıltılarla
> Dokunuyor, ya da öyle geliyor,
> Bir an için görünen unutulmuş rüyalar gibi –
>
> "Sanki önceden hissedilmiş gibi, sanki burada;
> Sanki önceden yapılmış gibi, bilmiyorum nerede;
> Sanki hiçbir dille anlatmak mümkün değil işte."[2]

---

[1] "Mezopotamya" sözcüğü buna ilginç bir örnektir. Zamanında epeyce gezmiş, seçkin, yaşlı bir hanımefendi, muhteşem adıyla hayal gücünü sürekli besleyen "Philadelphia"yı görme *Sehnsuch*'unu (özlemini) anlatırdı. John Foster'ın "Chalcedony (*Kadıköytaşı*)" gibi sözcüklere yahut antik dönem kahramanlarının adlarına büyük bir hayranlık duyduğu söylenmektedir. '*Hermit* (*münzevi*) sözcüğü onu canlandırmaya yeterdi. *Woods* (*ağaçlar/orman*) ve *forests* (*ormanlar*) sözcükleri onda güçlü bir duygu yaratırdı." Ryland, *Foster's Life*, New York: 1846, s. 3.

[2] The Two Voices (İki Ses) adlı şiirden. Tennyson, Mr. B. P. Blood'a yazdığı bir mektupta kendini şöyle anlatıyor;

Sir James Crichton-Browne muğlak bilinci andıran bu ani ataklara "rüyaya benzer hal" adını vermişti.[1] Bu haller bir gizem ve metafizik ikilem duygusu, eli kulağındaymış gibi duran ama asla kendini tamamlamayan bir algı genişlemesi duygusu yaratmaktadır. Dr. Crichton-Browne'ye göre bunlar, zaman zaman epilepsi nöbetlerinin hemen öncesinde görülen, karışmış ve korkmuş durumdaki benlik-bilinci dalgalanmalarıyla birleşmektedir. Bu kültürlü ruh-bilimcinin aslında önemsiz bir olgu için anlamsız bir telaş yaratan bir bakış açısı benimsediğini düşünüyorum. Bu hala daha da alt basamaklara, deliliğe kadar götürmektedir; biz ise esas olarak merdivende yukarı doğru bir yol izliyoruz. Bu farklılık bir olgunun hiçbir bağlantısını ihmal etmemenin ne kadar önemli olduğunu gösterir, çünkü bir şeyi içine oturttuğumuz bağlam sayesinde hayranlık verici olarak da gösterebiliriz, dehşet verici olarak da. Öte yandan rüyaya benzer başka hallerde de derin bir mistik bilinç görülebilir. Charles Kingsley'nin tarif ettiği bu tür duygular özellikle de gençlerde hiç de az görülmemektedir;

"Delikanlılık zamanımdan beri anestetik ilaç kullarken, yalnız olduğum sıralarda sık sık yaşadığım bir tür uyanık vecd hali -daha iyi bir ifade bulamadım- dışında herhangi bir esinlenme yaşamadım. Bu da kendi adımı sessiz biçimde kendi kendime tekrarladığım sırada ortaya çıkıyor, adeta kişilik bilincinin yoğunluğundan dolayı, bir anda kişilik çözülüp sınırsız bir varlığa dönüşüyordu. Karışık değil tamamen açık, her şeyin sonuna kadar kesin olduğu, sözcüklerin yeterli olmadığı -ölümün neredeyse gülünç bir imkânsızlık olduğu- kişilik kaybının yok olmak gibi değil tek gerçek yaşam gibi göründüğü bir durumdu bu. Durumu bu kadar kötü anlattığım için utanç duyuyorum. Bunun sözcüklerle anlatılamayacak bir şey olduğunu söylememiş miydim zaten?"

Profesör Tyndall, bir mektubunda Tennyson'un bu durumu şöyle anlattığını söylemektedir: "Tanrım! Bu bir yanılsama değil! Belli belirsiz bir kendinden geçme hali de değil, mutlak bir zihin açıklığıyla birlikte gelen aşkın bir düşünme hali." *Memoirs of Alfred Tennyson*, ii. 473.

[1] The Lancet, 6 ve 13 Temmuz, 1895, *Cavendish Lecture on Dreamy Mental States* başlığıyla yeniden basıldı, Londra, Bailliere, 1895. Bu durum son yıllarda psikologlar tarafından bolca tartışıldı. Örneğin, bkz., Bernard-Leroy, *L'Illusion de Fausse Reconnaissance*, Paris: 1898.

"Kırlarda yürürken ara sıra, gördüğüm her şeyin bir anlamı olduğu şeklinde bir içsel hisse kapılırım ve keşke bunları anlayabilseydim, derim. Ve bu, anlayamadığım hakikatlerle kuşatılmışlık duygusu bazen tarif edilemeyecek noktalara varır.... Zihinsel görünüzün bir iki kutsanmış an dışında gerçek ruhunuzu algılayamadığı duygusuna kapılmadınız mı hiç?"[1]

Çok daha uç bir mistik bilinç durumu J. A. Symonds tarafından anlatılır; -muhtemelen tahmin ettiğimizden daha fazla sayıda insan buna benzer deneyimler yaşamıştır.

"Aniden" diye yazıyor Symonds, "kilisede, şirkette veya bir kitap okurken ve sanırım, kaslarım gevşemişken, bu durumun yaklaştığını hissederdim. Karşı konulmaz biçimde zihnimi ve irademi ele geçirir ve adeta sonsuza dek sürdükten sonra uykudan uyanmaya benzer bir dizi hızlı duyguyla ortadan kaybolurdu bu hal. Bu türden vecd halini sevmememin bir nedeni, bunu kendime bir türlü tarif edememdi. Bunu anlaşılır hale getirebilecek sözcük bile bulamıyorum. Aşama aşama ama aşamaları hızlıca geçerek meydana gelen bir mekân, zaman ve duyu silinmesiyle; Kendilik olarak adlandırmaktan hoşlandığımız şeyi tanımlar görünen pek çok deneyim etkeninin bozulmasıyla ortaya çıkıyordu. Bu halde, genel bilinç koşullarının eksilmesiyle orantılı olarak, temel ve öncelikli bir başka bilinç duygusu yoğunlaşır. Sonunda ortada saf, mutlak ve soyut bir Kendilik'ten başka bir şey kalmaz. Evren şekilsizleşir ve içeriğini yitirir. Ama müthiş canlı bir merak duyan, gerçeklikten şiddetle kuşku duyan ve görünüşe göre, etrafındaki hayali şeyleri dağıtan varoluşu dağılmış olarak görmeye hazır 'Kendilik' varlığını sürdürüyordu. Peki, sonra ne oldu? Yaklaşan bir çözülüp dağılma düşüncesi, bu durumun bilinçli Kendiliğin son aşaması olduğu şeklindeki

[1] *Charsel Kingsley's Life*, i. 55, şurada alıntılanmış; Inge, *Christian Mysticism*, Londra: 1899, s. 341.

tatsız inanç, uçurumun kıyısındaki son ipe tutunduğum ve ebedi Maya ya da yanılsama gösterisine ulaştığım duygusu canlandı ya da beni yeniden canlandırdı. Üzerimdeki bu güçten kurtulmamla birlikte varoluşun olağan duygusal durumlarına dönüş başladı ve bunu, bildik izlenimlerin ve günlük ilgi nesnelerinin yavaş yavaş geri dönüşü izledi. Sonunda kendimi yeniden insan gibi hissettim; hayatın anlamına dair bilmece çözülemese de uçurumun kıyısından döndüğüm -kuşkuculuğun korkunç gizemlerine kapılmaktan kurtulduğum- için müteşekkirdim.

"Bu vecd halleri yirmi sekiz yaşıma kadar giderek kısalan fasılalarla devam etti. Bu haller, salt olgusal bir bilince yol açan bütün durumların hayali gerçek dışılığını giderek gelişen mizacıma aşıladılar. Bu şekilsiz çıplaklık durumundan uyanır uyanmaz, keder içinde kendime sık sık, hangisi gerçekdışı, diye soruyordum; şu kuşkucu, kaygılı, dalgın, ateşli 'kendiliğin' vecdleri mi, yoksa o iç 'kendiliği' örten ve insana özgü kalıplaşmış davranışlardan kanlı canlı bir kendilik inşa eden bu kuşatıcı olgular ve alışkanlıklar mı? Bir de insanlar bir rüyanın, böyle ciddi zamanlarda anladıkları rüyamsı bir gerçek dışılığın öğeleri midir? Vecdin son aşamasına ulaşınca ne olacak?"[1]

Bunun gibi bir öyküde kesinlikle patolojiyi çağrıştıran bir durum söz konusudur.[2] Mistik hallere giden bir sonraki adım bizi, özel icraatların ve bazı lirik şiirlerin kendisindeki yaratıcılığa hâlâ tanıklık etmesine karşın, kamuoyunun

---

[1] H. F. Brown, *J. A. Symonds, a Biography*, Londra: 1895, ss. 29-31 (özet).

[2] Crichton-Browne, Symond'ın "üst sinir merkezlerinin, kendisini ağır bir şekilde etkileyen bu zihinsel durumlar tarafından zayıflatıldığını veya tahrip edildiğini" açıkça söyler. Ancak Symonds, çok yönlü beyinsel yetenekleri olan mükemmel biriydi. Kendisini eleştirenler, bütün hassas yapılı ve tutkulu insanların olduğu gibi onun da zaman zaman şikayetçi olduğu yorgunluk ve hayatının amacının belirsizliği gibi konular dışında, Symonds'un bu tuhaf durumuna nesnel bir açıklama getiremiyor.

ve ahlak felsefesinin uzun zamandır patolojik olarak nitelediği bir alana taşır. Burada sarhoş edici ve uyuşturucu maddelerin, özellikle de alkolün ürettiği bilinçten söz ediyorum. Alkolün insan üzerindeki etkisi hiç kuşkusuz, insan doğasının, genellikle ayık saatlerin soğuk gerçekleriyle kuru eleştirileri tarafından bastırılan mistik yeteneklerini harekete geçirmesinden kaynaklanmaktadır. Ayıklık daraltır, ayrımlar görür ve hayır der; sarhoşluk genişletir, birleştirir ve evet der. Hatta sarhoşluk insandaki *evet* işlevini harekete geçirenlerin en büyüklerindendir. Kendini ona adayanları şeylerin soğuk çeperinden sıcak çekirdeğe getirir, onları bir anlığına da olsa hakikate ulaştırır. İnsan sırf yoldan çıktığı için gitmez onun peşinden. Sarhoşluk yoksul ve cahil için senfoni konserinin ve edebiyatın yerini tutar; birçoğumuza yalnızca ilk çağlarımızda; bütünselliği açısından son derece küçültücü bir zehirlenme gibi gelen o kısacık ilk çağlarda bahşedilen ama hemen mükemmel olduğunu hatırladığımız bir şeylerin kokusunu ve ışıltısını yayan, yaşamın derin gizeminin ve trajedisinin bir parçasıdır. Sarhoş bilinç, mistik bilincin bir parçasıdır, onunla ilgili bütünsel düşüncemiz, o daha geniş bütünsel düşüncenin içinde yerini bulmalıdır.

Nitröz oksit ve eter, ama özellikle nitröz oksit havayla yeterince karıştığında mistik bilinci aşırı şekilde uyarır. Bu gazı soluyan kişi hakikatin en derin noktalarına ulaştığını düşünür. Ancak hakikat geldiği gibi gider ya da kaçar; bürünmüş göründüğü örtünün üstünde herhangi bir sözcük kalmışsa eğer, bunlar da son derece anlamsız şeylerdir. Yine de derin bir anlamın varlığı duygusu devam eder; nitekim, nitröz oksitle vecd halindeyken gerçek bir metafizik esinlenme yaşadığına inanan birden fazla insan tanıyorum.

Birkaç yıl önce ben de bu nitröz oksit sarhoşluğu üstüne gözlemler yaparak sonuçlarını yayımlamıştım. O dönemde vardığım sonuçlardan biri bugün de geçerliliğini koruyor. Buna göre, olağan uyanık bilincimiz ya da başka bir deyiş-

le rasyonel bilincimiz, özel tipte bir bilinçten başka bir şey değildir, bir de bundan son derece ince bir zarla ayrılmış olan, tamamen farklı potansiyel bilinç formları mevcuttur. Bizler bunların varlığından hiç haberdar olmadan yaşarız; fakat gerekli uyarıcı verildiği takdirde, bir yerlerde uygulama ve uyum sağlama alanları bulunan bu belli zihin tipleri bir dokunuşta bütün varlıklarıyla boy gösterirler. Kendi bütünlüğü içinde hiçbir evren açıklaması, diğer bilinç formlarını tamamen görmezden gelecek şekilde nihai olamaz. Sorun, bunları nasıl hesaba katacağımızdır, çünkü bunlar olağan bilinçle bağlantısızdır. Ancak bunlar ilkeler üretemeseler bile davranışları belirleyebilir ve bütün bir harita çıkaramamakla birlikte bir bölgeyi gösterebilirler. Her halükârda, gerçeklikle ilgili açıklamalarımızın acelece tamamlanmasını engellerler. Geriye dönüp kendi deneyimlerime baktığımda, tümü de kendimi metafizik bir anlam atfetmekten alıkoyamadığım bir tür içgörüye doğru yaklaşmaktadır. Bunun ana noktası şaşmaz bir uzlaşmadır. Sanki çelişki ve çatışmalarıyla güçlükler ve sorunlar yaratan şu dünyanın karşıtlıkları bir bütün içinde erimiş gibidir. Yalnızca aynı cinse ait karşıt türler arasındaki karşıtlık erimez, *türlerden biri*; yani daha kusursuz ve daha iyi olan *bizzat cins haline gelir ve karşıtlarını içine çekerek soğurur.* Genel mantıkla dile getirildiğinde bunun karanlık bir ifade olduğunun farkındayım, ancak bundan kaçınmam mümkün değil. Bunun sanki bir anlamı, Hegelci felsefeninkine benzer bir anlamı olması gerektiğini hissediyorum; daha açık bir biçimde anlaşılabilseydi eğer daha açık dile getirilebilirdi. Katlanabilecek kulakları olanlar duysun; bana göre bu deneyimin gerçekliğinin capcanlı hissi sadece yapay mistik zihin durumunda ortaya çıkar.[1]

---

[1] Hangi Hegel okuru, bütün felsefesine hakim olan şu 'bütün ötekilikleriyle kendini kendi soğurmuş mükemmel Varlık' duygusunun, çoğu kişide eşik altında tutulan şeyin bunun gibi mistik ruh hali bilincinde öne çıkmasının bir sonucu olduğundan kuşku duyabilir? Bu anlayış tamamen mistik düzeye özgü bir anlayıştır, bunu açık bir biçimde dile

Az önce uyuşturucuyla gelen esine inanan arkadaşlardan söz etmiştim. Bu onlar için de *ötekinin* değişik biçimleriyle Tek'in içinde soğurulduğu monistik bir içgörüdür.

> Bir tanesi, "Bu her yana sinen yaratıcılıkla" diyor, "Tanrı'nın içine geçer, unutur ve unutuluruz, o andan itibaren her birimiz hepimiz oluruz. Burada bulunduğumuz yaşamdan daha yükseği, daha derini, bir başkası yoktur. '*Tek* kalır; *çok* değişir ve kaybolur;' her birimiz ve hepimiz o kalan *Tekiz*. Kalan Tek.... Son söz budur.... İlgimizin bütünde olduğu, Tanrı'nın yukarıda olmadığı bir yalnızlık içinde zafer kazandığım yerde, varlığın kendisi kadar içeriği de kesindir; ikilik, karşıtlık ya da dert yoktur."[1]

---

getirme *Aufgabe*'si, Hegel'in aklına kesinlikle mistik bir duyguyla gelmişti.

[1] Benjamin Paul Blood, *The Anasthetic Revelation and the Gist of Philosophy*, Amsterdam: N. Y., 1874, ss. 35, 36.

Blood, bizzat bastırarak Amsterdam'a kendi eliyle dağıttığı eşine az rastlanır seçkinlikteki risalelerle uyuşturucu etkisiyle gelen esin konusunu ana hatlarıyla göstermeye çalıştı. 80'li yıllarda, Amherst'te genç yaşta ölen ve kendisini tanıyanlarca çok sevilen filozof Xenos Clark da uyuşturucuyla gelen esinden etkilenmişti. Bir keresinde bana şöyle yazmıştı;

"Öncelikle Mr. Blood ve ben [bu türden] esinin duygusal-olmayan bir şey olduğu konusunda hemfikiriz. Son derece açık. Mr. Blood'un dediği gibi, 'esin, şimdinin neden ve aslında nasıl geçmiş tarafından ileri itildiğinin ve geleceğin anlamsızlığı tarafından kendine doğru emildiğinin veya neden böyle olmadığının tek ve yeterli içgörüsüdür. Onun kaçınılmazlığı bütün durdurma veya açıklama girişimlerine galebe çalar. O, tamamen önce gelen ve önden konulmuş varsayımdır, onunla ilgili sorgulama için sonsuza dek geç kalınmıştır. *Geçmişin devreye girmesidir.*' Gerçek sır 'şimdi'nin pul pul döküldüğü ama asla kaçamadığı bir kural olsa gerek. Peki, varoluşun pul pul dökülmesine neden olan şey nedir? Bir şeyin biçimsel varlığı, mantıksal tanımı sabittir. Yalın mantığa göre her soru, cevabını kendi içinde taşır -biz sadece kazdığımız çukuru aynı toprakla tekrar doldururuz. Neden iki kere iki dört eder? Dört iki tane ikidir de ondan. Bu yüzden mantık yaşamı yürütemez, ona sadece ivme kazandırır. Yaşam gider, çünkü o bir gidiştir. Ama esin bir de şunu ekler: Gider, çünkü o bir gidiştir ve bir *gidişti*. Esinde, deyiş yerindeyse kendi etrafınızda yürürsünüz. Sıradan felsefe kendi izini arayan bir sınır

gibidir. Ne kadar ararsa o kadar ileri gitmesi gerekir ve burnu asla topuklarına yetişemez, çünkü sonsuza kadar onların önündedir. Bu yüzden, 'şimdi' zaten önceden belli olan sonuçtur ve ben bunu anlayamayacak kadar geç kalırım. Ancak uyuşturucunun etkisinden çıkış anında, sadece o anda, *yaşama başlamadan önce*, deyiş yerindeyse, topuklarımı, başlamakta olan sonsuz süreci bir an için görürüm. Hakikat, daha yola çıkmadan tamamlanmış bir yolculukta edilen seyahattir; felsefenin gerçek sonuna, -zihinsel sorgulamayı bıraktığımız zaman dolaylı olarak ortaya çıkabilecek olan- hedefe vardığımız zaman değil, içinde olduğumuz zaman (zaten oradayken) varılmıştır. Gördüğümüz şekliyle esinin yüzündeki gülümsemenin nedeni budur. Bize sonsuza kadar yarım saniye geride olduğumuzu söyler; bundan ibarettir. 'Kendi dudaklarınızı öpebilirsiniz ve kendinizden keyif alabilirsiniz' der, tabii hileyi biliyorsanız. Siz onların yanına varana kadar orada dururlarsa iş çok kolaydır. Neden icabına bakmıyorsunuz?"

Mr. Clark'ın yazdığı düşünce bölgesi bu karmaşık şeyi okuyan diyalektik zihinli okurlara en azından tanıdık gelecektir. "Tennyson's Trances and the Anæsthetic Revelation (Tennyson'ın Vecdleri ve Uyuşturucu Kaynaklı Esin)" başlıklı son risalesinde Mr. Blood, bunun yaşam açısından önemini şöyle tarif eder;

"Uyuşturucu Kaynaklı Esin, İnsanın, Kaçınılmaz Süreklilik Girdabı olarak kendini gösteren, Varlığın Apaçık Sırrının Kadim Gizemine Geçmesidir. 'Kaçınılmaz' doğru sözcüktür. Bu esinin güdüsü yapısından gelir; ne olması gerekiyorsa odur. Aşk veya nefretle, neşe ve üzüntüyle, iyilik ve kötülükle ilgisi yoktur; son, başlangıç ya da amaç hakkında hiçbir şey bilmez.

"Şeylere özel bir çokluk ve çeşitlilik katmaya gücü yetmez; aksine tarihsel ve kutsal olanın idrakini -her temaşa edene eskiden görünmesi gerektiği ya da şimdi görüneceği gibi, bunlarla ilgili- seküler ve son derece kişisel bir doğa aydınlanmasıyla ve varoluş güdüsüyle doldurur.

"Heybetiyle ilk başta ürkütücü görünmesine rağmen, doğal olarak o kadar eski tarzlı ve atasözlerini andırır bir hale gelir ki, korkudan çok evrensel ve kökensel olanla özdeşleşen bir sevinç, bir güvenlik duygusu uyandırır. Ama yaşamın en baştaki, Adem'de uyandırdığına benzer şaşırtıcılığını gören bu ayırt etme yetisini yitirmiş kişideki etkileyici kesinliği hiçbir sözcük dile getiremez.

"Sanki başka türlü olması mümkün değilmiş gibi, deneyimin tekrarında da aynı şey olur. Özne olan bitene dair olağan bilincine ancak parça parça ve kesik kesik bir hatırlamayla döner -yalnızca sonradan akla gelen şu avutucu düşünceyle- olan bitenin kafa karıştıran anlamını tanımlamaya çalışır: En eski hakikati biliyordur ve insan ırkının kökeni, anlamı ve yazgısıyla ilgili insani kuramlara, ayrıca 'manevi konularda' derse ihtiyacı yoktur.

Bunda samimi, dinsel, mistikçe bir tını vardır! Az önce J. A. Symonds'tan alıntı yapmıştım. O da kloroformla yaşanan mistik bir deneyimden söz eder;

> "Tıkanma ve boğulma hissinin geçmesinden sonra, ilk başta tam bir boşluğun içinde kalır gibi oldum; derken bunu karanlıkla yer değiştiren yoğun ışık parlamaları ve odada etrafımda olup bitenlere dair keskin bir görü izledi, ama herhangi bir dokunma hissi yoktu. Ölüme yaklaştığımı düşündüm, sonra birden ruhum benimle açıkça ilgilenen, deyiş yerindeyse yoğun bir kişisel gerçeklik içinde benimle meşgul olan Tanrı'yı fark etti. Bir ışık gibi üzerime aktığını hissettim.... Hissettiğim esriklik halini anlatamam. Sonra uyuşturucunun etkisi yavaş yavaş azaldı, dünyayla bağlantıya dair eski his geri döndü ve Tanrı'yla bağlantıya dair yeni his sönmeye başladı. Bir anda oturduğum sandalyeden ayağa fırladım ve 'Çok korkunç, çok korkunç,' diye bağırmaya başladım, bu düş aleminden çıkmaya dayanamıyordum. Kendimi yere attım ve sonunda kanlar içinde uyanarak (korkmuş haldeki) iki cerraha, 'Neden beni öldürmediniz? Neden ölmeme izin vermediniz?' diye seslendim. Sadece düşü-

---

"Mesele temel güvenlikle ilgili: Krallık içeridedir. Bütün günler kıyamet günüdür; sonsuzluğun dönemden döneme değişen bir amacı olmaz, bütünün bir çerçevesi olmaz. Astronom, ölçü birimini artırarak büyüleyici şekiller dizisini kısaltır; aynı şekilde biz de şeylerin dikkat dağıtan çokluğunu her birimize karşılık gelen tekliğe indirgeyebiliriz.

"Bunu öğrendiğimden beri benim ahlaki gıdam işte bu. Bununla ilgili ilk yayınımda şöyle demiştim: 'Dünya artık bana öğretilen şu yabancı karmaşa değil. Kül rengi martım, son günlerde gökyüzü Yehova'ya özgü gök gürültüleriyle gümbürderken, bulutların gölgesiyle kaplı, hâlâ nemli mazgallı siperleri elinin tersiyle iterek gecenin karanlığına doğru kanatlanır ve korkusuz bir gözle loş kümelere yönelir.' Ve şimdi, bu deneyimden yirmi yedi yıl sonra, o bildiriyi yenileyip iki kat daha fazla altını çizerken kanadın kül rengi daha da koyulaşmıştır, ama gözler hâlâ korkusuzdur. Varoluşun anlamını biliyorum; aklın şimdilik Uyuşturucudan Kaynaklanan Esinlenme'den başka bir ad bulamadığı, evrenin akıllı merkezini -ilk elde ruhun şaşkınlığı ve güvencesi." (Alıntıyı epeyce kısalttım.)

nün bir; o sonsuz Tanrı görüsünün esrikliğini bütün saflığıyla, sevecenliğiyle, gerçekliğiyle ve mutlak bir sevgiyle yaşamak ve sonra sanki hiçbir esinlenme olmamış gibi bir duruma dönmek, beyninim olağan dışı bir heyecanı tarafından aldatıldığımı görmek.

"Ama şu soru hâlâ yerli yerinde duruyor: Bedenimin dışarıdan gelen izlenimlere, olağan fiziksel ilişkilerin hissine kapalı olduğu bir sırada, bunu izleyen içsel gerçeklik hissinin yanılsama değil de gerçek bir deneyim olması mümkün müdür? O anda kimi azizlerin hissettiklerini veya kanıtlanamayan ama inkâr da edilemeyen Tanrı'nın varlığını hissetmiş olmam mümkün müdür?"[1]

---

[1] *a.g.e.*, ss. 78-80 (özet). Buraya İngiltere'den bir arkadaşın yazdığı bir başka ilginç uyuşturucu etkisiyle esinlenme olayını da özetleyerek ekliyorum. Bu deneyimin yetenekli bir kadın olan öznesine cerrahi operasyon için eter koklatılmıştı;

"Yoksa bir hapishanedeyim de işkence mi görüyorum, diye merak ediyordum, niçin daha önce işittiğim şu sözü; 'insanlar *acı çekerek öğrenir*' deyişini hatırladığımı merak ediyordum. Gördüklerim ışığında bu deyişin yetersizliği beni etkilemişti ki yüksek sesle 'acı çekmek öğrenmek demektir' dedim.

"Bunun ardından tekrar bilincimi yitirdim ve uyanmadan hemen önce son rüyamı gördüm. Rüya sadece birkaç saniye sürmesine ve sözcüklerle anlatılamayacak kadar açık olmamasına rağmen bana son derece canlı, son derece gerçek görünmüştü.

"Büyük bir Varlık veya Güç gökyüzünde yol alıyordu, ayakları bir rayın üzerindeki tekerlek gibi bir tür şimşeğin üstünde gidiyordu. Şimşek tamamen, birbirine yakın sayısız insanın ruhundan oluşmaktaydı ve ben de onlardan biriydim. Düz bir çizgide hareket ediyordu. Sanki doğrudan Tanrı'nın ayaklarının altındaydım ve adeta benim acımdan kendi hayatını öğütüp çıkarıyordu. Sonra bütün gücüyle yapmaya çalıştığı şeyin, bağlı olduğu şimşeğin yolunu *bükerek, yolunu* gitmek istediği doğrultuda *değiştirmek* olduğunu anladım. Ne kadar kolay bükülebilir ve çaresiz olduğumu hissettim, onun başaracağını biliyordum. Beni bükerek acım üzerinden köşesini döndü, bu dönemecin *gördüğüm* en keskin noktasında, hayatımda hiç olmadığı kadar canımı acıttı. (Daha önce unuttuğum şeyleri, ayıklık anında kimsenin hatırlayamayacağı şeyleri birkaç dakika için yeniden anladım.) Dönemecin açısı, geniş açıydı, ama uyandığımda bunu dik veya dar açı mı olduğunu düşündüğümü hatırlıyorum, hem acı çekmiş ve daha fazlasını 'görmüş' hem de muhtemelen ölmüş olmalıydım.

Bununla birlikte saf dinsel mistisizmle bir bağlantı kurmuş oluyoruz. Symond'un sorusu bizi "Görünmeyenin Gerçekliği" başlıklı derste alıntı yaptığım, sizin de hatırlayacağımız örneklere; Tanrı'nın doğrudan varlığının aniden

---

"O bana doğru, ben ona doğru ilerledik. O anda, her küçük umutsuzluk parçası dahil bütün hayatım gözümün önünden geçti ve ben onları *anladım.* Bütün bunların anlamı *buydu,* her şeyin oluşumuna katkıda bulunduğu parça *buydu.* Tanrı'nın amacını anlamamıştım, sadece niyetliliğini ve şu araçları karşısındaki bütün o acımasızlığını görmüştüm. Şarap şişesini açan adam şişenin ağzındaki mantarın ya da ateş eden adam fişeğin canını acıttığını ne kadar düşünüyorsa o da beni o kadar düşünüyordu. Ama uyanınca gözyaşlarıyla karışık ilk duygum, 'Domine non sum digna' oldu, çünkü aslında fazla küçük olduğum bir konuma yükseltilmiştim. Eterin etkisi altındaki o yarım saatte Tanrı'ya bütün hayatımda olduğundan ya da istediğimden daha farklı ve saf bir şekilde hizmet ettiğimi fark ettim. Ben onun ne olduğunu bilmediğim bir şeyleri gerçekleştirme ve kime ait olduğunu bilmediğim bir şeyleri tezahür ettirme aracıydım.

"Bilincime yeniden kavuşurken, bu kadar derine gittiğim halde neden azizlerin Tanrı *sevgisi* dedikleri şeyi değil de sadece onun acımasızlığını gördüğümü merak ettim. Sonra bir cevap duydum. Sadece şu kısmını anlamıştım: 'Bilgiyle Sevgi Birdir ve *ölçü* acı çekmektir.' (Sözcükleri olduğu gibi aktarıyorum). Bununla sonunda (uzaklaştığım gerçeklikle karşılaştırıldığında bir rüya alemi gibi görünen şeye) vardım ve yaşadığım deneyimin 'neden'i denebilecek şeyin yetersiz eter altında, sıradan bir caddeye bakan sıradan bir pencerenin karşısındaki bir yatakta geçirilen hafif bir ameliyat olduğunu anladım. Bir anlık görüntüsünü yakaladığım şeylerden birkaçını tarif edecek olsaydım şunları söylerdim;

"Acı çekmenin ebedi zorunluluğu ve ebedi 'vekaleten olmaklığı.' En kötü acıların örtülü ve anlatılamaz doğası; -dehanın edilgenliği, yaptığı şeyi özünde nasıl da araçsal ve savunmasız olarak, itici değil de itilmiş olarak yapmak zorunda olduğu; bedelini ödemeksizin dehanın bir şeyler keşfetmesinin olanaksızlığı; nihayet, acı çeken 'görücü'nün veya dehanın kuşağının kazancı için neler ödediği. (Dahi, bir bölgeyi açlıktan kurtarmak uğruna yeterli para kazanmak için kan ter içinde kalan ve buğday almak için bir kese rupi getirdiği sırada mutlu bir yorgunluktan ölme noktasına gelmiş halde geriye doğru sendelediği sırada, Tanrı'nın keseyi kaldırıp *bir* rupiyi ayırırken, 'Bunları onlara verebilirsin. Bunları onlar için kazandın. Gerisi de BENİM,' dediği birine benziyor.)

"İşte böyle" – bütün bunlar size yarılsama veya apaçık gerçekler gibi görünebilir; fakat bunlar benim için karanlık gerçekler; bunları buradaki gibi sözcüklere dökebilme gücü de eter kaynaklı düşten geliyor."

anlaşılması örneklerine geri götürür. Şu veya bu biçimde ortaya çıkan bu olgu hiç de nadir bir olgu değildir.

> Mr. Trine, "Polis olarak çalışan" diye yazıyor, "bana birçok kez, görev başında değilken ve akşam evine dönerken Sonsuz Güç'le birleştiğine dair canlı ve güçlü bir idrak duygusuna kapıldığını ve bu Ebedi Huzur Ruhu'nun kendisini ele geçirip içini doldurduğunu, ayaklarının neredeyse yerden kesildiğini, içine akan bu cereyan sayesinde neşe ve coşkuyla dolduğunu söyleyen bir memur biliyorum."[1]

Görünüşe göre doğanın bazı veçheleri bu tür mistik ruh halleri uyandıracak tuhaf bir güce sahip.[2] Topladığım çar-

---

[1] *In Tune with the Infinite*, s. 137.

[2] O zaman Büyük Tanrı, Küçük Tanrı'yı yutabilir. Bunu Starbuck'ın el yazması koleksiyonundan aldım;

"Niagara, Horseshoe Şelalesi'nin dibinde durana kadar Tanrı'nın varlığı bilincini asla yitirmedim. Sonra gördüklerimin yoğunluğu içinde onu yitirdim. Her Şeye Kadir Olan Tanrı'nın fark edemeyeceği kadar küçük bir atom olduğum düşüncesiyle kendimi yitirdim."

Starbuck koleksiyonundan benzer bir vaka daha;

"O zamanlar arada bir bende Tanrı'ya yakınlık bilinci doğardı. Tarif edilemez şeyi tarif etmek için Tanrı diyorum. Diyebilirim ki fazlasıyla akıl çelen bir kişiliğin varlığı ve aslında bir kişiliğin bilincinden değil de, içimde beni benden daha büyük yapan, bana hakim olan bir şeyin bilincinden söz edilebilecek anlar. Kendimi otlarla, ağaçlarla, kuşlarla, böceklerle, doğadaki her şeyle bir hissediyorum. Sadece var olma, bütün bunların -çiseleyen yağmurun, bulutların gölgelerinin, ağaç gövdelerinin vs.- bir parçası olma gerçeğiyle sevinçten havalara uçuyorum. Kendimi üstün bir güç ve sevgi algısının içinde yitirmenin mutluluğunu o kadar iyi biliyordum ki, bu algının sürekli olmayışından dolayı mutsuz oluyordum." Üçüncü dersimde anlatılan vakalar bu deneyim türü için gayet iyi örneklerdir. Miss Ethel D. Puffer, The Atlantic Monthly'de (cilt. lxxxv., s. 195) yayımlanan *The Loss of Personality* başlıklı makalesinde; bu kendinden geçiş deneyimlerinde ortaya çıkan kendilik hissinin yok olması ve nesneyle dolayımsız birleşme hissinin, yapısal olarak doğrudan ön alandaki nesneyle art alandaki sabit (kendilik) bilinci arasında bulunan motor düzenlemelerin ortadan kalkmasından kaynaklanabileceğini söyler. Okura, bu deneyimdeki kendinden geçme ve esinin özne-

pıcı örneklerin çoğu açık havada gerçekleşmiş. Edebiyat bu gerçeği birçok yerde bütün güzelliğiyle aktarmaktadır, tıpkı Amiel'in *Journal Intime*'ından yapılan şu alıntıda olduğu gibi;

> "Eskiden zaman zaman yaşadığım o olağanüstü kendinden geçişler tekrarlar mı? Gençken bir gün şafak söktüğü sırada Faucingy kalesinin yıkıntıları arasında otururken; yine, bir öğlen güneşinde Lavey'nin üstündeki dağlarda, üç kelebeğin eşliğinde bir ağacın dibinde uzanmışken; bir kere de geceleyin Kuzey Okyanusu'nun çakıllı kıyısında, sırtım kumlarda, gözlerim samanyolunu gözlerken; insanın yıldızlara eriştiği, insanın sonsuza ulaştığı, büyük ve engin, ölümsüz, kozmogonik kendinden geçişler! İlahi anlar, esrik saatler; düşüncelerimizin dünyadan dünyaya uçuştuğu, büyük bilmeceyi parçaladığı, okyanusun soluk alışı gibi geniş, huzurlu, derin ve mavi gökyüzü gibi sakin ve sınırsız bir soluk aldığı; ... insanın kendini evren kadar büyük ve bir tanrı kadar sakin hissettiği dayanılmaz sezgi anları.... Ne saatler, ne anılar! Bunların geride bıraktığı, sanki Kutsal Ruh'un ziyaretleriymişçesine bizleri inanç ve coşkuyla dolduran izler."[1]

Benzer bir kayıt da ilginç bir Alman idealist olan Maldiwa von Meysenbug'ın anılarından;

> "Bütün bu özgürleştiren ve uzlaştıran düşünceler beynime üşüştüğü sırada deniz kenarındaydım; çok eskiden Dauphiné Alpleri'nde de bir kez olduğu gibi yine içimden diz çökmek geldi, ancak bu kez Sonsuz'un simgesinin, yani sınırsız okyanusunun önünde geldi bu istek. Daha önce hiç olmadığı gibi dua ettiğimi hissettim ve bu kez nasıl bir dua olduğunu biliyordum: Bireyselleşme-

---

deki değerini açıklayamasa da psikolojik şartlara ışık tutan bu oldukça öğretici makaleyi okumasını tavsiye ederim.

[1] *a.g.e.*, i. 43-44.

nin yalnızlığından bütünüyle birlik bilincine dönmek, ölümlü biri olarak diz çökmek ve ölümsüz biri olarak ayağa kalkmak. Toprak, gökyüzü ve deniz ahenkle kuşatılmış şu tek dünyada; uçsuz bucaksız dünyada yankılandı. Gelmiş geçmiş tüm büyüklerden oluşan bir koro sanki yanımdaydı. Kendimi onlarla bir hissettim ve sanki onların selamlamasını duyar gibi oldum: 'Sen de aşanlar grubuna dahilsin.'"[1]

Walt Whitman'ın çok iyi bilinen şu sözleri arada bir görülen mistik deneyimin klasik bir ifadesidir;

"Sana inanıyorum, Ruh'um...
Çimenlerde gezin benimle, çöz boğazındaki düğümü;...
Sevdiğim tek sükûnet, inişli çıkışlı sesinin mırıltıları.
Uzanmıştık bir defasında sakin bir yaz sabahı.
Etrafımı bütün dünyevi tartışmaları aşan bir huzur ve bilgi kaplamıştı hızla,
Ve ben biliyorum Tanrı'nın elinin kendi vaadim olduğunu.
Ve ben biliyorum Tanrı'nın ruhunun kendi kardeşim,
Ve dünyaya gelen bütün erkeklerin erkek kardeşim, kadınların da kız kardeşim ve sevgililer,
Ve yaradılışın omurgasının sevgi olduğunu."[2]

---

[1] *Memoiren einer Idealistin*, 5. Baskı, 1900, iii. 166. Yazar, materyalist inancından dolayı yıllardır dua edemiyordu.

[2] Whitman başka bir yerde daha kısık bir sesle, etkisi altında bulunduğu şeyin muhtemelen kronik mistik bir algılama olduğunu söylemektedir: "Üst insan kimliğinin yapısında salt zekâdan ayrı olarak, tartışmasız biçimde gerçekleşen muhteşem bir şey, (tüm eğitimin hedef ve doruk noktasının bu adı hak ettiğini düşünsem de) çoğunlukla eğitim denen şeysiz gerçekleşen bir şey; zamanda ve mekândaki, *dünya* adını verdiğimiz bütün bu çeşitlilik, bu ahmaklar cümbüşü ve inanılmaz bir yapmacıklık ve genel çözümsüzlük içindeki mutlak dengeye dair sezgi vardır; bütün şeyler kümesini, bütün tarih ve zamanı, ne kadar önemsiz veya geçici olursa olsun bütün olayları avcının elinde bağlı bir köpek gibi bir arada tutan o ilahi yapıştırıcı ve görünmeyen ipin ruhla görülmesidir bu

Örneklerin sayısını kolayca artırabilirim, ancak bir tane yeterli. Bunu da J. Trevor'ın otobiyografisinden aldım.[1]

> "Güneşli bir Pazar sabahı eşim ve çocuklarla birlikte Macclesfield'daki Üniteryen Şapeli'ne gittik. Onlara eşlik edemeyeceğimi hissettim, sanki güneşin parıltısını tepelerde bırakıp şapele gitmek o an için ruhsal bir intihar olacakmış gibi geldi. Hayatımda yeni bir esin ve genişleme ihtiyacı duydum. O yüzden hiç istemeden ve üzgün bir şekilde eşimle çocuklarımı kasabaya yalnız gönderdim, ben de bastonumu ve köpeğimi alıp tepelere doğru gittim. Sabahın sevimliliği ve tepelerle vadilerin güzelliği içinde üzüntü ve pişmanlık duygusu çabucak geçiverdi. 'Cat and Fiddle' yolu boyunca yaklaşık bir saat yürüdükten sonra geri döndüm. Dönüş yolunda, aniden ve herhangi bir ön belirti olmaksızın kendimi Cennet'te gibi hissettim; dış koşullar sanki bir iç etki yaratmışçasına, sıcak bir ışık parıltısı içinde banyo yapma duygusunun eşlik ettiği anlatılamayacak kadar yoğun bir iç huzur, neşe ve güven durumu; etrafımdaki manzaranın daha da belirginleşmesine ve bana öncekiden daha yakın gelmesine rağmen, bulunduğum yerin ortasında aydınlanmak suretiyle bedenin ötesine geçme duygusu. Bu derin duygu eve varana kadar yoğunluğunu yavaş yavaş kaybettikten sonra tamamen geçti."

Yazar benzer türden başka deneyimler daha yaşadıktan sonra bunları artık iyi tanıdığını yazmaktadır;

> "Ruhsal yaşam onu yaşayanlara kendini doğrular; peki ama, anlamayanlar için ne söyleyebiliriz? En azından bunun, deneyimlerin gerçekliğinin onları yaşayanlara

---

sezgi. Böyle bir ruh görüsüne sahip kök-merkezli bir zihin için salt iyimserlik sadece yüzeyi açıklayabilir." Whitman, Carlyle'ı böyle kavrayıştan yoksun olmakla suçlar. *Specimen Days and Collect*, Philadelphia: 1882, s. 174.

[1] *My Quest for God*, Londra: 1897, ss. 268, 269 (özet).

kanıtlandığı bir yaşam olduğunu söyleyebiliriz, çünkü yaşamın nesnel gerçeklikleriyle yakın temasa girdiklerinde o kişilerle birlikte olurlar. Uyandığımızda bunların rüyadan başka bir şey olmadığını görürüz. Yorgun bir beynin sayıklamaları bu sınamayı geçemez. Bu deneyimlerim; Tanrı'nın varlığına dair yüksek deneyimlerim kısa ve özlü deneyimlerdi; şaşkınlıkla, Tanrı *burada*! diye bağırmama yol açan bilinç şimşekleri ya da giderek azalan ve sonunda kaybolan coşku ve içgörü durumlarıydı. Bu anların değerini ciddi biçimde sorguladım. Yaşamımı salt beynin fantezilerinin üzerine kurmamak için bunlara bir ad vermedim. Ama her sorgulamadan ve her sınamadan sonra bunlar yaşamımın en gerçek deneyimleri, bütün eski deneyimleri ve bütün eski gelişmeleri açıklayan, doğrulayan ve birleştiren deneyimler olmaya devam ediyorlar. Hatta bunların gerçekliği ve taşıdıkları büyük anlam her geçen gün daha da açıklık ve belirginlik kazanıyor. Bunlar ortaya çıktığında dolu, güçlü, mantıklı ve derin bir yaşam sürdürüyordum. Bunları aramıyordum. Benim tam bir kararlılıkla aradığım şey, dünyanın aleyhine bir yargı olacağını bildiğim şeye karşı yaşamımı daha yoğun bir şekilde sürdürmekti. Gerçek Var Olma en gerçek dönemlerde ortaya çıkıyordu ve ben Tanrı'nın sonsuz okyanusunun içine gömüldüğümün farkındaydım."[1]

Aranızdaki en az mistikler bile şu ana kadar, tamamen kendine özgü bilinç durumları olan mistik anların ve bunların onları yaşayanlar üzerinde yarattığı izlenimlerin varlığını kabul etmiş olmalıdır. Kanadalı psikiyatrist Dr. R. M. Bucke bu olguların ayırt edici özelliklerine 'kozmik bilinç' adını veriyor. "Kozmik bilinç" diyor Dr. Bucke, "en çarpıcı örneklerinde hepimizin tanıdığı, öz-bilinçli zihnin basit bir genişlemesi veya uzaması değildir; öz-bilince, onu herhangi bir yüksek hayvandaki işlevinden farklı kıldığı ka-

[1] *a.g.e.*, ss. 256, 257 (özet).

dar ortalama insanın *öz-bilincinden* de farklı kılacak bir işlevin eklenmesidir."

> "Kozmik bilincin temel özelliği, bir kozmos yani evrensel bir yaşam ve düzen bilinci olmasıdır. Kozmos bilinciyle birlikte, bireyi yeni bir varoluş düzlemine oturtan -onu neredeyse yeni bir türün üyesi haline getiren- zihinsel bir aydınlanma meydana gelir. Buna bir de ahlaki yüceltme, tanımlanamayan bir yükselme, mutluluk, neşe ve ahlaki duyarlılığın canlanması duygusu eklenir ki bu durum, geliştirilmiş zihinsel güçten daha çarpıcı ve daha önemlidir. Bunlarla birlikte ölümsüzlük hissi, sonsuz yaşam bilinci, bunlara sahip olacağımız değil de zaten sahip olduğumuz bilinci denebilecek bir durum ortaya çıkar."[1]

Dr. Bucke, sonradan başkalarında da incelediği bu tipik kozmik bilinç oluşumunu ilk olarak kendisinde tespit etmişti. Vardığı sonuçları oldukça ilginç bir eserde bir araya getirdi, ben de onun bizzat yaşadığı bir durumu buraya aktaracağım;

> "Akşamı büyük bir şehirde iki arkadaşla şiir ve felsefe okuyup tartışarak geçirdik. Geceleyin ayrıldık. Faytonla uzun bir yolculuk yaparak kaldığım yere geri döndüm. Okuma ve konuşmaların uyandırdığı fikir, imge ve duyguların derin etkisi altında olan zihnim sakin ve huzurluydu. Sessiz ve neredeyse edilgen bir keyif halindeydim, aslında düşünmüyor, sadece fikir, imge ve duyguların zihnimden akıp gitmesine izin veriyordum. Neden sonra birden, herhangi bir ön uyarı olmadan, kendimi alev rengi bir bulutun içinde buldum. Bir an için aklıma ateş fikri; o büyük şehirde yakınlarda bir yerde şiddetli bir yangın çıktığı düşüncesi geldi, o yan-

[1] *Cosmic Consciousness: a study in the evolution of the human Mind,*. Philadelphia: 1901, s. 2.

gının aslında içimde olduğunu biliyordum. Bunun ardından doğrudan bir sevinç, anlatılması imkânsız bir zihinsel aydınlanmanın eşlik ettiği ya da izlediği yoğun bir neşe duygusu uyandı. Evrenin ölü maddeden oluşmuş bir şey değil, tersine canlı bir Var olma olduğuna inanmakla kalmayıp, bunu bizzat gördüm; içimde sonsuz bir yaşamın bilincine vardım. Sonsuz bir yaşama sahip olacağım inancı değildi bu, ona zaten sahip olduğumun bilinciydi; bütün insanların ölümsüz olduğunu; kozmik düzende her şeyin açıkça her birinin ve hepsinin iyiliği için birlikte çalıştığını; dünyanın, bütün dünyaların temel ilkesinin sevgi dediğimiz şey olduğunu ve tek tek her birimizin ve herkesin uzun vadede kesinlikle mutlu olacağını gördüm. Bu görü birkaç saniye sürdükten sonra kayboldu; ancak görünün anısı ve öğrettiği şeyin gerçekliği duygusu o zamandan beri geçen çeyrek yüzyıl boyunca devam etti. Bu görünün bana doğruyu gösterdiğini biliyordum. Gördüklerimden bunun mutlaka doğru olduğu sonucuna vardım. Bu görüş, bu inanç ya da bilinç diyebileceğim şey en derin bunalım dönemlerinde dahi kaybolmadı."[1]

Arada bir görünen bu kozmik veya mistik bilinçten yeterince söz ettik. Artık bunun dinsel yaşamın bir unsuru olarak, yöntemsel açıdan geliştirilmesine geçebiliriz. Hindular, Budistler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar, tümü de bu bilinci yöntemli olarak işlemişler, geliştirmişlerdir.

Hindistan'da mistik içgörü eğitimi yoga adıyla kadim zamanlardan beri bilinmektedir. Yoga bireyin ilahi olanla deneysel birleşmesi demektir. Gayret gerektiren bir egzersize dayanmaktadır; diyet, duruş, soluk alıp verme, zihinsel odaklanma ve ahlaki disiplin yogayı öğreten farklı sistemlerde küçük farklılıklar gösterebilir. Düşük doğasının

[1] *a.g.e.*, ss. 7, 8. Bu alıntılar Dr. Bucke'nin geniş çaplı çalışmasından önce basılmış olan risaleden yapılmış olup, sonraki metinde küçük birtakım ifade değişiklikleri vardır.

yarattığı engelleri bu yolla yeterince aşan yogi ya da mürit, *samâdhi* denilen bir duruma geçer ve "hiçbir yeteneğin veya aklın bilemeyeceği gerçeklerle karşı karşıya gelir." Şunları öğrenir;

> "Zihnin kendisi aklın ötesinde, yüksek bir varoluş durumunda, bilinçüstü bir haldedir ve zihin o yüksek duruma geçtiğinde aklın ötesindeki bu bilgi ortaya çıkar.... Yogadaki farklı basamakların amacı bizi bilişsel olarak bilinçüstü bir duruma ya da *samâdhi*ye getirmektir.... Bilinçdışı bir şeyin bilincin altında olması gibi, bilincin üstünde olan ve bencillik duygusunun eşlik etmediği başka bir şey de vardır.... [Burada] *Ben* duygusu yoktur ve zihin böylece istekten, huzursuzluktan uzak, hedefsiz ve bedensiz olarak çalışır. Sonra Hakikat bütün görkemiyle parlar ve kendimizi tanırız – çünkü hepimizin içinde kuvve halinde bir *samâdhi* vardır – zira biz gerçekte özgür, ölümsüz, kendi kendine yeterli, sonludan ve iyiyle kötünün mutlak karşıtlığından uzak, Atınan'la veya Evrensel Ruh'la özdeşizdir."[1]

Veda felsefesini benimseyenler kişinin gerekli ön disiplin olmadan da arada bir üstbilinç durumuna geçebileceğini ancak o zaman bunun saf olmayacağını söylerler. Saflık sınamaları ise, tıpkı bizim dinsel değer ölçümümüz gibi ampiriktir; bu deneyimin sonuçlarının yaşam için iyi olması gerekir. Kişi *samâdhi*den çıktığı zaman artık "aydınlanmış olduğunu, bir pir, bir peygamber, bir aziz olduğunu, kişiliğinin ve yaşamının tamamen değiştiğini, aydınlandığını" söylerler.[2] Budistler de Hindular gibi "samâdhi"

---

[1] Söz konusu alıntılar şuradan; *Raja Yoga: Vivekananda*, Londra: 1896. Yoga hakkında eksiksiz bir bilgi kaynağı da Vihari Lala Mitra tarafından çevrilen *Yoga Vasistha Maha Ramayana*, Kalküta: 1891-99, adlı 4 ciltlik yapıttır.

[2] Avrupalı bir tanık yapay olarak yaratılabilen hipnotik veya rüya benzeri durumlarla Yoga'nın sonuçlarını dikkatlice karşılaştırdıktan sonra hakkında şöyle demektedir: "Gerçek müritlerini iyi, sağlıklı ve mutlu

sözcüğünü kullanırlar; ancak daha yüksek tefekkür durumları için kullandıkları sözcük "dhyâna"dır. Görünüşe göre *dhyâna*da dört aşama söz konusudur. İlk aşama zihnin tek bir nokta üzerinde yoğunlaşmasıyla ortaya çıkar. Bu aşama arzuyu dışlamakla birlikte, yargılama yetisini veya yargıyı dışlamaz; hâlâ zihinseldir. İkinci aşamada zihinsel işlevler düşüşe geçer ve geriye tatmin olmuş birlik duygusu kalır. Üçüncü aşamada tatmin biter ve bellekle, öz-bilinçle birlikte ilgisizlik başlar. Dördüncü aşamada ilgisizlik, bellek ve öz-bilinç kusursuz hale gelir. [Bu bağlamda "bellek" ile "öz-bilincin" tam olarak ne anlama geldiği kuşkuludur. Bunlar bizim daha alt seviyeli yaşamımızda tanıdığımız yetilere benzemiyor.] Hiçbir şeyin var olmadığı ve meditasyon yapanın "Kesinlikle hiçbir şey yok" gibi şeyler söyleyip sonra tekrar durduğu daha yüksek tefekkür aşamalarından söz edilir. Sonra, meditasyon halindeki kişinin "Ne düşünceler vardır ne de düşüncelerin yokluğu" gibi şeyler söylediği ve yine durduğu bir bölgeye varılır. Ardından, "hem düşüncenin hem de algının sonuna ulaşılan ve nihayet durulan" başka bir bölge gelir. Görünüşe göre burası henüz Nirvâna değildir ama bu yaşamın ona yaklaşabileceği en yakın noktadır.[1]

Müslüman dünyada sufi tarikatlarla çeşitli derviş cemaatleri mistik bir geleneğe sahiptir. İran'da çok eski tarihlerden beri sufiler vardı, bunların çoktanrıcılığı Arap zihninin sıcak ve katı tektanrıcılığından o kadar farklıdır ki sufizmin İslam'a Hindu etkisiyle geçtiği düşünülmektedir. Biz Hıristiyanlar sufizm hakkında fazla bir şey bilmiyoruz,

---

insanlar yapar.... Yogi, düşüncesini ve bedenini hakimiyet altına alarak bir 'kişilik'e dönüşür. Dürtü ve eğilimlerini iradesinin emrine sokup, iradesini iyilik ideali üzerinde odaklandırarak, başkaları tarafından etkilenmesi güç bir 'şahsiyete' dönüşür ve böylece genellikle 'ortam olarak araç' ya da 'psişik özne' olarak tasavvur ettiğimiz şeyin neredeyse tam tersi olur." Karl Kellner, *Yoga: Eine Skizze*, Münih: 1896, s. 21.

[1] C. F. Koeppen'deki anlatımı izledim; *Die Religion des Buddha*, Berlin: 1857, i. 585 vd.

çünkü sufizmin sırları sadece buraya kabul edilenlere açılmaktadır. Sufiliği kafanızda biraz olsun canlandırmanıza yardımcı olmak için bir Müslüman belgesinden alıntı yapıp bu konuyu kapatacağım.

On birinci yüzyılda yaşayan İranlı bir filozof ve teolog olan, İslam dünyasının en büyük alimlerinden biri olarak anılan Gazzâlî bize Hıristiyan literatürün dışında bulunabilecek birkaç otobiyografiden birini bırakmıştır. Bizde oldukça yaygın olan bir yazın türünün başka yerlerde bu kadar az görülmesi ilginçtir; kişisel itiraflardan şiddetle kaçınılması, Hıristiyanlık dışındaki dinlerin iç dünyasına erişimi güçleştiren başlıca nedenlerden biridir.

M. Schmölders, Gazzâlî'nin[1] otobiyografisinin bir bölümünü Fransızcaya çevirmiştir;

> "Tasavvuf ilmi" der bu Müslüman yazar, "kalbi Allah'ın dışındaki her şeyden uzaklaştırmayı ve onun sadece ilahi varlık üstüne tefekkürle meşgul olmasını hedefler. Bana göre teori pratikten daha kolay olduğu için, çalışarak ve dinleyerek öğrenilebilecek her şeyi öğrenene kadar [belli kitapları] okudum. Sonra bu yönteme en çok uyan şeyin hiçbir çalışmanın kavrayamayacağı, sadece ruhun yükselişinin, onun vecd halinin ve dönüşümünün kavrayabileceği bir şey olduğunu anladım. Örneğin, sağlığın ve doymanın tanımını, nedenlerini ve koşullarını bilmekle, gerçekten sağlıklı ve doymuş olmak arasında büyük fark vardır. Mideden çıkan bir buharın yol açtığı bir durum olan sarhoşluğun ne demek olduğunu bilmekle bizzat sarhoş *olmak* arasında büyük fark vardır. Kuşkusuz, sarhoş adam ne sarhoşluğun tarifini bilir ne de bunu ilmin nesnesi yapan şeyi. Sarhoş olduğu için hiçbir şey bilmez; oysa hekim sarhoş olmadığı halde, sarhoşluğun nasıl bir şey olduğunu ve onu neyin doğurduğunu bilir. Aynı şekilde, yoksunluğun ne demek

[1] Hakkında iyi bir değerlendirme için bkz.; D. B. Macdonald, *The Life of Al-Ghazzali*, the Journal of American Oriental Society, 1899, C. xx, s. 71.

olduğunu bilmekle bizzat yoksun *olmak* ya da ruhu dünyadan ayırmak arasında bir fark vardır. Böylece sözcüklerin sufizm hakkında ne öğretebileceğini öğrendim, ama geriye kalanlar çalışarak ya da dinleyerek değil, ancak kendini vecd haline bırakıp dindar bir yaşam sürdürerek öğrenilebilirdi.

"Bana gelince, her yandan birçok bağla -baştan çıkaran şeyle- bağlı olduğumu gördüm. Eğitimimi düşününce, Tanrı önünde hiç de saf olmadığımı gördüm. Bütün gücümle şan için, adımı yaymak için mücadele ettiğimi gördüm. [Burada, Bağdat'taki hayat şartlarından uzaklaşmaya çalışırken yaşadığı altı aylık tereddüdü ve bunun sonunda nasıl hastalanıp dilinin tutulduğunu anlatmaktadır.] Sonra zaafımı görüp irademden tamamen vazgeçerek, kendimi hiçbir şeyi olmayan bir adam gibi Allah'a bıraktım. Kendisine yakaran her zavallıya yaptığı gibi bana da cevap verdi. Artık şan şöhretten, zenginlik ve çocuklarımdan kolayca vaz geçebilirdim. Sadece hayatımı sürdürmeme yetecek bir miktarı ayırıp kalan tüm varlığımı dağıtarak Bağdat'tan ayrıldım. Suriye'ye gittim, orada inzivaya çekilip iki yıl tek başıma yaşadım. Bütün vaktimi okuduğum sufi yöntemlerine göre arzularımı yenip tutkularımla mücadele etmekle, ruhumu saflaştırmak ve mizacımı kusursuz bir hale getirmek için eğitmekle, kalbimi sırf Tanrı'yı tefekküre hazırlanmakla geçirdim.

"Bu inziva hali sadece yalnız yaşama, kalbimi saflaştırma ve tefekküre uygun hale getirme arzumu artırdı. Fakat zaman içindeki değişiklikler, ailevi konular, hayatımı kazanma gerekliliği ilk baştaki kararlılığımı bazı bakımlardan değiştirirken, tamamen yalnız bir hayat sürdürme tasarılarımı da altüst etti. Birkaç saatlik istisna dışında kendimi hiç tam bir vecd haline kaptıramadım; yine de bu konudaki umudumu kaybetmedim. Ne zaman dalalete düşsem kendimi kurtarmaya çalıştım; bir on yıl böyle geçti. Bu yalnızlık durumunda sözcüklerle anlatılamayacak ya da gösterilemeyecek şeyler tecelli etti. Sufilerin kesinlikle Allah yolunda yürüdüklerini an-

ladım. Onlar hem içsel veya dışsal olarak yaptıklarıyla hem de yapmadıklarıyla peygambere özgü bir kaynaktan gelen nurla aydınlanıyorlar. Sufi için ilk şart kalbini Allah'tan gayrı her şeyden arındırmaktır. Tefekkür hayatının ikinci anahtarı, tutkulu ruhtan kurtulmuş, alçakgönüllü dualardan ve kalbi tamamen saran Allah tefekküründen ibarettir. Ama aslında bu sufi hayatının sadece başlangıcıdır, sufiliğin sonu tamamen Allah'ta erimektir. Sezgiler ve bu erimeden önce gelen diğer şeyler, deyiş yerindeyse sadece içeri girecek olanların geçmesi gereken bir eşiktir. İlhamlar baştan itibaren o kadar açık bir şekilde belirir ki sufiler son derece ayık olmalarına rağmen önlerinde melekleri ve peygamberlerin ruhlarını görürler. Onların seslerini duyar ve lütuflarına mazhar olurlar. Sonra biçim ve şekil algısından hiçbir şekilde ifade edilmesi mümkün olmayan ve hiç kimsenin kusurlu ifadeler kullanmadan anlatamayacağı bir dereceye yükselirler.

"Daha önce hiç bu şekilde yükselme deneyimi yaşamamış birisi, ismi dışında bu peygamberane yapı hakkında hiçbir şey bilmez. Buna karşılık, hem deneyimle hem de sufilerin söylediklerine bakarak varlığını onaylayabilir. Tıpkı kendilerine saf anlağın nesnesi olarak sunulan şeyleri reddeden, yalnızca duyu yeteneğiyle donatılmış insanların olması gibi, ilham yeteneğiyle algılanan şeyleri reddeden veya bunlardan uzak duran akılcı insanlar da vardır. Kör bir adam renkleri bilemez, o sadece kendisine anlatıldığı veya duyduğu kadarını bilir. Ama Tanrı temel özellikleriyle buna benzeyen bir durum vermek suretiyle ilhamı insanın yakınına getirmiştir. Bu durum uykudur. Böyle bir deneyimden geçmemiş olan birine, bazen ölüler gibi kendinden geçen ve [rüyalarında] gizli şeyleri algılayan insanlar bulunduğunu söyleyecek olursanız, inanmazlar [ve nedenlerini belirtirler]. Ama fiili deneyim onların tüm savlarını çürütür. Bu nedenle anlağın insan hayatının bir parçası;, gözün açılarak duyuyla algılanamayan çeşitli zihinsel nesneleri fark ettiği bir parçası olması gibi; mutasavvıfın gö-

rüsü de aklın ulaşamadığı gizli şeyleri ve nesneleri ortaya çıkaran bir nurla aydınlanır. Tasavvufun başlıca özellikleri ancak sufi hayatını benimseyenler tarafından, nakil sırasında algılanabilir. Peygamber hiç kimsede benzeri bulunmayan ve dolayısıyla anlaşılması mümkün olmayan vasıflarla donatılmıştır. Bunların gerçek yapısı bilinemez, çünkü insan sadece anlayabildiği şeyi bilebilir. Fakat sufilerin yöntemleriyle gerçekleştirilen ruh yükselişi, sanki bir nesneye elle dokunmuş gibi dolayımsız bir algıya benzer."[1]

Bu yükselişin anlatılamazlığı bütün mistisizmin temel noktasıdır. Mistik hakikat, ruh yükselişi yaşamış birey için vardır, başkası için yoktur. Daha önce dediğim gibi, bu noktada mistik hakikat kavramsal düşünceyle verili olandan çok duyularla verili bilgiye benzer. Düşünceden uzaklığı ve soyutluğuyla mistik hakikat felsefe tarihinde sık sık kabul edilemez biçimde duyuyla karşı karşıya getirilmiştir. Tanrı bilgisinin çıkarımsal değil sezgisel olduğu, yani önerme ve yargı çerçevesine göre inşa edilmesi gereken bir şey değil de daha çok içimizdeki dolayımsız his dediğimiz çerçeveye dahil olan bir şey gibi kabul edilişi metafizikte bilinen bir klişedir. Ancak dolayımsız hislerimizin beş duyunun sağladığından başka bir içeriği yoktur, ayrıca mistikler, duyuların, ruh yükselişlerinin açığa çıkardığı çok yüksek tür bilgide rol oynadığını kesinlikle reddederler; bunu daha önce gördüğümüz gibi, bir kez daha göreceğiz.

Hıristiyan kilisesinde her daim mistikler olagelmiştir. Bunların birçoğuna kuşkuyla bakılmakla birlikte, bazıları otoritelerin gözünde değer kazanmıştır. Bunların deneyimleri örnek kabul edilmiş ve bunlara dayanarak meşru her şeyin yer bulduğu yazılı bir mistik teoloji sistemi oluşturulmuştur.[2] Sistemin temelinde 'dua' ya da meditasyon,

---

[1] A. Schmölders, *Essai sur les ecoles philosophiques chez les Arabes*, Paris: 1842, ss. 54-68 (özet).

[2] Görres'in *Die Christliche Mystik*'i bunları ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

ruhun Tanrı'ya doğru sistemli bir şekilde yükselişi vardır. İbadet yoluyla daha yüksek mistik deneyime ulaşılabilir. Protestanlığın, özellikle de evanjelik Protestanlığın bu çerçevede sistemli olan her şeyden kaçınır görünmesi ilginçtir. Protestan mistik deneyim, duanın yol açabileceği şeyden ayrı olarak, neredeyse tamamen düzensiz görünmektedir. Sistemli meditasyonu dinsel yaşamımıza tekrar sokmak ise zihin-sağaltımcılarımıza kalmıştır.

İbadette hedeflenen ilk şey zihnin dış duyulardan ayrılmasıdır, çünkü bunlar zihnin ideal şeyler üzerinde yoğunlaşmasını engeller. Aziz Ignatius'un Ruhani Alıştırmaları gibi rehberler öğrenciye, derecelendirilmiş bir dizi kutsal sahne hayaliyle duyuları uzaklaştırmayı tavsiye eder. Bu tür bir disiplinin doruk noktası yarı-sanrısal bir monoideizmdir; örneğin hayali bir İsa figürünün zihni tamamen kaplamasıdır. İster gerçek ister simgesel olsun, bu türden duyusal imgeler mistisizmde çok önemli bir yer tutar.[1] Ancak bazı vakalarda imgeler tamamen kaybolur, özellikle de yüksek esrime durumlarında böyle bir eğilim görülür. O zaman bilinç durumunu sözel olarak tarif etmek imkânsız hale gelir. Mistik üstatlar bu konuda hemfikirdir. Örneğin en iyi mistik üstatlardan biri olan Aziz Juan de la Cruz, "koyu bir tefekkür"le varılan "sevgi birliği" adını verdiği durumu böyle tanımlamaktadır. Burada Tanrı ruha nüfuz eder, fakat bunu öyle gizli bir şekilde yapar ki, ruh;

> "Bilgeliğin yüceltmesini ve içine dolan bu manevi duyguyu inceltecek bir koşul, araç veya karşılaştırma

---

Aynı şekilde Ribet'nin *Mystique Divine*'inde de, 2 cilt, Paris: 1890, ayrıntılı bir anlatım mevcuttur. Yine daha sistemli modern bir çalışma da Thomas de Vallgornera'nın *Mystica Theologia*'sıdır, 2 cilt, Torino: 1890.

[1] M. Recejac, son zamanlardaki bir çalışmasında bunların, mistisizmin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemektedir. Mistisizmi "ahlaki olarak *ve simgeler yardımıyla* Mutlak'a yaklaşma eğilimi" olarak tarif etmektedir. Bkz. *Fondements de la Connaissance mystique*, Paris: 1897, s. 66. Fakat kuşkusuz duyusal imgelerin herhangi bir rol oynamadığı mistik durumlar da vardır.

bulamaz.... Bu mistik Tanrı bilgisini, zihnimizin başka koşullarda yararlandığı hiçbir imgeden, hiçbir duyusal simgeden alamayız. Duyu ve imgelemin devreye girmemesi nedeniyle, ruhumuzun derinliklerinin gizemli ve tatlı bir bilgelikle dolmasına karşın ne biçim ne izlenim alabiliriz ve ne de bir tarif verebilir veya benzerlik kurabiliriz. Bir şeyi hayatında ilk kez gören bir adam düşünün. Adam o şeyi anlayabilir, kullanabilir ve ondan hoşlanabilir, fakat duyuyla algılanabilir bir şey olduğu halde ona bir isim veremez, hakkında bir fikir yürütemez. Algıların ötesine geçen bir şeyin nasıl bir acizlik duygusu yarattığını düşünün! Kutsal dilin özgün yanı işte budur. Ne kadar çok nüfuz edici ne kadar yakın ve ne denli ruhsal ve duyu-ötesi olursa, iç ve dış duyuları o kadar aşar ve onları o kadar bastırır.... O zaman ruh, sonsuz bir çölün ortasında hiçbir yaratılmış şeyin ulaşamayacağı uçsuz bucaksız ve derin bir yalnızlığın içine düşmüş gibi hisseder, çöl ne kadar hoşsa yalnızlık da o kadar hoş olur. Ruh, sevgi anlayışının kaynaklarından içtiği şeyle bu bilgeliğin derinliklerinde büyür ... kullandığımız terimler ne kadar yüce ve bilgece olursa olsun, kutsal şeyleri onlar aracılığıyla anlatmaya çalışırken bunların ne kadar bayağı, önemsiz ve uygunsuz olduğunu anlar."[1]

Hıristiyan mistik yaşamının bazı aşamalarının ayrıntısına giremeyeceğim.[2] Çünkü bir yandan zamanımız buna

---

[1] Aziz John of the Cross (Juan de la Cruz), *Vie et Œuvres* içinde "The Dark Night of the Soul (Noche oscura del alma), Kitap II, böl. xvii.", 3. Baskı, Paris: 1893, iii, 428-432. Aziz de la Cruz'un *Ascent of Carmel*'inin (*Subida del Monte Carmelo*) II. Kitabının xi. Bölüm'ü duyusal imge kullanımının mistik yaşama verdiği zararı anlatmaktadır.

[2] Özellikle de görsel ve işitsel halüsinasyonları, sözel ve grafik otomatizmleri ve "havaya yükselme", bedende olağanüstü izlerin belirmesi ve hastalık tedavisi gibi mucizeleri dışarıda bırakıyorum. Mistiklerin sıkça sergilediği (ya da sergilediklerine inanılan) bu olguların özel bir mistik önemi yoktur, çünkü bunlar mistik zihinli olmayan kişilerde, herhangi bir aydınlanma bilinciyle ortaya çıkmazlar. Aydınlanma bilinci bize göre

uygun değil; ayrıca Katolik kitaplarda gördüğümüz alt bölümler ve isimler bana göre nesnel olarak pek de farklı bir şeye gönderme yapmıyor. Halbuki ne kadar çok insan söz konusuysa o kadar çok zihin vardır; tıpkı bireylerin huyları gibi bu deneyimlerin de sonsuz ölçüde farklılaşabileceğini düşünüyorum.

Bizi doğrudan ilgilendiren şey bu deneyimlerin bilişsel yanları, esinlenme sürecindeki değerleridir. Yeni hakikat derinlerinin açığa çıkması sırasında, bu deneyimlerin bıraktıkları izlenimin ne kadar güçlü olduğu birtakım alıntılar sayesinde kolayca gösterilebilir. Azize Teresa bu tür durumların tarif edilmesinde ustaların ustasıdır, onun için hemen bu durumların en yükseği olduğunu söylediği şeye, yani "birlik duası"na döneceğim.

> "Birlik duasında" der Azize Teresa, "ruh Tanrı konusunda tamamen uyanıktır, ancak bu dünyanın şeyleri ve kendisi konusunda tamamen uykudadır. Birliğin sağlandığı kısa anda sanki her türlü duygudan arınmış gibidir ruh, arınmasa bile belirli hiçbir şey düşünemez. Böylece anlağını kullanmayı önlemek için herhangi bir ustalığa ihtiyaç duymaz. O kadar hareketsizdir ki ne neyi sevdiğini ne nasıl sevdiğini ne de ne istediğini bilir. Kısaca, dünyanın şeylerine karşı tamamen ilgisizdir, sadece Tanrı'da yaşar.... Bu durumdayken ruhun teneffüs edecek kadar canı olup olmadığından bile emin değilim. Bana sanki yokmuş gibi geliyor; ya da en azından, teneffüs ediyorsa bile bunun farkında değildir. Zekâsının içinde olup bitenleri zorunlu olarak anlayacaktır, ancak gücü o kadar azdır ki hiçbir şekilde harekete geçemez. Zira derin bir baygınlık geçiren kişi ölmüş gibi görünür....
>
> "Böylece Tanrı bir ruhu kendisiyle birleştirmek üzere yükseltirken ruhun bütün özelliklerinin doğal faaliyetlerini askıya alır. Ruh Tanrı'yla bir olduğu sürece ne görür

---

"mistik" hallerin zorunlu bir işaretidir.

ne duyar ne de anlar. Ama bu süre her zaman kısadır, hatta olduğundan daha da kısa görünür. Tanrı bu ruhun içine öyle yerleşir ki ruh kendine geldiğinde, kendisinin Tanrı'nın, Tanrı'nın da kendisinin içinde olduğundan en ufak bir kuşku duyması mümkün değildir. Bu hakikat onda öyle güçlü bir izlenim bırakır ki ruh bir daha yıllarca aynı durumla karşılaşmasa bile mazhar olduğu lütfu ve bunun gerçekliğini asla aklından çıkaramaz. Birleşme sırasında ne görme ne de anlama yetisi işlediği halde, ruhun Tanrı'nın içinde olduğunu nasıl görebildiği ve anlayabildiği sorulacak olursa buna o zaman da görmediği ancak sonradan yani kendine geldikten sonra, gözleriyle değil de beklediği ve yalnızca Tanrı'nın kendisine verebildiği bir kuşkusuzlukla görebildiği cevabını veririm. Tanrı'nın, varlığıyla, gücü ya da özüyle her şeyin içinde olduğu hakikatinden habersiz olan, ama sözünü ettiğim lütfu yaşadıktan sonra bu hakikate sarsılmaz biçimde inanan birini tanıyorum. Şöyle ki onun bu konuda aydınlanmasından önce olduğu kadar bu konunun cahili olan yarı bilgili birine danışması üzerine, bu kişi Tanrı'nın içimizde sadece ve sadece 'lütfuyla' bulunduğunu söyleyince buna inanmadı, çünkü doğru cevaptan son derece emindi; daha bilge din adamlarına sorunca onlar da inancını doğruladılar ki bu da onun için büyük bir teselli oldu....

"Ama şöyle diyeceksiniz: İnsan görmediği şey konusunda nasıl bu kadar emin *olabilir*? Bu soruya cevap vermem mümkün değil. Bunlar Tanrı'nın her şeye kadirliğiyle ilgili sırrına varamayacağım şeyler. Bildiğim tek şey doğruyu söylediğim; ayrıca bu konudan emin olmayan bir ruhun Tanrı'yla gerçekten birleştiğine inanmam da mümkün değil."[1]

Mistik yolla ifade edilebilen hakikatler çeşitlidir. Bazıları bu dünyayla -örneğin geleceğe dair görüler, kalplerin

[1] "The Interior Castle, böl. i.", *Œuvres* içinde, (çev.) Bouix, iii. 421-424.

okunması, metinlerin birden anlaşılması, uzak olaylar hakkında bilgi- ilgilidir; ama en önemli esinler ya teolojik ya da metafizikseldir.

> "Bir gün Aziz Ignatius, Peder Laynez'e, Manresa'da meditasyon yaparak geçirdiği bir saatte, ilahi konular hakkında bütün teologların öğretilerinin kendisine öğrettiğinden daha fazla şey öğrendiğini itiraf etti.... Bir gün dua sırasında, Dominiken kilisesinin koro merdivenlerinde dünyanın yaratılışındaki ilahi bilgelik tasarımını apaçık surette gördü. Bir defasında da bir geçit töreni sırasında kalbi Tanrı'yla büyülendi ve dünya üzerinde yaşayan birinin zayıf kavrayışına uygun bir biçimde ve imgelerle kutsal üçlünün derin gizemini tefekkür etti. Bu son görü kalbine öyle bir tatlılıkla aktı ki sonraları sadece bunun anısı bile gözyaşları dökmesine yetti."[1]

---

[1] Bartoli-Michel, *Vie de Saint Ignace de Loyola*, i. 34-36. Bu yaratılmış dünya hakkında aydınlanan başkaları da vardı; Jacob Böhme mesela. Böhme yirmi beş yaşında "ilahi ışıkla sarmalanmış ve göksel bilgiyle dolmuştu; Görlitz'te yeşil kırlara gittiği zaman oturur, bitkileri ve çimenleri izler, iç ışığında bunların özlerini, gayelerini ve kendilerine has özelliklerini görürdü." Daha sonraki bir deneyim hakkında da şunları yazmaktadır: "On beş dakikada, bir üniversitede geçen onca yılda öğrendiğimden daha çok şey gördüm ve bildim. Çünkü her şeyin varlığını, Cennet'i ve Cehennem'i, kutsal üçlünün ebedi üretimini, dünyanın ve bütün yaratıkların ilahi bilgelik aracılığıyla oluşumunu ve bunların başlangıcını gördüm, bildim. Üç dünyayı da içimde gördüm ve bildim; yani şu dış ve görülebilir dünyanın hem iç hem de manevi dünyalardan türediğini veya onların dışa doğumu olduklarını gördüm ve bildim. İyiliğin ve kötülüğün özünü, başlangıcı ve varoluşu; sonsuzluğun bereketli taşıyıcı rahminin nasıl doğurduğunu gördüm ve bildim. Öyle ki buna sadece şaşırmakla kalmayıp, bunu olduğu haliyle kendi dış insanlığımda kavrayamadığım ve yazıya dökemediğim halde bundan çok da hoşlandım. Çünkü her şeyi kuşatan ve içine alan evreni bir karmaşa içinde bütünüyle görebiliyordum, ama bunu olduğu gibi açıklayamıyordum." *Jacob Behmen's Theosophic Philosophy* (...)., Edward Taylor, Londra: 1691, ss. 425, 427 (özet). George Fox da aynısını söylemişti: "Adem'in düşmeden önceki konumuna ulaşmıştım. Yaradılış bana açılmış, eşyanın isimlerini doğalarına ve özelliklerine göre nasıl aldığı bana gösterilmişti. Yaratıl-

Azize Teresa'da da aynısı olmuştu;

> "Bir gün dua sırasında bir anda her şeyin Tanrı'da göründüğünü ve onda ihata edildiğini algıladım. Tam anlamıyla algılayamamıştım ama görüntü yine de epeyce açıktı ve ruhumda canlı bir izlenim bırakmıştı. Bu, Tanrı'nın bana bahşettiği lütufların en önemli işaretlerinden biriydi.... Görüntü o kadar hoş ve güzeldi ki bunu anlakla kavramak mümkün değildi."[1]

Azize Teresa, bütün eylemlerimizdeki günahkarlığın daha önce hiç olmadığı kadar açık bir şekilde görüldüğü bu görüde tanrısallığın koskoca ve son derece berrak bir elmas gibi olduğunu anlatır. Bir başka gün *Ebediyet Akaidi*'ni anlatırken şöyle der;

> "Rabbim, bir Tanrı'nın nasıl üç Kişi olabildiğini anlamamı sağladı. Bunu o kadar açık bir şekilde görmemi sağladı ki, gördüklerim karşısında şaşırdığım gibi rahatladım da,... artık kutsal üçlüyü düşününce ya da O'nu duyunca üç hayranlık verici Kişi'nin nasıl tek bir Tanrı meydana getirdiğini anlıyor ve anlatılmaz bir mutluluk duyuyorum."

Başka bir örnekte de Azize Teresa'nın, Tanrı'nın Annesi'nin Cennet'teki yerine nasıl yerleştiğini görüp anlaması sağlanmıştı.[2]

Bu hallerden bazılarının güzelliği sıradan bilinçle anlaşı-

---

mışların doğası ve özellikleri Rab tarafından gözlerimin önüne serildiğine göre insanlığa tıpla mı hizmet etmeliydim, bilemiyordum." *Journal*, Philadelphia: tarih yok, s. 69. Günümüz "kehanet" geleneği de benzer esinlerle doludur. Örneğin Andrew Jackson Davis'in şurada nefis bir şekilde dile getirilen kozmogonileri ya da kimi deneyimlerine bakılabilir; *Reminiscences and Memories of Henry Thomas Butterworth*, Lebanon, Ohio, 1886.

[1] *Vie*, ss. 581, 582.

[2] *a.g.e.*, s. 574.

labilecek bir şey değildir. Görünüşe göre bunlar organik duyarlılıkları da içermektedir, çünkü katlanılamayacak kadar aşırı ve bedensel acının sınırlarını zorlayan bir şey oldukları söylenmektedir.[1] Ancak bu sıradan sözcüklerle anlatılamayacak kadar ince ve güçlü bir zevktir. Tanrı'nın dokunuşları, mızrağının açtığı yaralar, sarhoşluğa ve evlilik birliğine yapılan göndermeler deyişbilimde ima ettirdikleri şekilde karşılık bulur. Bu yüksek esriklik durumlarında zekâ ve duyular tamamen durur. "Eğer anlağımız idrak ediyorsa" der Azize Teresa, "bu kendisinin bilmediği bir biçimde olur ve idrak ettiği şeyden hiçbir şey anlamaz. Bana gelince, ben idrak ettiğine inanmıyorum, çünkü dediğim gibi, anlak kendisinin idrak ettiğini anlamaz. İçinde yitip gittiğim şeyin tam bir sır olduğunu kabul ediyorum."[2] Teologların *raptus* ya da kendinden geçme adını verdiği durumda soluk alma ve dolaşım öylesine bastırılır ki hekimler bu durumda ruhun bedenden geçici olarak ayrılıp ayrılmadığını bile düşünürler. Kişinin bu örneklerde hayali deneyimlerle değil de ender bile olsalar tamamen belirli bir psikolojik türle karşı karşıya olduğuna ikna olması için Azize Teresa'nın tanımlamalarıyla onun yaptığı kesin ayrımları okuması gerekir.

Bir tıpçıya göre bu kendinden geçiş halleri zihinsel boş inanç temelinde hipnoid durumlara işaret etmekten ve onları taklit etmekten, maddi bir bozulma ve histeriden başka bir şeyi göstermez. Kuşkusuz, bu patolojik durumlar birçok ve hatta muhtemelen bütün vakalarda mevcuttu, ama bu bize onların yol açtığı bilincin bilgisinin değeri konusunda hiçbir şey söylemez. Bu durumlar üstünde

---

[1] Azize Teresa, bedenin bir parçası olan acıyla saf ruhsal acıyı birbirinden ayırmaktadır (*Interior Castle*, 6. Kısım, böl. xi.). Bu kutsal zevklerin bedensel boyutuna gelince, bunun "iliklerine kadar işlediğinden, dünyevi zevklerin ise sadece duyuları yüzeysel olarak etkilediğinden" söz etmektedir ve "sanırım bu doğru bir tanımlama, daha iyi bir tanımlama yapamam" diye eklemektedir. a.g.e., 5. Kısım, böl. i.

[2] *Vie*, s. 198.

manevi bir yargıda bulunabilmek için yüzeysel tıbbi konuşmalarla yetinmeyip, bunların yaşamdaki neticelerini incelememiz gerekir.

Görünüşe göre bu neticeler çeşitlidir; onlardan bir tanesi tamamen yok olmayan şaşkınlık halidir mesela. Zavallı Margaret Mary Alacoque'un mutfak ve okul odasındaki çaresizliğini belki anımsayacaksınız. Kendilerine hayranlık besleyen takipçilerinin bakımları olmasaydı başka birçok esrik helak olup giderdi. Mistik bilincin teşvik ettiği "başka dünyalılık" edilgen mizaçtaki ve zekâ düzeyi düşük mistikleri pratik yaşamdan aşırı-soyutlanmaya daha yatkın hale getirir; buna karşılık güçlü zihinlerde ve mizaçlarda tam tersini görürüz. Kendinden geçme halini sıkça yaşayan büyük İspanyol mistikler çoğu zaman ve özellikle de vecd hallerinde inatçı bir ruh ve enerji gösterirler.

Aziz Ignatius bir mistikti, fakat mistisizmi onu kesinlikle gelmiş geçmiş en güçlü pratik insan makinelerden biri haline getirmişti. Aziz Juan de la Cruz, Tanrı'nın kendileri aracılığıyla ruhun özüne ulaştığı sezgi ve "dokunmalar"dan söz ederken şöyle der;

> "Bunlar ruhu müthiş zenginleştirir. Tek biri bile bir dokunuşta ruhun hayatı boyunca gideremediği bütün eksikliklerini gidermeye ve onu olağanüstü yetenek ve erdemlerle doldurup süslemeye yeterlidir. Bu sarhoş eden avuntuların bir teki bile ruhun bütün yaşamı boyunca gösterdiği çabalardan daha etkilidir; bu çabalar sonsuz sayıda olsa bile. Görünmez bir cesaretle donanan, Tanrı adına acı çekmek için tutkulu bir arzuyla dolan ruh o zaman -yeterince çekmesine izin verilmeyen- tuhaf bir ıstırabın pençesine düşer."[1]

Azize Teresa da bu meseleye en az onun kadar güçlü vurgu yapmakla beraber daha da ayrıntılara iner. İlk der-

[1] *Œuvres*, ii. 320.

simde ondan yaptığım bir alıntıyı belki hatırlarsınız.[1] Otobiyografisinde benzer paragraflar vardır. Bitiş sırasında ruhu yüksek bir duygusal heyecan düzeyinde bırakan kimi vecd hallerinin etkileriyle ilgili tariflerde yapılandan daha iyi bir 'yeni ruhsal yaşam gücü merkezinin oluşumu' tarifi bulmak mümkün müdür?

> "Çoğunlukla vecd halinden önceki korkutucu acılarla zayıf düşmüş ve yoğrulmuş olan ruh bundan tamamen iyileşmiş ve eyleme geçmeye hazır olarak çıkar... sanki Tanrı ruhun arzularına uyan bedenin, ruhun mutluluğunu paylaşmasını istemiş gibidir.... Bu davranıştan sonra ruh öyle büyük bir cesaretle dolar ki o anda beden Tanrı uğruna paramparça edilecek olsa bile müthiş bir huzurdan başka bir şey hissetmezdi. Sonra içimizde bolca vaatler ve kahramanca kararlar oluşur ve bunlar arzuların, dünyanın dehşetinin ve tam bir hiç olduğumuz algısının ötesine geçerler.... Hangi imparatorluk, Tanrı'nın kendisini yükselttiği yüksek doruktan ayaklarının altındaki dünyada olup biten her şeyi gören ve bunların hiçbirinden etkilenmeyen bir ruhunkiyle boy ölçüşebilir? Ruh daha önceki bağlılıklarından ne kadar utanır! Kendi körlüğüne ne kadar şaşırır! Hâlâ karanlıkta gizlendiğini bildiği kişiler için ne kadar üzüntü duyar!... Gurur noktalarına karşı duyarlı olduğu için, dünyanın bu isimle andığı şeyi gurur diye gördüğü için üzülür. Artık bu isimde dünyanın kurbanı olduğu şiddetli bir yalandan başka bir şey görmez. Yukarıdan gelen yeni ışık altında, gerçek gururda hiçbir sahtelik olmadığını, bu gurura sadık kalmanın, saygıyı gerçekten hak eden şeye saygı duymak, bozulan ve Tanrı'nın kabul etmediği şeyi bir hiç, hatta hiçten de düşük bir şey olarak görmek demek olduğunu fark eder.... Şu kasvetli insanları, artık tamamen küçümsediği gurura takılıp kalmış, dua eden insanları gördüğünde kahkahalarla güler. Böyle davrananla-

[1] Yukarıda, s. 30.

ra, gururluymuş gibi yapanlara ancak bu yakışır. Ancak, aslında onlar için on yıl saygınlığı korumaya çalışmaktansa bir gün saf Tanrı sevgisi adına hor görülmenin daha hayırlı olduğunu bilir.... Hayatının herhangi bir döneminde parayı dert ettiği için kendine güler.... Ah! İnsanlar paranın çamur kadar değersiz bir şey olduğunu bir görebilse dünyada nasıl bir ahenk hüküm sürerdi! Gurura ve paraya gösterdiğimiz bu ilgi ortadan kalkmadıkça birbirimize karşı nasıl dostça davranabiliriz! Ben kendi adıma, bütün hastalıklarımızın çaresinin bu olduğunu düşünüyorum."[1]

Dolayısıyla, mistik haller ruhu, esinlenmenin eğilim gösterdiği doğrultuda daha canlı yapabilir. Fakat bu, ancak esinlenmenin gerçek bir esinlenme olması durumunda bir fayda olarak görülebilir. Eğer esinlenme hatalıysa, doğuracağı güç haydi haydi hatalı ve gayri meşru olur. Dolayısıyla bir kez daha, azizlik hakkındaki derslerin sonunda karşı karşıya kaldığımız hakikat sorunuyla karşı karşıyayız. Sırf hakikati biraz olsun aydınlatmak için mistisizm konusuna döndüğümüzü hatırlayacaksınız. Mistik haller azizlik yaşamının köklerinin uzandığı o teolojik duygulanımlara yol açar mı?

Kendilerine dair apaçık tanımlamaları kabul etmemelerine rağmen mistik hallerin genel olarak oldukça farklı bir kuramsal gidişatı vardır. Bu hallerin çoğunun sonucunu belli felsefi yönlere işaret eden koşullar şeklinde göstermek mümkündür. Bu yönlerden biri iyimserlik ise diğeri de monizmdir. Azdan çoğa, gönül darlığından yüce gönüllülüğe ve aynı zamanda huzursuzluktan huzura geçer gibi sıradan bilinçten mistik hale geçeriz. Bunları uzlaştırıcı, birleştirici haller olarak hissederiz. İçimizdeki hayır-işlevinden çok evet-işlevine seslenirler. Bunlarda sınırsız sınırları soğurur ve hesabı barışçı bir şekilde kapatır. Yü-

[1] *Vie*, ss. 229, 200, 231-233, 243.

zeyde işlevsiz görünmesine karşın nihai hakikate uygulanabilecek her türlü sıfatı reddetmeleri -Upanişadlar; *O, Kendilik, Atman, sadece "Hayır! Hayır!" ile tanımlanabilir*, derler[1]- daha derin bir evet adına yapılmış bir reddediştir. 'Mutlak'ın belli bir şey olduğunu söyleyen ya da o *budur*, diyen kişi, dolaylı olarak onun *şu* olmadığını söylüyor demektir; onu küçültmüş gibidir. Dolayısıyla bu belirli "budur"u, bize ima ettiği olumsuzlamayı olumsuzlamak suretiyle, daha yüksek bir olumlayıcı tutum adına inkâr ederiz. Hıristiyan mistisizminin çıkış noktası Aeropagit Dionysius'tur. Dionysius mutlak gerçeği sadece olumsuzlamalarla tanımlar.

> "Tüm şeylerin 'nedeni' ne ruh ne de zihindir; o 'nedenin' ne imgelemi, ne fikri ne aklı ne de zihni vardır; o, ne akıldır ne de zihindir; hakkında ne konuşulur ne de düşünülür. Ne sayıdır ne düzen, ne büyüklüktür ne küçüklük, ne eşitliktir ne eşitsizlik, ne benzerliktir ne de benzemezlik. Ne durur ne hareket eder ne de dinlenir.... Ne özdür ne sonsuzluk ne de zaman. Hatta zihinsel temas dahi ona ait değildir. Ne bilimdir ne de hakikat. Saltanat da değildir bilgelik de; tek değildir; bir değildir; tanrısallık da değildir iyilik de; ne de bildiğimiz ruhtur" vs., *ad libitum*.[2]

Fakat Dionysius bu nitelemeleri gerçeğe uymadıkları için değil, O, gerçeği fazlasıyla aştığı için reddeder. O, bunların hepsinin üstündedir; şeffaflık-*üstüdür*, gösterişli-*üstüdür*, özsel-*üstüdür*, bir ad taşıyan her şey-*üstüdür*. Hegel'in 'mantık'ında olduğu gibi, gerçeğin olumlu kutbuna doğru sadece 'Methode der Absoluten Negativität' aracılığıyla yapılan mistik yolculuk.[3]

---

[1] Müller çevirisi, Cilt II, s. 180.

[2] T. Davidson çevirisi, Journal of Speculative Philosophy, 1893, cilt. xxii, s. 399.

[3] "Deus propter excellentiam non immerito Nihil vocatur." Scotus Eriu-

Böylece ortaya mistik yazılarda bolca görülen paradoksal ifadeler çıkmaktadır. Eckhart'ın, tanrısallığın durgun çölü için "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh arasında hiçbir farkın olmadığı, hiç kimsenin kendini evinde hissetmediği ama ruhun kıvılcımının kendi içinde olduğundan daha sakin olduğu bir yer" demesi gibi.[1] Böhme'nin İlk Sevgi için söylediği, "Hiçbir Şey'le karşılaştırılamaz, çünkü Herşey'den daha derindir ve hiçbir şeye benzemez ve hiçbir şey aracılığıyla anlaşılamaz. Hiçbir şey olmadığı için her şeyden bağımsızdır, kimsenin ne olduğunu açıklayamayacağı veya söyleyemeyeceği tek İyi'dir, hiçbir şeyle karşılaştırılarak açıklanamaz."[2] Ya da Angelus Silesius'un şiirinde olduğu gibi;

> "Gott ist ein lauter Nichts, ihn rührt kein Nun noch Hier;
> Je mehr du nach ihm greiffst, je mehr entwird er dir."[3]

Bu diyalektik olumsuzlamanın zihin tarafından daha yüksek bir tür doğrulamaya geçiş biçimi olarak kullanılmasına, kişisel irade alanında bazı üstü kapalı ahlaki tutumlar karşılık gelir. Sonlu kendiliğin ve onun isteklerinin reddi, dolayısıyla bir tür çileciliğin benimsenmesi dinsel deneyimdeki daha geniş ve daha kutsal bir yaşama tek geçit olduğu için, bu ahlaki gizem bütün mistik yazılarda zihinsel gizemle iç içe geçmiş ve birleşmiştir.

---

gena, alıntıyı yapan Andre Seth, *Two Lectures on Theism*, New York: 1897, s. 55.
[Tanrı'ya yüklenecek her mükemmellik haksız, eksik bir adlandırma olacaktır. (e. n.)]

[1] J. Royce, *Studies in Good and Evil*, s. 282.

[2] Jacob Behmen's Dialogues on the Supersensual Life, çev. Bernard Holland, Londra: 1901, s. 48.

[3] *Der Cherubinischer Wandersmann*, Strophe 25.
[Tanrı saf bir hiçtir, 'burası' ve 'şimdi' etkilemez onu
Ne kadar yakalamaya çalışırsan çalış, kaçar senden. (e. n.)]

"Sevgi" diye devam eder Böhme, Hiçbir Şey'dir, çünkü "Yaratılmış olanın, görünür olanın ötesine geçince; Doğa ve Yaratılmışlar için Hiçbir Şey halince gelince o zaman o ebedi olan Tek'in, yani bizzat Tanrı'nın içindesin ve içindeki yüksek Sevgi erdemini hissedeceksin demektir.... Ruh için hazineler hazinesi, Biraz'ın içinden çıkıp her şeyin yapıldığı Hiçbir Şey'e geçmektir. Ruh burada şöyle der: *Hiçbir şeyim yok*, çünkü tamamen yalın ve çıplağım; *hiçbir şey yapamam*, çünkü gücüm yok, dökülmüş su gibiyim; hiçbir şey değilim, çünkü Varlığın bir imgesinden başka bir şey değilim ve Tanrı bana göre BEN'dir; o yüzden, kendi Hiçliğim içinde oturup ebedi Varlığı ululuyorum ve kendim için *hiçbir şey istemiyorum ki* Tanrı içimdeki her şeyi istesin, benim Tanrım ve her şey olsun."[1]

Pavlus'un dilinde, Ben, ben olarak yaşamam, İsa benim içimde yaşar. Tanrı, sadece ben hiçbir şey olunca ve onun yaşamıyla benim yaşamım arasında hiçbir fark kalmayınca içeri girebilir.[2]

---

[1] *a.g.e.*, ss. 42, 74 (özet).

[2] Tanrı'nın içerdeki varlığından duyulan mutluluğun mistik bir şekilde dile getirilişini Fransızca bir kitaptan aldım;
"İsa gelip kalbimin içini mesken tuttu. Bu tam olarak bir yerleşme olmaktan çok, erimenin sonucu olan bir birleşme. Ah, yeni ve kutsanmış yaşam! Her gün biraz daha aydınlanan yaşam.... Birkaç dakikadır karanlık olan önümdeki duvar bu saatte muhteşem, çünkü güneş üstünde parlıyor. Işınlarının vurduğu yerde büyük bir mutluluk yangını çıkıyor; en küçük cam zerresi ışıldıyor, her bir kum tanesi ateş yayıyor; böyleyken bile kalbimde görkemli bir zafer şarkısı var çünkü Tanrı orada. Günler birbirini kovalıyor; dün mavi bir gökyüzü; bugün bulutlu bir güneş; tuhaf rüyalarla dolu bir gece; ama gözler açılır açılmaz ve bilincim yerine gelip yaşama yeniden başlar gibi olur olmaz, önümde hep ayrı figür beliriyor, kalbimi hep ayrı varlık dolduruyor.... Önceleri Tanrı'nın yokluğu nedeniyle günler bomboş geçiyordu. Her türlü kederli izlenimlerle uykudan uyanıyor, yolumun üzerinde onu göremiyordum. Bugün ise artık o benimle birlikte; şeyleri örten hafif bulut artık onunla birleşmemizin önünde engel değil. Elinin basıncını hissediyorum, içimi yüce bir mutlulukla dolduran başka bir şey hissediyorum; bunu anlatına

Bireyle Mutlak Olan arasındaki yerleşik engellerin aşılması büyük bir mistik kazanımdır. Mistik hallerde Mutlak Olan'la hem bir olunur hem de birliğin farkında olunur. Bu, bölge veya inanç farklılıklarının değiştiremediği sabit ve muzaffer bir mistik gelenektir. Hinduizm'de, Yeni Platonculuk'ta, Sufizm'de, Hıristiyan Mistisizmi'nde, Whitmancılık'ta hep aynı değiniyi buluruz. O kadar ki mistik ifadelerde, üzerinde durup düşünülmesi gereken ve mistik klasiklerin ne bir doğum günü ne de doğum yeri belirttiği ebedi bir görüş birliği söz konusudur. Mistik söylemler sürekli insanın Tanrı'yla birliğini dile getirerek kadim bir tarihe yerleşmelerine rağmen hiç yaşlanmazlar.[1]

> "O Sensin!" der Upanişadlar, Vedanta da ekler: "O'nun bir parçası, bir sureti değil, O'nun kendisi, Dünyanın mutlak Ruhusun." "Saf suyun saf suya katılmasıyla suyun değişmemesi gibi, Gautama da, bilen bir düşünürün Kendisidir. Su suyun içinde, ateş ateşin, hava havanın içinde, kimse onları birbirinden ayıramaz; tıpkı zihninin Kendisinin içine giren biri gibi."[2]
>
> "'Kalbi kuşkuyla sarsılmayan her insan' denir Gülşen-i Râz'da, 'sadece tek Bir varlık olduğunu tereddütsüz bilir.... Onun ilahi yüceliğinde *ben, biz, siz* bulunmaz, çünkü Bir'in içinde farklılık olmaz. Kaldırılan ve kendinden tamamen ayrılan her varlık içinde bu sesin bu yankının yankılandığını duyar: Ben Tanrı'*yım*: Ebedi bir var oluş

---

cesaretim var mı? Evet, çünkü bu yaşadığım deneyimin gerçek ifadesi. Kutsal Ruh beni sadece ziyaret etmekle kalmıyor; sadece andan ana kanatlarını yayan ve beni kendi gecemin içinde bırakan baş döndürücü bir görüntü değil, kalıcı bir yerleşme. Ancak beni de yanına alırsa gidebilir. Daha fazlası var; o benden ayrı bir şey değil: Benimle bir. Bir yanyanalık değil, bir iç içe geçiş, doğamın derin bir şekilde değişmesi, varlığımın yeni bir tarzı." Wilfred Monod, *II Vit: Six meditations sur le mystere chretien*, ss. 280-283.

[1] Karş., M. Maeterlinck, *L'Ornement des Noces spirituelles de Ruybroeck*, Brüksel: 1891, Giriş, s. xix.

[2] Upanişadlar, M. Müller çevirisi, ii. 17, 334.

tarzına sahiptir artık ve ölüme tabi değildir.'"[1] Tanrı'nın gözünde, der Plotinus, "gören şey aklımız değil, aklımızdan önce gelen ve ondan üstün olan bir şeydir.... Bu şekilde gören düzgün göremez, iki şeyi birbirinden ayırt edemez yahut hayal edemez. Değişir, kendi olmaktan çıkar, kendine dair hiçbir şeyi koruyamaz. Tanrı'nın içine girse, tıpkı bir dairenin merkezinin başka bir merkezle örtüşmesi gibi örtüşür ama onunla bir olamaz."[2] "Burada" der Suso, "ruh ölür ama Tanrı'nın mucizelerinde yaşar ... ve büyüleyici yüce belirsizliğin ve çıplak kesin birliğin dinginliği içinde kaybolur. En yüksek mutluluğun bulunduğu *yer* işte bu suretsizliktir."[3] "Ich bin so gross als Gott" şarkısını söyler yine Angelus Silesius, "Er ist als ich so klein: Er kann nicht über mich, ich unter ihm nicht sein."[4]

Mistik edebiyatta "göz kamaştıran parlak loşluk", "fısıldayan sessizlik", "doğurgan çöl" gibi kendi kendisiyle çelişen deyişlerle sürekli karşılaşılır. Bu da mistik gerçeğin kavramsal ifadeyle değil müzik aracılığıyla anlatıldığını gösterir. Nitekim birçok mistik yazı müzikal kompozisyondan başka bir şey değildir.

"Nada'nın sesini, 'Sessiz Sesi' duyan ve onu anlayan kişi, Dhâranâ'nın doğasını mutlaka öğrenecektir.... Tıpkı rüyada gördüğü şekillerin uyandığında gerçekdışı gelmesi gibi kendi şekli kendine gerçekdışı göründüğü zaman; çokluğun sesi artık kısıldığı zaman, BİR'i -dış sesi boğan iç sesi- fark edebilir.... Çünkü ruh o zaman duyar

---

[1] Schmölders, *a.g.e.*, s. 210.

[2] *Enneadlar*, Bouillier çevirisi, Paris: 1861, iii. 561. Karş. ss. 473-477 ve cilt i. s. 27.

[3] Otobiyografi, ss. 309, 310.

[4] *a.g.e.*, Strophe 10.

[Tanrı kadar büyüğüm ve o, küçük benim kadar/ Ne üstümdedir benim ne ben altındayım onun. Angelius Silesius, *Cherubinischer Wandersmann*, I 10. (e. n.)]

ve hatırlar. Ve SESSİZLİĞİN SESİ batınî kulakla o zaman konuşur.... Ve artık senin *Kendiliğin* KENDİLİK içinde kaybolur, *bizzat-sen* BİZZAT-SENLİK içinde kaybolursun, ilk olarak kendisinden ışıldadığın o KENDİLİĞİN içine karışırsın.... Bak! Sen Işık oldun, Ses oldun, kendinin Efendisi ve Tanrı'sı oldun. Aradığın şey KENDİNSİN: Kesintisiz SES, sonsuzlukların içinde yankılanan, değişmeyen, günahtan azade olan, bir ses içinde yedi ses, SESSİZLİĞİN SESİ. *Om tat Sat.*"[1]

Bu sözcükler sizi güldürmüyorsa eğer, muhtemelen müziğin ve dilin dokunduğu içinizdeki telleri titreştirecektir. Bunları ciddiye aldığımız için aptallığımıza gülünme ihtimali olsa da müzik bize müziksel olmayan eleştirinin yadsıyamadığı ontolojik haberler verir. Zihnimizde, bu şeylerin takılacağı bir kıyı bölgesi vardır; sonsuz okyanusun sularının yolladığı dalgaların kıyılarımızdaki çakılların arasında kırılması gibi, buradan yayılan fısıltılar da anlağımızın işleyişiyle karışır.

"Dünyanın sonuna kadar uzanan deniz burada başlar.
Durduğumuz yerde,
Bilebilir miydik bu parıldayan dalgaların ötesindeki yüksek deniz fenerini,
Bilmeliydik insanın hiç bilmediğini, insan gözünün hiç görmediğini....
Ah, insanın kalbi burada atar, cesurca bir neşeyle zulmete özlem duyar,
Ötesinde başka kıyı olmayan, denizin içine giren kıyıdan." [2]

Sonsuzluğun zamanla bağlantısızlığını, sonsuzun içinde yaşıyorsak "ölümsüzlüğümüzün" -bugün kimi felsefi çevrelerde sıkça dile getirildiği gibi- gelecekle değil zaten

[1] H. P. Blavatsky, *The Voice of the Silence.*
[2] Swinburne, "On the Verge", *A Midsummer Vacation* içinde.

mevcut olan 'şimdi' ve 'burada'yla ilişkili olduğunu dile getiren öğretiler dayanaklarını gizemli bir derinlikten yükselen bir "duy, duy!"da ya da "amin"de bulurlar.[1] Mistik bölgenin kapısını açacak şifreleri duyar duymaz tanırız, fakat onları bizzat kullanamayız; "kadim şifre" sadece ondadır.[2]

Şimdi de mistik bilinç alanının genel yapısını oldukça kısa ve eksik ama zamanın elverdiği ölçüde doğru bir şekilde çizeceğim. Mistik bilinç: *Bir bütün olarak panteist ve iyimser ya da en azından kötümserin tersidir. Natüralist değildir ve iki kez doğmuşlukla diğer dünyevi zihin durumlarını en iyi şekilde bağdaştırır.*

Bir sonraki işim mistik bilincin bir yetke sahibi olup olmadığını araştırmak olacak. Mistik bilinç tanık olanları, benimsediği iki kez doğmuşluğun, doğa-üstülüğün ve panteizmin doğruluklarına ikna edebiliyor mu? Bu soruya mümkün olduğu kadar kısa ve öz bir cevap vermek durumundayım.

Üç kısma ayrılmış cevabım kısaca şöyle;

(1) Mistik haller iyice geliştiklerinde genellikle etkiledikleri bireyler üzerinde mutlak bir yetke oluştururlar.

(2) Bu hallerden, kendileri dışında kalanların, esinlerini kayıtsız şartsız kabul etmelerini mecbur kılan bir yetke doğmaz.

(3) Mistik haller, mistik olmayan ya da sadece anlağa ve duyulara dayanan rasyonel bilincin yetkesini çökertirler. Bunların, bilinç türlerinden yalnızca biri olduklarını gösterirler. Diğer hakikat düzenlerine kapı aralarlar. İçimizdeki bir şey bu diğer düzenlere capcanlı bir karşılık verdiği sürece bunlara inanmaya devam ederiz.

---

[1] Dr. Bucke'den seçilerek s. 411'de alıntılanan ifadelerle karşılaştırınız.

[2] Mistik bölgeyle akıl yürütme yaşamı arasında yapıldığını bildiğim ciddi bir arabuluculuk girişimi, Aristoteles'in Hareket Etmeyen Hareket Ettirici'si (Ana Muharrik) üstüne kaleme alınan bir makalede anlatılmaktadır, F. C. S. Schiller, Mind, cilt, ix., 1900.

Şimdi bunları tek tek ele alacağım.

1. Psikolojik bir gerçek olarak doğru düzgün ve güçlü bir şekilde sergilenen mistik haller genellikle etkiledikleri kişiler üzerinde yetke *kurarlar*.[1] "Oradadırlar" ve bilirler. Rasyonalizmin bundan yakınmasının bir anlamı yoktur. Kişinin ulaştığı mistik hakikat onu yaşatabilecek bir güçse, kişiyi başka bir şekilde yaşamaya zorlamaya ne gerek var? Onu hapishaneye veya tımarhaneye atabiliriz, ama kafasını değiştiremeyiz; bu, yalnızca inançlarına inatla, daha sıkı bağlanmasına yol açacaktır.[2] Aslına bakılırsa bütün çabalarımızı boşa çıkartır ve mantık açısından yargı gücümüzün tamamen dışında kalır. Bizim, kanıtlara dayanan daha 'rasyonel' inançlarımız mistiklerin kullandığı kanıtlarla oldukça benzer bir yapıdadır. Duyularımız bizleri belli gerçekler konusunda temin etmiştir; ancak mistik deneyimler, bunları yaşayanlar için en az duyular kadar doğrudan gerçek algılardır. Kayıtlar, mistik deneyimlerde beş duyunun faal olmamasına karşın epistemolojik nitelikleri açısından bu deneyimlerin -kaba ifademi bağışlarsanız- kesinlikle duyusal olduklarını göstermektedir. Yani bunlar dolayımsızca karşıda duran şeylerin kendilerini, deneyimleyenlere yüz yüze sunmalarıdır.

Mistik, kısaca *ele geçirilemezdir*; hoşumuza gitsin gitmesin, kendi inancının keyfini sürmesine izin vermeliyiz.

---

[1] (Genellikle öznenin değil ama) Yönlendirenin, ortadaki deneyimin şeytani olup olmadığından sürekli kuşku duyduğu, mebzul miktardaki örnekleriyle kitapları dolduran vakaları ve zayıf halleri buraya dahil etmeyeceğim.

[2] Örnek: Mr. John Nelson, Metodizm propagandası yaptığı gerekçesiyle nasıl hapse atıldığını yazmaktadır: "Ruhum sulanmış bir bahçeydi ve bütün gün boyunca Tanrı'ya şükredebilirdim; çünkü mahpusluğumu keyfe çevirmişti ve tahtaların üstünde kuştüyü bir yatağın içindeymişim gibi rahat etmemi sağlamıştı. Artık şunu söyleyebilirim: 'Tanrı'ya hizmet mutlak bir özgürlüktür.' O kadar çok dua etmiştim ki, düşmanlarım da Tanrı'nın bana bolca verdiği aynı huzur nehrinden bolca içebilirdi." *Journal*, Londra: tarih yok, s. 172.

İman, der Tolstoy, insanı yaşatan şeydir. İman-hali ve mistik hal pratikte birbirinin yerini tutan terimlerdir.

2. Ancak burada, eğer bizler yabancıysak ve oraya özel olarak çağrıldığımızı hissetmiyorsak, mistiklerin bu sıra dışı deneyimlerini bizim de kabul etmemiz gerektiğini iddia etmeye hakları olmadığını ekleyeceğim. Bu hayatta bizden deneyimlerinin en fazla bir olasılık oluşturduğunu kabullenmemizi bekleyebilirler. Haklarında fikir birliği olduğunu öne sürerler ve gerçekten bu deneyimlerin bir sonucu vardır; mistikler herkesin kabul ettiği böyle bir deneyimin tamamen yanlış çıkmasının tuhaf olacağını söyleyebilirler. Aslında bu, rasyonalizmin başka yola başvurması gibi, sadece sayılara başvurmak olacaktır; sayılara başvurmanınsa mantıksal bir gücü yoktur. Deneyimleri ille de kabul edeceksek, nedeni mantıksal olmaları değil kendilerini doğruymuş gibi "telkin edici" olmalarıdır; çoğunluğu izleriz çünkü böyle yapmak daha uygun gelir.

Ancak mistiklerin bu 'fikir birliği' varsayımı da güçlü olmaktan uzaktır. Mistik halleri panteistik, iyimser vs. olarak nitelerken gerçeği aşırı basitleştirmiş olmaktan çekiniyorum. Bunu, söz konusu niteliklerin açıklayıcı oldukları ve klasik mistik geleneğe yakın oldukları için yaptım. Burada klasik dinsel mistisizmin tek "ayrıcalıklı vaka" olduğu kabul edilmelidir. Bu tür, en uygun türlerin seçimi ve "okullarda" korunmasıyla elde tutulan bir *özdür*; çok daha büyük bir kütlenin içinden çıkartılır ve eğer büyük kütleyi dinsel mistisizmin kendisini ciddiye aldığımız kadar ciddiye alacak olursak, varsayılan fikir birliğinin büyük ölçüde ortadan kalktığını görürüz. İlk olarak, dinsel mistisizmin kendisi, yani gelenekleri kendinde toplayıp ekoller üreten türünde bile benim yukarıda kendine yüklediğimden daha az fikir birliği söz konusudur. Mistisizm Hıristiyan kilisesi içinde aslında hem çileci hem de yasaklanmış bir şeyi helal kılar bir tavırla zevkine düşkün ola-

gelmiştir;[1] Sankhya'da düalist, Vedanta felsefesinde monisttir. Mistisizmin panteist nitelikte olduğunu söylemiştim; şu büyük İspanyol mistikler panteistler dışındaki her şeyi dışlarlar. Birkaç istisna dışında bunlar, kendileri için "kişilik kategorisi"nin mutlak bir kategori olduğu metafiziksel-olmayan zihinlerdir. Bunlara göre insanın Tanrı'yla "birliği" asli bir özdeşlik gibi olmaktan çok rastlantısal bir mucize gibidir.[2] Walt Whitman'ın, Edward Carpenter'ın, Richard Jefferies'in ve diğer natüralistik panteistlerin mistisizmi Hıristiyan mistisizminden ne kadar da farklıdır.[3] Gerçek şu ki mistik genişleme, birlik ve kurtuluş duygusunun kendine ait özel bir zihinsel içeriği yoktur. Kendine özgü duygusal durumu birbirinden farklı felsefe ve teolojiler çerçevesinde bir yer bulabildiği takdirde, bu felsefe ve teolojilerin ürettiği malzemeyle evliliğe benzer ittifaklar oluşturabilir. Dolayısıyla mistik duyguyu mutlak idealizm, mutlak monistik özdeşlik ya da mutlak iyilik gibi belli inançlarda yapıldığı gibi, herhangi bir inanç lehine saygın kılmaya çalışmaya hakkımız yoktur. Mistik duygu sadece göreli olarak bütün bu şeylerin lehinedir; o, bunların da bulunduğu yöndeki ortak insan bilincinden çıkmaktadır.

Dinsel mistisizmle ilgili söyleyeceklerim şimdilik bu kadar. Ancak bu konuda daha söylenecek çok şey var, çünkü dinsel mistisizm, mistisizmin sadece yarısıdır. Mistisizmin diğer yarısında, delilik üzerine yazılmış ders kitaplarında anlatılanlar dışında, yoğunlaşmış gelenekler yoktur. Bunlardan birine bakacak olursanız "mistik fikirler"in zihnin

---

[1] Ruysbrbroeck, Maeterlinck'in çevirdiği eserinde, müritlerin haramları helalmiş gibi işlemelerini eleştirdiği bir bölüme yer vermektedir. H. Delacroix"nin kitabı (*Essai sur le mysticisme spéculatif en Allegmagne an XIVme Siecle*, Paris: 1900) haramı helal kılma uygulamalarının örnekleriyle doludur. Ayrıca karş., A. Jundt, *Les Amis de Dieu an XIVme Siècle*, 1879.

[2] Karş., Paul Rousselot, *Les Mystiques Espagnols*, Paris: 1869, böl. xii.

[3] Bkz. Carpenter'ın *Towards Democracy* adlı yapıtı, özellikle son kısımlar; ayrıca Jefferies'in muhteşem ve olağanüstü mistik rapsodisi, *The Story of my Heart*.

kandırılma veya zayıf düşme durumlarının belirgin semptomları olarak görüldüğü yığınla vaka bulabilirsiniz. Sanrılı delilikte ya da zaman zaman söylendiği şekliyle paranoyada *şeytani* bir mistisizm, tepetaklak olmuş bir tür dinsel mistisizm olabilir. Küçücük olaylardaki aynı 'anlatılamaz ölçüde önemlilik' duygusu, yeni anlamlarla gelen aynı metinler ve sözcükler, aynı sesler ve görüler, önderlikler ve yönlendirmeler, yabancı güçler tarafından aynı denetim. Ama bu türde hissedilen duygu kötümserdir, artık teselliler yerine üzüntüler vardır; anlamlar ürkütücüdür ve hakim güçler hayatın düşmanlarıdır. Bunların psikolojik mekanizmasından bakıldığında klasik mistisizmle bu alt seviye mistisizmlerin aynı zihin düzeyinden, bilimin varlığını kabul etmeye başladığı ama aslında hakkında çok az şey bilinen o büyük eşikaltı veya sınır-ötesi bölgeden kaynaklandığı açıktır. Bu bölgede her türlü madde bulunur: "Melek ve yılan" burada yan yanadır. Dolayısıyla bu bölgeden çıkması bir şeyin kesinlikle inanılır olmasını gerektirmez. Buradan gelen şeyin elenip sınamaya tabi tutulması ve tıpkı dış duyu dünyasından gelen şey gibi bütüncül deneyimle çatışma tehlikesini göze alması gerekir. Bizzat mistik değilsek eğer, değerinin ampirisist yöntemlerle belirlenmesi gerekir.

Öyleyse, mistik olmayanların mistik halleri, içkin doğalarından alınmış üstün bir yetke sahibi haller olarak kabul etmek zorunda olmadığını bir kez daha tekrarlıyorum.[1]

---

[1] Max Nordau, *Degeneration* adlı yapıtının II. kitabının i. bölümünde, düşük türden zayıflıkları göstererek mistisizmi küçümsemeye çalışır. Ona göre mistisizm şeylerin gizli anlamlarını birden algılamak demektir. Bu algıyı, deneyimlerin, bozulmuş bir beyinde ortaya çıkaracağı çok sayıdaki eksik çağrışımla açıklar. Bunlar deneyimi yaşayan kişide belirsiz ve uçsuz bucaksız bir ilerleme duygusu yaratır, ama düşüncesinde belli veya yararlı bir sonuç uyandırmaz. Bu, kimi önemli duygular açısından mantıklı bir açıklamadır; diğer ruhbilimciler (örneğin Wernicke, *Grundriss der Psychiatric*, Theil II, Leipzig: 1896, adlı yapıtında) "paranoyak" durumları çağrışım organının sakatlanmasıyla açıklamıştı. Ancak yüksek mistik uçuşlar, olumlulukları ve ani oluşlarıyla, kesinlikle böylesi

3. Ancak bir kez daha tekrarlıyorum, mistik hallerin varlığı, mistik olmayan hallerin, inandığımız şeyin tek ve nihai belirleyicisi olduğu iddiasını kesinlikle çökertmektedir. Genel olarak mistik haller sıradan dış bilinç verisine sadece duyularüstü bir anlam eklerler. Bu haller sevgi veya hırs duyguları gibi heyecanlardır, zaten nesnel olarak önümüzde duran olgulara yeni bir anlam kazandırma ve etkin yaşamımızla yeni bir bağlantı kurma aracılığıyla ruhumuza verilmiş hediyelerdir. Haller, söz konusu olgularla çelişmezler ya da duyularımızın dolaysızca kavradığı bir şeyi reddetmezler.[1] İhtilaf durumunda itiraz eden tarafı oynayan daha çok rasyonel eleştiridir ve itirazlarının bir gücü yoktur, çünkü zihin daha kapsayıcı bir bakış açısına geçtiğinde kendisine doğru bir şekilde yeni bir anlamın eklenmeyebileceği bir olgu durumu söz konusu olamaz. Mistik hallerin bu türden yüksek bakış açıları olup olmadıkları, yani zihnin daha geniş ve daha kapsayıcı bir dünyaya baktığı pencereler olup olmadıkları her zaman ucu açık bir soru olarak kalacaktır. Farklı mistik pencerelerden görünen manzaraların farklı oluşu bu varsayıma engel değildir. Bu durumda daha geniş dünyanın yapısının tıpkı bu dünya gibi karışık bir yapı olduğu anlaşılır, mesele bundan ibarettir. O dünyada da, tıpkı dünyamızda olduğu gibi ulvi ve süfli bölgeler, ayartıcı ve dizginleyici anlar, sahih deneyimler ve sahte deneyimler olabilir; ama o, daha geniş bir dünyadır. Tıpkı bu sıradan doğal dünyadaki alışkanlıklarımıza yaptığımız gibi, seçmek, tabi ve metbu kılarak sınıflandırmak suretiyle onun deneyimlerinden yararlanmamız gerekir. Tıpkı şimdi olduğu gibi hata yapma ihtimalimiz vardır, ancak bütün karmaşıklığına karşın bu

---

salt olumsuz bir durumun ürünü değildir. Bunları bilinçaltı yaşamın akınlarına, henüz hakkında hiçbir şey bilmediğimiz beyinsel faaliyetle bağıntılı akınlara bağlamak daha mantıklı görünmektedir.

[1] Bazen olgulara öznel *audita et visa* eklerler, ancak bunlar genellikle bu dünya ötesiyle ilgili olarak yorumlandığı için duyu olgusunu değişime zorlamazlar.

daha geniş anlamlar dünyasının hesaba katılması ve ciddiye alınması gerekir. Çünkü onlar hakikatin nihai bütünlüğüne yaklaşımımızda vazgeçilmez aşamalar olabilirler.

Sanırım, özneyi bu şekilde bırakmalıyız. Aslında mistik haller, sırf mistik hallller oldukları için herhangi bir yetke kullanmazlar. Ama aralarındaki daha yüksek haller, mistik olmayan birinin bile dinsel duygularının eğilim gösterdiği yönü gösterir. Bu daha yüksek haller idealin yüceliğini, genişliğini, birliğini, emniyetini, vb. anlatırlar. *Hipotezler*; iradi olarak göz ardı ettiğimiz ama düşünen insanlar olarak çökertemediğimiz hipotezler ortaya koyarlar. Bunların bizi ikna ettiği doğaüstülük ve iyimserlik şu veya bu şekilde bu hayatın anlamına dair en doğru içgörüler olabilir.

"Ah, az daha fazla, tam olduğu kadar, biraz daha az; ne kadar uzak dünyalar!" Dinsel bilincin beslendiği tek şey bu tür bir olasılık ya da izin olabilir. Son dersimde sizleri durumun bundan ibaret olduğuna ikna etmeye çalışacağım. Ancak bu arada çoğu okurum için bu besinin çok yetersiz olduğuna eminim. Doğaüstücülük ve tanrısallıkla içsel birlik doğruysa eğer, o zaman ille de bir şeye inanmak için bu kadar izne gerek yok diye düşünebilirsiniz. Felsefe dinsel hakikati daima ilzam edici argümanla kanıtlamaya çalışmıştır; bu tür felsefelerin oluşumu, sözcüğün geniş bir tarihsel anlamıyla, her zaman dinsel yaşamın gözde işlevlerinden biri olmuştur. Ancak din felsefesi çok geniş bir konudur, nitekim sonraki dersimde bu konuya ancak sınırlarım elverdiği ölçüde kısaca bir göz atabiliriz.

XVIII. Ders
Felsefe

Azizlik konusu bizi şu soruyla karşı karşıya bırakmıştı: İlahi varlık duyusu nesnel olarak doğru bir duyu mudur? Cevap için önce mistisizme döndük ve mistisizmin dini desteklemeye istekli olmasına rağmen söylemlerinin evrensel bir yetke oluşturamayacak kadar fazla özel (ve aynı zamanda fazla çeşitli) olduğunu gördük. Oysa felsefe, bir şekilde geçerliyse eğer evrensel olarak geçerli sonuçlar üretmektedir, bu yüzden şimdi sorumuzla birlikte felsefeye dönüyoruz. Felsefe dindar insanın tanrısallık duyusu için bir hakikat teminatı olabilir mi?

Çoğunuzun bu noktada nereye varmak istediğim konusunda tahminler yürütmeye başladığını hayal edebiliyorum. Mistisizmin yetkesini küçümsediğimi, bir sonraki işimin de muhtemelen felsefenin itibarını sarsmak olacağını düşünüyorsunuz. Bir çıkarım olarak; din ya muğlak bir duyguya ya da ikinci dersimde ve Mistisizm konulu dersimde birçok örneğini verdiğim 'görünmeyen şeylerin gerçekliği'ne dair canlı bir hissiyata dayanan bir inanç meselesinden başka bir şey değildir, dememi bekliyorsunuz. Din temelde özel ve bireyseldir; tarif etme gücümüzü her zaman aşar. Dinin içeriğini felsefi bir kalıba dökme girişimleri, insanın doğası gereği muhtemelen devam edecektir. Ancak yine de bu girişimler hiçbir zaman kendi uyaranlarını oluşturan ve sahip olabilecekleri inanç pırıltısını aldıkları duyguların yetkesini artırmayan yahut doğruluğunu temin etmeyen ikincil süreçlerdir. Özetle, akla karşı duyguyu savunmayı, ilkel ve düşünce ürünü olma-

yan şeye itibarını geri vermeyi ve sizleri teoloji adını hak eden her türlü şeyden vazgeçirmeyi tasarladığımdan kuşkulanıyorsunuz.

Bir yere kadar doğru tahmin yaptığınızı kabul etmem gerekir. Dinin derin kaynağının duygu olduğuna ve din hakkında yapılan felsefi, teolojik tariflerin tıpkı başka bir dile çevrilen metinler gibi ikincil ürünler olduğuna kesinlikle inanıyorum. Fakat bu tür ifadeler kısalıklarından dolayı yanıltıcıdır, tam olarak ne demek istediğimi açıklamak da epey vaktimi alacak.

Teolojik tarifleri ikincil ürünler olarak nitelerken, herhangi bir din duygusunun var olmadığı bir dünyada herhangi bir felsefi teolojinin oluşturulup oluşturulamayacağından kuşku duyduğumu kastediyorum. İç mutluluktan ve bir yandan teslimiyet ihtiyacından diğer yandan mistik duygudan bağımsız olarak tarafsızca, zihinle kurulmuş bir evren tasavvurunun var olanlara benzer din felsefeleri doğurup doğuramayacağını bilmiyorum. İnsanlar doğal olgulara animistik açıklamalar getirerek başlayıp, bunları eleştirerek şu anda olduğu gibi bilimsel açıklamalara geçtiler. Bilimde "fiziksel araştırma"dan kısmen vazgeçildi, ama muhtemelen bu vazgeçilen kısım yeniden bilimin içine dahil edilecek. Ancak dogmatik veya idealist teolojideki gibi katı yüksek uçan spekülasyonlar bu tür tanrısallıklarla alışverişe girme ihtiyacı hissetmedikleri için bir işe girişme dürtüsü yaratmazlar. Bana göre bu spekülasyonlar aşırı-inançlar sınıfına, zihnin, duyguların ipuçlarını verdiği yönde oluşturduğu yapılar kategorisine sokulmalıdır.

Ancak din felsefesi ilk ipucunu duygudan almak zorunda kalmış olsa bile, duygunun telkin ettiği konuyu daha yüksek bir biçimde ele alamaz mıydı? Duygu özel ve dilsizdir, kendini anlatamaz. Sonuçlarının sırlar, bilmeceler olmasına izin verir, onları rasyonel olarak doğrulamaz ve zaman zaman da çelişkili ve saçma görünmelerine göz yumar. Felsefeyse tam tersini yapar. Onun niyeti sır ve çelişkinin ele geçirdiği alanı geri almaktır. Zihnin en bü-

yük ideali, düşünen her insanda yer etmiş şu kanıdan; hakikatin karanlık ve ele gelmez olduğu kanısından kurtulmak olmuştur. Aklın görevi; dini bütünsel olmayan, kişiye özel olma niteliğinden kurtarmak ve hükümlerine kamusal bir konum, evrensel bir doğrultu kazandırmak olagelmiştir.

Felsefenin bu görev üzerinde her zaman çalışma fırsatı bulacağına inanıyorum.[1] Bizler düşünen varlıklarız, zihnin diğer işlevlerimize karışmasını engelleyemeyiz. Kendi kendine konuşmalarımızda bile duygularımızı zihinsel olarak yorumlarız. Hem kişisel ideallerimiz hem de dinsel ve mistik deneyimlerimiz düşünen zihnimizin içinde bulunduğu manzarayla uyumlu biçimde yorumlanmalıdır. Zamanımızın felsefi iklimi kaçınılmaz olarak bizleri kendi giysisini giymeye zorlamaktadır. Dahası duygularımızı değiş tokuş etmek ve bunu yaparken konuşmak, genel ve soyut sözel tarifler kullanmak zorundayız. Bu nedenle kavramlar ve kavramsal yapılar dinimizin zorunlu bir parçasıdır. Ayrıca çarpışan hipotezler arasında bir moderatör ve bir kişinin kavramsal yapılarının eleştirisiyle başka bir kişininkiler arasında bir arabulucu olarak felsefeye her zaman çok iş düşecektir. Vermekte olduğum bu dersler (şu andan itibaren göreceğiniz üzere) din deneyiminin mahremiyetinden, üstünde herkesin uzlaşabileceği tariflerle tanımlanabilecek bazı genel sonuçlar çıkarmak iken bunu kabul etmemem tuhaf olurdu.

Başka bir deyişle din deneyimi kendiliğinden ve kaçınılmaz olarak mitler, boş inançlar, dogmalar, öğretiler ve metafizik teolojiler yaratır, ayrıca bunlardan bir kümeyi savunanların başka bir kümeyi savunanları eleştirmesine yol açar. Son zamanlarda, aforoz ve suçlamaların haricinde öğretiler arasında alışverişlere yol açan, tarafsız sınıflandırma ve karşılaştırmalar da görülmeye başlanmıştır. "Din

[1] Karş., Profesör W. Wallace'ın şu kitaptaki *Lectures and Essays*, Oxford: 1898, "Gifford Lectures (Gifford Dersleri)" ss. 17 vd.

Bilimi" adı verilen şeyin başlangıcıyla karşı karşıya bulunmaktayız; bu dersler böyle bir bilime küçücük bir katkıda bulunabilirse ne mutlu bana.

Ancak ister yapılandırıcı veya karşılaştırmalı ister eleştirel olsun bütün bu zihinsel işlemler, dolayımsız deneyimleri kendi nesneleri olarak alırlar. Bunlar dinsel duyguyla anlaşmalı ve onun belirlediği şeye bağlı olmayan, onun sonucu olarak olgunun üstüne işlenen yorumlayıcı ve tümevarımlı işlemlerdir.

Kuşkuyla baktığım, 'dinde zihinsellik' yaklaşımı bundan tamamen farklı bir şey gibi görünüyor. Bu yaklaşım sadece, mantıkla işleyen aklın kaynaklarından ya da öznel olmayan olgulardan kesin çıkarımlarda bulunan aklın kaynaklarından dinsel nesneler inşa etmeye çalışmaktadır. Çıkarımlarına 'dogmatik teoloji' ya da 'mutlak felsefesi' der; din bilimi demez. Onlara *a priori* ulaşır ve doğruluklarını temin eder.

Hırslı ruhlar her zaman doğrulukları temin edilmiş sistemlere hayran olmuşlardır. Her şeyi kapsayan ama yalın, soylu, temiz, aydınlık, istikrarlı, kesin, doğru; duyularla algılanabilir şeyler dünyasının rastlantısallığının ve bulanıklığının dalgalandırdığı ruhlara böyle bir sistemden daha ideal bir korunak sunulabilir mi? Buna bağlı olarak günümüzün teoloji okullarında, neredeyse eskiden olduğu gibi, sadece olanaklı ya da olası doğrunun ve sadece özel teminatın kapsayabileceği sonuçların küçümsendiğini görmekteyiz. Bu küçümseme hem skolastiklerde hem de idealistlerde görülmekteydi. Örneğin okul müdürü John Caird, *Introduction to the Philosophy of Religion* (*Din Felsefese Giriş*) kitabında aynen şunları yazmaktadır;

> "Din kalple ilgili bir şey olmalıdır. Ancak dini öznel değişkenlik ve şımarıklık bölgesinden çıkarıp yükseltmek ve dinde doğruyla yanlışı birbirinden ayırt etmek için nesnel bir ölçüte başvurmamız gerekir. Kalbe giren şeyin öncelikle zihin tarafından *doğru* olarak algılanması

gerekir. Zihnin kendi doğası içinde duyguya hükmetme *hakkı* olduğunun ve duygunun yargılaması gereken ilkeyi oluşturduğunun kabul edilmesi gerekir.[1] Bireylerin, ulusların veya ırkların dinsel temel özelliğini değerlendirirken sorulacak ilk soru; bunların nasıl hissettikleri değil, ne düşündükleri veya neye inandıklarıdır. Sorulacak soru; bunların dinlerinin, az veya çok ateşli ve coşkulu, duygularla açığa çıkan bir din olup olmadığı değil, bu duyguları ortaya çıkaran Tanrı ve kutsal şeyler *kavramlarının* neler olduğudur. Dinde duygu gereklidir, ama onun öz niteliğini ya da değerini belirleyecek olan şey duygu değil, dinin *içeriği* ya da akılla kavranan temelidir."[2]

Kardinal Newman, *The Idea of a University* adlı yapıtında duygulara dair küçümsemesini daha güçlü bir ifadeyle dile getirmektedir.[3] Teoloji, der Kardinal Newman, sözcüğün tam anlamıyla bir bilimdir. Size onun ne olmadığını söyleyeceğim, diye ekler; Tanrı'nın varlığının "fiziksel kanıtı" değildir, "doğal din" değildir, çünkü bunlar belirsiz öznel yorumlardır;

"Eğer En Yüce Varlık'ın gücü yalnızca teleskopun gösterdiği kadarsa ve O'nun yeteneği yalnızca mikroskobun sergilediğinden ibaretse; ahlak yasası sadece hayvani alemin fiziksel süreçleriyle belirleniyorsa ya da O'nun iradesi insani meselelerden doğrudan çıkarsanabiliyorsa; Özü yalnızca evren kadar yüksek, derin ve genişse; eğer durum buysa, o zaman Tanrı'yla ilgili özel bir bilim olmadığını, teolojinin bir isimden ibaret olduğunu ve kendi adına bir ikiyüzlülük gösterisi olduğunu itiraf ediyorum. Dahası Tanrı'yı bu şekilde düşünmek bir düşünce şiirinden ya da bir dil süsünden ibarettir; deney ya da soyut akıl yürütme alayı geçip giderken alınmış, birinde

[1] *a.g.e.*, s. 174 (özet).

[2] a.g.e. s. 186 (özet, vurgular da bana ait).

[3] *The Idea of a University*, Discourse II. §7.

olup birinde olmayan, yetenekli zihinlerin izlediği, diğerlerinin hayranlık verici ve dahice bularak baktığı, herkesin benimseme gereğini hissettiği belli bir Doğa görüntüsünden başka bir şey değildir. Bu yaklaşım da, tıpkı tarih *felsefesinden*, tarihin *büyüsünden*, çocukluğun *şiirselliğinden*, pitoreskten, duygusaldan, mizahi olandan ya da bireyin dehasının, geçici hevesinin, günün modasının ya da zamanın anlayışının, üzerinde kafa yorduğu nesneler bütününde gördüğü diğer soyut niteliklerden söz etmemiz gibi, doğa teolojisinden başka bir şey olmayacaktır. Tanrı olmadığını açık açık söylemekle Tanrı hakkında kesin bir şey söylenemeyeceğini ima etmek arasında büyük bir fark görmüyorum."

Teolojiyle kastettiğim şey, diye devam eder Newman, bunların hiçbiri değildir: "Yıldızların biliminden yahut astronomiden ya da yer kabuğu biliminden yahut jeolojiden söz ettiğimiz gibi ben de burada sadece belli bir sisteme oturmuş bir *Tanrı Bilimi*'nden ya da Tanrı hakkında bildiğimiz hakikatlerden söz ediyorum."

Her iki alıntıda da konu net olarak önümüzdedir. Burada evrensel açıdan geçerli aklın karşısına sadece birey için geçerli olan duygu konulmaktadır. Bu, kusursuz bir gerçek sınamadır. Saf akla dayanan teoloji aslında insanları evrensel olarak ikna etmek zorundadır. Edemezse üstünlüğü nerede kalır? Bu teoloji sadece duygu ve mistisizmin oluşturduğu gibi ekoller ve mezhepler oluştursaydı, o zaman bizi kişisel kapris ve inatlarımızdan kurtarma programını nasıl yerine getirecekti? Felsefenin dini evrensel akla oturtma iddialarının açık bir şekilde sınanması benim bugünkü işimi kolaylaştırmaktadır. Argümanlarını eleştirerek felsefeyi gözden düşürmem gerekmiyor. Bir tarih konusu olarak "nesnel" biçimde inandırıcı olma iddiasını yerine getiremediğini göstermem yeterli. Aslında felsefe işte böyle başarısız olmaktadır. Farklılıkları ortadan kaldıramamaktadır; tıpkı duygunun kurduğu gibi okul ve mezhepler kurmaktadır. Aslında ben insanın mantıksal

aklının bu kutsallık alanında, tıpkı tutkularımızın yahut mistik sezgilerimizin inançlarımızı önceden belirlediği sevgi, yurtseverlik, siyaset alanında ya da hayatın daha geniş olaylarında işlediği gibi işlediğine inanıyorum. Akıl, inandığımız şey için argümanlar bulur, çünkü bulmak zorundadır. İnancımızı büyütür ve belirler, onu yüceltir, sözcüklere döker ve inandırıcılık katar. Onu yaratmaz; onu bir yerlerden elde etmiş değildir.[1]

Eski sistematik teolojinin kimi noktalarının üzerinden geçerken dikkatinizi bana vermenizi rica ediyorum. Bunları hem Protestan hem de Katolik el kitaplarında, hatta en iyileri Papa Leo'nun, Aziz Thomas'ın eserini tavsiye eden genelgesinden sonra basılan sayısız ders kitabında bulabilirsiniz. İlk olarak dogmatik teolojinin Tanrı'nın varlığını kabul ettirmek için, sonra da kendini kabul ettirmek için kullandığı argümanlara bakacağım.[2]

Tanrı'nın varlığına dair argümanlar yüzyıllardır bunlara karşı geliştirilen ve Tanrı'nın varlığına inanmayan ama inananların gözünde bu argümanların değerini asla düşürememekle birlikte ağır ağır ve emin adımlarla bu argümanların arasındaki harcı aşındıran eleştirilerle yan yana var olmuştur. Eğer inandığınız bir Tanrı varsa, bu argü-

---

[1] Dinsel inanç oluşumunda zihinsel yapılandırmaların ikincil niteliği ve duyguyla içgüdünün birincil durumu için bkz. H. Fielding'in bu metin yazıldıktan sonra elime geçen *The Hearts of Men* (Londra: 1902) adlı yapıtı. "Akideler" diyor kitapta yazar, "dinin grameridir, gramer konuşma için ne ifade ediyorsa akide de din için onu ifade eder. Sözcükler arzularımızın dile getirilmesidir; gramer sonradan oluşturulan kuramdır. Konuşma gramerden değil, gramer konuşmadan türemiştir. Konuşma bilinmeyen nedenlere bağlı olarak ilerler ve değişir, gramer de onu izler" (s. 313). Alışılmadık biçimde somut gerçeklere bağlı kalan kitap bu metnin genişletilmiş halinden başka bir şey değildir.

[2] Kolaylık sağlamak adına A. Stockl'ın *Lehrbuch der Philosophie*'sinin, (5. Baskı, Mainz: 1881, Band II) sırasını izliyorum. B. Boedder'in *Natural Theology*'si, (Londra: 1891) kullanışlı bir İngiliz Katolik El Kitabı'dır; ancak neredeyse tamamen aynı öğreti C. Hodge, *Systematic Theology*, New York: 1873, ya da A. H. Strong, *Systematic Theology*, 5. Baskı, New York: 1896, gibi Protestan teologlar tarafından ortaya konmuştur.

manlar sizi destekleyecektir. Kanıtlar çeşitlidir. "Kozmolojik" adı verilen kanıt dünyanın rastlantısallığından, dünyanın içerdiği tekamülleri de içeren bir İlk Neden'e varır. "Tasarım kanıtı", doğa yasalarının matematiksel olduğu ve parçalarının birbirini destekler biçimde uyum sağladığı gerçeğinden, bu nedenin hem zihinsel hem de iyicil olduğu sonucuna varır. "Ahlaki kanıt", ahlak yasasının bir yasa koyucuyu varsaymasıdır. "*Ex consensu gentium* kanıt[1]" Tanrı inancının insanın rasyonel yapısına dayanacak kadar yaygın olması ve dolayısıyla bu yaygınlığın inanca bir yetke sağlamasıdır.

Az önce dediğim gibi, bu argümanları teknik açıdan tartışmayacağım. Kant'tan beri tüm idealistlerin bunları gözetmeye ya da yok saymaya hakları olduğunu düşünmeleri, dine yeterli bir temel oluşturacak kadar sağlam olmadıklarını göstermektedir. Kesinlikle kişisel olmayan nedenler daha genel bir inandırıcılık gösterecektir. Nedensellik teolojinin yapısının ağırlığını taşıyamayacak kadar belirsiz bir ilkedir. Tasarım kanıtına gelince, Darwinci fikirlerin bunu nasıl kökten değiştirdiğine bakınız. Bugün bizim anladığımız şekliyle, doğada bulduğumuz bozulmaktan kurtulmuş talihliler ve iyi yöndeki uyum sağlamalar kanıtın eski versiyonlarında resmedilenden oldukça farklı bir tanrısallık ortaya koyar.[2] Gerçek şu ki, bu kanıtlar olgula-

---

[1] "Herkesin üzerinde hemfikir olmasından [tanrının varlığının çıkarsanışı]" anlamına gelen; tüm uluslarda bir tanrı ideası olmasına dayanan *a posteriori* kanıt. (e. n.)

[2] Tasarım argümanına göre dünya üzerindeki herhangi bir düzensizliğin tam o düzensizliğe göre bir Tanrı varsaydığı akıldan çıkarılmamalıdır. Şu bir gerçektir ki nasıl adlandırılırsa adlandırılsın herhangi bir durum mantıksal olarak teleolojik yoruma açıktır. Örneğin, Lizbon depreminin yarattığı enkaz: Bütün geçmişin bu taş, mobilya ve bir zamanlar canlı bedenlerden oluşan enkazı zamanı gelince böyle olacak şekilde tasarlaması zorunluydu. Başka hiçbir nedenler zinciri geçerli olmazdı. Aynı şey, iyi veya kötü, herhangi bir yerde önceki koşullardan kaynaklanabilecek diğer düzenlemeler için de geçerlidir. Bu tür kötümser sonuçlardan kaçınmak ve düzenin iyiliksever tasarımcısını korumak için 'tasarım

rın ve duygularımızın birlikte ortaya koyduğu iddiaları izler. Hiçbir şeyi sıkıca kanıtlamazlar. Sadece önceden var olan taraf seçimlerini desteklerler.

Felsefe Tanrı'nın varlığını kabul ettirebilmek için fazla

---

kanıtı' işleyişi kısıtlayacak iki başka ilkeye başvurur. İlki fizikseldir: Doğa güçleri kendi uyumları içinde mimariye değil, düzensizliğe ve yıkıma, enkaz yığınlarına eğilim gösterir. İlk bakışta akla yatkın görünmesine rağmen bu ilke, son biyolojik bulgular ışığında giderek daha az olanaklı görünmektedir. İkinci ilke, insanbiçimci bir yorumdur. *Bize* göre "düzensiz" olan hiçbir düzenleme bir tasarımın nesnesi olamaz. Kuşkusuz, bu ilke sadece insanbiçimci tektanrıcılığın çıkarları doğrultusunda yapılmış bir varsayımdır.

Kişi dünyaya şu veya bu teolojik önyargılarla bakmadığı zaman düzenin ve düzensizliğin tamamen insan icadı olduğunu görür. Belli tip düzenlemelere; yararlı, estetik veya ahlaki düzenlemelere ilgi gösteririz, öyle ki, bunların mevcut olduğunu gördüğümüzde bu durum kesinlikle dikkatimizi çeker. Sonuç şudur: demek ki dünyaya seçici gözlerle bakarız. Bizim açımızdan dünya düzensiz oluşumlarla dolup taşmaktadır, ancak bizim umursadığımız ve baktığımız tek şey düzendir, seçme yoluyla herhangi bir kaosun ortasında bir tür düzenli oluşum bulmak her zaman mümkündür. Bir masanın üstüne rastgele bin tane fasulye tanesi atacak olsam, yeterli bir kısmını eleyerek kalanlardan istediğim bir geometrik şekil oluşturabilirim ve siz de bu şeklin daha önceden belirlenmiş olduğunu ve öteki fasulyelerin sadece gereksiz dolgu malzemesi olduğunu söyleyebilirsiniz. Doğaya bakışımız aynen böyledir. Doğa dikkatimizin sayısız yönde keyfe keder hatlar çizdiği uçsuz bucaksız bir *plenum*'dur. İzlediğimiz özel hatlar üzerinde yatan her şeyi önemser ve isimlendiririz, öteki şeyler ve izlenmeyen hatlarsa ne isimlendirilir ne de hesaba katılır. Bu dünyada gerçekte birbirine "uyum sağlamayan" şeylerin sayısı "uyum sağlayanlardan" çok daha fazladır; aralarında düzensiz ilişki olan şeylerin sayısı düzenli ilişki olanlardan çok daha fazladır. Ama bizler özellikle düzenli şeyleri ararız ve bunları keşfedip belleğimizde bunları saklarız. Bellek düzenli olanları biriktirir ta ki bunlar ansiklopedilerimizi tıka basa doldurana kadar. Ancak aynı anda bunların arasında ve etrafında kimsenin birlikte düşünmediği ve henüz kimsenin dikkatini çekmeyen sonsuz sayıda isimsiz nesneler ve ilişkiler kaosu yaşanır.

Psiko-teolojik argümandan başlayan düzen gerçeği kolaylıkla keyfi bir insan ürünü olarak yorumlanmaya açıktır. Tanrı'ya karşı bir kanıt geliştirilmese bile, bu durumda Tanrı'nın varlığına dair ortaya konan kanıt, tartışılmaz bir kanıt olmayacaktır. Sadece Tanrı'nın varlığına zaten inananlar için inandırıcı olacaktır.

bir şey yapamıyorsa, Tanrı'ya atfedilen sıfatları nasıl açıklıyor? Sistematik teolojinin girişimlerine bu yönden bakmakta yarar var.

Tanrı İlk Neden olduğundan, der bu bilimler bilimi, *kendinden* (*a se*) varlığa sahip olma konusunda tüm yarattıklarından farklıdır. Teoloji Tanrı'nın diğer mükemmelliklerinin birçoğunu salt mantık yoluyla bu "kendindenliğinden (*a-se-ity*)" çıkarır. Örneğin, hem *zorunlu* hem de *mutlak* olmalıdır, hiçbir şekilde başka bir şey tarafından belirlenemez. Bu onu hem dışarıdan hem de içeriden sınırlanmamış yapar; çünkü sınırlı olmak, var olmamak demektir; oysa Tanrı kendinde vardır. Bu sınırsızlık Tanrı'yı sonsuz biçimde mükemmel yapar. Ayrıca, Tanrı Bir'dir ve Tek'tir, çünkü sonsuz mükemmellik başka bir denk kabul etmez. O *Ruhani*'dir, çünkü eğer fiziksel parçalardan oluşmuş olsaydı, başka bir gücün onları bir araya getirmesi gerekirdi ve bu da kendindenliğiyle çelişirdi. Dolayısıyla hem yalındır hem de fiziksel bir doğası yoktur. *Metafizik açıdan da yalındır*, yani doğası ve varlığı, formel yapılarında birbirleriyle ortak olan ve sadece maddi veçheleriyle tekil olabilen sonlu tözlerde olanın aksine seçik değildir. Tanrı bir ve eşsiz olduğundan *özü* (*essentia*) ve *varlığı* (*esse*) aynı anda verili olmalıdır. Bu, sonlu şeyler dünyasında çok iyi bilinen gizillikle edimsellik, tözle ilinekler, varlıkla eylem, varoluşla sıfatlar arasındaki bütün o farklılıkları dışarıda bırakır. Doğrudur, Tanrı'nın güçlerinden, eylemlerinden ve sıfatlarından söz edebiliriz, ancak bu farklılıklar sadece "sanal"dır ve sadece insan bakış açısından vardır. Bütün bu bakış açıları Tanrı'da, varlığın mutlak özdeşliğinde toplanır.

Tanrı'da hiçbir gizilliğin olmaması onun *değişmez* olmasını zorunlu kılar. O, her bakımdan edimselliktir. Herhangi bir gizilliği olsaydı, bu gizilliğin edimselleşmesiyle ya kazanır ya da kaybederdi, kazanmak ya da kaybetmek ihtimaliyse onun mükemmelliğiyle çelişir. Dolayısıyla o değişemez. Dahası, o *uçsuz bucaksızdır, sınırsızdır*; uzayda hatları çizilebilseydi, bileşik bir şey olurdu ve bu da onun bölünmezliğiyle çelişirdi. Dolayısıyla o, aynı anda her yerdedir, bir yere özgü olmaksı-

zın uzayın her noktasındadır. Aynı şekilde zamanın her anında vardır, başka bir deyişle *ebedidir*. Çünkü zamanda bir başlangıcı olsaydı kendine önsel bir nedene ihtiyaç duyardı ve bu da kendindenliğiyle çelişirdi. Bir sonu olsaydı bu da zorunluluğuyla çelişirdi. Bir diziyi izleseydi bu da değişmezliğiyle çelişirdi.

Zihne, iradeye ve yaratılanlara özgü her türlü mükemmelliğe sahiptir, çünkü bunlar *bizde* vardır ve *effectus nequit superare causam*.[1] Ancak bunlar onda mutlak ve ebedi olarak faaldir ve Tanrı dışsal olan hiçbir şeyle sınırlandırılamayacağından, bunların *sahibi* öncelikle Tanrı'nın kendisinden başka bir şey olamaz. Bu durumda o kendisini tek bir ebedi bölünmez eylemde bilir ve kendisini sonsuz bir öz-hazla arzular.[2] Mantıksal zorunluluk nedeniyle kendini sevip kendini murat ettiği için, bir karşıtı olan ve yaratılmışları tanımlayan özgürlükle *ad intra* "özgürdür" denemez. Bununla birlikte Tanrı *ad extra* ya da yaratmasına göre özgürdür. Mükemmel ve mutlu bir varlık olarak yaratmaya *ihtiyaç* duyamaz. O zaman mutlak bir özgürlükle yaratmayı *murat eder*. Bu şekilde zihin, irade ve özgürlükle donatılmış bir töz olarak Tanrı bir *kişidir*; aynı zamanda *canlı* bir kişidir, çünkü kendi eyleminin hem öznesi hem de nesnesidir ve böyle olmak canlıyı cansızdan ayırır. Böylece mutlak biçimde *kendi kendine yeterlidir*: Öz *bilgisi* ve *öz sevgisi* sonsuz ve upuygundur, bunları mükemmelleştirmek için dışarıdan bir koşula ihtiyacı yoktur.

Her şeyi bilir; kendisini 'neden' olarak bildiği için yaratılan bütün şeyleri ve olayları da bilir. Bilgisi *olacakları önceden haber verir*, çünkü Tanrı her zaman vardır. Bizim özgür eylemlerimizi bile önceden bilir, çünkü aksi takdirde bilgeliği art arda gelen genişleme anlarını kabullenirdi ki bu da onun değişmezliğiyle çelişir. Mantıksal çelişki içermeyen *her şeye gücü yeter*. *Varlığı* yapabilir, başka bir deyişle gücü *yaratmayı* da

---

[1] Yaratılmışlar da o ilk nedenin sonucu olduğumuza göre, *sonuç da nedenden daha üstün olamayacağına* (*effectus nequit superare causam*) göre bu mükemmellikler onda haydi haydi bulunur. (e. n.)

[2] Skolastikler için *facultas appetendi*(arzulama yetisi) hissetme, isteme ve irade demektir.

içerir. Eğer yarattığı şey kendi tözünden yapılmışsa, onun da özünde tıpkı kendi tözü gibi sonsuz olması gerekir, ama yaratılan şey sonludur; dolayısıyla yaratılmış tözün de tanrısal olmaması gerekir. Yarattıkları eğer bir tözden, örneğin Tanrı'nın elinin değdiği ve onun biçimlendirdiği, ebedi olarak var olan bir maddeden yapılmışsa, bu, Tanrı'nın İlk Neden olarak tanımlanmasıyla çelişir ve Tanrı'yı zaten neden olunmuş bir şeyin harekete geçiricisine indirger. O zaman, yarattığı şeyleri *ex nihilo* yaratır ve kendisine ilave birçok sonlu töz olarak onlara mutlak bir varlık verir. Bunlara verdiği biçimlerin ilk örnekleri, asılları Tanrı'daki idealardır. Fakat Tanrı'da çokluk diye bir şey olmadığından ve bu idealar bizim için çoklu olduğundan, Tanrı'da var oldukları halleriyle ideaları zihnimizin dışsal olarak sahip olduğu ve bunların yansıması olan idealardan ayırt etmeliyiz. Bunları Tanrı'ya sadece sonlu bakış açısından ve *kısmi bir durum* olarak, tekli özünün farklı veçheleri olarak yüklemeliyiz.

Tanrı kuşkusuz ki kutsal, iyi ve adildir. O, kötüyü eylemez, çünkü o, tam bir pozitif varlıktır, kötülükse olumsuzlamadır. Fiziksel kötülüğü onun yarattığı doğrudur, ama onu daha büyük bir iyiliğin aracı olarak, *bonum totius præeminent bonum partis*den[1] dolayı yaratmıştır. Ne bir amaç ne de araç olarak ahlaki kötülüğü murat etmez, çünkü bu onun kutsallığıyla çelişir. Özgür varlıklar yaratmak suretiyle buna sadece izin verir, ne adaleti ne iyiliği onu özgürlüğün kötüye kullanılmasını engellemeye zorlayamaz.

Tanrı'nın niçin yarattığına gelince, bunun tek temel nedeni, ihtişamını başkalarına göstermek suretiyle mutlak özgürlüğünü kullanmak olabilir. Buradan söz konusu başkalarının, ilk olarak bilgi, sevgi, onur, ikinci olarak mutluluk sahibi rasyonel yaratıklar olması gerektiği sonucu çıkar, çünkü mutluluğun asıl kaynağı Tanrı bilgisi ve sevgisidir. Tanrı'nın ikinci yaratma amacının da *sevgi* olduğu söylenebilir.

---

[1] "Bütünsel iyilik, kısmi iyilikten daha üstün olduğu için." Şuraya bakılabilir; Thomas Aquinas, *Summa contra Gentiles*, I 41. (*...bonitas enim totius&perfectio praeminet bonitati&perfectioni partis*; bütünsel iyilik ve mükemmellik kısmi iyilik ve mükemmellikten üstündür.) (e. n.)

Bu metafizik saptamaları daha ileri, örneğin Tanrı Üçlemesi'ne kadar götürerek sizi sıkmayacağım. Aktardıklarım hem Katolik hem de Protestanların Ortodoks felsefi teolojisine bir örnek oluşturacaktır. Tanrı'nın mükemmellikleri listesinden büyük heyecan duyan Newman, yukarıda birkaç cümlesini aktarmaya başladığım paragrafı muhteşem bir retorikle sürdürür[1], zamanımız üzerinde oluşturacakları baskıya rağmen bunları aktarmaktan kendimi alamıyorum. İlk olarak Tanrı'nın sıfatlarını gür bir şekilde sıralar, sonra da dünyadaki ve Cennet'teki her şeye sahip oluşunu ve olan biten her şeyin onun özgür iradesine bağlı oluşunu kutlar. Bize "duyguyla temas halinde" olan skolastik bir felsefe sunar ve her felsefenin doğru şekilde anlaşılabilmesi için duyguya temas etmesi gerekir. O zaman dogmatik teolojinin Newman'ınki gibi zihinler açısından duygusal olarak bir değeri vardır. Burada araya sıkıştıracağım kısa bir değini durumun zihinsel değerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Tanrı'nın bir araya getirdiği şeyleri insan ayıramaz. Kıta felsefesi okulları insanın düşüncesiyle davranışları arasında organik bir bağlantı olduğunu sıklıkla görmezden gelmişlerdir. Bana göre İngiliz ve İskoç düşünürlerin en büyük başarısı bu organik bağlantıyı göz önünde bulundurmuş olmalarıdır. Britanya felsefesinin temel ilkesi şudur; her fark mutlaka bir fark *yaratır*, her kuramsal fark bir yerlerde pratikte de farklılığa yol açar ve kuramsal noktaları en iyi tartışma yöntemi şu veya bu seçeneğin doğru olması durumunda nasıl bir pratik farklılığın ortaya çıkacağını saptamaktır. *Ne olarak biliniyor*, sorusundan çıkacak tikel gerçeklik nedir? Bu gerçeklik ne gibi sonuçlara yol açar? Özel bir deneyim olarak pratik değeri nedir? İngilizlere özgü 'mesele ele alma yöntemi' budur. Hatırlayacağınız gibi, Locke da kişisel özdeşlik meselesini tam da bu şekilde ele almıştır. Bu kavramla kastedilen şey sadece belli anılar

[1] *a.g.e.*, Discourse III. §7.

zinciridir, demişti. Bu meselenin anlamının somut bir şekilde doğrulanabileceği tek kısım budur. Bu meselede, kişiliğin dayandığı düşünsel tözün tekliği veya çokluğu gibi diğer fikirlerin anlaşılabilir bir anlamı yoktur; bu tür fikirlerle ilişkili önermeler keyfi olarak doğrulanır veya reddedilir. Bu durum Berkeley ve onun "madde"si için de geçerlidir. Maddenin pratik değeri bizim fiziksel duyumlarımızdır. Maddenin o *olarak bilineceği*, yani kavramını somut olarak doğrulayacağımız tek şey bu duyumlardır. Dolayısıyla, "madde" teriminin bütün anlamı budur, ortaya atılan başka her anlam sadece sözcük yelleridir. Hume aynı şeyi nedensellikte yapar. Burada nedensellik, alışılmış önce gelme ve daha kesin bir şeyin gelmesini bekleme eğilimi *olarak bilinen* şeydir. Hume, nedenselliğin bu pratik anlamı dışında gönderme yaptığı hiçbir şey yoktur; bununla ilgili kitaplar ateşe atılabilir, der. Dugald Stewart, Thomas Brown, James Mill, John Mill ve Profesör Bain az çok aynı yöntemi izlemişlerdir; Shadworth Hodgson bu ilkeyi her açıdan kullanmıştır. Son tahlilde "bu eleştirel yöntemi", felsefeyi ciddi adamların işi haline getiren bu yöntemi felsefeye kazandıran kişi Kant değil, İngiliz ve İskoç yazarlardır. Uygulamada kayda değer bir farklılık yaratmayan felsefi önermeleri tartışmanın ne manası var? Bütün önermeler pratikte birbirinin aynıysa, hangisine doğru, hangisine yanlış diyeceğimizin bir önemi var mı?

Özgün bir Amerikalı filozof, Mr. Charles Sanders Peirce, tüm bu düşünürlere kılavuzluk eden ilkeyi, bu ilkenin uygulama alanlarındaki bazı özellikleri arındırarak ve ona birinci dereceden önem atfedip Yunanca bir isim vererek düşünceye önemli bir hizmette bulundu. Mr. Peirce buna *pragmatizm* ilkesi diyor ve onu şöyle savunuyor;[1]

Hareket halindeki düşüncenin anlaşılabilir tek dürtüsü bir inanca ulaşma ya da düşüncenin artık dinginliğe ulaş-

[1] *How to Make our Ideas Clear* başlıklı makale, Popular Science Monthly, Ocak sayısı, 1878, cilt. xii., s. 286.

masıdır. Bir konuyla ilgili eylemimiz yalnızca, o konuyla ilgili düşüncemiz inançta huzur bulduğunda kesin ve güvenli bir şekilde başlar. Kısaca inançlar eylem kurallarıdır; düşünmenin bütün işlevi etkin alışkanlıklar üretimindeki bir adımdan başka bir şey değildir. Eğer bir düşüncede, o düşüncenin pratik sonuçlarında hiçbir fark yaratmayan herhangi bir kısım varsa, o zaman söz konusu kısım düşüncenin anlamına layık bir unsur olamaz. Dolayısıyla bir düşüncenin anlamını bulmak için sadece nasıl bir sonuç üretmeye uygun olduğunu belirlememiz gerekir; bizim için o düşüncenin tek anlamı o sonuçtur. Düşünce ayrımlarımızın kökenindeki somut gerçek şudur; düşüncelerin uygulamayla ilgili olası ayrımlarından daha iyi bir ayrım yoktur. Bir nesneyle ilgili düşüncelerimizin kusursuz bir berraklığa ulaşabilmesi için, sadece ondan doğrudan veya ikincil hangi duyguları bekleyeceğimizi ve nesnenin doğru olması halinde nasıl bir davranışa hazırlanmamız gerektiğini dikkate almamız lazımdır. Bu pratik sonuçlarla ilgili kavrayışımız aslında nesneye dair bütün kavrayışımızdır, yeter ki o kavrayışın pozitif bir anlamı olsun.

Peirce'in ilkesi, pragmatizm ilkesi budur. Tanrı'nın mükemmelliklerinin skolastik sayım defterinde sıralanan çeşitli sıfatlar arasında bir sıfatın diğerinden daha az önemli olup olmadığını bu ilke sayesinde belirleriz.

Pragmatizm ilkesini Tanrı'nın ahlaki sıfatlarından ayrı olarak metafizik sıfatlarına uygulayacak olursak, zorlayıcı bir mantıkla inanmak zorunda kalsak bile, sanırım yine de bunların anlaşılabilir bir anlamlarının olmadığını itiraf etmek zorunda kalacağız. Örneğin, Tanrı'nın kendindenliğini ele alalım ya da zorunluluğunu; maddesizliğini; "yalınlığını" ya da sonlu şeylerde gördüğümüz iç çeşitliliğe ve ardışıklığa göre üstünlüğünü; bölünmezliğini; varlıkla eylem, tözle ilinek, gizillikle edimsellik ve diğer karşıtlıklardan yoksun oluşunu; bir tür içinde yer almayı reddetmesini; edimsel sonsuzluğunu; kendisine uyan ahlaki niteliklerden ayrı olarak "kişiliğini" ele alalım; kötülüğe hem

izin vermesini hem de onu onaylamamasını; kendi kendine yeterliliğini, öz sevgisini ve kendi içindeki mutluluğunu: dürüstçe sormak gerekirse, bu tür sıfatlarla yaşamımız arasında nasıl bir bağlantı vardır? Ayrıca bunlar, davranışımız için tek tek farklı uyumlar gerektirmiyorlarsa eğer, bunların doğru veya yanlış olması insanın dini açısından nasıl farklılık yaratır?

Kendi adıma, hassas çağrışımlara yol açabilecek bir şey söylemekten hoşlanmasam da, bu sıfatların kusursuz olduğunu içtenlikle kabul etmekle birlikte, bunların doğru olup olmamasının dini açıdan ne gibi bir önemi olduğunu anlamakta güçlük çekiyorum. Tanrı'nın yalınlığına uyum sağlayabilmek için nasıl bir davranışta bulunmam gerekir? Ya da Tanrı'nın mutluluğunun eksiksiz olduğunu bilmenin davranışlarımı tasarlamamda bana ne gibi bir yararı var? Mayne Reid geçtiğimiz yüzyılın ortalarında yaşayan macera anlatıları yazan önemli bir yazardı. Avcıları ve hayvanların yaşamsal alışkanlıklarını inceleyen gözlemcileri göklere çıkarır, kendi deyişiyle "masa başı doğa bilimcileri"ne, koleksiyonculara, sınıflandırıcılara ve iskelet, deri araştırmacılarına hakaretler yağdırırdı. Küçükken masa başı doğa bilimcisinin dünyanın en sefil, en gereksiz insanı olduğunu düşünürdüm. Sistematik teologlar, Yüzbaşı Mayne Reid'in kastettiği şekliyle kesinlikle tanrısallığı inceleyen masa başı doğa bilimcileridir. Tanrı'nın sıfatlarına dair metafiziksel çıkarımları ahlaki değerlerden, insani ihtiyaçlardan uzak, son zamanlarda icat edilen o ahşap ve pirinç mantık makineleriyle et ve kemikten oluşan insan tarafından, sırf "Tanrı" sözcüğünden üretilmiş kaçamak ve uydurma sözlük-sıfatlarından başka bir şey değildir. Üstlerinde yılanın izi vardır. İnsan bunların teologların ellerinde, sadece eş anlamlı sözcüklerin mekanik bir şekilde tahrif edilmesiyle elde edilmiş bir unvan yığını olduğunu düşünüyor; görselliğin yerini sözellik, yaşamın yerini profesyonellik almıştır. Elimizde ekmek yerine taş vardır; balık yerine yılan. Tanrısallığa dair bilgimizin özünü böy-

lesine soyut terimler yığınından öğrenmiş olsaydık, teoloji okulları gerçekten de yayılmaya devam eder, din ise, yani gerçek din ise bu dünyadan silinip giderdi. Dinin devam etmesini sağlayan şey soyut tanımlardan, art arta sıralanmış sıfatlardan başka bir şeydir, teoloji fakültelerinden ve onun profesörlerinden farklı bir şeydir. Bütün bunlar, daha önce size örneklerini verdiğim, görünmeyen tanrısallıkla kurulan hayati iletişimin, kendilerini alçakgönüllü sıradan insanların yaşamlarında *in sæcula sæculorum*[1] yenileyen sonuçlarıdır, ikincil birikimleridir.

Tanrı'nın metafizik sıfatları konusunda söyleyeceklerimiz bu kadar! Tapınmamızı önerdikleri metafizik canavar, pratik dinin bakış açısından bakıldığında, skolastik zihnin değersiz bir icadından başka bir şey değildir.

Şimdi ahlaki denilen sıfatlar için ne diyeceğiz? Pragmatik olarak bunlar tamamen farklı bir yerdedir. Korkuyu, umudu ve beklentiyi pozitif olarak belirler ve azizlik yaşamının temelini oluştururlar. Ne kadar önemli olduklarını göstermek için bunlara kısaca bir göz atmakta yarar var.

Örneğin Tanrı'nın kutsallığı: Tanrı kutsal olduğu için iyilikten başka bir şey yapamaz. Her şeye gücü yettiği için her zaman muzaffer olur. Her şeyi bildiği için bizi karanlıkta da görür. Adil olduğu için bizi gerektiğinde cezalandırır. Sevgi dolu olduğu için bizi affedebilir. Değişmez olduğu için ona her zaman güvenebiliriz. Bu nitelikler yaşamımızla bağlantıya girer, bunlar konusunda bilgi sahibi olmamız çok önemlidir. Tanrı'nın yaratma amacı görkemini tezahür ettirmektir, bu, aynı zamanda pratik yaşamımızla belli ilişkileri olan bir özelliktir. Bütün Hıristiyan ülkelerde ibadete başka şeylerin yanında belli bir yapı kazandırmıştır. Dogmatik teoloji bu tür özelliklere sahip bir Tanrı'yı tartışmasız biçimde kanıtlıyorsa, din duygusuna da pekâlâ sağlam bir temel oluşturabilir. Peki ama, din duygusu dogmatik teolojinin argümanlarıyla yan yana

[1] "Çağlar çağlar boyu, sonsuza kadar" anlamındaki Latince ifade. (e.n.)

nasıl duracaktır? Din duygusu tıpkı Tanrı'nın varoluşuyla ilgili argümanlarla olduğu gibi bunlarla da sağlıksız bir birliktelik sergiler. Sadece post-Kantçı idealistler bunları kökten reddetmekle kalmaz, aynı zamanda dünyanın ahlaki görünümüne baktığında iyi bir Tanrı tarafından düzenlenebileceğinden kuşku duyacak nedenler bulan tek bir kişiyi döndüremedikleri de açık bir gerçektir. Tanrı'nın iyiliğini, onun özünde yokluğun olmadığını savunan skolastik argümanla kanıtlamaya çalışmak böyle bir tanığa açıkça aptalca gelecektir.

Hayır! Eyüp kitabı bütün bu konuyu ilk ve son kez, tamamen açığa kavuşturmuştur. Akıl yürüterek sonuca varma tanrısallığa giden -görece- yüzeysel ve gerçekdışı bir yoldur. "Ağzımı elimle kapıyorum;[1] Kulaktan duymaydı bildiklerim senin hakkında, Şimdiyse gözlerimle gördüm seni."[2] Bulanık ve şaşırmış bir zihin, buna karşılık güvenilir bir varlık duygusu; kendisi ve olaylar konusunda içten olan ama hâlâ dindar kalan birinin durumu budur.[3]

Dolayısıyla dogmatik teolojiye kesinlikle elveda dememiz gerektiğini düşünüyorum. İnancımız bu teminat olmadan kendi içtenliğiyle ayakta kalmalıdır. Tekrarlıyorum, modern idealizm bu teolojiye sonsuza kadar elveda demiştir. Modern idealizm inanca daha iyi bir teminat

---

[1] Eski Ahit, Eyüp 40: 4. (e. n.)

[2] Eski Ahit, Eyüp 42: 5. (e. n.)

[3] Pragmatik açıdan Tanrı'nın en önemli özelliği cezalandırıcı adaletidir. Ancak bu noktadaki mevcut teolojik fikir böyleyken, kim cehennem ateşinin ya da bunun eşdeğerinin saf mantık tarafından kesin kabul edildiğini iddia edebilir? Teoloji bu öğretiyi büyük ölçüde esine dayandırmıştır. Ayrıca bunu ele alırken, aklın *a priori* ilkelerinin yerine sürekli artan bir şekilde ceza hukukunun bilinen düşüncelerini koymuştur. Ancak bu görkemli evrenin gezegenleri ve rüzgarlarıyla, gülen gökyüzü ve okyanuslarıyla suç tekniği çerçevesinde düşünülmesi ve temellerinin suç tekniği çerçevesinde atılması gerektiği anlayışı modern imgelemimize inandırıcı gelmemektedir. Dini böyle bir zemine oturtmanın onu zayıflattığı düşünülmektedir.

sağlayabilir mi, ya da tanıklık için hâlâ zavallı kendisine mi güvenmelidir?

Modern idealizmin temeli Kant'ın 'Tamalgının (*Apperzeption*) Transandantal Benliği'dir. Kant bu gösterişli terimle sadece, bütün nesnelerimize "onları düşünüyorum" bilincinin (potansiyel veya fiili olarak) eşlik etmesi gerektiğini kastetmektedir. Eski kuşkucular da bu kadarını söylemişti, ancak bu bağlamda "ben" onlara göre kişisel bireyle özdeşti. Kant bunu soyutlayıp kişiliksizleştirdi ve kendisine göre Transandantal Benlik'in hiçbir teolojik sonucu olmamasına rağmen bütün kategorilerinin en evrenseli haline getirdi. Kant'ın *Bewusstsein überhaupt* ya da soyut bilinç kavramını dünyanın ruhu olan ve içinde çeşitli kişisel öz-bilinçlerin var olduğu sonsuz somut bir öz-bilince dönüştürme işi takipçilerine düştü. Bu dönüşümün nasıl gerçekleştiğini kısaca göstermek için bile teknik ayrıntılara girmek gerekecektir. O yüzden, bugün hem Britanya hem de Amerikan düşüncesini derinden etkileyen Hegelci okulda bütün yükün iki ilkenin üstüne bindiğini söylemek yeterli olacaktır.

Bu ilkelerden birincisi şöyledir; eski özdeşlik mantığı bize *disjecta membra*'nın ölüm sonrası teşrihinden daha fazlasını vermez ve yaşamın doluluğu sadece, 'düşüncemize kendini sunan her nesnenin bir diğer nesnenin kavramını; en başta kendisini getiren o ilk nesneyi olumsuzlayan bir diğer nesnenin kavramını da içerdiği görülerek düşünmek' şeklinde yorumlanabilir.

İkinci ilke; bir reddin bilincinde olmak gerçekte onun ilerisinde olmak demektir. Sadece bir soru sormak ya da bir tatminsizlik ifadesi cevabın ya da tatminin zaten orada içkin olduğunu kanıtlar; sonlu olan şey zaten *in posse* sonsuzdur.

Bu ilkeleri uygulayarak mantığımıza, herhangi bir şeydeki çıplak, yalın kendine özdeşlik mantığının asla uygulayamadığı itici bir güç uygulamış gibi oluruz. Düşüncemizin nesneleri artık düşüncemizde *hareket ederler*, dene-

yimde verili nesnelerin hareket ettiği gibi hareket ederler. Değişir ve gelişirler. Kendileriyle birlikte, kendilerinden başka bir şey ortaya koyarlar. İlk başta sadece ideal ya da kuvve halinde olan bu başka şeyin kendisi de artık edimsel olur. Başta sunulan şeyin yerini alır ve anlamını tam olarak olgunlaştırırken her ikisi de onu doğrular ve düzeltir.

Program kusursuzdur; evren şeylerin, bunları hem düzeltip hem de tamamlayan başka şeyler tarafından izlendiği bir yerdir. Evren bir mantıktır; bize hakikati geleneksel skolastik mantıktan daha iyi ifade eden bu hareket olgusu gibi şeyler veren; kendi uyumunu bir şeyden almayan ve başka bir şeye uyum sağlamayan, sadece tahmin ve kapsamları ya da benzerlik ve farklılıkları kaydeden bir mantık. Hiçbir şey dogmatik teolojinin yöntemlerinden, bu yeni mantığın yöntemleri kadar farklı olamaz. Daha önce sözünü ettiğim İskoç transandantalistten bazı bölümler aktaralım.

> Müdür Caird; "Bütün zihinlerin kendisine bağlı olduğu gerçekliği nasıl ifade edeceğiz?" diye sorar ve şöyle cevap verir: "İki şey kolayca kanıtlanabilir; birincisi, bu gerçeklik mutlak bir Ruhtur; ikincisi de, sonlu Ruh kendisini sadece bu mutlak Ruh ya da Zihinle birlikte gerçekleştirebilir. Mutlaktır; çünkü zihnin, düşüncenin mutlak gerçekliğini önceden var saymıyor ve dolaylı şekilde onaylamıyorsa en küçük insani zihin hareketi bile önlenir. İnsan zihinlerinin kendilerinden kuşku duymaları veya kendilerini yadsıyışları bunu önceden varsayar ve dolaylı olarak onaylar. Her şeyin doğru olduğunu söylerken, aslında bunun düşünceyle ilgili olduğunu ama benim düşüncemle ya da başka bir bireyin düşüncesiyle ilgili olmadığını söylemiş oluyorum. Bütün bireysel zihinlerin varlığından soyutlama yapabilirim; onları düşüncelerimden uzaklaştırabilirim. Ama düşüncelerimden uzaklaştıramadığım şey, bağımsızlığı ve mutlaklığı içindeki düşüncenin ya da öz-bilincin kendisidir ya da Mutlak Düşünce veya Mutlak Öz-Bilinçtir."

Gördüğünüz gibi, Müdür Caird burada Kant'ın gerçekleştirmediği dönüştürmeyi gerçekleştirmektedir: Genel olarak bilincin "hakikat"in koşulu olarak bulunabileceği her yerde bulunmasını, her yerde birden bulunan ve somutluğu sayesinde Tanrı'yla özdeşleştirdiği bir evrensel bilince dönüştürmektedir. Bunun ardından, sınırları bilmenin özünde o sınırların ötesinde bulunmak olduğu ilkesini kullanmaya devam eder ve bireylerin dinsel deneyimindeki dönüştürmeyi şu sözcüklerle yapar;

> "İnsan sadece geçici duygu ve dürtülerden, sürekli gidip gelen sezgilerden, hayallerden ve duygulardan oluşan bir yaratık olsaydı, o zaman onun için hiçbir şey nesnel hakikat ya da gerçeklik yapısına sahip olamazdı. Fakat insanın kendisininkinden sonsuz ölçüde daha büyük bir düşünce ve iradeye teslim olabilmesi onun manevi doğasının bir ayrıcalığıdır. Düşünen ve öz-bilinçli bir varlık olarak, doğası gereği Evrensel Yaşam'ın atmosferinde yaşadığı söylenebilir. Düşünen bir varlık olarak bilincimdeki her benlik davasını, sadece bana ait olan her anlayış ve fikri, bu Kendilik olarak bana ait olan her arzuyu bastırabilir, engelleyebilir ve saf bir evrensel düşünce ortamı haline gelebilirim. Başka bir deyişle, artık kendi hayatımı yaşamaz, bilincimin, ruhun Sonsuz ve Ebedi yaşamının hakimiyetine girip onunla dolmasına izin veririm. 'Kendilik'ten bu vazgeçişte gerçek kendimi bulurum ya da kendi doğamın yüksek yeteneklerini anlarım. Bir anlamda, kendimizden vazgeçip kendimizi evrensel ve mutlak akıl yaşamına bırakarak kendimizi gerçekte gerçek kendimize teslim etmiş oluruz. Mutlak akıl yaşamı bize yabancı bir yaşam değildir."

Yine de, diye devam eder Müdür Caird, dışsal olarak bu öğretiyi benimseyebildiğimiz sürece sunduğu teselli eksiktir. *In posse* ne olursak olalım, en iyi halimiz bile *in actu* mutlak olarak kutsal olmaktan çok uzaktır. Toplumsal ahlak, sevgi ve hatta kendimizi feda etmemiz, Kendiliği-

mizi sadece başka bir sonlu kendilik ya da kendilikler içinde eritir. Onu Sonsuz'la özdeşleştirmezler. Böylece insanın soyut mantıkta sonsuz olan ideal yazgısı pratikte sonsuza kadar anlaşılmaz görünebilir.

"O zaman" diye devam eder yazarımız, "ideal olanla gerçek olan arasındaki çelişkinin bir çözümü yok mudur? Bir çözüm var, diye cevaplarız, fakat o çözüme ulaşabilmek için ahlak alanından din alanına taşınırız. Bu durumda şöyle denilebilir; ahlaktan farklı olarak dinin kendine özgü niteliği muradı muradına ermeye, beklentiyi gerçekleşmeye çevirmektir; insanı sönen bir idealin peşinde biteviye koşar halde bırakmak yerine, onu kutsal veya sonsuz bir yaşama katmaktır. Dine ister insani ister ilahi açıdan -ister ruhun Tanrı'ya teslim olması, isterse Tanrı'nın ruhtaki yaşamı açısından- bakalım, her iki durumda da Sonsuz'un uzak bir görü olmaktan çıkıp mevcut bir gerçeklik haline geldiği yer tam da onun özüdür. Manevi yaşamın önemini doğru biçimde kavradığımız takdirde o yaşamın nabzının atmaya başlaması, Ruh'la sahibi arasındaki ayrımın ortadan kalktığının, idealin gerçeğe dönüştüğünün, sonlu olanın hedefine ulaştığının ve Sonsuz Olan'ın varlığı ve yaşamıyla dolduğunun bir göstergesidir.

"Zihin ve iradenin ilahi zihin ve iradeyle birliği dinin gelecekteki umudu ve hedefi değildir, bu birlik dinin ruhtaki başlangıcı ve doğumudur. Dinsel yaşama girmek demek mücadeleyi bitirmek demektir. Dinsel yaşamın başlangıcını oluşturan eylemde -buna iman, güven, teslimiyet ya da ne derseniz deyin- sonlunun ebedi olarak tahakkuk etmiş bir yaşamla özdeşleşmesi vardır. Dinsel yaşamın ilerici olduğu doğrudur; ama önceki fikrin ışığında bakıldığında dinlerin ilerlemesi Sonsuz'a *doğru* bir ilerleme değil, Sonsuz'un alanının *içinde* bir ilerlemedir. Sonsuz zenginlik tarafından ele geçirilmek adına yapılan bitmez tükenmez sonlu ekleme veya artırmalardan ibaret boş girişimlerden çok, zaten sahip ol-

duğumuz o sonsuz mirası sahiplenmek adına sürekli ruhsal faaliyet göstererek çaba harcamaktır. Dinsel yaşamın bütün geleceği başlangıcında bellidir, ama bu görünmez. Dinsel yaşama giren bir kişinin konumunda, kötülük, hata, eksiklik gerçekten ona ait değildir. Bunlar onun kendi gerçek doğasıyla organik ilişkisi olmayan fazlalıklardır; fiilen olduğu gibi sanal olarak da çoktan bastırılmış ve yok edilmişlerdir, ayrıca yok edilme sürecinde manevi ilerlemenin bir aracı haline gelmişlerdir. Kişi gerçek yaşamının bulunduğu iç alanda [henüz] ayartma ve çelişkilere açık olmakla birlikte, zafer çoktan elde edilmiştir. Ruhun yaşadığı sonlu değil sonsuz bir yaşamdır. [Varlığının] Her nabız atışı Tanrı'nın yaşamının ifadesi ve gerçekleşmesidir."[1]

Hiçbir dinsel bilinç olgusu tanımının bu acı çekmiş vaiz ve felsefecinin sözlerinden daha güzel olamayacağını peşinen kabul edersiniz. Bunlar dinlediğimiz ihtida bunalımlarındaki o kendinden geçme hallerine yol açarlar; mistiğin hissettiği ama dile getiremediği şeyi dile getirirler; aziz ise bunları duyduğunda kendi deneyimini hatırlar. Dinin içeriğinin böylesi bir fikir birliği içinde dile getirildiğini görmek gerçekten sevindiricidir. Peki, her şeyin ötesinde Müdür Caird -bu düşünce modeline örnek olarak sadece onu gösteriyorum- bireyin duygu ve doğrudan deneyim alanını aşıp tarafsız akılda dinin temellerini atmış mıdır? İlzam edici akıl yürütmeyle dini evrenselleştirip, onu özel bir inançtan genel bir kesinliğe dönüştürmüş müdür? Olumlamalarını belirsizlik ve gizemden kurtarmış mıdır?

Böyle bir şey yapmadığını ama bireyin deneyimlerini daha genel bir sözcük dağarcığı içinde yeniden doğruladığını düşünüyorum. Yine, transandantalist akıl yürütmelerin dini evrenselleştiremediğini teknik açıdan kanıtlamadığım için bağışlanabileceğimi, çünkü araştırmacıların

[1] John Caird, *An Introduction to the Philosophy of Religuon*, Londra ve New York: 1880, ss. 243-250, ve 291-299, (epeyce kısaltılmıştır).

çoğunun hatta dine eğilimli olanların dahi bunları ısrarla inandırıcı bulmayı reddettiğini düşünüyorum. Burada bütün Almanya'nın Hegelci kanıtlamayı pozitif olarak reddettiği söylenebilir. İskoçya'ya gelince, burada sadece çoğunuzun bildiği Profesör Fraser ile Profesör Pringle-Pattison'ın unutulmaz eleştirilerini anmak gerekiyor.[1] Burada bir kez daha şunu soruyorum: Transandantalist idealizm göründüğü gibi nesnel ve mutlak biçimde akılcı olsaydı, bu kadar açık bir şekilde inandırıcılıktan uzak olabilir miydi?

Dinin her zaman bir deneyim ortaya koyma iddiasında olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir; din, ilahi olan fiilen mevcuttur, der, dolayısıyla onunla aramızda bir alışveriş, bir ilişki de mevcuttur. Bunun gibi belirli olgu algıları kendi ayakları üstünde duramıyorlarsa eğer, bunlara ihtiyaç duydukları desteği soyut akıl yürütme verir. Kavramsal işlemler olguları sınıflandırabilir, onları tanımlayabilir, yorumlayabilir; ama onları üretemedikleri gibi, bireysellik-

---

[1] A. C. Fraser, *Philosophy of Theism*, 2. Baskı, Edinburgh ve Londra: 1899, özellikle kısım ii., böl. vii ve viii.; A. Seth [Pringle-Pattison], *Hegelianism and Personality*, Edinburgh ve Londra: 1890, muhtelif yerlerde.
Somut bir bireysel dünya Ruhu'na dair en güçlü kanıtlar, bildiğim kadarıyla meslektaşım Josiah Royce tarafından şu kitaplarında ortaya koyulmuştur; *Religious Aspect of Philosophy*, Boston: 1885; *Conception of God*, New York ve Londra: 1879; ve yakın dönemdeki kitabı Aberdeen Gifford Lectures: *The World and the Individual*, 2 cilt, New York ve Londra: 1901-02. Profesör Royce'un kanıtlarını kolay anlaşılır bir şekilde ele almaya bile kalkmamış olduğum için bazı okurlarıma bu derste ortaya koyduğum tezin bana dayattığı felsefi görevden kaçmış gibi göründüğümden enimim. Bu geçici kaytarma suçlamasını kabul ediyorum. Popüler bir dille anlatılan mevcut derslerde güç algılanan metafizik tartışmalara yer yok gibiydi, ayrıca hiçbir din felsefesinin (yani dinin evrensel olarak kabul gören bir bilime dönüştürülebileceğinin) büyük bir düşünür kitlesini ikna etmediğini söylemek mazeret olarak yeterlidir. Bu arada, bu cildi başka ciltlerin izleyebileceğini ve bu yeni cildi kaleme aldığım takdirde sadece Profesör Royce'un kanıtlarını değil, monistik mutlakçılıkla ilgili kanıtları da, taşıdıkları büyük önemin gerektirdiği şekliyle, bütün teknik ayrıntılarıyla ele alacağımı umut ettiğimi de söyleyeyim. Ama şimdilik yüzeysellik suçlaması karşısında suskun kalmayı yeğliyorum.

lerini de yeniden üretemezler. Sadece duygunun cevaplayabileceği bir *fazlalık*, bir *şu olmaklık* hali daima vardır. Bu nedenle felsefe bu alanda ikincil bir işlevdir, imanın doğruluğunu temin edemez, dolayısıyla ben de bu dersin başında açıkladığım teze geri dönüyorum.

Doğrudan din deneyiminin hükümlerinin doğruluğunu salt zihinsel işlemlerle göstermeye çalışmanın tamamen umutsuz bir çaba olduğunu bütün içtenliğimle ve üzülerek belirtmeliyim. Bununla birlikte felsefeyi bu olumsuz cümlenin altında bırakmak da haksızlık olur. Öyleyse felsefenin din için neler *yapabileceğini* kısaca sayarak konuyu kapatayım. Eğer felsefe metafizikten, eleştiri odaklı tümdengelimden ve tümevarımdan uzak durur, kendini teolojiden din bilimine dönüştürebilirse müthiş kullanışlı hale gelebilir.

İnsan zihni doğası gereği, hissettiği tanrısallığı daima kendi geçici zihinsel önyargılarıyla uyumlu biçimde tanımlar. Felsefeyse bu tanımları mukayyet ve ilineksel olan öğelerden arındırabilir. Dogmaların ve ibadetin üzerindeki tarihsel kabukları temizleyebilir. Felsefe aynı zamanda içeriden gelişen dinsel yapıları doğal bilimin sonuçlarıyla karşılaştırarak bilimsel açıdan saçma veya tutarsız olarak bilinen öğretileri ayıklayabilir.

Önemsiz tarifleri bu şekilde eleyerek en azından geride olası bir kavram tortusu bırakabilir. Bunları *hipotezler* olarak ele alabilir ve tıpkı bütün hipotezlerde olduğu gibi bunları da olumlu veya olumsuz yönleri bakımından sınayabilir. Bazıları itiraza daha açık olduğu için sayılarını azaltabilir. Belki de içlerinden, en çok doğrulanmış ya da doğrulanabilir olarak seçtiği birini savunabilir. Bir hipotezdeki masum aşırı-inanç ve bunun ifadesindeki sembolizm öğesini, kelimesi kelimesine alınan öğeden ayırt ederek bu hipotezin tanımını geliştirebilir. Sonuç olarak farklı inanç sahipleri arasında arabuluculuk edebilir ve fikirler arasında bir konsensüs sağlayabilir. Bu konuda ne kadar başarılı olursa ortak ve özsel olanı, karşılaştırdığı dinsel

inançların tekil ve mukayyet unsurlarından daha iyi ayırabilir.

Bu türden eleştirel bir Din Biliminin en az bir fizik bilimi kadar ortak bir zemin oluşturmaması için herhangi bir neden göremiyorum. Kişisel olarak dindar olmayan biri bile bunun vardığı sonuçları en az körlerin optik gerçekleri kabul ettiği kadar güvenle kabul edebilir; hatta bunları reddetmek aptalca görünebilir. Ancak tıpkı optik biliminin ilk başta gören kişilerin deneyimleriyle beslenip daha sonra da sürekli olarak doğrulanması gerekmesi gibi din biliminin ilk malzemesinin de kişisel deneyimler olması ve kişisel deneyimle, bütün eleştirel yeniden inşa süreçlerinde uyumlu olması gerekir. Bu bilim, somut yaşamdan uzaklaşamaz ya da kavramsal boşlukta işleyemez. Her bilimin kabul ettiği gibi doğanın zekâsının onun önünde olduğunu ve tariflerinin kestirimlerden başka bir şey olmadığını kabul etmesi gerekir. Felsefe sözcüklerde yaşar, oysa hakikat ve olgu sözel tarifleri aşar biçimde hayatımızın içindedirler. Canlı bir eylemin algısında daima bir şey; parıldayan ve göz kırpan ama yakalanamayan, düşünümün ona hep geç kaldığı bir şey vardır. Bunu kimse filozof kadar iyi bilemez. Kavramsal silahının yeni sözcükleriyle yaylım ateşi açmalıdır, çünkü mesleği onu bu işe mahkum etmiştir, ancak o gizliden gizliye çukuru ve dışarda kalmayı bilir. Tarifleri aletin dışından görülebilen stereoskopik ya da kinetoskopik fotoğraflar gibidir; derinlikleri yoktur, hareketsiz ve cansızdırlar. Özellikle de din alanında tariflerin doğru olduğu inancı asla kişisel deneyimin yerini tutamaz.

Sonraki dersimde bu kabataslak dinsel deneyim tanımını tamamlayacağım; ondan sonraki son derste de buna tanıklık eden hakikati kavramsal olarak tarif etmeye çalışacağım.

XIX. Ders
Diğer Kendine Has Özellikler

Mistisizm ve felsefe arasında yaptığımız kısa bir turdan sonra bulunduğumuz yere geri döndük: Dinin yararları, dinin ona inanan bireye yararları ve dinin, bu bireyin dünyaya sunacağı yararları dinde hakikat payı olduğunun en iyi kanıtlarıdır. Ampirisist felsefeye dönüyoruz: Doğru, iyi işleyen şeydir, buna belki "genel olarak" nitelemesi de eklenebilir. Bu derste tekrar tanıma dönmemiz ve çizdiğimiz din bilinci resmini diğer karakteristik unsurları hakkındaki bir sözle bitirmemiz gerekiyor. Sonra, son bir derste genel bir tekrar yapıp bağımsız sonuçlarımızı çıkaracağız.

Ele alacağım ilk nokta estetik yaşamın kişinin din seçiminde oynadığı rol olacak. Bir süre önce dediğim gibi, insanlar din deneyimlerini farkında olmadan zihinle ilişkili kılarlar. Tıpkı ibadet sırasında cemaate ihtiyaç duydukları gibi tariflere ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla, tanrısallığa atfedilen ünlü skolastik sıfatlar listesinin pragmatik olarak yararsızlığını fazla küçümsemiş oluyorum, çünkü bunların ilk anda aklıma gelmeyen bir yararı da var. Newmann'ın bu özellikleri saydığı etkili bölüm[1] bizi bu doğrultuda yönlendirir. Bunları bir katedral ayininde seslendirdiği gibi seslendirerek estetik değerlerinin ne kadar yüksek olduğunu gösterir. Tıpkı bir orgun ve eski pirinçlerin, mermerlerin ve boyalı pencerelerin bir kiliseyi zenginleştirmesi gibi, yüce ve gizemli sözel eklemeler de yalın dindarlığı-

[1] *Idea of a University*, Discourse III. §7.

mızı zenginleştirir. Sıfatlar dindarlığımıza bir hava ve ahenk katar. Bir ilahiye, şükür ayinine benzerler ve anlaşılmadıkları ölçüde de o kadar görkemli görünürler. Putperest rahiplerin putların üzerinde parıldayan mücevher ve süslemeleri kıskanması gibi Newman gibi beyinler de[1] bunların etkisini kıskanır.

Zihnin kendiliğinden ilgi gösterdiği dinsel yapılardaki estetik güdünün asla unutulmaması gerekir. Bu derslerde din sistemleriyle ilgili hiçbir şey söylememeye söz verdim. Ancak bu noktada kimi estetik ihtiyaçların karşılanmasının, bunların insan doğasına bağlanma biçimine yaptığı katkı üstüne birkaç şey söyleyebilirim. Bazıları zihinsel saflığı ve basitliği hedeflerken, diğerleri için hayal edilebilecek en büyük istek *zenginliktir*.[2] Biri bu zihniyetteyse bireysel dinin amaca hizmet etmesi mümkün değildir. Bu kişide içsel ihtiyaç daha çok kurumsal ve karmaşık olana, ihtiyaçlar arasındaki ilişki hiyerarşisinde üstte olana yöneliktir. Burada 'yetke' bir sahneden öteki sahneye doğru iner, her sahnede gizem ve görkem sıfatlarının nesneleri

---

[1] Newman'ın hayal gücü o kadar içten, evrensel bir din sistemi özlemi çekiyordu ki şöyle yazabilmiştir: "On beş yaşımdan beri dogma dinimin temel ilkesi oldu. Başka bir din bilmiyorum; başka bir tür din fikrini düşünemiyorum." Yine, aşağı yukarı otuz yaşındaki halinden söz ederken şöyle demektedir: "Sanki Piskopos'umun önünde hissediyormuş, sanki Tanrı'nın gözetimi altındaymış gibi davranmayı seviyordum." *Apologia*, 1897, ss. 48, 50.

[2] Zihinsel farklılık pratikte karakter farklılığı kadar önemlidir. Azizlik başlığında bazı karakterlerin kafa karışıklığından nasıl rahatsızlık duyduğunu ve saf, değişmez ve basit bir yaşam sürmesi gerektiğini görmüştük (yukarıda, s. 373 vd.) Başkaları içinse, aksine, aşırı bolluk, aşırı baskı, uyarım, pek çok yüzeysel ilişki vazgeçilmezdir. Bütün borçlarını ödediğiniz, yükümlülüklerini yerine getirmelerine yardımcı olduğunuz, mektuplarını cevaplandırdığınız, kafa bulanıklıklarını giderdiğiniz ve görevlerini yerine getirdiğiniz için bayılma nöbetleri geçiren insanlar vardır. Her şey yapıldığı için bomboş kalan bir gün onlar için korkunç olacaktır. Dolayısıyla bazılarımız, başkalarına bir yalan ve yapmacılık yığını olarak görünen bu şeyleri kolaylıkla, sevgiyle ve incelikle yerine getirilecek şeyler olarak görür.

son tahlilde sistemin kaynağı ve doruğu olan Tanrı'dan gelir. Bu durumda kişi kendini uçsuz bucaksız bir mücevher kaplamanın ya da mimari yapıtın huzurunda gibi hisseder; her yerden gelen onursal titreşimi alır. Yükselen ve alçalan hareketlerin istikrarı hiçbir şekilde tehdit etmediği, ne kadar gösterişsiz olursa olsun tek bir unsurun bile önemsiz olmadığı, çünkü bunca görkemli kurumun her şeyi yerli yerinde tuttuğu bu muhteşem karmaşıklıkla karşılaştırıldığında, evanjelik Protestanlık ne kadar yavan, *çalılıktaki adamın Tanrı'yla karşılaşma ihtimali*[1] olan o yalıtılmış dinsel yaşamların havası ne kadar çıplak kalıyor.[2] Mükemmel biçimde oluşturulan yapı nasıl da tuzla buz edilip ortadan kaldırılıyor! Bu yavan İncil tasarımı saygınlık ve görkem manzaralarına alışık bir hayal gücüne, saraya karşılık düşkünler evini teklif etmek gibi gelir.

Bu zihniyet daha çok eski imparatorluklarda yetişmiş insanların vatanseverlik duygularına benzer. Kişi saygınlık unvanlarından, kırmızı ışıklardan, borazan seslerinden, altın süslemelerden, kuş tüyü sorguçlu askerlerden, korku ve titremeden vazgeçip, sizinle tokalaşan ve olur ya, bir bozkır veya çayırdaki, ortasındaki masada bir İncil bulunan tek odalı bir "ev"den gelen siyah cüppeli bir amire katlandığı zaman, ne kadar çok duygu hedefine varamadan engellenmiş olur. Bu, monarşik hayal gücünü yoksullaştırır!

Bana göre bu estetik duyguların gücü, manevi derinlik bakımından Katoliklikten ne kadar üstün olursa olsun Protestanlığın bu eski dindarları dönüştürmesini kesinlikle imkânsız hale getirir. Eski dindarlık hayal gücüne o kadar zengin bir çayır ve gölgelik sunar, o kadar farklı ballarla dolu birçok hücresi vardır ve insan doğasına seslenen o kadar farklı çeşitlerden oluşur ki Protestanlık, Katolik göz-

---

[1] R. Waldo Emerson'ın "Good-Bye" adlı şiirinden. (e. n.)

[2] Newman'ın *Lectures on Justification*'ında (Lecture II. §7), bu Hıristiyan tasarımını hissetmenin estetik yolunu dile getiren muhteşem, ama ne yazık ki alıntı yapılamayacak kadar uzun bir bölüm vardır.

lere düşkünler evi gibi görünür. Protestanlığın keskin olumsuzluğu Katolik zihne anlaşılmaz gelir. Entelektüel Katoliklere göre Kilise'nin onayladığı birçok eski inanç ve uygulama bire bir alındığında en az Protestanlara olduğu kadar çocuksu görünür. Fakat bu kulağa hoş gelen "çocukça" anlamında bir çocuksuluktur; masum ve sevimlidir, ayrıca bu sevimli zekâlarının henüz gelişmemiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda gülümsemeye değerdir. Bu eski inanç ve uygulamalar Protestan'a ise, aksine, 'aptalca hata' anlamında çocuksu gelir. O, nazik ve sevimli laf kalabalıklarını temizleyerek, Katoliğin bu yalınlıktan ürpermesini sağlamalıdır. Protestan, Katoliğe tıpkı sert bakışlı, donuk, abus bir sürüngen kadar suratsız görünür. Bu ikili birbirini asla anlamaz; zira duygusal enerji merkezleri tamamen farklıdır. Kesin doğru ile insan doğasının karmaşıklıkları daima karşılıklı bir tercümana ihtiyaç duyarlar.[1] Din bilincindeki estetik farklılıklar için söyleyeceklerimiz şimdilik bu kadar.

Din üstüne kaleme alınmış çoğu kitapta dinin en temel unsuru olarak üç şey sayılır. Bunlar, kurban, itiraf ve duadır. Bu unsurlar için kısaca da olsa sırayla birkaç şey söylemeliyim. Kurbandan başlayalım.

Tanrılara kurban sunmak tarih öncesi çağlardan beri ibadetin bir parçasıdır, ancak zaman içinde kültlerin inceltilmesiyle birlikte yanmış kurbanlarla keçi kanının yerini daha ruhani kurbanlar almaya başladı. Musevilik'te, İslam'da ve Budizm'de törensel kurban yoktur; İsa'nın öde-

[1] "Uysal iyilikseverin" sadece Tanrı'sıyla birlikte hastaları ziyaret etmesi ve benzeri uygulamalarda görülen Protestan teklifsizliğini, Katolik inancındaki özenle ayrıntılandırılmış "iş"le ve bunun beraberinde getirdiği çok daha karmaşık toplumsal iş coşkusuyla karşılaştırın. Özünde dünyevi olan bir Katolik kadın, günah çıkartan papazıyla ve yöneticisiyle, patron azizleriyle, Her Şeye Kadir Olan Tanrı'yla olan ayrıcalıkla ilişkisiyle birlikte, profesyonel bir *dindar* olarak Tanrı'nın dikkatini çekerek, belli "uygulamalarıyla" ve örgütlenme içindeki kabul edilmiş toplumsal konumuyla; sırf bu oynak kurallarla hasta ziyaret edebilir.

diği kefaretin gizeminin şekil değiştirmiş olarak korunması dışında Hıristiyanlıkta da yoktur. Bu dinler tanrıya kurbanın yerine kalpleri sunmayı, içsel benliğin pişmanlıklarını koymuştur. İslam'ın, Budizmin ve eski Hıristiyanlığın teşvik ettiği çileci uygulamalarda, herhangi bir türden kurbanın dinsel bir uygulama olduğu düşüncesinin yerinden edilmesinin ne kadar güç olduğunu görmekteyiz. Çileciliği ele aldığımız derste, çilenin yaşamın davet ettiği kendini kurban etme tutumlarının bir simgesi olarak taşıdığı önemden söz etmiştim.[1] Ancak bu konu hakkında söylenecekleri söylediğim için, bu dersler de ritlerin eski dinsel uygulanışlarından ve kaynak sorularından kaçındığı için, kurban konusunu atlayıp itiraf konusuna geçeceğim.

İtiraf konusunu da olabildiğince kısa tutacağım ve tarihsel boyutundan çok psikolojik boyutu üzerinde duracağım. Kurban kadar yaygın olmayan itiraf daha içkin ve ahlaki bir duygu aşamasına denk gelmektedir. Kişinin tanrısallıkla doğru ilişki kurmak için benliğinin ihtiyaç duyduğu genel arınma ve temizlik sisteminin bir parçasıdır. İtiraf eden kişi için yapmacılık bitmiş, gerçeklik başlamıştır; çürümüşlüğünü dışsallaştırmıştır. Kokuşmuşluğundan gerçekten kurtulamazsa bile, en azından ikiyüzlü bir erdem gösterisiyle lekelemez; en azından dürüstlük temelinde yaşar. Anglo-Sakson topluluklarda itiraf uygulamasının tamamen ortadan kalkmasını açıklamak kolay değil. Papalığa gösterilen tepkinin kuşkusuz tarihsel bir açıklaması vardır, çünkü papalıkta itiraf ceza ve afla ve diğer kabul edilemez uygulamalarla birlikte giderdi. Ama görünüşe göre günahkâr tarafında ihtiyacın, karşılanmasını reddetmeyi kabul edemeyecek kadar büyük olması gerekmektedir. İtirafı dinleyen kulak buna değmese bile, gizlilik kabuğunun daha çok insanda açılması, çıbanın patlaması ve hastanın rahatlaması gerektiği düşünülebilir.

[1] Yukarıda, s. 374 vd.

Katolik kilisesi bilinen faydalı nedenlerle, topluluk önünde itiraf şeklindeki keskin uygulamanın yerine bir rahibin kulağına fısıldama uygulamasını getirmişti. Biz İngilizce konuşan Protestanlar kendimize olan güvenimizden ve çekingen yapımızdan dolayı sadece Tanrı'ya güvenmeyi yeterli buluyoruz.[1]

Üzerinde duracağım bir sonraki başlık duadır, bu kez konuyu daha da kısa tutacağız. Son zamanlarda dua aleyhinde, özellikle de havanın düzelmesi ve hastaların şifa bulması için yapılan dualar aleyhinde epeyce söz duyduk. Hastalar için edilen dua konusunda, ille de bu tutumun arkasında durulabilecek tıbbi bir gerçek varsa o da şudur; belli bağlamlarda dua iyileşmeye yardımcı olur ve tedaviye yardımcı bir önlem olarak teşvik edilmesi gerekir. Kişinin psikolojik sağlığının doğal bir etkeni olan duanın bir kenara atılması sağlığa zararlı olacaktır. Havayla ilgili duada ise durum farklıdır. Aksi yöndeki yeni inanışlara[2] rağmen herkes kuraklık ve fırtınanın fiziksel bir nedeni olduğunu ve ahlaki çağrıların bunları değiştiremeyeceğini bilir. Ancak bir şey dileme duası, duanın sadece bir türüdür; sözcüğü geniş anlamda, kutsal kabul edilen güçle her türlü birlik veya iletişim anlamında alacak olursak, bilimsel eleştirinin bu konuya girmediğini kolayca görebiliriz.

Bu geniş anlamda dua dinin tam da ruhu ve özüdür. "Din" der liberal bir Fransız teolog, "bir birleşme, sıkıntılı bir ruhun kendisini bağlı hissettiği ve yazgısının bağlı olduğu gizemli güçle girdiği bilinçli ve iradi bir ilişkidir. Tanrı'yla bu birleşme dua aracılığıyla gerçekleşir. Dua

---

[1] İtiraf konusu şurada daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır; Frank Granger'ın *The Soul of a Christian*, Londra: 1900, böl. xii.

[2] Örnek: "Sudbury papazı, bir rahibin Boston'da Perşembe vaazı sırasında yağmur duası ettiğini duydu. Ayin biter bitmez vaizin yanına giderek şöyle dedi: 'Siz, Boston rahipleri, pencerenizin altındaki lale solar solmaz kiliseye koşup bütün Concord ve Sudbury sular altında kalana kadar yağmur duası ediyorsunuz,' dedi." R. W. Emerson, *Lectures and Biographical Sketches*, s. 363.

eylem halindeki dindir; yani dua gerçek dindir. Din olgusunu tamamen ahlaki veya estetik duygu gibi ona benzer veya yakın olgulardan ayıran şey budur. Hayat bulduğu ilkeye tutunarak kendini korumaya çalışan zihnin hayati eylemi olmasa din bir hiçtir. Bu eylem duadır, ancak ben bu terimden içi boş sözcükler söylemeyi ya da belli kutsal formüllerin tekrarını değil, bizzat ruhun hareketini, ruhun varlığını hissettiği gizemli güçle kişisel ilişkiye girmesini anlıyorum; bu hareket muhtemelen ona verdiğimiz addan önce de vardı. Bu içsel duanın olmadığı yerde din de yoktur; öte yandan bu duanın yükseldiği ve ruhu coşturduğu yerde, form veya öğretiler olmasa bile yaşayan bir din var demektir. 'Doğal din' denen şeyin niçin tam bir din olmadığı buradan anlaşılabilir. Doğal din insanı duadan ayırır. İnsanı ve Tanrı'yı birbirinden uzaklaştırır, burada yakın bir alışveriş, içsel bir söyleşi, takas, insanın içinde Tanrı'nın eylemesi, insanın Tanrı'ya dönüşü söz konusu olmaz. Bu yapay din sadece bir felsefedir. Eleştirel soruşturma ve rasyonalizm çağında doğmuş bu doğal din kesinlikle soyutlamadan başka bir şey değildir. Yapay ve ölü bir yaratım olarak kendisini inceleyen kişiye dine yaraşır tek bir özellik sunmaz."[1]

Bana öyle geliyor ki, bütün bu dersler M. Sabatier'nin görüşlerinin doğru olduğunu kanıtlamaktadır. İçkin bir gerçek ve kurumsal, teolojik karmaşalardan bağımsız olarak ele alınan din olgusu bireylerle, ilişkide olduklarını hissettikleri üstün güçler arasında bir ilişkinin bulunduğu bilincin her noktasında ve her aşamasında yer aldığını göstermiştir. Bu etkin ve karşılıklı bir ilişkidir. Bu ilişki etkin olmazsa; bir al-ver ilişkisi olmazsa; bittiğinde ortada yapılmış gerçek bir iş olmazsa; dünya önceki halinden bir parçacık farklı olmasa o zaman *bir şeyler olup bittiği* duygusu şeklindeki geniş anlamda dua kesinlikle aldatıcı bir

[1] Auguste Sabatier, *Esquisse d' une Philosophie de la Religion*, 2. Baskı, 1897, ss. 24–26 (özet).

duygudur ve din de sadece yanılsama unsurlarını - kuşkusuz, bunlar her yerde vardır- içeren bir şey olarak değil, tıpkı materyalistlerle ateistlerin her zaman söylediği üzere tamamen bir yanılsama olarak nitelenmelidir. Doğrudan dua deneyimleri sahte tanıklar olarak reddedilince geriye en fazla, bütün varoluş düzeninin ilahi bir nedeni olması gerektiği şeklinde çıkarımsal bir inanç kalır. Fakat doğayı bu şekilde düşünmek dindar bir zevki olanlara hoş gelse de oyunda onlara sadece seyirci rolünü bırakırken, bunun aksine deneyimlenen dinde ve duayla dolu yaşamda kendimizi oyunda değil bizzat gerçekliğin içinde aktör olarak görürüz.

Sonuç olarak dinin gerçekliğiyle, duayla dolu bilincin aldatıcı olup olmadığı sorusu arasında sağlam bir ilişki vardır. Bu bilinçte gerçekten bir şeylerin olup bittiği inancı yaşayan dinin tam da özüdür. Neyin olup bittiği konusunda büyük düşünce farklılıkları söz konusudur. Görünmeyen güçlerin günümüzde hiçbir okumuş insanın inanamayacağı şeyler yaptığı varsayılmıştır ve hâlâ da varsayılmaktadır. Duadaki etki alanının tamamen öznel olduğu ve doğrudan değişen şeyin sadece dua eden kişinin zihni olduğu kolaylıkla kanıtlanabilir. Ancak duanın etkileri konusundaki düşüncemiz eleştiriyle ne kadar sınırlanırsa sınırlansın, bu derslerin ele aldığı hayati anlamıyla din, söz konusu durumda gerçekten bir tür etkinin meydana geldiği şeklindeki kanıyı desteklemektedir. Din, başka şekilde gerçekleşmeyecek şeylerin dua yoluyla meydana geldiğini savunmaktadır; bağlı olan enerji duayla serbest kalır ve olgular dünyasında bir yerlerde, ama öznel ama nesnel, bir etki bırakır.

Bir süre önce kaybettiğimiz Frederic W. H. Myers'in, alıntı yapmama izin veren bir dostuna yazdığı bir mektupta bu postulat çarpıcı biçimde dile getirilmektedir. Mektup dua içgüdüsünün bildik öğretisel karmaşalardan ne kadar bağımsız olduğunu göstermektedir. Şöyle yazıyor Myers;

"Duayla ilgili sorundan memnuniyet duydum, çünkü bu konuda hayli iddialı fikirlerim var. Önce gerçekleri sıralayalım. Etrafımızda manevi bir evren var ve bu evren maddeyle fiili bir ilişki içinde. Maddi evrenin varlığını sürdürmesini sağlayan, her bir tekil ruha hayat veren enerji manevi evrenden gelir. Ruhlarımız bu enerjinin sürekli içe çekilmesiyle güçlenir ve tıpkı maddi gıdayı emiş gücümüzün saatten saate değişmesi gibi bu içe çekiş gücü de sürekli değişir.

"Bunlara 'gerçekler' diyorum çünkü bu tür bir tasarım mevcut kanıtlarımızla uyumlu olan tek tasarımdır; burada özetlenemeyecek kadar karmaşıktır. Peki, bu durumda bu gerçeklere göre nasıl *hareket edeceğiz*? Açıkçası içimize çekebildiğimiz kadar çok manevi yaşam çekmeli ve zihinlerimizi, deneyimin böyle bir içe çekişe elverişli olduğunu gösterecek bir tutuma çevirmeliyiz. Bu açık ve içten beklenti tutumuna verilen genel ad *duadır*. *Kime* dua edeceğimizi soracak olursak, (yeterince tuhaf olacak) cevap; *bunun* önemli olmadığıdır. Aslında dua tamamen öznel bir şey değildir; manevi gücün ya da lütfun emilme yoğunluğunda gerçek bir artış demektir. Fakat manevi dünyada neler olup bittiğini ve dolayısıyla duanın nasıl işlediğini; duayı *kimin* bilincine sunduğumuzu veya lütfun hangi kanal aracılığıyla verildiğini tam olarak bilmeyiz. Evlatların, hakkında bir şeyler bildiğimiz bireysel ruhların en yücesi olan İsa'ya dua etmesi daha iyidir. Ancak İsa'nın *bizi duyduğunu* söylemek ihtiyatsızlık olur; buna karşılık *Tanrı*'nın bizi duyduğunu söylemek yalnızca ilk ilkeyi; lütfun sonsuz manevi dünyadan aktığı ilkesini tekrarlamaktır."

'Gücün emilmesi' inancının doğru mu yoksa yanlış mı olduğu sorusunun cevabını, -ulaşabileceksek eğer- kesin çıkarımlara ulaşacağımız bir sonraki derse kadar bekletelim. Bu dersi sadece olgunun tanımıyla sınırlı tutalım. Şimdi duayla dolu bir yaşamın imkanına dair uç ve somut bir örnek olarak çoğunuzun bildiği, 1898'de ölen Bristol'lu

George Müller vakasını ele alalım. Müller'in duaları kaba isteklerden oluşuyordu. Gençlik yıllarında İncil'in kimi sözlerini kelimesi kelimesine almaya ve kendi dünyevi basiretiyle beslenmek yerine Rabbin eliyle beslenmeye karar vermişti. Son derece etkin ve başarılı bir kariyeri vardı; farklı dillerde iki milyondan fazla İncil metni, yüzlerce misyoner malzemesi, yüz on bir milyondan fazla dini kitap, broşür ve risale dağıtmış, beş adet büyük yetimhane inşa ettirmiş, binlerce yetimi eğitmiş, nihayet yüz yirmi bir bin genç ve yetişkin müridin eğitim gördüğü okullar kurmuştu. Mr. Müller bu süreçte yaklaşık bir buçuk milyon sterlin toplamış ve iki yüz bin milden fazla deniz ve kara yolculukları yapmıştı.[1] Altmış sekiz yıllık görevi boyunca giysileriyle mobilyaları ve elindeki nakit dışında hiçbir mülkü olmamıştı; seksen altı yaşında geriye sadece yüz altmış sterlinlik bir varlık bırakmıştı.

Yöntemi, genel isteklerinin kamuoyunca bilinmesine izin vermek ama kendi anlık ihtiyaçlarından başkalarına söz etmemekti. Anlık ihtiyaçları için doğrudan Rabbe dua eder, yeterince güven duyulduğu takdirde duaların er geç kabul edileceğine inanırdı. "Anahtarlarım gibi bir şeyleri kaybettiğim zaman" diye yazar, "Rabden beni ona götürmesini ister ve duama icabet beklerim; sözleştiğim biri vaktinde gelmediği ve bundan dolayı rahatsızlık duyduğum zaman Rabden o kişiye acele ettirmesini isterim ve bir cevap beklerim; Tanrı sözünün bir bölümünü anlamadığım zaman kalbimi Rabbe çevirir ve Kutsal Ruh'uyla beni bilgilendirmesini isterim, ne zaman ve nasıl olacağını bilmemekle birlikte öğretilmeyi beklerim; Tanrı Kelamı üzerine vaaz verirken Rabden yardım isterim ve ... ondan yardım istediğim için üzüntü değil mutluluk duyarım."

---

[1] Konuyla ilgili istatistikleri Frederic G. Warne'ın Müller hakkındaki küçük kitabından (New York: 1898) aldım.
[Sözü edilen kitap; Frederic G. Warne, *George Müller: The Modern Apostle of Faith*, New York: 1898. (e. n.)]

Müller faturaları bir hafta bile bekletmemeyi alışkanlık haline getirmişti. "Rab bizle günlük olarak ilgilenirken, ... haftalık ödemenin vadesi geldiğinde bunu ödeyemezsek; iş yaptığımız kişi bizden rahatsız olur ve biz de Rabbin emrine karşı gelmiş oluruz: *Kimseye borçlu kalmayın.*[1] Nasıl Rab bizim ihtiyaçlarımızı günlük olarak karşılıyorsa, biz de bugünden itibaren satın aldığımız her şeyin bedelini anında ödeyeceğiz ve ne kadar ihtiyaç duyarsak duyalım ya da satın aldığımız kişiler isterse bir hafta sonra ödeyebileceğimizi söylesin, anında ödeyemeyeceğimiz bir şeyi asla almayacağız."

Müller'in ihtiyaç duyulduğunu söylediği malzemeler yetimhanenin ihtiyaç duyduğu gıda, yakıt gibi şeylerdi. Ama sık sık yiyecek bir şey bulamamanın eşiğine geldikleri sırada, her nasılsa hiç yiyeceksiz kalmamışlardı. "Rabbin varlığının yakınlığını ve ihtişamını en çok kahvaltıdan sonra yüzden fazla insan için akşam yemeğinde hiçbir şeyin olmadığı sırada ya da akşam yemeğinden sonra içecek bir çay olmadığında hissederdim; sonunda Rab çayı verirdi, üstelik bütün bunlar, ihtiyaçlarımızı hiç kimseye bildirmediğimiz halde olurdu.... Lütuf sayesinde zihnim Rab inancıyla öyle doluydu ki en acil ihtiyaç sırasında bile huzur içinde diğer işlerimi yapabiliyordum. Aslında Tanrı ona olan güvenimin sonucu bana bunu vermemiş olsaydı diğer işlerimi yapamazdım; çünkü şuna veya buna ihtiyaç duymadığım tek bir gün yok gibi."[2]

Müller sadece dua ve inançla yetimhaneler yaparken başlıca dürtüsünün "Tanrımızın ve Babamızın her zamanki güvenilir Tanrı olduğunu gözle görünür biçimde kanıtlayacak, O'nun eskiden olduğu gibi şimdi de yaşayan Tanrı olduğunu kendisine güvenen herkese kanıtlamaya arzulu olduğunu gösterecek bir şey elde etmek" olduğunu söyler.[3] Bu nedenle kuruluşları için borç almayı reddederdi. "Biz kendi bildiğimiz yoldan gidersek Tanrı'dan nasıl bir şey bekleyebiliriz? Böyle yaparsak inancımızı güçlendirmek yerine zayıflatırız. Böyle

---

[1] Yeni Ahit, Romalılar 13: 8'e gönderme. (e.n.)

[2] *The Life of Trust; Being a Narrative of the Lord's Dealings with George Müller*, New American baskısı, N. Y., Crowell, ss. 228, 194, 219.

[3] *a.g.e.*, s. 126.

davrandıkça Tanrı'ya güvenmekte giderek daha fazla güçlük çeker sonunda doğal, günahkâr aklımıza tamamen yenik düşer ve inançsızlığa teslim oluruz. Tanrı'nın kendi takdirini bekleyebilmek, sadece ondan yardım ve kurtuluş istemek ne kadar farklı bir şeydir! Belki de birçok duadan sonra nihayet yardımın gelmesi ne güzeldir ne büyük bir armağandır! Sevgili Hıristiyan okur, daha önce bu itaat yolundan hiç yürümediysen, şimdi yürü ve bundan kaynaklanan mutluluğu bizzat yaşayarak gör."[1]

Malzeme gelişi yavaşladığı zaman Müller daima inancının ve sabrının sınandığını düşünürdü. İnanç ve sabrı yeterince sınandıktan sonra Tanrı daha fazla malzeme gönderirdi. "Böylece inancım ve sabrım kanıtlanmış olurdu," -diye devam eder günlüğünde- "çünkü bugün bana 2050 sterlin verildi, bunun 2000'i [bir evin] inşaat masrafları için, 50'si de günlük ihtiyaçlara. Bu bağışı aldığımda Tanrı'dan duyduğum mutluluğu anlatamam. Ne heyecanlanmış ne de şaşırmıştım, çünkü dualarıma icabet *bekliyordum. Tanrı'nın beni duyduğuna inanıyorum.* Ama kalbim yine de o kadar mutlulukla doluydu ki sadece Tanrı'nın önünde oturabiliyor ve 2. Samuel [Kitabı] yedinci baptaki Davut[2] gibi ona hayranlık duyuyordum. Sonunda yere yüzüstü kapaklandım ve Tanrı'ya şükrettim, kutsal hizmeti için kalbimi yeni baştan ona teslim ettim."[3]

George Müller her bakımdan sıra dışı bir örnek, özellikle de zihinsel ufkunun olağanüstü darlığıyla tamamen sıra dışı. Sıkça söylediği üzere, onun Tanrı'sı iş ortağıydı. Anlaşıldığı kadarıyla Müller için Tanrı, tüccarlar ve diğerlerinden oluşan cemaatle, yani kendi azizleriyle; yetimhane ve benzeri kuruluşlarla ilgilenen ama insan imgeleminin kendisine atfettiği daha büyük, çok daha geniş ve daha ideal sıfatları taşımayan doğaüstü bir din adamından fazla bir şey değildi. Özetle, Müller kesinlikle felsefi biri değildi.

---

[1] *a.g.e.*, s. 383 (özet).

[2] Bakılabilir; Eski Ahit, 2. Samuel 7: 18-23. (e.n.)

[3] *a.g.e.*, s. 323.

Tanrısallıkla olan ilişkisine dair son derece kişisel ve pratik olan kavrayışı en ilkel insan düşüncesinin geleneklerini sürdürmekteydi.[1] Onunki gibi bir zihni örneğin Emerson'un ya da Phillips Brooks'unki gibi bir zihinle karşılaştırdığımızda din bilincinin kapladığı geniş alanı görebilmekteyiz.

Bir şey dileme duasına icabetle ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. Evanjelik günlükler bu tür cevaplarla doludur ve bu konuya kitaplar adanmıştır,[2] ancak bizim için Müller örneği yeterlidir.

---

[1]Arber'ın *English Garlan*'ından (Cilt. vii., s. 440), çok daha ilkel bir din düşüncesi tarzını ifade eden bir alıntı yapmaktan kendimi alamadım. İngiliz denizci Robert Lyde, 1689 yılında bir İngiliz çocukla birlikte esir tutulduğu Fransız gemisindeki yedi kişilik mürettebata saldırarak ikisini öldürüp, beşini de esir ettikten sonra gemiyi ülkesine götürdü. Lyde, yaşadığı bu bela sırasında Tanrı'sının kendisine nasıl yardım ettiğini şu sözlerle anlatır;

"Dördü beni aşağıya atmaya çalışırken Tanrı'nın yardımıyla direndim. Sırtıma dolanan Fransızdan kurtulamayacağımı anlayınca çocuğa, 'Pusula dolabını kap ve sırtıma asılan adamı yere ser' dedim. Çocuk da adamın kafasına indirip onu yere serdi.... Sonra çevreme bakınıp onları geri püskürtecek bir kavilya veya benzeri bir şey aradım. Ama bir şey bulamayınca, 'RAB! Şimdi ne yapacağım?' dedim. Sonra sol tarafıma bakınca asılı bir kavilya gördüm, sağ kolumu uzatıp kavilyayı kaptım ve sol kolumu tutan adamın kafatasına dört defa indirerek bir santim kadar sapladım. [Sonra Fransızlardan biri kavilyayı elinden aldı.] Ama TANRI'nın muhteşem inayeti sayesinde kavilya elinden ya düştü ya da kendisi yere attı ve Her Şeye Kadir Olan TANRI bu kez bana adamı tek elle tutup ötekinin kafasına atma gücü verdi. Adamlara vuracak bir şey bulmak için tekrar etrafıma bakındım ama bir şey bulamayınca, 'RAB! Ne yapacağım?' dedim. Ve Tanrı cebimdeki bıçağı aklıma getirdi. Sağ kolumu tutan iki adama rağmen Her Şeye Kadir Olan TANRI bana sağ elimi sağ cebime sokup bıçağı kınıyla birlikte çıkarma ... kını bacaklarımın arasına koyup bıçağı çekme ve sırtını göğsüme dayayan adamın boğazını kesme gücü verdi. Adam anında yere düştü ve bir daha da kımıldamadı." Lyde'in anlatımını biraz kısalttım.

[2] Örneğin; Ripon Piskoposu vd., *In Answer to Prayer*, Londra: 1898; *Touching Incidents and Remarkable Answers to Prayer*, Harrisburg, Fa., 1898 (?); H. L. Hastings, *The Guiding Hand, or Providential Direction*, Boston: 1898 (?).

Başka sayısız Hıristiyan daha az şiddetli olmak kaydıyla, dilenci tarzını andıran dua dolu bir yaşam sürdürmektedir. Bu insanlar, yardım ve rehberlik için Her Şeye Kadir Olan Tanrı'ya güvenmekte ısrar etmenin, onun varlığına ve fiili etkisine dair somut ama daha ince kanıtlar ortaya koyduğunu söylemektedir. Daha önce kendisinden alıntı yaptığı bir Alman yazar tarafından yapılmış, aşağıdaki "*yönlendirilmiş* yaşam" tanımı her ülkedeki birçok Hıristiyan'a adeta kendi kişisel deneyimlerinden alınmış gibi görünecektir. Dr. Hilty bu rehberli yaşam biçiminde şunların bulunduğunu söylüyor;

> "İnsan, kitapları ve sözcükleri (ve bazen de insanları) onlara ihtiyaç duyduğu anda fark eder; insan gözleri kapalıymışçasına büyük tehlikeler arasında dolaşır, kendisini dehşete düşüren ya da baştan çıkartan şeyi tehlike geçene kadar fark etmez. Özellikle de gösteriş ve şehvet eğilimlerinde durum budur; kişinin dolaşmaması gereken yollar dikenlerle kaplıdır; ama öbür taraftaki büyük engeller bir anda ortadan kaldırılır; bir şeyin zamanı gelince, kişi daha önce olmayan bir cesaret bulur ya da o zamana kadar gizlenen bir konunun kaynağını fark eder, ya da daha önce ortaya çıktıklarında dile getiremediği kendi içindeki düşünceleri, yetenekleri, hatta bilgi ve içgörü parçalarını keşfeder; son olarak, insanlar iradelerine rağmen öyle yapmaları gerekirmiş gibi bize yardım eder veya etmez, benimser veya reddeder, öyle ki bize karşı ilgisiz hatta düşman olanlar bize en büyük hizmeti ve yardımı yapar. (Tanrı genellikle rehberlik ettiği kişilerin dünyevi mallarını tam doğru zamanda, yüksek çıkarlar adına çabayı engelleme tehdidi oluşturdukları sırada alır.)
>
> "Bütün bunların dışında, açıklaması pek kolay olmayan başka kayda değer şeyler olur. Kişinin artık sürekli 'açık kapılar'dan geçtiğine ve kolay yollarda yürüdüğüne ve bunu yaparken en küçük bir sorun kaygısı ve ihtiyat göstermesi gerekmediğine hiç kuşku yoktur.

"Dahası, kişi, daha önce tüm hazırlıkların yapılmış olmasına rağmen zamansızlık gibi bir kusuru olan işlerini ne çok erken ne çok geç yoluna koyduğunu görür. Buna ek olarak, kişi bunları sanki hiçbir sonucu olmayan şeylermişçesine, sanki başkaları için yaptığımız bir işmişçesine, tam bir zihin sakinliğiyle, genellikle kendi adımıza hareket ettiğimizden daha huzurlu bir şekilde yerine getirir. Yine, insan sabırla her şeyi *bekleyebildiğini* ve yaşamın büyük sanatlarından birinin bu olduğunu görür. Kişi aynı zamanda her şeyin usulüne göre, birbiri ardına meydana geldiğini, bir önceki adım atılmadan bir sonraki adımın atılmadığını görür. Ve o zaman her şey bize doğru zamanda, tam yapmak istediğimiz gibi, genellikle de oldukça çarpıcı bir şekilde, adeta üçüncü bir kişi kolayca unutabileceğimiz şeylere göz kulak oluyormuş gibi görünür.

"Yine, kişiler genellikle bize doğru zamanda gönderilir, ihtiyaç duyulan şeyi ve kendi rızamızla yapma cesareti ya da kararlılığı gösteremediğimiz şeyi doğru zamanda sunar veya isterler.

"Kişi bütün bu deneyimler sonucunda birinin başkalarına, hatta itici, ilgisiz ve kötü niyetli insanlara karşı bile nazik ve hoşgörülü olması gerektiğini, çünkü bunların Tanrı'nın elindeki iyilik araçları olduğunu, üstelik çok da verimli araçlar olduğunu görür. Bu düşünceler olmadan en iyimizin bile soğukkanlılığını koruması güç olurdu. Fakat kişi ilahi rehberlik bilinci sayesinde, hayatta birçok şeyi başka türlü olabileceğinden çok daha farklı görür.

"Bütün bunlar herkesin *bildiği*, herkesin başından geçen ve birçok örneği bulunan şeylerdir. Yüksek dünyevi bilgelik kaynakları, ilahi rehberlik altında ona uyumlu olarak gelen şeye ulaşamaz."[1]

Bu tür anlatımlar, belli olayların güvenimizin ödülü olarak takdiri ilahi tarafından bize göre ayarlanması inancının

[1] C. Hilty, *Glück*, 3. Baskı, 1900, ss. 92 vd.

değil, şeyleri oldukları şey yapan güçle olan sürekli bağlantı duygumuz sayesinde bu olayları böyle algıladığımız inancının hakim olduğu anlatımlara dönüşür. Bu örneklerde doğanın dış yüzünün değişmesi gerekmez; değişen doğadaki anlamların ifadesidir. Ölü olan doğa şimdi tekrar canlanmıştır. Durum, birine sevgisiz bakmakla ona sevgiyle bakmak arasındaki fark gibidir. İkinci durumda ilişki yeni bir canlılık kazanır. Dolayısıyla, kişinin, dünyanın yaratıcısının tanrısallığıyla teması sürdüğü zaman, korku ve bencilik ortadan kalkar; bunu izleyen sükûnet anlarında da tamamen iyicil birtakım fırsatlar ortaya çıkar ki bu iki durum her zaman birbirini izler. Kapılar açılmış, bütün yollar pürüzsüzleşmiş gibidir. Bu tür bir duanın nüfuz ettiği ruhta, daha önce karşılaştığımız eski dünya yerine artık yeni bir dünyayla karşılaşırız.

Marcus Aurelius ve Epiktetos'unki böyle bir ruhtu.[1] Zihin-sağaltımcıların, transandantalistlerin ve "liberal" Hıristiyanlarınkiler de böyle bir ruhtur. Bunun açıkbir ifadesi olarak, Martineau'nun vaazlarından bir alıntı yapacağım;

> "Bugün gözlerin önünde serili olan evren bin yıl önce olduğu gibi görünüyor. Ve Milton'un sabah ilahisi bildiğimiz güneşle süslenmiş dünyanın en eski tarlalarının ve

---

[1] "Aman tanrım!" der Epiktetos, "Alçakgönüllü ve değerbilir bir zihin için yaratılıştaki tek bir şey bile ilahi takdirin varlığını kanıtlamaya yeterlidir. Sadece ottan süt, sütten peynir, deriden yün elde edebilmek; kim yarattı, kim tasarladı bunu? İster kazalım ister sürelim isterse yiyelim, bu ilahiyi Tanrı'ya adamamız gerekmez mi? Toprağı sürmemizi sağlayan bu aletleri bize veren Tanrı ne yücedir; bize eller ve sindirim araçları veren; uykuda farkına varmadan büyümemizi ve soluk almamızı sağlayan Tanrı ne yücedir!. Bu şeyleri sonsuza kadar kutsamamız gerekir.... Ama çoğunuz kör ve umursamaz olduğunuz için bu boşluğu birinin doldurması ve ilahiyi insanlık adına birinin söylemesi gerekir; yoksa benim gibi topal bir adam Tanrı'ya ilahiler söylemekten başka ne yapabilir? Bir bülbül olsaydım bülbül gibi davranırdım; kuğu olsaydım kuğu gibi. Ama aklı olan bir yaratık olarak benim görevim Tanrı'ya övgüler düzmektir... bir de sizi aynı ilahiyi söylemeye çağırabilirim." *Works*, Kitap I., böl. xvi., Carter-Higginson çevirisi, (özet).

bahçelerinin güzelliğini anlatıyor. Atalarımızın gördüğü her şeyi görüyoruz. Tanrı'yı sizin veya benim evimizde; gündüz işlerimizde ya da gece düşüncelerimizde; herkese açık kahkahalarda ve gizli üzüntülerde; hayatın akışında, dünyaya geldiğimizde, geçip giderken ve ölürken göremiyorsak eğer, onu Cennet'in çayırlarında ya da Getsemani'deki[1] ayışığında da görebileceğimizi sanmıyorum.

"Dolayısıyla, mukaddes şeyleri erişemeyeceğimiz yerlere itmemize neden olan şey büyük mucizelerin değil, bunu anlayabilecek ruhun eksikliğidir. Dindar insan Tanrı'nın olduğu yerde mucize *olduğunu* hisseder; dindar olmayan ise Tanrı'nın gerçek elinin ancak mucizenin olduğu yerde olduğunu düşünür. Bizim gözümüzde Cennet'in kurallarının kuralsızlıklarından; Yüce Varlık'ın hiçbir zaman bıkmadığı eski günlerin bir daha tekrarlamayacak kadar az sevdiği tuhaf şeylerden daha kutsal olması gerekir. Her sabah uyandığında güneşin altında Her Şeye Kadir Olan Tanrı'nın yardımcı elini fark eden kişi, Adem'in Cennet'teki ilk şafakta gördüğü tatlı ve saygıdeğer sürprize kavuşabilir. Bu bir dışsal değişim, zaman ya da yer değişimi değildir; sadece ruhumuzdaki Sonsuzluk'u tekrar uyandırabilen, onu yeniden gerçeğe dönüştüren ve o eski 'Diri Tanrı' adını ona yeniden veren kalpteki sevgi dolu saflık düşüncesidir."[2]

Her şeyi Tanrı'da görüp her şeyi Tanrı'ya atfedince sıradan olaylarda bile mananın yüce ifadelerini okuruz. Alışkanlığın tanıdık şeye verdiği ölü havası kaybolur ve bir bütün olarak varoluş şekil değiştirmiş gibi görünür. Böyle-

---

[1] Yeni Ahitte geçen, İsa'nın yakalanmadan önce havarilerle buluştuğu son yer; Getsemani Bahçesi. Şuraya bakılabilir; Markos 14: 32-51; Matta 26: 36-46. (e. n.)

[2] James Martineau, "Help Thou Mine Unbelief," başlıklı vaazın sonu, Endeavors after a Christian Life, 2. Cilt. Yukarıda, s. 289'da Voysey'den, ss. 299-300'de Pascal ve Madam Guyon'dan yapılan alıntıları bu sayfayla karşılaştırın.

ce uyuşukluktan kurtulan ruh hali bir dostumun mektubundan aldığım şu sözlerde ifade bulur;

> "Erişme ayrıcalığına sahip olduğumuz lütuf ve armağanları toplarsak, (*sahip olmadığımızı* hayal etmeye bile vakit yetiremeyeceğimiz kadar çok olan) sayılarının altında eziliriz. Bunları toplayınca, *Tanrı'nın lütufkarlığıyla fiilen öldürüldüğümüzü*; alınmaları halinde her şeyin bozulacağı armağanlar üstüne armağanlarla sarıldığımızı görürüz. Bu lütfu sevmeyelim mi; Ebedi Kollar tarafından neşelendirilmeyelim mi?"

Olayların olağan olmaktan çok ilahi bir nedene bağlı olarak gerçekleşmesi tıpkı bir mistik deneyim gibi rastlantısaldır. Rahip Gratry gençliğindeki melankolik dönemde yaşadığı bir örneği şöyle aktarmaktadır;

> "Bir gün teselli anı yaşamıştım, çünkü bana ideal denecek kadar kusursuz gelen bir şeyle karşılaşmıştım; Paris sokaklarında trampet çalan zavallı bir trampetçiyle. Bir tatil akşamı okula dönerken onun arkasından yürüdüm. Trampeti öyle bir tarzda çalıyordu ki ne kadar huysuzluk etsem de bir kusur bulamıyordum. Bu trampetten çıkan sesten daha cüretkâr veya ruh dolu, daha zamanlı veya ölçülü, daha temiz veya zengin bir ses tasavvur etmek mümkün değildi. Bundan daha ideali olamazdı. Adeta büyülenmiş ve sakinleşmiştim. Bu acınası eylemin kusursuzluğu bana iyi gelmişti. 'İyi' en azından mümkün, demiştim, değil mi ki böyle eylemlerde bazen ideal tecessüm edebiliyor."[1]

Senancour'nun *Obermann* adlı romanında buna benzer bir durum; 'örtünün geçici olarak kalkması' durumu anlatılmaktadır. Bir Mart günü Paris sokaklarında dolaşırken açmış bir çiçek, bir fulya görür;

---

[1] *Souvenirs de ma Jeunesse*, 1897, s. 122.

"Güçlü bir arzunun ifadesiydi, yılın ilk güzel kokusuydu. Bir insanın hissedebileceği bütün mutluluğu hissettim. Ruhların anlatılamaz uyumu, ideal dünyanın silüeti içimde canlandı. Daha önce bu kadar yüce, bu kadar ani bir şey hissetmemiştim. Bu çiçekte sınırsız bir güzellik görmemi sağlayan şeyin nasıl bir şekli vardı, neye benziyordu, ne tür bir gizli bağlantısı vardı, bilmiyorum ..... Daha önce hiç bu kadar güçlü bir kavrayışla, hiçbir şeyle açıklanamayacak bir yoğunlukla; hiçbir şeyin kapsayamayacağı bir şekille; hissedilebilecek ama doğanın bir türlü gerçeğe dönüştüremediği daha iyi bir dünya idealiyle karşı karşıya kalmamıştım."[1]

Mühtedilerin uyanışlarından sonra dünyanın canlı yüzünü görmelerini önceki derslerde de işlemiştik.[2] Dindar kişiler genellikle, doğada meydana gelen olayların anlamlarının bu olayların ilahi amacından doğduğunu varsayarlar. Bu amaç olaylara genellikle belirgin olmayan bir şekilde, dua yoluyla gelir, eğer bir "deneme" söz konusuysa, deneme gücü verilir. Böylece duayla dolu yaşamın bütün aşamalarında, talebi karşılayacak enerjinin birlik sürecinde yukarıdan aktığı ve olgusal dünyada işler hale geldiği inancını buluruz. Bu işlerlik gerçek kabul edildiği sürece, dolayımsız etkilerinin öznel veya nesnel olması bir şey değiştirmez. Burada temel dinsel nokta, başka bir durumda uykuda olan manevi enerjinin dua sırasında harekete geçerek bir tür manevi faaliyetin ortaya çıkmasıdır.

Geniş bir iletişim anlamında kullanılan dua için söyleyeceklerimiz bu kadar. Dinin özüne gelince, bu konuyu bir sonraki derste ele alacağız.

Bana göre dindar yaşamın ele alınması gereken son boyutu şu olgudur; dinin dışavurumları sık sık var oluşumu-

---

[1] *a.g.e.*, Letter XXX.

[2] Yukarda, s. 260 vd. Melankoliklerde, dünyanın ifadeden yoksun kalmasıyla ilgili bölümle karşılaştırın (s. 204).

zun bilinçaltı kısmıyla bağlantıya geçerler. Açılış dersinde[1] psikopatik mizacın dinsel yaşamdaki yaygınlığı konusunda söylediklerimi belki hatırlarsınız. Aslında yaşamında otomatizm vakası bulunmayan tek bir dini önder bulmak mümkün değildir. Burada sadece, otomatik söz ve eylemleri müritleri tarafından esinden farksız görülen barbar rahiplerden ya da peygamberlerden değil, aynı zamanda düşünce önderlerinden ve akıl süzgecinden geçirilmiş deneyimlerin sahiplerinden söz ediyorum. Aziz Pavlus da hayaller görmüş, kendinden geçmiş ve fazla önem vermemekle birlikte bu tür dil yetenekleri sergilemişti. Bernard, Loyola, Luther, Fox, Wesley de dahil bütün Hıristiyan azizler ve heretik önderler hayal görmüş, sesler işitmiş, kendilerinden geçmiş, izlenimler ve "keşifler" yaşamışlardı. Bunları yaşamışlardı, çünkü yüksek ölçüde duyarlıydılar ve yüksek duyarlılık sahiplerinin hassas olduğu şeylere karşı hassastılar. Teolojik neticeler böyle bir duyarlılıkta yatmaktadır. Otomatizmlerin yardımcı olduğu noktada inançlar güçlenir. Sınırların ötesindeki bölgeden kaynaklanan akınlar inancı artıracak kadar güçlüdür. Henüz gelişmemiş varlık duygusu, düşünceden sonsuz ölçüde daha güçlüdür, ama ne kadar güçlü olursa olsun halusinasyonun tanıklığına eşit değildir. Kurtarıcılarını gören ya da duyan azizler güvencenin zirvesine ulaşırlar. Seyrek olmakla birlikte motor otomatizmler duyulardan daha inandırıcıdır. Burada özneler güçlerin kendilerini iradeleri dışında etkilediğini gerçekten hissederler; Tanrı veya ruh organlarını hareket ettirir.[2] Bu yüce bir gücün aleti olma

---

[1] Yukarda, s. 34, 35.

[2] Birinci sınıf psikolog olan ve apaçık bir otomatizme maruz kalan bir dostum, otomatik olarak yazışı sırasında kolunun kendinden bağımsızca hareket ederken sergilediği görüntünün, kendisini daha önce inandığı psikofizik kuramdan, yani iradi harekete geçirme merkezlerimizdeki boşalmayı hissedemediğimizi öne süren kuramdan vazgeçmeye zorlayacak kadar belirgin olduğunu söylemektedir. Kendisi normalde bu hissin olması gerektiğini, aksi takdirde *yokluk duygusunun* deneyimlerde oldu-

duygusunun en büyük alanı kuşkusuz "esin"dir. Sürekli esine hedef olan dini önderlerle olmayanları birbirinden ayırt etmek kolaydır. Buda'nın, İsa'nın, Aziz Pavlus'un (dil yetenekleri dışında), Aziz Augustinus'un, Huss'ın, Luther'in, Wesley'nin öğretilerinde otomatik veya yarı-otomatik kompozisyon sadece nadiren görülür. Aksine, İbrani peygamberlerde, Muhammed'de, bazı eski İskenderiyelilerde, birkaç Katolik azizde, Fox'ta, Joseph Smith'te buna benzer bir şeye sıkça, bazen, sürekli rastlanır. Yabancı bir gücün idaresi altında olmak ve onun sözcüsü olmak gibi farklı iddialar mevcuttur. İbrani peygamberlere gelince, der, bunları ayrıntılı olarak inceleyen bir yazar;

> "Kutsal kitaplarda birbiri ardına aynı özelliklerin tekrarlandığını görmek sıra dışıdır. Süreç her zaman, peygamberin ruhani şeylerin içgörüsüne kendi dehasının deneme niteliğindeki çabalarıyla ulaşmasında olduğundan çok daha farklıdır. Burada ani ve şiddetli bir şey söz konusudur. Deyiş yerindeyse, bu, geldiği anda tanımlayabilir. Ve bu her zaman bunaltıcı bir güç olarak, başarısız bir şekilde mücadele ettiği dışarıdan gelir. Örneğin, Yeremya kitabının açılış bölümüne kulak verin. Aynı şekilde Hezekiel kitabının ilk iki bölümü okuyun.
>
> "Ancak peygamber, nedeni kesinlikle kendisi olmayan bunalımı sadece macerasının başlangıcında yaşamaz.

ğu kadar çarpıcı olmayacağını düşünmektedir. Tam gelişmiş bir apaçık otomatizm bildiğim kadarıyla din tarihinde ender olarak görülmektedir. Antonia Bourignon'un "Elimi ve ruhumu bana ait olmayan bir güce ödünç vermekten başka bir şey yapmıyorum" şeklindeki ifadesine benzer ifadeler, doğrudan otomatik yazıdan çok esin kapsamına girmektedir. Kimi sıra dışı mezheplerde doğrudan otomatik yazı görülmektedir. Herhalde bunun en çarpıcı örneği, New Mexico'daki Shalam ruhani topluluğunun başı olduğunu düşündüğüm, New York'lu Dr. Newbrough tarafından otomatik olarak yazılmış ve resimlendirilmiş olan *Oahspe, a New Bible in the Words of Jehovah and his Angel Ambassador* (Boston ve Londra: 1891) adlı kapsamlı kitaptır. Dikkatimi çeken en son otomatik yazılmış kitap George A. Fuller'ın kaleme aldığı *Zertoulem's Wisdom of the Ages* (Boston: 1901) adlı kitaptır.

Kutsal yazıların hemen her yerinde peygambere gelen, bir tür güçlü ve dayanılmaz dürtüler olduğu belirtilen, zamanının olaylarına karşı peygamberin tavrını belirleyen, onu konuşmaya zorlayan, sözcüklerini baştaki anlamlarından daha yüksek bir anlamın aracı yapan ifadelere rastlanabilir. Örneğin şu Yeşaya Kitabından: 'Rab beni şiddetle uyardı' -dürtünün eziciliğini gösteren güçlü bir ifade- 've bu halkın tuttuğu yoldan gitmememi söyledi.'[1]... Ya da Hezekiel'de şöyle bölümler vardır: 'Egemen Rab'bin eli bana dokundu,' 'Rab'bin güçlü eli üzerimdeydi.'[2] Peygamberin dikkat çekici kendine has özelliklerinden biri de Yehova'nın yetkesiyle konuşmasıdır. Dolayısıyla peygamberlerin tümü konuşmalarına tam bir güven içinde 'Rabbin Sözü' ya da 'Rab böyle buyurdu' ifadeleriyle başlarlar. Hatta sanki Yehova konuşuyormuş gibi birinci şahısla konuşma cesaretini bile gösterirler. Yeşaya'da olduğu gibi: 'Ey Yakup soyu, çağırdığım İsrail, beni dinle: Ben O'yum; ilk Ben'im, son da Ben'im.'[3] Peygamberin kişiliği tamamen ikincil konuma düşmüştür; bu esnada o, kendini Her Şeye Kadir Olan Tanrı'nın sözcüsü olarak görür."[4]

"Eskiden peygamberliğin bir meslek olduğunu ve peygamberlerin profesyonel bir sınıf oluşturduğunu unutmamamız gerekir. Yeteneğin düzenli biçimde işlendiği peygamber okulları vardı. Bir grup genç etkili bir figürün -Samuel veya İlyas- etrafında toplanır ve sadece onun söyleyip yaptıklarını kayda geçirip yaymakla kalmaz, ayrıca onun esininden bir şeyler kapmaya çalışırlar. Görünüşe göre bu deneyimlerinde müzik de etkili olmuştur.... Peygamberlerin bu evlatlarından hiçbirinin, elde etmeye çalıştıkları hediyeden küçük bir pay almak dışında bir başarılarının olmadığı çok açıktır. 'Sahte' peygamberlik kesinlikle mümkündü. Bazen bu kasten

---

[1] Eski Ahit, Yeşeya 8: 11. (e. n.)

[2] Eski Ahit, Hezekiel 8: 1; 3: 22; 37: 1. (e. n.)

[3] Eski Ahit, Yeşeya 48: 12. (e. n.)

[4] W. Sanday, *The Oracles of God*, Londra: 1892, ss. 49-56 (özet).

yapılmaktaydı.... Ama bu, hiçbir şekilde yanlış bir haber verildiği, haber verenin yaptıklarının tamamen bilincinde olduğu anlamına da gelmemektedir."[1]

Bu da İskenderiyeli Philon'un kendisine gelen ilhamı anlattığı bir başka Yahudi öyküsü;

"Bazen boş kaldığım bir sırada aniden kafam düşüncelerle dolardı; düşünceler görünmeden üstüme üşüşür ve içime işlerdi. Öyle ki, ilahi esinin etkisiyle büyük bir coşkuya kapılır ve nerede olduğumu, kendimi ve yanımdakileri unutur, ne yazdığımı ne de söylediğimi bilirdim. Çünkü o zaman bir yorum zenginliğine, ışık zevkine, derin bir içgörüye, her şeye gücü yetebilen belirgin bir enerjiye kavuşurdum. Zihnimde adeta gözümle görmüş kadar belirgin bir etki oluşurdu."[2]

İslam'a dönecek olursak, Muhammed'in vahiylerinin tamamen bilinçaltı alandan kaynaklandığını görürüz. Bunların nasıl geldiği sorusuna gelince;

"Muhammed'in, bazen çan sesine benzer bir ses duyduğunu ve bunun üzerinde güçlü bir etki yarattığını, meleğin gitmesinden sonra vahyi aldığını söylediği kaydedilir. Yine zaman zaman melekle tıpkı bir insan gibi iletişim kurar ve onun söylediklerini kolaylıkla anlardı. Ancak sonraki otoriteler,... başka tür vahiylerin varlığından da söz etmektedir. *El-İtkân*'da[3] (103) şunlar sayılmaktadır: 1. çan sesiyle gelen vahiyler, 2. kutsal ruhun

---

[1] *a.g.e.*, s. 91. Bu yazar aynı zamanda, Mısır'dan Çıkış'ta (3 ve 4. Baplar), ve Yeşaya (6. Bap) olduğu gibi, Musa ile Yeşaya'nın üstlendikleri vazifelere de gönderme yapmaktadır.

[2] Augustus Clissold tarafından şurada alıntılanmıştır: *The Prophetic Spirit in Genius and Madness*, 1870, s. 67. Mr. Clissold, Swedenborgçudur. Swedenborg örneği kuşkusuz, dinsel esine zemin oluşturan *audita et visa*'nın anılmaya değer örneklerinden biridir.

[3] Süyûtî'nin *El-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* adlı kitabı. (e. n.)

Muhammed'in kalbine koyduğu ilhamla gelenler, 3. insan şeklindeki Cebrail'le gelenler, 4. (Miraç gecesinde olduğu gibi) uyanıkken ya da rüyada bizzat Allah'tan gelenler.... *El-Mevâhibu'l-ledünniyye*'de şu türler sıralanmaktadır: 1. Rüya, 2. Cebrail'in Peygamber'in kalbine indirmesi, 3. Cebrail'in Dıhye'nin[1] kılığına bürünerek gelmesi, 4. Çan sesiyle 5. Cebrail'in bizzat kendi kişiliğiyle gelmesi(yalnızca iki kere), 6. Gökteki vahiy, 7. Tanrı'nın yüzü örtülü olarak bizzat görünmesi, 8, Tanrı'nın doğrudan örtüsüz olarak kendini göstermesi. Bazıları bunlara iki tür daha eklemiştir; 1. Cebrail'in kendinin ve Dıhye'nin biçimi dışında başka bir adam biçiminde gelmesi, 2. Tanrı'nın kendini rüyada göstermesi."[2]

Bu vakaların hiçbirinde esin belirgin biçimde motor değildir. (*Mormon Kitabı*'nın yayınlanmasıyla sonuçlanacak, *Altın Levhalar*'ın çevrilmesi gibi esinlere ek olarak peygamberlere özgü birçok esin de alan) Joseph Smith örneğinde bir motor unsurun bulunma ihtimaline rağmen, ondaki esin ağırlıklı olarak duyumsaldır. Çeviriye Altın Levhalar'la birlikte bulduğu, bulduğunu düşündüğü ya da bulduğunu söylediği "Urim taşları"yla -anlaşıldığı kadarıyla kendisine bakılarak vahiy alınan bir kap- başlamıştı. Diğer esinler için Urim taşını kullanmıştı, ama görünüşe göre daha çok Tanrı'dan daha doğrudan buyruklar istemişti.[3]

---

[1] Sahabe'den Dıhyetü'l-Kelbî adıyla bilinen, yüz güzelliğiyle meşhur kişi. Burada, Cebrail'in bu kişi suretinde peygamberin yanına indiği rivayetlerine işaret ediliyor. (e. n.)

[2] Nöldelke, *Geschichte des Qorâns*, 1860, s. 16. Daha ayrıntılı yaklaşım için karşılaştırınız; Sir William Muir, *Life of Mahomet*, 3. Baskı, 1894, böl. iii.

[3] Mormon teokrasisi her zaman Kilise ve onun Havarilerinin Başkanı'yla uyumlu olan doğrudan esinler tarafından yönetilmiştir. 1899 yılında önde gelen bir Mormon tarafından bana gönderilen nazik bir mektuptan şu alıntıları yapıyorum;

"Mormon Kilisesi'nin Başkanı'nın [Mr. Snow] son zamanlarda gökten bazı esinler aldığını duymak belki size ilginç gelebilir. Bu esinleri tam olarak açıklayabilmek için, cemaat olarak bizlerin, İsa Mesih Kilisesi'nin gökten gönderilen elçiler tarafından kurulduğuna inandığımızın bilin-

Diğer esinler "keşif" olarak tanımlanmaktadır, örneğin, Fox'unki günümüz ruhani çevrelerinde "izlenim" olarak bilinen türdendir. Bütün değişim tetikleyicileri bir dereceye kadar bu ani psikopatik yeni gerçeklik algısı veya inancı düzeyine veya yok edilmesi gerekecek kadar obsesif bir eylem dürtüsüne bağlı olduğundan, böylesine yaygın bir olgu için daha fazla bir şey söylemeyeceğim.

Bu esin olgularına ek olarak dinsel mistisizmi göz önünde bulundurduğumuzda; uyumsuz benliğin dönüşümlerde tanık olduğumuz çarpıcı ve ani birleşmelerini dikkate aldığımızda; azizlikte görülen abartılı duyarlılık, saflık ve kendine acımasız olma takıntılarını düşündüğümüzde dinde, sınır ötesi veya eşikaltı bölgeyle sıra dışı bir şekilde yakın ilişkide olan bir insan doğası bölümü olduğu sonucuna varmaktan kaçamıyoruz. Aranızda "eşikaltı" sözcüğünü saldırgan bulanlar, bu ifadenin çok fazla fiziksel araştırma veya 'sapma' atfı koktuğunu düşünenler varsa eğer bu bölgeyi tam aydınlığa çıkmış bilinç düzeyinden ayırt etmek için ona istediğiniz adı verebilirsiniz. İsterseniz bu ikinciye kişiliğin A bölgesi, ötekine de B bölgesi diyebilirsiniz. Bu durumda B-bölgesi her birimizin büyük bir parçasını oluşturur, çünkü burası henüz gelişmemiş olan her şeyin bulunduğu, kayıt altına alınmamış veya gözlenmemiş her şeyin depolandığı yerdir. Burası örneğin, o an için etkin olmayan anılarımız gibi şeyleri saklar ve anlaşılması güç bir şekilde yönlendirilen tutkularımızın, dürtülerimizin, sevdiğimiz, sevmediğimiz şeylerin ve önyargılarımızın kaynaklarına ev sahipliği yapar. Sezgilerimiz, hipotezlerimiz, tasavvurlarımız, boş inançlarımız, kanaatle-

---

mesi gerekir. Bu Kilise'nin başında Tanrı'nın kutsal iradesini insana veren bir peygamber, elçi ve vahiy alan vardır. Vahiy, Tanrı'nın iradesini insana doğrudan ve eksiksiz olarak ileten araçtır. Bu vahiyler uyku sırasında görülen rüyalar, uyanıkken meydana gelen görüler, görsel yanı olmayan sesler veya göz önündeki Kutsal Varlığın fiili tezahürleri aracılığıyla gelir. Biz Tanrı'nın bizzat gelip peygamberimiz ve vahiy alanımızla bizzat konuştuğuna inanırız."

rimiz, inançlarımız ve genel olarak bütün rasyonellik dışı işlemlerimiz buradan kaynaklanır. Bu bölge rüyalarımızın kaynağı olduğu gibi, görünüşe göre rüyalar da oraya dönebilmektedir. Mistik deneyimlerimiz, duyusal veya motor otomatizmlerimiz; -bu tür durumlar yaşayabiliyorsak eğer- hipnotik ve hipnoid durumlardaki yaşamımız; -histerik öznelersek eğer- yanılsamalarımız, sabit fikirlerimiz, histerik sakatlıklarımız; -telepatik öznelersek ve bizde söz konusuysa eğer- olağanın üstündeki kavrayışlarımız buradan kaynaklanır. Burası aynı zamanda dinimizi besleyen kaynaktır. Örneklerini çokça gördüğümüz aşırı dindar kişilerde bu bölgeye açılan kapı görünüşe göre sonuna kadar açıktır; her halükârda bu kapıdan giren deneyimlerin din tarihinin şekillenmesindeki etkisi büyük olmuştur.

Bu çıkarımın ardından geriye dönüyor ve ilk derste açtığım çemberi kapatarak, insan bireylerde geliştiğini ve açıkça dile getirildiğini gördüğümüz içsel din olgusuyla ilgili açıklamalarımı bitiriyorum. Zaman elvermiş olsaydı hem verdiğim belgelerin hem de yaptığım ayrımların sayısını kolayca çoğaltabilirdim, ancak konuyu genel hatlarıyla ele almanın daha iyi olduğunu düşünüyorum. Dahası, konunun kendine has özelliklerinden en önemlilerine zaten temas etmiş bulunuyoruz. Aynı zamanda son dersimiz olacak bir sonraki derste, eldeki malzeme ışığında eleştirel çıkarımlar elde etmeye çalışacağız.

XX. Ders
Çıkarımlar

İnsan doğasına dair incelememizin malzemesi artık önümüzde durmaktadır; tanımlama işini bitirdiğimiz bu ayrılık vaktinde artık kuramsal ve pratik çıkarımlarımızı ortaya koyabiliriz. İlk dersimde ampirik yöntemi savunurken, ulaşacağımız çıkarımların sadece manevi yargılar, bir "bütün" olarak dinin yaşam açısından öneminin değerlendirilmesi olabileceğini önceden belirtmiştim. Ulaşacağımız çıkarımlar dogmatik vargılar kadar keskin olamaz, ancak zamanı gelince bunları elimden geldiğince keskin hatlarla tarif etmeye çalışacağım.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla dinsel yaşamın özelliklerini olabildiğince genel hatlarıyla sıralayacak olursak ortaya şunlar çıkıyor;

1. Görünen dünya, temel anlamını kendisine veren daha manevi bir evrenin parçasıdır.

2. Gerçek gayemiz o daha yüksek evrenle birleşmek veya ahenkli ilişki kurmaktır.

3. Dua ya da - "Tanrı"nın veya "yasa"nın ruhu olan- ruhla içsel iletişim meselenin gerçekten hallolduğu yerdir. Burada ruhsal enerji olgusal dünyada akar ve psikolojik veya maddi etki yaratır.

Din ayrıca kendine has şu psikolojik özellikleri taşır;

4. Kendisini bir armağan gibi yaşama eklemleyen, lirik bir çekilik biçimini veya içtenlik ve kahramanlığa davet biçimini alan yeni bir haz.

5. Güvenlik ve huzur hali teminatı, başkalarıyla ilişkide sevgi duygulanımlarının baskınlığı.

Bu dine has özellikleri belgelerle gösterirken tam anlamıyla duyguların içine gömüldük. Yazdıklarımı yeniden okurken, içindeki duygusallık boyutundan adeta dehşete kapıldım. Bu kadar duygusallıktan sonra çalışmanın önümüzde duran, geri kalan bölümünde daha mesafeli ve daha az duygudaş olabiliriz.

Belgelerimin çoğunun duyguyla ilişkili olması, dayanaklarımı öznenin aşırılıkları arasında aramamın bir sonucudur. Atalarımızın coşku diye adlandırdığı şeylere düşmansanız ve beni dinlemeye gelmişseniz, yaptığım seçimlerin zaman zaman yoldan çıktığını düşünmüş ve belki de daha aklı başında örnekler seçmemi dilemişsinizdir. Buna vereceğim cevap şudur: Bu uç örnekleri daha derin bilgi verdikleri için seçtim. Bir bilimin inceliklerini öğrenmek için, sıradan öğrencilere değil, kişilikleri anormal de olsa konunun uzmanlarına gideriz. Onların söylediklerini kendi bilgi dağarcığımızla birleştirir ve bağımsız bir nihai yargıya varırız. Hatta dinde bile hal böyledir. Dinin bu tür radikal ifadelerinin peşinden giden bizler artık onun sırlarını en az bunları başkasından öğrenen birinin bileceği kadar güvenilir bir şekilde bilebiliriz; sonra da herkes şu pratik soruya kendisine göre bir cevap bulur: Yaşamın bu öğesindeki tehlikeler nelerdir? Uygun bir denge sağlamak için bu öğenin diğer öğeler tarafından ne kadar sınırlanması gerekir?

Fakat bu soru, daha önce de birçok kez bam telimize bastığı için cevabını hemen verip yoldan çekeceğim başka bir soruyu doğurur.[1] Dinle, yaşamın öteki öğelerinin karışımı bütün insanlarda aynı mı olmalıdır? Bütün insanların yaşamlarında aynı dinsel unsurların mı bulunması gerekir? Başka bir deyişle, bu kadar fazla çeşitli din, mezhep, öğreti olması kötü bir şey midir?

Bu sorulara içtenlikle "hayır" cevabını veriyorum. Gerekçemse şu: İnsan bireyler gibi farklı konumlarda bulu-

[1] Örneğin, yukarıda, 150, 176. sayfalardaki sorular.

nan ve farklı güçleri olan varlıkların nasıl tam olarak aynı işlevi göreceğini ve aynı işi yapabileceğini anlamıyorum. Hiçbir insanın yaşadığı güçlükler ötekininkiyle aynı değildir, dolayısıyla çözümlerinin de aynı olması mümkün değildir. Her biri gerçeği ve sorunu kendi bakış açısından görür, dolayısıyla kendine özgü biçimde ele alır. Kimimiz kendini yumuşatmak zorunda kalırken bir diğerimiz sertleştirir; kendisine verilen konumu daha iyi savunabilmesi için biri boyun eğerken, öteki sağlam durmak zorunda kalır. Emerson mesela Wesley olmaya ya da Moody diyelim ki Whitman olmaya zorlansaydı, insanın bütüncül tanrısallık bilinci acı çekerdi. Tanrısallık tek bir nitelik anlamına gelmez; farklılığa son derece açık bir nitelikler sınıfı anlamına gelir, dolayısıyla farklı insanlar orada kendilerine göre farklı değerlerde özellikler bulurlar. İnsan doğasının bütünsel beyanında her bir tavır bir hece olduğuna göre, anlamı eksiksiz olarak okumak için hepimize ihtiyaç vardır. Dolayısıyla "savaş tanrısı"nın belli bir tür insanın tanrısı; barış, gökyüzü ve yeryüzü tanrısının da başka bir türün tanrısı olmasına izin verilmesi gerekir. Kısmi sistemlerde yaşadığımız ve kısımların manevi yaşamda birbirinin yerini geçemeyeceği gerçeğini içtenlikle kabullenmeliyiz. Eğer alıngan ve kıskançsak benliğimiz imhası dinimizin bir unsuru olmalıdır; başından beri iyi ve sempatik isek bu imhaya zaten ne gerek var ki? Eğer yıpranmış bir ruhumuz varsa bizim yerimize karar verecek bir dine ihtiyaç duyarız; ama sağlıklı bir zihnimiz varsa bunu niye düşünelim ki?[1] Tıpkı toplumsal dünyada olduğu gibi, kuşkusuz

[1] Bu bakış açısından, önceki derslerde sözünü ettiğim (bkz. s. 175-178) sağlıklı zihinle hastalıklı zihin arasındaki, bir kez-doğanla iki kez-doğan arasındaki karşıtlıklar çoğunun düşündüğü gibi köklü çelişkiler olmaktan çıkar. İki kez-doğan, bir kez-doğanın düz çizgi halindeki yaşamına tam dinsel değil "salt ahlaki" bir yaşam olarak bakar. Ortodoks bir vaiz olan "Dr. Channing"in "olağanüstü dürüst karakteri nedeniyle dinsel yaşamın en yüksek biçiminin dışında kaldığı" söylenir. İki kez-doğanın yaşamının dış görünüşü -kötülük öğesinin büyük kısmını hallettiği için-

bazı insanların deneyimleri daha eksiksizdir ve daha yüksek uğraşları vardır; ama her insanın, o her neyse, kendi deneyiminin içinde durması, diğerlerinin de onun orada durmasına hoşgörü göstermesi en iyisidir.

Ama burada, din bilimini dinimiz olarak benimsediğimiz takdirde bu tek yanlılığın düzelip düzelmeyeceği sorulabilir. Bu soruya cevap verirken yine kuramsal yaşamın fiili yaşamla ilişkisini açmam gerekecektir.

Bir şey hakkındaki bilgi o şeyin kendisi değildir. Mistisizm konulu derste Gazzâlî'nin ne dediğini hatırlayacaksınız, ('bir hekim olarak sarhoşluğun nedenlerini anlamak, sarhoş olmak demek değildir'). Bilim, dinin nedenleri ve unsurları hakkındaki her şeyi anlayabilir, hatta bilginin diğer kollarıyla olan genel uyumları sayesinde hangi unsurların doğru kabul edileceğine karar verebilir; ancak bu bilimde en iyi insan, kişisel olarak dindar olmayı zor bulan insan olabilir. *Tout savoir c'est tout pardonner*.[1] Renan adı birçok kişi için bilgi genişliğinin kişiyi sadece olasılık meraklısı yapabileceğinin ve kişinin canlı inancının keskinliğini nasıl köreltebileceğinin örneğidir.[2] Din ya Tanrı davasının ya da insan davasının gerçekten yürütüleceği bir

---

daha geniş ve daha eksiksizdir. Yaşamın bu kişilere "kahramanca" veya "ciddi" bir şey olarak görünme biçimi "daha yüksek bir sentezdir" ki bu sentezde aslında sağlıklı-zihin haliyle hastalıklı-zihin hali belli ölçülerde birleşmiştir. Kötülükten kaçılamaz, sadece bu kişilerin yüksek dinsel neşvelerinde kötülük reddedilir. Buna rağmen her tipin ilahi olanla birleşmek suretiyle ulaştığı nihai bilinç birey için aynı pratik anlamı ifade eder; bireylerin, çeşitli ruh hallerine sonuna kadar açık olan kanallardan bu bilince ulaşmasına izin verilebilir. IV. Ders'te de alıntıladığımız, sağlıklı zihnin zihin sağaltımı biçiminde yenilenmesi sürecinin örnekleri oldukça fazladır. Bu süreçte bunalımın şiddeti bir derece sorunudur. Kişinin kötülük bilincini ne kadar içmeye devam edeceği ve kişinin ne zaman kısa devre yapıp bundan kurtulacağı da yine miktar ve derece sorunudur, öyle ki birçok durumda öznenin bir kez-doğan sınıfına mı yoksa iki kez-doğan sınıfına mı yerleştirileceği tamamen keyfi bir durumdur.

[1] "Her şeyi anlamak, her şeyi affetmektir." (e. n.)

[2] Örneğin yukarıda, s. 46'da Renan'dan yapılan alıntı.

işlevse, o zaman -ne kadar güç bela olursa olsun- dindarca yaşayan kişi, din hakkında -ne kadar çok olursa olsun- sadece bilgi sahibi olan kişiden daha iyi bir hizmetkârdır. Yaşam hakkında bilgi sahibi olmak başka; varlığınızın içinden geçen dinamik akıntılarıyla yaşamın içinde etkin bir yer tutmak başka bir şeydir.

O yüzden, din bilimiyle kanlı canlı din aynı şey değildir; böyle bir bilimin doğasındaki güçlüklere bakarsak, tamamen kuramsal tutumu terk edip ya düğümlerinin çözülmeden bırakıldığı ya da etkin inançla çözüldüğü bir noktanın geldiğini görürüz. Bunu görmek için gerçekten kurulmuş bir din bilimimiz olduğunu varsayalım. Bu bilimin her türlü gerekli tarihsel malzemeyi toplayıp bu malzemenin özü olarak birkaç dakika önce söz ettiğim çıkarımların aynısını çıkardığını varsayalım. Bu bilimin, fiili bir şey olsun veya olmasın dinin ideal varlıklara inandığını ve o varlıklarla dua[1] yoluyla iletişim kurmaya inandığını kabul ettiğini varsayalım; iş bitmiş, ortaya bir şey çıkmış demektir. Artık din biliminin eleştirel etkinliğini kullanması ve hem diğer bilimlerin hem de genel felsefenin ışığında bu tür inançların nereye kadar *doğru* kabul edileceğine karar vermesi gerekir.

Buna dogmatik olarak karar vermek güçtür. Diğer bilimler ve felsefe sadece tamamlanmamış olmakla kalmayıp, aynı zamanda mevcut halleriyle çelişkilerle doludurlar. Doğa bilimleri ruhani varlıklar hakkında hiçbir şey bilmez, genel felsefenin eğilimli olduğu idealist anlayışların genel olarak pratikle herhangi bir ilişkisi yoktur. Bilim insanı denilen kişi en azından bilimsel çalışma saatlerinde o kadar materyalisttir ki genel olarak bilimin, dinin tanınması gerektiği anlayışına karşı olduğu söylenebilir. Dine karşı duyulan bu antipati bizzat din biliminde de karşılığını bulur. Bu bilimi kullanan kişi o kadar çok aşağılık ve iğ-

[1] Burada "dua" yukarıda, sayfa 474 vd. açıklandığı şekliyle, geniş anlamda kullanılmıştır.

renç hurafeyle karşı karşıya kalır ki herhangi bir dinsel inancın muhtemelen yanlış olduğu fikrine kolayca kapılabilir. Vahşilerin tanrı fetişleriyle "dua yoluyla iletişim kurmasında" -sadece karanlık vahşi yükümlülükleriyle ilgili bir işlem bile olsa- nasıl bir gerçek ruhani işlemin yapılabileceğini anlamak güçtür.

Sonuç olarak; din biliminin ulaştığı çıkarımlar, dinin özünün doğru olduğu şeklindeki yaklaşımı desteklediği kadar ona karşıt da olabilir. Dinin muhtemelen sadece bir anakronizm, bir "kalıntı" vakası, daha aydınlanmış bir insanlığın geliştiği bir düşünce tarzına geri dönme olduğu şeklinde bir anlayış vardır; dinle ilgilenen antropologlarımız ise bu anlayışa karşı savaşmak için fazla bir şey yapmamaktadır.

Günümüzde bu bakış açısı o kadar yaygınlaşmıştır ki, kendi çıkarımlarıma geçmeden önce konuyu daha açık bir şekilde ele almam gerekiyor. Buna kısaca "geçmişin kalıntısı kuramı" adını verelim.

Dinsel yaşamın etrafında döndüğü eksen, bireyin kendi kişisel yazgısına gösterdiği ilgidir. Kısaca din insan benlikçiliği tarihinde devasa bir bölüm oluşturur. İster ilkel vahşilerin, isterse zihinlerini terbiye etmiş kişilerin inandıkları olsun, tanrılar kişisel çağrıları kabul etmede hep ortaktır. Din dünyasında din düşüncesi kişisel bağlamlıdır, bu, temel bir gerçektir. Geçmişte herhangi bir dönemde olduğu gibi bugün de dindar birey tanrının kendisiyle kişisel kaygıları temelinde buluştuğunu söyler.

Öte yandan bilim bu kişiselci bakış açısını şiddetle reddeder. Bilim kendi malzemelerini, sergilendikleri amaçları dikkate almadan listeleyip yasalarını bu amaçları dikkate almadan kurar; kuramlarını insani kaygılardan ve yazgılardan bağımsız olarak oluşturur. Bilim insanı bireysel olarak bir dine inanabilir ve mesai saatleri dışında tek tanrıya inanabilir, ama Bilim için göklerin Tanrı'nın görkemini ilan edip eserlerini sergilediği günler artık geride kalmıştır. Bütün uyumuyla güneş sistemimiz artık hiçbir ya-

şamın olmadığı dünyaların korkunç ıssızlığında rastlantı sonucu meydana gelen bir olayla harekete geçen, göklerdeki bir tür hareketli denge olarak görülmektedir. Kozmik bir aralık olarak bir saat sürecek bir zaman diliminde de yok olacaktır. Darwinci 'rastlantıyla meydana gelme ve bunun ardından -er ya da geç gelecek- yıkım' yaklaşımı büyük olaylar için olduğu kadar küçük olaylar için de geçerlidir. Bugünkü bilimsel tasavvura göre, ister evrensel isterse tekil ölçekte gerçekleşsin, kozmik atomların sürüklenmesinde gerçek bir gelişim ve sonuç üretmeyen bir çeşit amaçsız hava, faaliyet, yıkımdan başka bir şey bulmak mümkün değildir. Doğanın, özel bir sempati duyulabilecek, öne çıkan bir nihai eğilimi yoktur. Bilimsel aklın izlediği kadarıyla doğa, işleyişinin sonsuz ritmi içinde kendi kendini yok ediyor gibi görünmektedir. Büyükbabalarımızın zihinlerini tatmin eden doğal teoloji kitapları bizlere son derece grotesk[1] ve doğanın büyük olaylarını bizim en

[1] On sekizinci yüzyılın erken dönemine ait tüm düşünceleri kendinde toplamış şu kupkuru yazar; Christian Wolff gibi bir adam nasıl oluyor da tam da 'doğadaki şeylerin yararı' üzerine yaptığı çalışmada gösterdiği gibi bir inanç; yani doğanın işlemlerinde insani ve kişilik sahibi bir yapısı olduğuna dair bebekçe bir inanç sergileyebiliyor, diye sorarız. Örneğin, güneş ve onun yararları üstüne yaptığı açıklama şöyle;
"Görüyoruz ki Tanrı, güneşi, yeryüzündeki değişken koşulları canlı yaratıkların, insan ve hayvanların yaşayabileceği bir düzende tutsun diye yarattı. Yaratıkların en akıllısı insan olduğu ve insan dünya üzerinde tefekkür ederek Tanrı'nın görünmez varlığına ulaşabildiği için, güneş de yaradılışın temel amacına katkıda bulunmaktadır: Güneş olmadan insan türü var olamaz ve varlığını sürdüremezdi.... Güneş sadece dünyamız için değil, diğer gezegenler için de gün ışığı üretir. Gün ışığı da bizim için son derece yararlıdır; çünkü geceleri kesinlikle yapamayacağımız ya da yapay ışık kullanmadan hiçbir şekilde gerçekleştiremeyeceğimiz şeyleri ancak onun sayesinde yapabiliriz. Ayrıca dünya üzerindeki her şeyi, sadece yakınlardaki değil, aynı zamanda uzaktaki her şeyi onun sayesinde görebilir, uzaktaki ve yakındaki şeyleri onun sayesinde türlerine göre ayırt edebiliriz ki bu da insan yaşamı için birçok yararlar sağlamanın yanı sıra, büyük ölçüde görmek suretiyle yapılan ve güneş ışığı olmazsa yapılması imkânsız olan gözlemlere dayanan Doğa hakkındaki bilimsel bilgilerimiz açısından da çok yararlar sağlar. Herhangi

biri güneşin büyük faydalarını zihninde doğru olarak canlandırmak istiyorsa, sadece bir aylığına gündüz yerine gecede yaşandığını ve o zaman işlerin nasıl bir hal alacağını hayal etsin, yeter. O zaman deneyimlerinden yeterince tatmin olacaktır, özellikle de sokakta veya tarlalarda iş görmek zorundaysa.... Ne zaman gün ortası olduğunu güneşten öğreniriz ve ancak bu zamanı tam olarak bilirsek saatlerimizi doğru ayarlayabiliriz, bu yüzden astronomi güneşe çok şey borçludur.... Meridyenleri ancak güneş sayesinde saptayabiliriz... Güneş saatlerimizin temeli meridyendir; genel olarak bakacak olursak, güneş olmasaydı güneş saati de olmazdı." *Vernünftige Gedanken von den Absichten der natürlichen Dinge*, 1782, ss. 74-84.

Ya da on sekizinci yüzyılda büyük ses getiren Derham'ın *Psiko-Teoloji*'sinde sözü edilen, "insanların yüzleri, sesleri ve avuç içi çizgilerindeki büyük çeşitliliğin" oluşmasında Tanrı'nın cömertliği üstüne kaleme alınan bölümü okuyun. "İnsan bedeni" der Dr. Derham, "Dünyanın Ebedi Efendisi'ninkinden farklı bir estetik tasarıma veya yönteme göre yapılmış olsaydı, bu bilgece çeşitlilik asla olamazdı. Bütün insanların yüzleri aynı kalıptan çıkmışçasına birbirinin aynı olurdu, konuşma organları aynı sesi çıkarır, fazla bir nota çeşitliliği olmazdı. Kaslar ve sinirler aynı olunca el de aynı yönde yazardı. Bu durumda dünya nasıl da bir kafa karışıklığı, kargaşa ve huzursuzluk içinde kalırdı! Güvenlik diye bir şey kalmazdı; her şey belirsizleşir, varlıklarımıza sahip çıkamaz olurduk. İnsanlar arasında adalet kalmazdı; iyiyle kötüyü, dostla düşmanı, babayla oğlu, karıyla kocayı, erkekle dişiyi birbirinden ayırt etmek mümkün olmazdı. Kıskançların ve kötü insanların şerleri, düzenbazlarla soyguncuların yolsuzluk ve zulümleri, dolandırıcıların sahtekârlıkları, kadın gibi davrananlarla ahlaksızların şehvetleri yüzünden her şey altüst olurdu! Adalet dağıtan mahkemelerimiz insanların yüzlerini birbirine karıştırmanın, birinin yazısını taklit etmenin kötü sonuçlarını fazlasıyla görmektedir. Ama sonsuz bilge yaratıcı ve hakimin buyruğu sayesinde artık her insanın yüzünü ışıkta, sesini karanlıkta teşhis etmek mümkün. El yazısı onun yokluğunda onun adına konuşabilir, onun tanığı olabilir ve sözleşmelerini gelecek kuşaklar için teminat altına alabilir. İlahi gözetim ve yönetimin hayranlık verici bir tezahürü ve göstergesidir bu."

On sekizinci yüzyıl Anglikanizm'inin kalbindeki tanrı, bir banka çeki imzasının ayırt edilebilir olması için bile tedbir alacak kadar dikkatli bir Tanrı idi.

Buraya ayrıca (metinde tercih ettiği büyük harfleri çıkartarak) Derham'ın "Dağların ve Vadilerin Oluşumuyla Tanrı'nın Kanıtlanması" başlıklı yazısıyla Wolff'un 'su'yu içecekler bağlamında ele aldığı yazısını da alıyorum;

"Suyun insan yaşamındaki faydaları" der Wolff, "uzun uzadıya anlat-

maya gerek kalmayacak kadar açıktır. Su insan ve hayvanların genel içeceğidir. İnsanlar kendilerine yapay içecekler yapmış olsalar da bunu su olmadan yapamazlardı. Bira, su ve malttan mayalanmış olup, susuzluğu gideren onun içindeki sudur. Şarap su olmadan yetişmesi mümkün olmayan üzümden yapılır; aynı şey İngiltere ve diğer ülkelerde meyveden üretilen içkiler için de geçerlidir.... Dolayısıyla, Tanrı dünyayı üzerinde insanlar ve hayvanlar yaşayacak şekilde tasarladığı ve onların iyilikleri ve varlıklarını sürdürmeleri için gereken her şeyi verirken, dünyayı yaşanacak mükemmel bir yer yapmak adına ayrıca su da verdi. Nitekim aynı suyun ev eşyalarımızın, giysilerimizin ve diğer malzemelerin temizliğinde de kullanıldığını hesaba katarsak, yararları ortadadır.... İnsan değirmene gidip değirmen taşının ancak suyla döndüğünü görünce suyun yararlarını daha iyi anlıyor."

Derham dağ ve vadilerin güzelliklerini övdükten sonra şöyle devam eder: "Bazı mizaçlar herhangi bir yere veya havanın sıcaklığına aldırmayacak kadar çok mutlu ve sağlıklıdır. Buna karşılık bazıları da bir yerde rahatça yaşayabilirken başka bir yere tahammül edemeyecek kadar zayıf ve kırılgandır. Bazıları dağların hafif ve temiz havasında mutlu olurken, büyük şehirlerin bulanık ve ağır havasında, hatta vadilerin ve suların sıcak ve buharlı havasında cansızlaşarak ölür. Bazılarıyla, aksine, dağlarda cansızlaşırken, vadilerin sıcak havasında canlanıp dinçleşir.

"O yüzden dağlardan inip vadilere yerleşmek, hastalıklı ve kırılgan insanların hayatlarını kolaylaştırıp onlara canlanma fırsatı yaratmıştır; başka koşullarda sefil, zayıf bir yaşam sürerek eriyip gidecek olanlar rahat ve huzurlu bir yaşama kavuşmuştur.

"Dünyanın bu sağlıklı yapısına dağların başka büyük yararlarını, yani ferah bir ortam sunma, (önemli bir yazarın dediği gibi) kuzey ve doğu rüzgarlarının soğuk ve dondurucu darbelerinden koruyan kalkan işlevi görme, güneşin yararlı ve keyif verici ışınlarını yansıtma ve dolayısıyla yerleşim yerlerimizi kışın daha rahat ve daha keyifli hale getirme gibi faydalarını da ekleyebiliriz.

"Son olarak, pınarlar varlıklarını, ırmaklar da akışlarını dağlara borçludur, dolayısıyla bu uçsuz bucaksız kütleler ve devasa yığınlar şekilsiz bir kürenin gereksiz fazlalıkları değildirler. Aksine, doğanın hayranlık uyandıran aletleridir; ebedi Yaratıcı'nın yararlı işler yapsın diye tasarlayıp imal ettiği aletler. Dünyanın yüzeyi düz ve yükseklik her yerde aynı olsaydı, adaların orta kısımlarıyla kıtaların orta kısımlarında şimdiki gibi dağlar ve yükseltiler olmasaydı, ırmakların ve suların akmasını sağlayan eğim de olmazdı; ırmakların denize akmasını sağlayan o hafif eğimler boyunca akan sular o zaman oldukları yerde kalır, muhtemelen kokar ve büyük toprak parçalarını sular altında bırakırdı.

"[O yüzden] Dağlar ve vadiler huysuz ve bezgin bir yolcuya zahmetli ve sıkıntılı gelse de onlar büyük Yaratıcı'nın soylu birer eseridir ve onun

küçük özel isteklerimize uyduran bir Tanrı'yı temsil eder görünmektedir. Bilimin kabul ettiği Tanrı bir evrensel yasa Tanrısı, perakende değil toptan iş yapan bir Tanrı olmalıdır. O, bireylere göre hareket edemez. Fırtınalı bir denizi saran dalgalardaki kabarcıklar, rüzgâr ve suyun gücüyle yapılan ve yok edilen, değişip duran sahnelerdir. Kişisel kendiliklerimiz de bu kabarcıklar gibidir, -Clifford'ın ustaca söylediği gibi, gölge fenomenlerdir; dünyanın karşı konulamaz olaylarında tek başlarına hiçbir ağırlıkları yoktur ve hiçbir şeyi belirleyemezler.

Bu bakış açısından dini sadece bir 'geçmiş kalıntısı' olarak yorumlamak gayet doğal görünmektedir, çünkü din aslında en ilkel düşüncelere ait gelenekleri sürdürmektedir. O, dehrin uçsuz bucaksız bölgelerinde doğal dünyayla ilişkimizin konularından biri, ruhani güçlere baskı yaparak ya da onları ayartarak kendi tarafımıza çekmektir. Atalarımız için rüyalar, halüsinasyonlar, esinler ve kurt masalları gerçeklerle ayrılmaz biçimde iç içe geçmişti. Görece yakın bir zamana kadar kesin olarak doğrulananla varsayılan arasında, varoluşun kişisel olmayan yönleriyle kişisel olan yönleri arasında bu tür ayrımlar fazlaca yapılmıyordu. Canlı bir şekilde hayal edilen şey, doğru olduğuna inanılan şey güvenle doğrulanırdı; doğrulanan şeye dostlar da inanırdı. Henüz karşı çıkılmayan şey doğru demekti, birçok şey insana inandırıcı gelip gelmemesi açısından değerlendirilirdi ve dikkat, esas olarak olayların estetik ve dramatik boyutlarıyla sınırlıydı.[1]

---

tarafından maddi dünyamızın iyiliği için bilgece yaratılmıştır."

[1] Yedinci yüzyıla kadar bu düşünce tarzı egemendi. Bunun için sadece Aristoteles'in mekanik soruları nasıl dramatik bir şekilde ele aldığını, örneğin bir manivela sayesinde küçük bir ağırlıkla büyük bir ağırlığın kaldırılabileceğine dair açıklamasını hatırlamak yeterlidir. Aristoteles'e göre bunun nedeni, dairenin ve dairesel hareketin genel mucizevi karakteriydi. Daire hem içbükey hem de dışbükeydir; sabit bir noktayla hareket eden bir çizginin birbiriyle çelişmesinden meydana gelir. Buna rağmen bir dairedeki hareket en "doğal" harekettir; daha geniş bir daire içinde hareket eden kaldıracın uzun kolunda bu doğal hareket daha

fazladır ve dolayısıyla daha az güç gerektirir. Ya da Herodotos'un, güneşin kış mevsimindeki konumuyla ilgili açıklamasını hatırlayalım: Buna göre güneş güneye doğru hareket eder, çünkü soğuk onu Libya üstündeki göklerin sıcak kısımlarına doğru iter. Veya Aziz Augustinus'un spekülasyonlarını dinleyelim: "Şu keskin soğuğa karı dondurma gücünü ve sıcağa ham meyveyi olgunlaştırma gücünü kim vermiştir? Ateşin tuhaf özelliklerini, kendisi parlak olduğu halde yaktığı şeyi karartmasını, kendisi en güzel renklerden oluştuğu halde dokunduğu her şeyin rengini yok edişini ve beslendiği yakıtı pis küle çevirmesini kim açıklayabilir?... Hafif bir dokunuşla kolayca kırıldığı, hafif bir baskıyla un ufak olduğu halde, hiçbir nemin çürütemediği ve zamanın bozamadığı odun kömüründe ne muhteşem özellikler vardır." *De Civitate Dei*, Kitap XXI, 4. Bölüm.

Bunların kaçınılmaz olarak dikkatimizi çeken özellikleri bu tür yanları, yani doğallıkları ve yapaylıkları, yüzeysel özelliklerinin sevimlilikleri ve sevimsizlikleri, aşırılıkları, parlaklıkları, güçleri ve yıkıcılıklarıydı.

Eski tıp kitaplarını açarsanız, her sayfada olumlu büyüye başvurulduğunu görürsünüz. Örneğin, Paracelsus'a atfedilen ünlü yara merhemini alalım. Bunun için insan yağından boğa yağına, yaban domuzu yağından ayı yağına; toz haline getirilmiş solucanlardan ağaç yosununa veya asılmış bir suçlunun kafatasında yetişen yosuna kadar bir dizi reçete vardı. Mümkünse hepsi de Venüs gezegeninin devrinde hazırlanır, ama asla Mars veya Satürn'ün devrinde hazırlanmazdı. Sonra hastanın kanına daldırılmış bir odun parçası veya hastayı yaralayan kanlı silaha bu merhem sürülürse, yara kendiliğinden kapanarak iyileşirdi. -Şimdi de Van Helmont'un anlatımından aktarıyorum;- çünkü silahın ya da odun parçasının üstündeki kan yaralının ruhunu taşıdığından, merhemle temas edince canlanır ve bu da o kanın öz kardeşindeki yani hastanın kanındaki iyileşme gücünü artırırdı. Bunu da yaralı kısımdaki üzücü ve yabancı etkiyi çekip almak suretiyle yapardı. Ama bunu yapabilmek için boğanın yağının ve merhemin öteki bileşenlerinin yardımına başvurması gerekti. Boğa yağının bu kadar güçlü olmasının nedeni, boğanın kesim sırasında gizli isteksizlik ve intikamcı homurdanmalarla dolu olması ve dolayısıyla diğer hayvanlardan daha fazla intikam ateşiyle yanıp tutuşmasıdır. Yazar, böylece, der, merhemin hayranlık uyandıran etkisinin, İblis'in yardımından değil, merhemin içindeki kanla yağın içine işleyen *İntikamın ölümden sonraki karakterinin* enerjisinden kaynaklandığını anlarız. J. B. Van Helmont, *A Ternary of Paradoxes*, (çev.) Walter Charleton, Londra: 1650, (özgün metni epeyce kısalttım.)

Yazar başka birçok doğal gerçeğe benzetme yoluyla, belli uzaklıktaki şeyler arasındaki bu duygudaş eylemin vakanın gerçek mantığı olduğunu kanıtlamaya devam etmektedir. "Eğer bir büyücü tarafından öldürülen atın hala dumanı tüten kalbi çıkarılıp bir okun ucuna takılarak pişiri-

Zaten nasıl başka türlü olabilirdi? Bilimin açıklama ve öngörü için kullandığı matematiksel ve mekanik kavrayış tarzlarının bugün sahip oldukları sıra dışı değer önceden tahmin edilmeyen bir sonuçtu. Ağırlık, hareket, hız, yön, konum, ne kadar zayıf, sönük ve yavan fikirler! Felsefe, doğanın zengin animistik özelliklerini, olguyu oldukça çarpıcı veya anlamlı yapan benzersizlik ve tuhaflıkları, nasıl olur da doğal yaşam bilgisinin daha umut verici bir alanı olarak görmekte başarısız olur? Din işte bu zengin animistik ve dramatik yörelerde dolaşmaktan zevk alır. Dindar zihnin hâlâ en çok etkilendiği şey eşyanın uyduğu fizik yasaları değil, olgunun güzelliği ve yarattığı dehşet, şafağın ve gökkuşağının "yarattığı umut", gök gürültüsünün "sesi", yaz yağmurunun "yumuşaklığı" ve yıldızların yüceliğidir. Tıpkı geçmişte olduğu gibi dindar bugün de ilahi varoluşu odasının yahut çayırların yalnızlığında hissettiğini, yağan yağmurların dualarına bir cevap olduğunu

---

lirse, büyücü bir anda dayanılmaz acılar çeker, büyücünün ruhuyla atın ruhu birleşmeseydi kesinlikle böyle bir şey olmazdı. Büyücünün ruhu hala dumanı tüten ve atan kalbin içine hapsolmuştur, kalbe saplanan ok da ruhun dışarı çıkmasını engeller. Aynı şekilde, sorgu yargıcının incelediği birçok öldürülmüş beden de katilin yanında tekrar kanamamış mıdır? Ruhun bedenden sürgün edildiği sırada kan katile karşı hissettiği intikam duygusu yüzünden öfke, hiddet ve hınçla doludur. O yüzden, eğer ödeminiz varsa, gut ve sarılık hastasıysanız, bir miktar sıcak kanınızı, içinde akı bulunan hafifçe ısıtılmış yumurta kabuğunun içine koyup bir parça etle karıştırdıktan sonra aç bir köpeğe veya kirpiye verirseniz, hastalık anında sizden hayvana geçer ve sizi tamamen terk eder. Aynı şekilde, biraz inek veya anne sütünü iyice kızdırıp yakarsanız hastalıktan kaynaklanan beze kurur. Brüksel'de bir beyefendinin savaş sırasında burnu kopmuştu, ancak ünlü cerrah Tagliacozzus, Bologna'da yaşayan bir hamalın kol derisinden ona yeni bir burun yapmıştı. Beyefendi memleketine döndükten yaklaşık on üç ay sonra, takılan burun solarak çürümüş ve birkaç gün içinde düşmüştü. İşte o zaman, hamalın da aşağı yukarı aynı sırada öldüğü ortaya çıkmıştı. Bu olayın tanıkları hâlâ Brüksel'de yaşıyor" der Van Helmont ve şöyle ekler: "Bunun neresinde hurafe veya abartılı bir hayal gücü var ki?"
Modern zihin-sağaltımı literatürü -örneğin Prentice Mulford'un eserleri- olumlu büyüyle doludur.

ve bu görünmeyen gerçekliğe yapılan fedakârlıkların içini güven ve huzurla doldurduğunu söyler.

'Geçmişin kalıntısı kuramı' bunun mutlak anakronizm olduğunu söyleyecektir; imgelemin insanbiçimcilikten kurtarılmasıyla çözülecek bir anakronizm. Özel olanı kozmik olanla ne kadar az karıştırırsak o kadar çok evrensel ve gayri şahsi, bilimin o kadar gerçek mirasçısı oluruz.

Bilimsel yaklaşımdaki gayri şahsiliğin bir tür üstünlük gibi görünmesine karşın, bunun yüzeysel olduğuna inanıyorum, nitekim nedenini de birkaç sözcükle açıklayabilirim; çünkü kozmik ve genel olanla uğraştığımızda gerçeğin sadece simgeleriyle uğraşıyoruzdur, ama *özel ve kişisel olguyla ilgilendiğimiz anda sözcüğün tam anlamıyla gerçeklerle ilgilenmemizdir*. Bununla ne demek istediğimi kolayca açıklayabilirim.

Deneyim dünyamız her zaman iki kısımdan, yani nesnel ve öznel kısımlardan oluşur. Nesnel kısım, öznel kısımdan neredeyse sonsuzca büyük olabilir, ancak öznel kısım kesinlikle atılamaz veya yok edilemez. Nesnel kısım, herhangi bir zamanda düşünüyor olabileceğimiz şeyin toplamı iken, öznel kısım ise düşünmenin meydana geldiği içsel "durum"dur. Düşündüğümüz şey devasa -örneğin kozmik zamanlar veya mekânlar- olabilirken, iç durum zihnin en geçici ve en önemsiz eylemi olabilir. Deneyimin getirdiği kozmik nesneler birtakım şeylerin; varlıklarına içsel olarak değil sadece dışsal olarak sahip olduğumuz şeylerin ideal resimlerinden başka bir şey değildir ve burada iç durum bizzat deneyimimizdir; onun gerçekliğiyle bizim gerçekliğimiz birdir. Bilinçli bir alan *artı* onun hissedilen ya da düşünülen nesnesi *artı* nesneye karşı bir tutum *artı* tutumun ait olduğu bir kendilik duygusu; böyle somut bir kişisel deneyim parçası küçük bir parça olabilir, ancak var olduğu sürece sağlam bir parçadır; içi boş değildir, tek başına alınan "nesne" gibi sadece soyut bir deneyim unsuru değildir. Önemsiz de olsa *tam* bir gerçektir; bütün gerçekliklerin ait olması gereken *türden* bir gerçektir; dünya-

nın motor akımları onun içinden akar; o, gerçek olayları gerçek olaylarla birbirine bağlayan hat üstündedir. Her birimizin kendi kişisel yazgısı hakkında sahip olduğu o paylaşılamaz duygu benlikçiliğinden dolayı küçümsenebilir, bilimdışı diye burun kıvrılabilir, ama somut gerçekliğimizin ölçüsünü dolduran bir şeydir ve böyle bir duygudan yoksun olacak herhangi bir varlık ya da ona benzer bir şey sadece yarım bir gerçeklik olacaktır.[1]

Eğer bu doğruysa bilimin, deneyimin benliğe ait unsurlarının ortadan kaldırılması gerektiğini söylemesi saçmadır. Gerçeklik ekseni sadece benlikle ilişkili yerlerden geçer, bunun üstüne boncuk gibi dizilmişlerdir. Dünyayı - herhangi bir şey gibi tarif edilebilir oldukları halde- tanım dışında bırakılmış her türlü bireysel yazgı parçalarıyla, her türlü ruhsal tutumla tarif etmek gerçek bir yemeği yemek listesiyle bir tutmak gibi bir şeydir. Din böyle bir hataya düşmez. Bireyin dini benlikçi olabilir ve onun temasta olduğu özel gerçeklikler yeterince dar olabilir; fakat her halükârda din özel olan hiçbir şeyi hesaba katmamakla övünen bir bilimden kıyas kabul etmeyecek kadar daha az kof ve soyuttur.

"Kuru üzüm" sözcüğü yerine tek bir gerçek kuru üzümün, "yumurta" sözcüğü yerine tek bir gerçek yumurtanın olduğu yemek yetersiz bir öğün olabilir, ama en azından gerçekliğe bir giriş törenidir. Sadece kişisel-olmayan unsurlara tutunmamız gerektiği şeklindeki 'geçmiş kalıntısı' kuramı tartışması, sadece çıplak yemek listesini okumakla tatmin olmamız gerektiğini söylemeye benzer. O yüzden, bireysel yazgılarımızla bağlantılı sorulara nasıl cevap verilirse verilsin, ancak bunları gerçek sorular kabul ederek ve bunların açtığı düşünce alanında yaşayarak bilge oluruz. Ancak böyle yaşamak dindar olmak demektir;

---

[1] Lotze'nin, 'kendinde' olduğu şekliyle bir şeye anlam verebilmek için onu *kendisi için* olduğu gibi; yani tam bir deneyimin 'parçası' olarak veya deneyimle işleyen içsel faaliyet olarak ele almamız gerekir, şeklindeki öğretisiyle karşılaştırınız.

dolayısıyla son derece kötü bir hata üstüne kurulan dini 'geçmişin kalıntısı' olarak açıklayan kuramı duraksamadan reddediyorum. Buradan, atalarımızın olgular konusunda birçok hata yaptığı ve bunları dinle karıştırdığı için dindar olmaktan tamamen vazgeçmeliyiz, sonucu çıkarılamaz.[1] Dindar olmak suretiyle kendimizi nihai gerçekliğe sahip olarak konumlandırırız; ancak bu durum yalnızca

---

[1] Olgularla ilgili hatalar dahi, bilim adamının varsaydığı kadar büyük çaplı olmayabilir. IV. Ders'te dinsel evren algısının, gerçeklik deneyimleri sayesinde birçok zihin-sağaltımcısına günden güne "doğrulanmış" göründüğüne tanık olmuştuk. "Olgu deneyimi" alanı içerdiği birçok şeyle birlikte zihin-sağaltımcıların ya da onlar gibilerin deneyim olarak gördüğü "olgular"ı bağnaz bilim insanının kabul etmeyi sistemli biçimde reddettiği bir alandır. Böyle olmasa bilim insanının bu reddinde, dindarın gerçekliğin oldukça kişisel bir veçhesindeki gayretli ilgileri olarak kabul edilen ve geriye "zırva", "saçmalık", "ahmaklık" gibi kaba başlıklarla yapılan sınıflandırmalardan başka bir sınıflandırmaya giremeyen ham olgular yığınından başka bir şey bırakmayan ifadeler kayda geçmezdi. Bazı vakalarda bunun doğru olduğunu biliyoruz; dolayısıyla diğerlerinde de doğru olmaları mümkündür. Mucizevi tedaviler her zaman doğaüstü sermayenin bir parçası olmuş ve bilim insanı tarafından hep hayal ürünü görülerek aşağılanmıştır. Fakat bilim insanının hipnotizma olgusu konusundaki geç kalmış eğitimi onun bu konuda kafasının karışmasına yol açmıştır, dolayısıyla bilim insanı bunlara açık bir şekilde "telkin" etkisi denmediği sürece bu tür tedavilerin varlığını reddetmektedir. Aziz Francesco'nun el ve ayaklarındaki haç izleri dahi bu bağlamda bir masal olmayabilir. Aynı şekilde, eskiden beri var olan, bedene şeytan girmesi olgusu da bilim tarafından kabul edilmenin eşiğinde olup, buna "histero-demonopati" adı verilmiştir. Bu okültist olgunun yeni açılan bilimsel başlıklar altında nereye kadar kabul göreceğini şimdiden kestirmek mümkün değil. Hatta "kehanet", "göğe ağma" gibi kavramların bile kabul görmesi mümkündür.

Sonuç olarak, bilimsel olgularla dinsel olgular arasındaki ayrışma ilk bakışta göründüğü gibi sonsuza kadar sürmeyebilir; aynı şekilde ilkel düşüncede var olduğu gibi dünyanın kişilik ve duygu sahibi olduğunu öne süren yaklaşımlar da kesinkes reddedilmiş şeyler değildir. Özetle, insanın nihai kararı, tıpkı ilerlemenin düz bir hattan çok sarmal bir hat izlemesi gibi, şu anda öngörülemese de daha kişisel tarza dönebilir. Böyle olursa, kesinlikle kişilik dışı olan bilimsel bakış açısı günün birinde, bağnaz bilim insanının bugün kendine güvenerek ilan ettiği muzaffer konumda olmaktan çok, geçici yararı olan bir sıra dışılık gibi görünebilir.

gerçekliğin bize, bizi koruması için verildiğini düşünen bakış açısından böyledir. Ne de olsa asıl kaygılandığımız şey özel yazgımızdır.

Bu dersler boyunca niçin bu kadar bireysel bir yaklaşım benimsediğimi ve dinde duygu unsurunun üzerinde fazla durarak zihinsel kısmını ikinci plana atmış göründüğümü artık anlamışsınızdır. Bireysellik duyguda oluşur; oluşmakta olan gerçek olguyu yakalayabileceğimiz ve olayların nasıl meydana geldiğini, işin uygulamada nasıl yapıldığını doğrudan algılayabileceğimiz dünyadaki tek yer duygu boşlukları, karanlık, kör karakter katmanlarıdır.[1] Bu bireyselleşmiş, canlı duygular dünyasıyla karşılaştırıldığında zihnin üzerinde düşündüğü genelleştirilmiş nesneler dünyası güvenilirlikten uzak ve cansızdır. Bu dünyada, aletin dışındaymış gibi görünen stereoskopik veya kinetoskopik resimlerde olduğu gibi, üçüncü boyut, hareket ve canlılık unsuru yoktur. Elimizde hareket ettiği varsayılan güzel bir ekspres tren resmi vardır, fakat bir dostun dediği gibi, enerji ya da saatte elli millik hız resmin neresindedir?[2]

---

[1] Hume'un eleştirileri nedenselliği fiziksel nesneler dünyasından çıkarmış ve sonunda bilim nedeni '[sonuca] eşlik eden değişim' üzerinden tanımlamıştır, (Mach, Pearson ve Ostwald'a bakınız.) Nedensellik anlayışının kaynağı bizim içsel, kişisel deneyimimizde yatar ve eski anlamda nedenler sadece orada doğrudan gözlenebilir ve tanımlanabilir.

[2] Dini yayınlarda, mesela; "Belki de Tanrı için söyleyebileceğimiz en iyi şey, onun *Kaçınılmaz Çıkarım* olduğudur" gibi ifadelere rastladığım zaman, bu ifadelerde dinin zihinsel kavramlarda buharlaştırılması eğilimini görüyorum. Şehitler alevlerin arasında, , ne kadar kaçınılmaz olursa olsun, sadece bir 'çıkarım' için dua eder miydi? Aziz Francesco, Luther, Behmen gibi din adamları genellikle zihnin dinsel konulara müdahale etmesine karşı çıkmışlardı. Ancak her yere saldıran zihin her yerde sığlaştırıcı etkisini göstermiştir. Eski Metodizm ruhunun, Profesör Bowne gibi (herkesin okuması gereken) bir filozofun o hünerli rasyonel kitapçıklarında (*The Christian Revelation; The Christian Life; The Atonement*, Cincinnati ve New York: 1898, 1899, 1900) nasıl buharlaşıp uçtuğuna bakınınız. Felsefenin, tam da yerinde bir adlandırmayla, şu bizzat dışlayıcı olan amacına bakınız;

"Din" diye yazar, M. Vacherot (*Le Religion*, Paris: 1869, ss. 313, 436, ve muhtelif yerlerde), "insan doğasının kalıcı bir belirlenimine değil de

Öyleyse, kişisel yazgılarla ilgilenen ve böylece sadece bildiğimiz mutlak gerçekliklerle temas eden dinin insanlık tarihinde zorunlu olarak ebedi bir rol oynaması gerektiğini kabul edelim. Hakkında karara varılacak bir sonraki mesele, dinin bu yazgılar konusunda neyi ortaya koyduğu ya da gerçekten insanlığa verilmiş genel bir bildiri olarak görülebilecek kadar belirgin bir şey ortaya koyup koymadığıdır. Gördüğünüz gibi giriş kısmı bu kadar, şimdi konuyu nihai olarak toparlayabiliriz.

Alıntı yaptığım belgelerin, duygusal açıdan ilham veren kurumlara dair bakış açılarının ve önceki derslerimde başlatıp şimdi de sürdürdüğüm keskin analizin birçoğunuzda hayal kırıklığı yarattığının, konuyu alelacele ve üstünkörü ele alıyormuş gibi göründüğünün farkındayım. Bir süre önce Protestan din yaklaşımının Katolik hayal gücüne aşırı yoksul göründüğünü söylemiştim. Korkarım, konuyla ilgili nihai sözlerim bazılarınıza ilk bakışta daha da yoksul

---

geçici bir durum veya koşula, insan zihninin sadece imgelemin egemen olduğu o aşamasının bir dışavurumu olarak cevap verir.... Hıristiyan mülkünün tek bir nihai mirasçısı vardır, o da bilimsel felsefedir."

Daha radikal bir tarz benimseyen Profesör Ribot (*Psychologie des Sentiments*, s. 310) dinin buharlaştırılmasını tasvir eder. Bunu da tek bir tarifle özetler; duygusal unsurun giderek gerilemesiyle birlikte rasyonel zihinsel unsurun sürekli artan egemenliği. Bu süreçte duygusal unsur saf zihinsel duygular sınıfına girme eğilimi gösterir. "Doğru bir ifadeyle, sonunda dinsel duygudan geriye nihayetinde korkunun son kalıntısı olan ve bilinemez x'e duyulan muğlak bir saygıdan ve sevginin kalıntısı olan, dinsel gelişimin ilk dönemlerini karakterize eden, ideale yüklenen belli bir çekicilikten başka hiçbir şey kalmaz. Bunu daha basit bir şekilde ifade edecek olursak, *din, din felsefesine dönüşme eğilimi gösterir*. Bunlar psikolojik açıdan tamamen farklı şeylerdir. Biri akıl yürütmeyle kurulmuş kuramsal bir yapıyken, diğeri birtakım kişilerin ya da büyük bir ilhama sahip önderin, insanın bütün düşünen ve hisseden organizmasını devreye girmeye davet eden, canlı bir eseridir."

Dinin kalesinin bireysellik olduğunu reddetme çabasını, Profesör Baldwin (*Mental Development, Social and Ethical Interpretations*, böl. x.) ve Mr. H. R. Marshall (*Instinct and Reason*, böl. viii.'den xii'ye kadar) gibi kişilerin dini salt "bir arada tutucu bir toplumsal güç" haline getirme girişimlerinde de görüyorum.

gelecektir. Bu nedenle sizden bu noktayı, yani bu son toparlamanın bu kısmında dini açıkça kabul edilebilir en düşük haline, bireysel fazlalıklardan arınmış olarak, bütün dinlerin özünde bulunan ve bütün dindarların kabul edebileceğini umduğum asgari düzeye indirgemeye çalıştığımı aklınızda tutmanızı rica ediyorum. Buradan küçük ama en azından sağlam bir sonuca varacağız; farklı bireylerin benimsediği daha sağlıklı ilave inançlar işte bunun üstüne ve etrafına eklenecek ve istendiği ölçüde serpilip zenginleşecektir. Ben (itiraf edeyim, eleştirel bir felsefeciye yakıştığı gibi biraz donuk kalacak olan) kendi ek inancımı[1] ekleyeceğim, umarım, siz de kendi ek inancınızı ekleyeceksiniz ve böylece kısa zamanda bir kez daha somut dinsel yapılardan oluşan değişik bir dünyada olacağız. Şimdilik sadece görevin analitik kısmını yerine getireyim.

Hem düşünce hem de duygu davranışı belirleyen etkenler olup, aynı davranış sadece duygu veya sadece düşünce tarafından da belirlenebilir. Din alanını incelediğimizde, burada ağır basan düşüncelerin çok çeşitli olduğunu görürüz; ama farklı dinlerde hem duygular hem de davranışlar hemen her zaman benzerdir. Çünkü Stoacı, Hıristiyan ve Budist azizlerin yaşamları birbirinin neredeyse aynıdır. Dinin ürettiği kuramlar ikincil önemdedir; dinin özünü anlamak istiyorsanız, en sabit unsurlar olarak duygu ve davranışlara bakmalısınız. Bu iki unsur arasında dinin temel işlevlerinin yürütüldüğü bir kısa devre vardır. Fikirler, simgeler ve diğer kurumlarsa birer mükemmelleşme ve gelişmedir; bu yan yollar günün birinde birleşerek ahenkli ama dinsel yaşamın sürmesi açısından vazgeçilmez bir organ olarak görülmeyen bir sistem oluşturabilir-

[1] Over-belief: epistemik açıdan karar verilemeyen ve kanıtın ötesine uzanan; belirli bir dinin, mezhebin genel üyelerinden talep edilmeyen ilave inançları tanımlayan bu kavramı James, ortalama, genel geçer bir 'inanç' tanımının ötesinde kalan, ama bu ötede kalma nedeniyle yanlışlanmış olmayan, daha öznel ya da ikincil inançları tanımlamak için kullanmaktadır. (ç. n.)

ler. Bana göre gözden geçirdiğimiz olgudan çıkaracağımız ilk sonuç budur.

İkinci adım, ayırt edici özellikleriyle duyguları ele almaktır. Duygular hangi psikolojik düzene aittir?

Bunlardan ortaya çıkan netice, Kant'ın "stenik" duygulanım adını verdiği, tıpkı bir kuvvet ilacı gibi hayati güçlerimizi yenileyen neşeli, yayılımlı, "dinamojenik" bir düzen heyecanıdır. Hemen her derste, ama özellikle de İhtida ve Azizlik başlıklı derslerde, bu duygunun doğuştan gelen melankoliyi nasıl ortadan kaldırdığını ve kendisini hissedene dayanıklılık; yaşamın ortak hedeflerine bir renk, anlam, çekicilik veya yücelik kazandırdığını görmüştük. Profesör Leuba'nın dile getirdiği "iman-durumu" güzel bir addır.[1] Bu, biyolojik olduğu kadar psikolojik bir durum olup, Tolstoy imanı, *insanın yaşamasını sağlayan* güçler arasında saymakta kesinlikle haklıdır. Bunun yokluğu, *anhedoni* (zevk alamama), çöküş demektir.

İnanç-durumunda son derece düşük bir zihinsel içerik bulunabilir. Nitekim tanrısallığın hazır bulunuşu aracılığıyla gerçekleşen ani kendinden geçişlerde ya da Dr. Bucke'nin tanımladığı mistik nöbetlerde bunun örneklerini görmüştük. Bu, sadece yarı ruhani yarı yaşamsal, belirsiz bir coşku, bir cesaret, havada büyük ve muhteşem şeyler bulunduğuna dair bir duygu olabilir.[2] Bununla birlikte,

---

[1] *American Journal of Psychology*, vii. 345.

[2] Örnek: Henri Perreyve, Gratry'ye şunları yazmaktadır: "Bu sabah içimde uyandırdığın mutlulukla nasıl başa çıkacağımı bilemiyorum. Beni eziyor; bir şeyler *yapmak* istiyorum, ama yapamıyorum, bir şey yapabilecek durumda değilim.... *Büyük şeyler* yapmak istiyorum." Yine ilham verici bir görüşmeden sonra şöyle yazmaktadır: "Zevkten, umuttan ve güçten kendimden geçmiş bir halde eve gittim. Herkesten uzakta, kendi mutluluğumla baş başa kalmak istedim. Geç olmuştu; ama buna rağmen kendimi dağa giden bir patikaya vurdum ve dünyayı umursamadan, gökyüzüne bakarak deliler gibi yürüdüm. Aniden içimde beliren bir içgüdüyle durdum. Bir uçurumun kenarındaydım, bir adım daha atsaydım yuvarlanacaktım. Korktum ve gece gezintisini yarıda kestim." A. Grantry, *Henri Perreyve*, Londra: 1872, ss. 92, 89.

pozitif zihinsel içerik bir iman-durumuyla ilişkilendirildiğinde, kaçınılmaz olarak inanca bağlanır[1] ve bu da dindar kişilerin birbirinden son derece farklı öğretilerinin en küçük ayrıntılarına bile yönelen tutkulu bağlılıklarını açıklar. Dinleri biçimlendiren şeyler olarak akideler ve iman-durumunu "doğruluk" niteliklerine bakmaksızın birlikte aldığımızda eylem ve dayanıklılık üzerindeki sıra dışı etkileri nedeniyle bunları insanlığın en önemli biyolojik işlevleri arasında saymak zorunda kalırız. Bunların uyarıcı ve uyuşturucu etkisi o kadar büyüktür ki Profesör Leuba, son zamanlarda yayımlanan bir makalede[2] insanların Tanrı'larından *yararlanabildikleri* sürece, onun kim olduğunu ya da gerçekten Tanrı olup olmadığını umursamadıklarını söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Leuba şöyle diyor; "Konuyu şu şekilde açıklamak mümkün; "*Tanrı bilinmez, anlaşılmaz, kendisinden yararlanılır*; bazen et getiren kişi olarak, bazen moral destek, bazen arkadaş, bazen de bir sevgi nesnesi olarak. Eğer yararlı olduğu görülürse, dinsel bilinç daha fazlasını sormaz. Tanrı gerçekten var mıdır? Nasıl vardır? Tanrı nedir? gibi sorular bu bağlamda onu hiç ilgi-

---

İnanç-durumundaki, her yöne yayılan bu belirsiz dürtünün hakimiyeti Walt Whitman'ın satırlarında da güzel bir şekilde dile getirilmektedir (*Leaves of Grass*, 1872, s. 190);

"Ah, ağaçlar ve hayvanlar gibi geceye, fırtınalara, açlığa, alaylara, kazalara, azarlara göğüs germek....

Sevgili Camerado! Nereye gideceğimiz, kazanıp kazanmayacağımız,

ya da yenilip yenilmeyeceğimiz konusunda en ufak bir fikrim olmadan seni de yanımda gelmeye zorladığımı itiraf ediyorum ve hâlâ da zorluyorum."

Büyük şeylere hazır olma duygusu ve sahip olduğu anlam ve muhteşemliğiyle dünyanın büyük şeylere gebe olduğu hissi bütün yüksek inançlarda bulunan bir çekirdektir. Kendi hırslı rüyalarımıza, ülkemizin geniş yazgısına güvenmek ve Tanrı'nın inayetine inanmak, bütün bunların kaynağında iyimser dürtülerimiz ve muhtemel olanın gerçek olanı aşabileceği duygusu yatmaktadır.

[1] Bkz. Leuba, *a.g.e.*, ss. 346-349.

[2] *The Contents of Religious Consciousness*, The Monist XI. (536), Temmuz, 1901.

lendirmez. Son tahlilde, dinin temelinde Tanrı değil yaşam; daha fazla yaşam, daha geniş, daha zengin, daha tatmin edici bir yaşam vardır. Gelişimin her bir aşamasındaki dinsel dürtü yaşam sevgisidir."[1] Dolayısıyla, bu tümüyle öznel sınıflandırmada din, kendisine yöneltilen eleştirilere karşı bir şekilde kendini korumayı bilmiştir. Dinin sadece bir anakronizm ve kalıntı olamayacağı, zihinsel içeriği olsun ya da olmasın ve ister doğru ister yanlış olsun, kalıcı bir işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

Şimdi de sadece öznel fayda bakış açısının ötesine geçerek zihinsel içeriğin kendisini inceleyeceğiz.

İlk olarak aralarındaki tüm farklılıklara rağmen akidelerin hep bir ağızdan işaret edebilecekleri ortak bir çekirdek var mıdır?

İkinci olarak, bu işareti doğru kabul edebilir miyiz?

Önce birinci soruyu ele alacak ve buna derhal olumlu cevap vereceğim. Çeşitli dinlerin birbiriyle çatışan tanrıları ve tarifleri aslında birbirlerini yok etmektedir, ancak bütün dinlerin üzerinde birleşmiş göründüğü ortak bir yargı vardır. Bu yargı iki kısımdan oluşmaktadır:

1. Bir rahatsızlık; ve
2. Onun çözümü

1. En basit şekliyle rahatsızlık; doğal durumumuzda *bizimle ilgili bir şeylerin yanlış olduğu* duygusudur.

2. Çözüm; yüce güçlerle doğru bir bağlantı kurmak suretiyle *bu yanlışlıktan korunabileceğimiz* duygusudur.

---

[1] *a.g.e.*, ss. 571, 572, (özet.) Aynı zamanda bu yazarın, dinin esas olarak dünyanın zihinsel sırrını çözmeyi amaçladığı şeklindeki anlayışa yöneltiği olağanüstü doğruluktaki eleştiriye de bakılabilir. Bender'in (*Wesen der Religion*, Bonn: 1888, ss. 85, 38'deki) şu sözlerine bakınız: "Tanrı'nın soruşturulması, dünyanın başlangıcının ve amacının araştırılması din değildir; din, insanın soruşturulmasıdır. Yaşama dair bütün dinsel görüşler insan merkezlidir." "Din, gücü tükenmek üzere olan insanın, dünyayı düzenleyip yöneten güçlere karşı dikilerek, dünyanın zıt yöndeki baskılarına rağmen yaşamda kalmak için zorunlu amaçlara ulaşmaya çalışmak suretiyle kendini korumasının, işte bu dürtünün bir sonucudur." Bütün kitap bu sözcüklerin açılmasından ibarettir.

Ele almakta olduğumuz daha gelişkin zihinlerde söz konusu yanlışlık ahlaki bir karakter alırken kurtuluş da mistik bir renk alır. Dinsel deneyimlerinin özünü aşağıdaki gibi ifade edeceksek eğer, bu tür zihinlerin tümünde ortak olanın sınırları içinde kalmamız gerekmektedir;

Yanlışlıktan rahatsız olup bunu eleştiren birey bu noktada bilinçli olarak onun ötesindedir ve en azından daha üstün bir şeyle olası bir temas halindedir, tabii böyle üstün bir şey varsa. Bireyde yanlış olan kısmın yanında, henüz başlangıç aşamasında bile olsa daha iyi bir kısım da vardır. Bu aşamada bireyin gerçek varlığını hangi kısımla özdeşleştireceği henüz belli değildir; ancak ikinci aşamaya (çözüm ve kurtuluş aşaması) geçilince,[1] kişi kendi gerçek varlığını, kendisinde tohum halinde bulunan üstün kısımla özdeşleştirir. *Birey şunun bilincine varır; kendisindeki bu üstün kısım dışardaki evrende işleyen, onunla canlı bir teması sürdürebilen, kendisindeki daha düşük kısım parçalanarak yok olduğunda onu koruyabilen, kendisiyle benzer niteliklere sahip bir DAHA BÜYÜKLE komşudur ve ondan hiç ayrılmaz.* Bana göre bütün olguyu bu oldukça basit sözcüklerle tarif etmek mümkündür.[2] Bu sözcükler bölünmüş benliğe ve çatışmaya izin vermektedir; kişisel merkezin değişmesini ve düşük benliğin, düşük kısmın teslimiyetini içermektedir; yardımcı gücün dışsal görünümünü ifade etmekte ve bu güçle birleşme duygumuza işaret etmektedir;[3] ayrıca güvenlik ve neşe duygularımızı tamamen onaylamaktadır. Alıntı yaptıklarım arasında muhtemelen bu tanıma uyma-

---

[1] Bazılarında bu aşamaya birden, bazılarında yavaş yavaş ulaşıldığını, bazılarınınsa hayatları boyunca bu aşamada kaldığını hatırlayacaksınız.

[2] Pratik güçlükler şunlardır: 1, kişinin 'yüksek' kısmının "gerçekliğini anlamak"; 2, kişinin kendini özel olarak bununla özdeşleştirmesi ve 3, bunu ideal varlığın geri kalanıyla özdeşleştirmek.

[3] "Mistik faaliyet doruk noktasına çıkınca bilincin *aşırı* ve kendiyle *özdeş* bir varlık duygusu tarafından ele geçirildiğini görürüz: Tanrı olacak kadar büyük; *ben* olacak kadar küçük. Bu durumda bunun 'nesnelliğine' *aşırılık* ya da daha iyisi ölçüsüzlük demek gerekir." Récéjac, *Essai sur les Fondements de la Conscience* (sic) *Mystique*, 1897, s. 46.

yan tek bir otobiyografik belge bulunmuyor. Çeşitli teolojilere ve kişisel mizaçlara uyarlamak için bu tanıma sadece özel ayrıntılar eklemek yeterlidir, o zaman çeşitli deneyimler bireysel halleriyle yeniden inşa edilebilir.

Ancak bu analize göre deneyimler sadece psikolojik olgulardır. Deneyimlerin müthiş bir biyolojik değerleri olduğu doğrudur. Özne bu deneyimlere sahip olduğunda içindeki manevi güç gerçekten artar, önünde yeni bir yaşam açılır ve bu deneyimler ona iki evrenin güçlerinin karşılaştığı bir kavşak noktası gibi görünür. Ancak üretilen etkilere rağmen bu onun öznel düşünce biçiminden, kendi vehminin o anki durumundan başka bir şey olmayabilir. Şimdi ikinci soruma dönüyorum: Bu deneyimlerin içeriğinin nesnel "doğruluğu" nedir?[1]

İçeriğin doğruluk sorusuna yol açan kısmı, benliğimizin yüksek kısmının deneyim içinde uyumlu bir çalışma ilişkisine girmiş göründüğü "kendisiyle benzer nitelikteki DAHA BÜYÜK" şeydir. Bu "daha büyük" sadece kendi kavramımız mıdır, yoksa gerçekten var mıdır? Eğer varsa ne surette vardır? Var olduğu gibi faaliyet de göstermekte midir? Ve dindar zekaların o kadar inandığı, onunla kurulan "birliği" hangi şekilde anlamalıyız?

Farklı teolojiler kuramsal işlerini bu sorulara cevap verirken yapar ve farklılıklar en çok bu sırada ortaya çıkar. Hepsi de "daha büyük"ün gerçekten var olduğu konusunda hemfikirdir; ancak bazıları kişisel bir tanrı veya tanrılar şeklinde var olduğunu düşünürken, bazıları da bunu dünyanın ebedi yapısında bulunun ideal bir eğilimin akışı olarak görür. Dahası, hepsi de var olduğu gibi faaliyette de olduğu ve yaşamınızı onun ellerine bıraktığınızda bir şeylerin olumlu yönde etkilendiği konusunda hemfikirdir. Aralarındaki spekülatif farklılıklar en çok onunla "birlik"

[1] İnsanın çok değerli olan bir şeyi doğru kabul etme eğilimine rağmen, burada "doğruluk" sözcüğü yaşamın çıplak değerine ilave bir şey anlamında kullanılmıştır.

deneyiminden söz ettiklerinde ortaya çıkar. Panteizmle teizm, doğayla ikinci doğuş, meydana gelen işlerle inayet ve *karma*[1], ölümsüzlükle reenkarnasyon, rasyonalizmle mistisizm işte bu noktada çatışırlar.

Felsefe başlıklı dersimin sonunda, tarafsız bir din biliminin bu farklılıklardan, fizik biliminin itiraz etmeyeceği bir tarzda formüle edilebilecek ortak bir öğreti çıkarabileceğini söylemiştim. Din biliminin bunu kendi uzlaşma hipotezi olarak benimseyebileceğini ve genel inanç için önerebileceğini eklemiştim. Ayrıca son dersimde benim de böyle bir hipotez ortaya koymam gerektiğini belirtmiştim.

İşte bunun zamanı gelmiş bulunuyor. "Hipotez"in ortaya koyduğu kanıtlarında ilzam edici olma arzusunu reddettiğini kim söyleyebilir? Dolayısıyla burada yapabileceğim en iyi şey, doğruluğuna itiraz edilemeyecek kadar bilimsel mantığa seslenen bir şey önermektir.

Araştırmamızın çekirdeğini "daha büyük" dediğimiz şey ve bununla "birleşmemizin" anlamı oluşturmaktadır. Bu sözler nasıl bir tanıma çevrilebilir ve nasıl bir olguya karşılık gelirler? Kendimizi düşünmeden belli bir teolojinin, örneğin Hıristiyan teolojinin konumuna koymak ve hemen ardından "daha büyük"ü Yehova, "birlik"i de Yehova'nın İsa'nın salahiyetini bize de isnat etmesi olarak tanımlamak uygun değildir. Bu, diğer dinlere haksızlık olacağı gibi, en azından durduğumuz noktadan bir ek-inanç olacaktır.

Daha az özel terimler kullanarak işe başlamalıyız. Ayrıca din biliminin görevlerinden birinin dini bilimin geri kalanıyla temas halinde tutmak olduğuna göre öncelikle psikologların da gerçek kabul edebileceği "daha büyük"ü tanımlamanın bir yolunu bulmalıyız. *Bilinçaltı kendilik* bugünlerde epeyce saygı gören bir psikolojik kavramdır. Öte yandan ben gerek duyduğumuz, orta yolu bulacak terimin tam olarak bu terim olduğunu düşünüyorum. Bütün din-

[1] İnsanın gelecekteki yaşamını bir sonuç olarak belirleyecek niyetli eylemleri ifade eden Budizm öğretisi. (e. n.)

sel kaygılardan ayrı olarak bütünsel ruhumuzda, farkında olduğumuzdan fiilen ve gerçekten daha fazla yaşam bulunmaktadır. Sınır-ötesi alan henüz yeterince ciddiyetle araştırılmamıştır, ancak Mr. Myers'ın 1892 yılında *Subliminal Consciousness*[1] adlı makalesinde söyledikleri yazıldığı gün olduğu gibi hala doğrudur: "Her biri gerçekte kendi bildiğinden çok daha geniş bir fiziksel varlığa bağlı olan, kendini maddi bir şekilde hiçbir zaman tam olarak dışa vuramayan bir bireysellik. Kendilik organizma aracılığıyla açığa çıkar; ama Kendiliğin her zaman ifade edilmeyen bir kısmı vardır ve burada organik ifade gücünün bir kısmı ya askıdadır ya da yedektedir."[2] Bilinçli oluşumuzun karşıtı olan bu geniş art alanın içeriğinin büyük bölümü anlamsızdır. Myers'in deyişiyle bozuk hatırlamalar, saçma çınlamalar, engelleyici ürkeklikler, her türden "çözünmüş" olgular büyük ölçüde buraya girer. Fakat dehanın birçok uygulamasının kaynağı da buradadır; nitekim, ihtida, mistik deneyim ve dua üstüne yaptığımız incelemelerde bu bölgeden gelen akınların dinsel yaşamda ne kadar önemli bir rol oynadığını görmüştük.

Öyleyse bir hipotez olarak şunu ortaya koymama müsaade edin; dinsel deneyimde kendimizi ilişkili hissettiğimiz "daha büyük" *öteki* kısmında ne olursa olsun, *beriki* kıs-

---

[1] Proceedings of the Society for Psychical Research, Cilt VII, s. 305. Mr. Myer'in görüşlerinin bütünü için ölümünden sonra yayımlan bir eser olacak ve Messrs. Longmans, Green & Co.'nun basım aşamasında olduğunu duyurduğu "Human Personality in the Light of Recent Research," adlı eserini önerebilirim. Mr. Myers eşikaltı bilinç bölgesinin bütün boyutlarıyla araştırılmasını ilk kez genel bir psikolojik sorun olarak görmüş ve o güne kadar sadece ilginç tekil olgular olarak görülen eşikaltı olguları doğal diziler olarak ele alarak ve bunları sistematik bir sınıflandırmaya tabi tutarak ilk sistemli adımları atmıştı. Myers'in yolunu açtığı bu araştırmanın ne kadar önemli olduğu ancak zaman içinde anlaşılacaktır. Bkz. benim makalem: "Frederic Myers's Services to Psychology (Frederic Myers'ın Psikolojiye Yaptığı Hizmetler)", Proceedings, XLII, Mayıs, 1901.

[2] Yukarıda, ss. 373-4'te verilen döküme ve ss. 183-186, 188-189'da bilinçaltı üstüne söylenenlere bakınız.

mında bilinçli yaşamın bilinçaltı devamıdır. Böylece kabul edilmiş bir psikolojik olguyu temel alarak başlamak suretiyle ortalama teoloğun sahip olmadığı "bilim"le bir temas kurmuş gibi oluruz. Aynı zamanda teoloğun, dindar kişinin bir dış güç tarafından hareket ettirildiği savı da doğrulanmış olur, çünkü bilinçaltı bölgeden gelen akınların özelliklerinden biri nesnel bir görünüm almak ve özneye dışsal bir hakimiyeti önermektir. Dinsel yaşamda bu hakimiyet "yüksek" bir hakimiyet olarak hissedilir; ama bizim hipotezimize göre hakim olanlar esas olarak kendi zihnimizin gizli bölgelerine ait yüksek yetenekleri olduğundan, ötemizdeki güçle bir olma duygusu sadece görünüşte değil, harfiyen doğru olan bir şeyin duygusudur. Özneye açılan bu kapı bana göre bir din bilimine açılan en iyi kapıdır, çünkü bu yaklaşım bir takım farklı bakış açıları arasında arabulucudur. Ama sadece bir giriş kapısıdır, içeri adım atar atmaz zorluklar kendilerini gösterir ve bilincimizin sınır ötesine geçecek olursak bizi nereye kadar götüreceğini sorarlar. Burada ek inançlar başlar: Mistisizm, ihtida-kendinden geçme, Vedantizm ve transandantalist idealizm burada kendi tekçi yorumlarını[1] getirir ve bize sonlu kendiliğin mutlak kendilikle yeniden birleştiğini, çünkü her zaman Tanrı'yla bir ve dünyanın ruhuyla özdeş olduğunu söylerler.[2] Bütün farklı dinlerin peygamberleri, kendi farklı

---

[1] Karş. yukarıda, ss. 324 vd.

[2] Okurun bu anlayışla ilgili bilgisini artırmak üzere, bu inancın bir başka ifadesini daha aktaralım;

"Eğer bu oda binlerce yıldır karanlıkla doluysa ve siz içeri girip ağlayarak 'Ah, karanlık,' diye inlemeye başlarsanız karanlık yok olur mu? İçeri ışık getirip bir kibrit çakarsanız ışık bir saniyede gelir. Öyleyse bütün hayatınız boyunca 'Ah, kötülük yaptım, birçok hata yaptım' diye düşünmenin ne faydası var? Bunu bilmek için bir hayalete ihtiyaç yok. Getirin içeri ışığı, kötülük bir saniyede kaybolsun. Gerçek mizacınızı güçlendirin, kendinizi geliştirin, ışıklar saçın, ışıl ışıl ve tamamen saf olun, sizi gören herkesin içinde bu özellikleri uyandırın. Keşke hepimiz böyle olabilsek, lanetlemek yerine en kötü insanın içinde bile Tanrı'yı görebilsek ve şöyle desek: 'Kalk, ışıklar saçan, daima saf olan sen, kalk

inançlarını doğruladığını düşündükleri görüleri, sesleri, kendilerinden geçişleri ve keşifleriyle buraya varırlar.

Bu tür özel esinlere layık görülmeyenlerimiz tamamen bunların dışında kalmalı ve birbirinden farklı teolojik öğretileri doğruladıkları için, bunların en azından şimdilik birbirini dengelediklerine ve geriye kesin bir sonuç bırakmadıklarına karar vermelidir.

Bu öğretilerden herhangi birini izliyorsak yahut bir felsefi kuramı izleyip mistik olmayan bir zemine oturmuş tekçi panteizmi benimsiyorsak, bunu bireysel özgürlüğümüzü kullanarak ve kişisel eğilimlerimize en uygun biçimde yapıyoruzdur. Tüm bunlarda zihinsel eğilimler belirleyici bir rol oynar. Din esas olarak bir yaşam sorunu, kendisini bir armağan olarak bize açan yüksek birleşmede yaşayıp yaşamamak sorunu olmakla birlikte, armağanın kendisinde gerçek bir armağan olarak göründüğü ruhsal coşku zihinde belli özel inanç veya fikirler belirmedikçe veya bunlarla temas sağlanmadıkça genellikle ortaya çıkmayacaktır.[1] Böylece bu fikirler bireyin dininde, çeşitli bağlam-

---

doğmamış ve ölümsüz olan sen, kalk her şeye kadir olan ve göster kendini.'... Advaita'nın öğrettiği en yüce dua budur. Tek dua şudur: Kendi doğamızı hatırlamak" ... "İnsan neden dışarı çıkıp bir Tanrı arar?... O sizin kendi kalp atışınızdır, ama bunu bilmiyor, dışardaki başka bir şeyle karıştırıyordunuz. Yakınların en yakını olan o, kendim, hayatımın gerçekliği, kendi bedenim ve kendi ruhum. Ben Sen'im, Sen de Ben. Budur senin kendi doğan. Koy onu ortaya, göster onu. Saf olmak için değil, sen zaten safsın. Mükemmel olmayacaksın, sen zaten mükemmelsin. Aklından geçen her güzel düşünce veya eylem örtüyü yırtıp açıyor ve saflık, sonsuzluk, arkadaki Tanrı kendini gösteriyor; her şeyin ebedi Öznesi, bu evrendeki ebedi Tanık, kendin. Bilgi daha düşük bir basamaktır, bir alçalmadır. Biz zaten O'yuz; O'nu nasıl bileceğiz? Swami Vivekananda, *Adresses*, No. XII., Practical Vedanta, kısım iv. ss. 172, 174, Londra: 1897; *Lecture on The Real and the Apparent Man*, s. 24, (özet.)

[1] Örneğin, doğuştan itibaren Hıristiyan düşüncelerle büyüyen bir kişi, bu düşüncelerin spiritüalist formüller halinde kendisine gelmesinden sonra şöyle bir deneyim yaşamıştı;

"Bana gelince, beni spiritüalizmin kurtardığını söyleyebilirim. Hayatımın kritik bir döneminde esin geldi, o olmasaydı ne yapacağımı bilmiyordum. O bana kendimi dünyevi şeylerden uzaklaştırıp geleceğe umut-

lardaki ek inancın kesinlikle kaçınılmaz olduğu ve bu inançların kendileri hoşgörüsüz olmadığı sürece onlara yumuşak ve hoşgörüyle davranmamızı gerektiren temel bir yer tutar. Başka bir yerde yazdığım gibi, insan hakkındaki en ilginç ve en değerli şeyler genellikle onun bu ek inançlarıdır.

Ek inançları görmezden gelip kendimizi yaygın ve genel olanla sınırlayınca, *bilinçli kişilikte kurtarıcı deneyimlerin ortaya çıkmasını sağlayan, daha geniş bir kendiliğin sürekli bulunduğu gerçeğinde,*[1] bana göre harfiyen ve nesnel olarak olabildiğince doğru bir pozitif dinsel deneyim içeriği buluruz. Kişiliğimizin bu uzantısının uç noktalarıyla ilgili hipotezimi daha ileri götürürsem -her ne kadar bazılarınıza hüzün veren bir inanç-eksikliği olarak görünecekse de- o zaman kendi ek inancımı ortaya koymuş olurum.

Varlığımızın ileri uçları duyuyla algılanabilir ve sadece "anlaşılabilir" olan dünyadan tamamen başka bir varoluş boyutuna sıçrarlar. Buraya ister mistik bölge ister doğaüstü bölge diyebilirsiniz. İdeal dürtülerimiz bu bölgeden kaynaklandığı ölçüde (ki çoğu buradan kaynaklanır, çünkü bunların bizi kolayca açıklayamadığımız bir tarzda ele geçirdiğini görürüz), görünen dünyadan daha çok o bölgeye ait oluruz, çünkü kendimizi en çok ideallerimizin ait

---

la bakmayı öğretti. Bütün insanların, en suçluların, hatta bana en çok acı çektirenlerin içinde bile var olan ve yardım, sevgi, bağışlayıcılık borçlu olduğum işlenmemiş kardeşliği görmeyi öğretti. Hiçbir şeye öfkelenmemeyi, kimseden iğrenmemeyi ve herkes için dua etmeyi öğretti. Hepsinden önemlisi de dua etmeyi öğrendim! Her ne kadar öğrenecek çok şey daha olsa da dua bana güç, teselli ve huzur getirdi. Uzun ilerleme yolunda henüz sadece birkaç adım yol aldığımı her zamankinden fazla hissediyorum; ama bu uzunluk beni umutsuzluğa sevk etmiyor, çünkü bir gün bütün çabalarımın karşılığını alacağıma eminim. Sonuç olarak Spiritüalizm'in yaşamımda büyük bir yeri var, hatta en önemli yeri o kaplıyor." Flournoy Collection.

[1] Zarif bir biçimde Huzur Verici olarak adlandırılan Kutsal Ruh'un etkisi, elektromanyetizma kadar gerçek olan fiili bir deneyim meselesidir." W. C. Brownwell, Scribner's Magazine, Cilt XXX, s. 112.

olduğu yere ait ve yakın hissederiz. Ancak söz konusu görünmeyen bölge sadece ideal değildir, çünkü bu dünyada da etkilidir. Onunla iletişim kurmamız sonlu kişiliğimiz aracılığıyla gerçekleşir, çünkü yeni bir insana dönüşürüz ve davranış biçiminin sonuçları da doğal dünyada yenileyici değişimimize uygun olur.[1] Ama başka bir gerçeklik içinde etki yapan şeyin de bizzat bir gerçek olarak adlandırılması gerekir, dolayısıyla görünmeyen veya mistik dünyayı gerçek dışı olarak adlandırmak için felsefi bir gerekçemiz olmadığını düşünüyorum.

En azından biz Hıristiyanlar için yüce gerçekliğe verilecek doğal ünvan Tanrı'dır, dolayısıyla evrenin bu yüce kısmına Tanrı adını vereceğim.[2] Tanrı'yla bizim karşılıklı bir ilişkimiz vardır; kendimizi onun etkisine açarak derin yazgımızı gerçekleştiririz. Evrenin kişisel varlığımız tarafından oluşturulan kısmı, Tanrı'nın isteklerini yerine ge-

---

[1] Kendimizi açma eylemi, ya da diğer bir deyişle dua, bazı kişiler için son derece belirli bir eylem olup, önceki derslerde çokça ele alınmıştır. Konuyu okurun zihninde pekiştirmek için başka bir somut örnek daha vereyim;

"Kişi [sonlu düşüncenin] bu sınırlamalarını aşabilir ve irade etmede güçle bilgelik kazanabilir.... Tanrısallığın hazır bulunuşu deneyimle bilinir. Daha yüksek bir düzleme dönüş farklı bir bilinç eylemidir. Bu eylem belirsiz, alacakaranlıkta duran yahut yarı-bilinçli bir deneyim değildir. Bir esrime değildir; bir vecd değildir. Vedalardaki anlamıyla bilinç-üstü değildir. Kendi kendini hipnotize etmenin bir sonucu değildir. Duyu algısından peygamberane basirete, kendilik düşüncesinden farklı bir üst aleme doğru son derece dingin, mantıklı, sağlıklı, rasyonel, sağduyulu bir bilinç kaymasıdır.... Örneğin, kendiliğin düşük kısmı sinirli, endişeli ve gerginse, birkaç dakika içinde sakinleştirilebilir. Bu etki basit bir sözcükle yapılmaz. Tekrar söylüyorum, bu hipnotizma değildir. Güç kullanarak yapılır. Kişi sıcak bir yaz gününde ısıyı nasıl hissediyorsa huzur ruhunu da öyle hisseder. Güç tıpkı güneş ışınlarının odaklandırılarak bir odunu tutuşturması gibi odaklandırılabilir." The Higher Law, Cilt IV, ss. 4, 6, Boston, Ağustos, 1901.

[2] Transandantalistler "aşkın-ruh" terimini kullanmayı tercih ederler, ancak bunu genellikle entelektüel anlamda, sadece bir iletişim aracı anlamında kullanırlar. "Tanrı" bir iletişim ortamı olduğu gibi nedensel bir etkendir, nitekim burada vurgulamak istediğim de bu yöndür.

tirdiğimiz ya da getirmediğimiz ölçüde değişir. Bu noktaya kadar muhtemelen benimle aynı fikirdesinizdir, çünkü benim tek yaptığım, insanlığın içgüdüsel inancı diyebileceğim şeyi sistemli bir dile dönüştürmekten ibaret: Tanrı gerçektir çünkü gerçek etkiler yaratır.

Söz konusu gerçek etkiler çeşitli öznelerin kişisel, yaşamsal güç merkezlerine uygulanır, ancak öznelerin çoğu söz konusu etkilerin bundan daha geniş bir alan kapladıklarına öylece inanırlar. Çoğu dindar sadece kendilerinin değil, Tanrı'nın kendisini sunduğu tüm varlıkları kapsayan evreninin de onun ebeveynce ellerinde güvende olduğuna inanırlar (ya da eğer mistiklerse, "bilirler"). Cehennemin kapılarına ve tüm muhalif dünyevi görünüşlere rağmen *hepimizin* korunduğu bir duyarlılığın, bir boyutun var olduğuna emindirler. Tanrı'nın varlığı daima korunacak ideal bir düzenin teminatıdır. Bilimin iddia ettiği üzere bu dünya günün birinde yanabilir ya da donabilir; ama bu da Tanrı'nın düzeninin bir parçasıysa eğer söz konusu idealler başka bir yerde gerçekleşir, öyle ki Tanrı'nın olduğu yerde trajedi sadece geçici ve kısmidir, bozulma ve çözünüp dağılma mutlak son durak değildir. Din yalnızca Tanrı'yla ilgili bu ileri inanç adımı atıldığı ve nesnel sonuçlar öngörüldüğü zaman, ilk aşamasındaki doğrudan öznel deneyim alanından tamamen bağımsız hale gelebilir ve *gerçek bir hipotez* ortaya koyabilir. Bilimde iyi bir hipotezin, doğrudan açıklamayı üstlendiği olgularınkinden başka özellikleri de olması gerekir, yoksa yeteri kadar verimli olmaz. Sadece dindar kişinin birleşme deneyimine dahil olmuş bir şey anlamına gelen Tanrı 'daha yararlı bir düzen' hipotezi olmaya yetmez. Öznenin mutlak güven ve huzurunu olumlaması için daha geniş kozmik ilişkilere girmesi gerekir.

Sınır-ötesi kendiliğimizin yakın tarafından başlayarak, uzak ucunda alışverişe girdiğimiz ve dünya yöneticisi olarak alınabilecek Tanrı, kuşkusuz çok önemli bir ek inanç olarak düşünülebilir. Ek inanç olmasına rağmen

hemen herkesin dininin bir parçasıdır. Çoğumuz bunu bir şekilde kendi felsefemize dayandırırız, ama gerçekte felsefenin kendisi bu inanca dayanmaktadır. Bu, işlevlerini tamamen yerine getiren dinin, başka bir yerde zaten var olan gerçeklerin aydınlatılmasından ve sevgi gibi, şeyleri tozpembe gören bir tutkudan ibaret olmadığını söylemekten başka nedir? Aslında, defalarca gördüğümüz gibi, din gerçekten de böyle bir şeydir. Ama din aynı zamanda bundan daha fazlasıdır; çünkü yeni *gerçekleri* vaz eder. Dinsel açıdan yorumlanan dünya, daha önce yorumlanan maddi dünyanın şimdi yalnızca değişmiş ifadelerle yeniden yorumlanması değildir; çünkü bu dünyanın 'değişmiş ifadenin' üstünde ve ötesinde, bir açıdan maddi dünyanınkinden farklı *bir doğal yapısı* da olmalıdır. Öyle ki bu dünyada farklı olayların meydana geleceği umulabilmeli, farklı bir gidişat beklenebilmelidir.

Ortalama insanlar arasında genellikle bu tamamen "pragmatik" din görüşü kabul görmüştür. İlahi mucizeleri doğa alanına eklemişler, mezarın ötesinde bir cennet inşa etmişlerdir. Doğaya herhangi bir somut ayrıntı eklemeden veya çıkarmadan, onu basitçe mutlak ruhun ifadesi olarak adlandırmanın doğayı tam da olduğu gibi, daha kutsalca ele almak olduğunu düşünenler sadece transandantalist metafizikçilerdir. Ben pragmatik din görüşünün daha derin bir yol olduğunu düşünüyorum. Bu görüş dine hem vücut hem de ruh vermekte, gerçek olan her şeyin talep edeceği gibi kendine has bir olgu alanı talep etmektedir. İnanç-durumundaki ve dua-durumundaki fiili enerji akımından başka, daha karakteristik bir tanrısal olgu bilmiyorum. Ancak kişisel olarak benimsemeye hazır olduğum ek inanç bana, bu olguların var olduğunu söylüyor. Aldığım bütün eğitim beni, mevcut bilinç dünyamızın var olan birçok bilinç dünyasından sadece biri olduğuna ve bu başka dünyaların bizim yaşamlarımız için de bir anlamı olan deneyimler içerdiğine; temelde o başka dünyalardaki deneyimlerle bu dünyadaki deneyimlerin birbirinden farklı

olmalarına rağmen bunların belli noktalarda birbirini izlediğine ve bu deneyimlere daha yüksek enerjilerin süzüldüğüne ikna etmektedir. Kendi mütevazı ölçeğimde bu ek inanca sadık kalarak kendime daha mantıklı ve dürüst görünüyorum. Kuşkusuz burada bağnaz bilim insanı tavrı takına*bilir* ve algılar, bilimsel yasalar ve nesneler dünyasının her şey demek olduğunu varsaya*bilirim*. Ama ne zaman bunu yapsam, bir zamanlar W. K. Clifford'ın sözünü ettiği şu içerimdeki gözlemcinin "saçmalık!" diye fısıldadığını duyarım. Bilimsel sıfatını da taşısa zırva zırvadır, insan deneyiminin nesnel olarak gördüğüm bütüncül tezahürü beni kaçınılmaz olarak dar "bilimsel" sınırların ötesine gitmeye zorluyor. Dünyanın kesinlikle daha farklı bir yapısı vardır; o, fizik biliminin inşa ettiğinden daha karmaşık bir binadır. Dolayısıyla hem nesnel hem de öznel bilincim beni sözünü ettiğim ek inanca bağlı kalmaya itmektedir. Bireylerin kendi zavallı ek inançlarına bağlılıklarının, Tanrı'nın da kendi büyük görevlerine daha etkin bir şekilde bağlı olmasına yardımcı olup olmayacağını kim bilebilir?

Son Not

Son dersimi kaleme alırken konuyu basitleştirme kaygısı o noktaya vardı ki, kullandığım cümlelerin doğurduğu kısıtlama nedeniyle genel felsefi duruşum bazı okurlarım için anlaşılmaz hale geldi. O yüzden yine kısa ama açığı da kapatabilecek kadar uzun olması gereken bu son notu eklemek zorunda kaldım. Belki sonraki bir çalışmada duruşumu daha geniş ve dolayısıyla daha açık bir şekilde ortaya koyabilirim.

Olabilecek bütün yaklaşım ve tarzların literatürde uzun zaman önce sergilendiği ve herhangi bir yazarın kolayca bu bilinen sınıflardan birine yerleştirilebileceği bunun gibi bir alanda yazardan özgün olması beklenemez. Düşünürleri doğalcılar ve doğa-üstücüler diye ayırmak gerekseydi, benim filozofların çoğuyla birlikte kuşkusuz doğa-üstücüler bölümüne gitmem gerekirdi. Ama bir kaba ve bir de ince doğa-üstücülük vardır ve günümüz filozoflarının çoğu bu ince kısma dahildir. Bunlar tam anlamıyla transandantal idealist değilseler de, en azından ideal varlıkların olgusal olayların akışına nedensel olarak müdahale etmesini engellemeye yetecek Kantçı yönelimin izinden gitmektedirler. İnce doğa-üstücülük, evrenselliğe inanan doğa-üstücülüktür; "kaba" doğa-üstücülüğe ise daha çok "bölük pörçük" doğa-üstücülük adı yakışmaktadır. Bu tür, günümüzde sadece eğitimsiz insanlar arasında rağbet gören eski teolojiye uymakta ya da Kant'ın yerlerinden ettiği birkaç modası geçmiş, düalist profesörde görülmektedir. Bölük pörçük doğa-üstücülük mucizeleri ve kayırıcı rehberlikleri kabul etmekte; ideal bölgeden gelen etkileri ger-

çek dünyanın olaylarını nedensel olarak belirleyen güçler arasına eklemek suretiyle ideal ve gerçek dünyaları birbirine karıştırmakta hiçbir zihinsel güçlük çekmemektedir. İnce doğa-üstücüler bunun, varoluşun birbiriyle hiç benzeşmeyen boyutlarını birbirine karıştırmak anlamına geldiğini düşünmektedir. Onlara göre idealin dünyasında etken nedensellik yoktur ve o, belli noktalarda asla olgular dünyasına dönüşmez. Onlara göre ideal dünya bir olgular dünyası değil, sadece olguların anlamlarının dünyasıdır; olguları değerlendirmeye yönelik bir bakış açısıdır. Farklı bir "-oloji"ye aittir ve varoluşsal önermelerin ortaya konulabileceği boyuttan tamamen farklı bir varlık boyutunda durur. Düz deneyim düzeyine inemez ve örneğin duanın karşılığında ilahi yardımın geldiğine inananların düşündüğü gibi kendini doğanın farklı kısımları arasına bölük pörçük ekleyemez. Gerek popüler Hıristiyanlığı gerek skolastik tektanrıcılığı kabul etmememe karşın, 'ideal'le iletişim sonucunda ortaya yeni bir güç çıktığı ve bunun altında yeni başlangıçlar durduğu şeklindeki inancım, bölük pörçük ya da kaba tip doğa-üstücüler arasında sayılmama neden olmaktadır. Bana öyle geliyor ki evrenselliği savunan doğa-üstücülük, doğalcılığa çok kolay teslim olmaktadır. Fizik biliminin olgularını dış görünüşleriyle almakta ve neticelerinin kötü olması halinde yaşamın yasalarını kendilerinde hiçbir iyileşme umudu olmayan, tıpkı doğalcılığın gördüğü gibi, kötü şeyler olarak görmektedir. Kendini bir bütün olarak yaşama dair duygularla; beğeni ve sevgi dolu ama sistematik kötümserliğin varlığının gösterdiği gibi öyle olması gerekmeyen duygularla sınırlamaktadır. Bana göre, ideal dünyayı evrenselci tarzda ele alma Pratik dinin özünün buharlaşmasına neden olmaktadır. Ben gerek içgüdüsel olarak gerekse mantıksal nedenlerle, ilkelerin tüm olgularda hiç farklılık göstermeden, aynı şekilde bulunacağına inanmakta güçlük çekiyorum.[1]

[1] Transandantal idealizm kuşkusuz, kendi aldığı şekliyle ideal dünyanın

Fakat bütün olgular özel olgulardır ve Tanrı'nın varlığı sorusunun bütün ilginçliği, bana göre o varoluşun doğurması beklenen sonuçlarda yatmaktadır. Tanrı'nın var olması durumunda, bu durumun hiçbir tikel, somut deneyimi değiştirmemesi bana inanılmaz bir önerme gibi görünmekle birlikte ince doğa-üstücülüğün (dolaylı olarak da olsa) sahiplendiği tez budur. Bu yaklaşım, Mutlak Olanın deneyimle sadece *en bloc* ilişki kurduğunu, hiçbir ayrıntılı işleme tenezzül etmediğini söyler.

Budizm hakkında pek bilgim yok, dolayısıyla eksik bilgiyle ve sadece genel bakış açımı daha iyi ifade etmek için konuşuyorum. Beri yandan Budist *karma* öğretisini anladığım kadarıyla, ilke olarak buna katılıyorum. Bütün doğaüstücüler olguların yüce bir yasanın yargısı altında olduğunu kabul ederler; ama anladığım kadarıyla Budizm'de ve transandantalist metafiziğin zayıflatmadığı dinlerde "yargı" sözcüğü basit bir akademik 'hüküm' ya da Vedalara dayanan veya modern mutlakçı sistemlerde olduğu gibi platonik bir 'takdir' anlamına gelmemektedir. Aksine bu "yargı" *infaz*ıyla birlikte gelir, *in rebus* olduğu kadar *post rem*'dir ve "nedensel" olarak bütün olgu içinde kısmi etken şeklinde faaliyet gösterir. Evren saf ve yalın bir gnostisizm[1]

---

bu farkı ve olguların *var olmasını* sağladığını savunmaktadır. Bir olgu dünyasına sahip oluşumuzu Mutlak Olan'a borçluyuz. Bir olgu "dünyası", işte sorun tam da budur. Bütün bir dünya Mutlak Olan'ın hüküm sürebileceği en küçük birim iken, bizim sonlu zihinlerimize göre 'daha iyi' için çalışmanın bu dünyada yapılması gerekmektedir. Karşılaştığımız güçlükler ve ideallerimiz tümüyle bölük pörçük meselelerdir, ancak Mutlak Olan bizim için bölük pörçük bir şey yapamaz. Öyle ki, zavallı ruhlarımızın yönelimlerinin, ilgilerinin bir sorun haline gelmesi çok sonradır. Bu dünya doğmadan daha önce konuşmalı, başka bir mutlak dünya için dua etmeliydik. Bir arkadaşımın dediği gibi, hiçbir şeyin üstesinden gelemeyen, karşılıksız yardım edemeyen ve bizim yanımızda olduğu kadar düşmanın da yanında olan Tanrı'sıyla Hıristiyan düşüncesinin en sonunda döndüğü bu kör virajı görmek ilginç. Davut'un Mezmurları'nın Tanrısından tuhaf bir evrim!

[1] Bkz. Popular Philosophy'de yayımlanan *Will to Believe* ve öteki makalelerim, 1897, s. 165.

haline gelir. Ancak yargıyla infazın beraber olduğu şeklindeki bu görüş, kaba doğa-üstücü düşünme biçimine özgüdür, dolayısıyla bu konu bir bütün olarak o akidenin diğer ifadeleriyle birlikte sınıflandırılmalıdır.

Konuyu bu kadar açık biçimde ortaya koyuyorum, çünkü akademik çevrelerdeki düşünce akımları bana karşı akmakta; ben de kendimi, kapının kapanmasını veya kilitlenmesini istemiyorsa sırtını acilen açık kapıya dayaması gereken biri gibi hissediyorum. Revaçtaki entelektüel kabullere şok edici gelmesine karşın, bölük pörçük dediğim doğa-üstücülük yaklaşımının ve bu yaklaşımın metafizik bağlantılarının eksiksiz biçimde tartışılması, bu yaklaşımın meşru gerekliliklerin azami ölçüde karşılandığı bir hipotez olduğunu gösterecektir. Ancak bu, kuşkusuz başka bir kitabın konusudur; anlattıklarım felsefi okura benim nerede durduğumu yeterince göstermektedir.

Tanrı'nın varlığına dair farklı kavrayışların nereden kaynaklandığı sorulacak olursa, buna genel olarak, söz konusu farklılıkların özellikle bilinçaltı bölgeden belli tür akınların olduğu durumlarda "dua aracılığıyla kurulan iletişim" olgusunun doğrudan telkinlerinden başka bir kaynağı olmadığı hipotezimle cevap vermem gerekir. Görünüşe göre bu olguda, bir anlamda bizim bir parçamız olan başka bir anlamda parçamız olmayan ideal bir şeyin fiilen bir etki yaparak, kişisel enerji merkezimizi uyandırıp başka türlü elde edilemeyecek yenileyici etkiler yaratması söz konusudur. O zaman, gündelik bilincimizden daha geniş bir dünya varsa ve bu dünyada üzerimizde aralıklı etkiler yapan güçler varsa, bu etkileri kolaylaştıran koşullarından biri "eşikaltı" kapının açıklığı ise, elimizde dinsel yaşam olgusunun inandırıcılık kazandırdığı bir kuramın unsurları var demektir. Bu olguların taşıdığı önemden o kadar etkilendim ki, doğal olarak önerdikleri hipotezi benimsedim. En azından bu bölgelerde dünya-ötesi enerjiler, ki dilerseniz buna Tanrı da diyebilirsiniz, sanki deneyimlerimizin geri kalanının ait olduğu doğal dünyada dolayım-

sız etkiler yaratmış gibidir. Çoğumuzun, bir Tanrı'nın varlığının yarattığı ilk farklılık olarak gördüğümüz, doğal "olgu"da ortaya çıkacak farklılık bana göre kişisel ölümsüzlük olacaktır. Aslında insan türünün büyük çoğunluğu açısından din sadece ölümsüzlük *demektir*. Ölümsüzlüğün yaratıcısı Tanrı'dır; ölümsüzlüğe kuşkuyla bakan kişi hemen tanrıtanımaz ilan edilir. Benim için ikincil önemde olduğundan, derslerimde ölümsüzlükten ya da ölümsüzlüğe inanmaktan hiç söz etmedim. İdeallerimiz sadece "sonsuzluk" içinde dikkate alınıyorsa eğer, bunları dikkate almayı kendimizden başkalarının ellerine bırakmakta bir sakınca görmüyorum. Ancak mevcut 'kendimiz olma' dürtümüzü de anlayabiliyorum ve her ikisi de belirsiz ama soylu olan dürtülerin çatışmasında nasıl karar vereceğimi bilmiyorum. Bana göre bu, esas olarak olgularla sınanacak bir vakadır. Mösyö Myers, Hodgson ve Hyslop'un sabırlı çalışmalarına büyük saygı duymama ve vardıkları sonuçları etkileyici bulmama karşın, henüz "ruhun-geri dönüşü"nü kanıtlayan olguların bulunmadığını düşünüyorum. Dolayısıyla, bu kitapta ölümsüzlükten neden söz edilmediği konusunda okurun kafasını karıştırmamak adına bu kısa değiniyle yetinerek konunun ucunu açık bırakıyorum.

Kendimizi bağlantılı hissettiğimiz ideal güç, ortalama insanın "Tanrı"sı, hem ortalama insanlar hem de filozoflar tarafından, felsefe konulu dersimizde küçümseyerek söz ettiğim bazı metafizik sıfatlarla donatılmıştır. Doğal olarak Tanrı'nın "bir ve tek" ve "sonsuz" olduğu kabul edilmiştir; 'sonlu birçok tanrı' kavramı pek üzerinde düşünmeye değer bulunmamıştır, nitekim bugün de durum farklı değildir. Buna rağmen zihinsel netlik adına şunu belirtmek zorundayım; incelediğimiz dinsel deneyimin sonsuzluğu savunan inancı tartışmasız biçimde desteklediği söylenemez. Dinsel deneyimin tartışmasız biçimde desteklediği tek şey, birleşme deneyimini kendimizden daha büyük *bir şeyle* deneyimleyebileceğimiz ve bu birleşme içinde en büyük huzuru bulacağımızdır. Birleşmeye duyduğu tut-

kuyla felsefe ve tektanrıcı eğilimiyle mistisizm "sınırı geçip" dünyanın, her şeyi kapsayan ruhu olan tek bir Tanrı'yla özdeşleşme peşindedir. Bunların yetkesine saygı duyan kamuoyu da bunların koyduğu örneği izler.

Bu arada bana göre dinin pratik deneyim ve ihtiyaçları; her bir insanın ötesinde ve onunla birlikte, ona ve idealleri ne dost olan daha büyük bir gücün olduğu inancı tarafından yeterince tatmin edilir ve karşılanır. Olguların tek talebi, 'güç'n bilinçli kendiliklerimizden başka ve ondan büyük olmasıdır. Büyük olan her şey işi halleder yeter ki bir sonraki adımda güvenilecek kadar büyük olsun. Sonsuz olması gerekmez, tek olması gerekmez. Hatta söz konusu 'güç' bu bakış açısından sadece, mevcut kendiliği bu durumda sakatlanmış bir ifade olacak daha büyük ve daha tanrısal bir kendilik olabilir, evren de içinde mutlak birliğin gerçekleşmediği ve bu tür kendiliklerin, farklı kapsama düzeylerinin bir toplamı olabilir.[1] Böylece bize bir tür çoktanrıcılık -şimdilik tek amacım dinsel deneyimin yansımalarını açıkça uygun sınırlar içinde tutmak olduğundan, bu durumda savunmadığım bir çoktanrıcılık- geri döner.

Tekçi bakış açısını benimseyenler, (sıradan insanların her zaman gerçek dini olan ve bugün de öyle olmaya devam eden) böyle bir çoktanrıcılığa; her şeyi kapsayan bir Tanrı olmadığı takdirde güvenlik teminatımız eksik kalır, şeklinde yanıt vereceklerdir. *Her şey* Mutlak Olan'da, sadece Mutlak Olan'da korunabilir. Her biri kendi alanıyla ilgilenen farklı tanrılar olsaydı, bazılarımızın bir tarafları ilahi koruma altına giremeyebilir ve dolayısıyla dinsel teselli yarım kalırdı. Böylece, yukarda sözü edilen, evrenin bazı kısımlarının geri dönülemez biçimde kaybedilmesi olasılığına gelinir. Ortak duyu öne sürdüğü taleplerinde felsefe ya da mistisizmden daha az kapsayıcı olup, dünyanın

[1] *Ingersoll Lecture On Human Immortality*, Boston ve Londra: 1899, adlı eserimde böyle bir kavram önerilmiştir.

kısmen kurtarıldığı ve kısmen kaybedildiği anlayışına sahip olabilir. Sıradan ahlakçı ruh hali, dünyanın kurtuluşunu her birimin kendine düşeni yerine getirmesine bağlar. Kısmi ve koşullu kurtuluş, soyut olarak bakıldığında en bilinen anlayıştır, tek güçlük ayrıntıları belirlemektir. Hatta bazı insanlar kişiliklerinin elverdiği ölçüde, dünyanın korunmayan kalıntısında olmayı irade edecek kadar konuya uzaktırlar, yeter ki davalarının süreceğine ikna olsunlar. Aslında ben nihai bir din felsefesinin çoğulcu hipotez üzerinde bugüne kadar olduğundan daha fazla durması gerektiğine inanıyorum. Pratik yaşamda kurtuluş *şansı* yeterlidir. İnsan doğasında hiçbir olgu şanslı olarak yaşama arzusundan daha karakteristik değildir. Edmund Gurney'nin deyişiyle, temel ilkesi teslimiyet olan bir yaşamla temel ilkesi umut olan bir yaşam arasındaki fark şanstan kaynaklanmaktadır.[1] Ancak bütün bu ifadeler tatmin edici olamayacak kadar kısadır, dolayısıyla sadece başka bir kitapta bu konuya yeniden dönmeyi umduğumu söyleyebilirim.

[1] *Tertium Quid*, 1887, s. 99. Aynı zamanda bkz. ss. 148, 149.

William James

Dinsel Deneyimin Çeşitleri
İnsan Doğası Üstüne Bir İnceleme

William James (1842–1910): Amerikalı filozof ve psikolog. ABD'de psikoloji eğitimi verilmesini öneren ilk isimdir. 19. yüzyılın önde gelen düşünürlerinden biridir. Kimilerine göre de Amerika'nın çıkardığı en etkili düşünürler arasında yer alır. Amerikan psikolojisinin kurucu babası olarak görülür. Charles Sanders Peirce ve John Dewey ile birlikte faydacılığın önemli temsilcilerinden sayılır. Öte yandan radikal deneycilik adlı felsefi perspektifi geliştirmiştir. Etkilediği isimler arasında Émile Durkheim, W. E. B. Du Bois, Edmund Husserl, Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein, Hilary Putnam ve Richard Rorty bulunur. Zengin bir ailede doğan William James teolog Henry James'in oğlu, ve ikisi de ünlü edebiyatçı olan Henry James ve Alice James'in kardeşidir. James, epistemoloji, metafizik, psikoloji, din, mistisizm ve eğitim dahil birçok konuda ufuk açıcı eserler yazmıştır.

İsmail Hakkı Yılmaz: 1961'de Ordu'da doğdu. Deniz Lisesi ve yarım kalan Deniz Harp Okulu öğrenimini takiben, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesinde lisans, Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans yaptı. Başta Aktüel, Nokta, Radikal, DHA, NTV olmak üzere çeşitli dergi, gazete ve TV kanallarında muhabir, editör, müdür olarak çalıştı. 1990 yılından beri aynı zamanda Yaprak Yayınevi, Haziran Yayınevi, Afa Yayınevi, İş Bankası Kültür Yayınları gibi yayınevlerine kitap ve dergi çevrileri yaptı.

Dinsel Deneyimin Çeşitleri.

İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme

William James

Bu eser, William James'in geçen yüzyıl başında "Doğal Teoloji" veya "Doğal Din" konusu üzerine verdiği derslerden oluşuyor. James, 'soyut kavramlar' alanında değil daha çok 'somut vaka örnekleri' etrafında dolaşıyor. Çalışmanın özgün yönlerinden biri James'in malzeme seçimindeki tutumu. Çünkü düşünür konusunu Aziz Augustinus, Azize Terasa, Jacop Böhme, Angelus Silesius gibi meşhur aziz ve mistiklerin yanı sıra ortalama insanlar, sıradan psikolojik vakalar, ulaşılması pek de kolay olmayan hasta günlükleri ve mektupları üzerinden de ele alıyor. Kitabın bir başka özgün yönü de düşünürün kendisini yalnızca Hıristiyan teolojisi ve mistisizmiyle sınırlamayıp Budizm, Hinduizm ve İslam sufizmi gibi 'çeşitli deneyimlere' de yer vermesi.

Öte yandan bu eser, kurumsal ve dışsal olanla bireysel ve içsel olan, teolojiyle bireysel duygu, inanç akidesiyle bireysel deneyim gibi kavram çiftleri arasındaki özsel farka odaklanarak bu farkın sonuçlarına dikkat çekiyor. Meselenin nörolojik, psikolojik ve felsefi boyutu, alelade ve samimi azizlik deneyimleri, anlık ve ağır ağır gelişen ihtida, çeşitli mistisizm türleri gibi değişik duraklara uğradıktan sonra kesin birer yargı olarak değil de birer çıkarım olarak kendi sonuçlarını ortaya koyuyor. Böylece dersler boyunca her satırın altına gizlenmiş ana kaygı olarak duran Din Bilimi'nin olanaklı olup olmadığı sorusu, din söz konusu olduğunda bilimsel kesinlik, nesnellik gibi niteliklerin muhtemel farklı yorumlarına kapı aralıyor.

ISBN : 978-605-9460-34-7

pinhanyayincilik.com
/pinhanyayincilik
/pinhankitap

50 ₺